OMNI PREZENTUL BABILON

wolf schneider

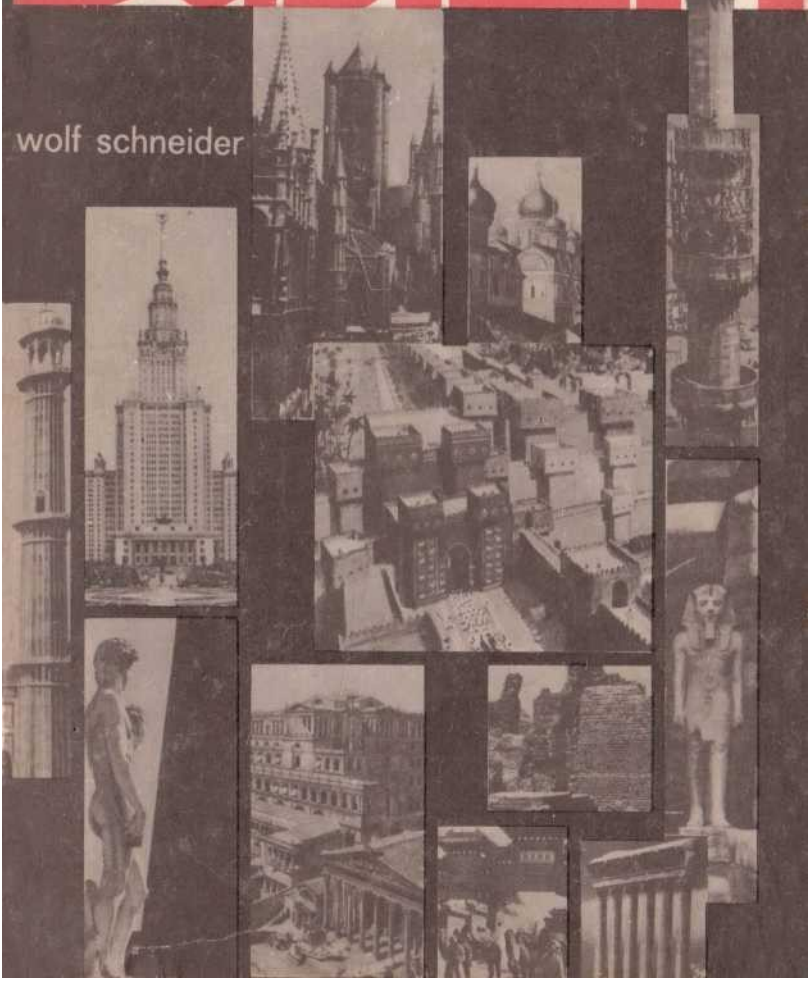

WOLF SCHNEIDER
OMNIPREZENTUL BABILON
Oraşul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia

Traducere din limba germană de
Josefina şi Camil Baltazar
Prefaţă de acad. Em. Condurachi

WOLF SCHNEIDER
ÜBERALL IST BABYLON
ECON-VERLAG GmbH DÜSSELDORF 1966

EDITURA POLITICĂ – BUCUREŞTI, 1968

PREFAŢĂ

Titlul lucrării de faţă, apărută în 1960, poate, cel puţin într-o anumită măsură, să-l inducă pe cititor în eroare: nu e vorba de o monografie a Babilonului. Nu e vorba, de asemenea, de o repetare a cunoscutei teze a arheologiei germane de la începutul secolului nostru, potrivit căreia germenii întregii civilizaţii a omenirii s-ar afla în vechea metropolă de pe malurile Eufratului. Subtitlul „Oraşul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia" precizează ceva mai clar intenţia autorului. El vrea să urmărească în lucrarea sa, bogată în informaţii arheologice, istorice şi statistice de tot felul, aspectele cele mai pregnante ale apariţiei şi dezvoltării marilor aglomeraţii urbane ca entităţi asemănătoare în esenţa şi structura lor, independent de locul lor în timp şi spaţiu. Privită din acest unghi de vedere şi mai ales în asemenea dimensiuni, tema se află de-abia la începutul unei studieri sistematice. Într-o anumită măsură autorul reuşeşte să atragă atenţia viitorilor cercetători asupra unuia sau altuia dintre capitolele pentru care documentaţia noastră este mai puţin lacunară. Meritul cel mai însemnat al efortului său de sinteză este însă acela de a fi încercat să prezinte un tablou cel puţin cantitativ al fenomenologiei oraşului de-a lungul epocilor istorice şi pe întreg cuprinsul planetei noastre. E de la sine înţeles că un asemenea tablou cuprinde, în stadiul actual al informaţiilor noastre, numeroase lacune. De aici, cel puţin în parte, şi caracterul provizoriu al unora dintre concluziile capitolelor lucrării.

Punctul de plecare al acestui studiu, reflectat de însuşi titlul ales, ca şi frecventele analogii stabilite permanent de autor între diferitele tipuri de aglomeraţii urbane, indiferent dacă poate fi stabilită între ele o legătură directă sau măcar una logic-istorică, situează lucrarea lui Wolf Schneider în rândul sintezelor istorice aparţinând acelui curent multilateral ce domină o parte din

gândirea ştiinţifică occidentală, şi anume curentul structuralist.

Înainte de a analiza fie şi în treacăt câteva din aspectele cele mai însemnate ale acestei lucrări, pentru a încerca să-i determinăm locul şi ponderea ei în mişcarea ştiinţifică contemporană, trebuie să subliniem înrudirea directă a concepţiei autorului cu aceea a lui Oswald Spengler, teoretician al „declinului Occidentului”. Într-adevăr, aşa precum Spengler îşi scria opera, apărută în 1922, sub impresia dezastrului Germaniei lui Wilhelm al II-lea şi mai ales sub aceea a victoriei Marii Revoluţii din Octombrie, considerată de el ca o genune a valorilor europene, tot aşa lucrarea lui Wolf Schneider este străbătută ca un fir continuu, ce pare a lega în concepţia sa destinele tuturor oraşelor din lume, de ideea distrugerii oraşelor germane din timpul celui de-al doilea război mondial. El crede că soarta civilizaţiilor este să se transforme în cioburi. Se vor transforma toate uriaşele aglomeraţii urbane în praf şi în ţărână, vor deveni şi ele, ca altă dată marile aglomeraţii antice, obiect de studiu al viitorilor arheologi? întrebare mai mult decât dramatică, reflectând aprehensiunile mărturisite ale acestui sociolog, care a asistat la prăbuşirea celui de-al treilea Reich. Ca şi predecesorul său, el e de asemenea înclinat să înscrie sub semnul egalităţii atât tragedia unor distrugeri, rit şi decadenţa unor aglomeraţii urbane, a căror funcţie economică şi sociala, politică şi culturală încetase de fapt de pe urma unui proces istoric obiectiv. Cititorul trebuie deci făcut atent încă de la început atât asupra elementelor subiective, emoţionale, care colorează într-un anumit sens experienţa personală a autorului, cât şi asupra unei anumite concepţii filozofico-istorice, de pe urma căreia momente şi cauze deosebite în geneza, dezvoltarea şi sfârşitul oraşelor sunt aduse la unul şi acelaşi numitor. Situaţii deosebite în timp şi spaţiu sunt astfel considerate ca oglindind una şi aceeaşi esenţă istorică. Obiectul

cunoaşterii noastre în acest domeniu – marile aglomeraţii urbane –, ce ţine înainte de toate de istoria lor social-economică, este redus în fond la un sistem de analogii şi tipare îmbrăcate într-o amplă haină documentară, ce nu răspunde decât parţial întrebărilor noastre de istorici. Fiindcă dacă putem fi de acord că orice formaţiune social-economică şi, în cadrul ci, orice capitol bine precizat, are o anumită structură, nu e mai puţin adevărat că istoria omenirii – în cazul de faţă istoria marilor oraşe – e o *succesiune* de structuri numai în aparenţă statice. Accentul exclusiv pus pe prezentarea lor sincronică, ca şi incapacitatea de a acorda elementului diacronic (succesiune de etape istoric diferite) valoarea ce i se cuvine nu poate înlocui viziunea dialectică şi multilaterală a fenomenelor istorice. Numai astfel se explică uşurinţa cu care autorul trece, în chip foarte colorat de altminteri, de la un tip la altul de aglomeraţii urbane ce au existat pe diferitele meridiane ale globului, numai astfel se explică alegerea metropolei mesopotamiene ca un prototip, a cărui structură odată stabilită îi serveşte autorului ca termen de comparaţie cu numeroase alte oraşe, chiar dacă deosebirile dintre ele ne apar destul de evidente. Studierea atentă a numeroaselor date arheologice şi statistice de care dispune autorul dovedeşte că el a ştiut să extragă din ele suficiente elemente necesare cunoaşterii morfologice a marilor oraşe. Deşi palidă, nu lipseşte nici chiar încercarea de a stabili pe scara lor verticală existenţa unor straturi istorice ale fenomenului studiat. Aspectul dinamic al vieţii oraşelor, cu puncte de plecare şi de sosire deosebite, după caracterul şi evoluţia forţelor de producţie, este însă neglijat. O asemenea trăsătură, proprie interpretării structuraliste, apare evidentă încă din momentul în care autorul este obligat să se oprească, fie şi în treacăt, asupra primei probleme fundamentale, pe care în chip necesar o întâlnea în calea sa, şi anume geneza oraşelor, ca tip nou de aglomeraţie umană. Care este părerea sa în această

privinţă? Una pe cât de simplă, pe atât de formală: „La originea oraşului a stat inundaţia” (p. 35). Evident, este vorba de inundaţia periodică a apelor marilor fluvii, a Tigrului şi Eufratului în Mesopotamia, a Nilului în Egipt, a Indului în Pakistan, a lui Huanhe în China. În spatele oamenilor care au învăţat să construiască o întreagă reţea de canale şi baraje de pământ, pentru a reţine şi dirija apele ce purtau mâlul roditor, se află însă întreaga experienţă a agricultorului neolitic. Procesul ar fi început, după autor, încă de pe la 8.000 î.e.n. În ultima fază a epocii mezolitice. Cultura primitivă a plantelor, ca şi domesticirea primelor animale au deschis vânătorului mezolitic singura cale spre a se desprinde de robia pe care natura o exercita asupra celor ce-şi agoniseau hrana doar prin vânat şi prin culegere de rădăcini şi fructe. După autor, valea marilor fluvii a atras triburile de agricultori încă foarte de timpuriu. În treacăt fie spus, procesul formării primelor aşezări de agricultori sedentari este simplificat. Pe alocuri chiar, simplificarea lasă la o parte aspecte deosebite de cele prezentate în primele pagini ale lucrării de faţă. În orice caz, cultivarea primitivă a plantelor a început destul de departe de valea Tigrului şi a Eufratului sau a Nilului, multă vreme – peste două milenii – improprii oricăror aşezări omeneşti. Ele au continuat să fie în toată perioada mezolitică şi proto-neolitică (mil. X – VI î.e.n.) doar o mlaştină nesfârşită. De-abia în urma uscării excesive a climei» care a transformat încetul cu încetul în pustiuri aride zonele învecinate – multă vreme Sahara a cunoscut un regim de ploi calde şi o vegetaţie proprie zonelor subtropicale –, zona marilor fluvii a devenit proprie unei culturi primitive a plantelor. Ea începuse cu peste două milenii mai înainte în regiunea. Palestinei, după cum o dovedesc descoperirile din peştera El Vad pe muntele Carmel. De altminteri, tot în Palestina, la Ierihon, a fost descoperită una din cele mai vechi aşezări neolitice din lume, datând din mileniul al VII-lea î.e.n. Locuinţele

rotunde sau ovale, cu temelie de piatră, ale acestor străvechi agricultori şi crescători de vite, ce nu cunoşteau încă ceramica, dar ştiau să-şi organizeze o puternică aşezare întărită, cu străzi pietruite, ar putea oferi cel mai bun exemplu de prototip neolitic al viitoarelor aglomeraţii urbane. La acest titlu pot concura şi aşezările de la Khirokitia din insula Cipru şi Çatal Hüyük din sud-estul Asiei Mici. Amândouă aceste aşezări dovedesc un spirit de organizare a spaţiului locuit ce depăşeşte prin ingeniozitate şi tehnică constructivă toate celelalte aşezări omeneşti datând din mileniul al VII-lea î.e.n. Mai putem deci vorbi de prototipul „sumerian" al primelor aglomeraţii neolitice, ce apar de-abia cu două milenii mai târziu decât cele din zona platourilor palestinian şi microasiatic? Desigur că nu.

Nu aceasta este însă problema cea mai însemnată din punctul de vedere al concepţiei autorului despre geneza oraşelor sumeriene. În fond, s-ar putea răspunde că fraza sa de la început voia doar să sugereze, printr-o expresie plastică, rolul apelor irigate în dezvoltarea muncii organizate din Mesopotamia, aspect fără îndoială de o importanţă excepţională, asupra căruia Marx atrăsese de multă vreme atenţia. Pământul câştigat prin drenarea apelor şi îmbogăţit în fiecare an prin mâlul lor roditor îndeamnă pe agricultor la o viaţă sedentară. „Iată de ce – spune autorul – apar deodată oameni care pretind că o bucată de pământ este proprietatea lor, îşi construiesc o casă şi interzic tuturor celorlalţi trecerea nu numai pe timpul verii, ci pentru totdeauna. Vânătorul şi păstorul, obişnuiţi să-şi ridice corturile când într-un loc, când într-altul pe pământul ce aparţinea tuturor şi nimănui, trebuie să fi văzut în această pretenţie un atentat neobrăzat la drepturile lor, o provocare fără seamăn. Prin trecerea la o viaţă sedentară ţăranul ameninţă existenţa nomadului. Nu-i de mirare deci că nomadul face tot ce-i stă în putere ca să distrugă existenţa ţăranului" (P42)".

Am citat acest pasaj fiindcă el este deosebit de semnificativ pentru viziunea schematică, unilaterală pe care o prezintă autorul atunci când este vorba de străvechea societate mesopotamică – în fond indiferent din care regiune a globului – în momentul în care primii agricultori se desprind prin însuşi procesul cultivării primitive a plantelor îşi al domesticirii animalelor de marea masă a vânătorilor mezolitici. Pe cât de artificial construit este acest tablou, pe atât de limpede şi logic este cel prezentat de Friedrich Engels atunci când, în lucrarea, să clasică „Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului", el explică condiţiile istorice ale primei diviziuni sociale a muncii, şi anume separarea păstorilor nomazi de agricultorii sedentari. Şi aceasta, în ciuda faptului că datele arheologice de care dispunea Engels acum aproape un veac erau infime ca număr, pe când autorul lucrării de faţă avea la îndemână un număr neobişnuit de mare de informaţii obţinute în urma marilor campanii arheologice din ultimele decenii.

Autorul nu se opreşte însă aici. Rivalitatea dintre păstori şi agricultori, amintită şi de vechile legende sumeriene, l-a dus. pe agricultorul Cain la uciderea fratelui său, păstorul Abel. După care urmează concluzia neaşteptată şi egal de nejustificată: „Primul plugar" pe care îl pomeneşte Biblia, Cain întemeiază şi primul oraş despre care vorbeşte Biblia – Enoh. Dumnezeu vrea ca ucigaşul să trăiască, căci el e purtătorul noului. La originea agriculturii, precum şi a oraşului se află fratricidul. Nu mai e vorba aci de schematism, ci de o viziune inexactă a „preistoriei" oraşelor, cu atât mai mult cu cât autorul adaugă, ca o a doua treaptă în cristalizarea aglomeraţiilor urbane mesopotamiene, întărirea cu ziduri a aşezărilor rurale ce trebuiau puse la adăpost de atacurile păstorilor nomazi, „în felul acesta avem – adaugă el – şi un criteriu după care vom considera o aşezare drept *sat* sau oraş: o aşezare care-şi permite să ridice mai mult decât un

val de pământ sau un gard, adică un zid, merită, în condiţiile antichităţii, să fie denumită oraş” (p. 48). Dar zidurile de piatră ale aşezării neolitice de la Ierihon, datată în mileniul al VII-lea î.e.n.? Autorul are însă dreptate când adaugă că primele oraşe mesopotamiene şi-au construit şi temple, ce constituie centrul religios şi chiar politic al primelor aglomeraţii urbane. E de ajuns să ne gândim că zidurile oraşelor şi catedralelor vor continua să caracterizeze oraşele medievale până târziu în secolul al XIX-lea. Şi fiindcă distrugerea unor oraşe – reale ca Ierihon, legendare poate ca Sodoma şi Gomora – au impresionat antichitatea din Orientul Apropiat, autorul revine la consideraţiile lui pesimiste cu privire la sfârşitul inevitabil şi tragic al tuturor cetăţilor antice. Nu e vorba însă de un aşa-zis destin. Unele dintre ele au căzut pradă şi unor cutremure de pământ. Aşa s-ar explica de către unii istorici căderea Ierihonului, a cărui istorie legendară este atât de plastic şi de inexact amintită de „Vechiul testament”. Azi avem dovezi de netăgăduit pentru unele dintre ele. Cel mai vechi oraş din insula Thera din arhipelagul egeic a căzut astfel victimă unei erupţii vulcanice prin secolul al XV-lea î.e.n. Săpăturile arheologice efectuate în 1967 de arheologii greci au dovedit pe deplin existenţa acestei catastrofe, de pe urma căreia a fost dărâmat foarte probabil şi celebrul palat de la Cnossos din apropiata insulă Creta. Soarta tragică a acestor oraşe – de la Ierihon la Varşovia, de la Ninive la Hiroshima –, ce s-au transformat în ruine şi cenuşă de pe urma atacurilor vrăjmaşilor, poate fi urmărită, crede autorul, de-a lungul secolelor şi mileniilor.

Odată cu primele documente scrise, viziunea autorului despre soarta istorică a primelor oraşe devine mai clară şi mai precisă. În toate ruinele, în toate cioburile, istoricul şi arheologul poate citi istoria unei străvechi civilizaţii. Cetatea de la Uruk, cel mai puternic centru sumerian pe la 2700 î.e.n., era apărată de două ziduri

circulare de apărare, cu o circumferinţă de 9 km, cu o capacitate defensivă sporită cu ajutorul a 900 de turnuri. Suprafaţa acestei legendare capitale a eroului Ghilgameş acoperea cam 4, 50 km², aproape de două ori mai mare decât oraşul Köln în epoca evului mediu. Alte centre sumeriene, Nippur şi Kiş, au jucat un rol asemănător în Mesopotamia centrală şi septentrională.

Cultura mesopotamiană se dezvoltă datorită şi invenţiei scrisului, a cărui însemnătate de-abia dacă mai trebuie subliniată. Pentru autor, sutele de documente sumeriene scrise pe tăbliţe de lut ar aduce totodată şi dovada vanităţii regale şi a apariţiei birocraţiei!

În Egipt, crede autorul, situaţia era oarecum deosebită. Memfis şi Teba ar fi „oraşe ale morţilor şi zeilor”. Este desigur mai mult decât o figură de stil, dar oraşele respective, ca aglomeraţii urbane, au nu numai locuinţe regale şi nobiliare, ci şi cartiere mizere ale meşteşugarilor de tot felul. Aceste oraşe apar şi în Iran (Susa şi Ecbatana). În Pakistan, Mohenjo-Daro a fost distrus probabil de triburile de păstori indo-europeni pe la 1500 î.e.n.

Se pot distinge însă, aşa cum crede autorul (p. 82), patru tipuri de oraşe antice în Orient? Sunt unele dintre ele simple cetăţi întărite (Ierihon, Troia, Tirint, Ecbatana), altele centre religioase („oraşe-temple”), ca Nippur şi Teba, sau centre regale (Susa, Memfis, Anian, Hattuşah) şi, în sfârşit, ultimele dintre ele centre comerciale şi puncte de întâlnire ale comerţului de caravane (Ur, Eridu, Mohenjo-Daro)? Oricât ar dori sociologii să pună oarecare ordine în tipologia oraşelor antice din Orient, este limpede că fiecare dintre ele a fost şi centru religios, şi politic, şi comercial. Şi, ca toate centrele antice, fiecare a fost în total sau măcar în parte şi o citadelă.

Metropolă în sensul larg al cuvântului a devenit fără îndoială Babilonul. Invidiat pentru bogăţiile sale, urât pentru puterea sa, capitala regelui Hammurapi în secolul

al XVIII-lea î.e.n., a regelui Nabucodonosor în secolul al VII-lea î.e.n., Babilonul poate fi, pe drept cuvânt, considerat prima aglomeraţie urbană de mari proporţii. Legile lui Hammurapi, templul lui Marduk în prima fază, zidurile oraşului şi în special poarta zeiţei Iştar, împodobite cu splendidele frize de cărămizi smălţuite, grădinile suspendate ale reginei Semiramida în a doua fază, toată această uriaşă metropolă explică admiraţia contemporanilor – înainte de toate a lui Herodot –, dar şi blestemele evreilor purtaţi de Nabucodonosor în captivitatea babiloniană. Suprafaţa locuită a oraşului ajungea la 300 km² – mare chiar în comparaţie cu unele oraşe europene moderne (Zürich 156 km², München 300 km²). Temple şi preoţi, regi şi palate, negustori şi prăvălii, caravane şi străini, toţi se îngrămădeau în această metropolă, care reunea tradiţiile regale şi sacerdotale ale vechilor oraşe sumeriene şi akkadiene. Metropola babiloniană moştenise tradiţia culturală a vechilor mesopotamieni: literatură, artă, ştiinţe medicale şi matematica, astrologia şi prevestirea tainelor viitorului, toate au devenit „babiloniene”. Porţile oraşului se vor deschide cuceritorilor hittiţi, medo-perşi şi macedoneni. Aici, după lunga şi obositoarea sa expediţie, transformată în epopee, va muri în 323 î.e.n. cel mai mare cuceritor al antichităţii, Alexandru cel Mare. Să ne mai mire totuşi că pentru autor Babilonul modern nu este nici Londra, nici New York, ci Berlinul transformat într-o imensă ruină între anii 1943 şi 1945? Dacă vrem cu orice preţ să comparăm cele vechi cu cele noi, mai curând am putea apropia exaltarea şi sfârşitul Berlinului de vechea capitală a regilor asirieni, Ninive. De aici au pornit nenumăratele expediţii de cucerire a întregului Orient Apropiat, aici, în inima celui mai brutal şi mai militarist dintre toate statele orientale, s-au iniţiat cele mai sângeroase dintre represiuni. Ninivei, „capitala asiriană”, îi dedică autorul unul dintre capitolele lucrării sale.

Cel mai vechi oraş din Europa, Cnossos, a fost clădit în insula Creta. Marele palat descoperit la începutul secolului nostru de A. Evans reprezintă, fără îndoială, o imagine fidela a înaltului grad de civilizaţie atins de Cretani la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. Prilej pentru autor de a aminti istoria marilor palate regale – cel persan de la Persepolis, cel al regilor Spaniei de la Eseuri al, cel al lui Ludovic al XIV-lea de la Versailles. Are oare dreptate autorul când consideră palatul de la Cnossos drept punct de pornire al unei noi tradiţii în istoria marilor oraşe? în chip indirect, desigur. Nu avem însă dovada unui fir continuu, adesea întrerupt de seria marilor evenimente politice ce s-au înscris în analele a trei milenii.

Atenei, patria democraţiei – pentru autor, din motive inexplicabile, e vorba de „aşa-zisa democraţie" –, i se rezerva un capitol separat. Desigur, nu fără dreptate. Dar nu mai putem fi de acord cu autorul când el (p. 154) vorbeşte despre situaţia „favorizată" a sclavilor din marea capitală a spiritului elenic. S-a încercat şi se va mai încerca din partea unei anumite istoriografii să se atenueze lupta de clasă în antichitate şi s-a crezut că cel mai bun exemplu în această privinţă l-ar oferi Atena lui Pericle. Inutil să stăruim asupra acestei iluzii, care vrea să dovedească prin astfel de exemple că antagonismele de clasă ar fi o invenţie a istoricilor marxişti!

Metropolă va deveni Alexandria, regină a mării, ca şi vechea Cartagină, a cărei viaţă religioasă continuă încă să impresioneze prin tradiţiile ei străine de lumea greco-romană. Şi, în sfârşit, Roma.

Deşi nu are cum să acorde legendei despre întemeierea Romei (21 aprilie 753 î.e.n.) mai multă crezare decât aceea pe care o merită numeroase alte legende asemănătoare, autorul ţine o dată mai mult să sublinieze amănuntul uciderii lui Remus de către Romulus. Hotărât lucru, sociologul, înarmat cu serioase informaţii arheologice şi istorice romane, nu poate uita imaginea lui

Cain.

Dincolo de un asemenea simbol, autorul caută să-şi explice „miracolul” roman. După ani şi secole de lupte şi războaie, Roma a ajuns, la sfârşitul secolului al II-lea î.e.n., stăpâna Mediteranei. E o putere imperialistă, consideră autorul, pentru care toate acţiunile din toate timpurile ar avea acelaşi conţinut şi aceeaşi tendinţă. „Imperialismul este rezultatul obligatoriu al oricărei civilizaţii”, scrie el citându-l pe Spengler (p. 199). Inutil să stăruim asupra unei asemenea afirmaţii. Ca uriaşă aglomeraţie urbană pentru acele vremuri, Roma imperială pune atât din punct de vedere democratic, cât şi urbanistic probleme de un interes excepţional. La capătul istoriei sale, capitala cezarilor va deveni capitala papilor. Tradiţiile Romei păgâne erau însă prea puternice spre a putea fi abandonate, chiar după ce împăraţii o părăsiseră pentru cea de-a doua Romă – înfiinţată la 330 de Constantin cel Mare pe malurile Bosforului, pe locul vechiului Bizanţ. Constantinopolul bizantin va deveni la rândul său marea metropolă a primului mileniu. Asediată de avari, arabi şi bulgari, splendida capitală a lui Constantin cel Mare şi Iustin ian va cădea pentru prima oară în 1204, sub loviturile cavalerilor cruciadei a IV-a, a doua oară în 1453, în urma asediului lui Mahomed al II-lea.

Dar Orientul? Capitala califilor de la Bagdad, cântată de poeţii arabi şi transformată în legendă de poveştile celor 1001 de nopţi, a fost secole de-a rândul nu numai un mare centru politic, dar şi unul cultural şi artistic. Oraşul lui Harun al-Raşid şi Mamun strălucea nu numai prin numeroasele sale moschee, dar şi prin celebra lui universitate, în care operele filosofice şi ştiinţifice ale antichităţii greceşti au fost traduse în limba arabă. Palate şi moschee, băi şi caravanseraiuri adăposteau nu numai pe locuitorii capitalei, dar şi pe numeroşi călători veniţi cu caravanele în această metropolă a lumii arabe. În India, un rol asemănător au jucat Pataliputra, Kattak, Kanaudj şi

Delhi. În îndepărtata Chină, Marco Polo va vizita splendidele palate ale capitalei de la Hancijou şi apoi Pekin. Patru oraşe într-unul singur, aceasta era adevărata structură a marii capitale de la Pekin în secolul al XV-lea e.n.

Pe nesimţite, autorul a trecut de la antichitate la evul mediu. Fără să fie mai puţin controversată din multe puncte de vedere, istoria oraşelor începe să fie ceva mai bine cunoscută. De aceea nu vom mai stărui prea mult asupra acestei a doua părţi a lucrării de faţă. Monumente imperiale, catedrale, ziduri de apărare ilustrează în chip plastic evoluţia istorică a marilor capitale europene, pe care le cunoaştem tot mai bine de pe urma numeroaselor documente scrise. Oraşele hanseatice, ca şi bogatele oraşe italiene, oferă autorului prilejul unor interesante consideraţii de natură economică, politică şi culturală. Cucerirea iberică, care a deschis noi orizonturi lumii europene, a impus şi crearea unor oraşe dincolo de ocean. Unele dintre ele îşi continuă şi astăzi strălucirea. Altele au sclipit doar pentru scurtă vreme.

Ultima parte a lucrării se ocupă de oraşele epocii moderne. Noul Babilon de pe malurile Senei, Parisul, şi-a început istoria încă din vremea cuceririi romane, spre a ajunge mai apoi capitală regală şi, în sfârşit, metropolă a lumii moderne, străbătută nu o dată de fiorii revoluţiilor. Londra va întrece în secolul al XIX-lea Parisul, aşa după cum industria engleză va cuceri în aceeaşi vreme locul întâi pe piaţa lumii. Capitalul se va dezvolta alături de marea mizerie a celor mulţi – şi, adăugăm noi, de pe urma ei. New York-ul, adevăratul Babilon al zilelor noastre, le va urma în secolul al XX-lea exemplul.

Cu tot complexul teribil al marilor oraşe, viaţa modernă nu poate decât să meargă înainte. Viitorul este – şi aici autorul are fără îndoială dreptate – al oraşelor, fiindcă industrializarea, rezultat firesc al dezvoltării forţelor de producţie, este indisolubil legată de marile

aglomeraţii.

Şi oraşul de mâine? E o simplă utopic, o societate fără clase antagonice? Autorul nu poate trece sub tăcere ideile lui Marx şi Engels, după cum nu poate uita marea experienţă a lumii socialiste. Atenţia sa se îndreaptă totuşi spre unele încercări de modernizare a vechilor oraşe sau de creaţie voluntară a unor noi centre. Într-un caz, ca şi în altul, sociologii, economiştii, oamenii de stat au în faţă numeroase probleme, pe care autorul le discută cu suficientă competenţă, reuşind în felul acesta să atragă pe cititor, care va găsi în lucrarea de faţă unele dintre cele mai semnificative aspecte ale prezentului şi viitorului marilor oraşe.

La capătul acestor note, ce sunt departe de a analiza numeroasele probleme ridicate de autor, se cuvine să subliniem în primul rând efortul său de a integra în una şi aceeaşi lucrare un număr considerabil de fapte şi evenimente, de informaţii arheologice şi istorice, de statistici şi perspective. Încercarea de a prezenta un studiu de sinteză asupra marilor aglomeraţii urbane se izbea în primul rând de vastitatea subiectului ales şi de inegalitatea izvoarelor de informaţie de care dispunem.

Indiferent însă de lipsurile inerente unei asemenea încercări, cititorul este îndreptăţit să se întrebe care sunt problemele fundamentale ale istoriei marilor oraşe şi în ce măsură a reuşit autorul să le ofere o soluţie. Sintetizând observaţiile făcute în paginile de mai sus, se poate afirma că problemele cele mai însemnate ale istoriei vieţii urbane sunt următoarele: geneza, structura şi funcţia social-economică a oraşelor. Cu unele lacune, ce izvorăsc în chip necesar din volumul inegal al documentaţiei noastre pentru diferitele perioade istorice, se poate afirma că fiecare din aceste trei probleme poate căpăta un răspuns, fie el şi schematic. Autorul a încercat să răspundă în felul său la toate aceste probleme, deşi a acordat poate un loc mult mai mare celei dintâi, în dauna celorlalte două. Într-

adevăr, chiar şi cu lacunele ce stau încă în faţa noastră, se putea prezenta mai pregnant atât structura social-economică a marilor oraşe istorice, cât şi funcţia lor economică, socială, politică şi culturală. Aceasta ar fi îngăduit autorului să ne ofere, chiar în limitele concepţiei şi metodei structuraliste pe care o urmează şi o aplică, un tablou mai complex şi mai concret totodată al acestor însemnate centre de viaţă omenească care au fost oraşele. Lucru cu atât mai necesar, cu cât se poate afirma că, indiferent de sporirea şi ascuţirea contradicţiilor de tot felul, pe care le presupun în chip obiectiv marile aglomeraţii urbane, oraşele au constituit, începând cel puţin cu perioada antichităţii, centrul tuturor progreselor ştiinţifice şi tehnice, social-politice şi culturale. O asemenea îmbogăţire a capitolelor lucrării de faţă ar fi deschis autorului o perspectivă mai largă şi mai precisă totodată. Ea i-ar fi deschis calea spre o înţelegere a raportului dialectic dintre structura şi modul de existenţă al oraşelor, asemănătoare prin esenţa lor comună şi reflectând fiecare din punctul său propriu de vedere stadiul de dezvoltare social-economică, politică şi culturală a mediului înconjurător.

Totuşi, în pofida opiniilor discutabile ale autorului, cartea are o valoare incontestabilă prin materialul informativ cuprins în ea şi va fi citită cu mult interes de cititorul român, căruia i se pune la îndemână, pentru prima oară, o lucrare de sinteză asupra uneia dintre cele mai arzătoare probleme ale cercetării istorice şi sociologice.

ACAD. EM. CONDURACHI

CUVÂNT ÎNAINTE

Abia de când au apărut avioanele de cursă lungă ne dăm teama cât de pustiu şi de puţin populat este bătrânul nostru Pământ. După ore de zbor peste oceane, păduri virgine, munţi pleşuvi, mlaştini nesfârşite, deşerturi de nisip şi întinderi de gheaţă se ivesc ici şi colo regiuni în care solul e cultivat şi unde, dintr-odată, oamenii se îngrămădesc puzderie.

Dar marile oraşe îşi afirmă de mult prezenţa şi în ţinuturile încă nepopulate. În Groenlanda au fost amenajate aeroporturi pe terenuri curăţate de gheaţă prin dinamitare, deoarece pe acolo trece drumul cel mai scurt între Copenhaga şi Los Angeles; de-a curmezişul Saharei se întind nesfârşite conducte de petrol, fiindcă oraşele au nevoie de carburanţi pentru fabricile şi autovehiculele lor.

Toate drumurile converg către oraş. Deşi oraşele sunt azi numai nişte insule în mijlocul peisajului, ele domină lumea. Băştinaşii din Polinezia se gătesc cu stambă din Manchester, iar felahii din Egipt trudesc ca să poată livra fabricilor textile din Manchester bumbacul necesar.

Unde, de ce şi când au apărut primele oraşe; cum s-a legat de existenţa unui oraş înflorirea şi decăderea unor popoare şi civilizaţii întregi; cum arătau oraşele în vremurile de demult şi în ţările îndepărtate; cum trăiau oamenii în aceste oraşe şi de ce au pierit ele – iată tot atâtea subiecte la fel de pasionante ca multe alte capitole ale istoriei.

Dar care manual de istorie ne informează unde anume au apărut mai întâi mari clădiri cu apartamente de închiriat, străzi somptuoase sau omnibuze şi când a permis invenţia ferestrelor cu geamuri construirea de oraşe în ţinuturi reci? Ce înfăţişare avea Ninive înainte ca ura duşmanilor să fi trecut această metropolă prin foc şi sabie? Când au fost Pataliputra sau Hancijou cele mai mari oraşe de pe pământ? De ce au decăzut porturi cu trafic

internaţional ca Visby sau Bruges, transformându-se în nişte biete oraşe de provincie? De ce a trebuit să apună gloria Romei?

Asemenea întrebări nu prezintă de altfel numai un interes de ordin istoric. Din răspunsurile la ele vom putea învăţa lucruri esenţiale: ce soartă vor avea, eventual, propriile noastre oraşe, ce anume ar fi necesar să facem astăzi pentru a da oraşului de mâine o înfăţişare acceptabilă sau chiar pentru a împiedica distrugerea pe care i-ar putea-o aduce duşmanii, numărul prea mare de autovehicule sau suprapopulaţia. De şapte milenii, de la Ierihon şi până la Nagasaki, cuvântul *distrugere* însoţeşte istoria oraşelor.

Dacă vrem să încercăm să schimbăm ceva în această privinţă, ar fi timpul să începem. Dispozitivul de ghidaj al rachetelor atomice este îndreptat asupra celor mai mari oraşe din Apus şi din Răsărit. Niciodată n-a mai trăit o parte atât de mare a omenirii în asemenea aglomerări uriaşe de clădiri. De câteva decenii încoace populaţia lumii se înmulţeşte în proporţii atât de mari, încât oraşele trebuie să se extindă mereu şi să înghită, mai curând sau mai târziu, până şi pădurile virgine şi deşerturile. Probabil că nepoţii noştri nu vor mai avea posibilitatea să aleagă între a trăi la oraş sau la ţară. Terra stă sub semnul unei urbanizări extrem de rapide.

Oraşul – şi odată cu el civilizaţia superioară – a apărut în statul babilonian. Cu puţin timp înainte de dispariţia acestuia s-a născut acolo şi cea dintâi metropolă – Babilonul. Acolo s-a acumulat, pentru prima oară, tot ceea ce constituie farmecul şi primejdia marilor oraşe: civilizaţia şi corupţia, aroganţa şi banii, lăcaşe ale credinţei şi ale plăcerilor exacerbate, fastul şi mizeria sordidă.

Cândva, la timpul său, solitara măreţie a Babilonului a dominat pământul. Astăzi sute de oraşe gigantice sunt împrăştiate pe toate continentele, iar numeroase oraşe

prezintă mai multă asemănare cu Babilonul decât s-ar părea la prima vedere. Mâine va fi pretutindeni Babilon.

Vom urmări destinul oraşului de la naşterea lui din mâlul Eufratului la marile metropole de altă dată, a căror splendoare s-a dovedit a fi atât de fragilă, la numeroasele aglomerări industriale urbane ale zilelor noastre şi, apoi, la oraşul de mâine, pe care ni-l închipuim mai frumos. Vom urmări destinul oraşelor, căci acesta-i şi destinul nostru.

WOLF SCHNEIDER

München, iulie I960

DE LA UR LA LOS ANGELES

Oraşul este universul pe care omul şi-l construieşte singur. Faptul că omenirea este în situaţia de a nimici natura pe pământ constituie un fenomen ciudat, cu consecinţe incalculabile.

Cu un secol în urmă existau în Germania 5 oraşe mari. Astăzi numai în Republica Federală a Germaniei sunt 53. Oraşul industrial Angarsk, situat în Siberia, numără 140.000 de locuitori; în 1950 nu se afla acolo nici o singură casă. Satul căutătorilor de aur din Africa de sud Johannesburg a fost întemeiat în 1886; acum trăiesc acolo 1, 3 milioane de oameni. Cu un veac în urmă, numai populaţia a cinci oraşe din lume depăşise cifra de un milion; în zilele noastre, oraşe de asemenea proporţii – o sută douăzeci la număr – sunt împrăştiate pe toate continentele. Numele unora dintre ele sunt puţin cunoscute; câţi au auzit, de pildă, de oraşul chinez Paotow?

Oraşul îşi sfărâmă hotarele. Cifrele acestea îngrijorătoare ne sunt arătate de statisticile oficiale. Procesul de urbanizare a globului terestru este însă mult mai avansat decât ne informează autorităţile. Căci majoritatea oraşelor au depăşit de mult hotarele lor oficiale. Cele mai multe agende de buzunar continuă să indice pentru Paris o populaţie de 2, 9 milioane; în adevăratul oraş Paris trăiesc însă 8, 5 milioane de oameni.

„Văd – mult după anul 2000 – aşezări orăşeneşti cu o populaţie de 10 – 20 de milioane de oameni, aşezări care se întind pe suprafeţe foarte vaste…” Aceste rânduri la scria în 1922 Oswald Spengler în „Declinul Occidentului” [1]. Până în anul 2000 mai avem cale lungă şi totuşi New York-ul numără acum aproape 16 milioane de locuitori, iar Tokio a şi depăşit cifra de 20 de milioane.

„Oraşele sunt ticsite de oameni, casele de chiriaşi, hotelurile de pasageri, trenurile de călători, cafenelele de

consumatori. Pe străzi circulă prea mulţi trecători, în staţiunile balneare sunt prea mulţi vilegiaturişti… Ceea ce înainte nu constituia o problemă este astăzi una mereu prezentă, la ordinea zilei, şi anume: să găseşti un loc”. Astfel se plângea, încă în 1929, filosoful spaniol José Ortega y Gasset [2]. Or, omenirea avea pe atunci cu un miliard mai puţine suflete, iar oraşele a căror populaţie depăşea un milion erau cu 70 mai puţine decât azi.

Dacă populaţia lumii ar continua să sporească în ritmul ultimului deceniu, peste 200 de ani Pământul ar trebui să se transforme într-un singur oraş cu 100 de miliarde de locuitori, oraş care ar cuprinde toate continentele. Probabil însă că nu se va ajunge chiar până acolo. Dar nici pentru 20 de miliarde de oameni nu va fi loc suficient decât dacă majoritatea se vor îngrămădi în oraşe gigantice.

Această evoluţie înfricoşătoare nu se conturează decât de un secol şi ceva, adică în ultimele minute ale istoriei, dacă am considera istoria oraşului ca fiind egală cu o oră. Când în urmă cu 2 700 de ani legendarul Romulus a întemeiat Roma, se scursese mai bine de jumătate din această oră. În urmă cu aproximativ 7.000 de ani au apărut pe malurile Eufratului, pe actualul teritoriu al Irakului, ca şi în alte puncte ale Asiei anterioare, primele aşezări ce pot fi denumite „oraşe”. După ce trăiseră timp de 600.000 de ani din vânat şi din culesul roadelor naturii, adică după ce fuseseră animale de pradă rătăcitoare, oamenii au început să cultive pământurile fertile din văile unor râuri ce curgeau în vasta zonă dintre Mediterană şi Oceanul Indian şi să se adune în oraşe. Cu aceasta revoluţie începe istoria şi civilizaţia. Niciuna din ele nu poate fi despărţită de oraş.

Istoria oraşului este istoria lumii. „… Omul superior… este un animal care construieşte oraşe – scrie Oswald Spengler [3]. – Istoria lumii este istoria omului din oraşe.

Popoarele, statele, politica şi religia, toate artele şi ştiinţele se bizuie pe *acelaşi* fenomen primar al existenţei umane: oraşul”.

Democraţia s-a născut în oraşul-stat (polis) al Eladei; dar toţi dictatorii au făcut din metropolele lor citadele ale tiraniei. Oraşul este leagănul civilizaţiei şi al crimei, centrul mizeriei şi al luxului, receptaculul în care se acumulează vitalitatea şi nervozitatea, centrul puterii şi al decăderii. În oraş omul îşi arată trăsăturile sale cele mai nobile şi cele mai respingătoare. Îndărătul pereţilor lipiţi unul de altul, sub acoperişuri îngemănate se îmbină fericirea şi lacrimile, trufia şi umilinţa, naşterea şi moartea. Oraşul exală miasme şi mireasmă de orhidee.

Cel ce se afundă în istoria oraşelor nu numai că redescoperă istoria lumii, dar o regăseşte mai concentrată şi mai puternic conturată, mai diversificată şi mai plină de cruzime. Oriunde s-au purtat războaie, oraşele au fost înfometate, jefuite, arse până în temelii, rase de pe faţa pământului cu o furie oarbă. Oriunde au izbucnit revoluţii, ele au început în oraşe sau au fost îndreptate împotriva lor. Oriunde o civilizaţie a atins culmea înfloririi, ea a fost legată de numele unui oraş: Babilon, Atena şi Roma, Florenţa şi Paris, Viena şi Weimar. Uneori, puterea care s-a întins peste jumătate de glob s-a concentrat într-un singur oraş – la Roma sau Bizanţ, la Bagdad sau Pekin, la Madrid, Londra sau Moscova.

Istoria lumii este istoria oraşului, iar istoria oraşului începe la *Ur*. Cum arăta oare acest port babilonian aşezat la confluenţa Eufratului cu Tigrul, cum se înfăţişa primul mare oraş al lumii?

O *vizita la Ur*. În faţa caravanei plecate din pustiul Peninsulei Arabice se deschide, de pe ultimul lanţ de coline nisipoase, priveliştea unei văi înfloritoare în care, printre lanuri de grâu şi încrengături de curmali, se înalţă un oraş alb. Semnul lui caracteristic este o piramidă în trepte, înaltă de treizeci de metri, ale cărei terase, ridicate pe un

fundament negru, pot fi văzute în strălucirea lor roşie, albastră şi aurie din pustiu şi până la fluviul Tigru. Pe platforma superioară străjuieşte un templu în care preoţii îl slujesc pe zeul Lunii. Interiorul este împodobit cu frumoase covoare şi cu un mozaic din plăcuţe de argilă colorată.

În jurul impunătoarei construcţii se ridică în semicerc, printre palmieri şi chiparoşi, cinci temple şi vistierii cu ziduri masive, lungi până la o sută de metri. În curţile interioare, împodobite cu fântâni, se înalţă altare pe care sunt sacrificate animalele închinate zeului Lunii şi soţiei lui.

În preajma templului este aşezată necropola regală. În aparenţă e alcătuită din clădiri care nu se deosebesc de cele din cartierele de locuinţe ale oraşului decât printr-o ornamentaţie mai bogată. Dedesubtul lor însă se află marile cavouri în care odihnesc regii şi slujitorii lor. Li s-au dat pentru lumea cealaltă vase de aur, bijuterii din aur şi lapislazuli, mobilier de argint, harfe şi lire.

Întreaga suită îl urma pe stăpân în împărăţia veşniciei Curtenii şi slugile, purtaţi în care trase de boi, coborau în urma leşului regal în cavouri şi, spre cinstirea suveranului, se lăsau ucişi de preoţi. Apoi cavoul era zidit, iar sfântul stăpânitor, care, mort fiind, mai avea slugi şi toate cele de trebuinţă, îşi găsea pentru vecie liniştea.

Şi totuşi nu pentru vecie, căci după 4.500 de ani liniştea îi este tulburată de târnăcoapele şi lopeţile solilor unei alte civilizaţii, a cărei principală caracteristică o constituie curiozitatea, ce nu se dă în lături de la nimic, iar fostul suveran devine o piesă de muzeu.

Cartierul sacru al templelor şi al mormintelor e despărţit de forfota oraşului printr-un zid. Şase porţi duc din imperiul liniştii şi al splendorii în larma şi înghesuiala unui oraş oriental. Pe uliţele înguste şi strâmbe, care pe alocuri se lărgesc într-o piaţă modestă, se înghesuie, zid lângă zid, casele. Alcătuite îndeobşte din parter şi un

singur cat, ele întorc către stradă un perete alb, întrerupt numai de uşa de intrare. Ferestrele nu sunt cunoscute aproape de loc. Răsuflătoarele şi intrările tuturor încăperilor dau spre curte. În cursul zilei lumina pătrunde în casă prin spărtura destinată intrării, care adesea nici măcar nu este prevăzută cu o uşă; în timpul nopţii există lumina focului din vatră sau un opaiţ în care arde ulei.

Viaţa familiei se desfăşoară în curtea interioară şi împrejurul ei. Din stradă pătrunzi în curte printr-un fel de vestibul, unde se obişnuieşte să te speli pe mâini şi pe picioare. Coridoarele şi casa scării nu sunt cunoscute. Curtea pietruită leagă între ele salonul, bucătăria, cămările şi capela familiei. Tot de acolo, o scară urcă până la galeria de lemn a primulu* etaj, unde se află dormitoarele.

Locuinţa obişnuită din oraşul Ur numără până la 15 încăperi. Drept material de construcţie locuitorii folosesc, ca pretutindeni în Mesopotamia, lemnul de palmier şi cărămizile din argilă; zidurile sunt tencuite cu mortar şi spoite în alb.

Spre stradă dau în schimb micile dughene ale meseriaşilor şi negustorilor. Pe uliţe sunt şi capele, mai mari decât altarele dinăuntrul locuinţelor, majoritatea închinate cultului strămoşilor, dar cu mult mai mici decât templele marilor zei, situate în cartierul sacru. În aceste capele sunt veneraţi zeii protectori: zeiţa Hendursanga, de pildă, care îl ocroteşte pe călătorul din deşert, dacă acesta a avut grijă să depună ofrande în capela ei.

Care cu două roţi din lemn masiv hodorogesc pe ulicioarele pline de colb, cele mici trase de măgari, cele mari de boi. Lătratul câinilor şi cotcodăcitul găinilor sporesc larma străzii.

În port, pe Eufrat, se află corăbii cu vâsle, prevăzute şi cu vele ajutătoare; corăbiile coboară de-a lungul fluviului până la portul maritim Eridu, iar de acolo se îndreaptă prin Golful Persic spre Arabia de sud-est şi spre India. Oraşul

Ur controlează comerţul maritim, ca şi circulaţia pe Eufrat şi

Tigru. Cine trăieşte în bogatul Ur poate fi sigur că străinii îl invidiază.

Întâi potopul, apoi înnisiparea. Aşa se înfăţişa Ur. Este probabil ca încă în mileniul al VI-lea î.e.n. să fi existat acolo o aşezare, iar în mileniul al V-lea – un fel de oraş. În jurul anului 4.000 î.e.n., acel oraş a căzut jertfă inundaţiei pustiitoare pe care Biblia a consemnat-o sub denumirea de „potopul lui Noe”. Cu ocazia săpăturilor arheologice, vestigiile calamităţii au fost regăsite sub forma unui strat de argilă gros de trei metri.

Epoca de înflorirea. oraşului a început cam prin anul 2500 î.e.n. Numărul locuitorilor se ridica, după unele aprecieri, până la 100.000. Ruinele ne duc la concluzia că oraşul avea forma unui oval cu diametrul mare de 1 300 m şi cu o, suprafaţă de aproximativ un kilometru pătrat. Pe o suprafaţă egală locuiesc azi la Paris 37.000 de oameni, iar la Calcutta – până la 250.000. În Ur nu existau, ce-i drept, case cu multe etaje şi, după cât se pare, nicio supraaglomerare a locuinţelor, dar, pe de altă parte, nu existau nici străzi largi; dacă scădem suprafaţa ocupată de cartierul templelor, s-ar putea aprecia numărul locuitorilor la 30.000 până la 50.000.

În ultimele secole înaintea erei noastre, oraşul, cândva atât de grandios, a decăzut, deoarece Eufratul şi-a schimbat cursul, iar înnisiparea Golfului Persic, fenomen care continuă şi în zilele noastre, a împins ţărmul mării mereu spre larg.

Astăzi Eufratul îşi poartă valurile la 15 kilometri depărtare de vechiul Ur. Canalele de irigaţie, care făcuseră cândva din Mesopotamia o grădină înfloritoare, sunt acoperite de nisipurile vânturate de milenii. În mijlocul deşertului, trenul de Bagdad se opreşte în satul *Mugaijar*. Aici săpăturile neostenite ale arheologilor şi o colină sub

care se ascunde vechiul turn în trepte amintesc că pe aceste locuri a existat un oraş care timp de 3.000 de ani s-a numărat printre cele mai bogate şi mai mari din lume.

Suburbiile îşi caută un oraş. În 1781 misionari spanioli au întemeiat în provincia California – pe atunci mexicană – satul „Stăpâna noastră, regina îngerilor", în limba spaniolă: *Nuestra Señora la Reina de Ios Angeles*. În 1848 acest sat a fost înglobat ca orăşel în S.U.A.; în 1880 *Los Angeles* nu număra decât 10.000 de locuitori.

Astăzi oraşul are aproape 7 milioane de locuitori şi aproape 3 milioane de automobile. Este centrul mondial al cultului automobilului şi al industriei constructoare de avioane. Este al doilea oraş ca mărime pe continentul american şi totodată oraşul cu cel mai rapid ritm de creştere din întreaga lume. Până în 1975 Los Angeles vrea să devină şi cel mai mare oraş din lume.

Să vorbeşti despre Los Angeles ca despre un „oraş" în vechiul înţeles al cuvântului nu e, ce-i drept, prea uşor. Numai în fostul cartier spaniol din incinta oraşului se mai găsesc clădiri strâns grupate şi câţiva zgârie-nori. Restul oraşului este o grădină nesfârşită, împânzită cu vile. Instalaţii de foraj şi fabrici, ferme avicole, plantaţii de pomi şi arbuşti fructiferi, păduri de palmieri, barăci, maidane cu vechituri şi magazine mari, elegante, împodobite cu elemente decorative şi strălucitoare, executate din crom, sunt răsfirate pe ici, pe colo în această grădină. Între ocean şi munţi, oraşul se întinde pe mai mult de 100 km, hotarele lui pierzându-se printre plantaţii sau în deşert. Despre Los Angeles se zice în America: „Pare o grămadă de suburbii care îşi caută un oraş".

Marile bulevarde, străjuite de copaci, se întind pe o lungime de 70 km. Numerele caselor ajung la 30.000. Patru cincimi din cei ce lucrează se duc la locul de muncă cu maşina proprie. Nu arareori drumul parcurs atinge 100 km. Din suprafaţa totală a centrului oraşului, două cincimi revin spaţiilor rezervate parcării şi garajelor. Zilnic, după

orele de lucru, milioane de vehicule îşi croiesc drum pe patru coloane fără sfârşit printre nenumăratele locuinţe sau circulă pe deasupra lor pe cele opt culoare ale autostrăzilor suspendate. Elicopterele unei societăţi de radiodifuziune supraveghează fluxul circulaţiei, informând imediat pe automobilişti, prin intermediul aparatelor de radio aflate la bordul maşinilor, unde s-a produs o strangulare a traficului şi cum poate fi mai bine ocolită.

Lumina neonului înlocuieşte larma pieţei. Oraşul acesta se bizuie pe automobil, de care are nevoie, pentru că niciun alt oraş din lume n-a înghiţit atâta spaţiu. Răsfirându-se inform şi nestânjenit de-a lungul coastei Pacificului, el pătrunde în interiorul continentului. Alcătuit din case individuale, care, de fapt, nu se contopesc într-un oraş, el cuprinde totuşi un teritoriu extrem de mare. Aici nu se află niciun templu în jurul căruia să se îngrămădească casele şi niciun zid înapoia căruia să se ghemuiască.

Pe Eufrat oraşul arăta împrejurimilor rurale chipul sever al zidurilor sale. În California oraşul înghite, cu un aer surâzător, împrejurimile. În Babilon casele îşi întorceau faţa de la stradă chiar şi înăuntrul zidurilor oraşului; lipsite de ferestre, cu o singură uşă, erau asemenea unei mici cetăţui într-o mare fortăreaţă; ograda interioară era ca o curte de cetate, înconjurată de dublul cordon al zidurilor. Casele şi locuitorii din Los Angeles îşi deschid larg ferestrele, astfel că oricine doreşte poate privi înăuntru. Iar cel ce-şi trage seara perdelele în loc să accepte curiozitatea publică nu e bine văzut.

Noaptea, la Ur juca flăcăruia minusculă a opaiţelor cu ulei; Los Angeles este scăldat în lumina neonului, dar iluminarea oraşului nu este decât un efect secundar, ceea ce importă e publicitatea, reclama. Tuburile cu neon şi megafoanele înlocuiesc larma pieţei, larmă care la Ur se mai datora încă oamenilor. Tot oamenii erau aceia care

umpleau şi uliţele Urului. Autostrăzile din Los Angeles, pe care automobilul îşi etalează triumful, sunt lipsite de pietoni. Dacă vreo fiinţă face uz de propriile ei picioare, este cel mai adesea fie un câine, fie o pisică.

Un paradis îndoielnic. Ur ascundea spaima îmbrăcată în aur a mormintelor sale regeşti. Iată reclama pe care o face un prospect cimitirului *Forest Lawn* din Los Angeles, scăldat în muzică: „Vizitaţi cel mai frumos cimitir din lume! Uriaşe picturi pe sticlă reprezentând «Cina cea de taină»! Capodopera lui Jan Stykas «Răstignirea», cel mai măreţ tablou din lume, de 64X15 m!”

În Ur viaţa şi activitatea erau puse în întregime în slujba zeului Lunii, Nanna-Sin, şi a preoţilor lui. Pe cine slujesc cei 7 milioane de locuitori ai oraşului Los Angeles, e greu de zis. Dacă îi întrebi, ei neagă, bineînţeles, cu vehementă că ar sluji pe cineva.

Ur a înflorit de-a lungul a trei mii de ani. Cât priveşte înflorirea oraşului Los Angeles, nu putem vorbi decât de o jumătate de veac. Cât timp o să mai prospere?

Ce-i drept, Los Angeles este unul dintre cele mai atrăgătoare oraşe ale viitorului pe care le putem contempla încă de pe acum. Are spaţiu, e bogat, e înverzit şi nu cunoaşte casele-cazărmi populate de sărăcime. Celui care locuieşte în văgăunile de piatră ale New York-ului sau în mizerele suburbii muncitoreşti ale Parisului, în fumul gros al regiunii Ruhr sau în oraşele de barăci ale constructorilor din Siberia, aceluia oraşul însorit, verde, fără hotar îi poate apărea ca un paradis.

Şi totuşi, studiind oraşul Los Angeles, ne poate cuprinde o uşoară teamă. Faptul că oraşul este inform şi că nu are un centru ar mai merge. Dar modul spontan şi brutal în care se dezvoltă, faptul că prin aceasta el constituie un precedent şi un model pentru alte sute de oraşe, care depăşesc fiecare în parte un milion de locuitori, îţi insuflă nelinişte.

Oraşul de ieri trăia din antiteza cu satul. Voia să fie altceva. Avea nevoie – pentru contrast – de câmpii şi păduri. Oraşul de azi acoperă din ce în ce mai mult pământ cu casele lui.

Nicicând n-a mai atins vreun oraş însemnătatea vechii Rome. Dar azi există (neconsemnate în statistici) întinse ţinuturi de tip urban care acoperă o suprafaţă egală cu aceea a unei întregi provincii romane, iar populaţia acestor ţinuturi se apropie de circa 55 de milioane, adică atât cât număra populaţia întregului Imperiu roman.

Cum a început oare o asemenea evoluţie?

2
INVENTAREA ORAŞULUI

CAPITOLUL I
INVENTAREA AGRICULTURII

La originea oraşului a stat inundaţia.

Suntem obişnuiţi cu ideea că omul este cel mai numeros mamifer şi că în multe locuri ale pământului se strâng milioane de oameni. Fenomenul este însă de dată foarte recentă.

Timp de sute de mii de ani, omul se pierdea „pe nemărginitele întinderi ale pământului, dominate complet de uriaşele mase ale marilor turme de animale", scrie Oswald Spengler [4]. „Pe vremea lui homo aurignacensis[1] (în urmă cu circa 20.000 de ani) rătăceau pe pământul Franţei poate o duzină de hoarde, numărând fiecare câteva sute de capete, pentru care apariţia unor semeni de-ai lor constituia o întâmplare enigmatică ce le lăsa o adâncă impresie..."

10 milioane de oameni primitivi. America de Nord (fără Mexic), unde astăzi trăiesc în jurul a 200 de milioane de oameni, era locuită pe vremea când Columb a descoperit-o – după evaluări minuţioase – de circa 1 milion de indieni. Se apreciază astăzi că vârsta omenirii este de vreo 600.000 de ani; în timpul primilor 590.000 de ani numărul oamenilor nu putea să depăşească 10 milioane – cifră mai mică deck populaţia de astăzi a New York-ului. Probabil însă că în primii 500.000 de ani pământul era locuit doar de câteva mii de oameni. Abia în ultimii 10.000 de ani a început înmulţirea masivă a oamenilor şi ceea ce numim noi civilizaţie.

---

1 Denumire dată primelor schelete de homo sapiens, descoperite la Aurignac (Franţa), aparţinând paleoliticului superior. - Nota trad.

Cifra maximă de 10 milioane rezultă dintr-un calcul elementar efectuat de către zoologul american Marston Bates [5]. Suprafaţa uscatului este de 149 de milioane de kilometri pătraţi. Din acestea, după criteriile actuale, sunt locuibili cam 90 de milioane de kilometri pătraţi, dar cel mult 50 de milioane reprezintă pământ fertil. Pentru a se întreţine, un om care trăieşte de pe urma vânatului şi a hranei culese are nevoie de cel puţin 5 kilometri pătraţi, fapt demonstrat de popoarele primitive încă existente.

Abia după scurgerea a 590.000 de ani – răstimp în care omul a trăit hrănindu-se cu vânat, fructe, boabe, rădăcini şi tuberculi – a început acea revoluţie care poate fi considerată drept cea mai importantă din istoria omenirii, mai importantă decât născocirea maşinii cu abur şi descoperirea energiei atomice: inventarea agriculturii.

Marile răsturnări nu se produc într-o singură zi. De la „marmita”[2] francezului Papin şi până la maşinile cu abur de mare randament ale englezului Watt au trecut aproape o sută de ani. De la primele încercări de a cultiva o plantă până la primele lanuri unduitoare de grâu trebuie să fi trecut peste 5.000 de ani.

După epoca glaciară, o climă nouă. Faptele s-au petrecut probabil în felul următor. Între anii 12.000 şi 10.000 î.e.n. s-a încheiat cea de-a patra (şi până în prezent ultima) perioadă glaciară. În zonele calde ale Orientului Apropiat, leagănul civilizaţiei, glaciaţia s-a manifestat sub forma unei perioade de ploi abundente. Odată cu încetarea lor, ţinuturi întinse ale Asiei şi Africii au început să se usuce, proces care în Sahara nu s-a încheiat nici până astăzi.

Această schimbare radicală a climei a alungat multe din animalele ce puteau fi vânate, silindu-i pe oameni să-şi

---

2 Denumire dată cazanului cu abur, prevăzut cu supapă de siguranţă, inventat de Denis Papin în 1680. – *Nota* trad.

caute alte surse de hrana. Pe lângă vânătoare a început să ocupe un loc din ce în ce mai important pescuitul; au mai fost introduse în alimentaţie melci, scoici şi alte mici vietăţi.

Totodată – cam în mileniul al IX-lea î.e.n. – oamenii din Asia anterioară au reuşit să îmblânzească câinele, care le era de un dublu folos: ajutor la vânătoare şi paznic al aşezărilor de popas. Primului animal domestic i-au urmat caprele şi oile, iar ceva mai târziu – măgarii şi vitele cornute. În felul acesta a fost făcut un pas însemnat înainte – vânătorul a devenit păstor.

Migraţiunile triburilor nomade nu mai depindeau acum atât de mult de obiceiurile animalelor ce puteau fi vânate şi de norocul schimbător al vânătorii, ci, în tot mai mare măsură, ele erau determinate de ţinuturile în care se găseau iarbă şi apa pentru animalele domestice. Când hoarda trebuia să-şi caute noi păşuni, ea încărca corturile şi lucrurile de uz casnic pe spinarea măgarului şi pornea la drum.

Fireşte, în văile râurilor se aflau regiuni unde apa şi iarba se găseau din abundenţă în tot cursul anului, lista de bucate îmbogăţindu-se şi cu roadele pescuitului. O hoardă mai evoluată care găsea vâlceaua mănoasă a unui râu şi, la nevoie, o apăra cu succes, putea acum să renunţe la viaţa nomadă, devenind sedentară. Ea nu mai locuia în corturi şi peşteri, ci îşi construia din piatră, lut şi crengi primele case.

La această schimbare radicală a contribuit într-o măsură hotărâtoare gospodina epocii de piatră. Misiunea ei a fost întotdeauna aceea de a culege fructele de pădure, iar bărbatul s-a simţit chemat să vâneze ursul.

De la băţul de săpat la plug. Pentru a găsi rădăcini şi mici vietăţi comestibile, femeile îşi uşurau munca cu ajutorul aşa-numitului băţ de săpat. În cursul acestei îndeletniciri au descoperit – probabil în jurul anului 8.000

î.e.n. – că, folosind un băţ, pot face găuri nu numai pentru a scoate ceva din pământ, dar şi pentru a vârî înăuntru o mlădiţă. A fost momentul, de deosebită însemnătate, când omul a făcut primul pas de la culegerea hranei la producerea ei. Culegătoarea a devenit grădinăreasă.

Lucrarea pământului cu băţul de săpat, cea mai primitiva formă a agriculturii, s-a transformat, prin folosirea unor unelte de piatră mai perfecţionate, în *lucrarea pământului cu săpăliga*.

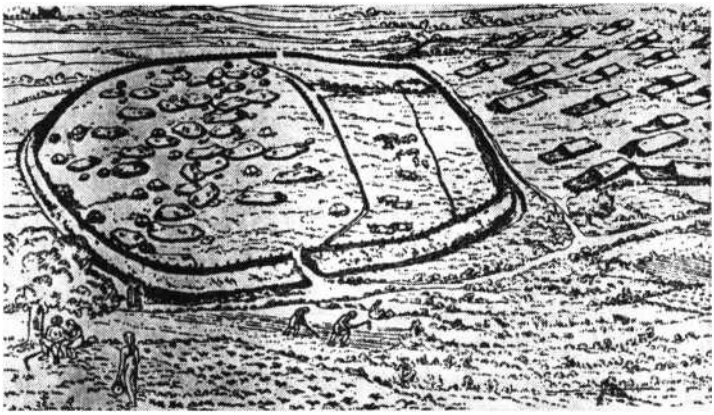

Precursorul oraşului: satul întărit. Încercare de reconstituire a unui sat din perioada neoliticului. În mijlocul spaţiului înconjurat cu un val de pământ se văd, în stânga, locuinţele, inclusiv construcţii mai mici, folosite pentru păstrarea proviziilor; în dreapta – izlazul pentru vite. În afara îngrăditurii – şoproane.

Cu săpăliga pământul poate fi cât de cât întors. Fiecare plantă continuă totuşi să fie îngrijită separat, ca în grădinărit. În aceeaşi perioadă a început să fie cultivată cea mai veche cereală – meiul.

În sfârşit, plugul cu brăzdar de lemn, tras de un măgar sau de un bou, marchează începutul lucrării

pământului cu plugul – trecerea de la grădinărit la agricultura în stil mare. Meiului i se alătură grâul şi orzul.

Când şi unde anume a luat naştere agricultura se poate doar presupune – probabil că în epoca mijlocie a pietrei (mezolitic, anii 10.000 – 3.500 î.e.n.), când cele mai importante unelte erau arcul şi săgeata, securea de piatră şi vasele din argilă. Majoritatea cercetătorilor indică drept perioadă aproximativă mileniul al VI-lea î.e.n., iar ca locuri de obârşie – platourile înalte ale Iranului şi Turciei (potrivit graniţelor actuale).

Foarte curând după inventarea ei, agricultura migrează în văile celor patru mari fluvii în care ea a pregătit terenul pentru primele centre de civilizaţie superioară ale omenirii: la început pe Tigru şi Eufrat în actualul Irak, pe Nil în Egipt şi pe Ind în Pakistanul de azi, mai târziu şi în China, în valea fluviului Huanhe.

Văile acestor fluvii au ceva comun: revărsările. O dată pe an sau mai des, marile fluvii ies din albiile lor, irigă mari întinderi de pământ uscat de arşiţă, depunând pe el milioane de tone de nămol fertil. Acesta este solul care, fără alt îngrăşământ decât aluviunea, dă an de an recolte mănoase de grâu.

Cucerirea pământului cultivabil pe Eufrat. Fără îndoială că nicicând omului nu i s-a dăruit nimic. An de an, în luna aprilie, când Eufratul poartă apa zăpezilor topite de pe povârnişurile munţilor Turciei în Golful Persic, el se revarsă peste ţarine, astăzi întocmai ca şi pe vremuri. Dar el găseşte deşert, şi în urma lui tot deşert lasă. Irakul, cum se numeşte astăzi vechiul stat babilonian, este una din ţările cele mai sărace din lume.

În mileniul al V-lea î.e.n. însă trăiau acolo oameni care se pricepeau să tragă foloase de pe urma inundaţiilor. Ei au construit o reţea de diguri, canale şi şanţuri de irigaţie prin care forţau apele revărsate primăvara să curgă în direcţia dorită de ei, păstrându-şi totodată rezerve

de apă pentru perioada de secetă. În plus, canalele transportau o parte din apa Eufratului în Tigru, a cărui albie era la un nivel mai coborât, astfel încât sistemul de irigaţie funcţiona în tot timpul anului.

În această regiune dintre fluvii – în greceşte „Mesopotamia” –, culturile de grâu şi orz, planta oleaginoasă susan, precum şi pădurile de curmali dădeau roade bogate. Curmalele erau consumate fie proaspete, fie uscate (sub formă de turte); din ele se obţinea miere şi vin de curmale, şi în sfârşit erau folosite ca nutreţ pentru vite.

În anul 4.000 î.e.n., pe când în Europa vânătorii şi păstorii mai trăiau în plină eră de piatră, între Tigru şi Eufrat arama şi bronzul erau folosite pentru confecţionarea plugurilor, grapelor şi lopeţilor. Istoricul grec Herodot, care călătorise prin întreaga lume, a rămas în anul 450 î.e.n. uluit de bogăţia Mesopotamiei:

„Întregul ţinut al Babilonului… este brăzdat de o reţea de canale – scrie el [6]. – Din toate ţările câte le cunoaştem, aceasta este cea mai prielnică creşterii roadelor… Frunzele de grâu şi de orz sunt adesea late de patru degete; măcar că ştiu despre mei şi susan că ating înălţimea unui arbust, nu voi aminti acest lucru, cunoscând prea bine că pentru cei care n-au fost în ţara Babilonului, nici cele ce-am spus despre bucatele câmpului nu vor găsi prea multă crezare.

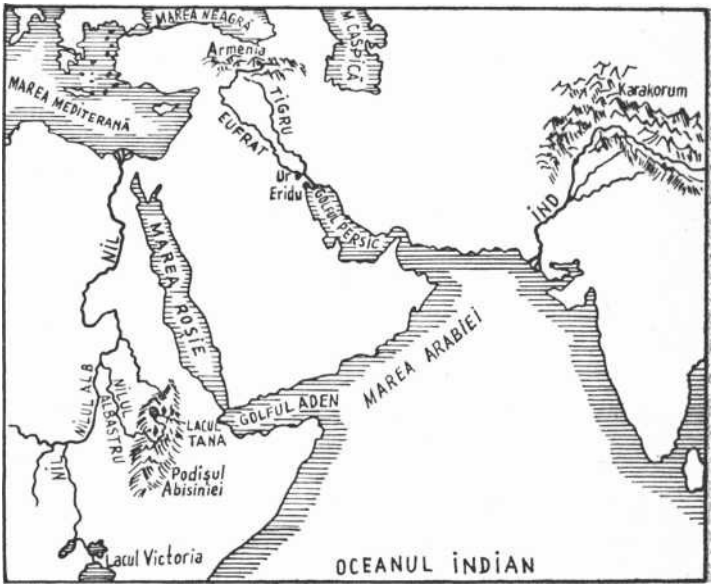

Fluviile pe ale căror maluri a apărut civilizaţia.

În secolul al VII-lea e.n., când apele mari au distrus încă o dată sistemul de irigaţie, canalele au fost numai parţial refăcute. Ceea ce a mai rămas din întregul sistem a căzut în 1258 jertfă furiei distructive a mongolilor, care au ras şi Bagdadul de pe faţa pământului. În câţiva ani, cel mai vechi pământ cultivat de om a redevenit deşert.

Binecuvântata revărsare a Nilului. Nilul, dimpotrivă, creează azi, ca şi în urmă cu 6.000 de ani, o ţară fertilă. Aşa cum zăpezile de pe munţii Turciei asigurau la 2000 km spre sud-est rodul bogat al grânelor, tot aşa şi abundentele ploi din jurul lacurilor Victoria (aflat pe teritoriul Kenyei, Ugandei şi Tanzaniei) şi Tana (Abisinia) fertilizează deşertul egiptean, situat la 5.000 km spre nord. Spre deosebire de Eufrat, care se revarsă impetuos în aprilie, Nilul îşi părăseşte matca în mai multe valuri, din iulie până în octombrie. De aceea ţarina, deşi brăzdată de mai puţine canale de irigaţie şi aproape complet lipsită de ploi,

rămâne totuşi roditoare.

„Când Nilul se revarsă peste câmpii, numai oraşele se mai zăresc deasupra apei, de-ţi vine să crezi că ai în faţă insulele din Marea Egee – relatează Herodot despre călătoria sa în Egipt [7], – într-adevăr, toate celelalte ţinuturi ale Egiptului se prefac într-un fel de mare şi numai oraşele răsar deasupra apei. Când se petrece aşa ceva, oamenii nu mai umblă în bărci pe apele fluviului, ci o iau de-a dreptul prin câmpie”.

Pe vremea lui Herodot cauzele revărsărilor erau încă absolut necunoscute; izvoarele Nilului au fost descoperite abia în secolul al XIX-lea. Necunoaşterea acestor cauze nu împiedică însă apariţia agriculturii în valea Nilului, probabil în cursul celui de-al V-lea mileniu î.e.n., ceva mai târziu decât în valea Eufratului.

Lipsa revărsărilor era pentru Egipt o catastrofă. În jurul anului 2600 î.e.n., un faraon dispuse ca în cavoul lui de pe insula Sahal, situată pe Nil, să-i fie săpată următoarea lamentaţie:

„Pe tronul meu înalt sunt întristat de nemăsurata nenorocire: şapte ani de-a rândul revărsările Nilului au lipsit. Şiştave sunt grânele, recolta e neîndestulătoare şi lipseşte hrana. Tot omul a devenit hoţul vecinului său… copilul ţipă, tânărul şi moşneagul se târăsc… Smulse sunt uşile hambarelor, dar în locul bucatelor nu conţin decât aer” [8].

Într-un alt ţinut, de asemenea supus revărsărilor, în valea Indului, a luat naştere, în mileniul al IV-lea î.e.n., cea de-a treia civilizaţie superioară a antichităţii. Aici, topirea ză pe ilor ill îi lanţul Himalaya, care are loc primăvara, sporeşte debitul apei de peste 50 de ori.

Datorită revărsărilor şi inventivităţii cu care strămoşii noştri le-au folosit, pe Eufrat, Nil şi Ind oamenii au atins în urmă cu aproape 7.000 de ani un nivel al bunăstării şi al civilizaţiei la care Europa de sud avea să ajungă abia cu 3.000 de ani mai târziu, iar Europa de nord

cu 4.000 de ani mai târziu. În Asia, Africa, America de Sud şi Australia se mai găsesc şi în zilele noastre triburi primitive care trăiesc din ceea ce vânează şi culeg sau care pribegesc cu vitele lor din păşune în păşune, adică oameni fără oraşe.

Ce-i drept, tocmai în ţări cu o civilizaţie superioară, urbanizate, *vânătoarea* este astăzi un divertisment al oamenilor bogaţi. Îţi schimb, generaţia noastră asistă – în Germania abia în ultimii ani – la procesul de dispariţie, specific ţărilor prospere, până şi a ultimelor obiceiuri legate de *culegerea hranei*. Standardul de viaţă e prea ridicat, ogoarele prea mănoase pentru a se mai găsi oameni dispuşi să culeagă mure, ciuperci sau ghindă.

Solul devine „pământul-mumă". Când nu te mărgineşti să scurmi pământul, ci îl lucrezi el produce roade atât de bogate, încât te poţi stabili pe acest pământ. Să cultivi şi să transformi un ţinut este mai avantajos decât să-l prazi – iată o mare descoperire înscrisă în istoria civilizaţiei. În felul acesta, natura, care din timpuri imemoriale fusese marele duşman al omului, devine prietena lui. Pământul încetează de a mai fi doar nisip, lut sau noroi, el devine „pământul-mumă".

Iată de ce apar deodată oameni care pretind că o bucată de pământ este proprietatea lor, îşi construiesc pe ea o casă şi interzic tuturor celorlalţi trecerea nu numai pe timpul verii, ci pentru totdeauna. Vânătorul şi păstorul, obişnuiţi să-şi ridice corturile când într-un loc, când într-altul pe pământul ce aparţinea tuturor a şi nimănui, trebuie să fi văzut în aceasta pretenţie un atentat neobrăzat la drepturile lor, o provocare fără seamăn. Prin trecerea la o viaţă sedentară, ţăranul ameninţă existenţa nomadului. Nu-i de mirare deci că nomadul face tot ce-i stă în putere ca să distrugă existenţa ţăranului.

Şi aceasta cu atât mai mult cu cât munca ţăranului nu-i inspiră vânătorului şi păstorului numai mânie, ci şi

invidie, căci pământul pe care deodată un trib vrea să-l aibă exclusiv pentru sine rodeşte şi îmbogăţeşte. Iar acela care vrea la rândul său să treacă la agricultură, dar găseşte ocupate luncile înguste cu pământ fertil, le va râvni şi el.

Vechea deprindere a omului de a trăi în hoarde găseşte în aceste împrejurări un imbold în plus: tribul care se statorniceşte într-un anumit loc trebuie cu atât mai mult să fie unit, pentru a-şi strânge laolaltă forţele şi a se apăra împotriva nomazilor sau a ţăranilor în căutare de pământ. Tabăra se transformă într-un sat, care pentru a se apăra construieşte garduri sau ziduri dublate de şanţuri.

Zona aluvionară a marilor fluvii este atât de fertilă, încât, pentru prima dată, o populaţie numeroasă *poate* trăi într-un spaţiu restrâns; pe de altă parte, regiunea pe care anual se depune preţiosul nămol este atât de mică, încât convieţuirea unei populaţii numeroase pe un spaţiu restrâns devine totodată *obligatorie*.

Aşa se face că de la sat la oraş nu este decât un mic pas. Agricultura face cu putinţă existenţa oraşului, dar în văile râurilor ea îi şi forţează apariţia. Unde se află oraşe trebuie să existe în apropiere şi ogoare cultivate, unde cresc grâne, oraşul nu se lasă mult timp aşteptat.

Cain întemeiază oraşul Enoh. Biblia ne înfăţişează printr-o parabolă foarte interesantă, căreia nu i s-a dat destulă atenţie, legătura dintre agricultură şi oraş: e vorba de povestea lui Cain şi a lui Abel.

„Şi după câtăva vreme, Cain a adus din roadele pământului prinos lui dumnezeu. Şi Abel a adus şi el din cele întâi născute ale oilor sale şi din grăsimea lor” (*Facerea*, 4, 3 – 4).

Abel sacrifică ceea ce vânătorii şi păstorii au adus în dar zeilor de când lumea – animale. „Cain era lucrător de pământ” şi el vrea să închine lui dumnezeu ceea ce poartă glia.

„Iar dumnezeu a privit cu îndurare pe Abel şi jertfa lui. Iar la Cain şi la jertfa lui nu s-a uitat” (*Facerea*, 4, 4 – 5).

Roadele pământului – aceasta era o noutate temerara care nu se potrivea cu vechiul ritual al jertfei.

„Şi Cain s-a aprins de mânie şi faţa lui s-a posomorât... Iar când era pe câmp, Cain a tăbărât pe Abel, fratele său, şi l-a omorât” (*Facerea*, 4, 5 – 8).

Deşi fapta lui Cain l-a mâniat pe dumnezeu, el a hotărât să-i păstreze viaţa:

„«Oricine va ucide pe Cain va cădea sub înşeptită răzbunare!» Şi a pus dumnezeu lui Cain un semn, ca nimeni care-l va găsi să nu-l omoare. Şi a purces Cain din faţa lui dumnezeu şi s-a sălăşluit în pământul Nod, la răsărit de Eden. Şi a cunoscut Cain pe femeia sa, şi a zămislit şi a născut pe Enoh. Şi s-a apucat şi a zidit o cetate şi cetăţii i-a pus numele de Enoh, după numele fiului său” (*Facerea*, 4, 15 – 17).

Primul „plugar” pe care îl pomeneşte Biblia, Cain, întemeiază şi primul oraş despre care vorbeşte Biblia – Enoh. Dumnezeu vrea ca ucigaşul să trăiască, căci el e purtătorul noului.

La originea agriculturii, precum şi a oraşului se află fratricidul. Cine urmăreşte istoria oraşelor ar putea crede că *răzbunarea* acestei crime s-a abătut în mii de feluri asupra oraşelor, asupra moştenitorilor lui Cain.

CAPITOLUL II
INVENTAREA ZIDURILOR

Deşi nu ştim cum va fi arătat Enoh, oraşul lui Cain, un lucru îl putem totuşi afirma cu destulă siguranţă: era împrejmuit de ziduri.

Până acum 100 sau 150 de ani, un oraş neîmprejmuit de ziduri se întâlnea tot atât de rar ca în zilele noastre o grădină fără gard. De altfel, oraş în limba engleză – *town* – vine de la cuvântul „Zaun" – „gard" în limba germană. Oraşul e un spaţiu îngrădit. În Imperiul roman denumirea curentă a locuitorului unui oraş era *intramuranus*, adică cel care trăieşte înăuntrul zidurilor.

La noi, cuvântul *cetăţean* aminteşte de faptul că odinioară oraşul şi cetatea erau adesea unul şi acelaşi lucru. Şi astăzi teritoriul unui oraş este numit în limba germană *Burgfrieden*[3], cu toate că de multă vreme niciun zid de cetate nu-i mai apără pacea. Şi astăzi este considerat un lucru firesc ca primarul unei metropole care şi-a dărâmat în urmă cu 150 de ani meterezele să ureze participanţilor la un congres bun venit „între zidurile oraşului nostru". Oraşul şi zidul împrejmuitor au fost timp de aproape 7.000 de ani noţiuni atât de strâns legate între ele, încât în cei 150 de ani de eră industrială au putut fi separate în realitate, dar nu şi în vorbire.

Cum s-a ajuns ca aceste noţiuni să fie legate aproape indisolubil?

Îmbelşugatele roade ale pământului, spaţiul restrâns din văile fertile ale fluviilor au favorizat odinioară îngrămădirea oamenilor în sate. Pentru a se apăra împotriva fiarelor, tâlharilor nomazi şi a acelora care, încă în căutare de pământ, îi invidiau pe cei ce-l aveau, satele s-au înconjurat adeseori cu palănci sau parapete din pământ.

La început a fost cărămidă. Locuitorii Mesopotamiei

3 "Pacea cetăţii". – Nota trad.

întrebuinţau îndeobşte cărămida de lut din mileniul al IV-lea î.e.n. Pentru ţinutul acesta lipsit de piatră, cărămida constituia o mare invenţie, deoarece permitea înălţarea zidurilor. Pentru construcţiile obişnuite se foloseau cărămizi uscate la soare, pentru cele importante – cărămizi arse. Fiecare aşezare mai mare îşi avea zidul ei de apărare.

De îndată însă ce omul a deprins îndemânarea de a confecţiona cărămizi sau de a ciopli blocuri mari de piatră, ceea ce numim astăzi „zid" a încetat să-l mai mulţumească. Îndemânarea sa e pusă curând în slujba edificării unor fortificaţii, ale căror dimensiuni ni se par uneori aproape de necrezut.

În jurul anului 2700 î.e.n., marele oraş din sudul Babilonului, *Uruk*, s-a înconjurat cu un dublu zid fortificat, lung de 9 km şi dotat cu 900 de turnuri de apărare.

Către anul 2500 î.e.n., locuitorii reşedinţei regale *Haţor* (azi Tell Wakkas) din ţara Canaanului au construit în jurul oraşului lor un zid de cărămidă aşezat pe un fundament de piatră; zidul avea o grosime de 7, 50 m. „Cetăţile acolo sunt mari şi cu întărituri până la cer", aşa descriu iscoadele lui Moise oraşele Ţării Făgăduinţei (*Deuteronom*, 1, 28).

În jurul anului 1400 î.e.n. au luat fiinţă şi zidurile *Tirintului* – acea puternică cetate a Peloponesului care-şi disputa cu alte oraşe greceşti gloria de a fi locul de naştere al lui Hercule. Zidul exterior avea 6 m lăţime, iar cel interior 10 m lăţime şi 16 m înălţime. Era construit din pietre cubice, cântărind fiecare 10 chintale, ceea ce i-a făcut pe greci să creadă că fusese clădit de ciclopi, şi ei se minunau în faţa lui la fel de mult ca şi în faţa piramidelor egiptene.

Lăţimea zidurilor oraşului *Ninive* în anul 700 î.e.n. – pe vremea când era metropola Imperiului asirian – era de asemenea de 10 m.

Zidurile cresc. Cetatea persană de munte *Ecbatana* (sau Agbatana, azi Hamadan), una din capitalele Imperiului persan, se apăra în secolul al VII-lea î.e.n. printr-un sistem de fortificaţii pe care Herodot [9] îl descrie în felul următor:

„Întăritura a fost în aşa fel clădită, că fiecare nu-l depăşeşte pe cel din faţă decât prin înălţimea meterezelor… Numărul zidurilor de înconjur este de şapte, iar la mijloc se află palatul regal şi tezaurele. Cel mai lung din toate este zidul care are de jur-împrejur cam aceeaşi lungime cu cel care împrejmuieşte Atena. Meterezele primului cerc sunt albe, ale celui de-al doilea negre; meterezele cercului al treilea sunt purpurii, ale cercului al patrulea albastre şi ale cercului al cincilea portocalii;… cele două din urmă au primul metereze argintate, iar celălalt aurite”.

Către anul 600 î.e.n., Nabucodonosor a hotărât să ridice în jurul *Babilonului* cinci cordoane de fortificaţii. Incinta oraşului a fost împrejmuită de două cercuri concentrice de ziduri i grosimea celui exterior era de 7 m, a celui interior de 8 m. Spaţiul dintre ele, lat de 12 m, era probabil umplut cu pământ, astfel încât zidul, străjuit de 600 de turnuri, trebuie să fi avut în total 27 m grosime.

Exemplele enumerate demonstrează în chip convingător ca zidul nu avea numai funcţia unui semn de hotar, nu era numai o sperietoare simbolică sau un parapet, ci constituia o încercare de a oferi deplină securitate oraşului, de a-l apăra pentru totdeauna împotriva invidiei şi duşmăniei – o încercare care, cu toate acestea, a eşuat aproape de fiecare dată.

Creneluri de aur ca semn al bogăţiei. Dar toate acestea nu explică încă tâlcul zidurilor ciclopice de la Tirint, Ecbatana sau Babilon, ziduri al căror volum era probabil mai mare decât cel al pereţilor caselor aflate pe cuprinsul întregului oraş. Aici trebuie să fi intervenit şi alţi

factori. Pe de o parte, orăşenii erau involuntar înclinaţi să prezinte principalul semn distinctiv al oraşului lor – adică zidul împrejmuitor – într-un mod deosebit de impresionant. Dar dacă zidul constituia semnul distinctiv al oraşului, el era fără îndoială adesea privit şi ca un simbol al prestigiului său. „Acolo e un zid puternic, înapoia lui trebuie să se ascundă şi un oraş puternic", raţionau oamenii. „Şi crenelurile lui sunt de un purpuriu aprins şi de aur – ce rege puternic trebuie să fie acela care stăpâneşte un asemenea oraş! rt la aceasta se adăuga probabil şi o predilecţie pentru monumentalitate şi imensitate, aşa cum o regăsim la constructorii piramidelor sau la cei ai catedralelor gotice din evul mediu târziu, care puteau cuprinde un număr mai mare de oameni decât numărul locuitorilor oraşului.

În felul acesta îşi demonstra oraşul puterea şi se făIea cu bogăţia lui. Altminteri de ce ar fi ridicat asemenea ziduri şi în ce scop ar fi avut el nevoie de asemenea fortificaţii? înălţându-şi zidurile, oraşul se ridica trufaş deasupra întregii ţări. Prin zidurile sale îşi liniştea teama provocată de invidia celorlalţi şi, poate, de propria-i cutezanţă. Stârnind admiraţie şi ură, oraşul îşi proclama pretenţia de a se deosebi de ţinutul înconjurător, de a-i fi superior. Ortega y Gasset spune în această privinţă [10]:

„Omul antic se rupe cu hotărâre de pământ, de natură. Cum e cu putinţă acest lucru? Cum poate omul părăsi pământul? încotro se poate duce el când pământul e lumea întreagă, nemărginirea? Foarte simplu: el înconjură o bucată de pământ cu ziduri şi opune spaţiului inform, infinit, spaţiul său împrejmuit şi finit... Această mică bucată de pământ, răzvrătită, despărţită printr-un zid de pământul «mumă», este un spaţiu cu totul nou în care omul, rupt de orice comunitate cu plantele şi animalele, îşi creează o împărăţie circulară, exclusiv omenească..."

În felul acesta avem şi un criteriu după care vom considera o aşezare drept *sat* sau *oraş*: o aşezare care-şi

permite să ridice mai mult decât un val de pământ sau un gard, adică un zid, merită, în condiţiile antichităţii, să fie denumită oraş – mai ales dacă are drept centru un templu.

Sate industriale şi oraşe rurale. Oraşul nu poate fi nici astăzi precis delimitat de sat – dimpotrivă. Vom vedea mai târziu că ambele noţiuni îşi vor pierde sensul. Există localităţi cu aproape 30.000 de locuitori care nu pot fi denumite oraşe, cum este comuna Garmisch-Partenkirchen, unde există şi o piaţă mare, precum şi oraşe miniaturale, mai mici decât satele obişnuite, cum ar fi, de pildă, orăşelul francon Betzenstein, care numără 800 de locuitori.

Există *sate* cu industrii importante (ca, de pildă, în Saxonia, Baden-Württemberg, nordul Elveţiei sau Suedia), după cum există *oraşe* cu o populaţie predominant ţărănească (de pildă în Sicilia, Spania sau Ungaria). În Europa nu caracterul urban al unei aşezări îi conferă calitatea de oraş, ci voinţa cârmuitorilor, care acordă localităţii dreptul de a se denumi oraş.

Nu rareori întâlnim în Africa de vest mai multe sate împrejmuite cu un parapet comun din pământ, aşa-numitele *sate-oraşe*. În Statele Unite, cuvântul englez pentru sat – *village* – nu prea mai este folosit, iar sate în accepţia pe care o dăm noi cuvântului de fapt nu există. Orice aşezare care nu este un oraş mare (*city*) se numeşte *town*.

De la căpetenia de trib la regele-preot. Cu atât mai puţin am putea delimita cu precizie oraşul de sat în antichitate. Cea mai veche formă a oraşului au constituit-o, probabil, statele-temple din vechiul Babilon – acele aşezări în care zidul reprezenta învelişul, iar templul era nucleul, şi peste care domnea un rege-preot.

Pe măsură ce agricultura dobândea o importanţă tot mai mare, căpetenia tribului se ridica la rangul de rege-preot. Trebuia să existe cineva care să dispună unde anume şi cum să se ridice digurile şi cum să fie săpate

canalele de irigaţie. În plus, misiunea cârmuitorului consta în a îndupleca zeii să abată boala şi lipsurile şi în a le aduce jertfele cuvenite pentru ca revărsările să nu ocolească pământul tribului. Regele-preot era privit ca reprezentant al zeilor pe pământ.

Împrejurul templului în care regele-preot stătea de vorbă cu zeii şi în apropierea palatului în care locuia acesta se stabileau preoţii, scribii şi ostaşii. Se poate presupune că o asemenea aşezare era puternic încurajată de rege; celor mai mulţi stăpânitori le-a plăcut, de când lumea, să vadă clar şi de aproape cine le sunt supuşii. Roadele bogate ale ogoarelor au făcut *cu* putinţă – aproximativ în jurul anului 4.000 î.e.n. – ca, pentru prima oară în istoria omenirii, o pătură întreagă de membri neproductivi ai tribului să fie hrănită de ţărani, premisa a oricărui oraş. Slujitorilor regelui-preot li se alăturau meseriaşi şi negustori. Chiar şi ţăranii veneau să beneficieze de securitatea oferită de zidurile oraşului.

La *Lagaş* (astăzi Tello), una dintre cele mai mari aşezări ale vechiului Babilon, iar în jurul anului 2650 î.e.n. reşedinţă a regilor sumerieni, întemeietorul ei, Urnanşe, ne-a lăsat o inscripţie care ilustrează într-un mod concis şi exact caracteristicile unui oraş de acum 5.000 de ani. Textul, scris cu caractere cuneiforme, spune că regele „a construit templul şi zidul, a ridicat statui, a săpat canale şi a umplut hambarul cu cereale” [11].

Templul ca germene şi zidul ca platoşă se află la originea oraşelor, şi de-a lungul întregii istorii a oraşului – cu excepţia ultimilor o sută de ani – ele i-au determinat fizionomia. Dacă nucleul nu era un templu, era un palat, o cetate, un capitolin sau o catedrală. Oraşele lipsite de un asemenea nucleu au rămas excepţii şi, în orice caz, printre aceste excepţii nu s-au numărat oraşe mari.

Zidurile impunătoare ale oraşului Carcassonne din sudul Franţei au fost înălţate abia în secolul al XIII-lea, Parisul îşi adăuga un nou zid împrejmuitor destul de târziu:

în 1841. Abia în cursul secolului al XIX-lea a avut loc trecerea la oraşul fără inimă şi fără hotare: atunci când zidurile au fost dărâmate şi când oamenii au început să creadă că nu mai au nevoie de temple sau biserici. Mai are oare, în genere, vreun sens să denumim „oraşe” acele suprafeţe imense din zilele noastre* acoperite cu construcţii, care se revarsă dincolo de ziduri şi cărora nu le pasă de temple?

CAPITOLUL III
A.B.C.-UL DISTRUGERII: IERIHON ŞI TROIA

Dintre toate zidurile care au împrejmuit vreodată un oraş, cele mai vestite au fost ale *Ierihonului*. Şi nu este, probabil, o întâmplare dacă acest fapt se îmbină cu altele două: că de la săpăturile efectuate acolo în 1956 Ierihonul este considerat cea mai veche aşezare de tip orăşenesc din lume şi că primul lucru pe care ni-l relatează Biblia despre Ierihon se referă la moarte şi distrugere. Incendiul, jaful şi crima sunt; în aceeaşi măsură proprii oraşului, ca şi zidurile.

Către anul 1200 î.e.n., marşul israeliţilor spre „Ţara Făgăduinţei" a fost în pericol de a se sfărâma de zidurile Ierihonului (azi Er-Riha). Oraşul era o oază pe Iordan, nu departe de Marea Moartă, aşezat la 350 m sub nivelul mării – o pată verde într-un pustiu alb de cretă, dominat de munţi pleşuvi.

Cucerirea Ierihonului. În epoca biblică, Ierihon era una dintre cele mai puternice cetăţi din Canaan, capabilă să opună rezistenţă şi totodată să bareze calea invaziilor îndreptate împotriva acestei ţări, în care curgea laptele şi mierea. Deci, din punctul de vedere al istoriei culturii, o regiune pe care tribul nomad Israel încerca să o smulgă posesorilor ei pentru a deveni el însuşi sedentar şi a practica agricultura. Prin urmare s-a produs tocmai acea situaţie în vederea căreia vechile oraşe se apărau cu ajutorul zidurilor: nomazii îi atacau pe agricultori, care voiau să-i împiedice să treacă şi să le ocupe pământurile.

Luarea Ierihonului cu asalt părea o încercare lipsită de orice şansă de succes. Zidul exterior era gros de 2 m şi înalt de 10 m, îndărătul lui, la 3 – 4 m, se afla centura de apărare interioară, lată de 3, 50 m. Fortificaţia înconjura un oraş minuscul cu un diametru de circa 180 m. În el locuiau numai regele, patricienii şi negustorii bogaţi, restul populaţiei locuind în afara zidurilor, în cocioabe de

lut. Biblia povesteşte (*Iosua*, 6, 1):

„… Ierihonul ţinea porţile închise şi zăvorâte din pricina fiilor lui Israil… Şi domnul a zis lui Iosua: «Iată, voi da în mâinile tale Ierihonul, şi pe regele lui, şi pe războinicii lui F înconjuraţi cetatea toţi oamenii de luptă, şi daţi ocol cetăţii o singură dată. Aşa să faceţi timp de şase zile. Şi şapte preoţi să meargă înaintea chivotului, cu şapte trâmbiţe din coarne de berbec; iar în ziua a şaptea să ocoliţi de şapte ori cetatea şi preoţii să sune din trâmbiţe. Şi când preoţii vor suna prelung din trâmbiţe de corn de berbec şi voi veţi auzi răsunetul trâmbiţei, tot poporul să izbucnească în strigăt zguduitor şi atunci zidurile cetăţii se vor prăbuşi pe loc, iar poporul să dea năvală, fiecare drept înaintea fui!»”.

Iosua face precum i s-a poruncit şi, în continuare, Biblia narează cum se prăbuşesc zidurile şi cum locuitorii sunt cu toţii ucişi, atât copii cât şi bătrâni, în afară de o „desfrânată”.

„Atunci poporul a început să strige şi trâmbiţele să răsune… iar zidurile s-au prăbuşit îndată şi gloatele au dat năvală în cetate, fiecare drept înaintea lui. Şi astfel au cu prins cetatea. Şi au dat pieirii tot ce au găsit în cetate: bărbaţi şi femei, tineri şi moşnegi, boi şi asini, toţi au trecut prin ascuţişul sabiei… Iar cetatea au ars-o cu foc împreună cu tot ce era într-însa, afară de argint şi de aur şi de sculele de aramă şi de fier pe care le-au vărsat în vistieria casei domnului. Ci pe Rahab desfrânata şi casa tatălui ei şi pe toţi câţi erau pe lângă ea, Iosua i-a lăsat cu viaţă… fiindcă Rahab pitise iscoadele trimise de Iosua ca să iscodească Ierihonul…

Iosua a dat poporului acest jurământ şi a zis: «Blestemat să fie în faţa domnului omul care se va încumeta să clădească din nou această cetate a Ierihonului! Pe oasele întâiului său născut să-i pună temeliile şi pe capul fiului său celui mai mic să aşeze porţile ei» „(*Iosua*, 6, 20 – 21, 24 – 26).

Cutremurul ca aliat. Aşa sună cântecele de ură ale nomadului la adresa oraşului – a zidurilor care cutează să-i stea în cale şi să proclame o bucată de pământ drept proprietate veşnică. Păcatele Ierihonului constau tocmai în pretenţiile lui de proprietate, materializate în înaltul zid de piatră, expresie a unei trepte superioare de civilizaţie faţă de poporul de păstori nomazi. Într-adevăr, oraşele aveau motive să se blindeze cu ziduri. Şi dacă până şi în cărţile sfinte se spune că ele sunt astfel tratate, nu trebuie să ne mire că de la Ierihon până la Varşovia, de la Ninive până la Hiroshima au existat mereu oraşe scăldate în sânge.

Cum de s-au surpat zidurile Ierihonului ne-o spune Werner Keller în cartea sa „Und die Bibel hat doch recht” („Biblia are totuşi dreptate”) [12]: din cauza unui cutremur de pământ, fenomen frecvent în împrejurimile Mării Moarte (Sodoma şi Gomora au căzut şi ele jertfă unui asemenea cutremur). Ceea ce au găsit arheologii referitor la catastrofa naturală care i-a venit în ajutor lui Iosua, ca şi la faptele acestuia din urmă sunt pietre crăpate, dărâmături de ziduri înnegrite, lemn: carbonizat şi moloz.

Arheologii au mai constatat că Ierihonul e infinit mai vechi decât se credea până nu demult. De sub dărâmăturile provenite din anul 1200 î.e.n. au ieşit la iveală vestigiile altor oraşe mai vechi. Vechimea ultimului strat este evaluată ca datând din jurul anului 5.000 î.e.n. Stratul acesta, cel mai de jos, conţine rămăşiţele unor locuinţe circulare primitive, al căror plani aminteşte de corturile nomazilor; sunt adăposturile unor oameni care se aflau tocmai în perioada de trecere de la vânătoare la cultivarea solului, perioadă corespunzătoare primelor încercări de olărit şi de construire a unor case trainice. De când s-au făcut aceste descoperiri, Ierihonul este considerat cel mai vechi oraş. Controversată nu este vechimea lui, ci chestiunea dacă merită denumirea de „oraş”.

Troia cea numerotată. Despre cea mai îndelungată istorie de distrugeri şi de încercări de a se apăra împotriva lor prin ziduri tot mai puternice ne vorbesc straturile de moloz ale. acelui oraş care în Occident, timp de două milenii şi jumătate, a fost considerat cel mai vechi din lume – *Troia* (numită şi Ilios, Ilion sau Ilium). Ştim astăzi că Troia este considerabil mai veche decât credeau grecii şi romanii, fără să fie însă câtuşi de puţin cel mai vechi oraş.

În colţul de nord-vest al Asiei Mici (actuala Turcie) se înalţă într-un şes roditor, între două fluvii, colina Hissarlîk, situată la 6 km depărtare atât de coasta Mării Egee, cât şi de Dardanele. Poziţia aceasta, la fel de avantajoasă pentru ţărani ca şi pentru pescari şi negustori, reprezenta însă pentru regii lacomi de putere şi pentru piraţii avizi de pradă o poziţie fără egal. Cel ce se fortifica aici într-o cetăţuie putea bloca trecerea din Marea Egee în Dardanele, în Marea de Marmara şi în Marea Neagră.

Prima cetate a luat fiinţă pe această colină spre sfârşitul celui de-al IV-lea mileniu î.e.n. Brâul ei de ziduri cuprindea o suprafaţă al cărei diametru nu depăşea 90 m. Nu era, probabil, un oraş în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă un cuib de piraţi. Urmele lui sunt denumite de către arheologi, care obişnuiesc să numeroteze straturile dezgropate, *Troia I*.

Troia II acoperea o suprafaţă ceva mai mare; zidul exterior era lat de 4 m, iar centura de fortificaţii avea în total o lăţime de 16 m. În timp ce Troia I aparţinea încă epocii de piatră, în acest al doilea strat, pe lângă vase din lut, au fost găsite podoabe şi tacâmuri de aur şi argint. Cetatea a fost distrusă de un incendiu în jurul anului 2300 î.e.n.

Pe ruinele uriaşe a crescut o nouă aşezare: *Troia III*. Zidurile au fost reparate. Sfârşitul – incendiu şi jaf. Un sfârşit similar au avut, de asemenea, *Troia IV* şi *Troia V*.

Troia VI a fost întemeiată în secolul al XVIII-lea î.e.n. Diametrul cetăţii măsura de astă dată 200 m, acoperind prin dimensiunile sale întreaga colină. Casele erau aşezate pe terase circulare, etajate. Zidul exterior, lung de 1.000 m, nu mai era construit din cărămizi de lut, ci din blocuri de piatră. Troia se afla în fruntea unei uniuni a oraşelor din partea de nord-vest a Asiei Mici, până ce, în secolul al XIII-lea î.e.n., un cutremur de pământ a pus capăt şi acestei splendori.

Trebuie să fi fost cam prin anul 1200 î.e.n. când puternica forţă armată a triburilor greceşti aliate a debarcat în faţa Troiei reconstruite şi a început asediul „oraşului Ilios, cel plin de case strălucitoare", după cum îl denumea Homer. Arheologii vorbesc simplu despre *Troia VII A*.

Nu era vorba numai de Elena. Potrivit Iliadei, Paris, fiul regelui troian Priam, a răpit-o pe frumoasa Elena, soţia lui Menelau, regele Spartei. Pentru a o aduce înapoi şi a şterge astfel această ruşine, coaliţia greacă a acostat sub zidurile Troiei. Deja Herodot era de părere că războiul troian a fost o acţiune prostească, „căci era limpede că această femeie nu s-ar fi lăsat răpită dacă n-ar fi dorit-o" [13]. Şi grecul, deştept şi plin de înţelepciune, îşi exprimă părerea că, în ce-i priveşte, troienii, decât să fie asediaţi timp de zece ani, ar fi preferat s-o predea pe Elena – dacă în acest fel s-ar fi putut ajunge la înţelegere.

Pare îndreptăţită presupunerea că răpirea Elenei, chiar dacă a avut loc ca eveniment istoric, a fost cel mult motivul imediat al războiului dus de greci împotriva Troiei, a fost picătura de apă care a făcut să se reverse paharul. Cauza efectivă pare să fi fost hotărârea grecilor de a distruge cetatea care controla drumurile navigabile spre pieţele de pe litoralul Mării Negre.

Zece ani de zile, dacă e să dăm crezare lui Homer, a vuit bătălia în care au căzut Hector şi Ahile, până ce, în

sfârşit, viclenia lui Ulise a adus grecilor victoria. Prefăcându-se că se retrag, asediatorii au lăsat acel cal de lemn găunos; troienii, considerându-l o jertfă adusă zeiţei oraşului Atena, l-au tras până în cetate. Grecii, ascunşi în pântecele calului, au obţinut victoria prin surprindere. Troia a fost – o dată în plus – prădată şi incendiată.

Au apărut noi colonişti, care, pe colina ce se înălţase prin molozul provenit de la şapte oraşe distruse, au construit un oraş nou (*Troia VII B*) – dar a venit un alt val de duşmani care l-a distrus şi pe acesta. Pe ruine, colonişti greci au ridicat, în secolul al V-lea î.e.n., oraşul *Troia VIII,* pe care l-au denumit Ilion. În anul 86 î.e.n., Troia VIII a fost incendiat de către generalul roman Sylla şi ars până în temelii.

Pe ruinele ei s-a înălţat însă *Troia IX* – aşezarea romană *Noul Ilium*. Şi n-a lipsit mult ca această Troie să devină centrul lumii. Din întreaga istorie, atât de schimbătoare şi de cumplită, a oraşului mult încercat, faptul acesta este, desigur, cel mai uimitor.

Un oraş fără trecut. Cam prin secolul al V-lea î.e.n., Roma, un stat-oraş aflat în ascensiune, aşezat în regiunea centrală a Italiei, în Latium, a făcut o descoperire penibilă: nu avea istorie. Nimeni nu ştia cât de vechi era oraşul care suia acum prima treaptă pe scara stăpânirii lumii. Iar ceea ce era şi mai rău era faptul că acest arogant nou-venit pe scena lumii părea să nu aibă nici cea mai mică legătură cu poporul de la care, după concepţia curentă pe atunci, purcedea întreaga cultură – poporul grec.

Din dorinţa de a stabili într-un fel oarecare o legătură cu lumea grecilor, romanii au descoperit cel mai vechi eveniment transmis de istoria greacă – războiul troian. Pe acest fundal s-a născut legenda lui Enea.

Homer îl descrie pe Enea, fiul Afroditei, ca pe unul dintre cei mai viteji eroi ai Troici. Potrivit legendei romane, el se salvează din oraşul în flăcări ducând pe tatăl său,

paralizat, pe umeri şi pe fiul său Ascaniu de mână. El fuge către apus şi, după o lungă peregrinare, se stabileşte în Latium. Aici se căsătoreşte cu fiica regelui Latinus, punând astfel temelia Imperiului roman. Unul dintre urmaşii săi a fost Romulus, potrivit legendei întemeietor al Romei şi strămoş al vechilor regi romani.

Această legendă, luată de romani drept istorie, le-a dat sentimentul că au o misiune politică. Marea Romă era fericita să aibă drept naş micul oraş Troia. În anul 29 î.e.n., la dorinţa împăratului August, Virgiliu a dat legendei o forma demnă, clasică prin „Eneida”, epopeea naţională a romanilor.

Multe familii de patricieni romani au introdus în arborele lor genealogic eroi troieni. Astfel, familia Iulia, din care făcea parte şi Cezar, se considera descendentă a lui Ascaniu, fiul lui Enea, care în Latium se numise Iuliu. Romanii bogaţi din timpul imperiului îşi făceau un punct de onoare din a merge în pelerinaj la Ilium. Printre ei se numărau şi împăraţii romani Adrian şi Caracalla, aşa cum înaintea lor în faţa mormântului lui Abile zăbovise Xerxes, regele Persiei, şi Alexandru cel Mare. Acesta din urmă „a depus pe mormânt o coroană şi mirodenii”, luând cu sine pretinsul scut al lui Abile

Restul l-a găsit Schliemann. Atunci când împăratul Constantin cel Mare şi-a căutat o capitală pentru Imperiul roman de răsărit, el a chibzuit foarte serios dacă nu e cazul să facă din colina Troici nucleul acestei metropole – idee cu care, pare-se, cochetase şi August. E drept, Constantin a ridicat apoi, în anul 330 e.n., Bizanţul la rangul de metropolă, dai urmaşul său Constantius al II-lea, care a domnit de la 337 la 361 e.n., a dispus să se construiască pe coastă, în locul unde se credea că odinioară forţele armate greceşti debarcate şi-ar fi aşezat corturile, mari porţi de fortăreaţă. Mai târziu a renunţat însă la încercarea de a reda încă o dată Troiei strălucirea

apusă.

Avem aici o pildă a tenacităţii cu care se poate menţine un oraş şi ideea de oraş, lucru la care desigur că Homer şi-a adus şi el contribuţia. Rămâne însă un fapt plin de semnificaţie că cea mai grandioasă şi mai veche epopee a Occidentului este dedicată unui oraş, luptei purtate pentru acest oraş şi distrugerii lui.

În cele din urmă, turcii au prefăcut, în secolul al XIV-lea, oraşul roman Noul Ilium într-un morman de ruine. După 4.000 de ani de luptă între construcţie şi distrugere a biruit distrugerea. Nu s-a mai găsit nimeni care să vrea să locuiască pe această colină blestemată, pârjolită, îmbibată de sânge.

Troia a rămas moartă. Schliemann şi-a putut efectua săpăturile.

„Acolo unde astăzi un savant inofensiv dezgroapă ruine şi aşază cioburile oalelor în ordine, după straturile civilizaţiilor apuse – scrie Spengler [14] –, au existat odinioară cumplite pârjoluri nocturne, la a căror lumină învingătorii îmbuibaţi torturau prizonierii şi se încăierau pentru pradă. Ce ar mai fi râs piraţii aciuiţi în cetatea Troiei dacă ar fi ştiut că într-o bună zi comorile lor, rod al jafurilor, vor fi considerate mărturii ale uneia dintre civilizaţiile troiene!”

CAPITOLUL IV
ÎNCEPUTUL CIVILIZAŢIEI: URUK ŞI KIŞ

Fără îndoială că ceea ce oraşele vechiului Babilon ne-au lăsat moştenire este, spre consolarea noastră, mai mult decât o grămadă de cioburi – este o civilizaţie care stă la temelia propriei noastre civilizaţii. Şi chiar dacă niciunul dintre oraşele regiunii cuprinse între cele două fluvii nu pare să fie atât de vechi ca Ierihonul, ele sunt totuşi incomparabil mai mari, mai multe la număr şi mai „orăşeneşti" decât cetăţile Canaanului.

La începutul civilizaţiei urbane, şi, în genere, al civilizaţiei superioare se află oraşele-templu ale Babilonului din mileniul al IV-lea î.e.n. Cele mai însemnate dintre ele, mergând de la gura Eufratului în susul apei, erau: Eridu, Ur, Lagaş, Uruk, Nippur şi Kiş. Dintre ele, Ur, Uruk şi Kiş sunt probabil cele mai vechi.

Clădirile lui Ghilgameş. Uruk (după denumirea biblică Erek, azi Warca) s-ar putea să fi fost în mileniul al III-lea î.e.n. cel mai mare oraş al globului pământesc. În ciclopicul peisaj de ruine de la Warca arheologii au scos la lumină optsprezece straturi de aşezări preistorice, mergând până adânc în mileniul al V-lea.

În jurul anului 2700 î.e.n., când Uruk era cel mai puternic oraş din ţara Babilonului, s-a construit acolo cel mai mare sistem de fortificaţii din câte a cunoscut omenirea până la ascensiunea Ninivei: dublul zid de centura, menţionat mai sus, lung de 9 km şi întărit cu 900 de turnuri. Se spune că ar fi fost opera regelui Ghilgameş din Uruk, eroul acelei mari epopei babiloniene care, cuprinzând şi povestea potopului, a devenit probabil o sursă de inspiraţie pentru biblie.

Zidurile lui Ghilgameş înconjurau o incintă orăşenească cu o suprafaţă de aproximativ 4, 5 km², adică

aproape de două ori cât suprafaţa oraşului Köln în evul mediu târziu, într-o vreme când acesta, cu cei aproximativ 35.000 de locuitori ai lui, era cel mai mare oraş al Germaniei. Fortificaţiile cuprindeau şi suburbiile, grădinile de palmieri, precum şi, delimitate prin ziduri speciale, două mari cartiere cu temple, ale căror dimensiuni contrastau puternic cu uliţele înguste ale cartierelor de locuinţe.

Limitele posibile ale numărului de locuitori din Uruk s-ar afla, aşadar, între cel puţin 50.000 şi cel mult 150.000, ceea ce face probabil ca Uruk să fi fost primul şi vreme îndelungată singurul mare oraş al lumii în actuala accepţie a cuvântului.

Cel mai mare lăcaş sfânt de pe teritoriul celor două cartiere ale oraşului Uruk destinate cultului – templul zeiţei-mamă Innana – a fost construit în jurul anului 2800 î.e.n., cu 300 de ani înaintea marilor piramide din Egipt. Prin dimensiunile lor uriaşe, templele sunt probabil cele mai vechi construcţii monumentale ale lumii. Cărămizile de lut din care au fost construite erau muruite cu un strat de lut, în care mii de cuie din argilă arsă cu capetele roşii, albe şi negre alcătuiau un mozaic din ţinte.

În mijlocul cartierului templelor se înălţa semnul distinctiv al tuturor oraşelor mai importante ale Mesopotamiei – piramida în trepte denumită *zigurat*. Aceste impunătoare construcţii în terase – dintre care cea mai avântată, mai vestită a devenit ulterior cunoscută sub denumirea de „Turnul Babel” – s-au dezvoltat din colinele ridicate în mod artificial, care în prima perioadă serveau drept temple. Ziguratul era singura construcţie care depăşea în înălţime zidul oraşului.

Vizibil din depărtare, ziguratul proclama pretutindeni între Tigru şi Eufrat că aici oamenii întrec natura, că aici ei creează, din cărămizi şi din propria lor trufie, ceva ce n-a mai existat nicicând până atunci – oraşul.

„Întrucât gânditorii tuturor civilizaţiilor trăiesc ei

înşişi în oraşe, nici nu-şi dau seama ce lucru bizar este oraşul – scrie Spengler [15]. – Trebuie să ne transpunem cu totul în starea de uimire a omului primitiv care vede pentru prima dată apărând în mijlocul peisajului această masă din piatră şi lemn – o cutie de o formă ciudată în care mişună oameni”.

Aceste „lucruri bizare” deveneau tot mai frecvente în ţinutul dintre cele două fluvii. Până spre sfârşitul mileniului al III-lea î.e.n. nu existau state în înţelesul modern al cuvântului; regele oraşului era suveranul suprem. Unele oraşe trăiau exclusiv pentru ele, altele erau rivale, cele mai mari includeau pe cele mici în oraşul-stat şi adeseori puterea trecea de la un oraş la altul.

Eufratul îşi schimbă cursul. În jurul anului 2375 î.e.n. regele Lugalzaggisi a făcut din oraşul său Uruk metropola primului imperiu mai mare din sudul Mesopotamien Prin anul 2350 î.e.n. el a fost învins de Sargon I, regele oraşului *Akkad*, situat în nordul Mesopotamien Sargon a unit pentru prima oară sub un singur sceptru întregul teritoriu existent între cele două fluvii, adăugându-i şi părţi din actualele state Siria, Iran şi Turcia, creând în felul acesta primul mare imperiu din istorie – o uniune de oraşe-state în care fiecare şi-a păstrat propriul său rege-preot.

Însemnătatea Urukului a scăzut, dar el a continuat totuşi să rămână un oraş mare chiar şi atunci când în miazănoapte a răsărit soarele Babilonului. A murit abia în secolul al V-lea e.n., şi anume atunci când Eufratul cel dătător de viaţă şi-a schimbat cursul. Acolo unde de-a lungul a 5.000 de ani oamenii s-au strâns în jurul templelor, acum se întinde pustiul.

E vrednic de remarcat numărul mare al oraşelor care, din antichitate şi până târziu în epoca noastră, au decăzut pentru că au fost despărţite de apă. *Eridu,* portul de la gura Eufratului şi a Tigrului, aşezat în Golful Persic, a fost încă de foarte timpuriu lovit de acest destin. În

mileniul al II-lea î.e.n. mâlul pe care cele două fluvii l-au rostogolit în mare a împins coasta atât de departe, încât Eridu a fost părăsit.

Proprietar este templul. Rolul pe care l-a avut Uruk în jumătatea de sud a vechiului Babilon i-a revenit oraşului *Kiş* în jumătatea de nord. Oraşul, aşezat pe ambele maluri ale Eufratului, aşa cum îşi avea acesta cursul pe atunci, era situat în mijlocul unui mare district cerealier. Zidul era întărit către apus şi răsărit prin adăugirea a doua fortificaţii. De fiecare parte a fluviului se înălţa câte un templu în formă de turn, înconjurat de parcuri şi de alte temple. Ruinele unui palat regal, părăsit după toate aparenţele încă de prin, anul 3.000 î.e.n., atestă vechimea şi mărimea oraşului.

În secolul al VII-lea î.e.n., partea oraşului situată la sud de Eufrat a fost inclusă în sistemul exterior de fortificaţii al Babilonului, transformându-se într-o periferie a metropolei lui Nabucodonosor. Jumătatea de nord a oraşului decăzuse de mult, fiindcă Eufratul îşi schimbase cursul.

În centrul Mesopotamiei, între Kiş, situat în nord, şi oraşele din sud Uruk, Ur şi Eridu, se afla *Nippur* (azi Nuffar). Nu era un oraş mare, dar era un oraş sfânt, întrucât aici se afla sanctuarul în care se practica cultul principalului zeu sumerian, Enlil, de la care stăpânitorii tuturor oraşelor din mileniile al IV-lea şi al III-lea î.e.n. îşi trăgeau autoritatea.

Cartierul templelor era şi aici mărginit de un al doilea zid şi în plus, era înconjurat cu canale, de-a lungul cărora se întindeau alei cu plantaţii bogate. Piramida în trepte se înălţa pe o terasă zidită, latura ei măsurând 170 m. În cartierul templelor se aflau mănăstiri, clădiri administrative şi mari hambare cu provizii.

Ca şi în vechiul Babilon, regele şi marele preot erau una şi aceeaşi persoană, astfel că nici între cult şi

economie nu exista o linie de demarcaţie. În timpurile cele mai vechi „omul, lighioana, planta, pământul, ca şi toate bunurile pământeşti erau proprietatea zeului oraşului şi, implicit, a reprezentantului său pe pământ – regele-preot.

Ogor şi vite puteau poseda, mai târziu, şi alţi preoţi, precum şi o pătură superioară a populaţiei. Dar cel mai mare proprietar funciar rămânea „templul", care, în plus, încasa ofrande şi impozite, vărsate în natură sub formă de grâne, ulei de susan, curmale sau vite. Preoţii, care administrau bogăţiile întru slăvirea zeului oraşului, umpleau cu ele hambarele care înconjurau templul, întreţineau prăvălii situate la marginea cartierului sacru şi conduceau torcătorii, ţesătorii şi alte ateliere meşteşugăreşti.

Începuturile birocraţiei. Se poate socoti astăzi cu certitudine că aceşti preoţi au inventat *scrisul*, pentru simplul motiv că altfel, pe măsură ce creştea avuţia, memoria lor nu mai făcea faţă cerinţelor unei administraţii atât de complicate a gospodăriei templului. Scrierea sumeriană cuneiformă trebuie să se fi născut în jurul anului 2900 î.e.n., cam în acelaşi timp probabil cu hieroglifele egiptene şi cu ideogramele chineze. Pe tăbliţe de lut preoţii gravau ceea ce era de mai mare importanţă pentru gospodăria templului: numărul vitelor, situaţia ofrandelor, a impozitelor şi a proviziilor de cereale.

Cioburile de lut pe care noi le-am dezgropat după aproape 5.000 de ani arată, ce-i drept, foarte clar că, odată cu naşterea scrisului, şi-a mai iacul apariţia ceva – vanitatea şi birocraţia. Regii au descoperit curând că scrisul era mijlocul potrivit pentru a povesti urmaşilor faptele lor în cuvinte bombastice, iar preoţii vechiului Babilon cunoşteau de timpuriu practicile birocratice.

Ei îşi notau pe lut numele ţesătoarelor din atelierul templului, precum şi cantitatea de lână şi de hrană distribuită lor. În arhiva templului din Nippur au

supravieţuit mileniilor tăbliţe de lut pe care sunt înregistrate foarte ordonat până şi cantităţile de păsat de orz care se dădeau unui câine.

S-ar putea ca magaziile templului să fi fost în mai mare măsură inima oraşului babilonian decât templul însuşi, căci nimic nu era pe atunci mai important decât să acumulezi provizii pentru a face faţă recoltelor proaste şi a sediilor. Oraşul era acea plăsmuire care cuprindea un templu şi un zid, strângea provizii şi scutea tot mai mulţi oameni – preoţi, meseriaşi şi artişti – de lupta nemijlocită pentru hrană. Diviziunea şi specializarea muncii în condiţiile proprii oraşului au permis dezvoltarea unei civilizaţii superioare.

Inventivitatea sumerienilor. Una dintre cele mai importante realizări ale acestei civilizaţii a fost roata – invenţie care la rândul ei a făcut posibilă o şi mai mare creştere a oraşelor. Cu cât era mai mare oraşul, cu atât trebuiau transportate mai multe alimente pe distanţe mereu mai mari. Înainte de inventarea carului, numărul metropolelor a fost mic, tot aşa cum puţine oraşe cu peste un milion de locuitori au apărut înaintea căilor ferate.

Când şi unde anume a fost inventată roata, nu ştim. Cele mai vechi imagini ale roţii ajunse până la noi – un car cu roţile alcătuite din discuri de lemn – provin însă din Ur şi datează din jurul anului 3.000 î.e.n. Avem deci motive să presupunem că în decursul celui de-al IV-lea mileniu, chiar dacă n-a fost inventată în Mesopotamia, roata era totuşi folosită aici pe scară largă.

În acel mileniu, sumerienii, primul popor civilizat al lumii, au pus în sudul Babilonului bazele civilizaţiei oraşului, scrisului şi comerţului, care avea să cucerească lumea. Ţinutul dens populat dintre Tigru şi Eufrat l-au transformat într-un teritoriu civilizat presărat cu oraşe, ogoare, păşuni, grădini şi păduri de palmieri. Au inventat matematica superioară, astronomia exactă, precum şi

astrologia şi acele nenumărate superstiţii pe care milioane de oameni din Occident le mai păstrează şi astăzi. Au tors şi au ţesut lâna şi inul şi au pictat şi smălţuit vasele de lut, au făurit din aramă podoabe, securi, cuie şi cârlige de undiţă. Au împărţit anul în luni şi, cu ajutorul cadranului solar, ziua în ore, orele în minute – pe scurt, au inventat majoritatea acelor lucruri care astăzi ne par absolut de la sine înţelese şi de aceea aproape nici nu ne mai gândim că şi ele au trebuit să fie cândva inventate.

Toate acestea s-au petrecut într-o civilizaţie pur urbană. La începutul mileniului al III-lea î.e.n., în Mesopotamia satul a fost complet înlăturat de oraşul-templu. Pe Eufrat şi Tigru se întindea un lanţ de sute de oraşe, dintre care zeci şi zeci aveau o mărime apreciabilă. Oraşele mai mari le stăpâneau şi pe cele mai mici. În cartea de faţă ne-am ocupat numai de oraşele cele mai mari.

Între Nippur şi Bagdad, deci pe o suprafaţă mai mică decât jumătatea Mesopotamia, arheologii au numărat – fără a le fi cercetat încă – aproape 1 800 de coline cu dărâmături. Dintre ele cel puţin zece la sută trebuie să îi fost oraşe mai mari. În istoria – veche de un secol – a săpăturilor arheologice nu au fost cercetate temeinic în întreaga Asie anterioară decât ceva mai mult de 50 de ruine.

Artizani şi factori poştali. Cu prilejul săpăturilor întreprinse la Uruk în 1957 a fost scos la iveală un fel de „district industrial” datând cam din jurul anului 3.000 î.e.n. – turnătorii şi dispozitive de topire pentru temperaturi foarte înalte. Prelucrarea metalului şi artizanatul au atins aici în mileniul al III-lea un nivel înalt, într-o vreme când Europa abia se apropia de sfârşitul epocii de piatră. Mari vase din aramă şi argint au fost împodobite cu figuri cizelate sau turnate, reprezentând imagini din viaţa religioasă şi ostăşească; plugul era

combinat cu un fel de maşină de semănat, asemenea unei pâlnii distribuitoare. Templele şi palatele erau ornate cu basoreliefuri de metal, statui de piatră sau alabastru şi covoare bogate. În interiorul locuinţelor, lemnul şi rogojinile de papură atenuau întrucâtva rigiditatea arhitecturii, bazată exclusiv pe cărămida de lut. Oraşele aşezate în lanţ de-a lungul Eufratului erau legate în mileniul al III-lea printr-un serviciu poştal public.

Totuşi locuitorii bogatelor oraşe-templu nu erau „cetăţeni în accepţia pe care o dăm noi cuvântului. Viaţa lor nu era decât o slujire a zeului oraşului şi al templului. Toţi locuitori*, de la preot şi militar până la sclav, trăiau conform obligaţiilor stării lor, supunându-se regelui-preot, a cărui voinţă era unica lege. Ei nu trăiau în mizerie – dimpotrivă, se bucurau* în mileniul al III-lea î.e.n., de o bunăstare care este mult superioară celei existente azi pe meleagurile respective şi pe care unele popoare nu au atins-o încă niciodată în istoria lor.

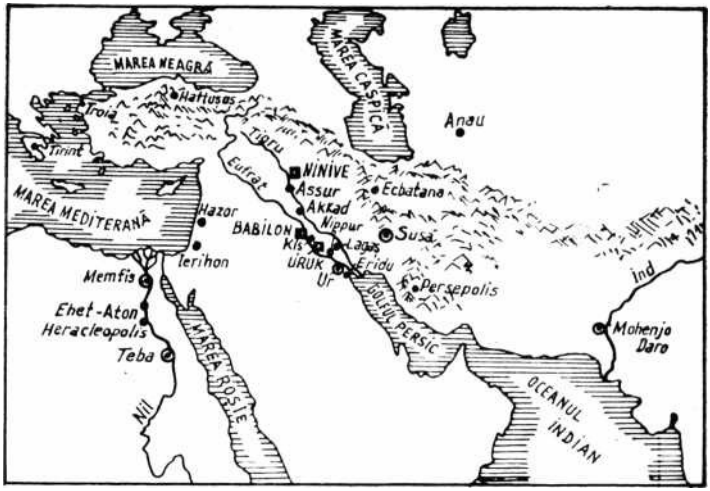

O ţară cu ogoarele cultivate, cu o civilizaţie superioară, cu o sumedenie de oraşe bogate – iată un lucru pe care îl vom găsi în Grecia abia după 2000 de ani, în

Italia după 2.500 de ani, în Europa centrală şi de nord după 4.000 de ani. Abia în secolul al XVIII-lea populaţia Berlinului depăşea populaţia pe care o număra Urukul cu 4.500 de ani în urmă.

CAPITOLUL V
ORAŞE ALE MORŢILOR ŞI ALE ZEILOR: MEMFIS ŞI TEBA

Nilul a avut în istoria dezvoltării oraşelor un rol mai mic decât Eufratul. Vechea ţară a Babilonului a fost întotdeauna un loc de trecere pentru mărfuri şi pentru felurite seminţii. Poziţia izolată a Egiptului, înconjurat din trei părţi de deşert, n-a facilitat crearea unor pieţe de schimb şi a făcut de prinos strângerea agricultorilor între zidurile de apărare ale unui oraş.

Aşadar, în perioada Iniţială n-au existat în valea Nilului decât puţine oraşe, iar numărul locuitorilor lor era inferior celui din Mesopotamia. În privinţa întinderii însă întreceau uneori considerabil aşezările babiloniene, întrucât dimensiunile templelor, palatelor şi ale mormintelor îşi aveau obârşia în pasiunea pentru gigantism, care ulterior nu şi-a mai găsit în istoria construcţiei oraşelor termen de comparaţie, poate doar cu excepţia oraşului Babilon şi a New York-ului.

Reşedinţa faraonilor. Pe Nil începuturile civilizaţiei urbane s-au produs în Egiptul de Sus (partea de sud a ţării), unde *Heracleopolis* (în limba egipteană Nechen) era în jurul anului 3.000 î.e.n. capitala a ceea ce, probabil, a fost prima uniune de tip statal de pe teritoriul african.

În jurul anului 2850 î.e.n., regele Mènes (Min) a întemeiat, la circa 20 km spre sud de actualul Cairo, strălucitorul oraş-reşedinţă *Memfis* (în vechea egipteană Mente, denumit în Biblie Not, azi Mitrahine). Amplasarea lui la extremitatea sudică a deltei Nilului – partea cea mai roditoare a Egiptului *şi* locul de unde se putea controla întreaga ţară – era ideală. Ce-i drept, a fost şi scump plătită. Herodot ne relatează [16]: „Min… a făcut prima îndiguire a oraşului Memfis, fluviul curgea pe lângă

muntele nisipos dinspre Libia. Min însă, stăvilind mai sus… cotul dinspre miazăzi al fluviului, i-a secat vechea albie şi a silit fluviul să curgă drept…”

Menés a ridicat şi marele „Zid alb”, menit să asigure securitatea oraşului de reşedinţă împotriva răsculaţilor din regiunile abia supuse. Denumirea de zid alb provenea de la piatra calcaroasă, orbitor de albă, care a servit ca material de construcţie. În centrul oraşului se înălţau lăcaşul sfânt al zeului principal Ptah şi două palate regale.

În perioada regatului vechi şi a celui mijlociu, cam de pe la 2600 până la 1700 î.e.n., Memfis a fost capitala întregului Egipt şi, de fapt, mult timp unicul oraş al ţării. Aici stăpânea faraonul, care dispunea de puteri divine. Aici înfloreau artele plastice, literatura şi astronomia.

În anul 671 î.e.n., regele Asiriei Asarhaddon a cucerit vechiul oraş şi a dus la Ninive toate comorile care puteau fi transportate. Mcmlis a decăzut complet în secolul al III-lea Î.e.n., când a fost subjugat de noua metropolă – Alexandria –, care l-a împins în umbră.

Chiar şi în evul mediu târziu impunătoarele sale ruine mai aminteau de strălucirea lui de odinioară, dar nu mai slujeau decât drept carieră de piatră pentru construcţiile oraşului Cairo. De aceea, în 1798, când a văzut resturile puternicei metropole, generalul Napoleon Bonaparte n-a putut decât să constate cu părere de rău: „Din acest mare oraş n-a mai rămas aproape nicio urmă” [17].

Aceste cuvinte corespund, ce-i drept, numai în parte adevărului. Ruinele lăsate nouă moştenire de către oraşul morţilor din Memfis – piramidele – se mai numără şi acum printre cele mai mari construcţii din lume.

Sensul piramidelor. Oraşul morţilor, în greaca veche necropolis, este partea cea mai remarcabilă a oraşelor vechiului Egipt şi, totodată, cea mai stranie întruchipare a noţiunii de oraş. În religia egipteană, mormintele şi

monumentele funerare aveau un rol atât de covârşitor şi, ca atare, erau de asemenea dimensiuni, încât laolaltă ele nu alcătuiau un cimitir în accepţia pe care o dăm noi cuvântului, ci un oraş aşezat în apropiere de oraşul celor vii, adesea pe celălalt mal al Nilului sau la o depărtare de jumătate de oră de cartierele de locuinţe. Morţii nu erau înmormântaţi în pământ, ci erau depuşi într-un fel de case – mausolee dreptunghiulare din cărămidă nearsă, aşa-numitele mastabale.

La egipteni cultul morţilor pornea de la premisa că în mormânt decedatul continuă să trăiască, dar numai atâta timp cât leşul său rămâne nevătămat. Din această reprezentare a vieţii de apoi a izvorât ciudata tradiţie a mumificării şi tot de aici s-au născut şi piramidele – acele colosale cetăţi funerare pe care mulţi faraoni şi le-au înălţat, în viaţă fiind, pentru ca nimeni să nu se poată atinge vreodată de cadavrul lor (speranţă care a fost zădărnicită, pe de o parte, de tâlhari băştinaşi, pe de altă parte de cercetători veniţi de peste mări şi ţări).

Memfis a fost timp de un mileniu reşedinţa faraonilor, iar piramidele de la Gizeh, Abusir, Sakkara şi Dahşur, pe care le admirăm astăzi, au constituit oraşul morţilor din Memfis – mai mare ca întindere şi incomparabil mai impunător ca viziune arhitectonică decât oraşul celor vii. Cine vizitează azi, călare pe o cămilă, piramida lui Kheops poate vedea cea mai grandioasă ruină a unei metropole, veche de aproape 5.000 de ani, căreia nu i-a supravieţuit decât oraşul morţilor.

Omul – vită de povară. În imaginaţia noastră, mulţumită nenumăratelor fotografii ale turiştilor, piramidele şi cămilele sunt strâns legate între ele. Constructorii piramidelor cunoşteau însă cămila la lei de puţin ca şi calul. „Corabia deşertului” pare să fi fost domesticită abia în jurul anului 1100 î.e.n. Ca vite de tracţiune şi povară, omul avea la dispoziţie în jurul anului 2500 î.e.n. – atunci când a fost terminată piramida lui

Kheops – numai boii şi asinii.

Vita de povară însă pentru construcţia piramidelor a fost omul. Pentru sclavii chinuiţi, robi ai muncii, s-au construit oraşe din barăci, unde aceştia locuiau în odăi minuscule. Casele trainice din oraşe par să fi fost şi ele mai puţin pretenţioase decât cele construite în aceeaşi vreme în Babilon. Omul din popor trăia într-o căsuţă din cărămizi de lut, alcătuită numai dintr-una sau două încăperi, fără ferestre, acoperită cu paie, de obicei înghesuită în casa vecinului. Câteva buturugi, două-trei rogojini de papură, vase de lut grosolane şi, poate, un scaun constituiau întregul mobilier.

Casele celor avuţi erau tot atât de puţin trainice, însă ceva mai încăpătoare, având chiar câteva ferestre cu gratii, dar fără geamuri. În Egipt sticla era, ce-i drept, cunoscută încă din mileniul al IV-lea î.e.n., dar era vorba de o sticlă tulbure, lipsită de rezistenţă, din care puteau fi confecţionate perle sau sticluţe, nu însă şi geamuri pentru ferestre.

De unele obiceiuri proprii egiptenilor, explicabile prin izolarea acestora, îşi mai bătea joc şi Herodot în jurul anului 450 î.e.n. [18].

„… Are cele mai multe minunăţii de admirat decât orice altă ţară, şi ne înfăţişează lucruri mai presus de puterea cuvântului faţă de oricare altă parte a lumii… Egiptenii, trăind sub un altfel de cer şi alături de un fluviu atât de deosebit de celelalte, şi-au statornicit şi obiceiuri şi legi care în multe privinţe se bat cap în cap cu cele ale altor neamuri. La ei, femeile merg la târg şi desfac marfa, în timp ce bărbaţii, stând acasă, ţes…» Bărbaţii poartă poverile pe cap, femeile pe umeri. Femeile urinează din picioare, iar bărbaţii lăsându-se jos. Îşi fac nevoile în casă, în schimb mănâncă afară, în stradă, zicând că aceste trebuinţe necuviincioase trebuie făcute în taină, iar cele neruşinoase, pe faţă… Ceilalţi oameni îşi duc traiul aparte de animale, dar egiptenii trăiesc laolaltă cu ele… Frământă

aluatul cu picioarele, lutul cu mâinile şi tot cu mâinile ridică şi bălegarul... Elenii scriu literele şi socotesc cu ajutorul pietricelelor, purtând mâna de la stânga spre dreapta; egiptenii însă scriu de la dreapta spre stânga; şi făcând aşa, spun totuşi că ei scriu spre dreapta, iar elenii spre stânga”.

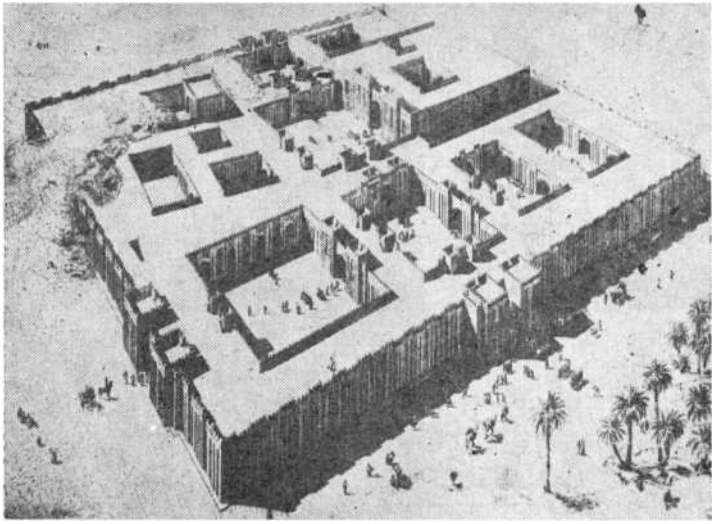

Uruk – clădirea templului închinat zeului soarelui Anu (încercare de reconstituire). Uruk din ţara Babilonului a fost unul din cele mai vechi oraşe ale lumii, devenind, probabil, în mileniul al III-lea î.e.n., primul mare oraş consemnat în istorie (Foto Ullstein)

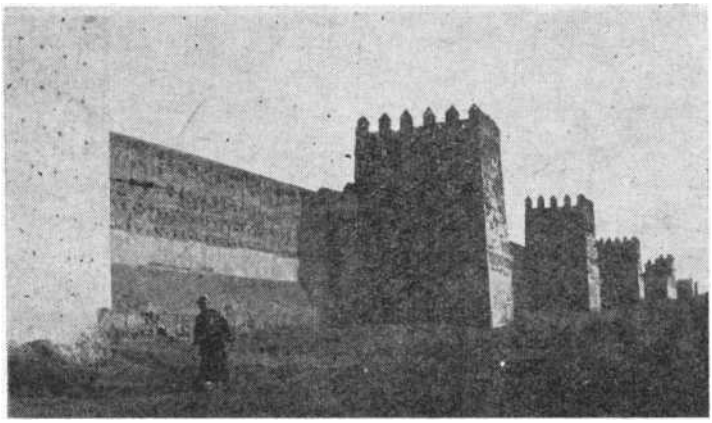

Impunătoare şi puternice, aşa cum sunt până azi zidurile oraşului Marrakesch (Maroc), au fost probabil şi zidurile care apărau pe vremuri oraşele din ţara Babilonului şi Egipt

Atât a mai rămas din Babilon: ruinele citadelei (Foto

Ullstein)

Statui înalte de şase metri reprezentând pe faraonul Ramses al II-lea, aflate în templul de la Luxor, lângă Teba (Egipt) (Foto Laenderpress)

Karnak şi Luxor. Oraşul egiptean care îi impresiona pe greci cel mai mult „era „Teba cea cu 100 de porţi", cum o proslăvea Homer.

Teba (în vechea limbă a Egiptului No-Amun, azi Veset - a nu se confunda cu Teba din Grecia, un oraş mai tânăr şi mai mic) era situată în sudul Egiptului, pe malul drept al Nilului. În jurul anului 2000 î.e.n. era o localitate importantă, iar sub dinastia a XVIII-a (1555 – 1330 î.e.n.) a ajuns capitala unei ţări care pe vremea aceea devenise o putere mondială. Grandiosul ansamblu al oraşului includea heleşteie, livezi întinse, magazii pentru provizii. Dar ceea ce, mai presus de toate, a făcut Teba celebră în întreaga lume au fost oraşele-templu Karnak şi Luxor, ridicate în preajma ei.

Templele din *Luxor*, cu reliefurile lor viu colorate, narând faptele faraonilor, se numărau printre cele mai

frumoase din antichitate. Dimensiunile templului lui Amon din oraşul zeilor *Karnak* nu au nici până azi pereche în lume. O sută treizeci şi patru de coloane uriaşe, cele din mijloc înalte de 23 m, cu o circumferinţă de 11 m, sprijineau acoperişul din piatră al unei săli, lată de 100 m şi adâncă de 52 m. Acoperişul s-a prăbuşit, coloanele însă s-au păstrat, şi, odată cu ele, obeliscuri, statui, picturi şi reliefuri.

Celebrul egiptolog german Karl Richard Lepsius, care a cercetat valea Nilului între 1842 şi 1846, a descris astfel primul său drum prin oraşul templelor [19]:

„E cu neputinţă să redai impresia covârşitoare pe care o resimte oricine pătrunde pentru prima oară în această pădure de coloane şi, trece de la un rând de coloane la altul, în mijlocul înaltelor figuri de zei şi regi, înfăţişate pe coloane şi care ţi se prezintă de pretutindeni, când integral, când parţial…”

Amon, zeul oraşului, căruia îi era închinat templul, a devenit, odată cu ascensiunea Tebei la rangul de capitală a Egiptului, zeul imperiului şi regele zeilor. Astfel a rămas Teba timp de secole – chiar şi după ce în jurul anului 1330 î.e.n. reşedinţa faraonului a fost din nou strămutată la Memfis – centrul religios şi cultural al ţării Nilului.

În anul 663 î.e.n. acest minunat oraş a fost prădat şi distrus de Assurbanipal. Într-un text cuneiform găsit la Ninive, regele asirian se laudă [20]:

„… Am cucerit oraşul acela. Aur, argint, pietre scumpe, toate bogăţiile palatelor sale, veşminte frumoase din bumbac, cai mari, bărbaţi şi femei, două obeliscuri uriaşe, făurite dintr-un aliaj de aur de culoare deschisă… care străjuiau porţile templului sfânt, le-am smuls şi le-am adus în Asiria. Pradă multă şi de preţ am adunat… cu braţele încărcate m-am întors…”

Profetul biblic Naum spune despre Teba:

„Etiopia era puterea ei, împreună cu egiptenii cei fără de număr. Put şi Libienii erau soţii ei de luptă! Dar şi

ea a fost surghiunită şi dusă în robie îşi tot aşa, pruncii ei fost-au striviţi la răspântiile tuturor uliţelor… şi toţi fruntaşii ei ferecaţi au fost în lanţuri” (*Naum*, 3, 9 – 10).

Tot ce a mai rămas din această metropolă sunt câteva sate jalnice clădite din molozul Tebei şi ruinele Karnakului şi ale Luxorului, pe care le admirăm şi astăzi, după 3 400 de ani.

Eşecul întemeierii unui oraş. Dimensiunile oraşelor zeilor din Teba şi imensitatea oraşului morţilor din Memfis sunt comparabile doar cu cutezanţa lui Amenhotep al IV-lea, care în anul 1364 î.e.n. şi-a construit capitala la *Ehet-Aton* (denumit şi: Ahetaton, azi Tell el-Amarna) în plin deşert. Faraonul se certase cu puternicii şi influenţii preoţi ai lui Amon din Teba, fiindcă el voia să-l aşeze pe zeul soarelui Aton mai presus de Amon, zeu al oraşului Teba, şi, mai mult, intenţiona să-l proclame ulterior zeu unic.

Aşa a ajuns Amenhotep al IV-lea să întemeieze pe Nil, aproximativ la mijlocul distanţei dintre Teba şi vechea capitală Memfis, noua sa reşedinţă, pe care a denumit-o „Orizontul soarelui”, Ehet-Aton, iar el însuşi a luat întru cinstirea zeului său numele de Ehnaton. Hotarele oraşului le-a marcat pe ambele laturi ale Nilului prin inscripţii săpate în stâncă, dar le-a împins atât de departe, încât perimetrul oraşului n-a fost niciodată complet acoperit de clădiri.

Oraşul, împodobit cu copaci, grădini şi iazuri, avea străzi late, unele atingând chiar 45 m. Ruinele templelor zeului soarelui, trei palate regale şi case luxoase de locuit, stau până astăzi mărturie puterii care se înstăpânise aici. Casele locuitorilor aveau două sau trei caturi şi acoperişuri plane. Centrul casei nu-l constituia, ca în Babilon, curtea, ci o încăpere mare, care străbătea ambele etaje, fiind prevăzută cu un oberliht. Curtea se afla lângă casa propriu-zisă şi făcea legătura cu hambarele. Tavanul încăperilor mari se sprijinea pe coloane. Fiecare casă avea

un altar şi o odaie de baie. Pereţii şi podelele erau acoperiţi cu stuc pictat în culori vii.

Când Amenhotep al IV-lea a murit în anul 1352 î.e.n., la numai 12 ani după întemeierea reşedinţei sale, capitala statului s-a mutat de îndată înapoi la Teba, iar Ehet-Aton, oraşul uriaş, doar pe jumătate terminat, a decăzut. Pentru prima dată în istorie un suveran făcuse încercarea de a cârmui dintr-un oraş anume clădit în acest scop, şi nu din centrul tradiţional al ţării sale, dar încercarea nu i-a supravieţuit, spre deosebire de succesul obţinut mai târziu de Petru cel Mare cu reşedinţa sa – Petersburg.

Un lucru însă mai aminteşte şi astăzi de Ehet-Aton unui număr foarte mare de oameni, chiar dacă nu au auzit niciodată despre acel imens oraş al zeului soarelui. Acolo a fost găsit vestitul bust al soţiei lui Amenhotep al IV-lea, regina Nefertiti.

CAPITOLUL VI
NUNTA DIN SUSA

În antichitate însă, nu numai pe Eufrat şi Nil au existat oraşe. Printre cele mai vechi oraşe din lume se numără şi *Susa* (azi Şuş), aşezată pe patru coline în mijlocul unei câmpii de o fertilitate luxuriantă (la poalele podişului persan).

Problema: *metropolele şi canicula*. Susa, care pare să fi fost întemeiată în jurul anului 4.000 î.e.n., a fost mai întâi capitala ţării Elam (situată la extremitatea de vest a actualului Iran), vecinul de la răsărit şi duşmanul ereditar al Babilonului. Se consideră că civilizaţia elamită are aproape aceeaşi vechime cu cea sumeriană din partea de sud a ţinutului cuprins între cele două fluvii. Tendinţa de expansiune a elamiţilor spre regiunea Tigrului şi Eufratului a dus în mileniile al III-lea şi al II-lea î.e.n. la mai multe războaie, în urma cărora ba unii, ba ceilalţi reuşeau să stăpânească ambele ţări.

Epoca ei de glorie Susa a trăit-o însă abia sub regii Imperiului persan. Darius I (522 – 486 î.e.n.) a făcut din acest oraş capitala, ţării sale şi a ridicat în vechea cetate un palat care se scălda în aur şi marmură.

„De aici, după ce regele spunea fiecăruia ce are de făcut şi dădea fiecăruia împuternicirile necesare, totul era dirijat de numai câţiva funcţionari” [21] – scrie istoricul şi comandantul de oşti grec Xenofon (430 – 354 î.e.n.). Din Susa ei a; guvernat un imperiu uriaş, care cuprindea ţările denumite în zilele noastre Iran, Irak, Siria, Turcia şi Egipt.

În timpul verii, la Susa era atât de cald, încât regii perşi se refugiau în reşedinţele lor de munte, situate la o altitudine de 1.500 m: Ecbatana, oraşul cu un înşeptit brâu de ziduri, şi Persepolis, imensul oraş-palat pe care şi-l clădise Darius I (vezi p. 140). Cum se apărau de căldură ceilalţi locuitori din Susa, aflăm din descrierea geografului

grec Strabo (63 î.e.n. – 20 e.n.):

„Deşi roditoare, Susa are o climă toridă. De aceea ei aştern pe acoperişuri pământ, în grosime de 2 coţi. Din pricina acestei greutăţi sunt nevoiţi a-şi face casele înguste şi de formă lunguiaţă, fiindcă nu dispun decât de grinzi scurte, cu toate că din pricina fumului le-ar fi de folos să aibă casc spaţioase" [22], în anul 331 î.e.n. capitala Imperiului persan s-a predat fără luptă oştilor macedonene care înaintau impetuos. Droysen scrie în lucrarea sa „Istoria lui Alexandru cel Mare" [23]:

„Alexandru a sosit în oraşul Susa la douăzeci de zile după plecarea sa din Babilon şi de îndată a luat în stăpânire enorma comoară ce se afla în cetatea de sus a oraşului... adunată încă de pe vremea primilor regi perşi. Numai aurul şi argintul cântăreau 50.000 de talanţi" (ceea ce ar echivala cu 1.310 tone!), „iar la aceasta se adăugau cantităţile acumulate de purpură, tămâie, pietre preţioase, întregul mobilier, extrem de bogat, al celei mai somptuoase curţi..."

Zece mii de mirese. Şapte ani mai târziu, în 324 î.e.n., oraşul a trăit una dintre cele mii fastuoase şi mai ciudate ceremonii din istorie: nunta din Susa. Întorcându-se din India, Alexandru cel Mare a poposit din nou în reşedinţa persană şi aici a păşit la înfăptuirea visului său de contopire a Occidentului cu Orientul printr-o nuntă în masă între greci şi persani.

Cuceritorul însuşi s-a căsătorit cu Stateira, fiica marelui rege, generalii săi – cu fiice ale nobilimii persane, iar peste 10.000 de soldaţi macedoneni s-au însurat cu fete băştinaşei Fiecare pereche a primit din partea lui Alexandru zestre şi daruri bogate. Suveranii Europei şi ai Asiei şi-au trimis solii lor la Susa, serbările au durat cinci zile încheiate şi timp de câteva zile acolo a bătut inima lumii.

Pentru cei 9.000 de oaspeţi poftiţi la nunta lui

Alexandru, palatul lui Darius s-a dovedit prea mic. De aceea regele a pus să se ridice un cort a cărui circumferinţă era de 750 m. Droysen îl descrie în felul următor [24]:

„Marele cort regal a tot amenajat. Cupola lui, acoperită de brocarturi multicolore, somptuos brodate, se sprijinea pe 50 de coloane înalte, suflate cu aur şi argint şi încrustate cu pietre preţioase. În jurul acestui spaţiu central atârnau, suspendate de bare placate cu aur şi argint, covoare preţioase, ţesute cu fir de aur... în centrul sălii era aşezată masa. De o parte se aflau cele o sută de divane cu picioare de argint, rezervate mirilor, aşternute cu covoare nupţiale; numai al regelui, aşezat în mijloc, era de aur...”

După doi ani imperiul lui Alexandru a început să decadă; Susa a mai trăit 1 700 de ani. În secolul al IV-lea e.n., pe când în Persia domneau sassanizii, oraşul a fost transformat într-o uriaşă fortăreaţă îndreptată împotriva arabilor. Distanţa maximă între zidurile înconjurătoare trebuie să fi fost de 20 km. Pe un sfert din teritoriul oraşului se întindeau cazărmi şi alte edificii militare. Populaţia era alcătuită în cea mai mare parte din foşti locuitori ai provinciilor romane din răsărit pustiite şi care fuseseră strânşi aici laolaltă pentru a lucra în atelierele regale.

În secolul al XIV-lea Susa era încă centrul unui ţinut înfloritor, cunoscut pentru mătasea, zahărul şi portocalele sale. Azi este alcătuită din câteva movile de ruine. Niciun alt oraş din lume n-a trăit însă probabil atât. de mult ca Susa, capitala Elamului şi a Persiei, – aproximativ 5 400 de ani.

Viaţa prosperă de pe Ind. Susa nu se afla departe de sfera de civilizaţie a Babilonului. Civilizaţii orăşeneşti mult mai vechi decât cele dintâi oraşe ale Europei s-au format însă şi în alte părţi ale Asiei.

Există, de pildă, ruinele aşezării de la *Anau*, nu departe de Ashabad, la est de Marea Caspică, în Republica Sovietică Socialistă Turkmenă. E adevărat că acest oraş din Uniunea Sovietică nu este cel mai vechi oraş din lume, dar din cele patru straturi de aşezări care au fost dezgropate la Anau, cel mai vechi datează totuşi din jurul anului 3500 î.e.n.

Şi înainte de toate se află în Asia *Mohenjo-Daro*, acel uimitor oraş de pe cursul inferior al Indului (în actualul Pakistan), despre care avem cunoştinţă abia din 1925. Ruinele scoase la iveală de arheologi se întind pe o suprafaţă de 2.5 km², resturile unora dintre case având o înălţime de 8 m. Aceste ruine ne oferă imaginea clară a unui oraş mare cu o civilizaţie superioară, care a avut epoca sa de strălucire cu 4.500 de ani în urmă.

Mohenjo-Daro era alcătuit din case spaţioase, având două sau mai multe etaje; prin suprafaţa lor – care mergea de la 70 până la 150 m² – întreceau cu mult dimensiunile curente ale apartamentelor construite în zilele noastre. Fiecare casă avea o bucătărie cu cuptor, o odaie de baie şi o privată. Ca şi în Babilon, în centrul casei se afla curtea, în care dădeau toate încăperile, în timp ce din stradă nu puteai ajunge în curte decât printr-un coridor îngust şi întortocheat.

Casele se înşirau pe uliţe late de 1, 5 până la 5 m; străzile erau aşezate potrivit unui plan, intersecţiile fiind realizate în unghiuri drepte. Pe direcţia nord-sud oraşul era străbătut de o arteră principală, lungă de 800 m şi lată de 11 m. De-a lungul ei se înşirau prăvălii şi hanuri. Transportul poverilor era asigurat de care trase de bivoli.

Cele mai mari construcţii din Mohenjo-Daro erau: hambarele de grâne, un palat lung de 66 m şi o mare baie publica. Aceasta din urmă era prevăzută cu încălzire cu aer cald, băi de aburi şi un bazin de înot ale cărui dimensiuni erau de 12 x7 m. Numărul fântânilor din oraş, marile conducte de apa şi sistemul de canalizare trebuie să

fi fost, până la ascensiunea Romei, unice în lume.

Populaţia oraşului – care, judecând după ruine, poate fi evaluată la cel puţin 70.000 de oameni – trăia în parte din agricultură şi creşterea vitelor, dar meşteşugurile şi negoţul precumpăneau. Meşteşugurile au ajuns la un înalt grad de dezvoltare: se confecţionau mobilier, arme şi podoabe din aramă, bronz, argint, aur, sticlă, pietre semipreţioase şi fildeş. Multe obiecte dezgropate la Mohenjo-Daro şi în Babilon demonstrează că între cele două state exista încă din jurul anului 2600 î.e.n. un comerţ susţinut.

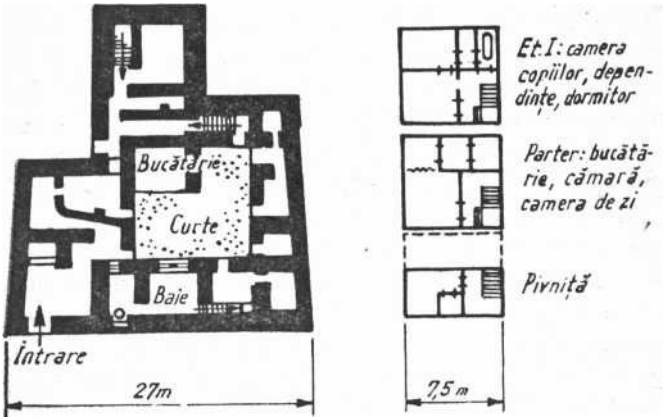

O locuinţă din Mohenjo-Daro (stingă), comparată cu o locuinţă modernă (dreapta)

Arienii aduc moartea. Relaţiile oraşului Mohenjo-Daro cu sumerienii, cel dintâi popor civilizat din Mesopotamia şi probabil din lume, par să fi fost foarte strânse. Oraşele de pe Ind – dintre care Mohenjo-Daro era cel mai mare – au fost poate iniţial colonii babiloniene. Probabil că încă din mileniul al IV-lea î.e.n. călătoria de la gura Eufratului, trecând prin Golful Persic, şi până în delta Indului nu mai prezenta greutăţi de neînvins.

Cu toate acestea, Mohenjo-Daro rămâne în cea mai

mare parte o enigmă. Scrierea cu ajutorul ideogramelor pe care locuitorii lui ne-au lăsat-o moştenire nu a fost nici până astăzi descifrată. Nicio relatare şi nicio legendă nu ne dă informaţii despre viaţa şi pieirea oraşului. Nu ştim nici măcar cum se numea atunci când exista – Mohenjo-Daro înseamnă „lăcaşul morţilor”; astfel îi spun azi băştinaşii. În plus, nivelul apelor freatice, în necontenită creştere, şi nămolul fluviului au făcut inaccesibile straturile cele mai vechi ale aşezării – o Vineta pe Ind.

După o înflorire de un mileniu şi jumătate, marele oraş a avut în jurul anului 1500 î.e.n. un sfârşit violent. A fost probabil cucerit şi distrus de către arienii care au năvălit din Persia şi au devenit interior purtătorii civilizaţiei în India.

CELE MAI VECHI ORAŞE

	Pe atunci în:	Astăzi în:	Data aproximativă a întemeierii lor
Ierihon	Canaan	Iordania	5.000 î.e.n.
Ur	Babilon	Irak	mileniul al V-lea
Uruk	Babilon	Irak	mileniul al V-lea
Susa	Elam	Iran	4.000 î.e.n.
Heracleopolis	Egipt	Egipt	4.000 î.e.n.
Kiş	Babilon	Irak	Începutul mileniului al IV-lea
Nip	Babi	Irak	Început

pur	lon			ul mileniului al IV-lea
Eridu	Babilon	Irak		Începutul mileniului al IV-lea
Lagaş	Babilon	Irak		mileniul al IV-lea”.
Anau		U.R.S.S.		3500 î.e.n.
Troia		Turcia		sfârşitul mileniului al IV-lea
Mohenju-Daro		Pakistan		3.000 î.e.n.
Memfis	Egipt	Egipt		2850 î.e.n.
Assur	Asiria	Irak		2500 î.e.n.
Anian	!	Chin a		2000 î.e.n.

Pe vremea aceea arienii erau încă nomazi, crescători de vite şi, ca atare, plini de aversiune faţă de oraş – aşa cum au fost evreii faţă de Ierihon. Au prădat Mohenjo-Daro, au plecat mai departe – şi până în anul 1925 au lăsat omenirea să creadă că ei ar fi fost aceia care au adus civilizaţia în India.

Patru tipuri fundamentale de oraş. De la Ind şi până la Nil am trecut în revistă dintre oraşele vechi pe cele mai importante, iar dintre oraşele importante pe cele mai vechi. S-ar mai putea, desigur, menţiona multe altele: de pildă, *Hattuşah* (azi Bogazköy), capitala Imperiului hitit din Asia Mică între 1550 şi 1200 î.e.n., o cetate sumbră,

ridicată în munţi, cu palate asemănătoare unor fortăreţe, care a fost distrusă de aşa-numitele popoare de marinari în marea lor migraţie; sau *Anian*, pe cursul inferior al fluviului Huanhe, cel mai vechi oraş al Chinei (în jurul anului 2000 î.e.n.), reşedinţa de mai târziu a regilor dinastiei Sang, ale căror palate erau construite din acelaşi lut bătătorit ca şi sărăcăcioasele colibe ale supuşilor lor.

Asupra însemnătăţii unui oraş se pot, fireşte, emite părerii diverse şi, la urma urmei, ar putea să se mai odihnească pe undeva oraşe scufundate care sunt mai vechi decât Ierihon şi Ur. Poate că ele se află sub nenumăratele movile de ruine în care nu a pătruns încă nicio sapă sau în nămolul bătrânelor fluvii, unde lipseşte ca element de reper până şi movila:

Dar chiar şi în ipoteza că ar apărea asemenea surprize, pot fi reţinute unele trăsături comune care caracterizează deopotrivă toate oraşele antichităţii. Patru tipuri fundamentale ies în evidenţă:

1. Cetatea întărită (fortăreaţa) – oraş cu ziduri deosebit de puternice, în majoritatea cazurilor posedând şi o citadelă: Ierihon, Troia, Tirint, Ecbatana.

2. Centrul religios – oraşul-templu: Nippur, Teba.

3. Centrul regal: Susa, Memfis, Anian, Hattuşah.

4. Centrul comercial – port fluvial sau maritim, piaţă, punct de încrucişare a caravanelor: Ur, Eridu, Mohenjo-Danx

Adeseori centrul religios şi centrul regal se contopeau într-un singur oraş, cum s-a întâmplat în marile oraşe ale Mesopotamiei, în Teba şi Ehet-Aton. Cele mai multe dintre oraşe aveau oricum şi caracter de fortăreaţă. Toate aceste patru trăsături se regăseau atât la Uruk, primul mare oraş al lumii, cât şi mai târziu la Babilon.

Vechile oraşe aveau multe elemente comune:

Clima. Erau situate, fără excepţie, mult mai spre sud,

în ţări mult mai calde decât actualele centre ale civilizaţiei urbane. Numai oraşele de munte – Hattuşah, Ecbatana –, precum şi Anian din Orientul îndepărtat cunoşteau zăpada şi gerul. Pe Eufrat, Nil şi Ind iarna se înregistrează aproximativ temperatura pe care noi o avem vara, în timp ce în iulie ţinuturile de la gura acestor fluvii se numără printre cele mai «calde regiuni ale globului – cu o temperatură medie de 30°, maxima atingând la umbră 50°.

Aproape toate se aflau în regiuni sărace în precipitaţii, dar bogate în apă datorită revărsărilor.

Poziţia. Vechile oraşe erau în general amplasate în regiuni cu pământ arabil, ale cărui roade bogate făceau posibilă apariţia unei noi categorii de oameni – orăşeanul, omul care consuma fără a fi nevoit să-şi culeagă sau să-şi produ: a el însuşi hrana.

Majoritatea oraşelor s-au format în văile fluviilor, unde fertilitatea era asigurată de revărsările anuale, altele la gurile fluviilor – Eridu – sau în oaze – Ierihon, Anau.

S-ar putea ca la unele dintre ele locul apariţiei să nu fi fost determinat numai de avantajele oferite de sol, ci şi de intenţia de a se apăra de semenii lor sau de a-i stăpâni. E cazul oraşelor aşezate, din punct de vedere strategic, în poziţii-cheie – Ierihon, Troia, Memfis, Hattuşah.

Condiţiile de locuit. În vechile oraşe se trăia mai bine decât se trăieşte astăzi în mii de oraşe ale oamenilor de culoare. Nicăieri nu a existat o asemenea suprapopulare şi condiţii de viaţă atât de puţin igienice ca, de pildă, în Calcutta zilelor noastre. Majoritatea marilor clădiri cu apartamente de închiriat din secolul al XIX-lea pot invidia confortul locuinţelor – din Ur sau Ehet-Aton, ca şi instalaţiile sanitare din Mohenjo-Daro, iar cât priveşte spaţiul, în locuinţele noastre avem în orice caz mai puţin spaţiu decât aveau locuitorii acelor oraşe de acum patru milenii.

Caracterul. Aproape toate oraşele aveau drept armură ziduri, iar drept nucleu – temple sau palate.

Exceptând Mohenjo-Daro, o foarte mare parte din suprafeţele oraşelor – în Egipt chiar cea mai mare parte – erau acoperite de construcţii fastuoase şi de clădiri destinate cultului. În construcţia 4 irbană – dacă e cazul să vorbim aici de aşa ceva – pe Nil au fost de la bun început atinse de două ori culmile cele mai înalte: la Memfis cu oraşul morţilor şi la Teba cu oraşul zeilor.

Centru al comerţului şi civilizaţiei. Oraşul a fost o aglomerare de oameni pe un sol fertil; el a devenit posibil datorită inventării agriculturii; a putut fi apărat datorită inventării zidurilor; apariţia lui a fost salutată cu bucurie, ca o modalitate caré satisfăcea – printr-o evidentă aglomerare realizată într-un chip minunat – străvechea înclinaţie a omului spre convieţuirea în societate. Cei ce se îngrămădeau în oraşe erau specialiştii şi purtătorii culturii, scutiţi de lupta pentru hrană: meseriaşi, grămătici, artişti şi preoţi.

Oraşul era deopotrivă un centru al cultului şi al culturii, o piaţă şi o alianţă defensivă, oferind celor care se adunaseră laolaltă un sentiment de securitate necunoscut până atunci. Concentrarea a făcut posibilă abordarea unor probleme de ordin arhitectonic şi politic care depăşeau cu mult potenţele materiale şi spirituale ale vânătorilor, păstorilor sau ţăranilor, atât de împrăştiaţi.

Una dintre cele mai importante misiuni ale oraşului era manifestarea publică a puterii şi măreţiei – sub formă de temple pentru glorificarea zeilor, sub înfăţişarea palatelor pentru slăvirea reprezentanţilor lor pe pământ şi prin îmbinarea armonioasă între temple şi palate, ziduri şi creneluri pentru glorificarea întregului oraş. Oraşul era asemenea unei proclamaţii adresate ţării: Noi suntem orăşenii, noi am înfăptuit toate acestea!

Lung şi plin de peripeţii a fost drumul până la oraşul de azi, care nicăieri nu mai este o fortăreaţă, care e rareori un sanctuar, care nu e întotdeauna un centru cultural, dar este o uniune eficace de interese între producător şi

consumator, o aglomerare în necontenită creştere.

3
METROPOLELE ANTICHITĂŢII

CAPITOLUL I
AŞA A FOST BABILONUL!

Oraşele uriaşe, scânteietoarele şi putredele metropole sunt bornele kilometrice care au marcat drumul parcurs de oraş. Niciunul dintre ele n-a strălucit mai mult în aroganţă şi ticăloşie ca primul – Babilonul.

„Cetatea cea mare, cea înveşmântată m şi în prefiră şi în stacojiu şi împodobită cu aur şi cu pietre scumpe şi cu mărgăritare”, se spune în Biblie (*Apocalipsul sf. Ioan*, 18, 16). „Babilonul cel mare, mama curvelor şi a urâciunilor pământului” (*Apocalipsul sf. Ioan*, 17, 5).

„«Eu mă voi scula împotriva lor» – zice domnul Savaot – «şi voi nimici numele Babilonului şi orice urmă, şi orice răsad şi mlădiţe» – zice domnul. – «Voi face acolo sălaşul ariciului şi loc mlăştinos, şi cu mătura prăpădului» – zice domnul Savaot – «voi mătura»” (*Isaia,* 14, 22 – 23).

Blestemat de toţi profeţii. Asupra nici unui alt oraş nu s-a revărsat atâta ură ca asupra primei metropole a istoriei. Când citeşti cu câtă îndârjire şi mânie se năpustesc asupra Babilonului profeţii Isaia, Ieremia, Daniil şi Moise, Psalmii şi Apocalipsul, cum îl imploră cu toţii pe dumnezeu să-i răzbune împotriva oraşului, cum, în nefericirea lor, se consolează făcând profeţii despre moartea şi cumplita distrugere a Babilonului, te poate cuprinde groaza faţă de un asemenea oraş şi de o asemenea ură. Cum de s-a ajuns la aceasta?

Bab-ili înseamnă „Poarta lui dumnezeu”. În partea de nord a ţării Babilonului, pe fâşia îngustă de pământ dintre Tigru şi Eufrat, a luat fiinţă către sfârşitul celui de-al III-lea mileniu oraşul Babilon – apariţie târzie între oraşele ţării

dintre cele două fluvii şi care, iniţial, a fost un mic orăşel.

Regele Hammurapi, care a domnit de la 1728 până la 1686 î.e.n., a ridicat Babilonul la rangul de capitală a Mesopotamiei, ai cărei trei milioane de locuitori i-a unit sub sceptrul său (abia din acel moment şi-a dobândit ţara numele de Babilon, azi cel mai mult folosit.) Sub domnia lui Hammurapi imperiul a atins o înflorire economică şi culturală nemaiîntâlnită până atunci. Hammurapi şi-a zidit o capitală somptuoasă cu numeroase temple şi cu un mare palat regal.

Despre înfăţişarea oraşului Babilon pe vremea aceea nu ştim de altminteri aproape nimic, căci ruinele şi dărâmăturile lui zac sub nivelul apelor freatice.

Părintele dreptului. Dar celebritatea lui Hammurapi nu este doar aceea a omului de stat şi a constructorului de oraşe, ci mai ales a creatorului primului mare cod de legi cunoscut de istorie: Codex Hammurapi, dăltuit într-o coloană de piatră înaltă de 2, 25 m. Descoperit în 1902 lângă Susa, el este expus azi la Muzeul Luvru. Luând ca model culegerile locale de legi întocmite de regii din Ur, Akkad şi Nippur, regele Babilonului a întocmit un drept civil şi penal care şi după 2 200 de ani a influenţat Corpus iuris al împăratului bizantin Iustinian şi, implicit, concepţiile noastre în materie de drept.

Hammurapi are patru mari merite. A introdus, pentru prima oară, un drept unitar pentru un imperiu mare. A înlocuit principiul răzbunării individuale – * vendeta – prin pedeapsa pronunţată de organele statale. A pornit de la premisa că e de datoria statului să-l apere pe cel slab de cel puternic. A stabilit că poate fi pedepsit numai acel a cărui vină a fost limpede dovedită.

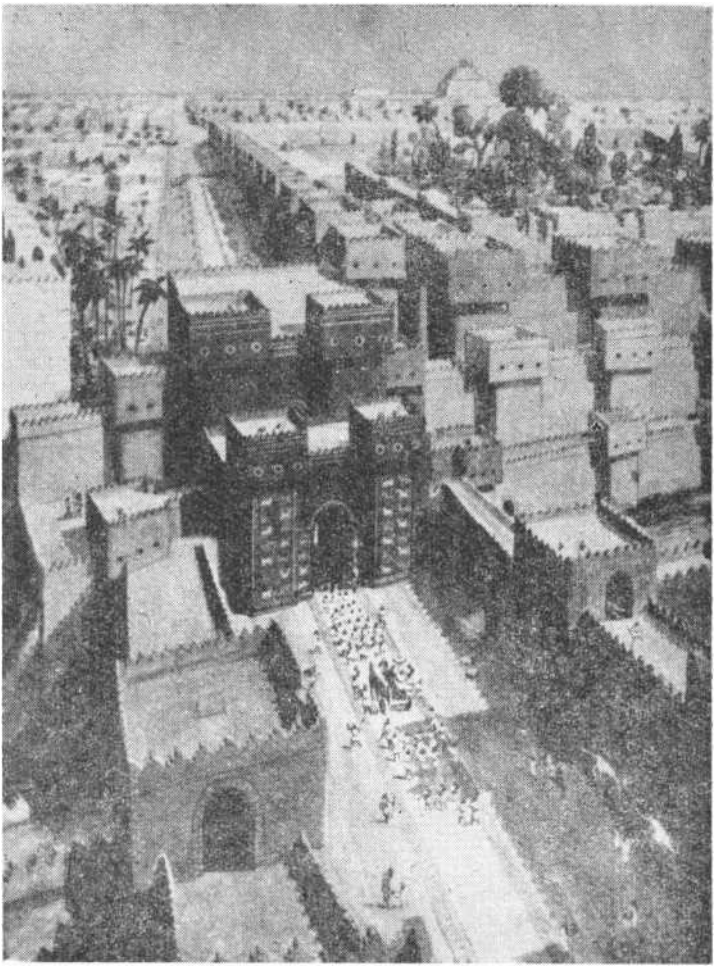

Babilonul în timpul lui Nabucodonosor (încercare de reconstituire). În prim plan Calea Procesiunilor, străjuită de reliefuri reprezentând lei mergând (dreapta jos). În centru poarta zeiţei Iştar. Deasupra ei, în dreapta, terasa cea mai înaltă a „grădinilor suspendate" din palatul principal al lui Nabucodonosor, situat în sudul oraşului. În ultimul plan, cartierul sacru al templelor cu turnul înalt de 90 m. (Foto Ullstein)

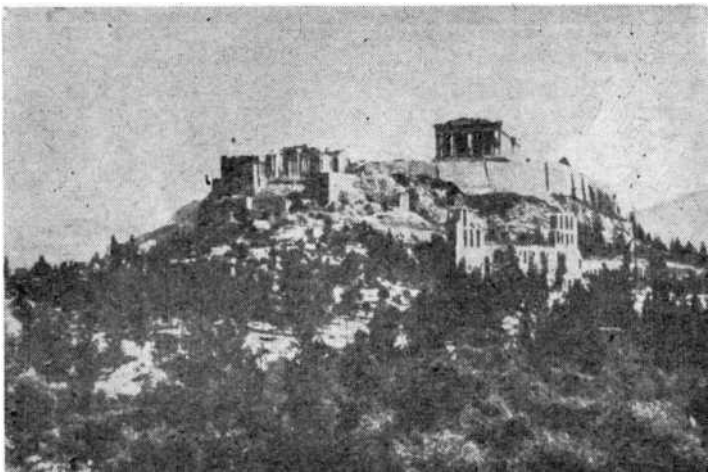

Atena. Astăzi, ca şi odinioară, Acropole domină panorama oraşului (Foto Ullstein)

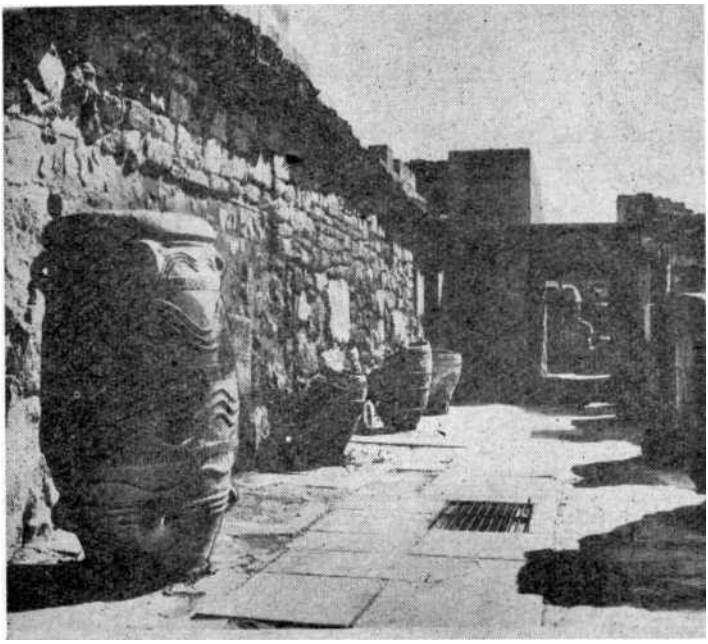

Ruinele palatului din Cnossos; cămări şi recipiente pentru ulei (Foto Ullstein)

Pentru epoca respectivă toate acestea au constituit un progres imens. Cine îşi dă seama de acest lucru nu trebuie să ia în nume de rău unui cod de legi întocmit cu 3 600 de ani în urmă faptul că, în contrast cu ideile moderne, a menţinut inegalitatea în faţa legii, precum şi vechiul principiu „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”.

Poporul a fost împărţit în trei clase: preoţi şi demnitari; oameni liberi; sclavi. Dreptul penal acorda clasei superioare două privilegii: membrii ei aveau voie să răspundă pe loc, cu aceeaşi monedă, la o leziune corporală săvârşită împotriva lor, iar cel ce îi păgubea sau comitea o crimă împotriva lor era mai aspru pedepsit decât cel ce atenta împotriva unui om liber sau doar împotriva unui sclav. Pe de altă parte, dacă un preot sau un demnitar se făcea vinovat de ceva, era ameninţat de pedepse deosebit de grele.

Principiul „ochi pentru ochi” era aplicat în cel mai strict şi brutal sens al cuvântului, într-un mod care pe noi, cei de astăzi, ne îngrozeşte. Ochiul care pătrundea o taină interzisă era scos. Mâna care comitea un furt era tăiată cu securea – la fel şi mâna care se ridica împotriva tatălui sau mâna vraciului care, printr-o operaţie greşită, se făcea vinovat de moartea pacientului său.

Mai mult decât atât: dacă un constructor zidea o casă cu atâta neglijenţă încât ea se năruia şi dacă în această împrejurare îşi pierdea, de pildă, viaţa fiul proprietarului, feciorul constructorului era executat.

Pedeapsa cu privarea de libertate nu exista, pedepsele uzuale fiind amenzile, confiscarea averii, mutilarea, exilarea sau moartea. Pedeapsa cu moartea nu se pronunţa numai pentru crimă, dar şi pentru furt de mari proporţii, pentru neîndeplinirea obligaţiilor faţă de stat, pentru acuzaţii false în cazuri grave, pentru incest şi adulter.

Dreptul la divorţ. Legile căsătoriei în oraşul pretins

imoral erau severe. Căsătoria este pusă la cale de părinţii mirilor. Părinţii miresei primesc un preţ de răscumpărare, dar la rândul lor înzestrează mireasa cu mobilier, vite sau pământ.

Tatăl are asupra copiilor săi puteri nelimitate. El este liber să-şi căsătorească fetele, să le consacre serviciului templului (unde, după actualele concepţii, trăiau, ce-i drept, o viaţă foarte imorală) sau să le vândă în calitate de concubine. Dacă un bărbat însurat îşi ia o concubină, lucrul nu este considerat adulter; concubina însă nu are aceleaşi drepturi ca soţia. Pe lângă aceasta, bărbatul poate, dacă socoteşte că e potrivit, să procreeze copii cu sclavele sale.

Dacă *bărbatul* vrea să divorţeze este suficient – aşa cum mai e şi astăzi cazul în lumea islamului – să-şi notifice dorinţa şi căsătoria este desfăcută. Dacă femeia nu s-a făcut vinovată cu nimic, bărbatul trebuie, ce-i drept, să-i lase copiii şi să-i restituie zestrea. Dacă femeia nu şi-a îndeplinit îndatoririle, ei o poate face sclavă şi se poate însura din nou.

Dacă *femeia* vrea să divorţeze trebuie să se adreseze justiţiei şi să dovedească că soţul s-a purtat brutal cu ea sau că a neglijat-o. Dacă în acest caz ea aduce o învinuire falsă este înecată. Dacă soţul ei săvârşeşte însă un adulter – adică întreţine raporturi sexuale nu cu o concubină sau cu o sclavă, ci cu nevasta altuia –, atunci ea are satisfacţia că soţul ei împreună cu amanta sunt înecaţi.

Aşadar, femeia nu mai era nicidecum lipsită de drepturi. Iar în întregul imperiu exista o *legislaţie*, şi numai *una*. Copiii preoţilor şi ai funcţionarilor trebuiau să urmeze un sistem de învăţământ foarte sever pentru a deprinde scrisul, cititul, socotitul şi astrologia. Vechii culturi a ţării dintre cele două fluvii, care sub Hammurapi convergea spre capitală, i se adăuga un spirit care, pentru vremea aceea, trebuie considerat foarte progresist.

Babilonul a devenit centrul cultural şi economic al

Asiei interioare şi cu puţine întreruperi şi-a menţinut această poziţie, în ciuda faptului că a cunoscut diverse stăpâniri timp de 1 400 de ani, până la Alexandru cel Mare, care a murit în „Poarta lui dumnezeu”.

Puterea lui Marduk. Doi factori au favorizat brusca ascensiune şi îndelungata hegemonie a Babilonului: capriciile Eufratului şi autoritatea de care se bucura Marduk.

Fluviul Eufrat, care fusese cândva funest şi vechilor mari oraşe Ur şi Uruk, şi-a părăsit – cu puţin înainte de a fi venit la putere Hammurapi – albia sa obişnuită de lângă oraşul Kiş, paralizând astfel vechea capitală din nordul ţării Babilonului. Oraşul Babilon – nou apărut şi aşezat la 13 km vest de Kiş – a fost cel care a profitat de pe urma acestui lucru.

Ascensiunea lui a fost în mare măsură un merit al preoţilor, Aşa cum orice oraş al Mesopotamiei îşi venera propriul său zeu, Babilonul îl venera pe *Marduk* (numit de greci Bel, iar în Biblie Merodah, e înrudit cu zeul fenician Baal sau Bal, numele său însemnând „viţelul zeului soarelui”).

Preoţii aveau întotdeauna ambiţia de a-l pune pe zeul oraşului lor mai presus de cel al oraşelor învecinate. Ei proslăveau meritele şi puterea lui, interpretând calamităţile suferite de oraşele învecinate drept eşecuri ale zeilor respectivi. În schimb, îl lăudau pe propriul lor zeu şi se îngrijeau ca simbolul acestuia să se întipărească adânc în mintea oamenilor, organizând cultul lui într-un mod cât mai fastuos, pentru a-i recruta prozeliţi.

Preoţii Babilonului au izbutit, printr-o intensă activitate, sprijinită pe puterea politică a lui Hammurapi, să extindă aureola numelui lui Marduk în asemenea măsură, încât acesta a fost recunoscut zeu al imperiului şi rege al zeilor. Babilonul a luat locul oraşului sfânt *Nippur*. Regii Babilonului încetează acum să mai fie reprezentanţii

pe pământ ai lui Enlil din Nippur, pentru a deveni cei ai lui Marduk din Babilon. Regele nu era încoronat, ci atingea mâinile statuii lui Marduk în marele templu din Babilon, ceea ce îi conferea rangul de maiestate pământeană.

Pentru Nippur ascensiunea lui Marduk a însemnat o lovitură atât de puternică, încât oraşul a sărăcit, şi în decursul primului mileniu î.e.n. a decăzut. După Kiş, care fusese sugrumat de Babilon, i-a venit rândul şi Nippurului. Metropolele se hrănesc sugând sângele altor oraşe, ba adeseori chiar al ţării întregi. Acest lucru l-au dovedit mai târziu Siracuza şi Alexandria, Roma şi Parisul.

Ani de groază şi întâmplări fericite. Hammurapi a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a scoate în evidenţa măreţia regelui zeilor. După toate probabilităţile, lui i se datoresc marele templu *Esangila*, închinat lui Marduk, şi turnul în trepte *Eternenanki*, reconstruit ulterior de Nabucodonosor şi cunoscut în întreaga lume sub numele de „Turnul Babel”.

Turnul şi templul au rezistat incendiului provocat de hit îţi „care, năvălind din Hattuşah în anul 1531 î.e.n., au prefăcut: în cenuşă restul Babilonului. Rămăşiţele imperiului lui Hammurapi au căzut în jurul anului 1250 î.e.n. în mâinile asirienilor (în cursul unei răscoale împotriva acestora din urmă (1239 î.e.n.), Babilonul a fost distrus pentru a doua oară.

Gloria regelui zeilor, Marduk, şi zelul preoţilor lui trezeau» însă de fiecare dată oraşul la o viaţă nouă, asigurându-i o influenţă care depăşea cu mult puterea lui politică. Babilonul a rămas centrul necontestat al culturii chiar şi sub stăpânirea» asiriană; mai mult, regii asirieni se intitulau reprezentanţi ar zeului babilonian Marduk pe pământ.

După aceea a venit însă anul de groază 689 î.e.n., care părea să fi pus definitiv capăt strălucirii metropolei de pe Eufrat. Regele Asiriei. Sennacherib, a smuls Babilonul

din mâinile elamiţilor – teritoriul dintre cele două fluvii fiind pe atunci din nou sub stăpânirea Susei – şi l-a făcut una cu pământul. Toţi locuitorii au fost ucişi, toate casele distruse, templul lui Marduk şi turnul în trepte nimicite, iar dărâmăturile lor aruncate în cel mai apropiat canal al Eufratului. S-a încărcat pe vase pământ din Babilon, care a fost dus spre nord, unde, simbolic, a fost împrăştiat în cele patru vânturi. Apoi Sennacherib a poruncit să se sape în oraş un canal, lăsând apa; să poarte cu ea ultimele dărâmături.

Întreaga omenire considera că s-a terminat definitiv cu metropola Babilon. Regii asirienilor îşi aveau reşedinţa în fastuosul Ninive, aşezat la nord de Tigru, iar pe rivala lor, Babilonul, au zdrobit-o.

Dar în anul 681 î.e.n., Sennacherib a fost asasinat (preoţii zeului Marduk n-au scăpat prilejul de a prezenta această moarte violentă drept o pedeapsă pentru faptul că Sennacherib încălcase tradiţia regilor asirieni, care vedeau în Marduk din Babilon pe stăpânul lor). Urmaşul lui Sennacherib, Asarhaddon, cel care a jefuit Memfisul, a început să reclădească Babilonul. Succesorul lui Asarhaddon, Assurbanipal, distrugătorul Tebei, a cucerit în 648 î.e.n. – după doi ani de asediu – Babilonul, care se dovedise încă o dată rebel, şi l-a pustiit din nou.

Destinul metropolei părea deci pecetluit pentru a patra oară. În realitate însă, marea ei înflorire abia avea să vină. Nabopolassar (626 – 605 î.e.n.), care se răzvrătise împotriva asirienilor, a distrus – împreună cu mezii – oraşul Ninive din temelii, aşa cum făcuse cu 77 de ani înainte Sennacherib cu Babilonul, şi a reclădit „Poarta lui dumnezeu”, declarând-o capitală a noului imperiu babilonian.

Între 605 şi 562 î.e.n. a domnit fiul lui Nabopolassar, Nabucodonosor. Acesta, într-un iureş neînfrânat, într-o frenezie constructivă fără seamăn, a transformat Babilonul într-o metropolă ce nu-şi are pereche, cu excepţia Romei

şi, poate, a New York-ului. El nu s-a mărginit să reclădească sanctuarele lui Marduk ridicate de Hammurapi, dându-le dimensiuni mult mai mari şi făcându-le şi mai somptuoase, dar a fost vizibil hotărât să întreacă splendoarea barbară a detestatei şi distrusei metropole asiriene, Ninive.

Splendoare blestemataă, *frumuseţe temută*. Din pământul ţinutului dintre cele două fluvii, care dăduse odinioară naştere oraşului, a răsărit – scurt timp înainte de declinul civilizaţiei babiloniene – cel mai măreţ şi mai nelegiuit oraş din lume.

„Oare nu este acesta Babilonul cel mare pe care l-am dă «dit eu întru tăria puterii mele şi spre cinstea strălucirii mele, curte împărătească?”, spuse Nabucodonosor (*Daniil*, 4, 27). Şi Daniil a grăit către regele din Babilon: „Tu, care ai ajuns o mare şi puternic, ai crescut şi ai ajuns până la ceruri şi a ta stăpânire se întinde până la capătul pământului” (*Daniil*, 4, 19).

Nabucodonosor a înglobat în imperiul său Asiria, Siria şi Palestina. În anul 597 î.e.n. a cucerit Ierusalimul, pe care, după zece ani, în urma unei răscoale a locuitorilor, l-a distrus complet, ducându-i pe evrei în exilul babilonian. Acest fapt a atras asupra lui şi a oraşului său ura nestăvilită care răzbate din cărţile profeţilor.

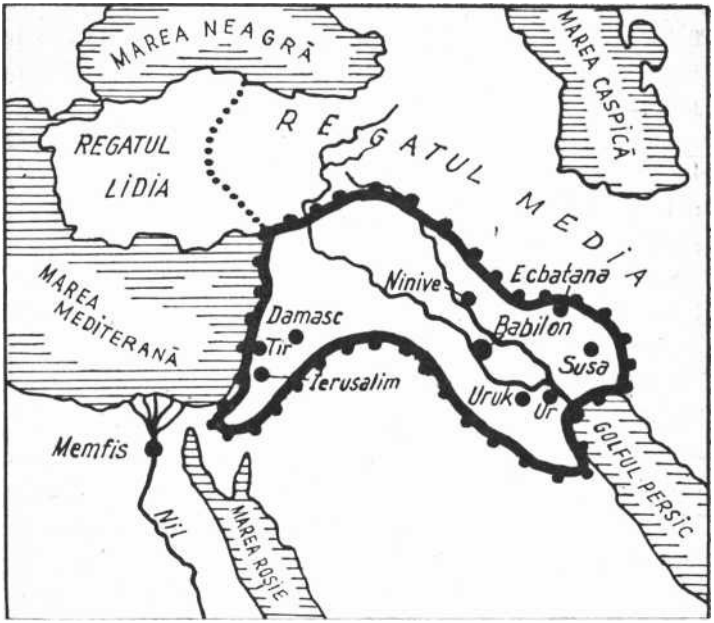

Imperiul lui Nabucodonosor

„Aşa i se va întâmpla Babilonului, podoaba împăraţilor, mândra coroană a caldeilor, întocmai ca Sodomei şi ca Gomorei, pe care dumnezeu le-a nimicit. Nu va mai fi locuit în veci şi în neam de neam… Ci numai fiarele sălbatice se vor sălăşlui într-însul, şi casele lui vor adăposti numai bufniţe… Şi şacalii vor urla în palatele lor şi lupii în castelele lor de petrecere” (*Isaia*, 13, 19 – 22).

Iar psalmul 137 se încheie cu acel blestem înfiorător: „Fiică a Babilonului! Tu, care ne-ai pustiit: Fericit este cel care-ţi va răsplăti pentru cele ce tu ne-ai făcut nouă! Fericit este cel care va lua şi va zdrobi de stânci pe pruncii tăi!”

A fost oare numai o expresie a setei de răzbunare distrugerea Ierusalimului şi a templului lui Solomon? Se pare că înverşunarea provocată de această nelegiuire s-a îmbinat, în captivitatea babiloniană, şi cu sfânta mânie pricinuită de două lucruri: de titanica trufie a metropolei şi

de desfrâu.

E aproape imposibil de conceput o metropolă fără aroganţă şi prostituţie. În Babilon însă – prima metropolă a istoriei – amândouă au atins, pare-se, proporţii care au rămas neegalate.

Nabucodonosor, *mare constructor*. Întregul oraş era o demonstraţie a aroganţei, care culmina în „Turnul Babel”. Nabucodonosor construia, iar tot ce construia era fastuos şi gigantic. La realizarea acestor construcţii fără pereche au contribuit bogăţia naturală a ţării sale, dominaţia asupra popoarelor învecinate subjugate şi, nu în ultimul rând, puterea absolută asupra supuşilor săi: persoana, forţa de muncă şi avutul fiecărui locuitor al imperiului erau, bineînţeles, în mod nelimitat la dispoziţia regelui zeificat. La ordinul lui, ei participau cu măgarii, boii, caii şi carele lor la construirea zidurilor, digurilor, lacurilor de acumulare şi canalelor, a marilor artere somptuoase, a templelor şi palatelor. La munca de construcţie luau parte evrei şi egipteni, sirieni şi fenicieni.

Nabucodonosor a apărat Babilonul printr-un sistem de fortificaţii extrem de puternic, alcătuit în total din cinci rânduri de ziduri. Partea centrală a oraşului a fost înconjurată de un brâu dublu de ziduri, a căror grosime Herodot o apreciază la 25 m. Afirmaţia aceasta a fost întotdeauna pusă la îndoială, până ce săpăturile făcute la începutul secolului nostru au dovedit că zidurile, inclusiv stratul de pământ dintre ele, aveau o grosime de 27 m. Că ar fi fost înalte de 100 m., aşa cum afirmă istoricul grec, pare, ce-i drept, puţin probabil. Despre înfăţişarea lor, Herodot scrie [1]:

„Sus, pe coama zidului au clădit la margine nişte turnuri, cu o singură încăpere, cu faţa întoarsă unul spre altul. Locul lăsat deschis între turnuri era larg cât să întoarcă un car cu patru cai. În zid, de jur-împrejur, sunt deschise o sută de porţi, cu totul de aramă, având atât

uşorii, cât şi pragul de sus tot din aramă”.

Zidul acesta enorm înconjura oraşul de formă dreptunghiulară, aşezat pe ambele maluri ale Eufratului. Lungimea pe direcţia est-vest era de 2,6 km, iar pe direcţia nord-sud era de 1,5 km, deci o suprafaţă de 3,9 km², mai puţin decât aceea a oraşului Uruk cu 2000 de ani înainte.

Cât de mare era Babilonul? Faţă de o suprafaţă atât de modestă se naşte întrebarea de unde a putut proveni ideea că Babilonul ar fi fost un oraş gigantic. Într-adevăr, unele lexicoane şi cărţi de specialitate se opresc asupra dimensiunilor de mai sus. Zidul dublu înconjura, evident, numai o parte a oraşului – cea mai mică, dar cea mai importantă: centrul cu cartierul templelor.

Cetatea principală însă, sau citadela Babilonului, era aşezată în afara zonei centrale a oraşului, la fel şi palatul de vară al lui Nabucodonosor. Aceste clădiri şi altele de la est de Eufrat erau înconjurate de un alt zid sinuos pe care, pentru mai multă claritate, îl vom denumi *cel mijlociu*. Adăugând la suprafaţa iniţială cea apărată de al doilea zid, ajungem la concluzia că Babilonul se întindea pe 8, 9 km².

Se pare însă că această suprafaţă, încă modestă, poate fi pusă în concordanţă cu afirmaţiile aparent fantastice ale lui Herodot.

Potrivit călătorului grec care cutreierase întreaga lume, Babilonul era un pătrat *împrejmuit de ziduri*, cu latura de 22 km, deci cu o suprafaţă de 484 km². Medicul şi istoricul grec Ctesias, care a trăit cincizeci de ani după Herodot, face aprecieri mai modeste; după el, latura patrulaterului ar fi fost de 17, 3 km, ceea ce ar fi însemnat o suprafaţă de circa 300 km² (pentru comparaţie: Zürich are 156 km², München – 312 km²).

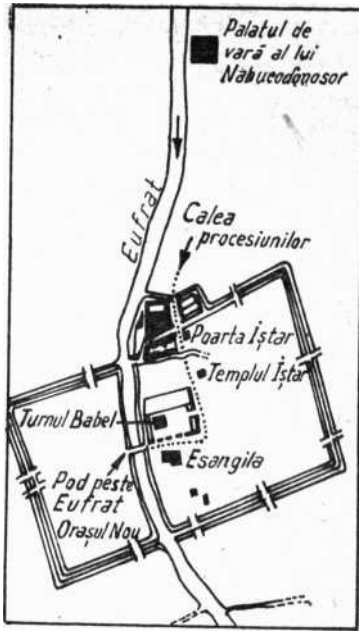

Babilon – oraşul interior

Multe pledează în favoarea faptului că cel puţin cea mai modestă indicaţie parvenită din antichitate, adică cea a lui Ctesias, nu este exagerată. Ştim că vechiul oraş Kiş s-a contopit cu Babilonul, cu toate că între centrele lor exista o distanţă de 13 km, după cum şi oraşul *Borsippa* (azi Birs Nimrud), aşezat la 24 km sud de centrul Babilonului, făcea mai mult sau mai puţin parte din teritoriul metropolei (este posibil ca şi aceste din urmă oraşe să fi fost incluse în calculul lui Herodot).

În realitate a existat încă un zid, cel exterior, adică al patrulea la număr, din care s-au găsit prea puţine resturi. El parc să fi înconjurat, în afară de Babilon, oraşul Kiş, odinioară de sine stătător, precum şi o seamă de suburbii cu aspect semirural, fortificaţii, canale, diguri şi un bazin de acumulare. Spaţiul cuprins între zidul interior şi cel exterior îl vom numi, pentru simplificare, *oraşul exterior*.

Suprafaţa totală a metropolei nu ar mai părea astăzi

uimitoare; oraşul de azi nu are însă ziduri. Un teritoriu orăşenesc împrejmuit de ziduri, de mărimea Babilonului, n-a mai existat probabil după el, şi nici vechea Romă cu peste un milion de locuitori nu egala nici pe departe Babilonul în privinţa întinderii.

Cu toate acestea, se pare că reşedinţa lui Nabucodonosor nu a fost un oraş cu un milion de locuitori, dacă ţinem seama de densitatea foarte diferită a populaţiei oraşului exterior. Dar pe vremea exilului evreilor, numărul locuitorilor poate fi evaluat cu oarecare aproximaţie la 300.000 – 400.000 – cea mai mare aglomerare umană care a existat de la crearea lumii.

În afară de cele două ziduri care înconjurau oraşul interior, de zidul mijlociu şi de zidul din jurul oraşului exterior, Nabucodonosor a mai construit şi a cincea linie de fortificaţie – zidul med, care se întindea la nord de Babilon, între Eufrat şi Tigru, acolo unde distanţa între fluvii era cea mai mică. Lung de 30 km, zidul a fost ridicat pentru a servi drept primă stavilă în calea mezilor, care ameninţau ţara dinspre nord-est.

Specialitate: *regularizarea cursului fluviilor*. Nabucodonosor n-a ridicat numai cinci ziduri gigantice. A construit şi patru canale de la Eufrat la Tigru, două canale paralele cu Eufratul, iar la nord de Babilon – un lac de acumulare pentru regularizarea debitului apelor mari. Lacul artificial avea, potrivit spuselor lui Herodot, o suprafaţă de 400 km² (lacul Constanţa are 538 km²).

Cele două jumătăţi ale oraşului interior, despărţite de Eufrat, Nabucodonosor le-a unit printr-un pod de piatră, lung, după cum se pretinde, de 900 m şi despre care Herodot scrie [2]: „Peste pod se întindeau, de cum se lumina de ziuă, nişte blăni pătrate de lemn, pe care babilonienii puteau să treacă; noaptea însă, blănile erau ridicate, ca nu cumva oamenii să hoinărească dintr-o parte în cealaltă a fluviului şi să se fure unii pe alţii”.

Nabucodonosor şi-a înălţat în oraşul exterior palatul de vară, iar în oraşul interior a mărit cetăţuia sudică, din care a făcut palatul său principal. Pe dinafară era o fortăreaţă sumbră şi semeaţă, iar pe dinăuntru era împodobită cu reliefuri din cărămizi smălţuite şi cu bogăţii din lumea întreagă. Sala tronului măsura 45 x 18 m. Cetăţuii i se adăugau mereu noi construcţii, încât în cele din urmă s-a transformat într-un palat-oraş care, potrivit istoricului grec Diodor, avea o circumferinţă de 1, 2 km şi era înconjurat de un parc plantat cu palmieri şi chiparoşi.

Instalaţia de condiţionare a aerului. În marele palat al lui Nabucodonosor se afla una din cele şapte minuni ale lumii – grădinile suspendate ale Semiramidei. Ce-i drept, grădinile n-aveau nimic de-a face cu legendara regină asiriană Semiramida şi nici nu erau „suspendate”, erau însă cu totul remarcabile.

Potrivit legendei, în mare parte adeverită de rezultatele săpăturilor, soţia lui Nabucodonosor, originară din Persia, tânjea în regiunile de şes ale Babilonului după munţii ei natali. Regele nu a precupeţit nicio cheltuială pentru a-i oferi iluzia unui peisaj de munte. Pe acoperişul palatului, care avea forma unei terase în trepte, el a pus. să se planteze un şir de minunate grădini. Cea mai înaltă dintre ele se afla la acelaşi nivel cu turnurile zidului care înconjura oraşul interior. Grădinile erau susţinute de bolţi din cărămidă. Sub acestea se aflau săli în care nu pătrundea nicio rază de soare şi erau în plus răcorite prin sistemul de irigaţie artificială a grădinilor – o instalaţie de condiţionare a aerului; care, în căldura toridă a verii mesopotamiene, dădea desigur senzaţia de fabulos. Diodor nota [3]:

„Grădina nivelată şi des plantată cu copaci din tot felul de specii oferea un aspect atrăgător datorită înălţimii şi frumuseţii acestora. Şirurile de săli erau în aşa fel suprapuse, încât fiecare îşi primea lumina necesară. În

aceste săli erau amenajate numeroase încăperi ale curţii regale, având destinaţii felurite. Într-una din ele, care se deschidea spre ultima terasă, era instalată o pompă cu ajutorul căreia se putea trage din fluviu apă suficientă, fără ca pe dinafară să se observe ceva".

Grădinile suspendate ale lui Nabucodonosor constituiau deci o lucrare de artă. Dar este greu de înţeles de ce au fost considerate drept una din cele şapte minuni ale lumii, în timp ce marele „Turn Babel" n-a fost socotit ca atare.

Construcţia turnului. „«Veniţi încoace! Să facem cărămizi şi să le ardem în foc!» Şi s-au slujit de cărămizi în loc de piatră şi de catran în loc de muruială. Şi au zis: «Haidem să ne clădim o cetate şi un turn al cărui vârf să ajungă până la cer, şi să ne facem vestiţi, ca să nu mai fim împrăştiaţi pe toată faţa pământului!» Atunci s-a pogorât domnul, ca să vadă cetatea şi turnul pe care îl zideau fiii oamenilor. Şi a zis domnul: «Iată, ei sunt un singur popor şi o singură limbă au cu toţii. Şi acesta e numai începutul lucrurilor, dar nimic nu le va rămânea nefăcut din toate câte îşi vor pune în minte să facă. Haidem să ne pogorâm şi să amestecăm pe loc graiul lor, astfel ca să nu se mai înţeleagă în limbă unii cu alţii!» Şi i-a împrăştiat dumnezeu pe ei de acolo pe toată faţa pământului, şi ei au contenit cu ziditul cetăţii. De aceea i s-a pus numele Babei, de vreme ce acolo amestecat-a dumnezeu graiul a tot pământul şi de acolo i-a risipit dumnezeu pe faţa pământului întreg".

Aceasta este celebra descriere biblică a construirii „Turnului Babel" (*Facerea*, 11, 3 – 9). În ceea ce priveşte amestecul limbilor, în Babilon se făcea, firește, auzit un adevărat talmeşbalmeş de limbi, aşa cum se întâmplă de obicei într-o metropolă, mai ales când între zidurile ei sunt adunaţi sclavi din toate ţările. Dacă mânia Bibliei s-a îndreptat cu deosebită intensitate asupra turnului, aceasta se datora probabil faptului că pentru evrei el întruchipa

simbolul aroganţei.

Fără îndoială că vanitatea a fost unul din mobilele pentru care Nabopolassar şi fiul său Nabucodonosor s-au apucat să reclădească ruinele ziguratului ridicat de Hammurapi. Acest lucru nu îl învederează numai înălţimea, ci, înainte de toate, proporţiile noii piramide în trepte.

În vechile oraşe babiloniene, construcţiile în terase consacrate cultului erau mai mult late decât înalte, aveau mai curând înfăţişarea unor coline decât a unor turnuri. Noua construcţie a lui Nabucodonosor păstra, ce-i drept, principiul treptelor, dar acestea erau atât de înguste şi de abrupte, încât cu greu le puteai recunoaşte ca atare. Soclul turnului măsura el singur 33 m înălţime – fiind mai înalt decât întregul zigurat din Ur şi de două ori mai înalt decât un bloc cu patru etaje din zilele noastre –, iar treapta a doua era retrasă faţă de cea dintâi cu numai atât cât era necesar pentru a permite un loc îngust de trecere. În felul acesta el nu mai dădea impresia unei piramide, ci semăna mai curând cu un bloc uriaş lung de 90 m, lat de 90 m şi înalt de 90 m, cu o formă aproape cubică, deoarece numai pe ultima treime se îngusta vizibil.

Fără a se rupe propriu-zis cu tradiţia, s-a născut deodată, în locul unei construcţii în trepte late, un turn – primul mare turn al lumii. Era, ce-i drept, cam greoi, aducând mai mult cu o cazemată uriaşă. Când te gândeşti cât de zvelte sunt turnurile noastre, îţi dai seama că şi astăzi masivitatea lui ar fi suficientă pentru a domina panorama aproape a oricărei metropole.

Scara cerească a lui Marduk. Pe treptele acestui turn avea să coboare din cer Marduk la oameni. Prin destinaţia lui oficială, turnul era deci o construcţie de cult. Într-un text în scriere cuneiformă, Nabucodonosor admite însă că intenţia lui era „să rivalizeze cu cerul”. De aceea l-a şi ridicat vertical spre înălţimi, folosind treptele numai ca o

camuflare. Turnul nu trebuia să fie numai o mărturie a puterii lui Marduk, dar şi a puterii reprezentantului său pe pământ şi a strălucirii metropolei sale. Enorm şi arogant, turnul a încununat pretenţia orgolioasă a Babilonului de a fi buricul pământului.

Pretenţia aceasta a oraşului rezulta din însăşi religia lui. Pentru Babilon, Pământul nu avea nici forma unei sfere şi nici forma unui disc, ci a unei piramide cu şapte trepte înconjurate de ocean şi peste care se arcuiau cele trei ceruri. Pe treapta cea mai înaltă se afla oraşul Babilon. În Babilon se ridica marele turn în trepte al lui Marduk, ca o replică pe scară redusă a piramidei universale şi, în acelaşi timp, ca treapta ei cea mai înaltă şi mai apropiată de cer, ca zenit, ca centru al universului. Turnul se numea „Eternenanki” – „Piatra de temelie a cerului şi a pământului”.

Faptul că lumea şi macheta ei, înaltă de 90 m, din Babilon, erau alcătuite din şapte trepte constituia un simbol terestru al celor şapte „planete”, adică al celor cinci planete cunoscute până atunci, plus Soarele şi Luna. În felul acesta, şapte a devenit un număr sacru pe care-l regăsim în cele şapte minuni ale lumii, în expresia, curentă în unele limbi moderne, „cel de-al şaptelea cer”, precum şi în cele şapte zile ale săptămânii, un element din Babilon care a răzbătut până în zilele noastre.

Pe soclul turnului, înalt de 33 m, se ridica treapta a doua, înaltă de 18 m. Până la ea ducea o imensă scară, perfect dreaptă. În următoarele patru terase, înalte de câte 6 m, ca şi în templul înalt de 15 m şi care constituia treapta superioară, nu puteau pătrunde decât preoţii.

„În ultimul turn se afla un mare templu în care se găseşte un pat larg, frumos aşternut, lângă care stă o masă de aur – povesteşte Herodot [4]. – înăuntru nu-i aşezată nicio statuie şi nicio făptură omenească nu-şi petrece aci nopţile, afară doar de câte o femeie din împrejurimi, pe care zeul a ales-o dintre toate… Aceiaşi

preoţi caldeeni spun un lucru pe care mie parcă nu-mi vine să-l cred, şi anume că zeul însuşi vine adesea în templu, unde se întinde pe pat…”

Templul, care pe dinăuntru şi pe dinafară era smălţuit în albastru, avea acoperiş de aur. De la înălţimea celor 75 m ai tronului său, sanctuarul lui Marduk – coroana pământului şi buricul lumii – iradia lumina sa peste oraş şi departe peste ţară.

Citadela astrologiei. Tot aici era şi locul de unde preoţii cercetau mersul stelelor. Ei au împărţit bolta cerului în douăsprezece zodiace, puteau să prevadă eclipsele de Soare şi de Lună, de asemenea le erau cunoscute traiectoriile planetelor. Această activitate nu era provocată de o dorinţă de cercetare, cum se întâmplă astăzi, ci exclusiv de năzuinţa de a descifra în mersul stelelor destinul oamenilor. Astronomia era cu totul în slujba astrologiei; preoţii lui Marduk sunt adevăraţii inventatori ai horoscoapelor ilustrate…

Renumitul istoric britanic Arnold Toynbee scrie în legătură cu aceasta în „Studii despre istoria lumii” [5]: „Deoarece se putea prevedea mişcarea stelelor, se credea că şi destinul oamenilor poate fi dedus din mişcarea stelelor şi din data naşterii omului. S-a dezvoltat un fel de teorie a predestinării, căreia i-au căzut victimă o societate după alta; chiar şi astăzi, după mai bine de 2 700 de ani, influenţa ei nu a dispărut cu totul. Ceea ce făcea ca astrologia să apară atât de ispititoare era faptul că promitea sa explice întregul univers, oferind totodată fiecărui om posibilitatea de a prevedea pe învingătorul viitoarei alergări. Datorită unor asemenea însuşiri atrăgătoare, această filosofie a supravieţuit cu mult societăţii babiloniene…”

Dar preoţii lui Marduk nu citeau viitorul numai în stele. „Toate procedeele folosite în arta prezicerii, care au devenit atât de importante pentru viaţa omului până în

timpurile noastre, îşi au obârşia în Babilon – scrie Rostovtzeff [6]. – Prezicerea prin examinarea măruntaielor, în special a ficatului vitelor sacrificate… prevestirea viitorului prin scrutarea poziţiei corpurilor cereşti… interpretarea tuturor semnelor sau a pretinselor semne, a tuturor fenomenelor rare şi izbitoare ale vieţii şi naturii, cum e, de pildă, naşterea unui monstru sau o ploaie de sânge şi de pietre; în sfârşit, tălmăcirea viselor – toate aceste procedee îşi au obârşia în Babilon, unde fiecare din ele a fost elaborat în mod sistematic şi logic, fiind, într-o formă ştiinţifică, înscris pentru posteritate în manuale".

Temple închinate zeiţei dragostei. Citadela superstiţiei – „Turnul Babel" – nu era singurul sanctuar al oraşului. Într-o incintă învecinată, împrejmuită şi ea cu ziduri, se afla templul zeiţei dragostei şi a fecundităţii, Iştar, şi fastuosul templu al lui Marduk – Esangila –, care măsura, pare-se, 500 m în lungime şi pe care Herodot îl descrie astfel [7]:

„În sanctuarul Babilonului se mai află în partea de jos şi un alt templu, unde este o mare statuie de aur, înfăţişându-l pe Zeus şezând[4], iar alături de statuie o masă mare, făurită toată din aur; treptele şi tronul statuii tot de aur sunt; după spusele caldeenilor, toate la un loc trag opt sute de talanţi aur" (21 de tone de aur prelucrat).

În cartierul templelor se mai găseau, în fine, depozite, bazare şi locuinţele preoţilor, aidoma unor palate, iar în imediata apropiere a cartierului – nenumărate hanuri pentru pelerinii care veneau de departe la marile procesiuni organizate la Babilon spre slava lui Marduk.

Anume pentru aceste procesiuni Nabucodonosor a construit o magistrală somptuoasă, cum nu mai fusese alta până atunci.

---

4 Herodot identifică aici pe Zeus cu Marduk. – *Nota* trad.

Ea începea în oraşul exterior, de la marea citadela a Babilonului, şi ducea, prin vestita poartă a zeiţei Iştar, până în centrul oraşului. Deasupra masivei porţi cu două canaturi se ridicau creneluri, iar poarta era placată în întregime cu cărămizi smălţuite în albastru. Pe fondul lor se distingeau peste 500 de reliefuri colorate, înfăţişând tauri şi dragoni. Canaturile porţii, cioplite din lemn de cedru, erau la rândul lor bătute în plăci de cupru.

După ce trecea pe lângă marele palat al lui Nabucodonosor din centrul oraşului, magistrala procesiunilor se abătea spre sud, cotea apoi spre vest, pentru ca, trecând printre cele două cartiere sacre care cuprindeau „Turnul Babel" şi templul Esangila, să se îndrepte spre podul de peste Eufrat, ce lega jumătatea de est a centrului oraşului cu jumătatea de vest, mai puţin somptuoasă.

Strada, lată de 23 m, era pavată cu lespezi mari de piatră adusă în regiunea aluvionară a Babilonului, lipsită de piatră, tocmai din îndepărtatul miazănoapte. Porţiunea cea mai impresionantă trebuie să fi fost aceea din oraşul exterior, între citadelă şi poarta Iştar. Aici strada era încadrată de ziduri înalte de şapte metri, smălţuite în albastru, pe care străluceau în relief rozete galbene şi vreo sută douăzeci de lei înfăţişaţi în mers, fiecare lung de câte doi metri.

Cel ce pătrundea în Babilon prin poarta Iştar, după ce a străbătut această strălucitoare alee încadrată cu un spalier cu lei, ca apoi să se afle în faţa turnului uriaş strălucind în şapte culori, trebuie să fi încercat o impresie pe care, după Nabucodonosor, nu a mai fost în stare s-o realizeze niciun alt constructor de oraşe.

Pasiunea pentru fast. Cu totul nou şi uimitor pentru toată lumea era faptul că pasiunea pentru fast, care, în istoria oraşelor, se limitase până atunci la temple, palate şi ziduri, a cuprins de data aceasta şi străzile. Până atunci strada nu fusese un element căruia să i se acorde atenţie

în construcţia urbană – ea era un spaţiu gol între şirurile de case., servind pentru circulaţie sau ca loc de întâlnire a oamenilor. Strada era murdară, întortocheată şi cât se poate de îngustă, pentru că în interiorul zidurilor costisitoare spaţiul trebuia economisit. Ce-i drept, în Mohenjo-Daro şi Ehet-Aton i se acordase străzii mai mult spaţiu, dar ea rămăsese totuşi un simplu loc de trecere între vile şi palate. Abia sub Nabucodonosor strada a devenit şi o mărturie a puterii şi a luxului.

Prin strada fastuoasă treceau, în zilele de sărbătoare, marile procesiuni, îndreptându-se spre templul Esangila, procesiuni care urcau până la a doua treaptă a turnului. Preoţii purtau statuile zeilor, iar din mii de piepturi răsunau cântece pentru proslăvirea lui Marduk – intonaţii despre care ştim doar că pentru urechile noastre ar fi părut nespus de străine.

„*Lângă râurile Babiloniei*…”. În acest oraş al celor 53 de temple şi al celor 1 300 de altare închinate zeilor străini, în acest oraş în care oamenii se învălmăşeau ca într-un furnicar, unde în pieţe răsuna larma stridentă a douăzeci de limbi, în acest oraş al fastului şi al aroganţei au ajuns evreii surghiuniţi. Stăpânul lor era Nabucodonosor, cel care distrusese Ierusalimul şi profanase templul lui Solomon, locul unde pentru Israel bătea inima lumii. „Lângă râurile Babiloniei… am şezut şi am plâns” (*Psalmii*, 137, 1). Dar ci nu se mărgineau să plângă, ci se mai mângâiau şi cu viziunile lor despre nimicire şi judecata domnului. „Voi plăti Babilonului… toată fărădelegea pe care sub ochii voştri a făptuit-o împotriva Sionului – zice domnul. – Iată că eu sunt împotriva ta, munte al pieirii – zice domnul –, care ai pierdut tot pământul! întinde-voi mâna împotriva ta şi te voi rostogoli de pe stânci şi te voi preface în munte ars. Şi nu vor mai lua din tine nici pietre de pus în capul unghiului şi nici pietre de temelie, ci vei fi dărâmată de-a pururi”

(*Ieremia*, 51, 24 – 26).

Soarta femeilor. La înverşunarea împotriva nimicitorilor Ierusalimului, la dezgustul pentru cultul lui Marduk, la mânia împotriva aroganţei oraşului se mai adăuga pentru evrei şi repulsia faţă de fenomenul cel mai straniu al metropolei: prostituţia practicată în templu, despre care Herodot relatează [8]:

„Dar cel mai ruşinos din obiceiurile câte le au babilonienii este acesta: fiecare femeie din ţinut are datoria, o dată în viaţa ei, să stea în templul Afroditei şi să se dea unui bărbat străin.

Multe din ele, mândre de averea lor, socotind înjositor să se amestece în gloată, aşteaptă în faţa templului în care acoperite cu coviltir; în urma lor se află o grămadă de slugi. Dar cele mai multe fac aşa: în număr mare, cu capul încins de un curmei de sfoară, se aşază pe jos în incinta sacră a templului Afroditei; unele vin, altele se duc. Printre femei se deschid în toate părţile cărări mărginite cu frânghii, pe unde trec într-una bărbaţii care aleg. Când o femeie s-a aşezat în acest loc, nu se mai poate întoarce acasă până ce vreunul dintre străini, zvârlindu-i bani în poală, nu se împreună cu ea în afara templului. Atunci când îi azvârle banii, bărbatul trebuie să rostească: «chem pentru tine pe zeiţa Mylitta». Asirienii numesc Mylitta pe Afrodita. Banii aruncaţi pot fi cât de puţini; bărbatul n-are de ce să se teamă că va fi respins; legea nu îngăduie acest lucru, căci banii devin sfinţi. Femeia urmează pe cel dintâi bărbat care i-a aruncat bani şi nu înlătură pe nimeni. După ce s-a împreunat cu acel bărbat, dezlegată de orice îndatorire faţă de zeiţă, se întoarce acasă, şi din clipa aceea n-o mai poţi ademeni nici chiar de-ai acoperi-o cu aur. Cele mai frumoase la faţă şi bine făcute se întorc repede acasă, dar cele slute aşteaptă mult şi bine, nefiind în stare să împlinească cerinţa legii; sunt unele care aşteaptă până şi trei, patru ani”.

Acest obicei se baza, în chip vădit, pe un străvechi cult al fecundităţii sau pe credinţa că zeiţei Iştar – pe care Herodot o numeşte Afrodita sau Mylitta – trebuie să i se jertfească ce e mai sfânt şi mai de preţ. Ideea străveche că jertfa este necesară şi le place zeilor a găsit în cultul zeiţei Iştar doar o expresie nouă şi barbară, dar care, dacă ne gândim la înfiorătoarele ritualuri de jertfă practicate la Cartagina şi Tenochtitlan, este fără îndoială departe de a fi cea mai cumplită.

Pe lângă fecioarele care sub constrângerea obiceiului se vindeau unui străin, se găseau, ce-i drept, şi prostituate profesioniste într-un număr extraordinar de mare. Dar şi ele se aflau în slujba zeilor. Se numeau sclavele templului (hierodule) şi, după o concepţie foarte răspândită în Vechiul Orient, ele transmiteau binecuvântarea şi puterea zeiţei dragostei. În obligaţiile lor intra curăţenia templului şi ţesutul veşmintelor de cult. La serbările religioase sau în casele cetăţenilor bogaţi din Babilon se produceau ca dansatoare sau cântăreţe, acompaniate de harfe şi lire, tobe şi chimvale. Se spune că în marele oraş trăiau pe atunci peste 10.000 de prostituate.

„Munte al pieirii… care ai pierdut tot pământul!” – numea profetul Ieremia Babilonul. Şi Isaia vestea întreaga omenire: „Pogoară-te şi stai în ţărână, fecioară, fiică a Babilonului… învârteşte la râşniţă şi macină făină!… Ridică-ţi veşmântul tău, rămâi cu picioarele goale şi treci râurile, ca să se descopere goliciunea ta şi să se vază ruşinea ta!” (*Isaia*, 47, 1 – 3).

Viaţa decentă de toate zilele. Dar Babilonul, odinioară oraşul natal ai dreptului, nu era exclusiv un „Babei al păcatelor”. Ceea ce străinilor le părea un lucru ruşinos era pentru babilonieni în bună parte un lucru de la sine înţeles, decurgând din însăşi religia lor. În descrierea prostituţiei din jurul templului, Herodot a arătat că femeile care se sacrificau acolo zeiţei Iştar nu se mai purtau după

aceea niciodată astfel. E foarte probabil că, în pofida blestemelor din Biblie, a existat o viaţă de toate zilele normală şi morală, despre care, din păcate, ştim foarte puţin, pur şi simplu pentru că profeţii şi călătorii obişnuiesc să se ocupe în mai mică măsură de viaţa cea de toate zilele.

„Oraşul are numeroase case cu trei sau patru caturi — Povesteşte Herodot [9] — Şi este străbătut de străzi drepte, care se taie de-a curmezişul cu cele ce duc spre fluviu”. Fiecare stradă purta numele unui zeu. Majoritatea imobilelor particulare erau probabil departe de a fi somptuoase, iar străzile nu erau prea largi. Populaţia era împărţită în preoţi şi funcţionari; soldaţi ai gărzii regale; negustori şi meseriaşi; ţărani; sclavi.

„Ca îmbrăcăminte, babilonienii poartă o tunică de in care le ajunge până la călcâi – relatează Herodot [10] –, peste aceasta îşi trag o altă tunică, de lână, şi pe urmă se înfăşoară cu o mantie uşoară, albă la culoare...

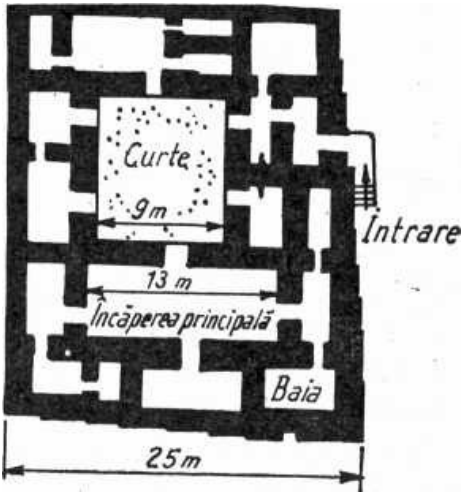

Babilon – planul unei locuinţe

Părul şi-l poartă în plete, încins cu mitră, iar trupul

şi-l ung în întregime cu miresme. Fiecare poartă cu sine un sigiliu şi un toiag lucrat de mână…”

Regele şi preoţii se îmbrăcau cu veşminte luxoase din lână şi mătase, brodate în culori vopsite cu purpură preţioasă şi ţesute cu fir de aur. Pentru covoarele babiloniene şi cuverturile brodate cu figuri din fir de aur se plăteau sume fabuloase. Plinius, naturalistul roman, afirmă că împăratul Nero a cumpărat un divan babilonian de ospăţ cu 4 milioane de sesterţi [11].

Ceea ce acumula Babilonul în materie de lux şi de produse preţioase provenind din toate ţările şi mai ales ceea ce reuşeau să facă din ele meşteşugarii metropolei a umplut de uimire lumea acelor timpuri. În Babilon se făcea negoţ cu aur şi cupru din Egipt, argint din Spania, cositor din Anglia, tămâie şi mirodenii din Arabia de sud, purpură din Fenicia, vinuri din Armenia, lână, mătase şi nestemate din Persia, mirodenii, fildeş şi briliante din India.

Transportul vinului pe Eufrat. Cum ajungea în Babilon vinul din Armenia se poate afla foarte clar de la Herodot [12]: „Urmează să vorbesc despre ceea ce, după oraş cel puţin, se înfăţişează ochilor mei drept cea mai mare minune din ţara aceasta. Bărcile cu care localnicii coboară fluviul spre Babilon sunt rotunde şi făcute în întregime din piele, căci, atunci când făuresc coastele din nuiele de salcie tăiate din ţinutul Armeniei… le învelesc pe dinafară cu piei tăbăcite, care alcătuiesc un fel de fund, fără a mai rotunji pupa sau a mai ascuţi prora. Bărcile iau astfel înfăţişarea unor scuturi; pe dinăuntru căptuşesc cu paie fiecare barcă, iar apoi, încărcându-le cu mărfuri, le dau drumul să plutească la vale. În acest fel se transportă pe Eufrat numeroase butoaie pline cu vin. Barca este cârmuită de doi oameni, care stau în picioare şi care se ajută fiecare cu o vâslă… în fiecare barcă se află câte un măgar viu, iar în cele două mai mari chiar mai mulţi. După ce luntraşii ajung plutiş la Babilon şi îşi desfac încărcătura,

scot în vânzare şi pereţii vasului, şi paiele din bărci, strigând în piaţă cât îi ţine gura. Pieile însă le încarcă pe spinarea măgarilor şi se întorc cu ele tot în Armenia, căci să mai urce cu barca îndărăt, în susul fluviului, nu e nicicum cu putinţă, curentul apei fiind prea repede".

Mărfurile soseau în oraş în luntre şi corăbii, pe spinarea asinilor, şi a cămilelor, în care trase de boi sau de măgari; ele soseau într-o ţară lipsită de materii prime şi care trăia din rodul bogat al câmpiilor sale, din îndemânarea locuitorilor săi şi din forţa de muncă a popoarelor subjugate.

Placa turnantă între Occident şi Orient. În secolul al VI-lea î.e.n. Babilonul era cel mai mare centru al ştiinţei, meşteşugurilor şi tehnicii; era placa turnantă dintre Occident şi Orient, cea mai mare piaţă financiară şi comercială a lumii (băncile erau conduse de preoţi). Era o metropolă care prin forţa, strălucirea, arta şi depravarea ei era cea mai autentică întruchipare a oraşului. Poate

niciodată până atunci şi nici după aceea n-a întrecut în asemenea măsură vreun oraş pe toate celelalte, nici în splendoare şi nici în dimensiuni.

„Acolo unde civilizaţia înfloreşte pe deplin – scrie Spengler [13] – se află miracolul metropolei, marele simbol de piatră al informului – imens şi magnific, extinzându-se cu aroganţă. El absoarbe curentele vitale ale mediului rural neputincios, mari mase de oameni aruncate de colo-colo ca nisipul dunelor, pierzându-se până la urmă printre pietre. Aici spiritul şi banul îşi celebrează cele mai înalte şi ultime izbânzi. E lucrul cel mai artificial şi mai minunat pe care-l poate percepe ochiul omenesc, e totodată neliniştitor şi neverosimil".

Iar acestui oraş profetul Israelului înrobit îi strigă: „Chemaţi arcaşii împotriva Babilonului, pe cei ce încordează arcul! Tăbărâţi în jurul lui, ca niciunul să nu scape! Răsplătiţi – după fapta lui: după faptă şi răsplată! Fiindcă s-a ţinut trufaş împotriva domnului, sfântul lui Israil" (*Ieremia*, 50, 29). „... Tu, care locuieşti pe ţărmul marilor ape, îndestulată de comori, ţi-a venit sfârşitul, vremea jafurilor tale s-a împlinit!" (*Ieremia*, 51, 13).

Şi continuă aşa de-a lungul a multor versete, a unor pagini întregi: „Daţi de veste şi trimiteţi vorbă printre neamuri, ridicaţi steag şi faceţi cunoscut, nu tăinuiţi nimic, ci ziceţi: «Babilonul va fi cucerit, Bel va fi făcut de ocară şi Marduk trântit la pământ!» (Ieremia, 50, 2).

Detestat, dar nedistrus. S-a întâmplat însă ceva neprevăzut. Babilonul *nu* a fost distrus. În patru rânduri fusese el făcut una cu pământul de hitiţi şi asirieni înaintea domniei lui Nabucodonosor, cel care a distrus Ierusalimul; metropola *lui*, „mama tuturor urâciunilor", a fost, ce-i drept, cucerită de duşmani, dar nimeni n-a mai trecut-o prin foc şi sabie. A mai înflorit timp de peste două sute de ani, iar apoi a început treptat să decadă, deoarece s-a schimbat situaţia politică – un destin normal, chiar relativ

blând pentru o metropolă.

Triumful asupra lui Babei, dorit de evrei, le-a fost deci refuzat. Dar ceasul eliberării le-a sunat în anul 538 î.e.n., la 24 de ani după ce Nabucodonosor se săvârşise din viaţă, la o vârstă foarte înaintată.

Cyrus cel Mare (559 – 529 î.e.n.), întemeietorul Imperiului persan, a pornit război împotriva Babilonului în anul 539 î.e.n., a învins trupele babiloniene la Opis pe Tigru şi a asediat oraşul. Până la urmă apărătorii au fost luaţi prin surprindere. Cyrus a abătut o parte din apele Eufratului în marele lac de acumulare creat de Nabucodonosor, astfel încât soldaţii lui au putut să pătrundă până în mijlocul oraşului, mergând prin albia fluviului. În zidurile care apărau cele două jumătăţi ale oraşului interior şi în partea dinspre Eufrat, porţile erau deschise!

A fost probabil opera preoţilor, nemulţumiţi de regele Nabonid (numit şi Nabunaid) pentru că acesta nu cinstea precum se cuvine pe vechii zei, în timp ce Cyrus lăsase să se înţeleagă că-l va respecta pe Marduk. Regele pers l-a luat prizonier pe Nabonid, s-a proclamat el însuşi rege al Babilonului şi a anexat ţara dintre cele două fluvii Imperiului persan. Babilonul, metropola rămasă nevătămată, a devenit capitala celei mai bogate provincii persane.

„Când am intrat paşnic în Babilon şi cu mare bucurie şi aclamaţii mi-am instalat reşedinţa domniei în palatul regilor, marele stăpân Marduk, pe care eu îl veneram zilnic cum se cuvine, a făcut ca inima largă a babilonienilor să se plece de partea mea – relatează Cyrus într-un text cuneiform [14]. – … Trupele mele, foarte numeroase, umblau paşnic prin Babilon… De oraşul propriu-zis al Babilonului, ca şi de toate oraşele ţării Babilonului, m-am îngrijit cu drag. Pe locuitorii Babilonului… i-am eliberat de jugul care nu li se cădea”.

Evreii se întorc în patrie. Chiar dacă regele perşilor n-a fost salutat ca eliberator, se pare totuşi că, pentru vremea de atunci, s-a remarcat printr-o toleranţă cu totul neobişnuită, fie şi numai prin faptul că a renunţat la distrugere, ba chiar şi la prădare. Evreilor le-a încuviinţat întoarcerea la Ierusalim (fireşte şi pentru a-i câştiga ca aliaţi împotriva fenicienilor); mulţi dintre cei duşi în surghiun au făcut uz de această clemenţă, alţii însă au rămas în Babilon.

Cei cincizeci de ani ai exilului babilonian au exercitat o înrâurire foarte puternică asupra iradierii religiei mozaice, ca şi asupra rolului pe care l-a avut iudaismul în lume. Suferinţele surghiunului şi totodată confruntarea cu civilizaţia metropolei au conferit credinţei severe şi dogmatice a micului popor iudeu acea dimensiune datorită căreia a devenit purtătorul unei religii mondiale. Alături de fenicieni, evreii au fost în primul rând aceia care au transmis Occidentului cultura babiloniană.

„Vechiul testament" – scris abia după înapoierea din exil – vădeşte şi el în numeroase privinţe influenţa exercitată de Babilon: Dumnezeu a creat lumea într-o săptămână babiloniană, adică în şapte zile. Dumnezeu a trimis acelaşi potop despre care vorbeşte şi Ghilgameş, rege al vechiului Babilon. Însuşi nivelul artistic al „Vechiului testament" trebuie să fi fost influenţat de contactul cu ultimele şi cele mai sclipitoare înflorescenţe ale străvechii civilizaţii babiloniene.

Sub regele persan Darius I (550 – 486 î.e.n.), Babilonul a mai făcut două tentative zadarnice de a-şi recâştiga independenţa. O a treia răscoală – în anul 480 î.e.n. – a avut drept consecinţă faptul că regele Xerxes, dornic, după cum se pretinde, să-şi potolească mânia pricinuită de înfrângerea suferită, la Salamina în lupta cu grecii, a distrus complet zidul exterior al Babilonului, precum şi templul lui Marduk – Esangila.

Cu toate acestea, Herodot, care a fost probabil acolo

la douăzeci şi doi de ani după aceasta, a mai putut trage următoarea concluzie: „Oraşul întrece în frumuseţe toate celelalte oraşe despre care avem cunoştinţă” [15].

Drum liber pentru Alexandru. Perşii, în credinţa lor tot mai fanatică în Zaratustra, au distrus sub Darius al III-lea (336 – 330 î.e.n.) numeroase temple babiloniene, precum şi, probabil, marele turn. Despre acesta ştim doar că Herodot l-a văzut şi că Alexandru cel Mare, atunci când în cursul sângeroasei sale campanii victorioase în Asia a intrat în anul 331 î.e.n. În vechea metropolă, nu l-a mai găsit decât sub formai unui morman de dărâmături.

Alexandru se aşteptase la o împotrivire îndârjită din partea garnizoanei persane, dar porţile Babilonului s-au deschis în faţa lui, perşii au capitulat, iar babilonienii l-au încununat cu flori.

„Aici li s-a acordat trupelor un repaus mai îndelungat – relatează Droysen [16]. – Era primul oraş oriental cu adevărat mare pe care-l vedeau, imens ca întindere, cu numeroase construcţii dintre cele mai uimitoare… în plus, nesfârşita mulţime de oameni care se aduna aici din Arabia şi Armenia, din Persia şi Siria; luxul exuberant şi viaţa dedată desfrâului, nenumăratele forme de voluptăţi rafinate şi de desfătări alese, întreaga vrajă fabuloasă a ameţitoarelor plăceri orientale erau aici pentru fiii Apusului răsplata atâtor greutăţi şi victorii”.

Turnul se înalţă din nou. Şapte ani mai târziu, la înapoierea sa din India, după o campanie de 18.000 km, Alexandru a intrat pentru a doua oară în Babilon în fruntea unei armate decimate. Strălucirea metropolei şi faima ei continuau să fie atât de mari, încât el a hotărât să-şi stabilească aici reşedinţa regală, să guverneze de aici întreaga lume. Dar n-a mai guvernat decât o jumătate de an. A grăbit refacerea marelui turn, a cărui rezidire o ordonase imediat după prima sa intrare în oraş; 20.000 de

soldaţi şi lucrători au nivelat terenul, curăţindu-l de dărâmăturile sanctuarului Eternenanki, dar la o nouă construcţie nu s-a mai ajuns.

Expediţia lui Alexandru cel Mare de-a lungul uriaşului Imperiu persan s-a terminat la Babilon

Din ordinul lui Alexandru s-au tăiat pentru construcţia corăbiilor chiparoşii din grădinile lui Nabucodonosor; în acelaşi timp, au fost demontate pe coasta Mării Mediterane 47 de vase de război, fiind apoi transportate pe uscat până la Eufrat, iar de acolo corăbiile reasamblate urmau să coboare de-a lungul fluviului pentru a ancora la Babilon. Alexandru a dat ordin să fie amenajat un bazin portuar cu o capacitate de 1.000 de vase. Din toate colţurile lumii au fost chemaţi la Babilon dulgheri şi marinari.

Cu ajutorul acestei flote, regele voia să instaleze puncte fortificate în Golful Persic, menite să apere comerţul cu Arabia şi India. Flota era însă mică în comparaţie cu cea care se construia pe şantierele Mării Mediterane pentru cucerirea Italiei, Spaniei şi Africii.

La Babilon, Alexandru şi-a întărit armata cu trupe auxiliare persane, ajungând să aibă 26.000 de soldaţi. Îmbrăcat într-un veşmânt de purpură, aşezat pe un tron de

aur în parcul lui Nabucodonosor, inspecta armata, care defila prin faţa lui executând exerciţii de luptă. Zeci de mii de spectatori se îmbulzeau să privească flota atunci când făcea manevre pe Eufrat.

Alexandru pe patul de moarte. În toiul pregătirilor pentru noua campanie prin care regele voia să-şi supună şi restul lumii, el a fost cuprins de o maladie febrilă; oamenii de ştiinţă mai discută şi azi dacă a fost malarie sau pneumonie. Alexandru dădea ordinele de pe patul de suferinţă, amânând de pe o zi pe alta pornirea flotei.

„Ceea ce ne-a transmis tradiţia despre impresia pe care a produs-o boala regelui atât în rândurile armatei, cât şi în oraş pare destul de plauzibil – scrie Droysen [17]. – Macedonenii se îngrămădeau în jurul palatului, stăruind să-şi vadă regele; Ie era teamă că murise deja şi că li se ascunde faptul. Soldaţii n-au încetat să se jelească, să amenințe şi să se roage până ce nu li s-au deschis porţile. Unul după altul au trecut cu toţii prin faţa patului suveranului lor; Alexandru ridica puţin capul, întindea fiecăruia mâna dreaptă, luându-şi, din ochi, rămas bun de la veteranii săi”.

La 13 iunie, în anul 323 î.e.n., la o zi după această scenă, Alexandru cel Mare, stăpânul pământului, a murit la Babilon în vârstă de 32 de ani. Odată cu moartea lui s-a năruit şi imperiul lui, iar Babilonul a pierdut încă o dată ocazia – poate chiar mai mare decât aceea pe care o avusese sub Nabucodonosor – de a deveni capitala lumii. Cine doreşte îşi poate imagina ce putere şi ce măreţie a pierdut Babilonul din cauza unui ţânţar, a acelui ţânţar care i-a transmis lui Alexandru malaria.

Oraşul nu şi-a mai revenit de pe urma acestei înţepături de ţânţar. Însemnătatea lui a scăzut, numărul locuitorilor lui s-a redus, palatele lui s-au năruit. Decăderea Babilonului a fost accelerată de faptul că Seleucos I, unul dintre moştenitorii împărăţiei lui

Alexandru, a întemeiat (în 312 î.e.n.) pe Tigru *Seleucia*, care a devenit capitala sa. Soarta Babilonului a fost pecetluită atunci când dinastia Seleucizilor a hotărât să-şi populeze oraşul şi reşedinţa, mutând cu forţa numeroşi locuitori ai Babilonului la Seleucia. Seleucia, care prin asemenea măsuri ajunsese să numere în secolul al III-lea î.e.n. 600.000 de locuitori, a fost probabil cel mai mare oraş al lumii până ce a întrecut-o Roma. În anul 164 ale erei noastre, romanii au distrus marele oraş grec de pe Tigru. De această împrejurare a profitat *Cresiphon*, capitala părţilor, situată de cealaltă parte a fluviului. Locuitorii Seleuciei care au supravieţuit au fost mutaţi la *Cresiphon*.

Cu toate acestea – timp de câteva secole – o parte a Babilonului a mai rămas locuită: un orăşel uneori destul de prosper, înconjurat de vestigiile unui fast părăsit şi năruit. Mai existau pelerini care aduceau jertfe lui Marduk.

Dărâmături care pribegesc. După aceea nu s-a mai auzit nimic despre fosta metropolă. Nisipurile deşertului au acoperit ce mai rămăsese din ea. În 1898, după circa 1.500 de ani, Asociaţia orientaliştilor germani a început, sub conducerea lui Robert Koldewey, să îndepărteze din nou nisipul de lângă satul Babil.

Aceste lucrări au durat 19 ani. Koldewey a găsit rămăşiţele marelui turn, ale giganticelor ziduri, ale templului Esangila, pe care-l distrusese Xerxes, precum şi ale mai multor cartiere de locuinţe. Un singur obiectiv a fost dezgropat aproape intact – minunata poartă a zeiţei dragostei, Iştar, prin care intraseră odinioară în oraş marile procesiuni închinate lui Marduk.

Ar fi găsit mai mult dacă dărâmăturile Babilonului nu ar fi fost întrebuinţate, secole în şir, de-a lungul şi de-a latul ţării, ca piatră de construcţie pentru noile oraşe. Oraşul de reşedinţă, Seleucia, cel care dăduse lovitura de graţie vechii metropole, a fost clădit cu cărămizi din

Babilon. În secolul al VIII-lea califii au luat pentru capitala lor Bagdad cărămizi care purtau sigiliul lui Nabucodonosor. În peste o sută de ruine ale oraşelor din ţinutul dintre cele două fluvii au fost găsite cărămizi cu sigiliul lui Nabucodonosor. Cărămizile arse care au alcătuit „Turnul Babel" – aproximativ 85 de milioane la număr – ar fi fost ele singure de ajuns pentru câteva sute de – clădiri de dimensiuni obişnuite. În felul acesta, Nabucodonosor, cunoscut în istoric drept cel mai ambiţios constructor de oraşe, a mai contribuit timp de secole după moartea sa la edificarea de oraşe.

Pe tiranii care credeau că totul le este îngăduit, exemplul lui Nabucodonosor i-a stârnit mereu; de la Alexandru cel Mare şi până la Hitler, cu toţii au fost orbiţi de gloria lui. „Berlin, capitala lumii, va putea fi asemuit doar cu vechiul Egipt, cu Babilonul sau cu Roma!" – profetiza Hitler în 1942 [18].

Babilonul la judecata de apoi. Între 1943 şi 1945 Berlinul a fost transformat în ruine. Babilonul lui Nabucodonosor, oraşul blestemat de mii de ori, nu a murit de o moarte violentă. Dar pentru judecata de apoi i s-a prevestit distrugerea şi dispariţia, iar în Apocalips neguţătorii bocesc şi îngerii jubilează – când pomenesc de pieirea lui:

„După acestea am văzut alt înger pogorându-se din cer, având putere mare, şi pământul s-a luminat de slava lui. Şi a strigat cu glas puternic şi a zis: A căzut, a căzut Babilonul» cel mare şi a ajuns locaş demonilor… Pentru că din vinul aprinderii şi al curviei ci au băut toate neamurile, şi împăraţii pământului cu ea au curvit şi neguţătorii lumii din mulţimea desfătărilor ei s-au îmbogăţit… Fiindcă păcatele ci au ajuns până la cer şi dumnezeu şi-a adus aminte de nedreptăţile ei, f (*Apocalipsul sf*. *Ioan*, 18, 1 – 3, 5).

„Şi toţi cârmacii… corăbierii şi toţi câţi îşi fac viaţa

pe mare stăteau departe. Şi strigau, uitându-se la fumul focului în care ardea, şi ziceau: Care cetate era asemenea ca cetatea cea mare!: Şi-şi puneau ţărână pe capetele lor şi strigau şi se jeleau, se tânguiau şi ziceau: Vai! vai! cetatea cea mare, în care s-au îmbogăţit, din comorile ci, toţi cei ce ţin corăbii pe mare, că într-un ceas s-a pustiit!... Iar un înger prea puternic a ridicat o piatră, mare cât o piatră de moară, şi a aruncat-o în mare zicând: Cu astfel de avânt, aruncat va fi Babilonul, cetatea, cea mare, şi îşi va pierde urma" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 18, 17, 19 – 21).

Şi apoi oştirile cerului intonează cântecul lor de triumf întru pieirea Babilonului.

„Aliluia! Mântuirea, şi mărirea, şi puterea sunt ale dumnezeului nostru! Pentru că adevărate şi drepte sunt judecăţile lui T Pentru că a judecat pe curva cea mare, care a stricat pământul cu desfrânarea ei, şi a răzbunat sângele robilor săi din mâna ei! Şi a doua oară au zis: Aliluia! Şi fumul focului în care arde ea se suie în vecii vecilor! Iar cei douăzeci şi patru de bătrâni şi cele patru făpturi au căzut şi s-au închinat lui dumnezeu, cel ce şade pe tron, şi au zis: Amin, Aliluia!" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 19, 1 – 4)

CAPITOLUL II
NINIVE – „CETATEA VĂRSĂTOARE DE SÂNGE”.

„Mi-am cheltuit bănuţii toţi La «Mielul din Ninive»…”

Aşa începea un cântec studenţesc, care se bucura pe vremuri de succes şi al cărui autor a fost Joseph Viktor von Scheffel, cel care a compus „Ekkehard” şi „Trompetistul din Säckingen”. E de presupus că la Ninive, capitala Asiriei, era multă veselie, chiar dacă nu e cert că a existat acolo vreo cârciumă cu firma „La Mielul”. Printre alţi autori, profetul. Se fonie, care a trăit pe vremea când Ninive nu devenise încă un deşert, pomeneşte de „cetatea cea veselă” (*Sofonie*, 2, 15).

Nu ştim totuşi dacă locuitorii ei au dus într-adevăr o viaţă atât de veselă; există motive de îndoială. În cunoştinţele noastre despre Ninive sunt foarte multe lacune. Prin Babilon Herodot a mai putut hoinări, transmiţând posterităţii un tablou bine conturat al metropolei; Ninive însă nu mai exista pe vremea lui şi nimeni nu ar fi putut înfăţişa călătorului grec nici măcar ruinele ei. Ura întregului Orient, pe care sângeroşii regi ai Asiriei au stârnit-o împotriva lor şi a cetăţii lor scăldate în aur, s-a întors împotriva acestora şi Ninive a fost rasă de pe faţa pământului.

Regii, bice ale domnului. „Atunci el va întinde spre miazănoapte mâna sa şi va nimici Asiria, şi va pustii Ninive şi va preface-o în pustietate. În mijlocul ei sălăşlui-vor turmele şi toate dobitoacele pământului. Şi pelicanul ca şi ariciul vor mânea pe capetele columnelor din ea. Pe ferestre va trece vuietul vântului şi pustiul se va întinde pe prag… Aşa va ajunge cetatea cea veselă, care stătea tihnită şi zicea în sine: «Eu! şi nimeni nu mai este ca mine!»” (*Sofonie*, *2*, 13 – 15).

La Babilon erau şacalii, aici sunt pelicanii; ura rămâne aceeaşi.

Ascensiunea Ninivei a început relativ târziu, înflorirea ei a fost de scurtă durată, prăbuşirea bruscă.

Puterea Asiriei, vecinul şi duşmanul ereditar de la miazănoapte al Babilonului, a pornit de la oraşul *Assur*, care s-a născut probabil pe la mijlocul mileniului al III-lea şi a fost vreme de peste 1 200 de ani inima ţării. Capitala, situată pe malul apusean al Tigrului, era dominată de o piramidă în trepte, de 34 de temple şi de mai multe palate. Cel mai mare sanctuar era templul lui Assur, zeul oraşului şi totodată zeul naţional asirian. În cinstea lui, asirienii au pornit să subjuge Orientul.

Au făcut-o temeinic – cu furie distructivă şi cu o cruzime sistematică. Fanatismului religios şi setei de putere i s-a adăugat invidia. Asirienii, în marea lor majoritate păstori săraci, locuind într-o ţară deluroasă şi puţin fertilă, priveau cu cupiditate spre câmpiile mănoase ale Babilonului, în sud, şi ale Siriei şi Canaanului, în vest.

Asirienii au constituit o armată cu o mare putere de şoc, creând totodată şi o nouă tehnică a asediului. Oraşe care înainte vreme, în cazul cel mai bun, capitulau din pricina foametei după un asediu de ani de zile, erau de astă dată luate cu asalt. Locuitorii erau fie ucişi, fie torturaţi până la exterminare. Ostaşii asirieni le ardeau ochii, le jupuiau pielea de pe trupul încă viu, le înfigeau ţepi ascuţite în piept. Cetăţenilor de frunte li se tăiau braţele, picioarele, nasul şi urechile, iar trupul astfel mutilat era expus într-o cuşcă, pentru înveselirea trupelor care jefuiau şi incendiau.

„Am cucerit oraşe, am săvârşit în ele crunt omor, am distrus, am dărâmat, am trecut prin foc – se lăuda Assurnazirpal al II-lea, care a domnit între 883 şi 859 î.e.n. [19]. – Pe ostaşii vii i-am luat prizonieri şi în faţa oraşelor lor i-am tras în ţeapă. Am aşezat asirieni în oraşe. Armele mi le-am curăţat în marea cea întinsă…”

Sennacherib alege Ninive. De la Assur, regii asirieni şi-au mutat reşedinţa în su sul Tigrului, la *Kalakh* (numit şi

Kalhu sau Calhu, azi Nimrud), oraş întemeiat în secolul al XIII-lea î.e.n. Şi mai departe, către miazănoapte, regele Sargon al II-lea (713 – 708 î.e.n.) a construit în noua sa capitală – „Cetatea Sargon", în limba asiriană *Dur-şarrukin* (azi Khorsabad) – o fortăreaţă pătrată de 3 km², zidul ei de apărare fiind întărit cu 183 de turnuri.

La Kalakh, ca şi la Dur-şarrukin, existau palate fastuoase în care erau adunate comorile oraşelor prădate. Dar în comparaţie cu unele din oraşele pe care le-au prădat – de pildă Damascul, pustiit în anul 732 î.e.n. de către Ţiglaptahssar al III-lea –, ambele reşedinţe erau cu mult mai mici. Adevărul e că asirienii nu posedau o metropolă.

Situaţia s-a schimbat abia atunci când regele *Sennacherib* (705 – 681) a hotărât să transforme vechiul orăşel *Ninive*, care servise ocazional predecesorilor săi drept reşedinţă, într-o metropolă demnă de expediţiile sale de jaf. Ninive ocupa o excelentă poziţie strategică între Kalakh şi Dur-şarrukin, pe ţărmul de răsărit al fluviului Tigru, la confluenţa cu vijeliosul Choser. Primejdia inundaţiilor obligându-l la lucrări ample de protecţie, el a umplut totodată cu apă şanţul lat de 40 m

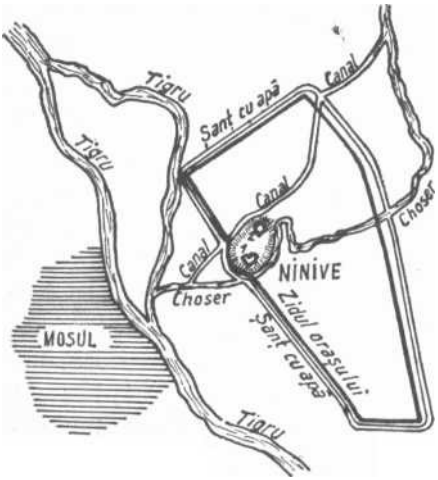

II Palatul lui sennachent î' Pălahjiluiăssurbsnipal care

înconjura zidurile puternice ale oraşului; apa i-a servit şi la irigarea grădinilor acestuia.

Despre zidurile lui Sennacherib istoricul grec Diodor povestea că ar fi fost groase de 10 m şi înalte de 30, străjuite de cel puţin 1.500 de turnuri, fiecare înalt de 65 m. Diodor a trăit însă la 500 de ani după distrugerea Ninivei şi unicul lucru exact era probabil grosimea de 10 m.

Au exagerat istoricii? S-ar putea ca şi informaţiile lui Diodor despre dimensiunile oraşului să fie greşite. El vorbea de un dreptunghi cu un perimetru de 92 km. Săpăturile arată însă. că zidul oraşului era lung de 12, 4 km, fiind prevăzut cu 15 porţi, că înconjura un oraş de formă alungită cu o suprafaţă de 6, 7 km²; oricum, considerabil mai mult decât oraşul interior al Babilonului.

Se pune, ce-i drept, întrebarea dacă nu cumva şi la Ninive se putea deosebi un oraş interior de unul exterior, aşa că Diodor ar putea avea totuşi dreptate, cum au avut şi Herodot sau Ctesias cu informaţiile lor despre Babilon. În favoarea acestei păreri pledează spusele profetului Iona: „Ninive era cetate mare înaintea lui dumnezeu, s-o străbaţi în trei zile de umblet” (*Iona*, 3, 3).

Acelaşi profet apreciază, pe de altă parte, numărul populaţiei metropolei la 120.000 (*Iona*, 4, 11), cifră care se potriveşte de minune cu suprafaţa de 6, 7 km², dacă se ţine seama de faptul că oraşul, împrejmuit de ziduri, cuprindea, în afară de temple şi palate, vii întinse şi parcuri splendide.

Dacă vrem să căutăm un sens pentru expresia „trei zile de umblet”, atunci Iona – care şi-a scris cartea la 200 până la 400 de ani după distrugerea Ninivei – poate să fi avut în vedere salba ultimelor trei capitale ale Asiriei: Ninive, încadrată la 30 km spre sud de Kalakh şi la 16 km spre nord de Dur-şarrukin. Zona dintre aceste trei oraşe, un ţinut cerealier fertil, era dens populată, traficul dintre oraşe fiind şi el foarte viu. Nu există însă niciun temei pentru afirmaţia că ele s-ar fi contopit, aşa cum s-a

întâmplat cu Babilon, Kiş şi Borsippa. Este sigur că cele trei oraşe asiriene nu au avut niciodată un zid comun.

Înţelegere faţa de artă> cruzime faţa de semeni. Ninive nu era deci nici ca suprafaţă, nici ca număr al populaţiei mult mai mare decât vechiul oraş babilonian Uruk în mileniul al III-lea î.e.n. şi poate nici măcar cât era Babilonul lui Hammurapi în jurul anului 1700 î.e.n. Dar la vremea sa, Ninive era probabil cea mai mare aglomerare umană din lume şi, mai ales, un oraş care etala în mod conştient un lux excesiv, cum nu mai existase altul pe pământ.

Sennacherib a început prin a construi marele zid, a croi străzi largi prin vechile cartiere ale oraşului (în materie de construcţie de oraşe, una dintre soluţiile cele mai vechi şi mai agreate de dictatori) şi a-şi ridica palatul pe o colină deasupra Tigrului, pe care a supra-înălţat-o cu circa 12 m prin adăugarea unei terase de cărămidă. „Am transformat întregul oraş într-o aşezare strălucitoare ca soarele”, spunea Sennacherib [20].

Pe aceeaşi colină, nepotul său *Assurbanipal* (numit şi Sardanapal), care a domnit între 669 şi 633 î.e.n., a zidit un palat a cărui splendoare o întrecea chiar şi pe aceea a palatului lui Sennacherib. În acest palat, regele asirienilor a instalat vestita sa bibliotecă alcătuită din tăbliţe de argilă, principalul nostru izvor pentru istoria şi literatura Orientului antic. Ceea ce a mai putut fi salvat se află acum la British Museum, iar traducerea tăbliţelor e încă în curs.

Palatele erau înconjurate de un zid, înăuntrul căruia se aflau atât marele turn în trepte al zeului Assur, cât şi locuinţele curtenilor şi ale preoţilor. În săli subterane erau depozitate aur, provizii de alimente şi, înainte de toate, arme din aramă şi fier. La porţile palatelor stăteau de strajă impunătoare sculpturi, devenite celebre, care înfăţişau lei cu capete de oameni şi aripi de păsări; unele aveau capete de vulturi sau trupuri de taur.

Potrivit criteriilor de azi, operele artistice cele mai

valoroase din aceste palate erau reliefurile care împodobeau toate sălile. Pe lângă arta războiului, arta reliefului pare să fi fost singura în care asirienii au creat ceva original şi pe care au ridicat-o la o faimă mondială. Scene din viaţa de toate zilele sunt doar izolat înfăţişate. Mai numeroase sunt scenele de vânătoare regală – călăreţi şi câini urmărind lei, antilope sau cerbi;

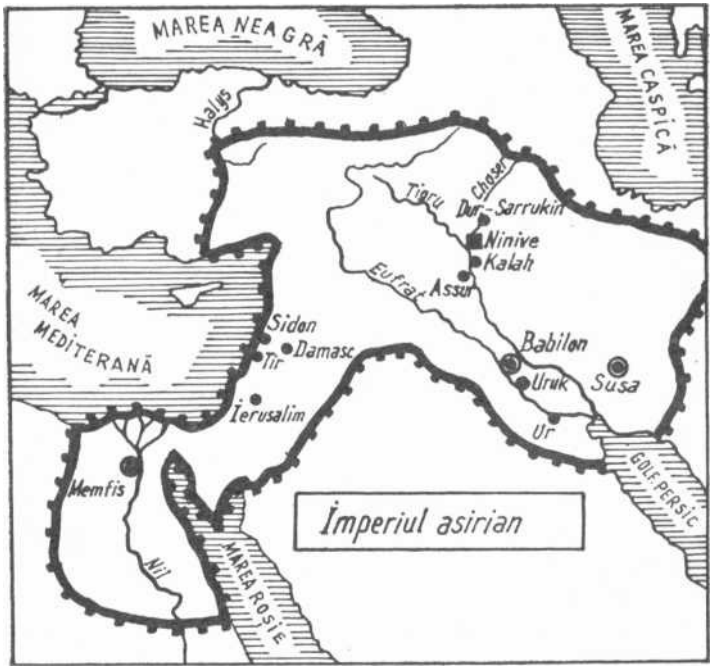

aceste imagini ne vorbesc şi azi cu o mare forţă de sugestie despre chinul de moarte al acestor animale, hăituite şi ucise.

Majoritatea reliefurilor înfăţişează chinurile morţii oamenilor peste care s-a abătut războiul asirienilor, precum şi scene de luptă din aceste războaie. Vedem oştile lui Sennacherib, ale lui Asarhaddon şi ale lui Assurbanipal trecând prin păduri

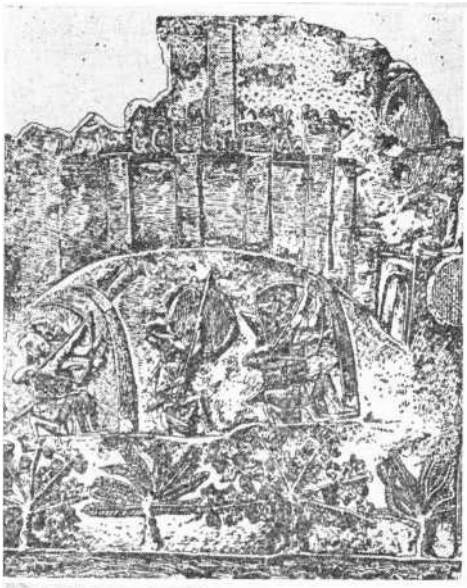

şi mlaştini, traversând râuri şi munţi; vedem tabăra oştirii şi cortul regal în faţa oraşului care urma să fie cucerit şi distrus; vedem atacul trupelor pedestre şi al călăreţilor încălecaţi pe cai sau cămile – scările de asalt sunt rezemate de ziduri, din turnuri ies flăcări cadavrele se îngrămădesc, capete însângerate se rostogolesc la pământ, iar un scrib bărbos stă în faţa unei tăbliţe pe care înregistrează numărul capetelor tăiate. Cei rămaşi în viaţă sunt puşi în lanţuri, torturaţi şi jugăniţi, iar groaza lor, turnată în aur, urla de pe toţi pereţii palatelor din Ninive.

Astfel se îngrijeau marii distrugători ca opera lor de nimicire să supravieţuiască vremurilor, transpusă într-o imagine artistică, drept avertisment pentru ceea ce se poate întâmpla oraşelor.

Furia distructiva a asirienilor. Cu ajutorul bogăţiilor pe care le-au jefuit în spaţiul dintre Eufrat şi Nil, regii asirieni au creat primul oraş somptuos din istoria universală, oraş ce trebuia să înflorească în timp ce stăpânii lui aduceau tuturor celorlalte oraşe pieirea. Şi oraşul înflorea. „Înmulţitu-ţi-ai neguţătorii tăi mai mult

decât stelele de pe cer”, spunea profetul despre Ninive (*Naum*, 3, 16). Reşedinţa regilor asirieni era în secolul al VII-lea î.e.n. centrul în care se concentra puterea şi economia lumii.

Două metropole ar fi putut eventual să umbrească faima oraşului Ninive – Babilonul de pe Eufrat şi Teba de pe Nil. Sennacherib a prefăcut în anul 689 î.e.n. marele Babilon într-un deşert; 26 de ani mai târziu, nepotul său Assurbanipal a distrus Teba. Asirienii, care au incendiat şi au prădat sute de oraşe, au nimicit aproape toate oraşele importante ale lumii – de atunci.

„Vai de cel ce zideşte cetatea întru vărsări de sânge şi o întemeiază pe fărădelegi!” (*Avacum*, 2, 12). „Vai de cetatea cea vărsătoare de sânge, plină de minciună şi de silnicie şi ale cărei prădăciuni nu se mai curmă!” (*Naum*, 3, 1).

Cetatea cea vărsătoare de sânge a adus opera de distrugere ia o perfecţiune pe care o vor atinge abia hoardele mongole ale lui Genghis-han. Faptul că *nomazii* urăsc toate oraşele e de înţeles; hunii, mongolii, tătarii le-au pustiit ori de câte ori au putut s-o facă. Asirienii ne arată însă că şi un popor sedentar, care are propriile lui oraşe, poate nutri un sentiment de ură faţă de oraşe, faţă de oraşele *celorlalţi*.

MARI ORAŞE DISTRUSE DE ASIRIENI

		sub regele
Babilon	1239 î.e.n.	Tukuki-Ninurta 1
Damasc	732 î.e.n.	Ţiglaptalasar al III-lea
Babilon	689 î.e.n.	Sennacherib
Sidon	677 î.e.n.	Asarhaddon
M	671	Asarhaddon

emfis î.e.n

Te 663 Assurbanip

ba î.e.n. al

Ba 648 Assurbanip

bilon î.e.n. al

CAPITALE ASIRIENE DISTRUSE DE MEZI

6

Ass 14

ur î.e.n.

6

Kal 12

akh î.e.n.

Dur 6

-şarrukin 12

î.e.n.

Nin 6

ive 12

î.e.n.

O *norma de conduita pentru oamenii de stat*. Nomazii care mai există azi (de pildă beduinii) sunt prea puţini la număr pentru a putea ameninţa o civilizaţie orăşenească; o problemă care ne priveşte pe toţi este însă dacă asirienii vor găsi urmaşi şi de aici înainte.

Istoria atestă că până acum s-au găsit destui. Distrugerea oraşelor era atât de răspândită şi, în concepţia majorităţii popoarelor, un fenomen atât de firesc, încât încă în anul 1513, la mai bine de două milenii după ultimele expediţii de pradă ale regilor din Ninive, politicianul florentin Niccolò Machiavelli, în cartea sa despre monarhie („Îl principe”) a dedus din acest fenomen o normă de conduită pentru oamenii de stat [21]:

„Iar atunci când vrei să păstrezi un oraş fără a-l distruge, şi anume un oraş care a fost obişnuit să trăiască liber, este mai uşor să reuşeşti folosindu-te de propriii lui

cetăţeni… într-adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranţă o provincie decât acela de a o nimici. Iar cel care, cucerind o cetate obişnuită a trăi în libertate, n-o distruge, trebuie să se aştepte să fie el distrus de ea…”

Despre mareşalul Blücher se spune că, după victoria asupra lui Napoleon, fiind oaspete de onoare al Angliei, bătrânul soldat şi-a exprimat impresia despre uriaşul oraş Londra exclamând „Ce mai pradă!” [22]. Al doilea război mondial, ca şi tot ceea ce ştim despre rachetele nucleare, nu ne dau motive să sperăm că militarii şi-ar fi schimbat părerea în privinţa faptului că distrugerea marilor oraşe este întotdeauna rentabilă.

Profetul nemulţumit. Curioasă şi foarte semnificativă este şi povestea profetului Iona, care cârteşte împotriva domnului pentru că acesta îl lipsise de un spectacol pe care i-l făgăduise. Spectacolul în cauză era distrugerea Ninivei.

„«Scoală şi porneşte către cetatea cea mare a Ninivei, şi propovăduieşte acolo vestea pe care ţi-am poruncit-o!» – spuse domnul către Iona (*Iona*, 3, 2). – Şi s-a sculat Iona şi a mers în Ninive după porunca domnului… Şi Iona a pătruns în cetate cale de o zi şi a început să propovăduiască şi să zică: «Mai sunt patruzeci de zile, şi Ninive va fi pierdută!»” (*Iona*, 3, 3 – 4).

După relatarea Bibliei, locuitorii oraşului, hidrezându-se în cuvântul domnului, s-au înveşmântat în saci, şi-au pus cenuşă în cap şi s-au pocăit. „Şi dumnezeu a văzut faptele lor cele de pocăinţă, că s-au întors din căile lor cele rele, şi domnului i-a părut rău de prăpădul care zisese că-l va slobozi peste ei, şi nu l-a mai slobozit” (*Iona*, 3, 10).

Iată acum pasajul revoltător pentru concepţiile de astăzi. „Atunci Iona se scârbi grozav şi se aprinse de mânie” (*Iona*, 4, 1). Profetul s-a mâniat pentru că distrugerea la care credea că avea dreptul nu a avut loc! El nu pierde însă nădejdea. „Atunci Iona a ieşit din cetate

şi s-a aşezat la răsăritul ei, şi şi-a făcut o colibă şi a stat sub ea la umbră, ca să vadă ce se va întâmpla cu cetatea” (*Iona*, 4, 5).

În ce-l priveşte pe profetul Iona, el, ce-i drept, a aşteptat zadarnic. Dar profeţii Naum şi Sofonie au avut dreptate. Oraşului Ninive îi era hărăzit un sfârşit groaznic.

Năvălirea mezilor. Faima oraşului n-a durat decât aproximativ 80 de ani. Declinul a început odată cu moartea lui Assurbanipal (633 î.e.n.). Din regiunea muntoasă a Persiei au pornit mezii, sub conducerea lui Cyaxares al II-lea (cel Mare), împotriva Asirici şi, în anul 614 î.e.n., au distrus vechea capitală Assur. Pe ruinele ei a fost pecetluită alianţa dintre Cyaxares şi comandantul oştilor asiriene, Nabopolassar. Acesta din urmă şi-a trădat regele pentru că Cyaxares i-a promis ca preţ al trădării jumătate din Imperiul asirian, recunoaşterea lui ca rege al Babilonului şi, în plus, mâna fiicei sale.

Trupele mezilor şi ale babilonienilor au pornit împreună spre Ninive, a cărui cetate au asediat-o timp de doi ani. Soarta i-a fost hotărâtă în anul 612 î.e.n. de o inundaţie a Tigrului, care a subminat şi a surpat zidurile metropolei. Ninive a fost luată cu asalt şi, în timp ce cuceritorii goneau pe străzi, ultimul rege al asirienilor şi-a dat foc în palatul său, pierind împreună cu femeile şi cu comorile sale.

„Carele de luptă duruiesc şi se avântă în câmp deschis. Înfăţişarea lor: flăcări de foc, fulgere care scapără – spune Naum (*Naum*, 2, 5). – Călăreţi care s-avântă, săbii care fulgeră, suliţe care scapără, mulţime de răniţi, grămezi de leşuri, stârvuri nenumărate, hoituri care stau grămadă în cale!…” (*Naum*, 3, 3).

Ostaşii jefuiesc acum oraşul care crescuse de pe urma jafurilor; ei duc imense comori la Babilon şi Ecbatana, capitala Mediei. „«Prădaţi aurul, jefuiţi argintul!», căci fără sfârşit sunt bogăţiile ei: averi, scumpeturi fel de fel. Ea este pustiită, jefuita şi prădată!…”

(*Naum*, 2, 10 – 11).

Sfârşitul Ninivei. Ninive a avut soarta pe care ea însăşi o pregătise celor mai mari oraşe ale vremii sale. Locuitorii au fost ucişi, oraşul – ars cu oameni cu tot. „Prăbuşirea ta este fără leac, şi năprasnic prăpădul tău! Toţi câţi vor auzi această veste despre tine vor bate din palme, căci peste cine nu s-a abătut necontenit urgia ta?” (*Naum*, 3, 19).

Trupele babiloniene care au trecut oraşul prin foc şi sabie erau comandate de Nabucodonosor, fiul lui Nabopolassar, cel care mai târziu avea să devină rege al Babilonului. Cunoscând oraşul, a dat o mână de ajutor ca acesta să se prefacă mai repede în cenuşă; el a reconstruit apoi Babilonul în aşa fel, încât a întrecut până şi oraşul Ninive.

Din cele două metropole ale Orientului antic, numai una putea rămâne în viaţă – a fost un duel pe viaţă şi pe moarte, aşa cum s-a întâmplat adeseori în istorie. Cu comorile Babilonului pustiit şi-a împodobit Sennacherib metropola; cu prada luată la Ninive şi-a înfrumuseţat Nabucodonosor noul Babilon.

Distrugerea oraşului detestat a fost atât de temeinică, încât nisipul deşertului i-a acoperit curând puţinele ruine, iar locul unde se aflase Ninive a fost dat cu totul uitării. Rămăşiţele i-au rămas îngropate sub nisip timp de 2 400 de ani.

Săpături la Moşul. Abia în anul 1840 consulul francez Paul-Emile Botta a găsit la Moşul, pe Tigru, de partea cealaltă a fluviului, sfărâmături de cărămizi care l-au dus la presupunerea că aici s-ar fi putut afla locul unde a fost oraşul biblic Ninive. Deoarece săpăturile întreprinse de el nu au scos nimic important la iveală, le-a întrerupt. Le-a reluat în 1842, în satul Khorsabad, la nord de Moşul, unde câţiva ţărani găsiseră nişte coloane de mari dimensiuni.

Aici Botta a descoperit într-adevăr ruinele unui palat impunător, a găsit grinzi carbonizate, mari bucăţi de

aramă topită şi alte dovezi ale existenţei unui oraş cu un sfârşit violent. Credea că descoperise marele oraş Ninive şi, în anul 1849, a publicat într-o ediţie de lux o lucrare în 5 volume, intitulată „Le Monument ele Ninive” („Monumentul de la Ninive”). Dar ceea ce a descoperit era de fapt Dur-şarrukin, oraşul-palat al lui Sargon.

Ninive continua să rămână ascunsă în faţa Mosulului, sub sfărâmăturile cărămizilor, aşa cum presupusese Botta iniţial, între anii 1846 şi 1851 englezul Henry Layard a scos la lumina zilei resturile metropolei. Astăzi sondele de la Moşul, al doilea oraş ca mărime din Irak, privesc de pe celălalt mal al Tigrului către şantierul arheologilor şi către resturile marelui zid.

Aşa a fost găsit Ninive – oraşul jefuitorilor şi al jefuiţilor, al asasinilor şi al asasinaţilor, oraşul aurului şi al sângelui –, acea metropolă care în secolul al VII-lea î.e.n. a purces la nimicirea tuturor celorlalte oraşe de pe pământ, pentru ca numai splendoarea ei să strălucească: „Eu şi nimeni nu mai este ca mine!”

Tucidide, marele istoric al războiului peloponeziac, care între anii 431 şi 404 î.e.n. a. pustiit Grecia, îşi începe lucrarea de istorie cu uimitoarea constatare: „E adevărat că evenimentele petrecute înaintea acestui război şi cele încă şi mai de mult... judecând după dovezile în care se cade să mă încred, după o îndelungă cercetare, socotesc că n-au fost mari, nici în privinţa războaielor, nici în alte privinţe” [23]. Acelei epoci care a fost „încă şi mai de mult” îi aparţine ascensiunea şi decăderea Ninivei.

CAPITOLUL III
LABIRINTUL DIN CNOSSOS

Prima metropolă a Europei a fost Atena, patria lui Tucidide.

Cel mai vechi oraş al continentului nostru despre care avem cunoştinţă pare să fi fost *Cnossos* de pe insula

Creta. Nu întâmplător civilizaţia urbană, o invenţie a Orientului, a pătruns în Europa mai întâi acolo unde continentul îşi întinde către sud pintenul cel mai înaintat – insula Creta.

Cel mai vechi oraş al Europei. Cele mai vechi oraşe, ca şi primele metropole, s-au grupat în genere în jurul paralelei de 30° latitudine nordică, paralelă care trece prin actualul Cairo. În ultimele secole înaintea erei noastre, centrul de gravitate al civilizaţiei orăşeneşti se deplasează treptat spre paralela de 40°, care trece pe la nord de Atena şi la sud de Roma. Oraşele europene de azi cu o populaţie de un milion de oameni sunt situate între paralelele de 40° şi 60°, cu o singură excepţie – Atena.

În extremitatea sudică a continentului nostru s-a născut deci primul lui oraş. Creta se afla la numai 550 km de gura Nilului şi la aceeaşi depărtare şi de insula Cipru, care (în jurul anului 1700 î.e.n.) a făcut parte din imperiul lui Hammurapi din Babilon – o distanţă care li se părea chiar şi navigatorilor din mileniul al II-lea î.e.n. uşor de străbătut. Creta a profitat, fără îndoială, de pe urma influenţei exercitate de civilizaţia babiloniană şi de cea egipteană.

În mijlocul culturilor de viţă de vie şi de măslini, pe o colină din apropierea ţărmului nordic al insulei, a fost construit.

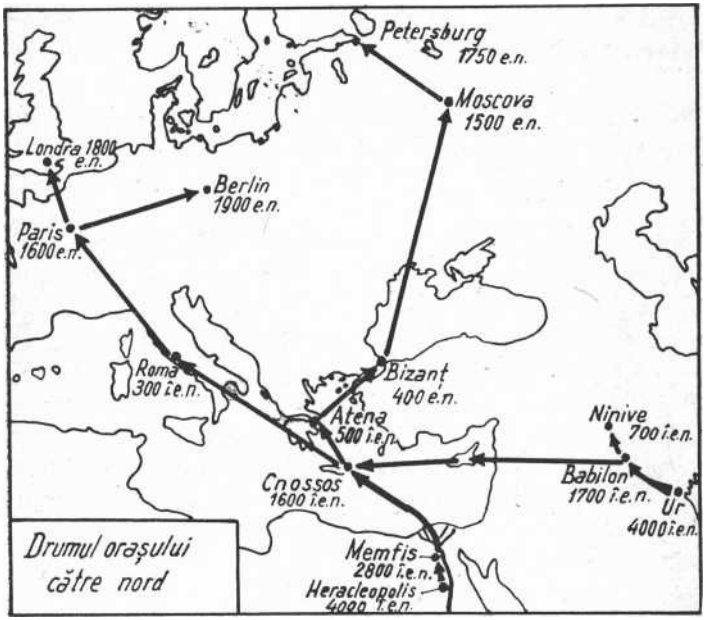

probabil în secolul al XVII-lea î.e.n., palatul din Cnossos, una dintre cele mai stranii şi totodată remarcabile construcţii pe care le cunoaşte istoria. În jurul unei curţi interioare, lungă de 55 m, se înălţa un palat cu peste 400 de săli, odăi, cămări, coridoare, trepte şi luminatoare. Întregul complex acoperea o suprafaţă de 170X156 m – aproximativ 2, 6 ha – şi avea pe alocuri 4 etaje. Palatul cobora pitoresc în pantă, astfel încât în aripa răsăriteană etajele de sus se aflau sub nivelul curţii interioare.

Pe călător îl întâmpina din depărtare strălucirea somptuoasei colonade, construită din piatră albă. Ferestrele largi, încă fără geamuri – pentru acea vreme un lux şi o risipă nemaipomenite –, vădeau nivelul cunoştinţelor arhitectonice şi traiul lipsit de griji al stăpânilor palatului. Pereţii şi tavanele erau ornamentate cu reliefuri din gips şi cu fresce; prin mijlocirea lor putem afla cât de bogat şi de rafinat se înveşmântau femeile din Cnossos. Odăile de baie, closetele cu apă curgătoare, crematoriile pentru gunoaie erau lucruri de la sine

înţelese.

Palatul nu era apărat de ziduri. Pe insulă domnea o pace desăvârşită, precum şi o încredere nemărginită în menţinerea ei – o situaţie cu totul neobişnuită în antichitate. Se pare că faţă de duşmanii din afară, Creta, în calitatea ei de mare putere comercială şi de stăpână a unei flote puternice, se simţea în deplină siguranţă.

Încăperi mici, lux mare. În preajma palatului se înşiruiau vile confortabile şi câteva sate. Aici locuiau ţăranii şi meşteşugarii, pe mal îşi aveau casele vâslaşii şi dulgherii de corăbii – pe cât se pare, aceştia nu flămânzeau, dar de bogăţia palatului îi separa o adevărată prăpastie.

„Palatele cretane… sunt înzestrate cu un lux tipic metropolitan, propriu Romei imperiale – scrie Spengler [24]. – în Creta au fost dezgropate oraşe şi vile care vădesc necesităţile unei înalte civilizaţii, precum şi o artă a construcţiei izvorâtă dintr-o îndelungată experienţă; acesteia îi erau familiale o seamă de cerinţe rafinate privind forma mobilierului şi împodobirea pereţilor, ca şi curţi de lumină, canalizare, alcătuirea casei scărilor şi altele asemănătoare”.

Luxul se afla însă într-o ciudată contradicţie cu dimensiunile modeste ale tuturor încăperilor, chiar şi ale aşa-numitelor săli – puţine la număr în comparaţie cu profuziunea uluitoare de mici cămăruţe şi coridoare întortocheate. În aripa de apus, de pildă, se ramifică într-un coridor lung de 80 m nu mai puţin de 23 de camere, care, după interpretarea cercetătorilor, erau folosite în parte pentru păstrarea proviziilor, în parte ca un soi de chilii monahale. Spengler susţine că Cnossos n-ar fi fost un palat regal, ci o instituţie destinată cultului şi locuită de o comunitate de preoţi. Azi e considerat mai verosimil ea palatul să fi fost centrul unui stat cretan unitar şi totodată reşedinţă regală.

Dimensiunea redusă a încăperilor putea fi

determinată de faptul că locuitorii palatului îşi duceau în bună parte traiul în curtea interioară, foarte spaţioasă (şi, dată fiind clima cretană, lucrul acesta era posibil aproape tot timpul anului).

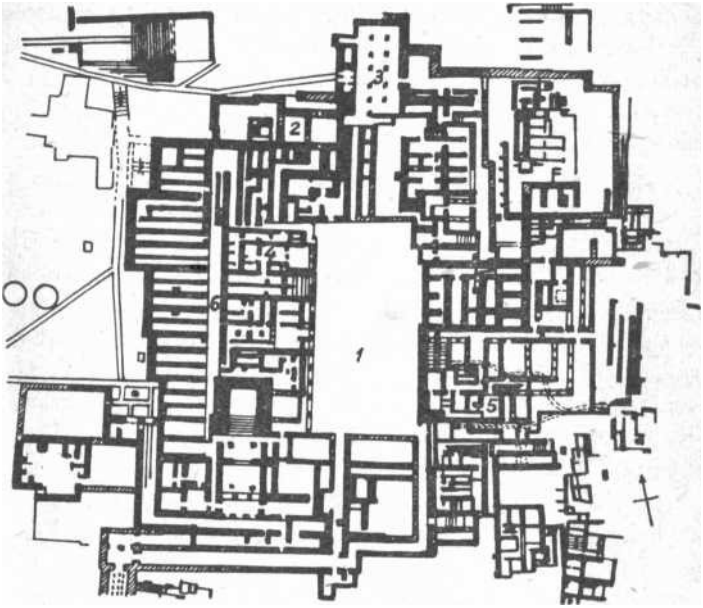

Palatul din Cnossos: (1) Curtea interioară principală, (2) vestibul.

(3) portic, (4) sala tronului, (5) apartamentul reginei, (6) coridorul lung de 80 m.

Curtea – măsurând 1 570 m^2, adică atât cât ar corespunde azi unei mari grădini de vilă – era deopotrivă locul de întâlnire al celor din palat, teren pentru exerciţii cu arma, pentru ceremonii religioase şi, probabil, pentru prezentarea unor spectacole cu caracter teatral.

Lupta cu Minotaurul. Splendidul palat s-a dărâmat puţină vreme înainte de anul 1400 î.e.n., probabil în urma unui cutremur, dar poate şi prin acţiunea unor duşmani veniţi de pe continent. Ulterior, pe ruinele lui s-a ridicat un sat grec.

Imigranţii greci erau atât de impresionaţi de aceste ruine, încât au împletit în jurul palatului de la Cnossos una

dintre legendele lor cele mai vestite – legenda despre Dedal, Ariadna şi labirint.

La Cnossos, spune legenda, ar fi domnit regele Minos, un fiu al lui Zeus. Pasifae, soţia sa, a zămislit cu un taur un monstru – Minotaurul – cu cap de taur şi trup de om. Regele l-a închis pe bastardul monstruos în labirintul zidit de Dedal, un meşter iscusit din Atena. La fiecare nouă ani, Minos îi arunca drept hrană fioroasei fiare şapte tineri şi şapte fecioare din Atena.

Acestei nelegiuiri i-a pus capăt eroul atenian Tezeu, care a cutezat să intre în labirint şi să ucidă Minotaurul. Prin coridoarele întortocheate ale sinistrei clădiri, Tezeu s-ar fi pierdut fără scăpare dacă Ariadna, fiica regelui, riţi i-ar fi dat în ascuns un ghem de aţă pe care l-a desfăşurat în urma lui, aşa încât la întoarcere a reuşit să afle ieşirea din labirint. După ce ucide Minotaurul, Tezeu fuge cu Ariadna la Naxos, dar acolo o părăseşte – o soartă tristă şi nemeritată pentru această fiică de rege, pe care Richard Strauss a transpus-o în lacrimi ele operă.

Nici lui Dedal nu i-a mai plăcut la Cnossos. Pentru a fugi în Sicilia, el a confecţionat pentru sine şi fiul său Icar aripi din pene, pe care le-a lipit cu ceară. Dar pe drum, Icar s-a apropiat prea mult de soare, ceara s-a topit, aripile i-au căzut, iar el s-a prăbuşit în mare.

Magia labirintului. Şi astfel, începând cu zborul lui Icar şi până la firul Ariadnei, palatului din Cnossos îi datorăm o mulţime de simboluri foarte sugestive, precum şi expresii care s-ar încetăţenit la oamenii culţi. În lumea reprezentărilor noastre, labirintul ocupă un loc de o uimitoare importanţă – în jocuri de răbdare, în basme şi coşmaruri, ca model pentru pardoselile bisericilor din evul mediu, ca şi pentru grădinile castelelor în stil rococo.

Legenda greacă n-a trebuit să născocească labirintul. *Y* exista aievea în însuşi palatul din Cnossos, cu cele 400 de pe şi coridoare ale sale, a căror înlănţuire extrem de întortochei-a speriat pe greci chiar şi atunci când din palat

nu mai rseseră decât ruine. Nu legendarul Dedal, ci realii stăpâni ai Cnossosului au construit palatul lor în formă de labirint.

De ce au făcut-o este, desigur, greu de spus. Poate că au existat motive de ordin practic, al căror tâlc nu-l mai putem descoperi, dar s-ar putea ca omul să aibă o înclinaţie firească de a construi în formă de labirint.

Într-adevăr, ceea ce s-a petrecut înăuntrul zidurilor palatului din Cnossos se repetă de mii de ori între zidurile vechilor

Un registru întreg cu reglete a apărut la Anvers în 1583, aşa cum o confirmă planul acestei grădini-labirint oraşe, iar în Orient fenomenul mai e şi astăzi foarte obişnuit

— Uliţe înguste, strâmbe, întortocheate, unele fără ieşire, în care orice străin este ameninţat să se rătăcească.

Îngustimea uliţelor a fost probabil o necesitate: lipsa de spaţiu înăuntrul zidurilor care înconjurau oraşul, iar în Orient

— Fuga de soare. Reţeaua străzilor vădeşte o lipsă totală de sistematizare, dar această lipsă de sistematizare

a fost şi este voluntară, neputând fi, desigur, socotită un produs al întâmplării.

În preferinţa pentru labirint se contopesc, probabil, bucuria ciudata şi străveche de a tachina, de a înfricoşa, de a se înfiora şi a-i face pe alţii să se înfioare cu dorinţa de a se simţi la adăpost. Căile labirintului îl apără pe acela care le cunoaşte, dar pentru străin ele sunt o capcană din care nu poate ieşi fără o Ariadnă dispusă să-l ajute.

Astfel îşi construiesc vizuina viezurele *şi* sobolul. „Vizuina" este titlul uneia dintre povestirile cu substrat ale lui Franz Kafka: descrierea emoţionantă a chinurilor unui animal care, în ciuda rafinamentului cu care-şi construieşte labirintul subteran, tot nu se simte suKcient de ocrotit, devine imaginea înfiorătoare a maniei persecuţiei de care suferă scriitorul. Ne-am putea închipui palatul din Cnossos ca locul cel mai potrivit pentru acţiunea unui roman kafkian. Viaţa însăşi a fost adesea comparată cu un labirint, ca, de pildă, în romanul cu acelaşi titlu al Inei Seidel.

Galeriile pe care le-au construit creştinii Romei în secolele al III-lea şi al IV-lea ale erei noastre în stânca moale, vulcanică dedesubtul oraşului erau, ce e drept, de cele mai multe ori rectilinii. Ele slujeau în primul rând pentru depunerea morţilor în nişele scobite lateral şi care ulterior erau zidite. Dar catacombele au fost totodată un adăpost pentru cei vii pe vremea prigoanei împotriva creştinilor. Îngustimea, ramificaţiile şi întunecimea ce domnea acolo făceau şi din ele un soi de labirint.

Deosebit de clar devine aspectul sinistru, de labirint al catacombelor în povestirea fantastică „The Cask of Amontillado" („Balerca de Amontillado") de Edgar Allan Poc. Un bărbat, care ca personaj nu ne este îndeaproape prezentat, îşi ademeneşte prietenul, pe nume Fortunato – sub pretextul degustării unui vin delicios –, în catacombele folosite drept pivniţă de vinuri şi care sunt săpate sub casa unui patrician roman. La lumina făcliei ajung, după un

drum lung, trecând printre schelete şi butoaie cu vin, la o nişă aşezată în ungherul cel mai îndepărtat. Într-o clipită omul îl încătuşează pe Fortunato cu un lanţ de fier pe care îl adusese cu sine, îl leagă de stâncă. iar apoi, din răzbunare, îl zideşte de viu pe îndelete şi cu vădită plăcere. Motivul răzbunării nu-l aflăm.

Labirint în loc de ziduri. Numeroase oraşe au fost construite întortocheat, asemenea labirintelor, fie ca o apărare împotriva străinilor, fie ca expresie a unei stări sufleteşti. Vechile cartiere ale oraşelor Europei centrale păstrează până azi această înfăţişare. Curţile dindărătul a numeroase case de raport din secolul al XIX-lea, îmbucate una într-alta, constituie de-a dreptul o revenire la labirint, chiar dacă din alte motive. Vechiul cartier portuar al Marsiliei reprezenta în Europa până în anul 1943 un tipic exemplu de asemenea labirint. După ce mai mulţi soldaţi hitlerişti şi-au pierdut viaţa acolo, administraţia militară germană l-a aruncat în aer, fără să stea prea mult pe gânduri. În sfârşit, în Africa de nord şi în Asia de sud aproape nu există oraş în care să nu se găsească un labirint de ulicioare şi de case îngrămădite, pe care străinul ar face mai bine să le ocolească – ceea ce, de altfel, e şi scopul lor.

Labirintul este tot atât de vechi ca şi oraşul. Strada dreaptă, largă este o realizare târzie care apare sporadic în mileniul al II-lea î.e.n. – adică la începutul celei de-a doua jumătăţi a istoriei de până acum a oraşului –, de cele mai multe ori ca urmare a voinţei unui rege care şi-o impunea cu brutalitate. Chiar şi azi asemenea străzi drepte şi lungi – după o evaluare destul de aproximativă – sunt necunoscute pentru circa jumătate din oraşele lumii.

Specificul labirintului din Cnossos consta numai în faptul că era plasat în interiorul unui complex de clădiri. Să fi fost oare coridoarele întortocheate ale palatului şi sentimentul de securitate creat locuitorilor o compensare conştientă sau inconştientă – un fel de garanţie

compensatorie – a faptului că constructorul renunţase cu uşurinţă la ziduri, arătând lumii un palat cu ferestre larg deschise?

Dacă, după toate acestea, Cnossos îşi mai merită denumirea de „oraş” e o întrebare ce nu-şi are rostul. Palatul singur nu-l poţi denumi astfel, însă împreună cu vilele şi satele dimprejur, unde, pare-se, au locuit aproximativ 40.000 de oameni, merită desigur acest nume – era un oraş răsfirat pe teritoriul înconjurător, aşa cum este azi Los Angeles (numai că polipului Californian îi lipseşte tocmai acest element central – palatul).

Incendiatorul din Perse polis. Faptul că un oraş avea drept nucleu un palat, ba chiar era alcătuit aproape numai dintr-un palat, nu constituie ceva neobişnuit. Cel mai vechi exemplu de acest gen este palatul regal de la *Mari* (azi Tell Hariri), aşezat pe Eufrat, ridicat în jurul anului 2000 î.e.n. În nordul regatului babilonian. Palatul, aproximativ la fel de mare ca şi cel din Cnossos, număra, pe lângă câteva săli, numeroase încăperi mai mici (în total 260). În anul 1696 î.e.n. Hammurapi a cucerit statul Mari şi a distrus palatul.

Cel mai fastuos oraş-palat din antichitate a fost *Persepolis* (în limba persană Persa), reşedinţa de vară a regilor perşi. Era situat la altitudinea de 1570 m, şi deci ferit de căldura ce domnea la Susa. Palatul imperial, construit în întregime din marmură cenuşie închisă, în jurul anului 500 î.e.n., era amplasat pe o terasă artificială împrejmuită de ziduri puternice. În jurul palatului propriu-zis, de un lux fără seamăn, se aflau tezaure, magazii pentru provizii şi cazărmi. În sala de aur, unde se afla tronul marelui rege, tavanul era susţinut de o pădure de o sută de coloane, fiecare înaltă de 20 m.

Pe tronul din Persepolis, deasupra căruia se arcuia un baldachin de aur, s-a aşezat în anul 330 î.e.n. Alexandru cel Mare, pe atunci în vârstă de 26 de ani. Apoi a jefuit oraşul-palat şi l-a trecut prin foc.

Istoricii greci Clitarh şi Diodor relatează că în timpul unui chef, cuceritorul însuşi, într-un acces de beţie exuberantă, a aruncat asupra palatului făclia incendiatoare. Droysen arată totuşi [25]: „Există suficiente dovezi că nu a fost fapta unui moment de excitare şi că Alexandru a dat ordinul de a se incendia lambriurile de cedru ale palatului regal după-o matură chibzuinţă". Pârjolul voia să simbolizeze pieirea Imperiului persan – a acelei puteri care de 170 de ani ameninţa Grecia cu distrugerea.

Asemănător cu Cnossos sub raportul dimensiunilor este *Eseurialul*, acel bizar palatmănăstire cu înfăţişare de fortăreaţă, pe care Filip al II-lea l-a construit între 1563 şi 1586 la 45 km nord-vest de Madrid. Nu era numai o mănăstire pentru o sută de călugări, ci şi lăcaşul de veci al stăpânilor Spaniei, un centru al ştiinţei şi în acelaşi timp reşedinţa de vară şi cetatea unde se refugia regele mizantrop, monarh al Spaniei şi al Americă; un munte de piatră care se înălţa sumbru pe pleşuva pantă sudică a Sierrei de Guadarrama. Cele 86 de scări, 1 200 de uşi şi 16 km de coridoare ale Escurialului arată că nici aci nu ne aflăm departe de labirint.

Versailles şi istoria lumii. Faima de a fi cel mai mare şi mai costisitor oraş-palat al timpurilor moderne îi revine *Versailles-ului*. Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, castelul de vânătoare construit de cel de-al treisprezecelea Ludovic a fost transformat, între anii 1661 şi 1690, într-un palat uriaş. Faţada spre parc măsoară 580 m şi are 373 de ferestre. La construcţia lui au fost folosiţi 36.000 de lucrători. Se afirmă că încercarea, ulterior abandonată, de a tăia un canal din Eure, afluent al Senei, până la Versailles ar fi costat viaţa a 10.000 de lucrători şi soldaţi.

Micul sat Versailles, ridicat de către Ludovic al XIV-lea la rang de oraş, nu cuprindea decât vilele curtenilor şi cazărmile gărzii regale, fiind deci efectiv doar un apendice al palatului, în grajdurile palatului se aflau, pentru nevoile

luxoaselor căleşti regale, 350 de cai; în 1.000 de încăperi ale palatului locuiau 4.000 de slujitori.

Ceremonialul cu care se înconjura regele-soare la Versailles şi servilismul pe care îl pretindea de la curtenii săi întrecea tot ce fusese în stare să facă în această materie Nabucodonosor la Babilon şi regii Persiei la Su să şi Persepolis. Funcţiile de „mare tăietor al fripturii" sau de „păstrător al cravatelor regale" au fost considerate o asemenea cinste, încât erau accesibile exclusiv nobililor – şi aceasta numai dacă le cumpărau de la titularul respectiv sau de la moştenitorul acestuia în schimbul unei sume fabuloase.

Nu numai în faţa patului fastuos al regelui trebuiau să se încline curtenii (chiar şi atunci când era gol), dar chiar şi în faţa tipsiei de argint pe care erau depuse şervetele şi solniţa maiestăţii sale. Şervetele aveau, ce-i drept, un rol deosebit de important pentru că, în locul furculiţei, regele folosea degetele. Despre numărul fecioarelor aruncate pradă acestui nou Minotaur în labirintul său, cronica păstrează tăcere.

Oraşul-palat Versailles a făurit istorie universala. Aici au fost semnate trei tratate de pace, în 1783 – la sfârşitul războiului de independenţă al Americii de Nord, în 1871 – la sfârşitul războiului germano-francez şi în 1919 – la sfârşitul primului război mondial. Aici, în palatul regelui-soare, a fost încoronat, în 1871, un împărat german. În 1939, când Hitler s-a stabilit în noua cancelarie a Reichului, construită de Albert Speer, presa naţional-socialistă nu a pregetat să afirme că marca galerie de marmură din palatul führerului întrece prin lungimea ei de 146 m galeria oglinzilor din Versailles.

Cnossos se înscrie deci pe linia îndelungatei tradiţii pe care Orientul a transmis-o Occidentului: tradiţia oraşului-palat de la Mari până la Versailles şi tradiţia labirintului, care îşi are obârşia în începuturile oraşului şi s-a păstrat până astăzi, dar care, lucru ciudat, s-a realizat

la Cnossos *înâwitrul* unei clădiri. Cu 1.500 de ani î.e.n. placa turnantă a civilizaţiei urbane a fost Creta.

CAPITOLUL IV
AŞA-NUMITA DEMOCRAŢIE ATENIANA

Pe continentul european, primele încercări modeste de construire a oraşelor s-au produs în al II-lea mileniu! c.n. Pe vremea aceea, dacă într-o aşezare din Italia trăiau 300 de oameni în 50 de colibe, că era considerată relativ mare. În Grecia continentală, Un şir de mici şi puternice cetăţui, asemănătoare Ierihonului sau vechii Troie, constituiau embrionii din care aveau să se dezvolte oraşele. Recoltele slabe, anevoie smulse solului grec, zgârcit şi plin de râpe sălbatice, împiedicau constituirea unor mari aglomerări umane.

Cetăţuile erau situate în cea mai mare parte pe crestele munţilor şi se compuneau de obicei dintr-un palat regal, magazii cu provizii, adăposturi pentru războinici, o piaţă, un bazar şi un sanctuar. Cei mai mulţi dintre supuşii stăpânului cetaţuii locuiau în afara zidurilor, iar în cazul unei primejdii iminente se refugiau în fortăreaţă. Azi ni se pare straniu să te refugiezi *în* oraş, şi nu să fugi din oraş.

Oraşele Pelop one suini. La sfârşitul mileniului al II-lea î.e.n., cele mai mari şi mai urbane cetăţui greceşti folosite ca locuri de refugiu se aflau în Pelopones: Tirint cu zidurile ciclopice, Argos şi Micene.

Micene, potrivit legendei, cetatea regală a lui Agamemnon, a fost înconjurată cu un zid puternic în secolul al XIV-lea î.e.n. În locul cel mai larg, diametrul orăşelului era de 400 m. În strălucitorul palat din Cnossos se îmbinase o artă arhitectonică rafinată cu o ciudată viaţă de nepăsare. Construcţiile de la Micene erau sumbre, masive, adevărate bastioane, slujind exclusiv la apărarea de duşmanii care pândeau de pretutindeni. În Creta predomina tipul de casă babilonian: odăi numeroase grupate în jurul unei curţi. Locuinţa miccniană se

compunea dintr-o singură încăpere, având vatra ca element central.

„Vechile cetăţi… fuseseră întemeiate, mai adesea, departe de mare, din pricina pirateriei… – spune Tucidide [26]. – Dintre cetăţi, acelea care au fost mai de curând întemeiate şi care, datorită unor posibilităţi mai mari de navigaţie, au câştigat prisos de bunuri au fost construite, înconjurându-se de ziduri, chiar pe ţărmul mării… atât în vederea negoţului, cât şi din dorinţa de a dobândi putere faţă de vecini”.

Cele mai importante printre „noile oraşe”, cele mai mari printre numeroasele şi minusculele oraşe-state ale Greciei au devenit Corint, Sparta şi Atena.

Corint, astăzi o reşedinţă episcopală greco-ortodoxă, cu 18.000 de locuitori, e situat pe îngusta fâşie de pământ care uneşte Peloponesul cu Grecia propriu-zisă. Oraşul, cu cele două porturi situate la două mări şi cu cei 60.000 de locuitori ai săi, era probabil în secolul al VI-lea î.e.n., împreună cu colonia greacă Sibaris din Italia, cel mai mare oraş din Europa, în orice caz cel mai mare centru comercial şi cea mai bogată localitate a Greciei. În anul 146 î.e.n. Roma a pedepsit Corintul cu distrugerea, deoarece acesta se răzvrătise împotriva stăpânirii sale. Epistolele apostolului Pavel către corintieni sunt adresate bogatei colonii romane care a luat fiinţă pe ruinele vechiului Corint.

Sparta, *satul-stat*. Şi *Sparta* este azi o reşedinţă episcopală grecoortodoxă – un orăşel cu numai 12.000 de locuitori, numărul lor fiind probabil acum mai mare totuşi decât pe vremea când soldaţii spartani i-au asigurat prin luptă poziţia de putere conducătoare a Greciei. După Tucidide, statul spartan cuprindea, în secolul al V-lea î.e.n., două cincimi din Peloponeş, ceea ce înseamnă aproximativ 8.500 km², ceva mai mult decât Graubünden, cel mai mare canton al Elveţiei, care are 7 113 km².

Metropola ateniană s-a cutremurat însă sub loviturile

acestei ţărişoare. Capitala statului spartan nici nu merita numele de oraş; ea era alcătuită dintr-un grup de cinci sate, în mijlocul acestora aflându-se sanctuare comune şi o piaţă. Spartanii constituiau o castă militară puţin numeroasă – circa 5.000 de oameni –, care stăpânea un popor subjugat, lipsit de drepturi, numărând aproape 500.000 de ţărani şi sclavi.

Pătura conducătoare era neîndurătoare şi cu ea însăşi: educaţia militară începea la vârsta de 7 ani, şi abia la 60 de ani spartanii erau scutiţi de prestarea serviciului militar. Chiar şi în timp de pace, militarul era în familia sa numai un oaspete. El îşi petrecea ziua făcând exerciţii militare, iar masa şi-o lua în cercul camarazilor săi.

Sparta nu era deci, la drept vorbind, un oraş-stat, ci un satstat. Încă de pe atunci iscusinţa militară era mai curând un talent al sătenilor decât al orăşenilor. În schimb, nu s-au auzit prea multe despre o civilizaţie spartană.

La Atena spiritul predomina jorţa. Cine vorbeşte despre civilizaţia greacă se gândeşte mai ales la *Atena*.

În peninsula Atica, o regiune stâncoasă, încă din antichitate lipsită de păduri, se afla spre sfârşitul mileniului al II-lea î.e.n. cetăţuia Atena. Deşi situată la 5 km depărtare de mare, ea putea fi văzută de pe vasele care se apropiau de ţărm, căci era construită pe o stâncă înaltă de 150 m.

La începutul primului mâleniu, stăpânii cetăţii au cucerit întreaga Atică, creând în acelaşi timp pe povârnişul sudic al stâncii, sub scutul zidurilor cetăţii, o aşezare orăşenească. În secolele al VIII-lea şi al VII-lea această aşezare a crescut ca putere şi influenţă mai ales datorită construirii unei flote şi datorită artei meşteşugarilor atenieni.

Tiranul Pisistrate (560 – 527 î.e.n.) a înzestrat Atena cu vaste construcţii edilitare; sub domnia lui au fost construite o mare piaţă, templul lui Zeus, precum şi o nouă instalaţie de alimentare cu apă. Atena ajunsese un oraş cu

aproape 20.000

de locuitori. Ea nu se putea însă compara cu Corintul pe plan economic şi nici cu Sparta pe plan militar.

Cu toate acestea, în anul 490 î.e.n. atenienii au reuşit să învingă, lângă satul Maraton – la extremitatea de răsărit a Aticii –, oştile Imperiului mondial persan, care năvăliseră în Grecia. Datorită celebrului alergător care a dus vestea izbânzii la Atena, unde s-a prăbuşit şi a murit pe loc, astăzi orice copil ştie că perşii au fost respinşi la exact 42, 195 km de Atena.

După zece ani însă, perşii revin şi de astă dată reuşesc, după înfrângerea spartanilor la Termopile, să-şi deschidă drum către Atena. Locuitorii au fugit, regele Xerxes a cucerit Acropole, i-a ucis pe toţi soldaţii greci, a incendiat templele şi a pustiit oraşul. Câtva timp mai târziu, atenienii au învins însă, sub conducerea lui Temistocle, flota persană lângă insula Salamina şi i-au alungat pe perşi pentru totdeauna din Europa. Pentru a compensa această înfrângere nimicitoare, Xerxes a distrus marele templu al lui Marduk din Babilon.

Şi tot aşa cum cu 130 de ani în urmă Babilonul a atins apogeul strălucirii lui abia după completa sa distrugere de către asirieni, pentru Atena distrugerea a fost prologul extraordinarului avânt pe care oraşul l-a luat în secolul al V-lea î.e.n.

Securitatea trece înaintea frumuseţii. „Iar atenienii, după ce barbarii plecaseră din ţara lor, au adus înapoi – de unde duseseră – copiii, femeile şi bunurile care le mai rămăseseră – povesteşte Tucidide [27] –, pregătindu-se totodată să rezidească cetatea şi zidurile cetăţii; din zidul din jurul cetăţii nu mai rămăseseră decât nişte ruine, cele mai multe case fuseseră dărâmate, iar în puţinele care mai erau în picioare se adăpostiseră dregătorii perşilor”.

Odată cu noul zid, teritoriul oraşului a fost extins spre răsărit şi miazănoapte, acoperind acum aproximativ 2, 1 km², ceva mai mult decât Hyde Park din Londra (1, 6

km²) şi ceva mai puţin decât oraşul roman Trier, care în secolul al IV-lea e.n. avea o suprafaţă de 2, 8 km². Adaptat regiunii deluroase, oraşul a avut o formă neregulată, şi nu una dreptunghiulară ca Babilonul.

Temistocle a insistat ca totul să se realizeze cât mai grabnic. Pe primul plan al intensei activităţi de construcţie se afla securitatea Atenei, iar nu frumuseţea oraşului. „Şi astăzi se mai vede că zidul a fost făcut în grabă”, scria Tucidide [28] 80 de ani mai târziu. Noul zid al Atenei a fost ridicat din pietre necioplite, din dărâmăturile ruinelor, ba chiar şi din stelele monumentelor funerare. Locuinţele se înşiruiau pe uliţe la fel de înguste şi de strâmbe ca mai înainte.

Construcţiile din oraşul templelor. Abia sub Pericle, care a guvernat între anii 461 şi 429 î.e.n., a dobândit Atena din nou o fizionomie, şi încă una dintre cele mai armonioase pe care le-a avut vreodată un oraş. Atunci a fost clădită Acropole, la ale cărei ruine turiştii vin în pelerinaj până în ziua de azi.

Iniţial Acropole nu era decât o fortăreaţă, vechea cetăţuie Atena. Primele temple în stil clasic au fost ridicate aici în secolul al VI-lea î.e.n., dar până la distrugerea Acropolei de către Xerxes precumpănea caracterul ei de fortăreaţă. Abia după aceea râpele stâncoase au fost umplute cu dărâmături, şi au fost necesare foarte mari eforturi pentru ca suprafaţa nivelată să se transforme într-o terasă destinată construirii unui strălucitor oraş al templelor, rezervat serbărilor religioase.

Între anii 448 şi 432 a luat naştere pe Acropole, sub conducerea artistică a lui Fidias, *Partenonul*, templul de marmură al zeiţei fecioare Atena, o construcţie de dimensiuni modeste – 67 m lungime şi numai 10, 50 m înălţime –, dar de o desăvârşită armonie, prototipul templului grec. Pentru numeroşi oameni, el constituie şi astăzi una dintre cele mai mari opere de artă. Partenonul, cu coloanele lui bogat împodobite, adăpostea o statuie a

Atenei, zeiţa protectoare a oraşului – operă din aur şi fildeş a lui Fidias –, precum şi tezaurul Aticii.

Odată cu Partenonul a fost terminată şi monumentala poartă de marmură a *Propileelor*. Douăzeci de ani mai târziu, Pericle a dispus construirea unui alt sanctuar – *Erehteionul*.

De la Propilee, trecând printre cele două temple, pornea calea sacră, încadrată de ofrandele depuse de atenieni pentru zeiţa lor protectoare şi de un şir de blocuri din piatră în care erau dăltuite cele mai importante hotărâri ale adunării poporului. Lângă Erehteion străjuia colosala statuie de bronz a Atenei Promahos, zeiţa bătăliei. Vârful aurit alăncii sale, care, cul sclipirile lui, întâmpina din depărtare vasele, trecea drept un semn distinctiv al oraşului.

Patria retoricii. Oraşul care în timpul lui Pericle, ca şi în secolul ce a urmat, a devenit un centru cultural fără precedent şi locul de obârşie al spiritului occidental se afla cu 150 m mai jos. Atena atrăgea cele mai mari personalităţi ale Greciei. Marii creatori ai tragediei clasice Eschil, Sofocle şi Euripide au fost contemporani cu Pericle. Pe străzile Atenei Socrate îşi învăţa concetăţenii cum ar putea ajunge prin ştiinţă la virtute.

„În auzul poporului… elocvenţa s-a ridicat la o culme neatinsă niciodată în afara Greciei şi a Romei şi care nu va fi şi nu va mai putea fi niciodată atinsă”, scria mentorul lui Goethe, Johann Gottfried Herder [29]. Pentru filosof, elocvenţa juca un rol tot atât de important ca şi pentru oratorii din adunarea poporului sau pentru părţile potrivnice în faţa justiţiei. La mulţi atenieni a se judeca devenise o patimă, pe care Aristofan (445 – 385 î.e.n.), marele autor de comedii, o ironiza în piesa sa „Păsările” [30].

Noi, ţara n-o urâm! Şi nici nu spunem la nu-i destul de mare şi bogată.

Că ne-ar snopi, cu gloabele pe toţi.

Deopotrivă… Greierii, pe ramuri o lună-două cântă; – atenienii Purtaţi prin judecăţi, o viaţă cântău.

Cetăţenii aparţinând păturilor superioare, dacă nu-şi pierdeau o bună parte a zilei la tribunal, atunci o petreceau în piaţă sau în gimnaziu. Vestita piaţă a Atenei – *Agora* – era deopotrivă locul de adunare a cetăţenilor, bursă, centrul unde se întâlneau comercianţii, oratorii dornici de discuţii şi toţi pierde-vară. În mijlocul ei se înălţau fântâni şi platani, s străjuiau şiruri de coloane şi era încadrată de primărie, arhiva statului, o sală de marmură închinată lui Zeus şi o galerie de tablouri. Aici se puteau vedea cetăţeni în plină dispută, negustori ce se tocmeau şi sclavi cu poveri. Femeile abia se zăreau pe stradă. Împărăţia lor era casa.

Numai Alcibiade locuieşte confortabil. Casele de locuit din Atena erau modeste, nici chiar cetăţenii bogaţi nu-şi zideau palate, iar când Alcibiade – comandant suprem, mândru de înfăţişarea sa atletică, trădător de ţară şi geniu universal – a încălcat tradiţionala modestie, aninând în vila sa luxoasă tablouri pe pereţi, a izbucnit un scandal public. Ca şi în regatul Babilonului şi pe insula Creta, locuinţa obişnuită avea drept centru o curte interioară, care, ce-i drept, era de cele mai dese ori foarte îngustă.

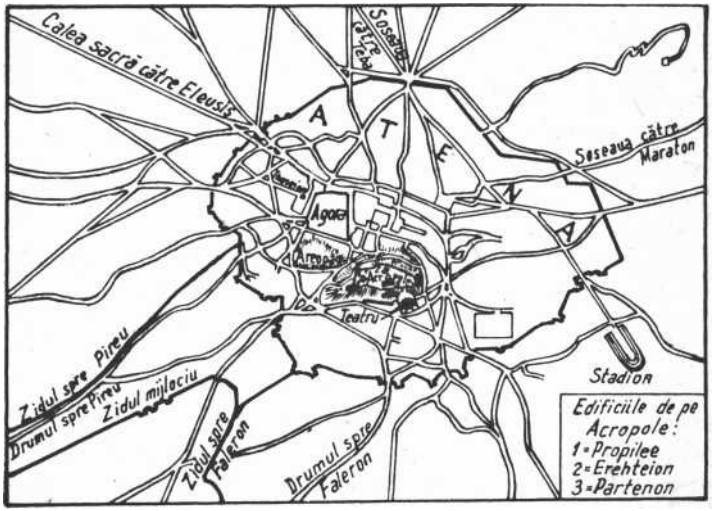

Prăvăliile şi atelierele se deschideau direct spre uliţele pline de praf. Fără strălucitoarea Acropole şi fără piaţă – centru al manifestaţiilor spirituale –, Atena ar fi fost un oraş oriental aproape sărăcăcios, care – sub aspectul confortului şi al luxului caselor de locuit – nu se putea în niciun caz compara cu Mohenjo-Daro de pe Ind sau cu Ehet-Aton de pe Nil, oraşe ce înfloriseră cu mii de ani în urmă.

În faţa porţilor oraşului se aflau trei mari gimnazii: erau parcuri întinse cu săli de gimnastică, terenuri pentru competiţii sportive şi încăperi pentru învăţământ amplasate între heleşteic şi grupuri de pomi. Goi, strălucind de ulei, forfoteau acolo tinerii, în timp ce contingentele mai vârstnice îi priveau sau îşi potoleau pofta mereu vie pentru discuţii. Aici erau predate lecţii de alergări şi de lupte clasice, jocuri cu mingea şi aruncarea suliţei, precum şi lecţii de muzică şi de canto, cititul şi scrisul, dar mai ales recitarea cânturilor homerice.

Împrejurul Atenei se înşirau proprietăţile funciare şi gospodăriile ţărăneşti, unde păstori, viticultori şi cultivatori de măslini se străduiau să-şi smulgă existenţa din solul sărăcăcios al Aticii. Uleiul de măsline nu slujea

numai ca aliment, ci şi pentru iluminat şi pentru îngrijirea corpului.

Pireu – oraşul născut pe planşeta. Cei 100.000 de oameni care locuiau pe vremea lui Pericle în Atena şi în cele două porturi ale oraşului, *Pireu* şi *Faleron*, (în secolul al II-lea î.e.n. numărul locuitorilor era şi mai mare) nu ar fi putut trăi numai din agricultură. Cele trei oraşe alcătuiau un teritoriu urban închegat, mai ales de când fuseseră unite de Pericle – în anii 460 – 445 î.e.n. – prin construirea *zidurilor lungi*, menite să împiedice orice duşman de a tăia Atena de porturile sale. Bogăţia Atenei se datora comerţului, iar acesta se desfăşura în porturi. La Pireu se concentra şi puterea militară a statului – marea sa flotă.

Aşadar, după izgonirea perşilor, Temistocic a pus mai mult accent pe construcţiile Pircului decât pe cele ale Atenei. Zidul portului, lung de aproape 13 km, a depăşit cu 5 m în grosime pe cel al metropolei şi nu a fost construit în grabă şi de mântuială, ci temeinic, din blocuri de piatră cioplite, legate între ele cu fier şi plumb.

Zidul înconjura cele trei golfuri portuare, destinate flotelor militară şi comercială. Fiecare intrare în port era flancată de câte două turnuri. De ele atârna un lanţ greu de fier cu care bazinul portului putea fi închis.

Pericle a făcut din Pireu un oraş model – modern şi sistematizat –, proiectat pe planşetă de către celebrul arhitect Hippodamos din Milet. Şantierele şi antrepozitele, birourile vămii şi ale poliţiei portuare, bursa, magazinele şi hanurile au fost clădite acolo unde poziţia lor era cea mai potrivită. Cartierele de locuinţe erau alcătuite din străzi drepte şi cvartale pătrate de case. Prin aceasta Pireul a devenit un model pentru marile porturi Rodos şi Alexandria şi, după Milet însuşi, primul oraş perfect al lumii proiectat pe planşetă.

Portul era locuit de o populaţie foarte pestriţă: negustori, meseriaşi, marinari şi salahori. Străinii erau mai numeroşi deck cetăţenii de baştină proveniţi din Atica, iar

sclavii erau şi mai numeroşi decât străinii.

Din Pireu porneau navele care transportau produsele meşteşugăreşti şi agrare în aproape toate ţările riverane ale Mării Mediterane şi Mării Negre, în special în Italia; erau încărcate cu vase de lut, lămpi, unelte din metal, pielărie, vin şi ulei. Persoanelor distinse din Spania sau Galia, de la Roma sau Cartagina, din peninsula Crimeea sau din capitala Persiei, Susa, ca şi celor de pe Nil în sus până în Etiopia li se părea că numai ceramica lucrată la Atena este destul de fină.

Iar în port la Pireu îşi aruncau ancora vase pline de mărfuri. Înainte de toate aduceau cereale şi sclavi, dar şi minereuri, cherestea şi lemn de esenţă nobilă, briliante şi fildeş, tămâie şi mirodenii, delicatese şi covoare scumpe, nu numai din bazinul Mării Mediterane, dar şi din Arabia, India şi Africa Neagră. Materiile prime erau înnobilate în atelierele meşteşugăreşti din Atena şi Pireu şi, în cea mai mare parte, reexportate. Existau ateliere care, prin caracterul lor, se apropiau de ceea ce denumim întreprindere industrială, având până la o sută de lucrători.

Naşterea democraţiei. Un dublu oraş: al meşteşugului sârguincios şi al negoţului maritim purtat până în cele mai îndepărtate ţări ale lumii cunoscute pe atunci – iată ce era Atena şi Pireul. De pe urma unei priceperi atât de iscusite şi a unui spirit de iniţiativă atât de dezvoltat trăia o pătură superioară, singura de care s-au ocupat istoricii şi poeţii Greciei, astfel încât de atunci încoace aproape o sută de generaţii de liceeni au avut impresia că aceştia şi numai aceştia ar fi fost „atenienii”.

Putem cădea şi noi cu uşurinţă victime ale aceleiaşi exagerări dacă ne lăsăm înşelaţi de faptul că atenienii şi-au denumit forma lor de guvernământ democraţie, domnia poporului. După concepţiile actuale, pretenţia aceasta este nejustificată. Fireşte, domnea *demos*-ul, poporul, dar în condiţiile în care majoritatea absolută a locuitorilor Atenei

nu era socotită ca făcând parte din „popor”. Democraţia ateniană era un progres considerabil, dar faţă de ceea ce înţelegem noi azi prin aceasta, ea era tot atât de îndepărtată de democraţie ca şi justiţia lui Hammurapi, cu mutilările ei, de justiţia noastră.

Drept părinte al democraţiei trece omul de stat atenian Clistene. Luând ca bază reformele lui Solon, el a proclamat, în anul 507 î.e.n., egalitatea tuturor cetăţenilor, asigurând fiecărui cetăţean o influenţă egală asupra conducerii statului. Voinţa cetăţenilor era exprimată în adunările poporului, care se ţineau în piaţa Atenei.

Domnia poporului în practica. Această frumoasă teorie suferea însă în practică puternice deformări, aşa cum se întâmplă şi azi; în plus avea ea însăşi, ca teorie, mari deficienţe.

În primul rând, încă de pe vremea aceea poporul nu ştia să se apere de oratorii dibaci sau linguşitori care-l îmbrobodeau. Dimpotrivă, discursurile demagogice, care puteau ti adresate direct tuturor cetăţenilor, au pricinuit probabil mai mult rău decât o fac azi. În comedia sa „Cavalerii”, Aristofan dădea unui comerciant de mezeluri care se simţea chemat să devină om de stat următoarea povaţă [31]:

„Tu toci şi amesteci toate vechiturile laolaltă.

Linguşeşti poporul şi îl amăgeşti cu vorbe dulci Aşa precum ai trece o tocană prin faţa nasului; tu posezi Ceea ce demagogului n-are voie să-i lipsească: o frumoasă Voce de stentor, din naştere eşti o lichea, un negustor aş.

Pe scurt – un adevărat om de stat!”

În al doilea rând, existau încă de pe atunci oameni care se pricepeau să transforme democraţia într-un regim mai mult sau mai puţin autoritar: „Această conducere era, cu numele, o democraţie, în fapt era conducerea exercitată de fruntaşul statului”, scrie Tucidide despre marele Pericle [32].

Iar în al treilea rând, poporul, aşa cum îl înţelegeau a temenii, era o minoritate a populaţiei, deci, după concepţiile noastre, tocmai „poporul” nu era.

Mulţi oameni, *puţini cetăţeni*. Cetăţean al Atenei era considerat numai bărbatul adult şi liber ai cărui părinţi fuseseră de asemenea cetăţeni. Cu alte cuvinte:

1. *Femeile* nu erau cetăţene. În genere, în Grecia clasica ele aveau o poziţie subordonată. În cel mai bun caz aveau o oarecare influenţă spiritualele hetaire (ca acea Aspasia din Milet, de dragul căreia Pericle a divorţat). Nici chiar în dragoste, aşa cum o proslăvea Platon, femeile nu erau pomenite.

2. *Străinii*, adică cei veniţi din afara Aticii, nu erau cetăţeni, şi nici măcar urmaşii lor din prima generaţie nu aveau această calitate. Străinilor nu le era îngăduit să posede proprietăţi funciare. Or, ponderea lor în numărul total al populaţiei, mai ales la Pireu, era foarte importantă.

3. *Sclavii* nu erau cetăţeni, ba, după părerea lui Aristotel, „abia de erau oameni”.

La Atena, Pireu şi Faleron existau pe vremea lui Pericle aproximativ 14.000 de cetăţeni. Chiar împreună cu familiile lor nu reprezentau nici jumătate din populaţie. Îşi exercitau însă dominaţia asupra celor peste 100.000 de locuitori ai oraşului trigemen. Deci numai 14% din locuitori aveau drept de vot. În democraţiile de azi, procentul celor cu drept de vot este de cele mai multe ori de 60 – 70% (în funcţie de numărul copiilor care nu au atins vârsta majoratului), iar în Elveţia, unde femeile de asemenea nu au drept de vot, el depăşeşte în orice caz 30%.

După criteriile actuale, destinele Atenei n-au fost, prin urmare, conduse de popor, ci de o pătură superioară care-şi arogase denumirea de „popor”. Forma de stat era mai apropiată de aristocraţie decât de democraţie. Progresul consta în faptul că puterea trecuse din mâna unui tiran în cea a unui grup restrâns de familii

aristocratice, apoi în mâna proprietarilor funciari şi, în cele din urmă, în cea a tuturor bărbaţilor liberi – deci în mâna unei minorităţi relativ numeroase.

Sclavi mulţumiţi. În general sclavii nu trăiau o viaţă chinuită, asemenea unor animale de povară. În gospodăriile ţărăneşti din Atica trăiau ca nişte membri ai familiei. La Atena ei nu erau numai hamali şi muncitori, dar şi şefi de ateliere, negustori şi chiar directori de bancă. Cetăţeanul ocolea munca; el era acela care avea ideile şi dădea dispoziţiile. În afară de aceasta se îndeletnicea cu exerciţiile fizice şi spirituale, acestea din urmă de preferinţă sub forma unor dispute filosofice sau juridice. Uneori, sub raportul îmbrăcămintei şi al înfăţişării, cu greu se putea deosebi un cetăţean de un sclav.

Arta de asemenea era rezervată numai cetăţenilor, bărbaţilor adulţi şi liberi. „Când un artist grec îşi reprezenta ascultătorii sau spectatorii – scria Nietzsche [33] –, el nu se gândea la femei (nici la fete, ca romancierii germani, nici la femei tinere, ca toţi romancierii francezi, şi nici la cele bătrâne, ca romancierii englezi). Nu se gândea nici la «popor», la marea masă, care, muncind şi asudând, umplea străzile şi atelierele – mă refer la sclavi. El uita cu totul de ţăranii din împrejurimi, după cum uita şi de străini; numai… bărbaţii care guvernau erau prezenţi în mintea lui, adică cetăţenii propriu-zişi”.

Dar cetăţenii nu erau toleranţi nici măcar cu semenii lor. Cu o majoritate simplă, adunarea poporului putea, prin aşa-numita, Judecată a cioburilor” – ostracismul – să exileze pe termen de zece ani orice cetăţean neagreat. L-au tratat în acest mod şi pe Temistocle, odinioară învingătorul perşilor, iar în timpul războiului peloponeziac au făcut acelaşi lucru cu mulţi conducători de oşti care suferiseră o înfrângere. În secolul al V-lea, filosofii Anaxagora şi Protagora au fost acuzaţi de ateism şi au fugit din Atena; înţeleptul Socrate a fost condamnat la moarte în 399 î.e.n., pretinzându-se că ar corupe tineretul

şi nu ar crede în zei.

Faţa mai puţin cunoscută1 *a Greciei*. Imaginea populară a Greciei antice – artă şi temple, Delfi şi Olimpia, naivitate generoasă şi măreţie lipsită de ostentaţie, democraţie şi libertate cetăţenească – este probabil oarecum unilaterală. Atena nu trăia de pe urma artei, ci de pe urma meşteşugurilor şi a comerţului; cetăţenii erau stăpâni, iar majoritatea locuitorilor erau sclavi. Oraşul era în cea mai mare parte dominat de larmă şi murdărie, de ciocăniturile din ateliere şi de zarva pieţei, de intrigile bărbaţilor şi sfada femeilor, în timp ce Acropole era doar o foarte mică parte a sa. Totuşi Acropole *exista*. Este ceea ce ne lipseşte azi.

Dacă înăuntrul zidurilor Atena nu a fost în general un oraş nobil şi plăcut, în afara lor a dus o politică de imperialism lipsită de scrupule, dar n-a reuşit să-şi atingă ţelul. Grecia a fost o haită de lupi sângeroşi care-şi dădeau denumirea de state-oraşe şi se sfâşiau între ei.

Statul-oraş – *polis* – nu este o invenţie grecească. Vechiul Babilon nu a cunoscut, de-a lungul a două mii de ani, nicio formaţie statală care să depăşească un oraş şi hinterlandul său agrar. După aceea, în Babilon, aşa cum s-a întâmplat ulterior în mai toate ţările lumii, a avut loc acel proces de dezvoltare care a dus la unirea oraşelor într-un stat de mare întindere, chiar dacă acesta rămânea cu totul în umbra unui singur oraş.

Grecia, dimpotrivă, n-a reuşit să depăşească stadiul statului pitic. Fărâmiţarea a fost favorizată de însuşi caracterul reliefului; munţii Greciei nu sunt despărţiţi între ei decât prin văi mici, acestea deschizându-se într-o singură direcţie, exclusiv spre mare, în timp ce spre uscat sunt zăvorâte de munţi.

Statele-oraş şi comunităţile elveţiene. Noţiunea de „stat-oraş” nu înseamnă în general că statul respectiv se compune exclusiv dintr-un oraş (deşi există şi asemenea cazuri, ca Monaco sau Singapore, de pildă). Această

noţiune înseamnă mai curând că o ţară posedă un singur centru citadin sau unul care predomină în chip categoric asupra celorlalte şi în care se concentrează puterea, economia, cultura şi religia.

După această definiţie am putea denumi, de pildă, Franţa de azi – unde în afară de Paris nu există decât „provincie" – un stat-oraş. În concepţia greacă despre polis intră însă neapărat dimensiunea lui redusă, întrucât acolo toţi cetăţenii trebuiau să se poată întruni într-o piaţă pentru a-şi exercita domnia prin votul lor. „Statul nu poate fi conceput câtă vreme naţiunea nu stă laolaltă, într-o grămada, ca un fel de corp unitar – scrie Spengler [34] –, oamenii vor să-l vadă, ba chiar să-l cuprindă cu vederea…"

Astăzi un stat cu dimensiuni atât de reduse şi cu o formă de guvernare care decurge direct din aceste dimensiuni îşi găseşte pereche numai în aşa-zisele *Landsgemeinde* (comunităţi teritoriale) din cantoanele elveţiene Appenzell, Glarus şi Unterwalden. Poporul – şi aici numai bărbaţii – votează legile la locul de adunare şi totodată procedează la alegerea organelor de conducere. Fiecare din aceste cantoane are mai puţini locuitori decât avea vechea Atenă.

Războiul peloponeziac fratricid. Dat fiind că dimensiunea redusă făcea parte din caracterul polisului şi extinderea teritoriului nici nu era îndeobşte dorită, nenumăratele şi înverşunatele războaie dintre statele-oraşc greceşti apar cu atât mai ciudate. În parte războaiele se duceau pentru pieţe, pentru hegemonie economică sau politică, în parte, probabil, şi pentru glorie – imperialismul nu e neapărat legat de mărimea teritorială. Poate că are şi Nietzsche dreptate când e de părere [35] că „tensiunea enormă din interior îşi găsea un derivativ… într-o duşmănie crâncenă şi neîndurătoare în exterior: comunităţile orăşeneşti se sfâşiau între ele, pentru ca cetăţenii fiecărui oraş în parte să-şi găsească propria lor linişte".

Cel mai sângeros dintre războaie s-a purtat timp de 28 de ani (431 – 404 î.e.n.) între Atena şi Sparta. Aproape toate oraşele Greciei au fost angajate în acest război fie de o parte, fie de alta. În privinţa comerţului şi a culturii, Sparta nici nu a încercat să se ia la întrecere cu Atena; dar faptul că oraşul lui Pericle a început să deţină hegemonia militară a dus la un război fratricid atât de crunt.

În afară de Atica, care pare să fi avut în total două până la trei sute de mii de locuitori, Atena stăpânea, prin mijlocirea ligii maritime, regiuni de coastă însumând aproximativ două milioane de oameni. Numai Sparta mai stătea în calea hegemoniei ateniene. Pericle împingea deliberat lucrurile către un deznodământ armat, astfel că războiul peloponeziac a fost dezlănţuit dintr-un motiv cu totul neînsemnat.

Grandomania se răzbuna. Cât de mare era orgoliul care însufleţea metropola ne-o confirmă cuvântarea rostită de Pericle în faţa atenienilor în prima iarnă a războiului. „… întreaga cetate este o educatoare a Eladei… – spunea el conform textului lui Tucidide [36]. – Fiecare bărbat de la noi ar putea să-şi mlădie corpul, fără ajutorul cuiva, cu dibăcie şi graţie… Singură cetatea noastră… se dovedeşte, în acţiune, mai presus de faima pe care o are… Şi nu vom avea nevoie nici de un Homer… nici de altul care… să ne desfete prin versuri… ci noi am forţat toate mările şi ţările să fie accesibile îndrăznelii noastre şi peste tot am temeinicit monumente nepieritoare ale faptelor noastre rele şi bune”.

Rareori aroganţa, care ţine poate de esenţa metropolei, a fost exprimată în mod atât de deschis şi cu atâta necumpătare de către un om de stat. Deşi Tucidide nu ne-a transmis probabil textul exact al cuvântării, el a redat totuşi spiritul în care a fost rostită.

Încrezători în noile ziduri, atenienii nu şi-au mai evacuat de data aceasta populaţia, aşa cum procedaseră înaintea atacului lui Xerxes; dimpotrivă, toţi locuitorii

Aticii au fost adunaţi la Atena. Ţăranii şi-au adus întregul mobilier şi o parte din ei până şi lemnăria caselor pe care le demontaseră.

Asupra acestui oraş suprapopulat s-a abătut ca un trăsnet în cel de-al doilea an de război – 430 î.e.n. – o nenorocire îngrozitoare: ciuma.

„... Nu se amintea să fi bântuit pe undeva o [epidemie de ciumă] atât de groaznică... – relatează Tucidide* [37]. – Nu le venea în ajutor bolnavilor nici vreo altă artă omenească;... păsările şi patrupedele care se atingeau de cadavre, căci mulţi rămaseră neîngropaţi, sau nu mai apăreau, sau, dacă mâncau din ele, piereau... iar morţii zăceau unii peste alţii, în timp ce bolnavii umblau pe drumuri şi pe la toate izvoarele, pe jumătate morţi, tânjind după apă...; oamenii nu mai aveau ce face şi atunci le erau la fel de indiferente şi cele sfinte, şi cele profane... fiecare îndrăznea mai uşor să săvârşească fapte de care mai înainte se ferea [să arate] că le făcea cu plăcere, pentru că vedea rapida schimbare a celor bogaţi, care mureau pe neaşteptate, şi a celor care mai înainte nu aveau nicio avere, dar luau îndată în stăpânire lucrurile celor morţi”.

Aceasta este, în Europa, prima descriere a unei molime care a încercat un mare oraş. N-a fost ultima. Între oraşe şi epidemii există, din vremuri străvechi, o mare putere de atracţie. Ce înseamnă un oraş pentru bacili?

Un paradis al bacililor. Am menţionat până acum mai multe puncte de vedere din care poate fi privit oraşul. Pentru nomazi oraşul este o impertinenţă. Văzut cu ochii ţăranului, el apare ca o aglomeraţie de oameni oarecum înfricoşătoare şi de neînţeles, ca o suprapunere labirintică de pietre, loc de întâlnire pentru trândavii bogaţi şi cuib al viciilor.

Pentru soldaţimea prădalnică, oraşul este o îngrămădire binevenită de lucruri care merită să fie jefuite. Strategilor germani, englezi şi americani ai bombardamentelor organizate în cel de-al doilea război

mondial, existenţa marilor oraşe trebuie să le fi pricinuit o puternică satisfacţie; prezenţa lor în ţara duşmană îi scutea de grija de a căuta obiective pentru bombele lor. *Oraş şi bombe* a devenit o împerechere de noţiuni pe care un adevărat ostaş nu le poate separa. Cine ţinteşte într-un oraş nimereşte întotdeauna.

La fel, dacă bacilii care îi atacă pe oameni cu ciumă, tifos, holeră şi vărsat negru ar putea vorbi, ei ar fi, fără îndoială, recunoscători şi ar admite jubilând că, în sfârşit, căutarea plictisitoare de victime a ajuns de domeniul trecutului de când strămoşii noştri le-au creat, odată cu oraşele, un câmp cu adevărat ideal pentru răspândire. Timp de mii de ani molimele au cerut pentru aroganţa care se denumeşte oraş un tribut înspăimântător. Cu ajutorul oraşelor, bacilii erau cât p-aci, în secolul al XIV-lea, să răpună întreaga omenire. Aproape jumătate din locuitorii care populau pe atunci Europa – din Irlanda şi până în Sicilia – au căzut jertfă ciumei.

Doar o comedie. În anul 429 î.e.n. ciuma l-a doborât la Atena şi pe Pericle; moartea lui, ca şi slăbirea forţelor atenienilor din pricina epidemiei, au marcat începutul unui şir nesfârşit de nenorociri. Despre cel de-al 17-lea an al războiului Tucidide ne relatează [38]:

„Atena… se transformase într-o garnizoană. Astfel, ziua atenienii făceau de strajă la creneluri cu rândul, iar noaptea cu toţii – în afară de călăreţi –, dintre care unii înarmaţi, iar alţii pe zid, şi sufereau cumplit şi vara şi iarna…”

În anul 411, al 21-lea de la începerea războiului, Aristofan a scris vestita sa piesă „Lisistrata”, în care, cu mijloacele comediei, exprima dorinţa poporului de a se pune în sfârşit capăt crâncenei lupte.

Femeile din Atena, conduse de Lisistrata, au hotărât ca printr-o grevă conjugală să-i aducă la raţiune pe belicoşii lor soţi. Ele s-au baricadat pe Acropole, confiscând şi tezaurul statului. Dar înainte ca bărbaţii să

fie dispuşi să treacă la încheierea păcii, majoritatea femeilor devin spărgătoare de grevă şi o părăsesc pe Lisistrata. Totuşi, ea reuşeşte până la urmă să organizeze o sărbătoare a reconcilierii între atenieni şi spartani.

Aceasta a fost comedia lui Aristofan. În realitate, războiul a mai durat încă şapte ani. Nesocotinţa adunării poporului, care condamna la moarte din ce în ce mai mulţi comandanţi care suferiseră eşecuri militare, a grăbit prăbuşirea Atenei, în anul 404 î.e.n. metropola a trebuit să capituleze în faţa satului de soldaţi. Spartanii au dărâmat fortificaţiile Pircului şi zidurile lungi dintre Atena şi portul ci, au lăsat atenienilor numai 12 vase şi au transformat Atica într-un vasal al Spartei.

Tucidide a tras următoarea concluzie analizând acest război [39]: „În timpul lui, în Elada s-au petrecut atâtea nenorociri, cum nu s-au mai întâmplat în altele într-un interval egal de timp… nici n-au fost capturate şi golite de locuitori cetăţi atât de mari… nici n-au fost atâtea exilări şi ucideri…”

Fetişul oraşului-stat. Puterea politică a Atenei a încetat pentru totdeauna: „Fetişul funest al oraşului-stat” – cum îl numeşte Toynbee [40] – i-a împiedicat pe greci să se unească din proprie iniţiativă. „Societatea greacă a naufragiat din pricină că n-a sfărâmat la timp găoacea tradiţionalului oraş-stat, care a împiedicat-o să vadă mai departe de vârful nasului”, scrie istoricul britanic [41].

Dar războiul n-a pus capăt înfloririi economice şi culturale a Atenei. Dimpotrivă, comerţul s-a dezvoltat şi mai mult; pretutindeni în partea de răsărit a Mării Mediterane s-au stabilit comercianţi greci. Şi în secolul al IV-lea Atena continua să fie cea mai mare piaţă a lumii. La Atena se plămădea gustul elitelor din întreaga lume.

În oraşul propriu-zis, toate străzile erau acum pavate, iar numărul şcolilor şi al bibliotecilor sporise. La poalele Acropolei a fost construit cu banii unor cetăţeni bogaţi un teatru cu 30.000 de locuri, la care intrarea era gratuită.

Platou (427 – 347 î.e.n.), elevul lui Socrate, a creat în dialogurilesale bazele filosofiei occidentale; Aristotel (384 – 322 î.e.n.), elevul lui Platon, a fost chemat de la Atena la *Pella*, capitala Macedoniei, pentru a deveni dascălul acelui Alexandru căruia mai târziu i s-a dat denumirea de cel Mare.

Limba şi cultura greaca devin o moda. Într-un răstimp de câţiva ani, acest Alexandru a pus radical capăt certurilor dintre oraşele-state greceşti, anexându-le pe toate statului său înainte de a porni să cucerească lumea. Trecând ca o vijelie prin uriaşul Imperiu persan, Alexandru a dus limba şi cultura greacă până în India. Cultura era în esenţă cea a Atenei. Importanţa universală cucerită de cultura ateniană, oraşul lipsit de orice putere politică a datorat-o în bună parte învingătorului său. Limba greacă, de multă vreme *limba culta* a spaţiului mediteraneean, a devenit prin Alexandru şi prin neguţătorii care veneau în urma lui *limba uzuala* a *Orientului Apropiat*.

Abia în secolul al III-lea î.e.n., odată cu ascensiunea noii metropole greceşti, Alexandria din Egipt, şi datorită dependenţei crescânde faţă de romani, însemnătatea economică a

Atenei a scăzut, aşa cum se petrecuseră lucrurile mai înainte şi cu influenţa ei politică. Poziţia ei culturală nu a suferit însă câtuşi de puţin din această pricină. Oraşul devine pentru fiii romanilor bogaţi centrul unde se instruiau şi se cultivau. Filosofi, poeţi, dascăli, sculptori şi artizani atenieni erau aduşi în număr mare la Roma, în acel oraş care – socotind că-şi are obârşia în Troia – era acum dornic să se lase impregnat de cultura greacă. Aşa cum în multe ţări ale Europei în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, iar în Rusia chiar până în 1917, franceza a fost limba elitelor, greaca a fost la timpul ei limba elitei romane.

De felul cum unii greci se pricepeau să profite la Roma de această conjunctură îşi bate joc, în jurul anului

100 e.n., poetul şi satiricul roman Juvenal [42]:

„Îmi e sila să văd Roma năpădită de ahei!…

Ei au mintea iscusita, au deprinderea gândirii, îndrăzneala mai cu seamă, darul sprinten al vorbirii.

Iar în arta elocvenţei pe lsaeus îl întrec.

Să vă spun ce-anume ştie şi ce poate fi un grec?

Tot ce vreţi: e retor, pictor, priceput în geometrie.

Te masează, îţi ghiceşte, se dă tumba pe frânghie.

E băiaş, augur şi medic, grămătic şi vrăjitor.

Iar când e lihnit, dă-i ordin şi se face zburător!…

Grecii însă, din născare sunt actori de comedie f De zâmbeşti, ei râd în hohot; tu eşti trist? ci, disperaţi /…”

Dar când Atena se răzvrăteşte zadarnic împotriva stăpânirii romane, în anul 86 î.e.n., admiraţia nu-i împiedică pe romani să o jefuiască. Ei au dă rimat zidul oraşului, cruţat de spartani, şi au distrus Pireul. De altfel, şi până atunci, şi după aceea, Atena a fost jefuită de către bogătaşii romani care şi-au împodobit cu operele ei de artă vilele şi palatele lor din oraş.

Jefuitori în chip de turişti. „În Atena depopulată, care trăia de pe urma vizitatorilor şi din donaţiile unor străini bogaţi – tună şi fulgeră Oswald Spengler [43] –, toată gloata de romani, mult prea repede îmbogăţiţi, căscau gura la operele de artă de pe vremea lui Pericle, pe care le înţelegeau tot atât de puţin cât îl înţeleg vizitatorii americani ai Capelei Sixtine pe Michelangelo – după ce toate operele de artă transportabile fuseseră ridicate cu de-a sila sau cumpărate la preţuri fabuloase, dictate de modă, iar în locul lor, lângă operele profunde şi modeste ale trecutului, au fost construite edificii romane gigantice şi pretenţioase”.

Asemenea clădiri au ridicat împăraţii August şi Adrian. Apoi vârtejul migraţiunii popoarelor germanice a cuprins şi Atena. În anul 267 e.n. Atena a fost prădată de către heruli, iar apoi, în anul 395, de vizigoţii lui Alaric –

nomazi tipici, plini de aversiune faţă de orice civilizaţie citadină. Dar şi în secolul al IV-lea e.n. Atena trecea drept un centru cultural, un oraş plin de viaţă, spre care se îndreptau în număr mare studenţii Imperiului roman aflat în dezagregare.

Când în anul 330 e.n. împăratul Constantin a hotărât să facă din Bizanţ capitala Imperiului roman, el a dispus ca Atena să fie încă o dată scotocită pentru a-i jefui operele de artă care urmau să-i împodobească metropola. În anul 529 e.n. împăratul bizantin Iustinian a închis vestita Academie atenian în care predase odinioară Platon. Odată cu închiderea Academiei, Atena a decăzut definitiv, devenind un oraş de provincie.

Turcii şi bavarezii la Atena. În 1458 turcii au intrat în metropola decăzută. Au prefăcut Partenonul în moschee, Propileele le-au transformat în cazarmă, iar Erehteionul de pe Acropole în harem al guvernatorului.

Când în războiul de independenţă din 1822 turcii au fost alungaţi din Atena, oraşul nu mai era decât un mic şi amăra lârg cu două mii de locuitori. În 1832 prinţul Otto de Bavaria, unul din fiii regelui bavarez Ludovic I, a fost proclamat rege al Greciei şi după trei arii şi-a stabilit reşedinţa la Atena. Din însărcinarea lui s-a trecut la reconstrucţia oraşului – în parte după planurile intendentului construcţiilor curţii regale bavareze, Leo von Klenze, care a încercat la rândul său să evoce, prin construcţiile ridicate la München împrejurul pieţei palatului regal şi prin Walhalla la Regensburg, ceva din clasica Eladă. El a restaurat la Atena şi Partenonul, care în 1687, în marele război împotriva turcilor, suferise multe stricăciuni pricinuite de flota oraşului-stat Veneţia, care a bombardat Atena. Un obuz provocase explozia rezervelor de praf de puşcă, pe care tocmai în fostul templu al Atenei găsiseră turcii cu cale să le depoziteze.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, Atena era din nou un oraş mare, ca pe vremea lui Pericle. Astăzi trăiesc în

triunghiul citadin Atena-Pireu-Faleron un milion opt sute cincizeci de mii de oameni. Inima oraşului este, la fel ca în urmă cu 2 400 de ani. Acropole.

Acropole ne aminteşte mereu de vremurile când Atena era centrul cultural al lumii, izvorul care a dat naştere Occidentului; ne aminteşte de oraşul în care îşi aveau patria naivitatea şi măreţia, carturile dintre partide şi spiritul mercantil, libertatea gândirii şi a cuvântului, ura, războiul şi ciuma, puternicul avânt al spiritului european şi înfumurarea omului („omul e măsura tuturor lucrurilor”, propovăduia Protagora), precum şi teoria hii Democrit, cel care a descompus universul în atomi. La Atena, unul dintre cei mai mari poeţi ai lumii, Sofocle, era vistiernic al ligii maritime a Aticii; tot la Atena a fost executat Socrate, unul dintre cei mai mari filosofi pe care i-a avut Occidentul. A mai existat oare vreodată un oraş în care să «e îmbin” asemenea contraste?

CAPITOLUL V
ARHIMEDE ŞI CLEOPATRA

Cele mai mari oraşe greceşti nu s-au aflat în Grecia propriu-zisă.

În antichitate teritoriul locuit de greci era format din regiuni insulare şi de coastă. Zona aceasta îngloba o suprafaţă care se întindea – în părţi aproape egale – pe teritorii aparţinând azi Greciei şi Turciei. Dar nu numai atât. După cum sumerienii, stabiliţi pe Eufrat, par să fi întemeiat în al IV-lea mileniu î.e.n. colonii pe Ind, tot aşa s-au aşezat şi grecii la începutul primului mileniu î.e.n. În multe puncte ale Italiei de sud, ale Africii de nord şi ale coastelor Mării Negre, deoarece enormul excedent al populaţiei nu-şi putea găsi hrana în patria cu pământ arid. În anul 445 î.e.n. Pericle a vizitat în fruntea unei flote ateniene chiar şi peninsula Crimeea. Populaţiile ţinuturilor de coastă, de cele mai multe ori reduse ca număr, nu s-au putut opune puterii militare şi economice a colonizatorilor

greci. Coloniile erau – lucru de la sine înţeles în antichitate – întotdeauna oraşe.

Grecii au cucerit coasta de vest a Asiei Mici prin forţa armelor. Aici ei au constituit pătura superioară a vechilor oraşe Milet şi Efes, situate în regiunea cunoscută sub numele de Ionia. Ambele porturi au fost în secolul al VI-lea î.e.n. – împreună cu Siracuza din Sicilia şi Corint din Grecia propriu-zisa – cele mai mari centre economice şi culturale ale lumii elene. Homer însuşi a fost un grec originar din coloniile Ioniei.

Milet, *oraşul sclavilor*. *Milet*, portul aşezat la capătul a numeroase drumuri pe care le străbăteau caravanele Asiei Mici, nu era în privinţa luxului cu mult mai prejos decât Babilonul. Numărul locuitorilor săi pare să fi fost însă de numai 50.000. Miletul nu era un oraş cu clădiri monumentale, ci un centru comercial unde tonul era dat de marii comercianţi, de armatori şi de latifundiari. În jurul arnului 700 î.e.n. aici au fost bătute primele monede de metal. Majoritatea locuitorilor erau sclavi, ei erau cei ce puneau în mişcare vâslele marilor vase, cărau poverile, lucrau ogoarele. Aici, spre deosebire de cele petrecute la Atena mai târziu, sclavii erau chinuiţi cumplit. De aceea sau şi produs mai multe tulburări. S-a ajuns chiar la o mare răscoală, în timpul căreia au fost ucise nevestele şi copiii celor bogaţi. De îndată ce marii comercianţi au devenit însă din nou stăpâni pe situaţie, ei au luminat pieţele oraşului cu torţele vii formate din trupurile căpeteniilor răscoalei.

În anul 494 î.e.n. Miletul a fost incendiat de perşi. Arhitectul Hippodamos a început în anul 479 reconstrucţia oraşului. Miletul s-a transformat într-un oraş planificat cu meticulozitate, în stare să adăpostească 80.000 de oameni, cu o reţea de străzi care în general se încrucişau în unghiuri drepte, precum şi cu o canalizare desăvârşită. Contemporanii au fost atât de impresionaţi, încât Pericle i-a încredinţat lui Hippodamos misiunea de a reconstrui

portul Pireu şi apoi de a întocmi planurile oraşului *Thurioi* şi de a construi acest oraş în regiunea colonizată de greci în sudul Italiei.

Miletul a continuat să fie un oraş important şi pe vremea romanilor. Apoi a venit declinul, provocat de înnisiparea portului. Până în secolul al XIX-lea, când a apărut draga acţionată mecanic, un port aflat într-o asemenea situaţie era pierdut.

Un pastor vrea să devină celebru. În privinţa bogăţiei şi a mărimii, *Efesul* epocii de înflorire a Eladei nu se putea compara cu Miletul. Dar el adăpostea una din cele şapte minuni ale lumii antice – templul zeiţei Artemis (numită de romani Diana), zidit în secolul al VI-lea î.e.n., de patru ori mai mare decât Partenonul din Atena. Herostrat, un păstor sărac, a incendiat în anul 356 î.e.n. această minune arhitectonică pentru ca, după spusele sale, să devină celebru şi nemuritor; trebuie să recunoaştem că lucrul i-a reuşit. Templul, reconstruit cu şi mai mare lux, a fost distrus de goţi în anul 262 e.n. În felul acesta s-a pus capăt şi prostituţiei din templu, care, ca şi mii înainte la Babilon, înflorise şi aici.

În ce priveşte moravurile efesienilor, se pare că nu erau prea bine văzute. Textele lui Petronius Arbiter, marele

zeflemist de la curtea împăratului Nero, cuprind o frază din care aflăm că [44]: „La Efes era o soţie de o cinste atât de vestită, încât veneau s-o vadă ca pe o raritate toate femeile din ţinuturile vecine”.

Tot acolo a predicat timp de doi ani apostolul Pavel. Pe atunci capitală a provinciei romane Asia, Efesul număra peste două sute de mii de locuitori, fiind unul din marile centre urbane ale imperiului. În evul mediu Efesul a decăzut, ajungând un oraş de provincie în care locuiau arabi şi mongoli. În secolul al XIV-lea, când procesul de înnisipare a portului, care se semnalase de timpuriu, n-a mai putut fi împiedicat, ceea ce mai rămăsese din vechiul oraş s-a dărâmat complet. Efes a murit de aceeaşi moarte ca şi oraşul-frate Milet şi ca odinioară Eridu în ţara Babilonului.

Către apus colonizatorii greci au înaintat şi mai departe. În jurul anului 700 î.e.n. au întemeiat în sudul Italiei *Sibaris* şi *Neapolis* (ceea ce în limba greacă înseamnă „oraşul nou”), iar pe la anul 600 î.e.n. s-a născut oraşul grec *Massalia*, pe care romanii l-au denumit Massilia şi care azi, sub numele de Marseille, este ca mărime al doilea oraş al Franţei.

Un al doilea Nabucodonosor. Centrul grecilor occidentali era Sicilia. Pe marea insulă se distingeau două oraşe: *Agrigent* (în limba greacă Acragas), care era cel mai fastuos, şi *Siracuza*, care era incontestabil cel mai mare.

Curând după ce a fost întemeiată de către Corint pe coasta răsăriteană a Siciliei în anul 734 î.e.n., Siracuza a întrecut oraşul-mumă, devenind marele punct comercial din zona centrală a Mării Mediterane.

Sub domnia tiranului Gelon, oraşul Siracuza s-a ridicat la rangul de metropolă. Gelon, care a unit sub sceptrul său jumătatea răsăriteană a insulei, învingându-i pe cartaginezi la Himera în anul 480 î.e.n., a limitat astfel influenţa Cartaginei, pentru aproape 200 de ani, la partea apuseană a Mării Mediterane.

Gelon era stăpânit de o ambiţie asemănătoare aceleia pe care o avusese Nabucodonosor din Babilon cu q sută de ani în urmă. Oraşul Siracuza, care până atunci făcuse doar câteva încercări timide de a se extinde de pe insula Ortigia, lungă de 2 km, în Sicilia, şi-a mărit dintr-odată enorm de mult suprafaţa. Gelon a inclus în oraş un mare platou stâncos, a cărui extremitate apuseană se afla la o depărtare de două ore de drum de insula pe care era situat vechiul oraş. Prin aceasta Siracuza a ajuns să ocupe o suprafaţă de aproximativ 14 km² – aproape de şapte ori mai mult decât măsura pe atunci

Atena şi chiar mai mult decât a avut mai târziu Roma, oraşul cu milioane de locuitori.

Gelon a avut grijă ca oraşul – excesiv de întins – să nu rămână nepopulat. Ceea ce în urmă cu 900 de ani nu putuse realiza Amenhotep al IV-lea cu Ehet-Aton, oraşul soarelui, şi ceea ce mai aşteaptă şi azi zadarnic Canberra, capitala Uniunii Australiene, şi anume ca teritoriul destinat unui oraş-gigant să fie efectiv populat de oameni, Gelon a dus la bun sfârşit.

Folosindu-şi puterea sa de tiran, el a recurs la mijlocul cel mai bizar pentru popularea unui oraş, strămutând la Siracuza, prin constrângere, atât pe locuitorii oraşelor învecinate *Geliy Camarina* şi *Megara*, cât şi pe locuitorii a numeroase aşezări rurale. Gelon i-a preferat pe cetăţenii avuţi, poporul de jos fiind vândut ca sclavi.

Colonizări forţate. Trebuie să ne reprezentăm procedeul în toată absurditatea lui: stăpânul unui imperiu puternic doreşte să se fălească cu ceea ce în antichitate dă, mai mult decât orice, strălucire – un oraş mare. Reşedinţa sa i se pare prea mică şi atunci o măreşte în mod samavolnic în asemenea măsură până ajunge să atingă dimensiunea care i se pare corespunzătoare gloriei sale. Şi pentru ca oraşul plăsmuit, artificial umflat, să nu rămână gol, ci să devină un adevărat oraş mare, el ordonă

să fie aduşi atâţia oameni câţi sunt necesari potrivit concepţiei sale despre oraş. Acum tiranul poate *să vadă* pe cine stăpâneşte. Mai mult decât atât – oraşul şi furnicarul său omenesc sunt oarecum o oglindă care reflectă până pe ţărmuri îndepărtate nimbul stăpânitorului.

Oricât de ciudat ni s-ar părea astăzi, cazul acesta nu e unic. „Atunci împăratul Asiriei a adus locuitorii din Babilon, din Cuta, din Ava, din Hamat şi din Sefarvaim şi i-a aşezat în cetăţile Samarei, în locul fiilor lui Israil” (*Cartea a doua a regilor*, 17, 24), ceea ce, în fond, reprezintă relatarea biblică a unei duble colonizări forţate: Sargon al II-lea al Asiriei a alungat în anul 722 î.e.n. pe evrei din oraşele lor şi a umplut casele pustii cu alţi supuşi de-ai să-i Am văzut cum a pierit Babilonul în secolul al III-lea î.e.n. fiindcă regii seleucizi i-au silit pe babilonieni să se mute în noua capitală Seleucia şi cum, la rândul lor, aceştia din urmă au fost nevoiţi să se mute la Cresiphon.

În caaul oraşelor Seleucia şi Siracuza, oamenii au fost siliţi să se mute exclusiv pentru a oferi stăpânului un decor demn de el. Astăzi năvala nesilită spre oraş este aproape pretutindeni atât de puternică, încât unii primari ar fi fericiţi dacă ar avea posibilitatea să strămute cu forţa o parte din populaţie la sate. Iar acela care şi-a ales Bonn drept capitală nu a fost, evident, interesat să aibă un decor de efect.

În întrecere cu oraşul-mumă. Gelon a construit chiar mai mult decât s-a construit până acum la Bonn. A edificat temple, a construit şantiere navale şi o reţea de canale care, în parte, mai sunt şi azi folosite.

Templele şi casele particulare erau mai mari şi mai somptuoase decât în Atena şi Corint. Mulţi cetăţeni bogaţi şi-au ridicat palate. După toate aparenţele, întregul oraş nutrea ambiţia de a întrece oraşele-mumă greceşti, aşa cum au încercat adesea cu succes coloniile devenite oraşe gigantice: New York a depăşit cu mult Londra, Buenos Aires – Madridul, Rio de Janeiro – Lisabona; acestea s-au

angajat în mare măsură într-o întrecere deliberată cu oraşul-mumă. În secolele al VI-lea şi al IV-lea î.e.n., deci chiar în epoca de înflorire a Atenei, Siracuza era, indiscutabil, cel mai mare şi mai bogat oraş al lumii elene şi al spaţiului mediteranean în genere.

Marele oraş sicilian a încercat să ţină pasul cu Atena şi în domeniul culturii. În secolul al V-lea î.e.n. În stânca platoului pe care era aşezat noul oraş a fost săpat un teatru cu un diametru de 134 m. Hieron I, fratele şi urmaşul lui Gelon, a atras la curtea Siracuzei mai mulţi poeţi atenieni, printre care pe marele Eschil, care a şi murit acolo după ce a trăit câţiva ani fericiţi.

Împotriva acestui oraş puternic a pornit Atena război în anul 415. Atenienii, care în cursul războiului peloponeziac fuseseră serios încolţiţi de către spartani, nădăjduiau – în ipoteza că ar fi reuşit să-i atragă de partea lor într-o alianţă pe grecii din Sicilia – să-şi întărească poziţia. Acest plan nu putea fi însă realizat decât prin supunerea marelui rival – Siracuza.

Atenienii au pornit expediţia împotriva Siciliei cu 266 de vase, care, în afara marinarilor şi a unui număr de 5 100 de oameni înarmaţi cu arme grele, transportau 480 de arcaşi şi 700 de suliţaşi. După unele succese iniţiale au suferit o înfrângere nimicitoare în anul 413, într-o mare bătălie navală ce a avut loc în faţa turnurilor Siracuzei. Cei 7.000 de supravieţuitori au fost trimişi la muncă în carierele de piatră, iar comandanţii lor executaţi. A fost momentul hotărâtor în războiul peloponeziac. Siracuza, ajutată în ultima fază a luptei de către Sparta, a pecetluit prin izbânda sa prăbuşirea militară a Atenei.

În anul 404 î.e.n. Dionysios I a instaurat o nouă tiranie la Siracuza. Sub el această metropolă, în jurul căreia a înălţat un zid nou, a ajuns la apogeul puterii. Oraşul Siracuza avea atunci circa 400.000 de locuitori, fiind incontestabil cel mai mare oraş din Europa şi, probabil, al doilea ca mărime din lume.

Metropole pe Gange. Oraşul cel mai mare a fost, probabil, în acel timp *Pataliputra* (în greacă Palibothra, azi Patna), capitala Imperiului indian Magadha. Oraşul, care se întindea de-a lungul malului sudic al Gangelui, avea forma unui dreptunghi, lung de 14 km şi lat de numai 2 km, şi era împrejmuit de un zid. Pornind din acest oraş, regele Chandragupta (sau Sandrocottos, 322 – 298 î.e.n.) a cucerit cu o armată, după cum se pretindea de 600.000 de oameni, întreaga Indie de nord şi cu această ocazie a distrus garnizoanele pe care Alexandru cel Mare le lăsase în urma sa pe Ind.

Seleucos I, moştenitorul celei mai mari părţi din imperiul lui Alexandru, a trimis în anul 302 î.e.n. la Pataliputra un sol, pe nume Megastenes. La înapoiere solul a povestit cu uimire despre mărimea hanurilor, mulţimea negustorilor şi a prostituatelor din uriaşul oraş şi era chiar de părere că palatul regal ar fi mai somptuos decât palatele persanilor din Susa şi Ecbatana.

Pentru evaluarea populaţiei din Pataliputra nu există, în afară de suprafaţa sa, niciun alt indiciu; judecând însă după suprafaţă, e puţin probabil ca populaţia să fi numărat sub o jumătate de milion de oameni. În secolul al IV-lea e.n. oraşul a început să decadă – de ce anume, nu ştim. A fon dezgropată o sală cu o sută de coloane care aminteşte de sala tronului din Persepolis. Majoritatea ruinelor s-au scufundat în mâlul Gangelui, întocmai ca ruinele Babilonului lui Hammurapi, care au pierit în mâlul Eufratului.

Un alt oraş indian, *Kattak* (sau Cuttack), pare să fi ajuns în secolul al II-lea î.e.n. la 300.000 de locuitori. Oraşul exporta în Imperiul roman piper, scorţişoară, ghimbir şi nestemate.

Tiranul literat. Siracuza stăpânea două treimi din Sicilia (partea apuseană a insulei a rămas în mâna rivalului ei cartaginez, care devenea din ce în ce mai primejdios) şi, în plus, stăpânea şi vârful cizmei italiene. Agenţiile

comerciale ale Siracuzei, apărate de forţe militare, se înşiruiau de-a lungul Mării Adriatice, până în nord la gura fluviului Po.

„Pe ascum la cumplitul tiran Dionis Pătrunde Damon cu jungherul”, scria Schiller, 2 200 de ani mai târziu, în balada sa „Chezăşia”. Atentatorul este descoperit şi urmează să fie răstignit. Solicitând o amânare de trei zile pentru a-şi putea căsători sora, îşi lasă drept chez aş prietenul, care ar urma să fie executat în locul său în cazul că nu s-ar întoarce la timp. La înapoiere, pentru că puhoiul apelor crescuse şi rupsese punţile, trebuie să treacă înot un râu vijelios; pe trei tâlhari care-i aţin calea îi ucide

„… De teamă se simte pe aripi purtat.

Iar grija în inima-i creşte.

Amurgul acum poleieşte Cetatea cu naltu-i profil crenelat”.

Damon îşi găseşte prietenul ridicat pe cruce, gata să fie răstignit; în ultima secundă îl opreşte pe călău, cerând să fie el crucificat. Tiranul, căruia i se povesteşte despre această prietenie emoţionantă, porunceşte ca amândoi să fie aduşi în faţa tronului, unde le spune:

„… Voi mi-aţi înfrânt semeţia.

Credinţa-n prieten deci nu-i vorbă-n vânt.

De azi înainte prieten vă sunt.

De vreţi să-mi primiţi jurământul, în trei să-ntărim legământul”.

O altă anecdotă îl descrie însă pe marele Dionysios ca pe un om ceva mai puţin mărinimos. Tiranul, care vădea preocupări multilaterale, compunea tragedii şi poezii. Se spune ca într-o zi i-ar fi cerut poetului curţii, Filoxenos, să-şi spună părerea despre una din operele sale. Îndrăznind să o aprecieze defavorabil, poetul a fost numaidecât trimis la muncă silnică în carierele de piatră din apropierea Siracuzei. După un an. Dionysios îl recheamă pe poet şi îi citeşte ultima sa operă, înainte ca tiranul să fi terminat,

Filoxenos, fără a spune un cuvânt, se întoarce, pregătindu-se de plecare. „Unde te duci?” – îl întrebă Dionysios. „La carierele de piatră” – răspunse poetul.

Învăţătură lui Platon despre stat. Pe acela care nu ştie cui să-i dea mai curând crezare, lui Schiller sau lui Filoxenos, soarta lui Platon îl scuteşte de orice dubiu. Celebrul filosof atenian a plecat în Sicilia în jurul anului 390 î.e.n., cam în vârstă de 37 de ani, în parte fiindcà la Atena căzuse în dizgraţie din pricina criticii sale la adresa politicii statului, dar mai ales fiindcă dorea să cunoască unica mare formaţie statală greacă de pe vremea sa – formaţie care pentru un teoretician al „statului” trebuie să fi prezentat un interes deosebit.

„Până când filosofii nu vor cârmui statele, sau cei ce acum se numesc regi şi stăpânitori nu vor fi cu adevărat şi precum se cuvine filosofi, aşa ca puterea de stat şi iubirea de ştiinţă să fie în aceeaşi mână... până atunci... nu se poate pune capăt relelor” [45]. Nefiind sigur că el, ca filosof, va ajunge vreodată rege, s-ar putea ca Platon să fi încercat să-l convertească la filosofie măcar pe cel mai puternic dintre cârmuitorii lumii greceşti. Fiindu-i prezentat lui Dionysios, s-a bucurat la început de atenţia tiranului.

Curând însă regele s-a plictisit de filosoful care nu pregeta să-l dăscălească şi l-a predat, fără prea multă vorbă, reprezentantului Spartei, ca prizonier de război. La rândul său, acesta l-a vândut pe Platon ca sclav. Nu a fost nici prima şi nici ultima oară când un filosof şi un rege n-au găsit o punte de înţelegere. Şi astfel nici relelor nu li s-a putut pune capăt.

Pe Platon l-a răscumpărat un prieten. Când în anul 367 î.e.n. Dionysios al II-lea i-a urmat la tron tatălui său, filosoful a mai fost chemat în două rânduri la curtea din Siracuza. Ce i drept, Platon a rămas liber, dar n-a realizat nimic. Statul său ideal – care avea drept prototip oraşul-stat – nu a reuşit nici până în zilele noastre să facă saltul

din cărţi în realitate.

Descoperirile lui Arhimede şi maximele sale. În secolul al III-lea Siracuza a fost încetul cu încetul strivită între cele două pietre de moară – Roma şi Cartagina. Micron al II-lea a făcut, ce-i drept, din Sicilia grânarul Italiei, dar în anul 241 î.e.n. insula a devenit, cu excepţia capitalei, provincie romană. Siracuza însăşi, după un îndelungat asediu, a căzut în mâna romanilor în anul 212 î.e.n.

În cursul asediului, romanii au simţit pe propria lor piele ce înseamnă să ai drept adversar pe cel mai vestit matematician, fizician şi inginer al antichităţii, pe acel cetăţean al Siracuzei despre care are cunoştinţă şi azi orice copil de şcoală – Arhimede. „Evrica” (am găsit î), se zice că ar fi exclamat când, aflându-se în cada băii, a descoperit legile portanţei. Pentru a ilustra acţiunea pârghiilor descrisă de el, a rostit fraza mult citată: „Daţi-mi un punct de sprijin şi o pârghie suficient de lungă şi scot lumea din ţâţâni”.

Arhimede a construit însă şi maşini de război, inclusiv nişte catapulte ingenioase care, împreună cu mijloacele tradiţionale de apărare ale unui oraş asediat – bolovani, vase cu lichid inflamabil, ulei clocotind şi plumb lichid ce se revărsau în jos pe ziduri – au provocat mari pierderi trupelor romane asediatoare.

Cu toate acestea, romanii au reuşit până la urmă să ia Siracuza cu asalt; în timp ce străbăteau oraşul prădându-l, bătrânul Arhimede şedea pe o bancă şi desena figuri geometrice cu bastonul pe nisip. Soldatului roman care se năpusti asupra sa, el îi spuse cuvintele devenite celebre în toată lumea: „Nu atinge cercurile mele!” Şi cu toate că i se adresase foarte politicos, legionarul l-a străpuns cu suliţa.

Devenit oraş roman de provincie, Siracuza a ieşit repede din istoria universală şi din istoria oraşelor. În anul 878 e.n. a fost distrusă de către arabii care năvăleau în

Europa. Azi este un oraş numărând abia 80.000 de locuitori. Oraşul industrial şi universitar *Syracuse* din statul New York este mult mai mare decât actualul orăşel sicilian Siracuza, dar mult mai mic decât cel antic.

Alexandru întemeiază Alexandria. Au existat însă în antichitate două oraşe specific greceşti – chiar dacă numai o minoritate a populaţiei lor era grecească – care au întrecut Siracuza, şi anume Seleucia pe Tigru şi, înainte de toate, *Alexandria*, unul dintre oraşele întemeiate de Alexandru cel Mare. Tânărul rege trece în istorie drept unul dintre cei mai mari distrugători, dar totodată şi drept unul dintre cei mai mari întemeietori de oraşe.

În anul 335 î.e.n. Alexandru a făcut una cu pământul Teba grecească. Un an mai târziu a distrus oraşul Halicarnas din Asia Mică, renumit datorită uneia din cele şapte minuni ale lumii antice – Mausoleul, templu-cavou, înalt de 50 m, ridicat pentru satrapul persan Mausol de către soţia sa şi care a căpătat ulterior denumirea de Mausoleu. În 332 î.e.n. regele a distrus fortăreaţa maritimă feniciană Tir, considerată până atunci invincibilă, a trecut prin sabie 8.000 de soldaţi, iar pe cei 30.000 de supravieţuitori i-a vândut ca sclavi. În anul 330 î.e.n. a prefăcut în cenuşă oraşul Persepolis, pentru ca după un an să distrugă Maracanda, devenită ulterior Samarkand, oraş cu renume mondial.

Acolo unde Alexandru socotea potrivit să lase în urma sa o garnizoană, întemeia un oraş. Numărul total al oraşelor întemeiate a fost de peste şaptezeci, majoritatea aflate în ţările care azi se numesc Egipt, Iran, Afghanistan, Uniunea Sovietică, Pakistan şi India. Alexandria din Afghanistan, în prezent Kandahar, este, ca mărime, al treilea oraş al ţării. Alexandria din Egipt mai poartă şi azi acelaşi nume şi e un oraş cu peste un milion de locuitori. La începutul erei no. rtre oraşul avea 700.000 de locuitori şi era, după Roma, a doua metropolă a lumii.

Oraş construit după un model tradiţional. În anul 332

î.e.n., Alexandru, în vârstă de 24 de ani, a plecat din vechea capitala egipteană Memfis în josul Nilului şi a descoperit că vechiul post de graniţă Racotis, situat în extremitatea vestică a deltei Nilului, s-ar potrivi de minune pentru construirea unui oraş portuar.

„El… voia să-i indice numaidecât arhitectului său Dinocrates planul oraşului, străzile şi pieţele, amplasamentul templelor pentru zeii eleni şi zeiţa egipteană Isis – relatează Droysen [46]. – Neavând altceva la îndemână, i-a pus pe macedonenii săi să figureze liniile schiţei presărând făină. Atunci, venind în zbor din toate direcţiile, păsări nenumărate au început să ciugulească făina, semn pe care înţeleptul Aristandros l-a tălmăcit ca prevestind oraşului prosperitate şi un comerţ foarte dezvoltat. Se ştie în ce chip miraculos au fost îndeplinite acest semn şi gândurile regelui…”

Dinocrates a construit oraşul după un plan minuţios întocmit, luând ca model Miletul şi Pireul, dar ca mărime oraşul şi-a depăşit cu mult modelele. Alexandria, un dreptunghi împrejmuit de ziduri, se întindea de-a lungul coastei pe o distanţa de aproape 6 km şi avea o lăţime de 1, 5 km. Străzile erau perfect drepte şi seara erau luminate de felinare cu ulei. Axa est-vest, lungă de 6 km şi lată de 30 m – denumită „pista de alergări” –, a fost probabil cea mai lungă şi mai somptuoasă stradă a antichităţii.

La scurt timp după întemeiere, populaţia oraşului a crescut rapid. Nu era nevoie de nicio strămutare forţată pentru a umple dreptunghiul proiectat – egipteni, greci, evrei veneau în număr mare în noua metropolă. Întrucât Alexandru le acordase evreilor aceleaşi drepturi ca şi grecilor, zeci de mii de fii ai poporului israelit au găsit în sfârşit un adăpost în care nu erau prigoniţi, după ce sute de ani pribegiseră de colo până colo. Alexandria a devenit cea mai mare comunitate evreiască a lumii antice, aşa cum cea a lumii contemporane se află la New York.

Întrepătrunderea culturilor greacă, egipteană şi

iudaică, amestecul popoarelor, extraordinarul avânt al comerţului au făcut din Alexandria în secolul al III-lea î.e.n. O metropolă clocotind de viaţă, pe lângă care Atena, ce se ofilea cu încetul, şi Roma, care se grăbea să ajungă la hegemonia mondială, trebuie să fi produs o impresie rece, aproape provincială.

Centru comercial şi lăcaş al muzelor. Alexandria a devenit cel mai mare centru comercial al lumii. Produsele Egiptului – grâu şi în mărgele de sticlă şi papirus – erau transportate de aici, pe apă, în toate ţările din bazinul Mării Mediterane. Plutind pe Nil, mărfurile din interiorul continentului african ajungeau până la Alexandria. Caravane aduceau în hambarele portului produsele Arabici, iar de la Marea Roşie – mirodeniile şi nestematele Indiei. Comerţul cu India aducea, pare-se, un câştig de 100%. La papirus, la produse din sticlă şi parfum, Alexandria a deţinut, până în vremea lui August, monopolul în lume. Bijuteriile, sculpturile în fildeş şi argintăria din Alexandria nu au avut timp de secole aproape nicio concurenţă.

Pe temelia acestei prosperităţi şi sub conducerea dinastiei Ptolemeilor (regatul egiptean al Ptolemeilor a fost întemeiat de generalul-adjutant al lui Alexandru cel Mare, pe nume Ptolemeu), care iniţial s-a dovedit foarte înţeleaptă, Alexandria a devenit capitala lumii elene şi centrul mondial al ştiinţelor.

Sediul ştiinţei era *Museion*, „lăcaş al muzelor”, care avea însă un rol mult mai important decât nenumăratele muzee din zilele noastre, cărora le-a dat numele. Museion din Alexandria nu era numai un loc unde erau adăpostite colecţii ştiinţifice, ci şi un centru de cercetare şi de învăţământ, prima instituţie finanţată de stat în vederea promovării ştiinţelor.

Învăţaţilor le stătea la dispoziţie o grădină zoologică, cea dintâi cunoscută în istorie (prima grădină zoologică din Europa avea să fie amenajată în 1752 la Viena, în parcul

Schönbrunn). Ptolemeu al II-lea (285 – 246 î.e.n.) a întregit Museion cu o bibliotecă numărând aproape 700.000 de cărţi (suluri de papirus), care conţineau întreaga literatură greacă şi întreaga ştiinţă a antichităţii. Din ordinul dat de Ptolemeu al II-lea, la Alexandria a fost tradus pentru prima dată în limba greacă „Vechiul testament", în vederea includerii lui în bibliotecă. Euclide, părintele geometriei, îşi efectuala Museion cercetările şi îşi preda învăţătura, iar Arhimede din Siracuza se număra printre vizitatorii acestei alma mater a tuturor ştiinţelor.

Museion se afla în incinta complexului palatelor regale, care ocupa mai bine de un sfert din suprafaţa întregului oraş; el era situat, împreună cu palatele şi cazărmile, cu teatrul lui Dionysos şi cu monumentele funerare construite în cinstea lui Alexandru cel Mare şi a regilor ptolemei, într-un parc împodobit cu heleşteie şi pavilioane.

Farul de pe insula Pharos. Ptolemeu al II-lea a inaugurat în anul 279 î.e.n. pe insula Pharos, legată de uscat printr-un dig lung de 1, 3 km, acel turn luminos care a fost semnul caracteristic al noii metropole. Printre cele şapte minuni ale lumii antice se număra şi el. Informaţiile privind înălţimea lui, inclusiv statuia zeului mării – Poseidon –, care îi încununa vârful, variază, dând cifre între 113 şi 180 m. Chiar dacă cifra mai mică ar fi cea reală, înseamnă că era mai înalt decât „Turnul Babel". El va fi depăşit în înălţime abia de domurile gotice, construite în evul mediu târziu.

La început turnul din Pharos slujea navigaţiei numai în timpul zilei. În secolul I î.e.n. a fost amenajat pentru a servi drept far. Astfel a dobândit o funcţiune; putem însă presupune că dacă iniţial ar fi fost destinat să fie exclusiv indicator de direcţie, nu ar fi fost chiar atât de înalt.

S-a petrecut probabil ceva asemănător cu cele întâmplate la Babilon cu 300 de ani înainte şi la New York cu 2 200 de ani mai târziu. Scopul oficial nu era decât un

pretext binevenit pentru a putea fi etalată puterea oraşului, ale cărui turnuri se înălţau până în ceruri. E drept că turnul templului din Babilon trebuia să servească regelui zeilor drept scară, că farul din Alexandria trebuia să fie de folos corăbiilor, că zgârie-norii din New York trebuiau să aducă, date fiind preţurile exorbitante ale terenurilor din Manhattan, un maximum de profit, dar în primul rând, indiferent dacă constructorii lor o admiteau sau nu, aceste edificii erau menite să devină celebrele şi invidiatele semne distinctive şi simboluri ale rangului acelor oraşe care se socoteau a fi buricul pământului.

Aventurile amoroase ale Cleopatrei. În anul 31 î.e.n. oraşul Alexandria a avut şansa să se ridice pe o treaptă şi mai înalta, şi anume să devină capitala Imperiului mondial roman. Această şansă era legată de cea mai renumită cetăţeană a oraşului Alexandria – Cleopatra.

Când, urmărindu-l pe Pompei, Cezar a debarcat la Alexandria în anul 48 î.e.n., Cleopatra, regina Egiptului, avea 21 de ani. Fie că bărbatul de 52 de ani a devenit victima farmecului ei, fie că împreună cu ea spera să obţină comorile Egiptului pentru continuarea războiului, cert e că s-a lăsat înduplecat să-l izgonească cu forţa armelor pe Ptolemeu al XIII-lea, fratele *şi* soţul Cleopatrei; şi aceasta numai pentru că frumoasa femeie prefera să-l vadă pe tron pe celălalt frate al ei, Ptolemeu al XIV-lea. Rezultatul acestui aşa-numit război alexandrin a fost, în afara schimbării regelui, faptul că în timpul luptelor partea principală a bibliotecii de la Museion a căzut pradă incendiului.

La Roma, Cezar şi Cleopatra au provocat un mare scandal când, între anii 46 şi 44 î.e.n., au locuit acolo împreună cu fiul lor Cezarion.

Trei ani mai târziu a început legătura dintre Antoniu şi Cleopatra. Marc Antoniu, consul roman, de o statură herculeană şi stăpân peste jumătatea răsăriteană a imperiului, s-a căsătorit în anul 36 î.e.n. cu regina

Egiptului, cu toate că era însurat de multă vreme cu o altă femeie. Scopul urmărit de Cleopatra era – după părerea istoricului grec Plutarh – acela de a-şi apăra regatul cu farmecul ei, căutând de fiecare dată să-l subjuge pe acela dintre romani pe care-l considera cel mai puternic.

Tot astfel, ceea ce le-a plăcut acestor romani de frunte nu a fost nicidecum numai frumuseţea ei. Pentru Antoniu „a dispune de bogăţia Egiptului fără a scoate sabia din teacă – scrie Rostovzeff – trebuie să fi fost o perspectivă ademenitoare” [47]. „Şi mai ademenitor era să stăpânească Egiptul ca posesiune personală, şi nu ca o nouă provincie romană”.

Nu e de mirare că în asemenea condiţii căsnicia lor n-a fost prea fericită. În drama lui Shakespeare „Antoniu şi Cleopatra”, capricioasa regină îi porunceşte slujnicei sale de încredere [48]:

Mâhnit de-l afli, spune-i că în dansuri
Tot timpul mi-l petrec; de-l afli vesel.
Anunţă-l că o boală mă cuprinse”.

Iar Antoniu îi spune soţiei sale în faţă că a găsit o [49]:

„*Dumicătură*
Sleită-n a lui Cezar blid /…”

Asemenea ciondăneli nu l-au împiedicat pe marele roman să le dăruiască celor trei copii proveniţi din această căsnicie provincii romane răsăritene. August, viitorul împărat, a fost de părere că lucrurile au mers totuşi prea departe. Rezultatul bătăliei navale de la Actium (31 î.e.n.) a decis ca Imperiul roman să fie condus de către August de la Roma, şi nu de către Antoniu de la Alexandria. Când trupele lui August s-au apropiat de Alexandria, Antoniu s-a sinucis.

Cleopatra a încercat, pare-se, să câştige şi favoarea lui August – acum cel mai puternic dintre romani. În drama lui Shakespeare, regina îi spune cu multe înţelesuri:

„Doamne şi stăpâne /” [50 l când încercarea a dat greş, ea s-a lăsat muşcată de un şarpe veninos, la vârsta de 39 de ani. Pe Cezarion – fiul ei şi al lui Cezar –, care avea şaptesprezece ani, August l-a executat.

Viaţa acestei femei seducătoare, de o cultură vastă, la fel de capricioasă pe cât era de rece şi de calculată, a alimentat timp de două milenii imaginaţia unui şir de biografi. Istoricul roman Aureliu Victor afirmă că ea ar fi pretins mai multor amanţi drept preţ al favorurilor sale să-şi pună a doua zi în zori capul sub securea călăului; pe asemenea relatări se sprijină şi poetul rus Aleksandr Puşkin în frumoasa sa poezie „Nopţi egiptene” [51]:

„Apune ziua purpurie

Pe cer apare luna blând şi-şi varsă aurul, privind la galeşa Alexandrie.

În tainice sclipiri palatul cu baldachine aurite înmiresmat de dulci ispite îşi scurge-n amintiri veleatul

Omar foloseşte biblioteca drept combustibil. Palatele i-au supravieţuit Cleopatrei. Încă în jurul anului 100 al erei noastre oraşul Alexandria mai era, ca mărime, al doilea oraş al Imperiului roman. O răscoală a evreilor în secolul al II-lea şi disputele sângeroase cu creştinii care-şi sporeau prozeliţii au avut însă ca urmare distrugerea unor cartiere întregi.

În anul 641 califul Omar I a cucerit Alexandria. Ceea ce mai rămăsese din marca bibliotecă – după războiul lui Cezar împotriva soţului iubitei sale – a fost folosit de arabi drept combustibil pentru băile publice. Se spune că Omar ar fi motivat aceste dispoziţii declarând: „Dacă scrierile acelea greceşti concordă cu Coranul, atunci sunt inutile şi nu e nevoie să fie păstrate. Dacă se abat însă de la Coran, atunci sunt primejdioase şi trebuie distruse” [52].

În felul acesta Alexandria şi-a încetat existenţa ca oraş al ştiinţei. Importanţa sa ca punct de tranzit pentru

comerţul cu India s-a mai păstrat până când portughezii au descoperit calea maritimă spre India. În 1798, când generalul Bonaparte a intrat în Alexandria, oraşul număra 5.000 de locuitori. Azi are un milion şase sute de mii de oameni, dar de o faimă mondială nu mai poate fi vorba.

Odată cu Alexandria, grecii au creat ultimul şi cel mai mare oraş-stat. Pentru strălucitoarea metropolă, Egiptul nu era decât un hinterland, iar în afara vechii capitale decăzute Memfis nu existau decât nişte sate murdare. Alexandria, aflată la interferenţa a trei continente, a fost creuzetul în care s-au amestecat marile civilizaţii ale antichităţii; solul Africii a găzduit oraşul natal al ştiinţei europene.

CAPITOLUL VI
SÂNGEROASA REGINĂ A MĂRILOR

Solul Africii a găzduit şi oraşul care era cât p-aci să provoace pieirea Europei – *Cartagina*.

Primitivitate împopoţonată cu giuvaere. Cartaginezii – bărbaţi şi femei – se împodobeau cu brăţări şi cercei, de asemenea mulţi dintre ei îşi aninau la nas inele; femeile purtau în jurul gleznei brăţări grele, iar în jurul gâtului lanţuri din mărgele sau scoici. Ambele sexe se parfumau, femeile se fardau; barba ondulată era podoaba bărbatului.

Cartaginezii purtau cămăşi de lână lungi până la glezne, croite drept, fără cingătoare, de asemenea sandale şi o căciulă din pâslă, ascuţită la vârf. Mâncau un păsat de făină pregătit cu brânză şi miere, pe lângă aceasta peşte şi carne de câine. Prizonierii de război erau lăsaţi să fie călcaţi în picioare de elefanţi. Comandanţii de oşti care sufereau o înfrângere erau răstigniţi.

Oraşul lor era strâmt şi murdar; pe uliţele întortocheate domnea larma şi un miros pestilenţial; casele, de formă cubică, erau zidite în mod primitiv. Pe colinele şi povârnişurile oraşului interior locuinţele se

îngrămădeau perete lângă perete şi acoperiş peste acoperiş. Mobilierul se compunea de obicei numai clin nişte ulcioare mari de lut în care se păstra apa, făina şi chiar îmbrăcămintea. Cetăţenii cu stare îşi puteau îngădui luxul unui covor şi al unui sipet de lemn.

În Cartagina clădirile destinate cultului erau imitaţii meschine ale celor egiptene, locuinţele celor bogaţi se străduiau zadarnic să semene cu cele greceşti. Produsele meşteşugarilor nu erau cerute în afara Cartaginei.

Cartaginezii nu cunoşteau nici circul, nici teatrul; voioşia era probabil un lucru rar. Se simţeau urmăriţi la fiecare pas de demoni şi, atunci când îşi închipuiau că i-au mâniat pe zei, jertfeau copii gurii de foc a zeului Baal.

Aveau succes ca negustori, îşi duceau negoţul fără scrupule şi erau cei mai mari navigatori ai antichităţii. Sub conducerea lui Ilanibal au râvnit la dominaţia mondială; în anul 211 î.e.n. cartaginezii se aflau la porţile Romei.

Măreţia lui Hanibal ca om, încântarea resimţită de toţi ofiţerii de stat-major faţă de perfecţiunea bătăliei de nimicire de la Cannae şi emoţionanta relatare din cărţile ilustrate de poveşti despre trecerea elefanţilor săi peste Alpi ar putea fi motivele pentru care la auzul numelui Cartagina devenim sentimentali. Poate că la acestea se adaugă şi compasiunea pentru oraşul pe care romanii l-au nimicit cu atâta cruzime, precum şi o oarecare simpatie pentru cei învinşi. Ar trebui să ne punem însă întrebarea dacă într-adevăr ar fi fost de dorit o victorie a Cartaginei asupra Romei şi distrugerea oraşului care i-a imprimat Europei factura.

Cele 22 de litere ale fenicienilor. Asemenea Siracuzei sau New York-ului, oraşul Cartagina a fost la început o colonie. L-au întemeiat acei semiţi care iniţial se numeau canaaneeni, dar pe care grecii i-au denumit fenicieni, iar romanii – puni. Pe ţărmurile mediteranene care aparţin astăzi Siriei şi Libanului, aceştia au ridicat un lanţ des de

oraşe comerciale, printre care cele mai însemnate au fost *Ugarit*, *Biblos*, *Sidon* şi *Tir*.

Fenicienii au realizat o performanţă culturală remarcabilă. Au inventat în secolul al XII-lea î.e.n. un alfabet alcătuit din 22 de litere, incomparabil mai uşor de îiwăţat şi mai adaptabil decât scrierile ideografice de pe Eufrat şi Nil, un alfabet care a devenit baza tuturor scrierilor europene. Mai important însă a fost faptul că au contribuit în mod hotărâtor la înflorirea altor civilizaţii, aducând de pe meleagurile cele mai îndepărtate fier, cositor şi argint. Au fost negustorii de materii prime ai antichităţii.

Epoca de glorie a fenicienilor a început în jurul anului 1400 î.e.n., când a decăzut puterea maritimă a oraşului Cnossos de pe insula Creta şi în felul acesta drumul spre partea apuseană a Mării Mediterane a devenit liber. Încă din secolul al XII-lea î.e.n. vasele feniciene au realizat o performanţă extraordinară. Nu numai că au străbătut distanţa de aproape 4.000 km până la Gibraltar, dar au şi trecut de strâmtoare, ajungând până la *Tartessos*, oraşul argintului şi al cositorului, situat în apropiere de Cádizul de azi, pe coasta de sud-est a Spaniei, şi care a fost timp îndelungat cel mai mare furnizor de metal al antichităţii.

Ca puncte de sprijin pentru călătoriile care durau săptămâni întregi până la Atlanticul bântuit de furtuni, Tirul a întemeiat colonii pe insula Cipru, în Africa de nord şi în sudul Spaniei. Unul dintre aceste puncte de sprijin a fost Cartagina, cuvânt ce înseamnă acelaşi lucru ca şi Neapole, adică „Oraşnou”.

Cartagina, prima putere maritima. Cartagina, întemeiată probabil în secolul al IX-lea î.e.n., era situată pe o peninsulă în mijlocul golfului Tunis, la câţiva kilometri nord-vest de actualul oraş Tunis. După numai o sută de ani colonia a început să-şi întreacă oraşul-mumă Tir, deoarece necontenitele atacuri ale asirienilor împotriva coastei

siriene au dus la o emigraţie masivă spre Cartagina. În secolul al YTII-lea vechea Fenicie a fost cucerită de asirieni. În anul 574 î.e.n. Tirul a. căzut sub stăpânirea lui Nabucodonosor, regele Babilonului, iar în anul 322 î.e.n. a fost distrus de Alexandru cel Mare.

Între timp Cartagina a devenit regina mărilor. Pentru întregul bazin mediteranean de la apus de Sicilia, cartaginezii revendicau monopolul absolut al comerţului maritim, adică scufundau orice vas care nu era cartaginez în cazul când căpitanul nu putea prezenta un contract comercial cu Cartagina…

Au întemeiat colonii în Sicilia apuseană, pe insula Malta, în Sardinia şi, înainte de toate, în sudul Spaniei. Din aceste puncte controlau economia unor regiuni întinse.

Porturile nu serveau, ca în cazul coloniilor greceşti, pentru a absorbi surplusul demografic, ci erau simple baze de aprovizionare şi puncte de control, asemănătoare cu cele întemeiate de englezi 2 200 de ani mai târziu, cu scopul de a-şi asigura drumul spre India şi Australia (Gibraltar – Malta – Cipru – Aden – Singapore).

Peninsula Cornwall, vârful de sud-vest al Angliei, precum şi Bretania erau vizitate de vasele cartagineze din cauza zăcămintelor de cositor. Faptul că Nabucodonosor a putut folosi la Babilon cositor englez, îl datora tot cartaginezilor. Cu vasele lor, acţionate atât cu vâsle cât şi cu vele, ajungeau până la Tenerife şi Madeira.

Amiralul cartaginez Hanno a făcut în jurul anului 500 î.e.n., cu o flotă de 60 de vase, o călătorie în jurul Africii de vest, atingând Camerunul, performanţă care abia peste 2000 de ani avea să fie întrecută de portughezi. După ce fenicienii au ajuns în acest punct înaintat, din Camerun au pornit spre Cartagina, de-a curmezişul Saharei, caravane cu mărfuri.

Planul oraşului. Centrul acestui imperiu mondial al navigatorilor şi al neguţătorilor intermediari a fost unul dintre cele mai tipice state-oraşe ale antichităţii – un

singur mare oraş cu un hinterland modest. Teritoriul stăpânit de Cartagina – aflat pe teritoriul Tunisiei de azi – a fost de aproximativ 40.000 km², cam tot atât cât are în zilele noastre Elveţia.

Oraşul propriu-zis avea o suprafaţă de 20 km², împrejmuită de un zid: trei kilometri pătraţi reveneau *oraşului vechi*, cu clădiri înghesuite, iar partea principală revenea unei suburbii acoperite de grădini şi necropolelor. Acestea din urmă nu aveau însemnătatea covârşitoare a celor egiptene, dar totuşi aveau o importanţă mai mare decât cimitirele noastre, în secolul al III-lea î.e.n., pe vremea celei mai puternice înfloriri, numărul locuitorilor poate fi evaluat la 300.000. Cifra de 700.000 despre care vorbeşte geograful grec Strabo se referă, probabil, la întregul teritoriu stăpânit de Cartagina.

CELE MAI MARI SUPRAFEŢE URBANE ALE ANTICHITĂŢII ÎMPREJMUITE DE ZIDURI

	Numele oraşului	Suprafaţa (km²)	Numărul locuitorilor
1	Babilon, din care oraşul interior	300 3, 9	350.000
2	Pataliputra	28	500.000
3	Cartagina	20	300.000
4	Atena-Pireu-Faleron. din care Atena	15 2, 1	110C00
5	Siracuza	14	400.000
6	Roma	13, 7	1 100.000

7	Alexandria	9, 2	700.000
8	Tuba (Egipt)	7, 5	
9	Ninive	6, 7	120.000
10	Uruk	4, 5	100.000

Centrul oraşului vechi era citadela, sau *oraşul de sus*: o colină apărată de un al doilea zid. Aici erau înghesuite fortăreaţa, mai multe temple şi altare, columne cu caracter religios, statui ale zeilor şi locuinţe ale preoţilor. Pentru circulaţie rămâneau nişte ulicioare strâmte.

Centrul *oraşului de jos* îl forma piaţa, aşezată la jumătatea drumului dintre fortăreaţă şi port. Şi oraşul de jos se răsfira pe dealuri, cu trepte pe străzile care se strecurau printre casele cu mai multe caturi, părând adeseori mai curând nişte poteci şerpuitoare, întunecate. După obiceiul oriental, casele întorceau spre uliţe ziduri fără viaţă; ferestrele, puţine la număr şi fără geamuri, se deschideau spre curtea interioară, care în majoritatea cazurilor era mult mai mică decât în vechiul Babilon.

Poezia străzii şi domnia preoţilor. Printre case se întâlneau autentice blocuri de locuinţe, având până la şase etaje, adevărate case de raport, mai frecvente în uliţele povârnite care duceau spre oraşul de sus. La aceste case parterul nu avea ferestre, fiind conceput ca hambar şi loc de refugiu. Piloni de piatră consolidau lutul bătătorit cu picioarele sau cărămizile uscate la aer, care pretutindeni în oraş serveau ca material de construcţie. Tencuiala de var coşcovită, pereţi, aplecaţi într-o rână, ziduri cu crăpături, ici şi colo câte o dărâmătură, toate acestea treceau, după cât se pare, drept lucruri fireşti.

Din tabloul străzii nu lipseau vânzători de apă mânând câte un cal sau un măgar, sclavi cu poveri mari

purtate pe cap, armurieri care băteau nicovala în pragul uşii deschise, copii sunând din clopoţei şi invitând oamenii să viziteze o baie publică, găini cotcodăcind sau câini de pripas.

Fierarii erau, alături de dulgherii constructori de corăbii, principalii meseriaşi ai oraşului. Pentru lucrări din metal mai pretenţioase, pentru monumente funerare, ca şi pentru lucrări decorative erau aduşi greci din Sicilia, în mare parte ca prizonieri de război, căci secole de-a rândul s-au purtat războaie cu Siracuza. Mulţi cartaginezi trăiau din pescuit sau din cultivatul măslinilor, smochinilor şi viţei de vie în grădinile suburbane.

Stăpânii Cartaginei erau marii neguţători, armatorii şi preoţii. Slujitorii zeiţei protectoare a oraşului, Tanit, şi ai zeului Raal (numit şi Baal Hammon, Melcart sau Moloh), căruia i se aduceau jertfe omeneşti, puteau fi recunoscuţi după veşmântul lor din pânză de in croit în formă de sac, şi după faptul că erau raşi în cap. Ei vegheau la respectarea riturilor sângeroase ale unei religii care, provenită din timpurile străvechi ale barbariei, se rătăcise într-o metropolă.

Cultul demonilor şi uciderea copiilor. Chiar şi pe timpul lui Hanibal cartaginezii mai erau despărţiţi printr-o prăpastie de gândirea raţionalistă – căreia filosofii greci îi pregătiseră drumul –, de înţelegerea reală a relaţiilor dintre lucruri. Cartaginezii nu depăşiseră acea treaptă a dezvoltării în care imaginaţia este stăpânită de magie, fiind convinşi că poate supravieţui numai acela care-i îmbunează necontenit pe demonii atotputernici, şi că, pentru a îmbuna un zeu mâniat, calea cea mai sigură este o jertfă omenească.

Trebuie să ne dăm seama că până la răspândirea creştinismului, viaţa unui om conta foarte puţin. Uciderea unui sclav nu era o crimă, pentru că sclavul nu era om. Viaţa unui copil nu avea nici chiar la cetăţeni valoarea pe care i-o atribuim noi. Spartanii abandonau pruncii diformi.

La Atena şi Roma abandonarea copiilor, chiar şi a celor sănătoşi, era un mijloc oficial îngăduit pentru a se descotorosi de o progenitură nedorită. Asemenea copii ori se prăpădeau, ori încăpeau pe mâna unui neguţător de sclavi.

În necropolele regilor din Ur, toţi slujitorii suveranului îşi urmau stăpânul şi dincolo de viaţă. Din Biblie aflăm despre regele moabiţilor că „atunci a luat pe fiul său cel întâi născut... şi l-a adus la ardere de tot pe zid” (*Regii*, II, 3, 27). Profetului Ieremia dumnezeu îi spune: „«Fiii lui Iuda au săvârşit fărădelegi în ochii mei»... «zidit-au înălţimi cu altare: Tofet... să ardă în foc pe fiii şi pe fiicele lor...»” (*Ieremia,* 7, 30 – 31). La rândul său, şi strămbunul Abraham „a apucat cuţitul ca să junghie pe fiul său” (*Facerea*, 22, 10).

Dual înghite 500 de copii. În practica jertfirii oamenilor la cartaginezi este uimitor faptul că ea a dăinuit până în secolul al II-lea î.e.n., şi aceasta într-un oraş mare, unde tradiţiile dispar de obicei destul de repede. E de-a dreptul de neconceput numărul mare al acestor jertfe.

Când în anul 310 î.e.n. Agatocle din Siracuza s-a aflat în faţa porţilor Cartaginei, oraşul a căutat să evite dezastrul aruncând 500 de copii în gura – încinsă de către preoţi – a statuii lui Baal. Trupele Siracuzei au fost într-adevăr respinse – şi nici unui cartaginez nu i-ar fi trecut prin minte să atribuie izbânda unei alte cauze decât plăcerii resimţite de Baal când a înghiţit copiii arşi.

Jertfele, înfăşurate în pânze negre, erau aşezate – vii sau cu gâtlejul tăiat – pe braţele incandescente ale statuii de bronz, unsă cu alifii. Înapoia idolului stăteau preoţii, care, cu ajutorul unor lanţuri subţiri, îi trăgeau braţele în sus, aşa încât copiii alunecau în gâtlejul de foc al zeului. Alţi preoţi se flagelau sau îşi crestau obrajii în aclamaţiile mulţimii de gură-cască. În larma generală se amestecau răpăitul tobelor şi sunetele stridente ale cornilor şi cimpoaielor.

„Unii căzură în nesimţire; alţii rămaseră ca împietriţi, cul undaţi într-un adânc extaz. O spaimă nesfârşită cuprinse toate sufletele… poporul Cartaginei, cu răsuflarea întretăiată, aştepta cu groază…” – astfel descrie Flaubert în „Salammbô” [53], cu precizia unui istoric, jertfirea unui copil, săvârşită în cursul răzvrătirii mercenarilor din anul 240 î.e.n. „Fanaticii urlau: «Mănâncă, Stăpâne, mănâncă!»… Pofta nesătulă a Zeului nu se potolea. Cerea mereu. Pentru a-l sătura, îi azvârliră pe braţe grămezi întregi de trupuri legate în lanţuri… O piramidă de cărbuni se ridica pe rugul stins, până la genunchii uriaşului scăldat în sânge, care… părea că se clatină beat de plăcere”.

Duelul Roma – Cartagina. Acesta a fost oraşul Cartagina, pe care l-au distrus romanii. Au fost necesare în acest scop trei războaie, care s-au prelungit de-a lungul a 118 ani. Perioadele de ostilităţi propriu-zise, însumând 44 de ani, au adus Roma până în pragul prăbuşirii.

Oroarea romanilor faţă de jertfirea vieţilor omeneşti de către cartaginezi este dovedită prin documente, dar ea nu a fost atât un motiv al războiului, cât mai curând un prilej binevenit de a face propagandă pentru război. Înfruntarea dintre cele două oraşe gigantice era inevitabilă, căci fiecare din ele era în stare să domine bazinul Mării Mediterane şi era hotărât s-o facă. Nimic nu poate fi comparat cu ura dintre două oraşe rivale care cred că numai pentru unul din ele este loc pe lume. După Babilon şi Ninive, după Sparta şi Atena, au demonstrat la rândul lor acest lucru Roma şi Cartagina.

În primul război punic (264 – 241 î.e.n.), Cartagina a pierdut posesiunile sale din Sicilia. În al doilea război punic (218 – 201 î.e.n.), Hanibal, comandantul suprem, în vârstă de 28 de ani, a pornit din Spania cartagineză, a străbătut sudul Franţei şi a traversat Alpii cu 40 de elefanţi de război, iar în toamna anului 218 se afla cu 26.000 de ostaşi pe fluviul Po, de unde-şi propunea să

despice cizma italiană de sus în jos.

În anul 216 î.e.n. Hanibal ajunge la Cannae, în Italia de miazăzi, la o distanţă apreciabilă la sud de Roma. Acolo a avut loc între cartaginezi şi romani – aceştia din urmă superiori din punct de vedere numeric – cea mai vestită bătălie de încercuire din istoria universală. Oştiri cartagineze au debarcat în Sicilia şi Sardinia. Siracuza şi Capua au trecut de partea lui Hanibal. În afară de Roma cu împrejurimile ei şi de câteva puncte de sprijin pe ţărmul apusean, întreaga Italie era în mâna lui.

Romanii au mobilizat până la ultimul cetăţean şi chiar o parte din sclavi. Nu au mai riscat însă nicio bătălie, ci ani în şir au purtat un război tenace, de hărţuială, împotriva eşaloanelor din spatele frontului, a taberelor şi oraşelor inamicului, reuşind prin aceasta să-l slăbească în mod hotărâtor. În anul 211 î.e.n., când balanţa a început să încline în favoarea romanilor, cartaginezii au pornit un ultim atac direct asupra Romei. Atunci a răsunat în oraş strigătul de groază: „Hannibal ante portas”[5]. Atacul a eşuat, iar cartaginezii au fost împinşi tot mai departe către sudul Italiei; în cele din urmă, în anul 203 î.e.n., după o campanie de 15 ani, Hanibal s-a înapoiat în grabă la Cartagina, pentru că între timp în Africa debarcaseră romanii, care îi ameninţau capitala.

Cato, aţâţătorul la război. La Zama (202 î.e.n.) Hanibal a fost înfrânt. Cartagina a pierdut războiul şi a fost obligată să cedeze Spania şi să-şi distrugă toate navele de război. Oraşul a rămas intact.

Destinul crunt i s-a pregătit în anul 155 î.e.n., când Marcus Porcius Cato, purtătorul de cuvânt al latifundiarilor romani, a început să-şi încheie toate cuvântările rostite în senat – indiferent de subiectul lor – cu cuvintele: „Ceterum censeo Carthaginem esse

5 „Hanibal e în faţa porţilor oraşului”. – Nota trad.

delendam” (încolo, socot că trebuie distrusă Cartagina). Culturile de viţă de vie şi de măslini, asupra cărora cartaginezii, după pierderea posesiunilor de peste mare, îşi concentraseră cu mare succes forţele, au fost resimţite ca o concurenţă insuportabilă de către acei romani care se îndeletniceau cu aceste culturi fără să aibă acelaşi succes.

Dintr-o vizită făcută la Cartagina, Cato a adus un mănunchi de smochine splendide, pe care-l flutura în senat pentru a ilustra nivelul periculos de înalt atins de agricultura cartagineză. După ce timp de şase ani a împuiat urechile senatului cu eternul său „Ceterum censco”, s-a ajuns până acolo încât, în anul 149 î.e.n., Roma a dat cartaginezilor un ultimatum impertinent, cerându-le să-şi mute neîntârziat oraşul de pe ţărm în interiorul ţării. Când cartaginezii – aşa cum era de aşteptat – au refuzat, Roma a pornit război împotriva Cartaginei, hotărâtă să o distrugă.

Roma statuează un exemplu. Romanii au trebuit să asedieze oraşul timp de aproape trei ani. Pe istmul lat de 4 km care lega peninsula de uscat, un şanţ lat de 20 m şi prevăzut cu două metereze de pământ forma prima linie de apărare. Cartagina însăşi era apărată printr-un zid înalt de 13 m, în a cărui parte interioară se aflau cazemate cu mai multe caturi pentru 24.000 de ostaşi, 4.000 de cai şi 300 de elefanţi dresaţi pentru război.

Ca să-şi apere oraşul, bărbaţii, până la ultimul om, s-au urcat pe ziduri. Femeile şi-au jertfit părul, pentru că din el puteau fi împletite corzile necesare catapultelor. Când trupele lui Scipio au luat cu asalt zidul principal, cei 50.000 de locuitori ai Cartaginei rămaşi în viaţă au continuat lupta, retranşându-se în oraşul de sus. Romanii i-au biruit, dar au trebuit să nimicească om cu om, să ia cu asalt casă cu casă.

Scipio a incendiat ruinele Cartaginei. Focul a bântuit 17 zile încheiate. Ceea ce flăcările au cruţat au nimicit soldaţii. După aceea au arat locul cu plugul şi au presărat

sare. Oraşul Cartagina a dispărut de pe faţa pământului. Roma nu mai avea rival.

Zdrobind Cartagina, Roma a statuat un exemplu „pentru crima de a fi fost pe punctul de a învinge Roma”, scrie Toynbee [54]. Herder a condamnat cu vehemenţă modul în care „senatul cel înţelept a deliberat dacă Cartagina mai poate fi răbdată pe faţa pământului – ca şi cum ar fi fost vorba de o căpăţână de varză” [55].

August a aşezat pe pământul pustiit al Cartaginei de altă dată 3.000 de colonişti romani. Într-un răstimp de o sută de ani oraşul a ajuns ca mărime al treilea oraş al imperiului (după Roma şi Alexandria), devenind cel mai rău famat lăcaş al viciilor. În anul 439 e.n. vandalii au smuls Imperiului roman de apus noua Cartagină, făcând din ea capitala unui imperiu germanic pe pământ african. Distrugerea ei totală şi definitivă a fost opera airaibilor în anul 697. Azi există însă din nou un orăşel cu numele *Carthage*.

Până la pietre oraş fără civilizaţie. Multe metropole au răspândit barbaria în afara zidurilor lor: Ninive şi în parte Roma, Samarkand sub Timur, Madrid şi Londra în prima perioadă a stăpânirii lor coloniale. Altele au trecut ele însele prin recidive sângeroase la barbarie.

Cartagina pare să fie însă unicul caz în care nişte barbari au creat o metropolă care a fost barbară şi a rămas barbară, o metropolă care nu a vădit niciun început de civilizaţie. „Lupoaica ce avea să biruie pământul – scrie Herder despre Roma [56] – a trebuit mai întâi să se exerseze în luptă cu un şacal african pe care, în cele din urmă, l-a nimicit”.

CAPITOLUL VII

STRĂLUCITOAREA MIZERIE A ROMEI

Lupoaica Roma a sfâşiat multe oi. Cu o consecvenţă care aminteşte de Ninive, romanii au întreprins împotriva

oraşelor vremii lor o înspăimântătoare acţiune de lichidare. Printre altele, romanii au nimicit:

Secolul VI î.e.n.	Alba Longa	Capitala Latiumului şi ca principalul riva orăşelului Roma
396 î.e.n.	Veil	Cel mai dintre oraşele ma etruscilor
265 î.e.n.	Volsinii	Azi Orvieto atunci ultimul etrusc care îi rezistase Romei
211 î.e.n.	Capua	În Italia timpuri al doilea o mărime
146 î.e.n.	Cartagina	
146 î.e.n.	Corint	
133 î.e.n.	Numantia	Capitala celtiberilor în Spa nord-est
86 î.e.n.	Pireu	
86 î.e.n.	Troia	
60 e.n.	Londinium	Londra de azi
70 e.n.	Ierihon	
70 e.n.	Ierusalim	
164 e.n.	Seleucia	Anterior capitala Imperiului

seleucid

19		
7 e.n.	Lyon	Capitala Galiei
27		
3 e.n.	Palmira	

Cel mai mare stat-oraş din istorie. Pagini întregi s-ar putea umple cu înşirarea oraşelor prădate de romani. Dar au reconstruit aproape toate oraşele distruse, deoarece pentru ei, ca şi pentru greci, o regiune lipsită de oraşe era de neconceput. Oraşele alcătuiau scheletul imperiului care, în fond, a fost cel mai mare stat-oraş din istorie, fiindcă până şi oraşe gigantice ca Alexandria şi Antiohia erau totuşi numai imensul hinterland al unui singur oraş – Roma.

Unul din capitolele cele mai uimitoare ale istoriei universale este procesul prin care un sat aşezat pe colina Palatin, deasupra Tibrului, s-a transformat în orăşelul Roma, iar acesta, în răstimp de câteva secole, în Roma atotstăpânitoare a lumii. Lumea din care făcea parte Roma n-a fost cruţată în nicio privinţă – aşa cum nici romanii înşişi nu au fost cruţaţi.

Întemeierea Romei. Potrivit legendei, fraţii gemeni Romulus şi Remus, urmaşi ai eroului troian Enea, au fost abandonaţi apelor Tibrului de un unchi hain. Aruncaţi pe ţărm, au fost alăptaţi de o lupoaică milostivă, a cărei statuie poate fi văzută azi în palatul custozilor din Roma. La 21 aprilie 753 î.e.n., cei doi fraţi, deveniţi între timp adulţi, s-au hotărât să întemeieze oraşul Roma. Atunci s-a întâmplat însă ceva care a făcut ca legenda să suscite interes. Remus a fost ucis de fratele său – întocmai ca Abel de Cain, primul întemeietor de oraşe conform Bibliei. La obârşia oraşului se află iarăşi un fratricid.

Dar de ce a trebuit să moară Remus? Pentru că a sărit peste zidul oraşului, pe atunci încă scund, ca să-şi bată joc de el. Faptul constituia o crimă împotriva ideii de oraş, o crimă pe care Romulus a pedepsit-o cu moartea.

Azi un oraş ar fi condamnat la moarte dacă nu ar sări peste zidurile lui vechi. Pe vremea aceea fapta lui Romulus a fost considerată drept demnă de laudă şi cât se poate de firească, iar el a fost venerat ca zeu.

Bineînţeles, Roma n-a fost întemeiată la 21 aprilie 753 î.e.n., cum a stabilit – destul de arbitrar – învăţatul roman Varro în primul secol î.e.n. După cunoştinţele noastre actuale, lucrurile s-au petrecut cam aşa:

În secolul al X-lea î.e.n. a luat fiinţă pe *Palatin*, în regiunea centrală a Italiei, denumită Latium, un sat. După două sute de ani i-a urmat o aşezare pe colina învecinată *Quiritial*. În secolul al VI-lea cele două sate s-au unit, formând orăşelul *Roma*, căruia i s-au alăturat treptat alte cinci aşezări întărite. Cele şapte coline erau situate cam la 20 km de coastă, pe malul estic, mlăştinos al Tibrului, care, începând de acolo, devenea navigabil. O insulă aflată în mijlocul lui invita la construirea unui pod de lemn.

„Aici nu s-a statornicit un popor mare, nomad, condus cu chibzuială şi care să-şi fi rostuit cu prudenţă centrul unui imperiu – era de părere în anul 1787 un călător venit la Roma, pe nume Goethe [57]. – Nu, aici şi-au pregătit mai întâi un lăcaş păstori şi oameni fără căpătâi… Nicio aşezare a popoarelor din antichitate nu era atât de prost amplasată ca Roma…”

Pe colina Capitoliului se construieşte. Abia înjghebat, orăşelul de pe colină a căzut în secolul al VI-lea î.e.n. sub stăpânirea etruscilor, stăpânii Italiei de nord, în timp ce sudul peninsulei era grecesc. În jurul anului 510 î.e.n., nobilimea băştinaşă l-a izgonit pe regele etrusc, înlocuindu-l cu doi consuli aleşi pe un an.

„Tocmai acest fapt a ridicat Roma la o înaltă treaptă a puterii”, scrie francezul Montesquieu, filosof al teoriei statului, în celebrele sale „Consideraţii asupra cauzelor grandorii şi decadenţei romanilor” [58]. „Principii au în cursul vieţii lor perioade în care predomină ambiţia, cărora le urmează alte pasiuni sau chiar inactivitate totală; într-o

republica însă, având conducători care se schimbă anual şi care se străduiesc să se distingă în timpul cât deţin conducerea, pentru a obţine alte funcţii, nu există clipe de răgaz pentru ambiţie; ei folosesc senatul pentru a propune poporului războaie, indicându-i zilnic noi duşmani. Senatul era el însuşi foarte înclinat spre război, căci, fiind necontenit sâcâit de plângerile şi cerinţele poporului, el căuta să abată poporul de la necazurile lui, ocupându-l *în afara* zidurilor. Războiul era aproape întotdeauna pe placul poporului, deoarece, printr-o chibzuită repartizare a prăzii, s-a găsit mijlocul de a-l face folositor poporului. Cum Roma era un oraş lipsit de activitate comercială şi aproape fără meşteşuguri, jaful era singurul mijloc pe care-l avea un cetăţean ca să se îmbogăţească".

Orăşelul a dobândit bani şi putere subjugând şi distrugând, pe rând, aşezările învecinate. Pe *Capitolin* – cea mai abruptă dintre cele şapte coline – s-a construit o cetate puternică şi, ca sanctuar al oraşului, un templu închinat lui Jupiter. Prin secarea mlaştinilor din şesul Tibrului, Roma a câştigat spaţiu de extindere. Dar nu se putea compara cu marile oraşe ale Italiei: *Tarquinia*, capitala etruscilor, *Capua*, bogatul oraş comercial situat la nord de Neapole, şi, cu atât mai puţin, cu coloniile greceşti *Tarent*, *Agrigent* şi *Sir acuza*.

Iar în anul 386 î.e.n. se părea că totul se sfârşise. Ţărişoara a fost invadată de gali, care au dat foc Romei. Doar pe *Capitoliu* au mai reuşit romanii să se menţină.

Ei s-au apucat de reconstrucţie cu multă tenacitate. În locul meterezului de pământ, ce nu rezistase galilor, au ridicat un zid înalt de 10 m, căruia greşit i s-a dat denumire t de *Servianus* (după Servius Tullius, rege al oraşului, care domnise în secolul al VI-lea î.e.n.). Resturile zidului, năpădite de buruieni, se mai pot vedea şi astăzi.

Totodată romanii şi-au mărit oştirea, instruită cu o asprime spartană, extinzând obligativitatea serviciului militar, pe care o avuseseră numai nobilii, asupra tuturor

cetăţenilor. Forţa militară sporită le-a dat putinţa să subjuge complet oraşele Latiumului, care în anul 338 î.e.n. s-au răzvrătit împotriva supremaţiei romane.

Necunoscut în Grecia. Întrucât puterea etruscă a decăzut, iar coloniile greceşti erau la fel de dezbinate ca şi patria-mumă, Roma a devenit acum cea mai mare forţă a Italiei, deşi nu se sprijinea decât pe un teritoriu de aproximativ 12.000 km² (atât cât are Tirolul de azi), eu o populaţie în jurul a 400.000 de oameni. Roma însăşi era încă un oraş de ţărani, al cărui nume abia se cunoştea în Grecia şi ai cărui locuitori se complăceau, după tradiţia strămoşilor, să poarte părul lung şi o barbă ce le acoperea întreaga faţă.

Înfrângând în patru războaie sângeroase – între anii 343 şi 290 î.e.n. – pe samniţi, poporul de munteni, iar până în anul 264 î.e.n. şi pe aliaţii răsculaţi din Italia de sud, Roma a cucerit supremaţia asupra celor două treimi care alcătuiau sudul Peninsulei Italice, ajungând astfel cel mai mare stat situat la vest de lumea greacă. În acelaşi an 264, când în Italia s-a restabilit pacea, a început şi primul război împotriva Cartaginei, acea luptă înverşunată în trei reprize în care învinsul a fost şters de pe faţa pământului, iar învingătorul a devenit stăpânul lumii.

Odată cu victoria în cel dintâi război punic, puterea romană trece pentru prima oară dincolo de teritoriul continental al Italiei, obţinând în mai puţin de un secol stăpânirea asupra întregii Mări Mediterane, stăpânire care până atunci nu fusese niciodată concentrată într-o singură mână. În anul 241 î.e.n., Sicilia devine romană; în anul 238 au urmat Sardinia şi Corsica. În anul 229 romanii îi învinge pe piraţii iliri şi se stabilesc în Iugoslavia de azi. În anul 225 cuceresc Italia de nord, iar în anul 206 cea mai mare parte a Spaniei. Oştirea disciplinată a cetăţenilor Romei şi-a dovedit superioritatea pe toate fronturile.

Hanibal ante portas! între anii 218 şi 203 î.e.n., când Hanibal se afla în Italia şi înainta spre Roma, totul părea

din nou pierdut. Într-un război de hărţuială de o deosebită dârzenie, romanii i-au slăbit până într-atât trupele, încât au reuşit să-l doboare.

Cartaginezii au pustiit însă întreaga Italie de sud. Au dat foc tuturor satelor şi colibelor ţărăneşti, pregătind în felul acesta o transformare socială care mai târziu avea să contribuie la declinul Romei. Un puhoi de ţărani sărăciţi s-a revărsat în capitală şi a format acolo proletariatul, ale cărui toane îi făceau să tremure pe împăraţi. Ţara depopulată a încăput pe mâna speculanţilor şi a latifundiarilor, care îşi exploatau plantaţiile cu sclavi. Sclavii erau importaţi din ţările subjugate; ei au fost aduşi chiar şi la Roma.

Minune economică la Roma. După învingerea lui Hanibal oraşul a cunoscut o perioadă de febrilă dezvoltare economică. În timp ce soldaţii romani se stabileau în Grecia şi Siria, în metropolă răsăreau ca din pământ palatele şi casele de raport. Anul 174 î.e.n. consemnează pavarea primei străzi. *Forum Romanum*, aşezat între Capitolin şi Palatin, înconjurat de temple şi magazine, era folosit ca piaţă şi ca loc de adunări publice; aici se încheiau tranzacţii cu grâne şi vite, se negociau la preţ de speculă case şi terenuri, se ofereau spre vânzare moşii în Italia, cariere de piatră în Sicilia, mine de minereu în Spania, plantaţii în Africa.

Aproape peste noapte oraşul de ţărani s-a transformat într-o mare piaţă financiară, situată în centrul unui imperiu uriaş. S-a dezvoltat o pătură de comercianţi înstăriţi şi o numeroasa funcţionărime. Stilul de viaţă al celor bogaţi a adoptat confortul grecesc. Numărul proletarilor şi al sclavilor a crescut. Soldaţii romani au pustiit Cartagina şi Corintul (146 î. em.), au cucerit Asia Mică şi au asigurat în acest fel aprovizionarea cu aur, pământ şi sclavi.

Dar capitala nu s-a putut bucura de noua ei bogăţie, căci era un vulcan clocotitor. Tribunul poporului Tiberius

Gracchus a fost ucis în anul 133 î.e.n. de partidul latifundiarilor, fiindcă voia să impună o reformă agrară menită a salva ţărănimea. Fratele său Caius a reluat aceeaşi încercare temerară, fapt care a adus după sine, în anul 121 î.e.n., războiul civil la Roma. Învins, Caius Gracchus şi-a pus capăt zilelor; 3.000 dintre partizanii lui au fost executaţi fără judecată.

I-a supravieţuit totuşi o lege, care se poate număra printre cele ce au avut foarte serioase consecinţe pentru istoria romană: în virtutea ei statul era obligat să vândă cetăţenilor capitalei grânele sub preţul pieţei. Prin această lege tribunul poporului voia să atragă definitiv pe săraci de partea sa – şi proletarii şomeri l-au aclamat.

Măsura aceasta a stimulat totodată *tendinţa* de a nu munci, în general de a pleca la Roma cu scopul de a trândăvi. Legea, care a rămas în vigoare până la decăderea oraşului şi a cărei aplicare a însemnat în cele din urmă dăruirea cerealelor, a atras sute de mii de oameni în metropolă; plebea adunată în oraş considera ca un lucru de la sine înţeles ca provinciile să fie jefuite pentru a o hrăni.

Războaiele civile şi lupta pentru succesiune. În timp ce tulburările sociale căpătau o extindere tot mai mare, cimbrii şi teutonii au pătruns în Italia de nord (101 î.e.n.). Între anii ’90 şi 88 î.e.n., Roma a înăbuşit o răscoală a aliaţilor italici. Doar ce s-a terminat acest război, şi generalul roman Sylla a şi luat cu asalt capitala pentru a-şi asigura comanda suprema într-un război ce se pregătea în Asia Mică. Adepţii partidului care voia să-l promoveze pe rivalul său Marius drept comandant suprem al frontului din Asia Mică au fost exterminaţi.

Abia ajunsese Sylla pe teatrul de război răsăritean, şi Marius a şi intrat din nou în Roma, unde a executat cu sutele pe partizanii lui Sylla. Din anul 84 până în anul 82 î.e.n., Sylla, înapoiat la Roma, a purtat un război civil sângeros, măcelărind, în decursul înfricoşătoarei sale

dominaţii de trei ani, mai bine de zece mii de adversari.

Aşa se petreceau lucrurile în noua metropolă Roma. Şi totuşi oamenii se îmbulzeau spre ea… în anul 73 î.e.n., gladiatorul trac Spartacus şi-a alcătuit la Capua – din luptători de arene, din sclavi fugiţi de pe latifundii şi din proletari – o armată de 60.000 de oameni, în fruntea căreia a prădat ţara şi a înaintat spre Roma. El a fost învins după doi ani de lupte înverşunate. O lovitură de stat pusă la cale de Catilina nu a putut fi evitată decât cu mare greutate în anul 63 î.e.n. La Roma puterea era exercitată de bande înarmate.

Războiul civil dintre Cezar şi Pompei a însângerat Italia între anii 49 şi 45 î.e.n. Cezar l-a urmărit pe ginerele său până în Egipt, a adus-o de acolo pe Cleopatra şi s-a înscăunat ca stăpân al imperiului. În anul 44 î.e.n. senatul roman i-a conferit titlul de dictator pe viaţă. Dar în acelaşi an a fost ucis de Brutus, conducătorul unei conspiraţii a grupării conservatoare din senat. Urmarea a fost un război civil. Horaţiu se lamenta [59]:

„O nouă generaţie se sfâşie în războaie civile
Şi Roma însăşi se prăbuşeşte sub propriile ei forţe”.

Pentru succesiunea lui Cezar, Marc Antoniu s-a încăierat cu nepotul şi fiul adoptiv al lui Cezar, Octavian, în vârstă de 18 ani. Mai întâi s-au războit, apoi s-au aliat, instaurând la Roma un regim de teroare. Adversarii lui Cezar şi adepţii partidului senatorial au fost ucişi cu sutele. Printre victime s-a numărat şi marele orator şi om de stat Cicero. Octavian şi Antoniu şi-au împărţit imperiul. Primul a luat partea de apus, al doilea – cea de răsărit (inclusiv pe Cleopatra). Dar în anul 31 î.e.n. a izbucnit între ei un al doilea război. Antoniu a murit la Alexandria, Octavian a intrat triumfător, în anul 20 î.e.n., în capitală şi a luat numele de Augustus.

Imperialismul. Aceste întâmplări au însemnat pentru Roma sfârşitul unei epoci de războaie şi războaie civile, de revoluţii şi execuţii în masă, cum e puţin probabil să mai fi

îndurat vreodată un alt oraş. Distrus de gali, încercuit de Hanibal, încolţit de migraţiunea popoarelor germanice, zdruncinat de răscoale, sfâşiat de războaie fratricide, sângerând din atâtea răni, Roma a ajuns totuşi, spre uimirea tuturor popoarelor, să stăpânească lumea.

Spengler consideră că „imperialismul este în asemenea măsură un rezultat obligatoriu al oricărei civilizaţii, încât dacă un popor refuză să joace rolul de stăpân, imperialismul îl apucă de ceafă şi-l împinge în acest rol” [60]. „Imperiul roman *nu* a fost cucerit. Lumea antică s-a vârât în această forma şi i-a silit pe romani să-i dea numele lora.

Montesquieu vorbeşte, ce-i drept, despre „un plan de cucerire a lumii, bine conceput, bine executat şi bine realizat” [61], iar Herder este de părere că [62] „n-a existat nicicând un orgoliu mai rece şi, până la urmă, o cutezanţă mai lipsită de scrupule şi o insistenţă mai arogantă decât cea de care au dat dovadă aceşti romani. Au crezut că lumea e a lor şi de aceea a fost a lor”.

Necontestat este faptul că, cel puţin mai târziu, au socotit Pământul ca fiind proprietatea lor firească, deci furnizorul nemijlocit al Romei şi totodată cadrul ei ornamental. Metropola storcea din imperiul ei mondial tot belşugul, consumându-l la Roma, unde nu se producea aproape nimic. Mommsen scria: „Nu a existat poate niciodată un mare oraş care să fie atât de lipsit de resurse alimentare proprii ca Roma” [63].

Metropola cu dimensiunile unui orăşel de provincie. Oraşul parazit, care sub raportul fastului şi al splendorii încă pe vremea lui Cezar nu se putea nici pe departe compara cu Alexandria, a devenit abia sub domnia lui August şi a succesorilor acestuia acea metropolă care – cu mult mai mult temei decât o făcuse la vremea ei Ninive – putea afirma despre sine: „Eu îşi nimeni nu mai este ca mine!” August se făcea că găsise un oraş clădit din lemn şi lut şi a lăsat unul construit din marmură. A înălţat un palat

imperial pe Palatin, a durat temple impunătoare şi a construit noi conducte de apă. Câmpul lui Marte, aflat la marginea de apus a oraşului, l-a împodobit cu temple, teatre, statui şi un mausoleu, amplasate într-un parc; a inclus în teritoriul oraşului atât Câmpul lui Marte, cât şi o zonă situată la apus de Tibru.

Cu toate acestea, Roma nu ocupa mai mult de 13, 7 km², cu alte cuvinte, sub raportul întinderii, era mai mică decât C-artagina şi Siracuza, ca să nu mai vorbim de Babilon. Evaluările privind numărul oamenilor care trăiau pe acest teritoriu în vremea lui August sunt foarte diferite, mergând de la jumătate de milion până la un milion opt sute de mii de oameni. Cel mai probabil e că a existat o populaţie stabilă de ceva peste un milion de locuitori, cel puţin în secolul al II-lea e.n., când, odată cu imperiul, a atins şi capitala limita maximă.

Neliniştitoarea densitate a populaţiei. Dacă luăm drept valabila cifra de 1, 1 milioane de locuitori, atunci înseamnă că pe un km² au trăit mai mult de 80.000 de oameni. O asemenea densitate pare neverosimilă dacă o comparăm cu cea a oraşelor de azi. New York are 9 400 de locuitori pe km 2, Düsseldorf – 4 400, Viena – 4 300, Zürich – 2 800, Hamburg – 2 400. Dar în vechea Alexandrie se înghesuiau chiar şi 76.000 de oameni pe un km 2, iar în Parisul de azi revin oricum 37.000 de oameni la km 2.

Parisul ne oferă un bun etalon de comparaţie, în sensul că este unul din puţinele oraşe cu milioane de oameni al cărui perimetru oficial se limitează încă la incinta care pe vremuri fusese împrejmuită cu ziduri. Oficial, comunele suburbane şi cartierele de vile situate departe de oraş nu aparţin Parisului, oraşul ca atare constând în esenţă din case de raport, clădiri comerciale şi edificii somptuoase, deci la fel ca în cazul majorităţii metropolelor din antichitate şi, sub aspectul corelaţiei dintre cele trei genuri de clădiri, e probabil foarte asemănător cu Roma.

Înghesuiala în care se trăia în vechea Romă era deci de două ori mai mare decât a Parisului de azi, şi în multe părţi ale capitalei franceze casele sunt jalnice, iar uliţele înguste. Dar aceasta nu este încă totul. Mai mult de jumătate din locuitorii Romei se înghesuiau într-un district al oraşului care reprezenta mai puţin de o treime din suprafaţa acesteia, şi anume în vechiul oraş cu cele şapte coline, care era împrejmuit de zidul Servianus. Centrul oraşului avea deci o densitate de aproximativ 150.000 de oameni pe km², cifră care azi e depăşită numai de cartierele mizere ale unor gigantice oraşe asiatice, cum sunt Calcutta, Bombay sau Hong Kong.

POPULAŢIA CELOR MAI MARI ORAŞE ALE ANTICHITĂŢII (ESTIMATIV)

1.	Roma	1.100.000	secolul II e.n.	
2.	Alexandria	700.000	secolul I î.e.n.	
3.	Seleucia	600.000	secolul III î.e.n.	
4.	Pataliputra	500.000	secolul IV î.e.n.	
5.	Siracuza	400.000	secolul IV î.e.n.	
6.	Babilon	350.000	secolul VI î.e.n.	
7.	Antiohia	350.000	secolul III e.n.	
8.	Cartagina	300.000	secolul III î.e.n.	
9.	Kattak (India)	300.000	secolul II î.e.n.	
10.	Agrigent	200.000	400 î.e.n	

11. Efes	200.00	secolul
	0	III e.n.
12. Cezarcea (Capadocia)	200.00	secolul
	0	II e.n.

Niciun loc sub soare. Concluzia care se impune chiar şi numai din aceste cifre va fi ulterior confirmată de toate cercetările. Privind Roma cea mare sub aspectul locuinţelor şi comparând-o cu civilizaţia urbană ce apăruse cu milenii în urmă pe Eufrat, Nil şi Ind, constatăm o considerabilă înrăutăţire. Era unul din oraşele cu cea mai multă mizerie din câte au existat vreodată. Vestitele palate de marmură se înălţau ca nişte insule în. r-un ocean de sărăcie.

Când, după victoria repurtată asupra lui Hanibal, metropola a fost invadată de şuvoiul imens de oameni, ea a crescut în înălţime. Nimănui nu i-a venit ideea de a o lăsa să crească în întindere. Roma s-a împânzit cu case de raport, multe având de la 6 până la 12 etaje – mai înalte decât casele din oraşele industriale europene pe vremea celor mai crunte speculaţii cu terenuri din secolul al XIX-lea.

August a limitat înălţimea caselor – unele ajunseseră să aibă 35 m –, fixând-o la 21 m, ceea ce permitea uşor construirea a 7 etaje (căci a te lovi cu capul de tavan trecea drept admisibil). Şi în această stare de lucruri, uliţele nu măsurau adesea mai mult de 3 m lăţime! Ceea ce însemna că străzile erau nişte defileuri întunecoase, iar caturile de jos ale caselor erau mohorâte şi până la ele nu străbătea niciodată o rază de soare, ca să nu mai vorbim de locuinţele din pivniţe, complet lipsite de ferestre. Mai târziu Nero a ţinut seama şi de lăţimea străzilor, fixând drept înălţime maximă pentru case dublul lărgimii străzilor. Astăzi în Germania clădirile nu pot fi în general mai înalte decât lăţimea străzii, reglementarea variind însă în diferitele landuri. (Asociaţia oraşelor germane

urmăreşte adoptarea unui regulament de construcţii care să permită şi pe străzile înguste ridicarea de case înalte, cu condiţia ca acestea să fie înconjurate de terenuri virane de mărime corespunzătoare, în privinţa eşalonării în înălţime a New York-ului vezi volumul de faţă, p. 416.)

În casele de raport din Roma locuinţele aveau în majoritatea cazurilor caracterul unor simple locuri de dormit. Ele erau de obicei compuse dintr-o singură încăpere, la care se ajungea printr-o pergolă, situată în curtea interioară, suprafaţa locuinţei depăşind rareori 10 m^2. Nu era un lucru neobişnuit ca pe un etaj să fie 25 de asemenea locuinţe, într-o casă – 150 de locuinţe, respectiv 500 de oameni sub acelaşi acoperiş.

Chirii de specula fără nicio ocrotire împotriva rezilierii contractului. Pentru văgăuna lor întunecoasă, locuitorii plăteau chirii de speculă. Satiricul la venal spunea plin de indignare în anul 100 e.n. [64]: „O căsuţă strâmtă, prânzul unui sclav înfometat cer destulă cheltuială”. Terenurile au căzut în mâna unor speculanţi – din ce în ce mai puţini ca număr –, care se umpleau de bani graţie caselor de raport închiriate (unul dintre cei mai cunoscuţi fiind marele om de stat Cicero). Pentru a se pune la adăpost de neplăcerile legate de încasarea chiriilor, ci îşi arendau casele unor afacerişti, aceştia din urmă a vinci dreptul de a hotărî câţi bani să stoarcă de la chiriaşi. Mai mult chiar, existau mari arendaşi profesionişti, care lucrau cu subarendaşi, pentru ca, la rin du 1 lor, să nu aibă nici ei necazuri cu chiriaşii.

Chiriaşul nu se bucura de nicio protecţie împotriva rezilierii contractului. Proprietarul îl putea oricând arunca în strada, iar în cazul unei acţiuni în justiţie, proprietarul era condamnat cel mult la plata unei mici despăgubiri în numerar. Găsirea unei noi văgăuni de locuit era anevoioasă şi adesea legată de plata unei chirii şi mai mari. În timpul războaielor civile din primul secol î.e.n., specula cu chiria era una din temele mult folosite de partide în propaganda

lor. Atât Cezar cât şi Augustus şi-au câştigat simpatia oamenilor mici scutindu-i pur şi simplu pe timp de un an de plata chiriei.

Proprietarii, păgubiţi prin asemenea dispoziţii, făceau atunci tot ce puteau ca, în ciuda acestor intervenţii, să realizeze aceleaşi venituri. Construiau zidurile de temelie atât de subţiri, iar pereţii de paiantă de la etajele superioare erau atât de şubrezi, încât prăbuşirea unor astfel de case de raport devenise un eveniment curent. Plutarh scria în jurul anului 100 că năruirea caselor şi incendiile erau „îngerii distrugători ai Romei” [65]. Autorităţile nu vedeau însă niciun motiv pentru a interveni. „Dacă, în general, guvernul era preocupat de inundaţiile anuale, de incendii şi de dărâmarea caselor, aceasta se întâmpla numai când cerea preoţilor oficiali rapoarte şi interpretări despre adevăratul sens al unor astfel de semne şi minuni”, scria Mommsen [66].

Case de raport fragile ca nişte case din cărţi de joc. Dacă o casă de raport era cuprinsă de flăcări, locuitorii de la etajele superioare se puteau rareori salva. Să scapi de la mansardă când până la uşa de ieşire trebuia să cobori mai bine de două sute de trepte pe o scară de lemn îngustă, era aproape imposibil:

„… Singur dacă-ar fi să fiu.
N-aş tânji după Suburra, şi-aş trăi într-un pustiu.
Mai tihnit decât în urbea unde spaima te pândeşte.
Ba o stradă-ntreagă arde, ba un zid se prăbuşeşte.
Sunt o mie de primejdii”.
deplânge la venal situaţia [67].

Cine era cruţat de asemenea catastrofe pătimea la etajele de jos din pricina veşnicei igrasii, iar la cele de sus se înăbuşea vata de căldură. Prin pereţii zidiţi cu economie se auzea până şi tuşea vecinului; certurile şi ţipetele din curţi, de pe uliţe şi din cârciumile aflate în pivniţe făceau ca nici noaptea să nu fie pic de linişte.

O asemenea situaţie face să se pună întrebarea de ce ţinea oare neapărat masa populaţiei să trăiască la Roma, în ciuda unor locuinţe atât de mizere, plătite cu preţuri scandalos de mari, în loc să locuiască la câţiva kilometri mai departe, în faţa porţilor Romei, unde, după spusele lui Juvenal, o casă arătoasa putea fi cumpărată cu aceeaşi sumă pe care o înghiţea la Roma chiria unei văgăuni întunecoase.

Motive existau; unele izvorau din poziţia Romei, altele din natura oraşelor în genere. Numai locuitorul Romei cumpăra plinea mai ieftin sau o primea în mod gratuit – motiv desigur important, chiar dacă era mai mult de ordin psihologic, deoarece în capitală chiria trebuie să fi fost mai scumpă decât costa chiria şi plinea la ţară.

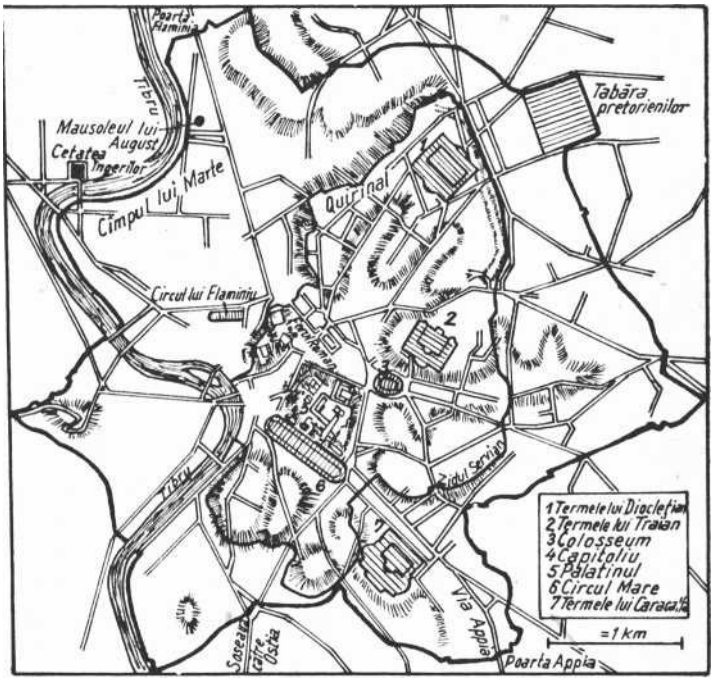

Haosul circulaţiei provocat de pietoni. În al doilea rând, din punct de vedere tehnic, în antichitate era într-adevăr greu să trăieşti în afara unui mare oraş dacă voiai să munceşti sau să te distrezi în el. Diametrul cel mai mare

al Romei măsura 5 km, ceea ce trebuie să fi echivalat cu un drum pe care-l puteai parcurge pe jos în două ore, deoarece nu existau – ca la Babilon sau Alexandria – artere drepte, aşa încât dacă voiai să străbaţi interiorul oraşului trebuia efectiv să te strecori prin mulţime. Fenomenul nu era de mirare, căci predilecţia antichităţii şi a ţărilor sudice de a folosi strada ca loc unde oamenii îşi petrec ziua se îmbina la Roma cu casele exagerat de înalte, cu uliţele prea înguste şi cu o armată de oameni fără lucru. Juvenal descrie totul foarte plastic [68]:

„Pe când noi, pierduţi în valul oamenilor din popor,
Poticniţi de cei din faţa şi împinşi de cei din urmă, Mergem prin noroi, grămada, ca o nesfârşita turmă, Unul îmi da brânci cu cotul, altul mă izbeşte-n nas cu lungimea unei bir ne sau cu toarta unui vas;
Un al treilea mă calcă> degetele să-mi strivească.
Şi în gleznă mi se-nfige o caia militărească (.

Distanţe şi mai mari erau deci aproape de nebiruit. Ideea de a introduce mijloacele de transport în comun înăuntrul oraşului nu i-a trecut nimănui prin minte până în timpurile moderne. În afară de aceasta, pentru omnibuzele folosite în secolul al XIX-lea în metropolele europene şi americane, străzile ar fi fost prea înguste, pantele lor prea repezi, iar starea lor cu totul improprie. Bogătaşii erau purtaţi peste capetele vulgului în litiere. Cezar a limitat circulaţia carelor şi căruţelor cu poveri la timpul nopţii. Oraşul antic aparţinea cu totul pietonului.

Dar aceste motive lesne de înţeles nu explică încă nici pe departe pentru ce se cramponau oamenii de Roma. Se mai adăuga şi faptul că pentru romani, întocmai ca şi pentru greci sau babilonieni, oraşul trecea drept o structură bine închegată, ale cărei limite nu puteau fi schimbate cu una cu două, nici atunci când nu erau marcate printr-un zid. Roma se extinsese dincolo de zidul Servianus, ridicat în secolul al IV-lea î.e.n.; abia împăratul Aurelian (272 – 279 e.n.) a construit în jurul teritoriului

mărit al oraşului un nou zid, ca pavăză împotriva năvălirilor barbarilor.

Cu toate acestea, metropola avea, chiar şi în secolele când – asemenea oraşelor Cnossos de pe insula Creta sau Ehet-Aton de pe Nil – renunţase la ocrotirea zidurilor, un hotar bine delimitat. Acest hotar juca un rol incomparabil mai mare decât în ziua de azi, pentru că nu funcţionarii stabileau graniţele, ci preoţii”.

Printre numeroasele mărturii ale civilizaţiei urbane la romani, răspândite pe trei continente în jurul Mării Mediterane, ruinele de la Baalbec (Libanul de azi) sunt cele mai grandioase. Din Scoţia şi până la Marea Roşie, oraşe bogate cu temple, şcoli, teatre şi băi publice vorbesc despre măreţia Romei şi despre părerea – predominantă pe atunci – că omul poate duce o viaţă cu adevărat demnă

de el numai în oraşe (Foto Ullstein)

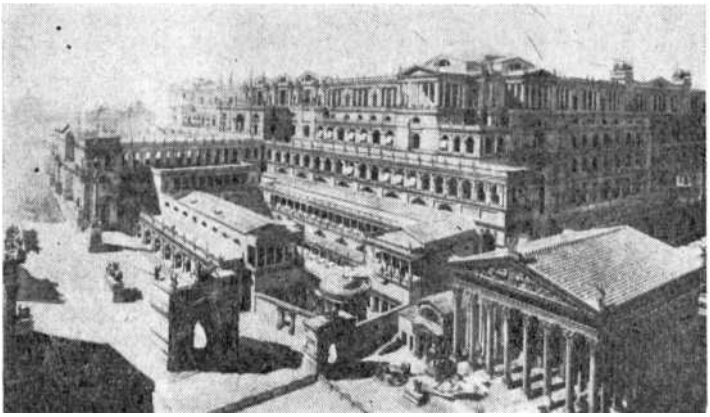

Un exemplu al înclinaţiei romanilor pentru gigantism: palatul construit la Roma de împăraţii Tiberiu şi Caligula în secolul I e.n. (încercare de reconstituire) (Foto: Arhiva de artă Amtz. Haga)

Grădină în interiorul casei. O vilă din Pompei, oraş în apropiere de Neapole, distrus în anul 79 e.n. de o erupţie a Vezuviului (Foto Ullstein)

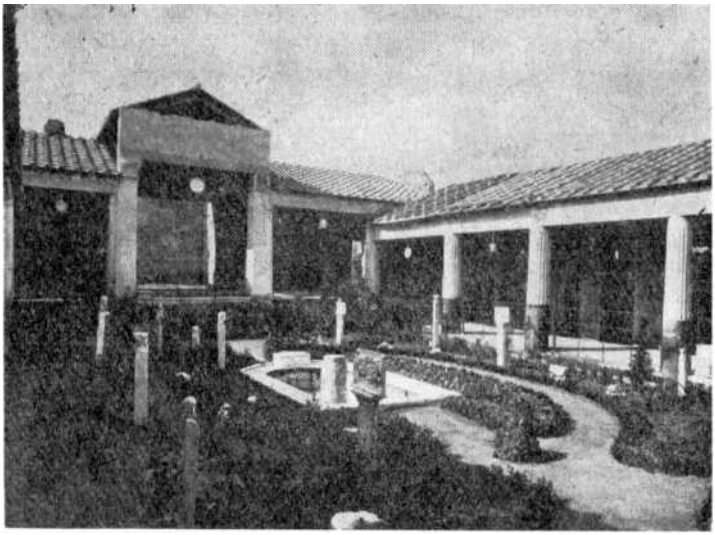

Magicul pomérium. Hotarul sacru, ca şi partea centrală a oraşului pe care o împrejmuia, se numea *pomérium*. Înăuntrul pomeriumului erau interzise

înmormântările, de asemenea numai în afara lui putea fi instituită legea marţială. În jurul pomeriumului, marcat printr-o brazdă, alergau în primele timpuri, o dată pe an, lupercii (cei ce alungau lupii) – preoţi care iniţial trebuiau să apere vitele de lupi ocolind ţarcul şi practicând un ritual magic. Mai târziu rolul lor a fost de a alunga, alergând în jurul oraşului, spiritele nefaste.

În felul acesta, chiar şi când nu avea ziduri, oraşul era în chip solemn delimitat de restul ţării. Oricum, zidurile neputând oferi ocrotire decât împotriva unor duşmani vizibili, apărarea împotriva spiritelor o realiza pomeriumul. Chiar şi atunci când preoţii încetaseră de mult să alerge în jurul unei brazde, în imaginaţia locuitorilor oraşului continua fără îndoială să dăinuie ideea: oraşul e împrejmuit, hotarul este sacru, aici sunt în siguranţă.

Faptul că oraşele nu cunosc azi nici ziduri, nici pomérium constituie deosebirea fundamentală faţă de oraşele din antichitate şi evul mediu. Se trece însă cu uşurinţă peste o trăsătură comună, cu mult mai profundă: orăşeanul a fost şi este omul aglomeraţiei. S-a schimbat *numai felul* aglomeraţiei.

Aglomeraţia a rămas. Această schimbare s-a produs înainte de toate prin inventarea trenului şi prin răspândirea automobilului. Azi poţi locui într-o zonă verde, la o depărtare de zece, douăzeci şi chiar cincizeci de kilometri de centrul oraşului, şi să te simţi totuşi orăşean, căci într-un sfert de oră, o jumătate sau cel mult într-o oră te afli în centrul lui. Cine locuia la „Porta Flaminia”, în extremitatea de nord a Romei, avea nevoie de vreo oră ca să ajungă la Colosseum (3 km în linie dreaptă); cine-şi are casa pe colinele Taunus şi lucrează la Frankfurt, cine locuieşte în apropierea lacului Starnberg sau a lacului Tegern şi vrea să ajungă în centrul oraşului München nu are nevoie de mai mult timp.

La această oră de drum s-a limitat şi se limitează şi

astăzi întinderea oraşului. Această întindere pare uneori redusă, alteori considerabilă, după cum o măsoară fie pietonul – ca odinioară, fie trenul – aşa cum se întâmplă în zilele noastre în cele mai multe din oraşele cu milioane de locuitori, sau automobilul – cum e cazul cu Los Angeles azi şi cum va fi cu oraşul viitorului mâine. Aglomeraţia, măsurată de fiecare dată cu mijlocul de locomoţie respectiv, este, în esenţă, aceeaşi.

Observaţii asupra locuitorilor din metropole. Ce-i drept, s-a schimbat întrucâtva şi rolul pe care orăşeanul doreşte să-l joace în mijlocul aglomeraţiei. Pentru mulţi din cei ce frecventează cinematografele, teatrele şi concertele, faptul de a avea un loc central, de a se simţi în mijloc le dă un oarecare sentiment de satisfacţie – şi aceasta absolut independent de vizibilitate. Alţii şed de predilecţie lateral, dacă se poate chiar la margine. Ar fi însă iritaţi dacă centrul ar rămâne vreodată neocupat. De fapt, aceştia vor să fie la marginea furnicarului uman, dar să facă totuşi neapărat corp comun cu el. Dacă transpunem imaginea asupra oraşului, constatăm că romanii aparţineau în genere primului tip de oameni, pe când în majoritatea oraşelor de azi se găsesc ambele tipuri.

Deosebirea nu e de ordin esenţial. Chiar şi acela căruia îi place să şadă la margine, care se socoate un solitar şi are oroare de mulţimile adunate laolaltă, n-are adesea nimic împotriva oraşului, cu toate că preferă să trăiască într-o suburbie. Unul se simte bine când se află împreună cu alţii la o întrunire, celălalt nu se duce acolo, dar e mulţumit că locuieşte într-un loc unde se ţin asemenea întruniri. Amândoi sunt oameni tipici ai marilor oraşe.

Pentru amândoi Roma constituie prototipul perfect al oraşului. Oamenii se aglomerează şi se înghesuie înăuntrul oraşului, suprapun etaj peste etaj, nivelul chiriilor creşte chiar mai mult decât cel al caselor. Iar locul cel mai frumos, mai îngust şi mă i mizer e centrul oraşului, centrul

Romei şi al imperiului care îi poartă numele, acolo unde se poate spune „am fost şi eu de faţă!”, polul de atracţie al antichităţii. Întrebarea dacă pentru aceasta trebuie să locuieşti neapărat în centrul oraşului ar fi înţeles-o un roman tot atât de puţin cum ar înţelege azi un alpinist dacă l-ai întreba de ce îl atrage tocmai piscul, când şi alte locuri de pe munte sunt foarte frumoase.

Proletari întreţinuţi de stat. Poporul Romei nici nu doreşte „să locuiască”, el vrea numai să fie prezent, să fie pretutindeni prezent – pentru el strălucirea oraşului, palatele, arcurile de triumf, fântânile arteziene şi nenumăratele statui înseamnă totul în viaţă. El se bucură de acest fapt chiar şi acolo unde acesta se înalţă pe dărâmăturile propriilor sale locuinţe: lipsiţi de scrupule, împăraţii demolau de dragul clădirilor lor fastuoase zeci de case de raport. Palatul cel nou al lui Nero se întindea pe o jumătate de kilometru pătrat, tocmai într-un cartier în care casele erau foarte înghesuite una într-alta. Cu cât Roma devine mai frumoasă, cu atât sporeşte şi mizeria. Dar oamenii sunt mulţumiţi când se pot simţi în centrul lumii şi când sunt hrăniţi cu pâine şi jocuri.

„Se prevalau de dreptul pe care-l cuceriseră în timpul războaielor civile – de a se lăsa întreţinuţi şi distraţi de către guvern”, scrie Rostovtzeff în marea sa lucrare „Societatea şi economia în Imperiul roman” [69]. „Împăraţii, fără a-l excepta nici pe Cezar şi nici pe August, nu cutezau să secatingă de acest drept consfinţit al proletariatului roman. Se mulţumeau să restrângă numărul celor ce primeau grâne şi să introducă un sistem de distribuţie mai raţional. Au stabilit vei numărul zilelor când romanii puteau pretinde o reprezentaţie de calitate în teatre şi circuri… Dacă întreţineau printre cetăţenii Romei un mare număr de rentieri privilegiaţi ai statului, aproximativ 200.000 de oameni… împăraţii îşi asigurau în felul acesta o primire entuziastă ori de câte ori apăreau în faţa mulţimii ca să serbeze victorii, să aducă jertfe sau să

prezideze în circ curse sau lupte ale gladiatorilor”.

Împăraţii erau cei care *dădeau plinea*; ei nici nu încercau să fie cei care *dădeau de lucru*. O mare parte a proletarilor trăiau mai mult sau mai puţin pe cheltuiala statului. Salariile ce puteau fi obţinute pentru munca fizică erau oricum minime într-o orânduire economică întemeiată pe munca sclavilor. Deasupra marii mase de pauperi se afla mica burghezie, alcătuită din meseriaşi, negustori, învăţători, medici şi artişti, precum şi o mică pătură superioară, ce trăia într-un lux care de atunci n-a mai fost niciodată depăşit. Aceştia din urmă erau marii latifundiari, marii comercianţi, cămătarii şi speculanţii de terenuri. Ca să poţi fi ales în senat, trebuia în general să posezi o avere de cel puţin un milion de sesterţi.

Cel mai mare lux – fereastra cu geamuri. Oamenii bogaţi aveau de obicei un palat la Roma şi două până la trei vile undeva la ţară, eventual în luxoasele oraşe de vile – *Tivoli* şi *Tusculum* de lângă Roma – sau, până la distrugerea oraşului în 79 e.n., la *Pompei*, în apropiere de Neapole. Adesea romanul avut considera palatul său de la oraş doar ca o locuinţă ocazională. Şi vilele aveau de multe ori dimensiuni care azi le-ar fi conferit mai curând denumire de „palat”. O vilă alcătuită din doiia săli şi 50 de camere nu era o raritate. În spaţiul rezervat băilor s-ar fi putut adesea instala o locuinţă familială din zilele noastre. Cele mai multe vile posedau o curte interioară de tip oriental, adeseori împrejmuită de o colonadă (care pe atunci se numea peristil), în curte era de multe ori amenajată o grădină cu flori, mai ales la Pompei.

Pe vremea lui Augustus, în vile şi palateau apărut pentru prima oară ferestre cu geamuri – o revoluţie în istoria arhitecturii. Până şi în provinciile situate la nord de Alpi merita acum să se construiască vilé luxoase, căci geamurile făceau cu putinţă construirea unor mari ferestre şi într-un ţinut cu ierni reci.

În fiecare din aceste vile de la ţară şi în fiecare palat

de la oraş exista o armată de sclavi, de cele mai multe ori în număr de câteva sute. Sylla a dus războiul civil cu 40.000 de sclavi proprietate personală.

Sclavii eliberaţi, care îşi făcuseră averi prin speculaţii, etalau adesea luxul cel mai absurd. O descriere savuroasă a parvenitismului ne-a lăsat Petronius Arbiter – care era favoritul lui Nero şi care-şi dispreţuia stăpânul – în opera sa „Satyricon”.

Banchetul lui Trimalchio. Trimalchio, un sclav liberat, nespus de bogat, invită prieteni şi studenţi săraci la un ospăţ. Palatul îi este împodobit până la refuz cu propriile sale portrete, precum şi cu statui de marmură şi aur. Într-o cutie de aur îşi păstrează barba pe care o purtase înainte. În timp ce, după obiceiul roman, oaspeţii mănâncă stând întinşi, stăpânul casei tronează înfăşurat într-o mantie de purpură, călare pe un măgar turnat în bronz de Corint, având marcată şi valoarea. Marele tăietor al fripturilor tranşează carnea în ritmul unei simfonii executate de orchestra casei. Printre apetitive se numără iepuri împănaţi şi înaripaţi, „ca să semene cu Pegas”. Unul din principalele feluri de mâncare este astfel descris de Petronius [70]: „I-a urmat o tavă pe care era aşezat un mistreţ de o mărime neobişnuită şi în plus cu o scufie pe cap. De colţii lui atârnau două coşuleţe făcute din frunze de palmier; în unul se găseau curmale de Carla, în celălalt curmale de Teba. În jurul mistreţului erau purceluşi făcuţi din cocă, atârnaţi de ţâţele lui. Se arăta astfel că animalul este o scroafă. Purceluşii au fost împărţiţi oaspeţilor ca daruri. Pentru a tăia mistreţul nu s-a apropiat acel Taie, care despica păsările, ci un uriaş bărbos, cu picioarele înfăşurate în fâşii de pânză, îmbrăcat într-un veşmânt făcut din damasc. Scoţându-şi cuţitul de vânătoare, a lovit cu putere în coapsa mistreţului, de unde au zburat nişte sturzi. Păsărari cu vergi încleiate stăteau la pândă şi într-o clipă au şi prins sturzii care zburau prin tricliniu”.

Vinul poartă o inscripţie scrisă cu litere mari: „vechi

de o sută de ani” şi provine de la o moşie a stăpânului casei, pe care acesta, după propriile sale mărturisiri, nici n-a văzut-o încă. După ospăţ, scribul casei citeşte buletinul zilnic al moşiilor lui Trimalchio. O statuie reprezentându-l pe amfitrion e purtată prin sălile palatului, pentru ca fiecare oaspete s-o poată săruta; între timp Trimalchio demonstrează cu o balanţă cât cântăresc podoabele de aur cu care a încărcat-o pe nevastă-sa.

Mania de a risipi duce la şarade. „Nu-mi ajung cuvintele – declară cu mânie Herder [71] – să descriu risipa şi opulenţa vădite la ospeţe şi jocuri, în trufandale şi veşminte, în clădiri şi în mobilier, nu numai la Roma, dar şi în toate posesiunile ei. Inevitabil, această risipă a atras după sine sărăcia cea mai cruntă; mai mult, risipa constituia în şine o jalnică sărăcie. La Roma arta îşi căuta obiectul în inutil, nu în util, într-un lux exorbitant şi o risipă de arcuri de triumf, băi publice, monumente funerare, teatre etc. – construcţii minunate pe care, fireşte, le puteau înălţa numai aceşti jefuitori ai lumii. Niciun roman nu a inventat vreodată ceva necesar într-o artă utilă, în vreo ramură a industriei folositoare societăţii”.

Şi contemporanul Juvenal se înfurie [72]:

„Noiy în lux fără măsură risipim ce n-am avut.

Cheltuind pe straie scumpe bani luaţi cu îhâprumut. Au săracii noştri-o boală: sunt fuduli, nevoie mare!... toate-s astăzi de vânzare”.

Mână-n mână cu etalarea bogăţiei şi mania de a risipi mergeau decăderea şi pervertirea tuturor moravurilor, prostituţia, corupţia, şantajul şi crima. Încă din primele timpuri ale epocii imperiale s-a plâns Horaţiu, care a trăit din 65 până în 8 î.e.n. [73]:

„Rodnic în fărădelegiy veacul nostru a pângărit căsătoria, familia, neamul, de aci apoi a pornit pieirea patriei şi a poporului.

Abia crescută, fecioarei romane îi plac dansurile

Ioniei; prin astfel de arte se formează şiy de copila, se gândeşte la dragostea nelegiuită…

Ce nu se macină însă în scurgerea vremii Părinţii noştri erau mai prejos de bunici; noi preţuim mai puţin deck dânşii şi vom lăsa nişte urmaşi şi mai ticăloşi deck noi”.

Moravurile curţii. Din generaţie în generaţie depravarea creştea – mai mult printre bogătaşi decât printre săraci, iar cel mai mult la curtea imperială. Messalina, cea de-a treia soţie a împăratului Claudiu (care a domnit între anii 41 şi 54 e.n.), avea o comportare care îi îngrozea până şi pe romanii bogaţi. Juvenal scrie [74]:

„Îi era de-a juris soţiei să-l surprindă adormit.

Şi-a dezmăţului pornire neputând în frâu să-şi ţină,
Dintr-un pat de-mpărătească se muta pe rogojină.

Într-o mantie de noapte, curtezana din palat.

Ascundea sub bucle blonde părul ei adevărat.

Şi lăsând la colţul străzii sclava care sta la pândă.

Se târa prin lupanare, trupul ei august să-şi vândă.
Coborând până la treapta celor mai de jos femei.

În spelunca deocheată îşi avea odaia ei!

Nero a devenit împărat în anul 54 e.n., la vârsta de şaisprezece ani, datorită faptului că mama sa, Agripina, îl otrăvise pe cel de-al doilea soţ al ei, împăratul Claudiu. Un an mai târziu, Nero a ordonat să fie ucis fratele său vitreg, Britani eus; peste alţi cinci ani – maică-sa; au mai trecut opt ani şi a venit la rând soţia sa, Octavia. Pe filosoful Seneca şi pe scriitorul Petronius i-a silit să se sinucidă. A doua sa soţie, Popea, a murit în urma unei lovituri de picior pe care i-a administrat-o Nfero personal.

Intrigile şi asasinatele prin otrăvire care-şi aveau locul lor la palat nu au provocat multă vreme niciun prejudiciu direct popoarelor imperiului. Cu excepţia războiului civil din anul 69 e.n., în care patru împăraţi şi-au disputat coroana, de la August şi până la Marc Aureliu –

adică în primele două secole de existenţă a epocii imperiale –, în Imperiul roman a domnit pacea; imperiul acesta cuprindea, cu excepţia marilor împărăţii din sudul Asiei, aproape întreaga lume civilizată. Roma n-avea adversar. Numărul locuitorilor întregului continent european pe vremea lui August este evaluat la 30 de milioane, din care 23 de milioane erau supuşi *pl* Romei. Alte 32 de milioane trăiau în provinciile asiatice şi africane ale imperiului. Poate niciodată – nici înainte şi nici după aceea – nu a existat o perioadă de pace aşa de îndelungată pentru o atât de mare parte a omenirii.

„Roma a adunat laolaltă lumea în numele unui oraş – spunea grecul Elius Aristide (117 – 189 e.n.) în „Panegiricul

Romei" [75]. – Omenirea nu se *mai* gândeşte să se despartă de Roma, după cum nici echipajul unui vas nu s-ar gândi să se despartă de cârmaci".

Satele nu-şi au rostul. Deşi existau şi în afara Romei oraşe mari, acestea erau oarecum nişte filiale ale metropolei, aflate la marginea imperiului. Astfel de avanposturi erau înainte de toate *Alexandria*, *Antiohia* siriană şi, după reconstrucţie, *Cartagma*. *Efesul* şi *Cezareea* (azi Caiseri sau Caisarije), capitala provinciei Capadocia, situată în inima Asiei Mici, ajunseseră la 200.000 de locuitori. Oraşe mari mai erau desigur *Pergamon* (azi Bergama) şi *Nicomedia* (în prezent Izmit) în Turcia de azi, poate şi *Ostia*, portul Romei de la gura Tibrului, *Lyon*, capitala Galiei; apoi bogatele oraşe orientale, centre pe drumul caravanelor, *Petra* şi *Palmira*, precum şi colonia romană *baalbec* de lângă Damasc, la ale cărei temple fabuloase se spune că ar fi lucrat 50.000 de oameni timp de aproape 200 de ani. *Trier*, cel mai mare oraş roman la nord de Alpi, a ajuns să aibă în secolul al IV-lea e.n. 80.000 de locuitori.

Începând cu August, împăraţii romani au încurajat existenţa oraşelor şi au consolidat puterea statului prin

extinderea a numeroase oraşe, ca şi prin întemeierea altora noi, în bună parte în ţări unde nu existaseră niciodată oraşe, aşa cum era cazul în Germania. Bogata pătură superioară de la oraşe era aliata firească a împăratului, care îi garanta pacea şi comerţul într-un imperiu de o mărime nemaiîntâlnită. Cu excepţia domeniilor imperiale şi a latifundiilor aristocraţiei romane, întreaga regiune era atribuită oraşului sub denumirea de „territorium”. Oraşul guverna şi tot el percepea impozitele.

De sate nu se interesa nimeni, acolo nu existau nici măcar şcoli. Bunăstarea şi confortul, civilizaţia, toate erau, bineînţeles, concentrate la oraşe. Acestea erau canalizate, dispuneau, în parte, de apă curgătoare până la etajele superioare, posedau băi publice, terenuri de sport, şcoli, biblioteci, teatre, circuri, străzi comerciale cu arcade, temple. Aspectul oraşelor romane era, de la Londra până la Palmira, extrem de asemănător. Dar între locuitorul din Baalbec şi ţăranul din jurul oraşului nu exista nimic comun.

Prăpastia s-a adâncit şi mai mult prin faptul că, începând de la Cezar, s-a acordat mai întâi păturii superioare a oraşelor dreptul la cetăţenia romană, apoi, treptat, tuturor locuitorilor oraşelor (bineînţeles cu excepţia femeilor şi a sclavilor).

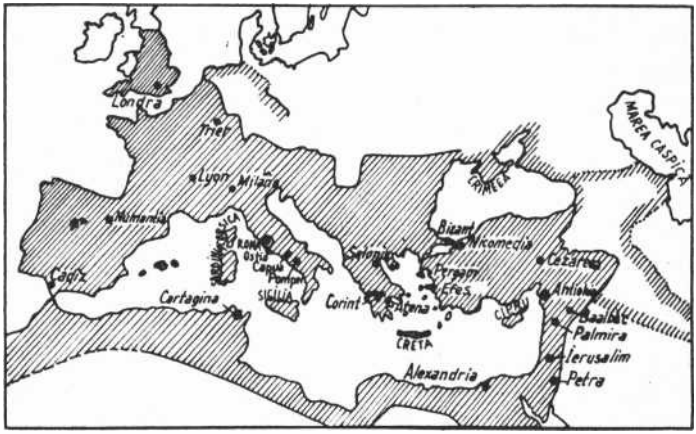

Din acest drept decurgeau accesul la funcţiile publice şi, înainte de toate, avantaje economice considerabile. „Dacă nu erai cetăţean roman, nu însemnai nimic pe lume; având acest titlu însemnai însă totul”, scrie Montesquieu [76]. Ca să devină cetăţean, locuitorul de la ţară trebuia mai întâi să îndeplinească serviciul militar, care în armata romană dura 25 de ani. Abia împăratul Caracalla a extins în anul 212 e.n. cetăţenia asupra tuturor bărbaţilor liberi din imperiu, dar atunci cetăţenia nu mai valora mare lucru.

Forul, *buricul pământului*. Înainte de perioada imperială, în Italia s-a purtat chiar şi un război din pricina dreptului la cetăţenie. Între anii ’90 şi 88 î.e.n. aliaţii Romei au obţinut, prin lupte sângeroase, extinderea cetăţeniei romane în întreaga peninsulă. Căci cetăţenii Romei erau beneficiarii bogăţiilor din provincii, pentru ei erau exploatate ţările subjugate.

De dreptul politic care decurgea din titlul de cetăţean, adică de dreptul de vot, nu puteau însă face uz decât un număr foarte restrâns de cetăţeni, deoarece acest drept nu putea fi exercitat decât într-un singur mod, şi anume prin participarea la adunarea poporului care se întrunea în Forul din Roma. Cine era prezent putea să voteze legile, să aleagă funcţionari, să hotărască asupra războiului şi a păcii. Celui care nu era de faţă, dreptul la cetăţenie nu-i folosea la nimic. Pare de necrezut că nimănui în tot imperiul nu i-a venit ideea ca cetăţenii romani să se poată aduna, de pildă, şi la Alexandria pentru a vota. Nimic nu ilustrează atât de clar şi de categoric rolul oraşului în antichitate şi mai ales rolul pe care-l avea oraşul etern în imperiul său gigantic. Cine voia să aibă un cuvânt de spus trebuia, chiar dacă s-ar fi aflat în misiune de stat în Crimeea sau la extremitatea Scoţiei, să vină în piaţa din Roma. Nu este corect să considerăm Roma drept *capitala* imperiului – Roma *este* însuşi imperiul, iar acesta nu există decât în raport cu Roma, e grădina ei.

Legile nu erau deci votate de toţi cetăţenii romani

(cu atât mai puţin de populaţia imperiului), ci doar de locuitorii oraşului Roma – ca atare, într-o măsură din ce în ce mai mare, de plebe. Iar atunci când împăraţii au desfiinţat treptat adunările solemne ale poporului, locuitorii capitalei au rămas totuşi aceia în al căror nume guverna împăratul. Metropola se afla sub privegherea sa directă, el era în acelaşi timp primar al oraşului şi împărat al statului-oraş Roma.

Poporul îşi manifesta capriciile şi la circ, iar cine voia să-l câştige, acela trebuia să-i ofere, în afară de pâine, şi spectacole în arenă. Nero a înţeles foarte bine acest lucru. El a inventat spectacolul de senzaţie al prigoanei împotriva creştinilor.

De unde veneau oare creştinii? într-un mic şi îndepărtat oraş al imperiului se întâmplase ceva; oraşul se numea *Ierusalim* şi era pornit pe răzvrătire.

Învăţătură din Ierusalim. Ierusalimul, cu mult mai bătrân decât Roma, exista din al doilea mileniu î.e.n. Oraşul a fost ras de pe faţa pământului în anul 587 î.e.n. de către Nabucodonosor, iar locuitorii lui au fost deportaţi la Babilon. „Din depărtări, proslăviţi pe domnul, şi Ierusalimul să fie de-a pururi în inima voastră!” (*Ieremia*, 51, 50) – îndemna dumnezeu pe evreii din exil. Şi aceştia făgăduiau solemn: „Să se lipească limba mea de cerul gurii mele dacă nu-mi voi aduce aminte de tine, dacă nu voi pune Ierusalimul în fruntea bucuriei mele!” (*Psalmii*, 137, 6).

Era de la sine înţeles ca cei care s-au înapoiat din Babilon să se simtă datori să reconstruiască oraşul lor sfânt şi templul lui Solomon. În anul 168 î.e.n. Ierusalimul a fost pentru a doua oară distrus, de data aceasta de către seleucizi. În anul 63 î.e.n. a căzut în mâna romanilor. Avea pe atunci circa 25.000 de locuitori şi era dominat de ziduri şi bastioane puternice; marele templu, din marmură cu încrustaţii aurite, măsura 50 m în înălţime şi tot atâţia în lăţime.

Se presupune că în anul 30 e.n., guvernatorul roman Filat a poruncit, la stăruinţa preoţimii iudaice, ca feciorul de dulgher Iisus din Nazaret să fie răstignit. Treizeci de ani mai târziu, în acea strălucitoare metropolă cunoscută sub numele de Roma, apostolii Petru şi Pavel lămureau în predicile lor, rostite în faţa unei obşti uimite, semnificaţia acestei răstigniri. În timpul domniei lui Nero, între anii 64 şi 67 e.n., cei doi apostoli au murit ca martiri. Deasupra mormântului lui Pavel se află bazilica San Paolo, iar deasupra mormântului lui Petru, catedrala Sf. Petru.

Nero şi prigoana împotriva creştinilor. În anul 64 e.n. un incendiu uriaş a distrus jumătate din Roma. Pe vremea aceea, ca şi azi, circula zvonul că însuşi împăratul Nero ar fi incendiatorul – după una din versiuni, deoarece credea că epopeea compusă de el despre incendiul din Troia ar câştiga în colorit dacă ar vedea cu ochii săi dezlănţuirea flăcărilor într-un oraş. Astăzi pare însă neverosimil ca Nero să fi fost incendiatorul, în schimb este cert că împăratul a dat cu rea-credinţă vina pe recent apăruta sectă a creştinilor, care părea destul de suspectă fiindcă refuza să-i venereze pe zeii oficiali.

Plebei din Roma, blazată de luptele pe viaţă şi pe moarte dintre gladiatori, i s-au putut oferi în felul acesta „jocuri” cu totul noi. În aclamaţiile mulţimii, creştinii erau torturaţi, răstigniţi, arşi sau aruncaţi fiarelor drept hrană.

„În aceeaşi clipă începură să împingă în arenă noi victime… îngenuncheară şi acestea imediat – se spune în romanul „Quo Vadis” de Sienkiewicz, autor distins cu premiul Nobel şi pe care îl citǎm aici pentru realismul său [77]. – Însă câinii, osteniţi şi sătui, nu mai voiau să-i sfâşie… lungindu-se la pământ şi ridicând în sus boturile pline de sânge, gâfâiau şi vomitau. Mulţimea, nemulţumită, îmbătată de sânge, înnebunită, începu să strige: «Leii! Leii! Daţi drumul leilor!» Leii fuseseră rezervaţi pentru ziua următoare, însă în amfiteatru poporul îşi impunea voinţa… Nero, căruia aplauzele îi erau mai dragi decât

orice pe lume… a făcut semn să se deschidă cuniculum, şi mulţimea se linişti imediat… leii apărură unul după altul… nu se grăbeau… Clipeau din ochi parcă orbiţi. Unii îşi întindeau leneş trupurile enorme, aurii, alţii căscau… îşi zburleau coamele, sforăind. Deodată, unul se repezi la cadavrul unei femei şi, aşezându-şi labele din faţă pe el, începu să lingă sângele închegat… Văzându-l, ceilalţi lei se năpustiră asupra creştinilor… apucându-şi victima de şold sau de spate, alergau în salturi prin arenă, căutând parcă un loc adăpostit unde s-o poată devora în linişte; alţii se încăierau, ridicându-se în două picioare, umplând circul de răgete…”

Oraşul etern. Şase ani mai târziu, în anul 70 e.n., romanii au distrus Ierusalimul pentru că iudeii se revoltaseră împotriva stăpânirii Romei şi a zeilor ei. Oraşul sfânt al iudeilor şi al creştinilor a fost şters de pe faţa pământului. Mica obşte de creştini apucase să fugă înainte de aceasta.

Astfel Roma, unde, datorită lui Petru şi Pavel şi zelului lor de misionari, exista deja o numeroasă comunitate creştină, a devenit noul centru al creştinătăţii, ceea ce nu a fost în detrimentul acesteia din urmă. Creştinismul s-a extins, cuprinzând capitala lumii, iar de acolo, urmând şoselele statului roman, a cuprins treptat întregul imperiu. Acolo unde mai înainte răsunaseră de-a valma o sută de limbi, misionarii creştini se puteau limita, mulţumită Romei, la numai două – în răsărit greaca, în apus latina.

Omul de ştiinţă francez Ernest Renan, istoric al religiilor, a mers atât de departe, încât a salutat distrugerea Ierusalimului ca pe o împrejurare care a înlesnit delimitarea netă a creştinismului de iudaism, iar prin deplasarea centrului de greutate spre Roma, a favorizat ascensiunea creştinismului la rangui de religie mondială. În orice caz este justă părerea lui Toynbee [78]:

„Reşedinţa guvernului unui stat mondial constituie

un teren prielnic pentru sămânţa spirituală, deoarece un astfel de oraş este imaginea în mic a întregii lumi. Între zidurile lui se află reprezentanţi ai tuturor claselor şi a numeroase popoare… şi porţile lui se deschid către şosele largi, mergând în toate direcţiile. Acelaşi misionar poate predica în aceeaşi zi în colibele săracilor ca şi în palate, iar dacă îşi câştigă bunăvoinţa împăratului, poate spera să aibă la dispoziţie puternica maşină a administraţiei imperiale… Misiunea istorică a capitalelor se află – privindu-le sub aspectul continuităţii lor – adesea pe tărâm religios… S-ar părea că nu Romulus şi Remus sau August, ci Petru şi Pavel au fost autorii însemnătăţii «eterne» a Romei”.

26 de împăraţi în 50 *de ani*. A mai intervenit şi faptul că, începând aproximativ din anul 200 e.n., Roma a cunoscut un declin crud şi neîncetat, care a determinat din ce în ce mai mulţi romani să vadă în creştinism unica soluţie, ultima nădejde. Germanii asaltau graniţele putredului imperiu. Tot mai mulţi soldaţi erau necesari pentru menţinerea lui. Până şi împăraţii au început să fie proclamaţi de către soldaţi. Nu rareori diferitele armate proclamau împăraţi diferiţi, care se luptau între ei. Între anii 235 şi 285 e.n. au domnit la Roma 26 de împăraţi, dintre care numai unul a murit de moarte bună.

Cele mai mari şanse de a fi proclamat împărat de către armată le avea acela care promitea cea mai mare soldă şi care îngăduia să fie prădate oraşele; nu oraşele duşmane, ci cele proprii. Un lucru de-a dreptul monstruos s-a produs în secolul al III-lea. Cel mai mare stat-oraş al istoriei, care se bizuia în modul cel mai consecvent pe oraş, a început să-şi devoreze propriile sale oraşe.

Soldaţii, care stăpâneau împărăţia, erau aproape exclusiv feciori de ţărani şi agricultori, deci nu cetăţeni, ci supuşi, locuitori dezavantajaţi ai imperiului. Orăşenii pierduseră voinţa şi capacitatea de a apăra imperiul. Acum întreaga putere se afla în mâinile ţăranilor îmbrăcaţi în

uniformă; întreaga bogăţie se afla în mâna orăşenilor civili. Nu-i deci de mirare că ura şi invidia soldaţilor faţă de oraşe a dus, într-o perioadă de descompunere, de războaie şi războaie civile, la o răzvrătire deschisă împotriva oraşelor.

Soldaţi romani au distrus în anul 197 e.n. oraşul *Lyon*, după ce l-au smuls mai întâi unui anticezar. *Autun*, ca mărime al doilea otfaş din Galia, a avut aceeaşi soartă. În anul 215 e.n. soldaţi romani au pus la cale un masacru la *Alexandria*. Oraşul-cetate *Bizanţ* a fost jefuit de propria lui garnizoană, împăratul Aurelian a reuşit să împiedice numai în ultima clipă prădarea oraşului *Tyana* din Asia Mică; el i-a convins pe ostaşi prin cuvintele semnificative [79]: „Ducem războiul ca să eliberăm aceste oraşe; dacă le jefuim, nu vor mai avea nicio încredere în noi. Să ne căutăm deci mai bine prada la barbari”.

În oraşele care n-au fost prădate de soldaţi, opera a fost preluată de perceptorii imperiali. Aceştia storceau de la locuitori ultimul ban ca să finanţeze războaiele împotriva germanilor care năvăleau pretutindeni în imperiu, precum şi împotriva teritoriilor răzvrătite; dar, înainte de toate, ca să poată satisface pretenţiile tot mai neruşinate ale soldaţilor. În secolul al IV-lea, mulţi contribuabili care ajunseseră la sapă de lemn au fost torturaţi sau executaţi. În acelaşi timp, armatele rechiziţionau bani, alimente şi cai. Oraşele aruncau imensele poveri asupra satelor care le erau subordonate, sporind şi acolo mizeria. Fuga de la sate a luat proporţii, sate întregi au decăzut, iar în agricultură s-a revenit la metodele cele mai primitive.

Speranţa de salvare. În toiul acestei demenţe licărea doar o singură mângâiere – creştinismul. Cu cât oamenii cădeau mai adânc în sărăcie, cu atât mai îmbucurător li se părea mesajulylă bogătaşii nu vor intra în cer. Pacea şi securitatea ce nu le mai puteau fi garantate de împărat pentru viaţa pământească, le puteau nădăjdui acum în

viaţa de apoi.

E drept că unii împăraţi luau tocmai o asemenea stare de spirit drept provocare. Când Diocleţian (284 – 305) a încercat cu mână de fier să redreseze imperiul, el a considerat stârpirea sistematică a creştinismului drept parte integrantă şi necesară a reformelor sale. Între anii ’303 şi 305 a avut loc cea mai mare (şi ultima) prigoană împotriva creştinilor. Zeci de mii de credincioşi au fost executaţi sau torturaţi până la moarte. Toate bisericile au fost distruse, întreg imperiul s-a transformat într-o mare de sânge. În anul 305 Diocleţian a abdicat. După numai şase ani Constantin cel Mare a emis redictul de toleranţă, iar în anul 325 a declarat creştinismul religie de stat.

Locul de întâlnire – termele. Cu toate că destrămarea imperiului mondial îşi urma cursul, la Roma continuau să se ridice roi construcţii. „Termele” lui Diocleţian, care aveau lungimea faţadei de 370 m şi suprafaţa totală de 13 ha, au întrecut până şi pe cele ale lui Caracalla, construite cu un secol înainte, şi au depăşit întreaga suprafaţă a primului orăşel aşezat pe Palatin şi înconjurat cu ziduri, pe nume Roma, care cuprindea doar 10 ha.

Romanii înstăriţi obişnuiau să-şi petreacă o mare parte a zilei în terme, care erau atât baie publică, cât şi loc de întâlnire a înaltei societăţi. Construcţia strălucitoare din marmură şi mozaic cuprindea băi calde şi reci, bazine mari de înot, încăperi pentru masaj, săli de sport, prăvălii, restaurante şi o bibliotecă. Nu lipseau de acolo nici medicii şi vânzătorii de cârnaţi, nici negustorii, colportorii de zvonuri şi intriganţii. Într-o perioadă în care oraşul se atrofia şi statul se destrăma, predilecţia romanilor pentru apă şi baie, ca şi pentru cel mai inimaginabil lux favoriza construirea unor palate-băi de-a dreptul fantastice.

Multe familii nobile se stinseseră. Primele palate au început să se degradeze. Declinul Romei a fost pecetluit în anul 330, dată la care *Bizanţul* a devenit noua capitală a imperiului. Pe străzi – care la Roma nu treceau niciodată

drept sigure, crimele fiind încă de pe vremea lui August incomparabil mai frecvente decât astăzi –, derbedeii îşi făceau de cap, fără ca poliţia să-i mai poată stăpâni. În timp ce împotriva germanilor care se apropiau se ridicau metereze, Roma se pregătea să se autodevoreze: cetăţenii luau din palatele părăsite tot ce puteau folosi; în anul 391 împăratul Teodosiu a fost nevoit să interzică în mod expres persoanelor particulare să distrugă clădiri publice.

Goţii şi vandalii la Roma. Pentru metropolă ceasul morţii a sunat la 24 august 410. Vizigoţii au invadat Roma şi, înainte de a pleca mai departe spre sudul Italiei, au prădat-o trei zile de-a rândul. Regele lor era Alaric, marele jefuitor care cu cincisprezece ani în urmă se dovèdise şi la Atena foarte activ, acelaşi Alaric despre al cărui „Mormânt de la Busento" August von Platen a compus un poem emoţionant.

Germanii în Oraşul etern! Antichitatea s-a cutremurat. Niciun oraş nu e etern, dar că nici măcar acesta nu era etern nu voia nimeni să creadă.

Vandalii, conduşi de Genseric, au urmat, în anul 455, goţilor. Această a doua prădare a Romei i-a sugerat în 1794 episcopului francez Grégoire expresia *vandalism* – un cuvânt cu totul întâmplător şi nu prea fericit, deoarece, în fond, atitudinea vandalilor nu s-a deosebit cu nimic de cea pe care au avut-o dintotdeauna popoarele nomade faţă de oraşe atunci când puterea era de partea lor. Arienii în India, evreii în Canaan, germanii la Roma (şi, 800 de ani înaintea lor, galii), mongolii, de la Attila şi până la Timur, au avut faţă de sute de oraşe din Asia şi Europa exact aceeaşi atitudine. Despre goţi un contemporan ne-a lăsat mărturie [80]: „Îşi băteau joc de acei care se înţărcuiau în oraşe. Erau de părere că orăşenii nu duceau o viaţă omenească, ci trăiau asemenea păsărilor, care sălăşluiesc sus în cuiburile lor…"

În anul 476 Odoacru, rege germanic, l-a detronat pe ultimul împărat roman de apus şi a pus astfel capăt în mod

oficial existenţei statului-oraş Roma. Pe străzi creştea iarba, în for păşteau vacile. Ultimii locuitori rămaşi, care în răstimpuri nu depăşeau cifra de 1.000, se obişnuiseră cu vuietul palatelor care se năruiau, aşa cum locuitorii Alpilor s-au obişnuit cu trosnetul lavinelor. Mai târziu, în evul mediu, clădirile antichităţii au servit timp de sute de ani drept cariere de piatră; molozul a umplut văile dintre cele şapte coline.

Papalitatea se îngrijeşte de o nouă înflorire. Roma însă nu era pierdută. A devenit centrul mondial al creştinătăţii, iar papii au demonstrat clar că sunt continuatorii tradiţiei imperiului mondial. Din secolul al V-lea ei poartă titlul de *ponţifex maximusy* acelaşi pe care l-a purtat şi împăratul roman în calitatea sa de şef religios al cultului oficial de stat. Pentru subdiviziunile ei teritoriale, biserica catolică a preluat noţiunea de *dioceze*, cum îşi denumise împăratul Diocleţian regiunile în care au fost împărţite provinciile imperiului, cu scopul de a întări administraţia de stat. În felul acesta, „roman" şi „sfânt" au rămas îngemănate, aşa cum le găsim în numele oficial al Imperiului german până în 1806 – Sfântul imperiu roman de naţiune germană.

În secolul al XIV-lea în Roma a fost înfiinţată o universitate, iar oraşul a ajuns să aibă 20.000 de locuitori. În jurul anului 1500 numărul lor crescuse la 50.000, mai mulţi decât avea oricare oraş german al acelor timpuri, dar mult mai puţini decât aveau Veneţia şi Neapole. Datorită construcţiilor somptuoase din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, cât şi contribuţiei artiştilor şi savanţilor care au răspuns la chemarea curţii papale, Roma a început să se ridice din nou la rangul de metropolă.

În 1743, pe când avea 18 ani, Casanova [81] scria: „Ştiam că Roma e unicul oraş în care cineva, pornind de la zero, poate să parvină la orice". Goethe se exalta în 1786: „Socot o a doua zi de naştere, o adevărată renaştere ziua în care am intrat în Roma…" [821 Ce-i drept, după trei luni

el scria de la Neapole: „Aici nu simţi nicio dorinţă să-ţi aminteşti de Roma. În comparaţie cu aşezarea de aici, deschisă în toate direcţiile, capitala lumii din valea Tibrului ţi se pare o mănăstire veche, prost amplasată” [83].

De la această opinie nu mai e mult până la frumoasele fraze pe care avea să le scrie viitorul şef al statului-major prusian, Moltke, în 1845 [84]: „Prima impresie pe care a făcut-o Roma asupra noastră a fost tristă. Din ziua sosirii a început să plouă. Murdăria de pe străzile înguste e de nedescris, iar înfăţişarea poporului avid, cerşetor a făcut să ni se strângă inima, mai ales Mariei. Gânduri nostalgice s-au îndreptat în tăcere spre Berlin…”

Oraş cu peste un milion de locuitori, dar pe locul al 34-lea. În secolul al XVIII-lea Roma era din nou un oraş mare, în 1931 a devenit un oraş cu peste un milion de locuitori. Astăzi este cel mai mare oraş din bazinul Mării Mediterane şi, cu cele 2, 2 milioane de locuitori ai săi, este mai mare decât însăşi Roma antică, după cele mai largi evaluări. Cu toate acestea, ca număr de locuitori, el ocupă printre metropolele lumii abia locul al 34-lea.

Cândva, cu 2000 de ani în urmă, Roma nu avea pe pământ niciun rival; la însemnătatea relativă a vechii Rome n-a mai ajuns niciodată vreun alt oraş. „Pământul stropit cu sânge al măreţiei romane”, cum îl numeşte Herder [85], a fost purtătorul puternicei formaţii statale, al limbii şi al civilizaţiei din care s-a zămislit Europa. Roma a fost oglinda concavă care a concentrat în focarul ei moştenirea antichităţii şi a creştinismului şi le-a proiectat în viitor.

Cea mai avansată civilizaţie citadină a istoriei a sfârşit, ce-i drept, printr-o prăbuşire aproape fără egal, atât a fost de îngrozitoare şi de cumplită, atât a fost de adânc haosul lăsat în urma ei. Sub asaltul nomazilor germanici s-a năruit un imperiu care şi aşa se afla la marginea prăpastie! din pricina depopulării lui, a fugii de

la sate, a risipei nesăbuite pe care o făceau autorităţile orăşeneşti, a despotismului crud şi a năruirii tuturor normelor de drept. Când o metropolă nu face timp de sute de ani altceva decât să prade ţara întreagă sau să o ignoreze cu totul, oraşul şi ţara se năruie împreună. Cerându-i-se să guverneze lumea, primarului Romei i s-a pretins prea mult, chiar dacă se numea împărat.

ORAŞUL EVULUI MEDIU

CAPITOLUL

I

BASTIONUL DE PE BOSFOR

Contemplând trecutul cu luciditate, putem afirma că, odată cu antichitatea, a trecut şi epoca de *apogeu* a oraşelor. Abia acum a început, ce-i drept, epoca *celor mai mari oraşe*.

În evul mediu metropolele antichităţii au fosty depăşite – ca număr al populaţiei – doar de cele ale Orientului îndepărtat, iar ca splendoare, nici până azi nu au fost întrecute decât de unele metropole asiatice. Un rol atât de covârşitor ca cel jucat cândva de Roma sau de Babilon nu a mai avut de atunci niciun alt oraş.

Când a pierit vechea Romă trecuseră 5.500 de ani de istorie a oraşelor. Tot ce a urmat până în prezent nu însumează decât 1.500 de ani. Era metropolelor antice, de la Babilonul lui Hammurapi şi până la victoria triburilor germanice, a durat ea singură 2000 de ani, dintre aceştia – între anii ’600 î.e.n. şi 300 e.n. – 900 au fost anii celei mai mari înfloriri Civilizaţia oraşului industrial contemporan numără abia 150 de ani.

Asemenea cifre ar trebui să ne ferească de o deformare a perspectivei, căci, aruncând o privire retrospectivă asupra istoriei epocilor îndepărtate, ele ne pot apărea mult mai scurte decât au fost în realitate. Privit sub aspectul istoriei oraşului, evul mediu european a reprezentat o îndelungată încercare

— În mare parte zadarnică – de a atinge treptat din nou culmile pe care se aflase oraşul în antichitate. Încercarea aceasta, ce-i drept plină de farmec, ne-a oferit, de la Lübeck până la Florenţa, un bogat buchet de flori multicolore.

Bizanţul, a doua Roma. Odată cu destrămarea Imperiului roman, centrul civilizaţiei urbane s-a deplasat din bazinul mediteranean spre Asia, îndeosebi spre China, India şi lumea islamică. În oraşele Europei, peste ruine creşteau buruienile, în evul mediu timpuriu, unica metropolă a continentului nostru se afla pe Bosfor, la extremitatea continentului, acolo unde la un kilometru depărtare, de cealaltă parte a strâmtorii, începe Asia. La început s-a numit *Bizanţ*, apoi *Constantinopol* şi în cele din urmă *Istanbul*.

Bizanţul a luat fiinţă, ca o colonie greacă, în secolul al VII-lea î.e.n. şi a devenit posesiune romană în anul 201 î.e.n. Era o puternică fortăreaţă care putea controla atât navigaţia din Marea Mediterană în Marea Neagră, cât şi trecerea pe continentul asiatic în locul cel mai îngust al strâmtorilor. Avea deci o poziţie ideală nu numai pentru o fortăreaţă, dar şi pentru o piaţă comercială şi, în plus, era de o frumuseţe incomparabilă – aşezată pe o peninsulă deluroasă înconjurată de apele albastre ale Mării de Marmara, ale Bosforului şi ale acelui golf îngust denumit Cornul de Aur.

Când împăratul roman Constantin cel Mare, care a domnit între anii ’306 şi 337 e.n., şi-a propus să înfăptuiască proiectul la care se gândise deja Augustus, şi anume să dea imperiului o capitală răsăriteană – întrucât prin puterea ei economică şi prin numărul populaţiei, jumătatea de răsărit întrecea cu mult pe cea de apus –, au fost luate în considerare Troia, Bizanţul şi Alexandria. Troia, fiindcă, potrivit legendei, a fost oraşul-mumă al Romei, Alexandria, pentru că era a doua metropolă a imperiului.

Avantajele şi frumuseţea poziţiei au hotărât în favoarea Bizanţului. În anul 330 a fost proclamat capitală a imperiului, sub numele de Constantinopol, iar în anul 395, când a avut loc împărţirea definitivă a imperiului în două jumătăţi, a devenit oraşul de reşedinţă al Imperiului roman de răsărit sau

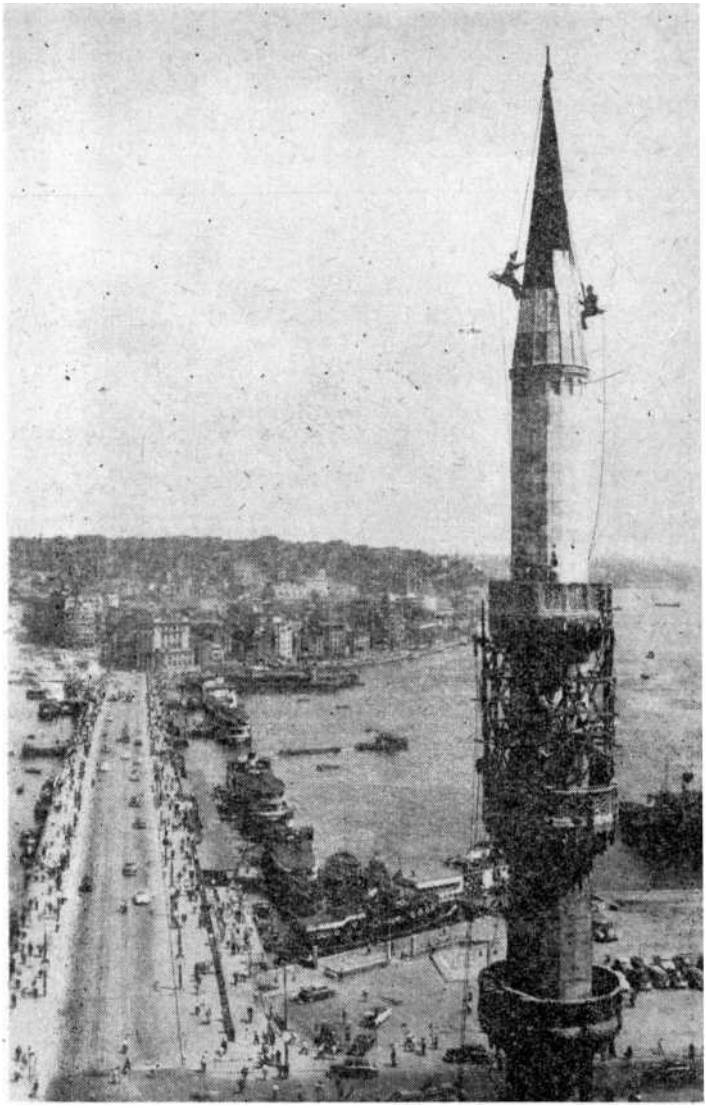

Bizanţ – Constantinopol – Istanbul, uriaşul şi

pitorescul oraş aşezat la graniţele Asiei. Cornul de Aur, golf al Bosforului, văzut din Moscheea Nouă, şi oraşul vechi, în care în urmă cu 1.500 de ani se concentra puterea st economia lumii (Foto Keystone)

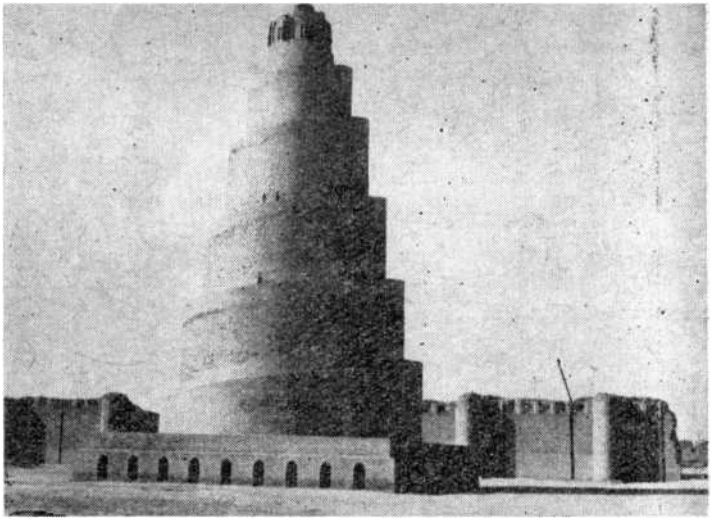

Turnul unei moschei din Samarra, veche de 1 100 de ani. Samarra, aşezată pe Tigru, a fost în secolul al IX-lea cea mai mare şi mai nesăbuită capitală a califilor (Foto Ullstein)

Marea moschee din Delhi, oraş care până la prădarea lui de către şahul Persiei (1739) se număra printre cele mai fastuoase din lume (Foto: Arhiva de artă Amtz, Haga)

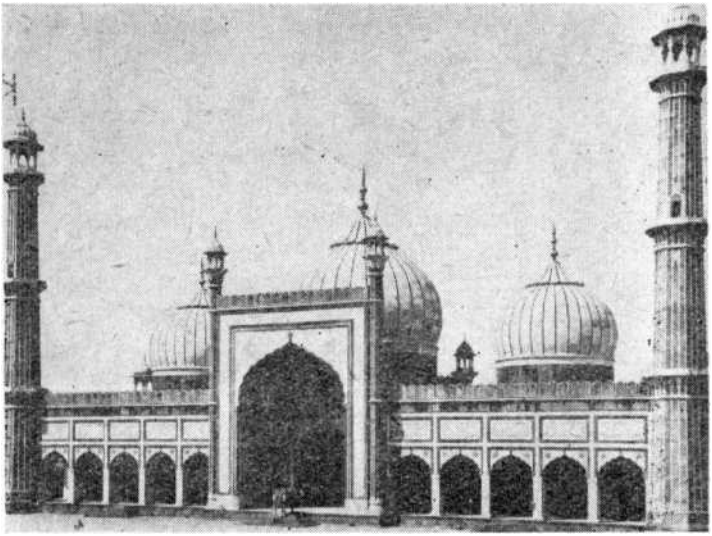

bizantin. Odată cu prăbuşirea imperiului de apus, în anul 476, Bizanţul a ridicat din nou pretenţii asupra întregului imperiu mondial, odinioară stăpânit de Roma.

Oraşul însuşi nu voia să fie altceva decât Roma cea nouă, ba chiar Roma cea veche. Roma nu trebuia să piară. Roma nu putea să piară. Ea trăia mai departe pe Bosfor. Perpetuarea Romei era concepţia de stat de care s-au pătruns oamenii şi oraşele. Împăratul Bizanţului purta titlul de *Imperator Romanorum*. La sfârşitul secolului al VI-lea, limba italiană a fost, ce-i drept, înlocuită ca limbă oficială de stat cu limba greacă, dar încă în secolul al XIX-lea, la Istanbul limba greacă era denumită, în grai popular, „romană”. Pe lângă Sfântul imperiu roman de naţiune germană exista, de fapt, un Sfânt imperiu roman de naţiune greacă. Un stat care ţinea cât de cât la reputaţia lui trebuia să-şi tragă obârşia din Roma şi să primească binecuvântarea ei.

Noua metropolă trebuia chiar să aibă *înfăţişarea* Romei. Constantin era hotărât să transforme în câţiva ani fortăreaţa pitorească într-o metropolă strălucitoare, şi dispunea, de altfel, de mijloacele necesare în acest scop. Ca din pământ răsăreau, într-o risipă de splendoare şi în

număr mare, palate de marmură şi bronz, împrejmuite cu palmieri şi platani, arcuri de triumf, săli hipostile, statui şi fântâni arteziene, clar şi biblioteci şi şcoli. De la Atena şi Efes, de la Delfi, Rodos şi Creta au fost aduse toate comorile de artă greacă ce au mai putut fi găsite. Oraşul se mândrea cu numeroase pieţe mari şi străzi largi, cu arcade. Marea strălucitoare, cerul meridional, arhitectura care purta semnele influenţei siriene şi egiptene, bogăţia de culori şi inerţia orientală au făcut însă din Bizanţ un oraş cu totul deosebit de Roma.

Numai casele de locuit erau rânduite pe uliţe la fel de înguste ca cele de pe malurile Tibrului. Noua capitală a preluat, odată cu luxul celei vechi, mizeria şi plebea. După obiceiul antichităţii, preocuparea împăratului pentru oraşul său se epuiza odată cu construirea palatelor, a vastelor pieţe şi a conductelor de apă. Cum locuiau oamenii nu-l interesa, deşi pentru împărat era important să aibă în jurul său oameni în număr mare. Constantin a instituit un premiu de stat pentru construcţia caselor de locuit în Bizanţ, şi afluenţa oamenilor în oraş a fost aproape tot atât de mare ca şi în Roma (în anul 400 număra aproximativ 700.000 de locuitori). Calitatea caselor nu-l interesa pe împărat şi, după cât se pare, nici pe locatari – de altfel aspectul lor vădea din plin acest lucru.

Văgăuni în loc de locuinţe. Caselor de raport din Bizanţ le era îngăduit să se ridice până la 30 m, ceea ce echivala cam cu douăsprezece etaje – cu condiţia ca strada respectivă sa măsoare cel puţin patru metri lăţime. Patru metri! Cu o asemenea reglementare a construcţiilor se favoriza existenţa văgăunilor întunecoase şi a beciurilor, care întreceau până şi mizeria din Roma. Cerul, o fâşie albastră îndepărtată, soarele – necunoscut, aşa creşteau zeci de mii de copii în noul oraş gigantic de pe Cornul de Aur.

Şi pe deasupra, proprietarii acestor case mizere se

puteau îndeletnici în voie cu specula chiriilor, la fel ca Ja Roma, pentru că funcţionarii, negustorii şi proletarii se îmbulzeau, bineînţeles, în număr mare în noua metropolă. Populaţia rurala era atrasă atât de strălucirea metropolei, cât şi de perspectiva de a-şi obţine pâinea fără a munci. Căci se considera drept un lucru de la sine înţeles ca proletariatul să primească grânele gratuit, ca pe vremuri la Roma, pe deasupra şi vin, iar spre deosebire de cei de la ţară să nu fie obligat să plătească nici impozite.

Pe Tibru, grânele erau dăruite numai sub presiunea împrejurărilor sau din dorinţa, lesne de înţeles, a împăratului de a-şi şti oamenii liniştiţi. Pe Bosfor, preceptele noii religii de stat, creştinismul, au făcut şi o îndatorire religioasă din miluirea săracilor, iar sute de mii de săraci, la rândul lor, au făcut din această milostenie o afacere. Dacă la graniţele Imperiului roman de răsărit domnea, în mod excepţional, liniştea, pe străzile Bizanţului scandalurile nu se lăsau mult aşteptate. Le isca armata de oameni neocupaţi care hoinăreau în permanenţă pe străzi.

Încă din secolul al IV-lea, noua metropolă a fost ameninţată mai întâi de goţi şi apoi de huni – nomazi germanici şi mongoli, obişnuiţi să-şi presare drumurile cu leşuri. Hunii au prădat şi au pustiit zeci de oraşe; chiar şi după zeci de ani, pe unde trecuseră ei nu se aflau decât ruinele caselor şi scheletele celor ucişi. Bizanţul însă a rezistat.

Iustinian îşi asculta soţia. În anul 532, furia poporului din Bizanţ împotriva prefectului de poliţie şi a justiţiei abuzive s-a transformat, dintr-un conflict neînsemnat, într-o rebeliune deschisă împotriva împăratului Iustinian (527 – 565), care s-a baricadat în palat. Plebea a acaparat puterea şi a prefăcut jumătate din oraş, inclusiv marile biserici, în cenuşă.

Atacându-i pe răsculaţi prin surprindere în uriaşul circ din Bizanţ, împăratul a reuşit în cele din urmă să devină din nou stăpân pe situaţie. Trupele sale au

masacrat 35.000 de oameni. Soţia lui, Teodora, fostă prostituată şi călăreaţă de circ, îl împiedicase pe Iustinian să abdice şi să fugă.

Bizanţul n-a pierit. Era abia la începutul înfloririi sale. După răzmeriţă, împăratul a înălţat pe dărâmăturile oraşului noi clădiri monumentale, printre care, între anii 532 şi 537, îi *agi a Sofia*, multă vreme cea mai mare biserică a creştinătăţii. Imensa ei cupolă a devenit prototipul tuturor moscheelor. Iustinian a mai construit spitale, orfelinate şi azile pentru săraci într-un număr mult mai mare decât existaseră până atunci în vreun alt oraş. Rebeliunea i-a mai slujit ca pretext pentru a întări în aşa fel poliţia, încât orice orăşean să se afle sub controlul ei.

În strădania sa de a restabili vechiul Imperiu roman, Iustinian i-a alungat pe goţi din Italia şi pe vandali din Africa, ba a cucerit pentru Bizanţ şi o parte din Spania. Imperiul a rămas o mare putere, deşi după moartea lui Iustinian majoritatea cuceririlor au fost pierdute.

În anul 557 mii de locuitori ai metropolei şi-au găsit moartea în panica şi învălmăşeala provocate de un cutremur. Un an mai târziu, ciuma a răpus alte zeci de mii. Reacţiile explozive şi nesăbuite ale plebei întreţinute din Bizanţ, precum şi suferinţele îndurate de aceasta erau fără precedent în istorie – mai crâncene chiar decât la Roma, care, oricum, dispusese pentru dezvoltarea ei de câteva secole, în timp ce în Bizanţ întreaga mizerie a unui imens oraş al antichităţii s-a acumulat în decursul a numai câteva decenii. Doar starea de mijloc, puţin numeroasă, şi mai ales pătura superioară de origine greacă – demnitari ai bisericii, funcţionari de stat şi latifundiari – duceau o existenţă îmbelşugată, dar nesigură pe această mare vijelioasă.

Bizanţul avea, ce-i drept, faţă de Roma o mare superioritate: nu se limita la o existenţă parazitară. Prin poziţia lui unică şi prin tradiţionala iscusinţă a meşteşugarilor greci a devenit, ca succesor al Alexandriei,

cea mai mare piaţă comercială a lumii. Noua Romă era marele port de tranzit pentru mărfurile de lux ale Orientului – mătase, mirodenii şi nestemate din China, India şi Arabia –, devenind totodată şi centrul mondial, aproape lipsit de concurenţă, al produselor de artizanat. Solidul – moneda de aur bizantină (numită şi bizantian sau bésant) – deţinea ca mijloc internaţional de plată o poziţie asemănătoare cu aceea a lirei sterline înainte de 1914 sau a dolarului american azi.

Bazându-se pe această putere economică, Bizanţul reuşea de fiecare dată să se redreseze din vârtejul numeroaselor furtuni. După tulburările interne din secolul al VI-lea, oraşul a izbutit să se menţină ca un bastion, de care s-au zdrobit de-a lungul a 800 de ani nenumărate atacuri ale perşilor, arabilor, bulgarilor, normanzilor şi turcilor. Bizanţul a fost probabil cea mai grandioasă fortăreaţă cunoscută în istoria omenirii pentru succesele ei fără de număr.

Distrus de creştini. Şirul nesfârşit de asedii l-au deschis perşii în anul 626. Din anii 667 până în 717, oştile noului imperiu mondial arab s-au aflat de mai multe ori în faţa porţilor metropolei. În anul 711 arabii au trecut Gibraltarul în Spania, pentru ca în anul 732 să se afle în centrul Franţei, fiind respinşi abia în urma bătăliilor de la Tours şi Poitiers. În anul 827 au pătruns în Sicilia. Dar acolo unde calea spre Europa ar fi fost cea mai scurtă, au eşuat în faţa baricadei pe care o constituia fortăreaţa Bizanţ. Altminteri ar fi putut prinde Europa în cleşte.

În secolul al XI-lea Imperiul bizantin s-a extins încă o dată din Italia de sud până în Caucaz. Dar în 1204 metropola a fost cucerită şi prădată nu de arabi, ci de creştini, şi anume de participanţii la cea de-a patra cruciadă. Acest lucru a fost posibil datorită oraşului-stat Veneţia, care aspira la stăpânirea lumii şi, ca atare, avea interes să zdrobească monopolul comercial al concurentului său, Bizanţul. Veneţia a reuşit să-i convingă

pe cruciaţi să comită o asemenea faptă lipsită de raţiune. S-au lăsat cu atât mai uşor convinşi, cu cât creştinii bizantini refuzau să se supună bisericii romane. Sciziunea dinăuntrul Imperiului roman se reflectă până azi în schisma dintre catolici şi ortodocşi.

În secolele al XIII-lea şi al XIV-lea biserica de răsărit se arătase de mai multe ori gata să se supună în cazul în care creştinătatea romano-catolică ar fi contribuit la apărarea Bizanţului împotriva noii primejdii islamice, adică a turcilor. Ajutorul nu a venit. Veneţia a triumfat.

Din secolul al XI-lea turcii asaltau graniţele bizantine din Asia Mică, smulgându-i un teritoriu după altul. În 1354 au traversat Dardanelele şi s-au stabilit în Europa. Anul 1361 îi găseşte în Bulgaria, anul 1389 în Serbia. Bizanţul era încercuit, dar continua să se apere cu succes. Spre apus se revărsa un torent de refugiaţi. Comercianţii italieni din oraş, al căror număr la răstimpuri ajungea până la aproape 60.000, se puneau la adăpost. Apelurile de ajutor adresate de Bizanţ creştinătăţii s-au pierdut neauzite.

Abia la o sută de ani după pătrunderea lor în Europa au luat turcii cu asalt bastionul care apărase Europa împotriva Asiei timp de o mie de ani. După un asediu îndelungat şi o luptă îndârjită, în care s-a folosit, pentru prima oară pe scară mare, noua armă-minune – tunul – a căzut pe zidurile oraşului său ultimul împărat al Bizanţului, Constantin al XII-lea. La 29 mai 1453 turcii au pătruns în metropola de mult pustie. Imperiul roman de răsărit a decedat. Sultanul Mahomed al II-lea a intrat călare în Hagia Sofia. Creştinătatea a scos un ţipăt de groază, ceea ce nu a împiedicat Veneţia să încheie cu turcii un tratat comercial. În 1592 turcii se aflau la porţile Vienei.

Istanbul, cântat şi uitat. Devenind Istanbul (sau Stambul), strălucitoarea capitală a Imperiului otoman, Bizanţul, a primit cel de-al treilea nume al său. Din secolul al XVI-lea şi până în secolul al XVII-lea, când Londra a

trecut în fruntea oraşelor Europei, Bizanţul a fost din nou cel mai mare oraş de pe continent. În jurul anului 1900 se număra printre puţinele oraşe ale lumii cu peste un milion de locuitori. Mulţi îl consideră unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume; de la Byron până la Hamsun, poeţii l-au cântat necontenit.

Hagia Sofia, pe care a zidit-o Iustinian, se mai află în picioare. Prin Bizanţ adie răsuflarea mileniilor. Roma n-a fost decât timp de 600 de ani metropolă. Bizanţul creştin a trăit 1 100 de ani, fiind unicul oraş din Europa a cărui existenţă îndelungată poate fi comparată cu oraşele din Mesopotamia şi din Egipt. Sub pavăza acestei uriaşe fortăreţe care s-a împotrivit mahomedanilor şi mongolilor şi-a croit în Occident drum către lumină epoca modernă.

În Bizanţ au fost adunate textele antichităţii elene. Manuscrisele bizantine aflate în bibliotecile italiene au constituit un foarte important imbold pentru apariţia Renaşterii. Influenţa Bizanţului a determinat creştinarea Rusiei şi, în felul acesta, integrarea ei în Europa. Realizând fuziunea şi apoi difuziunea culturilor greacă, romană şi orientală, Bizanţul a înrâurit toate domeniile artei şi ştiinţei occidentale.

Cărţile noastre de istorie abundă în amănunte despre Atena şi Roma. În schimb, moştenirea bizantină este ades menţionată aproape la fel de succint ca şi cea babiloniană. Bizanţul nu se bucură de popularitate. Probabil fiindcă oamenii se gândesc la „bizantinism”, termen folosit pentru cultul împăratului şi pentru servilismul strict reglementat al suitei lui. Dar acest cuvânt este o expresie la fel de întâmplătoare ca şi „vandalism”. Pentru concepţiile republicane, ceremonialul unei curţi imperiale frizează de obicei grotescul. În Bizanţ nu s-au petrecut lucruri mai bizare decât la curtea marelui han Kubilai. În China, la cea a lui Filip al II-lea în Spania sau a lui Ludovic al XIV-lea în Franţa aflată în ajunul iluminismului.

Poate că şi schisma bisericilor e vinovată de faptul că

atât catolicii cât şi protestanţii au involuntar rezerve când aud cuvântul Bizanţ. Ei îi imită astfel în oarecare măsură pe acei cruciaţi care s-au înfruptat bucuroşi din belşugul Bizanţului şi care au refuzat să recunoască câte prejudicii i-au cauzat Europei.

CAPITOLUL II
O MIE ŞI UNU DE ORAŞE

Ce ştim în fond despre oraşul Hancijou? Nu mare lucru în afară de faptul că se află în China. A fost însă cândva cel mai mare şi mai bogat oraş din lume. Gloria oraşelor e trecătoare, mai cu seamă când sunt departe de noi.

Asia a fost, în evul mediu, câmpul de acţiune al cei) r mai mari întemeietori şi distrugători de oraşe. Spre sfârşitul primului mileniu, printre puţinele oraşe strălucitoare ale Europei se numărau Córdoba şi Sevilla în Spania şi Palermo în Sicilia – câteşitrele arabe.

Încă din secolul al VIII-lea, islamul, nova religie mondială, a cuprins imensul teritoriu care se întindea din Spania şi până în India. O salbă de mari oraşe înconjura lumea islamică: Cairo în Egipt, Damasc în Siria, Shiraz, Tabriz şi Isfahan în Persia, Samarkand şi Buhara în Turkestan, Kanaudj şi Delhi în India.

Oraşul de basm al califului. Urmaşii lui Mahomed purtau titlul de *calif*, stăpânul credincioşilor, fiind pentru supuşii săi deopotrivă papă şi împărat. Reşedinţa califilor a fost la început *Medina*, oraşul sfânt din Peninsula Arabă unde este înmormântat Mahomed, apoi oraşul străvechi *Damasc* – care cunoscuse şi stăpânitori asirieni, babilonieni şi romani – şi, în sfârşit, metropola islamului – *Bagdad*.

Califul Almansor a transformat între anii 762 şi 768 orăşelul Bagdad, aşezat pe Tigru, la numai 85 km miazănoapte de vechiul Babilon, într-o tabără militară şi o

metropolă somptuoasa. După Kiş, Babilon, Seleucia şi Cresiphon a fost al cincilea (şi până acum ultimul) mare centru urban aşezat în mijlocul ţinutului dintre cele două fluvii, regiune în care s-au petrecut atâtea evenimente ale istoriei. Califii au făcut din Bagdad nu numai centrul noii religii mondiale, ci, în acelaşi timp, o citadelă a ştiinţei cum n-a mai fost alta (în afară poate de Bizanţ) şi una dintre cele mai mari pieţe comerciale ale lumii.

Tigrul este navigabil până la Bagdad. Oraşul a fost aşezat la intersecţia drumurilor de caravane care plecau din Persia, Asia Mică, Egipt şi Peninsula Arabă. Califul Harun al-Raşid (786 – 809) a construit peste Tigru un pod, lăsând oraşul să se întindă şi pe ţărmul răsăritean al fluviului; astfel suprafaţa Bagdadului a devenit de patru ori mai mare decât cea a Romei. Harun al-Raşid a atras la curtea sa oameni de artă şi de ştiinţă şi a întreţinut relaţii cu Carol cel Mare. În basmele din „O mie şi una de nopţi” e lăudată firea dreaptă a califului, povestindu-se în multe pasaje cum se amesteca în mijlocul mulţimii, deghizat şi însoţit de vizirul său, pentru a cunoaşte grijile şi nevoile oamenilor mărunţi.

Basmele ne înfăţişează, pe lângă frumoasele lor subiecte, o imagine multicoloră a vieţii cotidiene din lumea islamică. Ele narează despre existenţa mizeră, dar evlavioasă, a hamalilor, cârpacilor sau frânghierilor din Bagdad, care visau să-şi poată îngădui o dată pe săptămână „tăiţei cu miere”. Basmele ne mai istorisesc despre florile care împodobeau pervazul ferestrelor şi despre marile grădini *din* casele celor bogaţi. Predomina casa construită din cărămidă de lut, cu acoperişul în formă de terasă şi cu o curte interioară; în genere casele trebuie să fi arătat asemenea celor cunoscute cu 4.000 de ani în urmă la Kiş; la cei înstăriţi ele erau atât de spaţioase, încât curtea se transforma într-o grădină splendidă, ca cea a vilelor din Pompei. Numai că la Bagdad se punea mai mare preţ pe acoperişurile cu streşinile ieşite mult în afară şi pe

copacii umbroşi, pentru că în luna cea mai toridă a anului temperatura se ridica aici, în medie, la peste 30 de grade.

Fetei din basme i se aduc laude atunci când e „frumoasă ca luna plină”. Când Sindbad, navigator peste mări şi ţări, se întoarce la Bagdad încărcat cu comori după prima dintre călătoriile sale primejdioase, avem prilejul să aflăm tot ceea ce este caracteristic pentru omul bogat şi cum trebuie să arate luxul spre care merită să năzuieşti. „Mi-am agonisit atâţia eunuci, servitori şi mameluci, odalisce şi sclavi negri, încât mi-am încropit o gospodărie mare…” în ţările islamului membrii înarmaţi ai gărzii personale se numesc mameluci, iar odaliscele sunt sclavele albe din harem, mai ales cele din Caucaz (spre deosebire de cele negre, pe care, de altfel, Sindbad nu le dispreţuieşte). Aşadar, chintesenţa bogăţiei este un harem mare şi slugi numeroase.

Califul Mamun, fiul lui Harun al-Raşid, a întemeiat „Casa înţelepciunii”, în ale cărei atribuţii intra şi traducerea cărţilor de ştiinţă din limba greacă în arabă. În secolul al XI-lea, noua dinastie a selgiucizilor a înfiinţat „Şcoala superioară din Bagdad”, devenită apoi un centru al artei şi ştiinţei islamice.

Se spune că în cele două perioade de înflorire, din secolele al IX-lea şi al XI-lea, Bagdadul ar fi avut, adunate laolaltă, nu mai puţin de 100.000 de moschei, capele şi case de rugăciuni şi, de asemenea, 60.000 de băi publice şi 12.000 de hanuri pentru caravane. Chiar dacă apreciem că două treimi din aceste cifre reflectă predilecţia orientală pentru exagerare, Bagdadul trebuie să fi fost totuşi o metropolă cu un colorit de basm. Potrivit tradiţiei arabe, oraşul avea două milioane de locuitori; aprecierile europene se limitează la o jumătate de milion sau cel mult un milion. Dar şi acest număr ar fi fost suficient pentru a aşeza timp de un secol reşedinţa califilor în fruntea oraşelor lumii, în locul Bizanţului, care îşi pierdea treptat însemnătatea.

Nu putem reconstitui adevăratul chip al metropolei. Hulagu, unul din nepoţii lui Genghis-han, s-a năpustit, în anul 1258, asupra Bagdadului şi l-a distrus. Moscheele au fost mistuite de foc. Nomazii mongoli au prădat şi au ucis şase zile în şir; ultimul calif a fost strivit sub copitele cailor. Un strigăt de groază a cutremurat lumea mahomedană.

Casele clădite din cărămidă de lut au fost însă în atât de scurt timp reconstruite, comerţul a reînflorit atât de repede, încât călătorul veneţian Marco Polo, care a cutreierat întreaga lume, avea să descrie astfel Bagdadul atunci când va sosi acolo, la 13 ani după devastarea lui [1]: „În Bagdad se lucrează ţesături de mătase, întreţesute cu fir de aur, apoi damasc şi catifea, împodobite cu chipuri de animale şi păsări. Aproape toate perlele care provin din India şi ajung în Europa sunt montate la Bagdad. În acest oraş se poate studia legea mahomedană, magia, fizica, astronomia şi fizionomia. Bagdadul este, în această parte a lumii, oraşul cel mai nobil şi cu cea mai mare întindere”.

A doua oară mongolii au luat cu asalt Bagdadul în anul 1401, de data asta conduşi de Timur. Acesta a ordonat ca moscheele, şcolile şi spitalele să nu fie distruse, iar artiştii şi învăţaţii să fie cruţaţi de marele măcel. Hoardele sale au stivuit în 120 de piramide cele 90.000 de capete omeneşti tăiate.

Bagdadul se populează însă din nou, iar această răscruce importantă a drumurilor de caravane care străbat Asia anterioară ajunge încă o dată un mare oraş comercial. Mătase, mirodenii şi nestemate – produsele Asiei pe care Europa le solicită mai mult decât orice alte lucruri – trec prin Bagdad spre Bizanţ sau Alexandria. Împreună cu aceste două porturi internaţionale, care treptat se sting, precum şi cu Veneţia, Lisabona şi Anvers, Bagdadul se număra, încă în secolul al XV-lea, printre marile pieţe comerciale ale lumii. Abia descoperirea, în 1498, a căii maritime spre India i-a pecetluit soarta, ca şi pe aceea a

numeroase alte oraşe. În 1650 Bagdadul nu avea decât 15.000 de locuitori, azi ară 1, 3 milioane.

Disproporţionată Samarra. Bagdadul – în plină înflorire – a încetat totuşi timp de o jumătate de secol (836 – 883) de a mai fi reşedinţa califilor. Pe malul răsăritean al Tigrului, la o depărtare de 110 km nord de metropolă, ei şi-au construit, în plin deşert, o nouă capitală – prin dimensiunile ei poate cel mai absurd oraş din câte au existat vreodată, depăşind cu mult Ehet-Aton, construit cândva pe Nil. Noul oraş s-a numit *Sumarra*.

În evidenta sa năzuinţă de a oferi noii puteri mondiale a islamului un sălaş pământesc în stare să stârnească uimirea tuturor credincioşilor şi necredincioşilor, califul Mutassim a ales pustietatea deşertului, deoarece acolo nu exista nicio urmă a vreunui oraş preexistent, nimic din ceea ce ar fi putut stânjeni realizarea viziunii sale temerare. De-a lungul Tigrului, pe o distanţă de 33 km, a construit un şir de clădiri uriaşe – moschee, palate, vistierii, precum şi cazărmi pentru 70.000 de oameni. Cea mai mare moschee a oraşului putea adăposti 100.000 de credincioşi; dimensiunile ei erau de 260X180 m (pentru comparaţie: bazilica sf. Petru are 186 m lungime şi între 70 şi 140 m lăţime). Palatul, pe care mai târziu califul Mutavakkil îl dăruieşte fiului său preferat, acoperea un pătrat cu latura de 1 250 m (adică 1, 56 km^2), de peste cincizeci de ori mai mare decât oraşul-palat spaniol Escurial şi aproape cât întregul principat Monaco.

Se pare că în acest oraş fantastic, numărul locuinţelor şi ai oamenilor a fost întotdeauna foarte redus. Probabil că niciodată n-a existat intenţia de a face din el un oraş populat. Dorinţa nemărginită de a-l glorifica pe Alah şi pe califul său a fost imboldul pentru crearea unui oraş care să fie printre celelalte oraşe ceea ce erau piramidele printre celelalte morminte.

În anul 883 califii au renunţat la imensul lor oraş artificial, înapoindu-se la Bagdad. Samarra a fost lăsată în

paragină, situaţie care mai dăinuie şi azi. Alături de ruinele gigantice, pe lângă care trenul de Bagdad trece timp de o jumătate de oră, locuiesc în prezent 15.000 de oameni.

„Au mai dus încă un răstimp o viaţă minunată – aşa se termină un basm din „O mie şi una de nopţi” [2] –, până a venit la ei cea care face ca bucuriile să amuţească, legăturile de prietenie să se destrame, oraşele înfloritoare să se preschimbe în pustiu…”

În Delhi se afla tronul cu păuni. Oraşe gigantice au existat în India încă din antichitate. După Pataliputra şi Kattak (vezi volumul de faţă, p. 171) a urmat *Kanaudj* (sau Canaudj), situat pe Gange, la sud-est de Delhi. Şi geograful egiptean Ptolemeu (85 – 160 e.n.) aflase despre această aşezare. S-a apreciat că la începutul erei noastre numărul locuitorilor Indiei era de peste 100 de milioane, ceea ce reprezenta pe atunci de trei ori mai mult decât populaţia întregii Europe.

În evul mediu târziu, marele oraş al Indiei, metropola acelei ţari, despre care se povesteau minuni şi de unde veneau mirodeniile şi pietrele preţioase, către care îşi căutau drum spaniolii şi portughezii, a fost *Delhi* – odinioară unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii şi din această cauză prădat mai mult decât alte metropole. Timur l-a jefuit în anul 1398. Apogeul l-a atins în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, pe când era capitala Imperiului islamic al Marilor Mogoli.

Marea moschee, una dintre cele mai grandioase şi poate cea mai frumoasă din lume. a fost ridicată de şahul Djehan, Mare

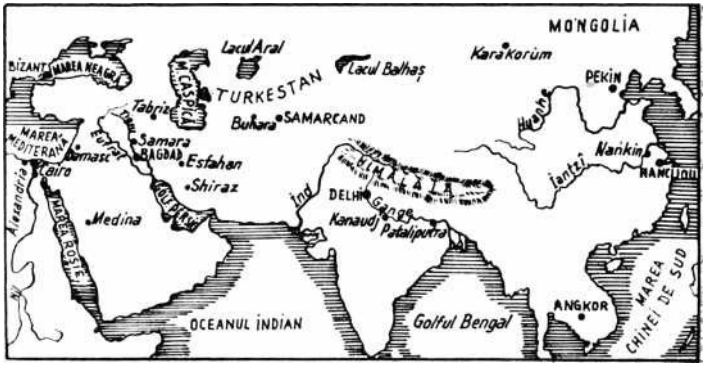

Mogol între anii 1627 şi 1658. Construită din gresie roşie, că este încoronată de trei cupole din marmură albă, în care sunt intercalate dungi verticale de marmură neagră. La fel de somptuoasă ca moscheea este şi cetăţuia Marilor Mogoli – un oraş în oraş, un minunat parc cu palate şi moschei, înconjurat de un zid înalt de 16 m. În sala de audienţe, al cărei tavan se sprijină pe şaizeci de coloane roşii, se afla odinioară tronul cu păuni al şahului Djehan. E astfel denumit după cei doi păuni în mărime naturală ce-l împodobesc, încrustaţi în întregime cu diamante, smaralde şi rubine. Nadir-şah, care a jefuit oraşul

Delhi în 1739, a dus tronul cu sine în Persia, ca cea mai preţioasă pradă a sa. Tronul se mai află şi acum la Teheran, spre bucuria numeroşilor cititori de reviste ilustrate.

Cartierul guvernamental New Delhi, construit de englezi în 1912, nu a adăugat oraşului atâta strălucire încât să compenseze ceea ce i-a jefuit Nadir-şah. Oraşele Indiei au profitat de propria lor bogăţie mai puţin decât Teheran, Lisabona şi Londra.

Oraşul care se numea „Oraşul”. Vechea Romă a fost pentru prima dată depăşită ca mărime de un oraş care înflorea undeva, într-un colţ sălbatic şi îndepărtat al pământului – în Indochina. Se numea *Angkor*, ceea ce înseamnă „Oraşul”, şi a fost întemeiat în jurul anului 900

ca metropolă a împărăţiei Khmerilor (denumită şi Khmer sau Mon Kmer), pe actualul teritoriu al regatului Cambodgia. Jumătate din suprafaţa metropolei de 20 km pătraţi (deci cât suprafaţa Cartaginei) constituia un imens oraş de palate şi temple, locuite de călugări budişti, de sclavi şi de mii de dansatoare din temple. Se spune că numărul locuitorilor oraşului Angkor ar fi fost de peste un milion şi jumătate.

Giganticul oraş a fost distrus de poporul vecin al Tiamilor (denumit şi Ciam) în 1177. După mai multe devastări, a fost definitiv abandonat în 1450. Curând jungla i-a acoperit ruinele. Dar ca un martor mut al splendorii sale, Angkor a lăsat lumii drept moştenire una dintre cele mai grandioase construcţii de pe pământ – templul *Angkor Vat*, situat în jungla Indochinei.

Reporterul Marco Polo. Timp de peste şapte sute de ani în China s-au aflat cele mai mari oraşe ale lumii. Admiraţia noastră pentru Veneţia şi Florenţa, pentru Köln şi Bruges nu trebuie să ne facă să uităm că aceste celebre centre citadine ale evului mediu târziu ar fi părut unui locuitor al oraşelor Hancijou sau Pekin mici şi destul de sărăcăcioase, mai mult sipete de bijuterii decât metropole.

Dar tocmai un veneţian a fost acela care a înălţat un imn – de slavă oraşului *Hancijou*: Marco Polo. El a caracterizat oraşul (care pe vremea lui se numea Liu-gan-fu sau King-se şi pe care el îl denumeşte Kinsai sau Quinsey) ca fiind distins, şi splendid şi era de părere că îşi merită într-adevăr denumirea de „oraşul cerului”… „înaintea tuturor oraşelor din lume, datorită măreţiei şi frumuseţii lui, ca şi pentru petrecerile, bucuria, şi desfătarea pe care le găseşti acolo, aşa încât locuitorii pot crede că se află în paradis” [3].

Oraşul Hancijou este situat la sud-vest de Shanghai, la extremitatea sudică a deltei fluviului Iantzi, ocupând o poziţie pitorească între un golf maritim şi renumitul lac Sihu. Între anii 1127 şi 1278 a fost reşedinţa aşa-numitei

dinastii Sung, de sud, şi prin aceasta capitala Chinei mijlocii şi de sud (nordul ţării era stăpânit de mongoli). Sub regii dinastiei Sung reşedinţa a devenit un oraş gigantic, bogat şi totodată noul centru al străvechii arte şi culturi chineze.

În 1278 mongolii au răsturnat dinastia, incluzând oraşul în imperiul pe care-l conduceau de la Pekin. La puţin timp după. aceasta Marco Polo a sosit în oraş. Pe atunci acesta mai avea o garnizoană mongolă de 30.000 de oameni, iar veneţianul a constatat că locuitorilor „nu le plăcea să vadă militari” [4].

După descrierea lui Marco Polo, Hancijou era străbătut de

O stradă principală, dreaptă şi largă de 30 m, care în anumite locuri se lăţea, formând zece pieţe pătrate. Pieţele erau înconjurate de prăvălii şi case înalte de locuit. Aici locuiau mai ales slujbaşii imperiali, precum şi medicii şi astrologii, care se bucurau de multă preţuire. Pe străzile largi şi pavate circulau

1 răsuri cu cai, având şase locuri, prevăzute cu perdele şi perne de mătase. O reţea de canale pentru alimentarea cu apă şi navigaţie împânzea oraşul.

Multe case de locuit semănau a palate şi erau împrejmuite de parcuri. „Casele lor sunt frumos zidite şi bogat împodobite cu sculpturi în lemn – relatează Marco Polo [5]. – Ei găsesc o asemenea plăcere în ornamentaţii, în picturi şi în clădiri fantastice, încât sumele pe care le risipesc pentru astfel de lucruri sunt enorme”.

Întrucât cele mai multe case sunt construite din lemn, pe fiecare stradă există un turn de piatră, în care locuitorii îşi pun avutul lor în siguranţă dacă izbucneşte cumva un incendiu –, prin apropiere. Pe marile poduri stă zi şi noapte o pază imperială contra incendiului, formată din cinci oameni, care, în caz de pericol, lovesc într-un gong mare.

Romantism pe lacul Sihu. Marco Polo e entuziasmat

de femeile oraşului [6]: „Sunt foarte frumoase şi au, prin educaţie, deprinderea de a fi tandre şi delicate. Luxul rochiilor lor de mătase şi al bijuteriilor cu greu şi-l poate închipui cineva”. Femeile se bucură de o stimă deosebită. Locuitorii, spune el, sunt veseli, ospitalieri şi de treabă.

Căsătoriile se celebrează de preferinţă într-unul din numeroasele pavilioane aflate pe cele două ostroave ale lacului Sihu. Lacul este de altfel giuvaerul oraşului şi principalul centru al distracţiilor. Aici, veneţianul, obişnuit cu gondole, e entuziasmat la culme [7]:

„Pe lac sunt o mulţime de bărci pentru plimbare, sau gondole, în ele putând încăpea zece, cincisprezece sau douăzeci de persoane... Oamenii care preferă asemenea distracţii închiriază una din aceste bărci, întotdeauna bine întreţinute. Acoperişul cabinelor este plat; pe acesta stau marinarii care pun în mişcare gondolele cu ajutorul unor prăjini lungi ce ajung până la fundul lacului. Cabinele sunt vopsite în diferite culori şi împodobite cu felurite figuri; întreaga ambarcaţie este ornamentată cu picturi. Pe ambele laturi sunt ferestre care pot fi deschise spre a da societăţii, când ia masa, prilejul să privească de jur-împrejur şi să-şi desfete ochii urmărind varietatea şi frumuseţea peisajului. Şi, într-adevăr, plăcerea care li se oferă în acest mod pe apă întrece orice alta pe uscat, căci o parte a lacului se prelungeşte de-a lungul întregului oraş, aşa încât poţi contempla priveliştea întregii măreţii şi frumuseţi a palatelor, templelor, mănăstirilor şi grădinilor cu copaci maiestuoşi, totodată putându-te bucura şi de întâlnirea cu celelalte gondole care, amenajate aidoma, trec mereu pe lângă tine, de asemenea ticsite de lume care se distrează”.

Despre mărimea oraşului Hancijou, Marco Polo face afirmaţii fantastice, ca de pildă: perimetrul oraşului ar fi de 100 de mile; din cauza numeroaselor canale ar avea 12.000 de poduri (la Veneţia sunt 400), şi, în sfârşit, locuitorii consuma zilnic peste 5.000 kg de piper. O

numărătoare a vetrelor –

Timp de peste jumătate de mileniu Pekin a fost cel mai mare oraş al lumii. Până la instaurarea Republicii Populare Chineze el s-a schimbat foarte puţin. Probabil că oraşul acesta uriaş din nordul rece al Chinei arăta aşa cum se vede în cele două fotografii şi pe vremea când Marco Polo a adus europenilor prima veste despre el şi despre Hancijou, celălalt oraş din Asia răsăriteană cu peste un milion de locuitori (Foto Keystone)

Marii întemeietori şi distrugători de oraşe: Alexandru cel Mare (stânga) – distrugător al oraşelor Tir, Persepolis şi Samarkand, întemeietor a peste şaptezeci de oraşe, printre care şi metropola Alexandria – şi Kubilai, marele han al Chinei, constructorul noului Pekin (Foto Ullstein)

Ruinele templului de la Angkor (Indochina) – ultimele mărturii ale unui oraş cu peste un milion de locuitori, scufundat în junglă în urmă cu 500 de ani (Foto Ullstein)

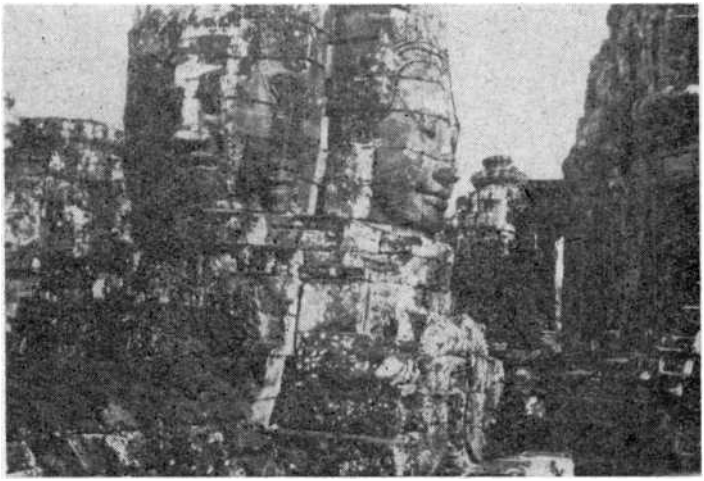

adică aproximativ a gospodăriilor sau a familiilor – care s-ar fi făcut în timpul şederii sale acolo ar fi avut drept rezultat cifra de 1, 6 milioane, echivalând deci cu cel puţin 7 milioane de oameni! Călătorul venit din

îndepărtata şi săraca Europă, orbit de splendorile Chinei, exagerează. S-ar putea însă ca numărul vetrelor să se fi referit şi la întreaga provincie a cărei capitală era Hancijou.

În orice caz, în anul 1850 populaţia oraşului era evaluată la două milioane, astfel că Hancijou ar fi fost, în ordinea mărimii, al treilea oraş al lumii, după Pekin şi Londra. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea este foarte probabil să fi fost cel mai mare oraş din lume.

Faptul că azi Hancijou nu se numără nici măcar printre numeroasele oraşe cu peste un milion de locuitori ale Chinei are o dublă explicaţie. În 1842 portul *Shanghai*, aflat în apropiere, a fost deschis pentru comerţul exterior, ceea ce a avut drept consecinţă că mai târziu Shanghai a devenit cel mai mare oraş al Chinei. Iar în 1861, în cursul războiului civil dezlănţuit de mişcarea revoluţionară antieuropeană a taipinilor împotriva trupelor guvernamentale şi a celor britanice şi franceze, Hancijou a fost distrus în cea mai mare parte.

Aceluiaşi război i-a căzut jertfă şi *Nanking*, cel de-al treilea mare oraş al Chinei, iar odată cu el, una dintre cele mai minunate construcţii din lume, pagoda de porţelan, înaltă de 79 m, zidită în 1413 de împăratul Iung-lo în cinstea mamei sale. Construită cu cărămizi din cel mai fir. porţelan alb, cu brâie de cărămidă verde smălţuită, pagoda avea nouă acoperişuri ieşite mult în afară.

Patru oraşe într-un oraş. Oraşul *Pekin*, din nordul rece al Chinei, are mai multe ziduri decât oricare alt oraş al lumii. În secolul al XV-lea a fost înconjurat de patru ziduri diferite, care mai există şi azi: *Oraşul chinezilor*, de formă dreptunghiulară (denumit şi Oraşul de sud), are un zid lung de 22 km; apoi *Oraşul tătarilor*, aproape pătrat (care se mai numeşte Manciju, sau Oraşul de nord), are un zid lung de 24 km (ambele cifre includ şi porţiunea lungă de 6 km, comună celor două jumătăţi ale oraşului). Înălţimea zidurilor variază între 9 şi 13 m.

Pe teritoriul Oraşului tătarilor se află, despărţit la rândul său printr-un alt zid lung de 7 km, *Oraşul împăratului* – cu palate, temple, grădini şi un şirag de lacuri artificiale. Dar şi înăuntrul Oraşului împăratului se ridică, împrejmuit de un şanţ cu apă, *Oraşul interzis*, numit şi Oraşul roşu, sau Oraşul de purpură, deoarece zidul său (lung de 3, 5 km) este tencuit cu mortar roşu. Acolo îşi avea înainte vreme reşedinţa împăratul. La Pekin era o adevărată orgie de ziduri, la fel ca odinioară în oraşele Ecbatana sau Babilon.

Începând cu cartierele templelor, împrejmuite cu ziduri, aflate în interiorul oraşelor din regatul Babilonului, trecând apoi la Acropole din Atena şi la cetăţuia regală din Alexandria, au mai existat multe oraşe în care un al doilea zid delimita oraşul templelor şi palatelor, deoarece în felul acesta se obţinea o dublă securitate şi un prestigiu sporit. Un palat-oraş în interiorul oraşului (spre deosebire de palatul-oraş de sine stătător, cum era Cnossos sau cum este Escurial) este la Delhi *Cetatea Marilor Mogoli*, la Praga *Hradöany*, cuprinzând un palat şi şapte biserici, la Roma *Vaticanul*. Asemenea palateoraşe se găsesc şi în numeroase oraşe ruseşti, cel mai renumit fiind *Kremlinul* din Moscova. Niciunul nu are însă dimensiunile pe care le are Oraşul împăratului din Pekin, iar acesta nu constituie decât curtea exterioară a Oraşului interzis, buric al imperiului, strălucitor în placajul său de marmură şi cărămidă galbenă smălţuită. Acolo îşi avea reşedinţa împăratul, apărat de o triplă centură de ziduri, între care trăiau milioane de oameni.

Întregul oraş este opera unui principe nomad, al marelui han mongol Kubilai, care a domnit în China din 1259 până în 1294. Acesta, ducând până la capăt opera începută de bunicul său Genghis-han, a reuşit să subjuge puternicul imperiu al Chinei.

În perioada războaielor duse de mongoli, metropola Chinei se numea Yen-King (alte nume: Kin, Ciungtu sau

Djungdu). În 1215, după un asediu de doi ani, Genghis-han a cucerit imensul oraş împrejmuit de ziduri. În 1264, nepotul său, Kubilai, a hotărât – din pricina poziţiei strategice avantajoase – să-şi fixeze capitala lângă Yen-King, deci nu chiar în oraş. La nord de vechiul oraş a fost construită reşedinţa *Taidu* (Tatu sau Daidu), cunoscută azi sub denumirea de Oraşul tătarilor.

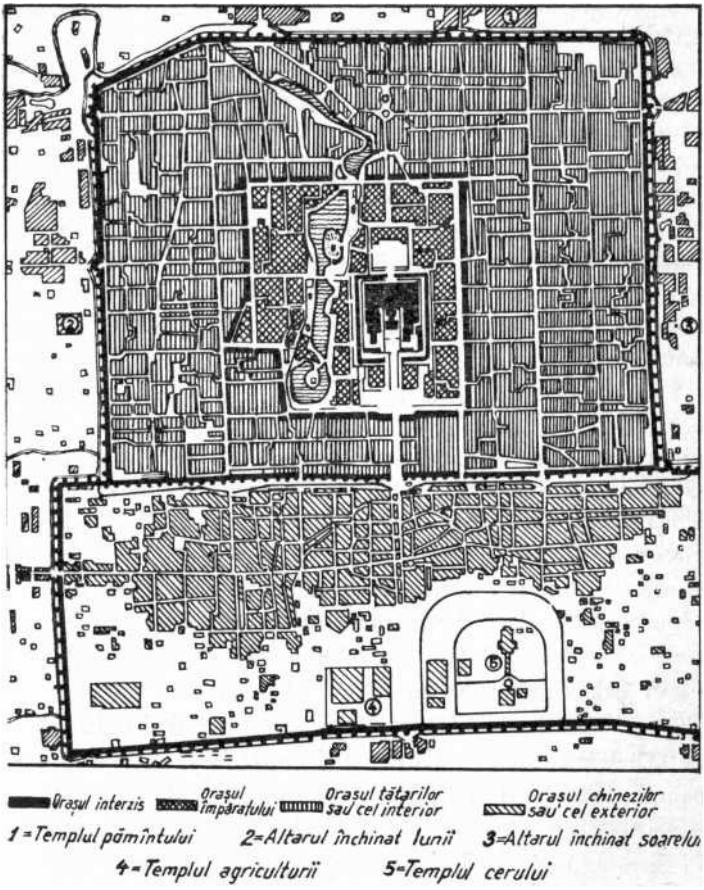

Abia în 1421, mult timp după domnia lui Kubilai, ambele oraşe vor fi reunite sub numele comun de Pekin.

Viaţa uşuratica şi interzicerea circulaţiei noaptea. Stăpânitorului nomad, obişnuit cu stepa, străzile întortocheate ale labirintului Yen-King i s-au părut fără

îndoială sinistre. În contrast cu ele, Oraşul tătarilor a căpătat aproape exclusiv străzi largi şi drepte, parcă trase cu rigla, astfel încât exista o vizibilitate perfectă de la o poartă la cealaltă a oraşului, pe o distanţă de 6 km. Pe străzi de o asemenea întindere, călăreţii mongoli puteau galopa fără a se simţi stingheriţi şi fără a se rătăci.

După reţeta cunoscută încă de la Siracuza, populaţia vechiului Yen-King a trebuit să se mute în noul oraş Taidu. Cu toate că noul oraş avea o suprafaţă de 35 km², deci aproape de trei ori cât vechea Romă, era totuşi prea mic pentru a-i adăposti pe toţi locuitorii din Yen-King. Potrivit informaţiilor transmise de Marco Polo, care a zăbovit din 1272 până în 1292 la curtea marelui han, în faţa fiecăreia din cele 12 porţi ale oraşului se afla câte o suburbie, iar în aceste suburbii, luate laolaltă, ar fi trăit mai mulţi oameni decât în oraşul propriu-zis.

Dacă apreciem numărul populaţiei din Oraşul tătarilor, pornind de la densitatea actuală a populaţiei pariziene, reiese că ea ar fi atins 1, 3 milioane de locuitori, iar împreună cu suburbiile – aproximativ 3 milioane, ceea ce pare cam mult. Două lucruri însă pot fi socotite certe. În timp ce oraşele cele mai mari ale Europei – Bizanţ, Neapole şi Veneţia – aveau în secolul al XIII-lea între 100.000 şi 400.000 de locuitori, în China existau două *oraşe care numărau peste un milion de oameni* – Pekin şi Hancijou. Probabil că, după Hancijou, Pekin a devenit cel mai mare oraş al lumii.

După spusele lui Marco Polo, în suburbii locuiau peste 25.000 de prostituate. „Cifra nu este mai mare decât e de trebuinţă, dată fiind mulţimea de negustori şi de străini care, atraşi de curte, sosesc şi pleacă zilnic – scrie veneţianul [8]. – Şi să mai ştiţi că în oraşul ăsta se aduc lucrurile cele mai rare şi mai scumpe din lume, iar între acestea sunt mult preţuite cele ce se aduc din India, precum şi pietre scumpe, mărgăritare şi diferite mirodenii. Pentru a împlini nevoile mulţimii care locuieşte în preajma

curţii, se aduc aici toate mărfurile de preţ din provinciile Chinei. Cantitatea de mărfuri care se vinde şi se cumpără întrece comerţul tuturor celorlalte pieţe. În fiecare zi vin în oraş peste o mie de care şi cai cu samare, încărcaţi exclusiv cu gogoşi de mătase, pentru că aici se lucrează în cantităţi foarte mari tot felul de ţesături de mătase cu fir de aur”.

Se pare că marele han mongol nu avea încă prea multă încredere în supuşii săi chinezi. Fiecare din cele douăsprezece porţi ale oraşului era păzită de 1.000 de soldaţi. În timpul nopţii circulaţia era strict interzisă. „În mijlocul oraşului atârnă de o clădire înaltă un clopot mare, care bate în fiecare seară de trei ori; după ce a sunat ujtima oară, nimănui nu-i mai e îngăduit să fie văzut pe stradă, afară doar pentru o nevoie urgentă... Străji, alcătuite din unităţi de 30 sau 40 de oameni, cutreieră toată noaptea străzile şi caută pe cei care s-au îndepărtat la o oră nepotrivită de casă”. Pedeapsa pentru ieşirea neautorizată pe stradă „constă, de regulă, din bătaie cu bâta – şi uneori are ca urmare moartea. În felul acesta se pedepsesc de obicei fărădelegile, şi anume din silă pentru vărsarea de sânge, obicei pe care astrologii lor îi învaţă să-l evite” [9].

Nivelul de civilizaţie nu se vădeşte numai în aversiunea faţă de vărsarea de sânge. „Se salută unul pe celălalt cu multă amabilitate, folosind expresii care vădesc cea mai mare plăcere. Dau dovadă de bună creştere şi de multă bună-cuviinţă, iar bucatele le consumă respectând o deosebită curăţenie. Faţă de părinţi se poartă cu cea mai mare consideraţie” [10].

Remarcabilă este şi concepţia despre jocurile de noroc. Marco Polo povesteşte [11]: „Marele han care domneşte acum a interzis toate jocurile de noroc, pentru că oamenii acestei ţări ţin mai mult la ele decât oricare alţi oameni din lume. Pentru a-i speria le-a zis: eu v-am supus prin puterea spadei mele, deci îmi aparţine tot ce aveţi.

Aşadar, atunci când jucaţi, jucaţi pe avutul meu…”

La curtea lui Kubilai. Marele han căruia îi aparţine totul locuieşte într-un palat „atât de mare cum n-a mai existat altul” (12]. În oraşul-palat sunt cazărmi ale gărzii personale, formată din 12.000 de oameni, precum şi arsenale uriaşe şi magazii cu provizii pentru un asediu de opt ani.

Kubilai are, după spusele lui Marco Polo, patru soţii principale, fiecare din ele dispunând de o suită de nu mai puţin de 10.000 de persoane – cameriste, domnişoare de onoare, eunuci şi paji. Apoi mai are şi 20 – 30 de concubine, alese din doi în doi ani, de către slujbaşii imperiali, dintre cele mai frumoase fecioare ale provinciilor. La curtea imperială mai trăiesc, după cum se povesteşte, 5.000 de astrologi, care se ocupă cu prevestirea vremii, cu alcătuirea calendarelor şi cu predarea artei scrisului. Ei sunt consultaţi înaintea fiecărei călătorii, a fiecărei nunţi, a rezolvării marilor probleme de stat. În 1279 li s-a construit un mare observator astronomic, înzestrat cu instrumente ingenioase din bronz.

De un stăpân care deţine o asemenea putere şi e înconjurat de un astfel de fast nu te poţi apropia, bineînţeles, decât arătând cea mai adâncă smerenie. „Când ajung la o jumătate de milă de locul unde tocmai se află maiestatea sa, ei îşi arată veneraţia păstrând o ţinută umilă, calmă şi tăcută, încât nu se poate auzi nici cel mai mic zgomot, cum ar fi un ţipăt sau o vorbă rostită tare. Fiecare nobil poartă cu el un vas mic, în care scuipă în timp ce se află în sala de audienţe, pentru că nimeni nu îndrăzneşte să scuipe pe podea. Şi, după ce a scuipat în vasul acela, îi pune iar capacul şi face o plecăciune” [13].

Curtenii îşi arată însă cea mai mare veneraţie şi se vădesc servili atunci când marele han binevoieşte să bea. Ca fost principe nomad ce este, bea, în afară de vin, numai lapte de iapa sau de cămilă. Marco Polo ne povesteşte [14]:

„Şi să mai ştiţi că nobilii care slujesc la masa marelui

han trebuie să-şi astupe gura şi nasul cu văluri frumoase sau cu batiste de mătase, pentru ca suflarea lor să nu atingă mâncarea şi vinul; iar când el voieşte să bea, pajul care îl serveşte, după ce îi întinde cupa, se trage trei paşi înapoi şi îngenunchează; cu el o dată îngenunchează nobilii şi ceilalţi de faţă. Când împăratul bea, harfiştii şi ceilalţi muzicanţi, foarte numeroşi, purced să cânte şi nu contenesc decât atunci când acesta pune cupa jos. Numai după aceea se aşază iarăşi toţi mesenii pe locurile lor. Semnele de adânc respect se repetă ori de câte ori maiestatea sa binevoieşte să bea…”

Acelaşi împărat Kubilai, care stăpânea Asia de la Marea Galbenă până la Marea Neagră, care cerea să fie tratat ca o fiinţă divină şi care şi-a construit în jurul său o metropolă, a avut până în 1264 reşedinţa la *Karakorum*, un conglomerat de case din lemn şi de corturi aflat în Mongolia, care cu greu ar putea fi socotit un oraş. La urma urmei, Kubilai era un nepot al lui Genghis-han, cel mai puternic nomad cunoscut în istorie, care-şi pusese în gând să distrugă toate oraşele – ceea ce i-a şi reuşit în vaste regiuni ale lumii.

Întrebarea: *ce este oraşul*? În „Istoria secretă a mongolilor”, care a fost scrisă din porunca fiului lui Genghis-han – Ughedei (denumit şi Ogadai sau Ughetei) – în jurul anului 1240, se narează o scenă uimitoare: Genghis-han cheamă doi locuitori ai oraşului *Hiva* din Turkestan pentru ca aceştia să-i explice „sensul şi însemnătatea oraşelor” [15].

În acest pasaj simţim suflul rece al vremurilor primitive şi al stepek Niciodată nu s-a vădit mai convingător cât de străin a fost oraşul pentru o lume care aparţine odinioară nomazilor şi care secolul al XIII-lea era cât p-aici – pentru prima şi ultima oară – să fie stăpânită de un imperiu mondial al nomazilor. Cel mai puternic om din lume trebuia să cheme un cărturar ca să poată înţelege ce este un oraş!

Dar pentru el a înţelege nu înseamnă a ierta. Vreo 90 de oraşe au fost prădate şi şterse de pe faţa pământului de către călărimea lui Genghis-han, iar numărul locuitorilor ucişi trebuie să fi fost de ordinul milioanelor. În Turkestan, ţară cu o civilizaţie cândva înfloritoare (la răsărit de Marea Caspică), şi în actualul Afghanistan n-a mai rămas în picioare aproape niciun oraş… v

Furiei fireşti a nomazilor faţă de oraşe i s-a adăugat mânia provocată de faptul că fortăreţele au impus oştilor lor de călăreţi un mod de a lupta care le displăcea profund: nu mai puteau şarja, ci trebuiau să asedieze cu tenacitate, folosindu-se în acest scop de ajutorul unor ingineri chinezi căzuţi prizonieri. Pe de altă parte, mongolii au remarcat – cu o mirare împletită cu bucurie – că orăşenii nu *fugeau* niciodată, aşa cum ar fi făcut, potrivit judecăţii lor, nomazii în faţa unei armate superioare. Orăşenii, dimpotrivă, sedentari până la moarte, se baricadau într-o imobilitate stupidă şi sinucigaşă, parcă”; şteptând să fie străpunşi de suliţele mongole.

Imperiul monoi ci al lui Genghis-han nu poseda niciun oraş şi nu suporta să existe niciun oraş. Singurul loc fix dinăuntrul imperiului era un munte sfânt din Mongolia, numit Burhan Caldun. Stepa a declarat război oraşului şi se părea că îl va învinge.

Abia fiul şi succesorul lui Genghis-han, Ughedei, va simţi nevoia unui minimum de stabilitate, adică a unei reşedinţe statornice. A întemeiat ceva absurd: un oraş nomad. Acesta era alcătuit din corturi luxoase, case de lemn şi colibe, înconjurate de un meterez de pământ. Aşezarea se afla în mijlocul stepelor sărăcăcioase ale Mongoliei, pe un platou neîmbietor, unde \ *di.*1 domneşte temperatura Europei centrale, iarna însă o temperatură siberiană: geruri până la 40 de grade şi un vânt năprasnic.

Karakorum, cum se numea această reşedinţă a hanilor mongoli, înseamnă „nisip negru”. Corturile erau negre, după cum neagră era şi moartea pe care mongolii o

purtaseră prin întreaga Asie şi de-a lungul unei jumătăţi din Europa – până în Silezia.

ughedei a murit în 1241. Fiul său, Kubilai, a mutat reşedinţa de la Karakorum la Pekin, metropola pe care popoarele stepelor o subjugaseră. Ura strămoşilor lui împotriva oraşelor s-a prefăcut în nostalgie. Oraşul a corupt stepa şi a învins.

…*prada pentru Samarkand*. Timur (numit şi Timur Lenk, Tamerlan sau Tamburlaine), cel care după o sută de ani a creat încă o dată un imperiu mondial mongol, a ales din capul locului, în 1369, o metropolă drept centru al imperiului său – *Samarkandy* situat în Turkestan, azi mlădiţa cea mai sudică a Uniunii Sovietice.

Samarkand era un oraş străvechi, distrus cândva de Alexandru cel Mare, apoi de Genghis-han, situat pe un podiş irigat artificial, a cărui fertilitate luxuriantă a fost lăudată atât de

Marco Polo, cât şi în basmele din „O mie şi una de nopţi”. În aceste basme, splendidele grădini din jurul oraşului sunt pomenite drept „una din minunile lumii” [16]. De altfel Samarkandul epocii islamice (aproximativ secolul al X-lea) este şi cadrul marii culegeri de basme. Frumoasa Şeherezada îşi salvează viaţa depănând soţului ei, regele Samarkandului, de-a lungul a o mie şi una de nopţi, poveşti atât de frumoase, încât acesta renunţă la obiceiul său de a tăia capul nevestelor după noaptea nunţii.

Cu atât mai multe caiete a făcut Timur să se rostogolească. Spre deosebire de Genghis-han, el nu era duşmanul *tuturor* oraşelor, ci doar al *celorlalte* oraşe. Ca şi asirienii, şi-a consolidat stăpânirea asupra Asiei de sud-vest înaintând adânc în India, în Egipt, ajungând până la porţile Bizanţului. Pretutindeni în oraşele cucerite a provocat o îngrozitoare baie de sânge. „În 24 de ani el a săvârşit atâtea atrocităţi, încât a depăşit ceea ce făcuseră ultimii cinci regi ai Asiriei în decursul a 120 de ani”, scrie Toynbee [17].

Într-un oraş Timur a ordonat să fie zidiţi de vii 2000 de oameni, într-altul – să fie îngropaţi de vii 4.000 de soldaţi, în al treilea – să fie trase în ţeapă şi expuse pe minarete 5.000 de capete omeneşti. În oraşul persan Isfahan, cunoscut prin luxul lui, Timur porunceşte în 1387 să fie stivuite pe ziduri capetele a 70.000 de oameni. În 1398 a lăsat în urma lui la Delhi 100.000 de cadavre; la Bagdad, în 1401, a tăiat 90.000 de capete. A distrus majoritatea oraşelor lumii islamice, printre care Damasc şi Smirna.

În schimb, clădirile bibliotecilor le incendia numai după ce cărţile erau puse cu grijă la adăpost, pentru a le duce apoi la Samarkand, căci nu preţuia nimic mai mult decât cultura. Pe spinările asinilor, cailor şi cămilelor a transportat la reşedinţa sa artişti şi comori de artă, cărţi şi pe autorii lor, aur, argint şi pietre preţioase. Pentru transportul coloanelor de marmură smulse oraşelor distruse a folosit 90 de elefanţi. Timur jefuieşte lumea pentru Samarkand, aşa cum o făcuseră, cu 2 100 de ani înaintea lui, asirienii pentru Ninive.

Se pare că la Samarkand numărul locuitorilor nu a depăşit niciodată cifra de 150.000, dar el a devenit totuşi unul din cele mai minunate oraşe ale lumii, consolidându-se şi acea veche faimă de a fi un lăcaş al artei şi ştiinţei. Pentru a sărbători jefuirea oraşului Delhi, Timur a construit o moschee uriaşă, prevăzută cu 480 de coloane. Clădiri fastuoase de marmură, aur şi ceramică smălţuită, strălucind în toate culorile curcubeului, îşi aruncau razele multicolore asupra oraşului. Timur a strămutat vechile şi celebrele drumuri ale caravanelor care străbăteau Asia în aşa fel, încât să conveargă către reşedinţa sa. Prin Marea Mediterană, Samarkandul făcea comerţ cu Veneţia, iar prin Moscova şi Marea Baltică, cu oraşele hanseatice.

Timur moare în 1405, tocmai când se îndrepta spre China pentru a o cuceri. Leşul său a fost transportat la Samarkand într-un coşciug din lemn de abanos. Şi astăzi,

cea mai frumoasă construcţie a oraşului este mausoleul său, moscheea GurEmir. Oraşul, în al cărui nume au fost distruse atâtea oraşe – prăpăd ce îşi găseşte asemănarea doar cu cele săvârşite de Ninive şi Roma –, şi-a pierdut din însemnătate, dar mai fiinţează şi azi.

CAPITOLUL III
VISUL NOSTRU DESPRE VECHIUL NÜRNBERG

Pe vremea când Hancijou era un oraş de peste un milion de oameni, cea mai mare aşezare germană avea 20.000 de locuitori. Germania este una dintre cele mai tinere ţari cu o civilizaţie citadină înaintată.

Romanii au altoit şi aici – pe trupul ţării de săteni, ciobani şi războinici germani, pe atunci încă departe de treapta de dezvoltare pe care apare oraşul – castrele întărite ale legionarilor şi coloniile lor de tip urban: avanposturi ale civilizaţiei împotriva codrilor seculari, a mlaştinei şi a bărăganului unde sălăşluiau „sălbaticii”. Odată cu prăbuşirea Imperiului roman au decăzut şi oraşele romane; 700 de ani au trecut până ce pe aria de răspândire a limbii germane au luat naştere, ca manifestare a unor forţe autohtone, aşezări orăşeneşti. E de mirare că Germania a devenit totuşi unul din centrele mondiale ale urbanizării, ba chiar a fost ţara care, deşi numai timp de un deceniu, a găzduit al treilea oraş ca mărime din lume.

Prosperitate datorită armatei de ocupaţie. Cel mai mare şi mai bogat oraş roman al Germaniei antice a fost *Trier*, care în secolul al IV-lea e.n. avea aproximativ 80.000 de locuitori, cifra pe care un oraş creat de germani o va depăşi abia în secolul al XVII-lea. După Trier au urmat, în ordinea importanţei lor, *Köln* (cu 50.000 de locuitori) şi *Mainz*, centrul administrativ şi de aprovizionare, menit să asigure cele necesare garnizoanelor de la graniţă, acel limes – valul întărit ridicat împotriva germanilor. Alte oraşe importante fondate de romani au fost Nimwegen şi Utrecht

în actuala Olandă, Xanten, Bonn, Worms şi Strassburg pe Rin, Regensburg şi Viena pe Dunăre, precum şi Augsburg, Kempten şi Zürich.

Majoritatea acestor oraşe se compuneau iniţial numai dintr-o tabără militară dreptunghiulară şi fortificată, la adăpostul căreia se forma o suburbie populată de negustori, cârciumari, meseriaşi şi prostituate. Altele au fost întemeiate de la bun început ca oraşe, după tipul celor romane. Negustorii din Trier şi Köln, furnizori ai armatei romane de pe Rin, au ajuns foarte prosperi. Trier, situat în centrul unei reţele de şosele care se întindeau până la mari distanţe, dispunea de tot ceea ce era caracteristic pentru bogatele oraşe romane, fie că se aflau în Spania sau în Siria – palate, străzi bune, multe coloane şi clădiri bogat împodobite, un amfiteatru şi terme uriaşe (în întreg imperiul, termele din Trier nu au fost depăşite decât de două din marile palate ale băilor publice construite la Roma).

Locuitorii Trierului nu erau cetăţeni ai oraşului Trier, ci ai oraşului Roma, aşa cum decurgea din grotesca structură a oraşului-stat Roma. Când în secolul al V-lea Roma a pierit, faptul a constituit un motiv în plus pentru ca oraşele germane întemeiate de Roma să fie atrase şi ele în vâltoarea prăbuşirii.

Francii au distrus oraşul Köln în anul 355. Din anul 411 până în anul 428 acelaşi trib german a incendiat Trierul de patru ori. În cursul celui de-al V-lea secol, soarta tuturor oraşelor romane din Germania a fost cucerirea, prădarea, distrugerea, decăderea. Din pricina aversiunii lor faţă de oraşe, germanii veniţi ulterior s-au aşezat în general *în faţa* porţilor. Ei au lăsat nelocuite spaţiile pustiite ale oraşelor, chiar şi acolo unde câteodată casele mai rămăseseră în picioare. Vilele şi palatele căzute în paragină slujeau fie celor ce supravieţuiseră în oraş, fie noilor locuitori drept hambare sau grajduri pentru vite. Printre colonade se plimbau vacile, pe mozaicul

pardoselilor se aduna găinaţul. Impunătoarele apeducte romane se prăbuşeau, blocurile de marmură din care fuseseră construite cândva case somptuoase serveau la pavarea străzilor. Civilizaţia orăşenească, scrisul şi banii, şcolile, băile, ca şi comerţul înfloritor s-au stins.

Împăraţi fără domiciliu stabil. Azi ne vine greu să înţelegem cât de anevoie şi cu câtă prudenţă s-au apropiat germanii, în decursul secolelor ce au urmat, de plăsmuirea străină lor – de „oraş”. Carol cel Mare şi urmaşii săi au domnit aproape la fel ca Genghis-han, adică ca nişte nomazi. Imperiul franc, din care s-a dezvoltat „Occidentul”, nu avea capitală. Împăraţii călătoreau de la un castel imperial la altul. Fiecare era alcătuit dintr-un palat, locuinţe ale slujitorilor curţii şi hambare pentru provizii, împrejmuite de un zid, cele mai multe având în apropiere şi o moşie. Castelul imperial *Aachen*, în care se află înmormântat Carol cel Mare, a fost în parte construit din materialele oraşvikii roman Trier. Alte castele imperiale au fost Frankfurt şi Worms, mai târziu Magdeburg, Speyer, Nürnberg, Köln şi Zürich.

Chiar dacă împăratul pornea mai departe, în urma lui rămâneau din ce în ce mai mulţi oameni – scribi şi soldaţi, negustori şi meşteşugari. Castelele imperiale au fost importanţi germeni din care s-au dezvoltat oraşele.

În şi mai mare măsură au îndeplinit acest rol cetăţile zidite la începutul secolului al X-lea – pentru a rezista călărimii ungare şi slavilor – de Henric I, denumit în cântecele populare „Păsărarul”, fondator a numeroase oraşe. Majoritatea locuitorilor erau ostaşi. Populaţia satelor dimprejur folosea în caz de primejdie fortăreţele drept cetăţi de refugiu, aşa cum fusese cândva cazul cu Ierihon în Canaan sau Micene în Grecia. Nucleele în jurul cărora s-au cristalizat oraşele au rămas şi peste milenii asemănătoare. Henric I a fost înmormântat la Quedlinburg, una din cetăţile sale. Şi chiar dacă în jurul cetăţilor întemeiate nu au crescut oraşe mai mari decât

Goslar sau Merseburg, noţiunea de „burghez” păstrează totuşi amintirea rolului pe care burgurile (cetăţile) lui Henric l-au jucat în istoria oraşelor germane.

Cetăţeni şi burghezi. Un fenomen ciudat îl constituie numărul mare de semnificaţii pe care l-a dobândit, în decursul secolelor, cuvântul burghez, care odinioară însemna *locuitor al unui burg*, *al unei cetăţi*. Până în 1914 mulţi germani considerau drept o soartă vitregă faptul că nu erau nobili, ci doar burghezi. Pe de altă parte, de la Marx încoace mulţi oameni consideră cuvântul „burghez” la fel de injurios ca şi cel de „aristocrat”. Dar cuvântul., german „bürger” înseamnă şi cetăţean al unui stat, ceea ce unui locuitor al oraşului medieval i s-ar fi părut o accepţie stranie a cuvântului, căci pe atunci, bineînţeles, numai oraşele erau burguri. Statele nu aveau ziduri.

De notat că în evul mediu denumirea de *burghez* nu era în niciun caz o *denumire* pentru locuitorii oraşului, ci, la fel ca odinioară la Atena, exprima un *privilegiu*, de care se bucurau numai anumiţi locuitori ai oraşului, şi anume cei liberi şi posesori ai unei proprietăţi funciare. Sub această stare socială se înşirau ierarhic un număr de stări care se deosebeau prin gradul de subordonare: în oraş *locuitorii fără drept de cetăţenie*, de pildă calfele meseriaşilor şi slugile din casă; la ţară (lucru valabil la început şi pentru orăşenii proveniţi de la sate) *clăcaşii* (numiţi şi „supuşi” sau „semiliberi”), de cele mai multe ori ţărani săraci nevoiţi să dea o parte din recoltă moşierului, de care depindeau şi jurisdicţional; şi, în sfârşit, *şerbii*, adică cei lipsiţi de libertate, întru totul dependenţi de stăpânul lor, proprietarul funciar. Acestor complicate trepte ale lipsei de libertate le-au pus capăt abia revoluţia franceză şi reformele săvârşite sub impulsul ei şi în restul Europei. În Germania aceste trepte au fost lichidate odată cu revoluţia din 1848.

Dar oraşele au contribuit cu mult înainte la atenuarea deosebirilor dintre stări. Mai mult, propria lor

înflorire în evul mediu târziu s-a datorat în bună parte faptului că mulţi locuitori ai satelor veneau în oraşe pentru a schimba dependenţa totală faţă de stăpânii lor, moşierii, în dependenţa limitată faţă de cetăţenii oraşului.

„Aerul oraşului te eliberează”. Sloganul acesta răsuna în secolul al XII-lea în întreaga Germanie, atunci când, în sfârşit, pe pământul Germaniei a crescut o civilizaţie orăşenească. Încă în secolul al XI-lea puţine aşezări din Europa centrală meritau denumirea de oraş; printre acestea erau în primul rând *Regensburg*, care din secolul al VI-lea până în secolul al XIII-lea a fost reşedinţa ducilor de Bavaria, iar în secolul al IX-lea capitala Imperiului franc de răsărit, apoi *Köln*, iar în delta Rinului – castelul imperial *Utrecht*.

Oraşul ca azil. Cam prin anul 1100 oraşele existente au început să crească în mod considerabil, iar altele noi au luat naştere în număr mare. Pe lângă castelele imperiale ale lui Carol cel Mare şi cetăţile lui Henric I s-au mai ivit, ca nuclee orăşeneşti, reşedinţele episcopale. În jurul domului apărea târgul şi oamenii care mişunau în zilele de târg. Dar existenţa târgului a fost adesea insuficientă pentru a da naştere oraşului, aşa cum o dovedesc *satele cu tir g* care mai există şi azi.

Dacă o asemenea aşezare se împrejmuia cu un zid, puterea ei de atracţie creştea. Trebuie să fi fost ademenitor să trăieşti la adăpostul zidurilor într-o vreme când, în afară de slujitorii bisericii, aproape fiecare bărbat purta în permanenţă asupra sa o armă, mulţi luându-şi chiar libertatea de a duce război pe cont propriu, şi când omuciderea era o infracţiune tot atât de frecventă cum e azi calomnia. Biserica şi zidul determină fizionomia primelor oraşe germane, după cum templul şi zidul o determinaseră cu 5.000 de ani în urmă pe cea a oraşului babilonian.

Mulţi clăcaşi şi şerbi încercau să se răscumpere pentru a se putea muta la oraş, alţii îl rugau pe episcop să-

i răscumpere de la senior. Un număr mare de oameni „neliberi” fugeau pur şi simplu şi se adăposteau înăuntrul zidurilor oraşului, unde li se acorda cel mai adesea azilul cerut, deoarece era nevoie de forţa lor de muncă. În secolul al XII-lea oraşele au devenit atât de puternice, încât au putut să facă din refuzul de a-i preda pe aceşti fugari un drept oficial al oraşelor. Dacă fostul lor senior nu îi cerea înapoi, clăcaşii şi şerbii dobândeau libertatea.

Pe lângă puterea de atracţie pe care o exercitau oraşele din această cauză, se mai adăuga şi împrejurarea că în secolul al XII-lea în Germania aproape toate terenurile agricole erau luate în folosinţă. Partea acoperită cu păduri, ca şi cea cu terenuri necultivate, nu a fost atunci cu mult mai mare decât azi, după cum numărul ţăranilor, al satelor şi al gospodăriilor ţărăneşti nu era cu mult mai mic decât în prezent. Ţinuturile rurale erau populate. Feciorii de ţărani ale căror braţe erau de prisos în gospodăria părintească găseau un loc de muncă doar în oraşe sau puteau pleca în regiunile de la răsărit de Elba, a căror colonizare a început în secolele al XII-lea şi al XIII-lea. În Pomerania au fost înfiinţate în decurs de şaptezeci de ani 41 de oraşe germane.

În secolul al XI-lea existau în Germania doar 140 de aşezări orăşeneşti, dintre care cele mai multe nu aveau, ce-i drept, nici 500 de locuitori, erau, aşadar, mai mici decât un sat de mărime mijlocie din ziua de azi; în secolul al XII-lea se puteau deja număra 250 de oraşe, iar în secolul al XIII-lea numărul lor a crescut brusc la 2000.

Grebănarul favorizează comerţul. La înflorirea rapidă a oraşelor a contribuit o invenţie aparent neînsemnată, a cărei importanţă o sesizăm cu greu azi, când ne supără mirosul de benzină: e vorba de grebănar. De obicei, fără să ne dăm seama, subscriem la opinia care pretinde că situaţia transporturilor a continuat să fie, până la folosirea trenului pe scară largă, aproape la fel de primitivă ca în primele timpuri. Lucrul nu corespunde însă realităţii.

Inventarea în mileniul al IV-lea î.e.n., în ţara Babilonului, a roţii şi, odată cu ea, a carului pentru poveri, domesticirea cămilei în Egipt în jurul anului 1100 î.e.n. au constituit revoluţii în istoria traficului, la fel ca şi şoselele romane pe care, pentru prima oară, au putut circula pe distanţe mari care trase de cai.

Un progres cu totul deosebit are loc în secolul al XI-lea ce apare căruţa cu cai, care, în sfârşit, poate transporta poveri mari, deoarece caii sunt pentru prima dată înhămaţi într-un mod corespunzător. Sistemul primitiv de înhămare pentru poveri mici, folosit adesea chiar şi în zilele noastre, este cel numit „cu pieptar”, în care calul trage folosind numai forţa muşchilor pectorali. Cureaua de piele îi strânge omoplaţii şi îi împiedică respiraţia. Abia în secolul al XI-lea, odată cu apariţia grebănarului, este posibilă utilizarea întregii forţe de tracţiune a calului. Acum grebănarul căptuşit acţionează în primul rând asupra umerilor puternici, fără să apese plămânii.

Abia acum se perfecţionează camionul care transportă marfa, abia acum devine rentabil transportul poverilor de-a lungul ţării, abia acum oraşele care nu sunt aşezate pe ţărmul mării sau pe malurile râurilor navigabile au posibilitatea să devină pieţe comerciale însemnate, în stare să concureze porturile fluviale şi maritime.

Asemenea oraşe sunt *Augsburg* şi *Nürnberg*. Şi ele primesc acum dreptul de poprire, adică autorizaţia dată de suveranul ţării de a-i obliga pe negustorii aflaţi în trecere să se oprească pentru un timp şi să-şi expună marfa spre vânzare. Ca mărime, în secolul al XIII-lea, Augsburg se mai afla în urma vechilor porturi de pe Rin şi Dunăre: *Köln*, *Viena* şi *Regensburg*. Şi la Marea Baltică vechilor porturi li s-a alăturat unul nou, care înflorea impetuos *Lübeck*, unul din oraşele întemeiate de Henric Leul, duce de Saxa şi Bavaria (1129 – 1195). Tot el a dat viaţă oraşelor München şi Braunschweig.

Întemeierea oraşului *München* în anul 1158 este un

exemplu sugestiv de felul cum „se făceau” pe atunci oraşele. Vechea şosea pe care se transporta sarea din Reichenhall traversa râul Isar, lângă orăşelul Föhring, care aparţinea schitului Freising. Ca să forţeze trecerea rentabilului comerţ cu sare prin teritoriul său, Henric Leul a dat foc în mod samavolnic orăşelului Föhring şi podeţului de lemn de peste Isar, transferând „drumul sării” în susul apei, spre vadul de lângă mănăstirea Münichen. Acesta a fost începutul; azi trăiesc la München 1, 1 milioane de oameni.

Aşadar, începând din secolul al XII-lea există, în sfârşit, oraşe şi în Germania. E drept că în ele grohăiau porcii; când ploua, pe străzile nepavate se aşterneau paie; în băltoacele din faţa primăriei se bălăceau raţele. „Şi dacă oraşul se împodobeşte vreodată în vederea unei vizite împărăteşti sau a unei slujbe solemne, atunci nu numai că se scot spânzuraţii din spânzurători, dar se şi adună gunoiul de pe străzi şi pieţe” [18].

În orice caz, există acum oraşe cu negustori bogaţi, cu meşteşugari iscusiţi şi cu un puternic sentiment al propriei valori. La început popoarele cu o veche civilizaţie orăşenească nici nu

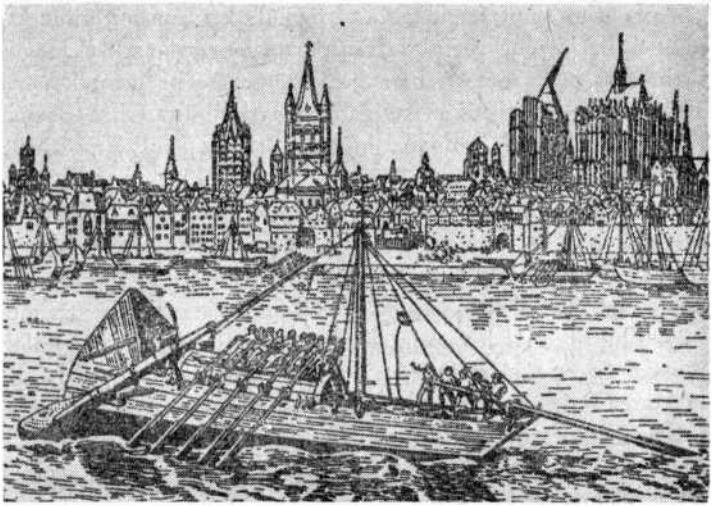

Panorama oraşului Köln în evul mediu târziu.

În dreapta, în ultimul plan, Domul pe jumătate terminat. Construcţia lui a fost întreruptă timp de peste 400 de ani, din 1437 până în 1842

voiau să dea crezare acestui lucru. Uimirea răzbate limpede din relatarea poetului italian Francesco Petrarca, care a vizitat oraşul *Köln* în 1333 [19]:

Petrarca în Köln. „Köln m-a primit… O localitate renumită prin aşezarea şi fluviul ei, renumită şi prin locuitorii ei. E uimitor câtă civilizaţie găseşti în ţara aceasta barbară, cât de frumos se înfăţişează oraşul, cât de gravă e ţinuta bărbaţilor, cât de atrăgătoare sunt manierele femeilor! întâmplător, când am sosit acolo era tocmai seara sfântului Ioan şi soarele începuse să coboare către apus. De îndată, urmând îndemnul prietenilor de la han, ne îndreptăm spre râu să vedem un spectacol minunat… Tot malul era plin cu o mulţime imensă şi strălu

Localul breslei măcelarilor din Hildesheim, una din cele mai frumoase mărturii ale arhitecturii medievale germane, construit în 1529, distrus de bombe la 22 martie 1945 (Foto: Arhiva de artă şi istorie)

citoare de femei... M-am oprit uimit... O, zei! Ce figuri, ce chipuri, ce ţinută! Doar cel venit cu inima înlănţuită poate scăpa de pârjolul dragostei... Era o mulţime de neînchipuit, fără să fie înghesuială. Unele purtau cununi din plante înmiresmate şi aveau mânecile sumese până peste coate. Îşi spălau mâinile şi braţele albe în valurile repezi şi, într-un zumzet de glasuri voioase, îşi povesteau în şoaptă ceva amuzant..."

La întrebarea lui despre pricina adunării acestei

mulţimi, Petrarca a primit răspunsul: „Este un obicei străvechi de prin partea locului şi mai ales femeile îşi închipuie că, spălându-se în fluviu în această zi, ar putea să înlăture timp de un an orice nenorocire care le ameninţă şi să aibă astfel de întâmpiitat numai lucruri îmbucurătoare. Prin urmare, această purificare se face în fiecare an cu aceeaşi râvnă nesecată… La aceste vorbe am zis zâmbind: Peste măsură de fericiţi sunteţi voi, locuitori de pe meleagurile Rinului, dacă fluviul vă spală nefericirea. Pe a noastră n-au fost în stare s-o spele nici Padul şi nici Tibrul.

În zilele următoare m-am plimbat din zori şi până pe-nserat, condus prin oraş de aceiaşi prieteni. Era foarte plăcut, dar nu atât din pricina a tot ce mi se dezvăluia în faţa ochilor, cât pentru sentimentul provocat de amintirea că strămoşii noştri, atât de departe de patrie, au lăsat asemenea grandioase monumente ale măreţiei romane… în centrul oraşului am văzut domul, care e mai mult decât magnific şi care, deşi neterminat, nu fără temei este numit cel mai înalt”.

Asemeni „Turnului Babel”. Domul din Köln a fost terminat abia în secolul al XIX-lea. Goethe l-a denumit „un model al acelor concepţii uriaşe, avântate către cer asemeni «Turnului Babel» şi care rămân atât de incomensurabile cu mijloacele pământeşti, încât realizarea lor trebuia la un moment dat să se oprească” [20].

„Asemeni «Turnului Babel»” înseamnă acel amestec de evlavie şi trufie din care a izvorât „Turnul Babel”. Un orăşel de 25.000 de locuitori, ce-i drept bogat şi, petvremea aceea, mai mare decât Viena sau oricare alt oraş al Imperiului german, începe să zidească în 1248 cea mai înaltă biserică din lume.

Nürnberg. Casa lui Albrecht Dürer (Foto Süddeutscher Verlag)

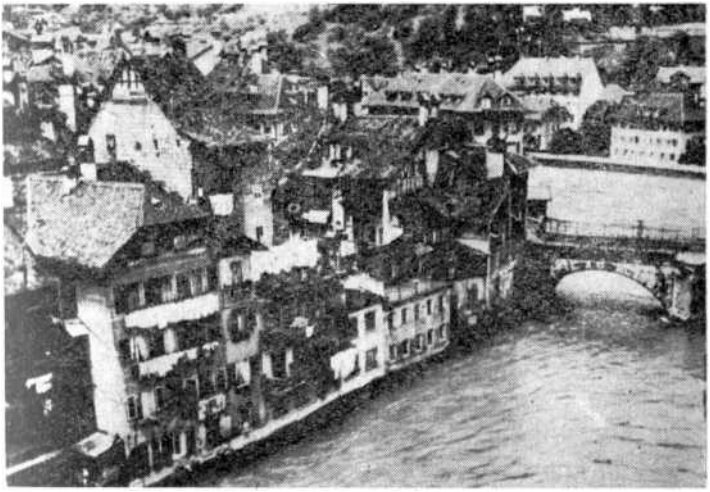

Berna. O parte 2 vechiului oraş, construit pe peninsula formată de un cot al râului Aar (Foto Ullstein)

Un proiect întrecând orice măsură, asemenea piramidelor. Domul trebuia să trâmbiţeze departe, dincolo de Rin, atât puterea lui dumnezeu, cât şi măreţia oraşului Köln. Cu o macara pe

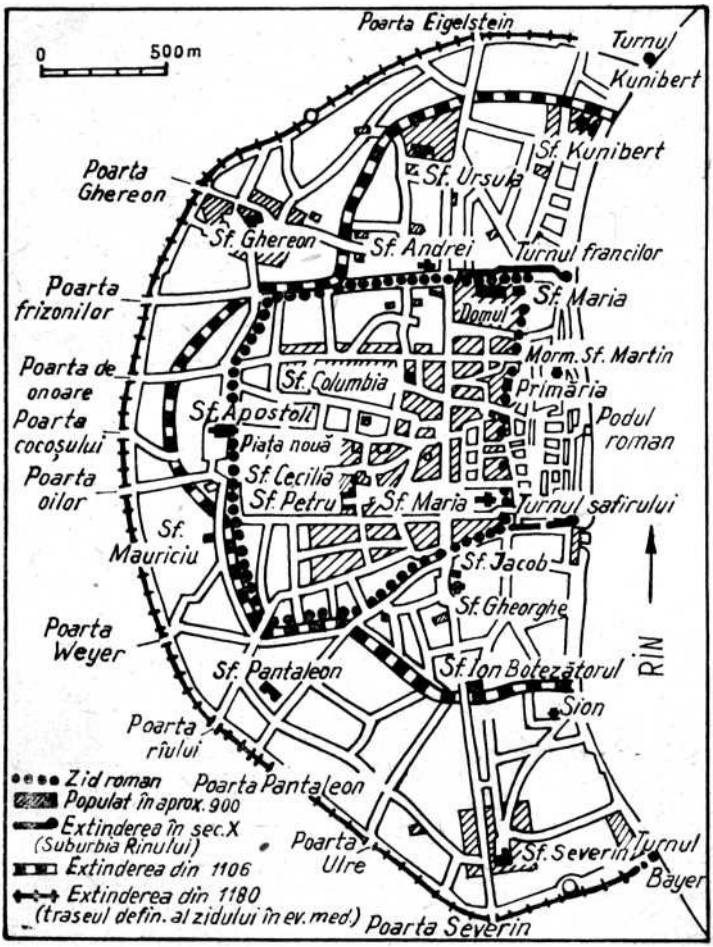

Inelele de creştere ale unui oraş: vechiul Köln turnul sudic, pe jumătate terminat, şi cu o adâncă strungă în naos, el a demonstrat însă timp de patru secole că cetăţenii oraşului Köln îşi propuseseră mai mult decât erau în stare să înfăptuiască.

Tinerele oraşe germane şi-au afirmat sentimentul valorii lor – pe plan politic şi comercial – într-o formă care azi ne uimeşte. Timp de cinci secole, majoritatea oraşelor germane mai mari nu erau subordonate ţării pe al cărei teritoriu se aflau, ci depindeau exclusiv de împărat.

Oraşele Eladei stăpâneau fiecare teritoriile rurale

care le înconjurau; ogoarele aparţineau în exclusivitate oraşelor. Întregul teritoriu al Imperiului roman era considerat drept proprietatea unui singur oraş – Roma. În Germania, în schimb, oraşele nu stăpâneau pământul (cu excepţia zonei limitrofe), după cum nici ele nu erau supuse principelui domnitor. *Oraşul imperial* era pe teritoriul seniorului respectiv un corp străin, o republică minusculă, înconjurată de un zid puternic, implântată în mijlocul unei ţări care-şi avea monarhul ei.

Privilegiile oraşelor imperiale îşi au obârşia în situaţia specifică a celor mai vechi aşezări medievale de tip orăşenesc – *castelele imperialei* care, aşa cum era firesc, depindeau nemijlocit de suveran. Pentru *oraşele episcopale*, independente faţă de principele laic, calea până la subordonarea directă faţă de împărat nu era lungă. Şi alte oraşe mari din apusul Germaniei şi-au cucerit aceleaşi privilegii în decursul secolelor al XIII-lea şi al XIV-lea. Zürich şi Berna erau încă din 1218 oraşe imperiale, Nürnberg din 1219, Lübeck din 1225, Köln din 1274.

Suveranitatea – izvor al aroganţei. Începând din 1489 oraşele imperiale erau reprezentate în Dieta imperială – denumită Reichstag – ca o stare aparte. Numărul lor maxim a atins cifra de 83; când, în 1806, Sfântul imperiu roman de naţiune germană s-a destrămat, ultimele oraşe imperiale care mai fiinţau, 51 la număr, şi-au pierdut implicit privilegiile. Congresul de la Viena repune în drepturile lor de oraşe imperiale numai 4, şi anume Hamburg, Bremen, Lübeck şi Frankfurt. Frankfurt şi-a pierdut privilegiile în 1866, Lübeck în 1937. Hamburg şi Bremen le mai deţin şi azi. Numai că acum nu se mai numesc oraşe imperiale, ci landuri federale. (Viena este de asemenea un land federal, dar cazul e frecvent pentru capitale în numeroase state.)

Marele hrisov prin care Nürnberg a fost ridicat, la 8 noiembrie 1219, la rangul de oraş imperial. Diploma poartă parafa împăratului Frederic al II-lea, precum şi numele episcopilor, principilor şi curtenilor care au fost martori la întocmirea ei. Când şi în ce împrejurări a fost deteriorat documentul nu se mai ştie

Epoca de glorie a oraşelor imperiale a fost totodată şi epoca celei mai profunde fărâmiţări a statului german. Geloase, ele vegheau cu străşnicie la apărarea privilegiilor

lor. Ţelul lor nu era legea, ci privilegiul. În Germania de sud-vest, oraşe minuscule ca Windsheim, Bopfingen sau Pfullendorf au reuşit să rămână subordonate exclusiv împăratului. Prin anul 1800 Jean Paul a zeflemisit acele sate înconjurate de un zid care se considerau superioare principelui domnitor. Astfel, în satira sa „Şederea mea în biserica Nepomuk în timpul asedierii fortăreţe! imperiale Ziebingen" se poate citi: între Ziebingen şi oraşul imperial Diebsfehra, „oraş cu peste 150 de locuitori", a izbucnit războiul pentru că gâştele unui oraş imperial abuzau de păşunile celuilalt. Cei din Ziebingen au baricadat porţile şi au ocupat poziţii pe zid – „pe scurt, acum nu mai lipsea pentru o bună apărare decât inamicul". În cele din urmă se apropie duşmanul, dar parlamentarii pun capăt luptei înainte ca ea să fi început, iar gâştele pasc mai departe nestingherite unde vor.

Existau totuşi şi mici războaie care puteau aduce un oraş în pragul ruinei. Până la aşa-numita pace veşnică din 1495, nici unui bărbat liber nu-i era interzis să declare război altor bărbaţi, unei cetăţi, unui oraş, unui principe sau chiar împăratului, adică să poarte pe cont propriu război împotriva lor. Declararea ostilităţilor trebuia să fie clar precizată, fiind valabilă numai cu respectarea anumitor forme bine stabilite; după aceea însă fiecare parte jefuia şi ucidea atât cât putea. Doar înăuntrul unui oraş, acolo unde domnea *pacea cetăţii* (Burgfriede), ostilităţile erau interzise.

Îndeosebi în evul mediu târziu numărul războaielor particulare purtate de cavaleri şi castelani împotriva oraşelor a fost foarte mare, pentru că aceştia erau ameninţaţi în însăşi existenţa lor de civilizaţia mereu mai înfloritoare a oraşelor. Adeseori cavalerii încercau să-şi redobândească prin forţă domeniile sau teritoriile ipotecate negustorilor bogaţi de la oraş. De îndată ce notificau începerea ostilităţilor, oraşul se transforma într-o fortăreaţă şi îşi înarma toţi bărbaţii. De cele mai multe ori

cavalerii nici nu încercau măcar să ia oraşul cu asalt, ceea ce ar fi fost de altfel peste puterile lor. Paralizau traficul de mărfuri, dădeau foc pădurilor aparţinând oraşului sau puneau stăpânire pe sate şi mori – şi nu încheiau ostilităţile decât atunci când oraşul renunţa la proprietatea lui.

În felul acesta sau pur şi simplu atacând carele grele încărcate până la refuz, fără a declara război în prealabil, îşi duceau cavalerii – care odinioară stăpâniseră imperiul împreună cu împăratul – luptele de ariergardă împotriva noilor forţe ce-şi făcuseră apariţia în Germania: negustorii bogaţi ai marilor oraşe.

Hansa – o *liga a intereselor*. Liga hanseatică a fost instrumentul cel mai puternic al marilor negustori. La început denumirea de „hansă" desemna o asociaţie a negustorilor germani, creată anume pe o piaţă comercială străină, pentru a le reprezenta acolo – în comun – interesele. Negustorii din Köln au întemeiat o „hansă" la Londra încă din secolul al XII-lea. Mai târziu asemenea „hanse" germane, bucurându-se de mare influenţă, au luat fiinţă la Bruges, în portul norvegian Bergen şi pe marea piaţă rusească de blănuri de la Novgorod (pe lacul Ilmen, la sud de Petersburg; a nu se confunda cu Nijni Novgorod, astăzi oraş mult mai mare, actualul Gorki, la răsărit de Moscova).

Colonia comercianţilor germani din Novgorod, care treptat a ajuns să controleze întregul negoţ al marii pieţe de tranzit, a fost o mică fortăreaţă – apărată de paznici şi câini răi –, înţesată cu baloturi de marfă şi cu butoaie. Factoria din Bergen, de asemenea fortificată, se simţea atât de puternică, încât garnizoana ei a ucis un guvernator al regelui şi un episcop atunci când aceştia au vrut să reducă privilegiile germanilor.

Ulterior, ceea ce într-un sens mai strict s-a numit Liga hanseatică a fost o uniune nu prea viguros închegată a oraşelormume ale acestor aşezări comerciale, ca şi a

altor oraşe care s-au organizat, în 1358, sub conducerea oraşului Lübeck. Printre cele mai însemnate oraşe ale Ligii hanseatice – al căror număr total se ridica în secolul al XV-lea la 160 – erau Köln, Magdeburg, Bremen, Reval şi Visby.

Visby (sau Wisby) era aşezat pe o stâncă abruptă, înalta de 30 m, pe coasta de vest a insulei Gotland din mijlocul Mării Baltice, şi constituia teritoriul de bază al „hansei". Din secolul al XI-lea până în secolul al XIV-lea, Visby, pe atunci populat de suedezi şi germani, era cel mai mare şi, incontestabil, cel mai bogat oraş al Scandinaviei. Înainte de ascensiunea Lübeckului, Visby a stat în fruntea oraşelor Ligii hanseatice. După aceea, Visby a avut parte de una dintre cele mai ciudate lovituri ale sorţii din câte au distrus vreodată un mare oraş.

Heringii emigrează. La Visby au fost găsite mari cantităţi de monede arabe şi solizi bizantini. Era portul în care mărfurile Rusiei se încrucişau cu cele ale Europei centrale. Mărfurile Asiei, tranzitate prin Moscova şi Novgorod, ajungeau până la Gotland, iar de acolo plecau mai departe spre xsud-vest.

Baza prosperităţii Visby-ului o constituiau însă heringii. Din cel de-al XII-lea şi până în al XIV-lea secol, Marea Baltică a fost marele heleşteu al Europei: G adus morrhua şi mai ales heringul populau apele în cantităţi imense. Heringii săraţi erau un aliment de bază şi o marfă la care se câştigau milioane. Heringii au preferat mai întâi ţărmul german al Mării Baltice, apoi au schimbat direcţia spre nord şi s-au înghesuit în bancuri inimaginabil de mari pe coasta de sud-est a Suediei şi în jurul insulei Gotland.

Din acest punct de vedere anexarea prin forţă, în jurul anului 1361, a Gotlandului de către regele Danemarcei a reprezentat pentru oraşele hanseatice o catastrofă. Liga hanseatică, în sine o alianţă economică fără scopuri şi funcţii politice în cadrul Imperiului german, nu ducea numai războaie comerciale, cum au fost cele îndreptate împotriva Angliei, Norvegiei şi Flandrei, ci

punea mâna şi pe arme atunci când interesele ei economice erau ameninţate. Între anii 1367 şi 1370 oraşele hanseatice au cucerit Danemarca, Gotland şi vârful sudic al Suediei, peninsula Schonen.

De-a lungul ţărmului peninsulei Schonen fiecare oraş hanseatic a întemeiat o factorie care se compunea din birouri, case de lemn pentru pescari, meşteşugari, negustori şi personal de pază, precum şi din case de piatră pentru afumatul şi săratul heringilor. Tot ţinutul se afla sub controlul guvernatorului numit de Lübeck, fiind apărat împotriva danezilor prin palisade şi şanţuri cu apă.

Curând după 1400, bancurile de heringi au făcut unul din acele salturi care încă, din vechime i-au dus pe pescari la despre

rare – au ocolit Marea Baltică şi s-au îngrămădit în faţa ţărmului olandez. Visby, aflat şi aşa într-o stare critică din pricina vecinătăţii prea numeroaselor colonii hanseatice şi a ascensiunii oraşului Lübeck, şi-a pierdut

baza de existenţă, în scurt timp a sărăcit şi a ieşit din rândul marilor pieţe comerciale ale evului mediu. Mulţi pescari au devenit piraţi. Fostul stăpân al Mării Baltice şi conducător al celei mai mari puteri economice de la nord de Veneţia a decăzut, devenind om orăşel de provincie, pentru care masivul zid ridicat în secolul al XIII-lea şi înzestrat cu 38 de turnuri este mult prea mare.

Lübeck şi destrămarea Ligii hanseatice. *Lübeck* a devenit cel mai important port al Germaniei şi al Mării Baltice, iar în evul mediu târziu Marea Baltică era – după Mediterană – cea mai circulată mare din lume. Bisericile masive zidite din cărămidă, fortificaţia monumentală a oraşului, de care îţi mai aminteşte şi astăzi poarta Holsten, ridicată în 1478, casele burghezilor bogaţi, înflorirea artelor plastice şi a tiparului „precum şi produsele de lux, ca, de pildă, vestitul marţipan, au adus în secolul al XV-lea oraşului Lübeck faima de a fi „alături de Veneţia, Florenţa şi Bruges, unul dintre cele mai înstărite şi frumoase oraşe ale Europei.

Destrămarea Ligii hanseatice în secolul al XVI-lea, ca şi declinul oraşului Lübeck au avut în mare măsură aceleaşi cauze: dezbinarea mereu mai accentuată a oraşelor hanseatice, concurenţa din ce în ce mai acerbă a englezilor şi olandezilor şi, înainte de toate, descoperirea Americii şi a căii maritime către India, adică deplasarea comerţului din Marea Mediterană şi cea Baltică spre Oceanul Atlantic şi cel Indian… Din Liga hanseatică a rămas multă vreme doar spiritul comercial; s-a păstrat denumirea de „oraş hanseatic”, pe care o mai poartă astăzi oraşele Lübeck, Hamburg şi Bremen şi de la care îşi derivă societatea germană de navigaţie aeriană denumirea de „Lufthansa”.

Liga hanseatică a deschis regiunea Mării Baltice şi a Măr în Nordului pentru comerţul mondial, de asemenea, în parte, şi pentru creştinism. A dus tânăra civilizaţie orăşenească germană spre ţărmuri îndepărtate, înlesnind

marilor oraşe comerciale germane să ocupe poziţia de putere mondială care dirija comerţul din Scoţia până la Regensburg, de la Paris» până la Novgorod. Oraşele hansei aduceau heringi din Marea Baltică, grâne din Pomerania, blănuri din Rusia, articole de fierărie din Renania, postav din Flandra, damasc din Florenţa, mătase din Bizanţ, vin din Cipru, articole de lux din Veneţia, dulciuri orientale parfumate cu ulei de trandafir şi-i mirodenii indiene, care erau atât de preţioase, încât le vindeau spiţerii.

Se pare că în jurul anului 1500, cu toate că nu număra decât vreo 25.000 de locuitori, Lübeck era ca mărime al treilea oraş al Germaniei. Cel mai mare oraş era Köln, cu aproximativ

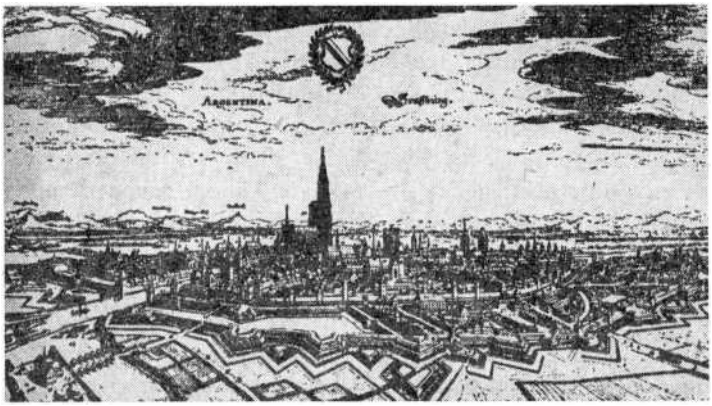

Strassburg în secolul al XVII-lea: catedrala şi zidul domină oraşul

35.000 de oameni. Cifrele pentru Viena variază între 20.000 şi 60.000. Peste 20.000 de locuitori au mai avut, pare-se, Augsburg, Breslau, Danzig, Erfurt, Elamburg, Nürnberg, Praga, Strassburg şi Ulm. Berlinul nu avea pe atunci decât vreo 12.000 de locuitori.

Praga a găzduit din 1348 prima universitate a Imperiului german. *Strassburg* s-a împodobit cu marea catedrală al cărei solitar turn nordic – terminat în 1439 – a fost, cu înălţimea sa de 142 m, multă vreme cea mai înaltă clădire din lume.

Oraşe mai mari şi mai bogate decât în Germania au existat, ce-i drept, în Ţările de Jos: la gura Rinului oraşul hanseatic *Dordrecht*, care acum nu mai e decât o suburbie a Rotterdamului; în Belgia actuală *Gent*, port pe fluviul Schelde şi vestit oraş al postăvarilor, care număra în jurul anului 1300 cam 60.000 de locuitori, fiind cel mai mare oraş din Europa centrală şi totodată unul dintre cele mai mari ale continentului; dar, înainte de toate, trebuie menţionat *Bruges*.

Portul se înnisipează. Pentru că era străbătut de canale şi pentru că era singurul oraş care la nord de Alpi se putea compara prin luxul şi bogăţia lui cu vestita Veneţie, Bruges a fost numit în epoca lui de strălucire (secolele al XIV-lea şi al XV-lea) „Veneţia nordului”. Marele drum comercial care pleca din Italia spre Marea Nordului se termina la Bruges. Aici mărfurile Mării Mediterane şi ale Orientului erau încărcate pe vapoarele care le transportau spre Anglia, nordul Franţei şi Marea Baltică. Tot din Bruges postavurile Flandrei şi ale Angliei îşi începeau călătoria spre sud-est. Cetăţenii bogaţi ai oraşului Bruges îşi aureau faţadele caselor. Îngâmfarea oraşului şi-a găsit expresia într-un turn înalt de 108 m, numit Belfried, care servea doar ca podoabă. Acest turn şi cel din Gent, înalt de 118 m, erau – de la farul din Alexandria încoace – cele mai înalte construcţii laice din lume.

Prin anul 1450 s-a produs catastrofa; golful portului s-a înnisipat. Comercianţii şi bancherii din Bruges s-au mutat la *Anvers*, care a devenit în scurt timp una dintre cele mai mari pieţe comerciale din lume, iar în secolul al XVI-lea era deja un mare oraş în actualul înţeles al cuvântului (în 1567 avea 125.000 de locuitori), fiind la nord de Alpi al doilea oraş ca mărime după Paris. Declinul oraşului Bruges a fost definitiv, numele său transformându-se în „Bruges la Morte” (Bruges cel mort). Cu mândra splendoare a caselor de patricieni, cu romantismul

canalelor sale, situat la 15 km depărtare de mare, el visează de 500 de ani la vechea sa splendoare – numărând doar 60.000 de locuitori, probabil mai puţin decât avea odinioară. Heringii şi nisipul au dus de râpă metropole întregi.

În secolul al XVII-lea, noul port de importanţă mondială *Amsterdam* şi marele centru textil din delta Rinului *Leiden* au devenit, la rândul lor, mari oraşe, probabil încă înaintea *Vienei*, cel mai vechi mare oraş în spaţiul de limbă germana (primul recensământ al populaţiei vieneze, efectuat în 1754, confirmă existenţa a 175.000 de locuitori). „Leidener Zeitung" („Gazeta din Leiden"), a cărei apariţie datează din 1680, a fost mult timp cel mai de seamă organ de presă din Europa. Când în 1755 a fost închis în temniţele Veneţiei, Casanova a cerut această gazetă (ce-i drept, în zadar).

Oraşul familiilor Fugger şi Welser. Până la ascensiunea Vienei şi, mai târziu, a Berlinului, exista în Germania un singur oraş care la rigoare s-ar fi putut numi metropolă, deşi după actualele criterii era minuscul. E vorba de *Augsburgul* secolului al XVI-lea, citadela multimilionarilor Europei, patria fa – miliilor Holbein şi Mozart.

În jurul anului 1500, oraşul imperial de pe râul Lech a lăsat în umbră Köln şi Lübeck, până atunci cele mai mari pieţe comerciale germane. Trei au fost motivele cărora oraşul Augsburg le-a datorat ascensiunea: poziţia lui pe marele drum comercial care lega în evul mediu târziu cele mai bogate ţări ale Occidentului – Italia şi Ţările de Jos. (Veneţia – Brenner – Augsburg – Bruges şi, mai târziu, Anvers); apoi prelucrarea inului şi bumbacului, ramură în care oraşul a ocupat primul loc în Europa; în sfârşit, neobişnuita iscusinţă şi spiritul întreprinzător al marilor lui familii de comercianţi, în frunte cu familiile Fugger şi Welser.

Jacob Fugger (1459 – 1525), nepotul unui meşter

ţesător, a fost cel mai mare bancher al Europei. Printre clienţii lui se numărau mai mulţi papi, împăraţii Maximilian I şi Carol al V-lea. Când Reichstagul îşi ţinea sesiunea la Augsburg, împăratul cu întreaga sa suită locuiau în palatul familiei Fugger. Intrând în posesia tuturor minelor de cupru din Austria şi Spania, familia Fugger a deţinut în Europa monopolul asupra acestui metal. A construit la Augsburg clădiri somptuoase, a instituit fundaţii, biblioteci şi colecţii de artă. Unul din cei doi nepoţi care au moştenit averea lui Jacob Fugger a mai lăsat în urma lui, în ciuda unor mari pierderi, 6 milioane de coroane aur în bani peşin.

Majordomul unui duce silezian povestea despre vizita făcută de stăpânul său casei Fugger în 1575 [21]: „Un asemenea banchet nu mi-a fost dat de mult să văd. Nici împăratul roman n-ar fi putut să ofere mâncăruri mai alese. În plus, era un lux extraordinar. Masa a fost servită într-un salon în care se vedea mai mult aur decât culoare. Pardoseala de marmură era într-atât de lustruită, încât aveai impresia că umblai pe gheaţă. De-a lungul salonului se afla un bufet plin cu diferite servicii de băut din sticlă de Murano, deosebit de frumoase; sala ar fi valorat, după cât se spune, mult mai mult decât o tonă de aur…”

Cealaltă familie de milionari din Augsburg, *Welser*, conducea o întreprindere care se ocupa de comerţ, de exploatarea minelor şi de operaţii bancare. În 1505, la numai opt ani după portughezi, ea a trimis primul vas. german să facă ocolul Africii pentru a ajunge în India; pe vremea aceea familia Welser poseda cea mai mare flotă. Firma avea birouri la Anvers, Lisabona şi în America recent descoperită, respectiv pe insula Haiti. De la regele Portugaliei a cumpărat întregi recolte anuale, iar în 1528 a luat chiar în stăpânire Venezuela. Această parte a Lumii noi a fost un dar din partea lui Carol al V-lea drept recompensă pentru sprijinul financiar pe care i l-a acordat la alegerea sa ca împărat.

Familia Welser a trebuit, ce-i drept, să-şi asume obligaţia de a cuceri şi coloniza ţara. Ca guvernator l-a trimis în America de Sud pe Ambrosius Ehinger, cu trei vapoare şi 300 de oameni, majoritatea aventurieri spanioli. Ehinger a întemeiat acolo două oraşe. Cutreierând în lung şi în lat pădurile virgine în căutare de bogăţii, însoţit fiind de ceata sa, care se tot împuţina la număr, în 1532 el a fost în cele din urmă ucis de indieni.

Georg Hohemut, următorul guvernator al firmei din Augsburg în Venezuela, a murit de o boală tropicală. Succesorul lui, Philipp von Hutten (un nepot al celebrului Ulrich von Hutten), a fost ucis în 1546 de către un spaniol, iar în acelaşi an împăratul Carol al V-lea a revenit asupra donaţiei, deoarece spaniolii se plângeau de concurenţa firmei din Augsburg.

Aşa s-a încheiat tentativa unui orăşel german de a-şi face loc printre puterile coloniale. Până la războiul de 30 de ani, Augsburg a rămas însă una dintre cele mai mari pieţe comerciale şi financiare ale Europei, iar cu cei aproximativ 40.000 de locuitori ai săi (în jurul anului 1600) – una dintre cele mai mici metropole din câte au existat vreodată.

Din Nürnberg în jurul lumii. Atunci când vorbim de înflorirea oraşelor germane în evul mediu târziu, de meşteri şi bresle, de romantismul paznicilor de noapte şi al geamurilor bombate, avem în faţa ochilor mai ales imaginea vechiului *Nürnberg* – cel desenat de Albrecht Dürer, descris de Hans Sachs şi cântat de Richard Wagner, oraşul a cărui imagine imprimată pe cutiile cu turtă dulce este şi azi trimisă spre cele mai îndepărtate colţuri ale lumii.

Nürnberg n-a fost numai un mare oraş comercial; el a fost renumit mai ales pentru artizanatul său. Giuvaergiii şi feronierii săi, cioplitorii în lemn şi pietrarii, turnătorii în cositor şi alamă, şelarii şi armurierii, pictorii, sculptorii şi gravorii în aramă – printre ei se numărau Albrecht Dürer şi

Veit Stoss – s-au bucurat la începutul secolului al XVI-lea de o faimă mondială. Lăcătuşul Peter Henlein a confecţionat în 1510 primul ceas de buzunar. Încă din secolul al XV-lea vechiul oraş imperial exporta jucării.

Martin Behaim, geograf din Nürnberg, a realizat în 1492, în oraşul său natal, prima reprezentare a Pământului sub formă de glob. Behaim a fost de două ori invitat la Lisabona. A dat lecţii de geografie navigatorilor portughezi trimişi să descopere drumul maritim spre India şi a avut cutezătoarea idee de a desena, pe o hartă a Lumii noi, descoperită de Columb, un drum maritim care să permită atingerea Indiei prin America de Sud. După această hartă s-a călăuzit Magellan în prima sa călătorie în jurul lumii (1519 – 1522) şi, într-adevăr, între Patagonia şi Ţara de Foc a găsit trecerea spre Oceanul Pacific, trecere care îi poartă numele – strâmtoarea Magellan.

Străzile Nürnbergului erau înguste, ca în toate oraşele medievale germane. Cele mai multe case, zidite perete lângă perete, aveau faţada îngustă – unele doar de patru-cinci metri –, întinzându-se în schimb în adâncime, în formă de vagon. Practic, aceasta însemna că adeseori bucătăria şi camerele de serviciu n-aveau ferestre. O scară pe care-ţi puteai frânge gâtul ducea la primul sau la cel de-al doilea etaj.

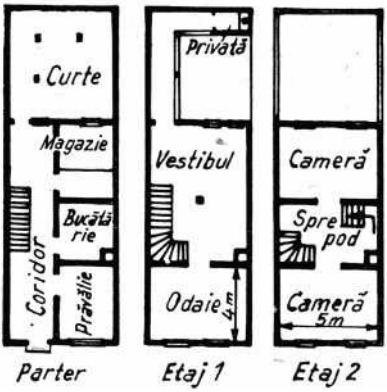

Casa-tip locuită de un meseriaş, într-un oraş german,

în jurul anului 1500 se caracteriza printr-o faţadă îngustă, o bucătărie întunecoasă; casa avea o formă lunguiaţă, asemenea unui ştergar

Parterul servea adesea, la casele meseriaşilor şi negustorilor, doar ca prăvălie sau atelier, având în plus un coridor şi o bucătărie…

În jurul anului 1500, majoritatea uliţelor din oraşele bogate erau totuşi pavate; sub pavaj, prin conducte de lemn, curgea apa care alimenta fântânile din pieţe. Iluminatul străzilor era cunoscut la începutul erei noastre la Alexandria şi Antiohia, dar nu la Köln şi Nürnberg în jurul anului 1500. Cine trecea pe stradă după ce se lăsa întunericul purta cu sine o lanternă sau o făclie. Numai în dreptul caselor aşezate la colţ de stradă existau cazane în care, în caz de asediu sau de tulburări, ardea smoală.

În fiecare seară porţile se închideau, iar paznicul din turn cerceta necontenit cu privirea dacă nu se ivesc duşmani sau dacă nu a izbucnit cumva un incendiu. De cele mai multe ori exista chiar şi un regulament scris pentru pompieri nu numai pentru că era necesară combaterea focului, care din pricina caselor înghesuite şi înguste hotăra destul de des soarta unui oraş, dar şi fiindcă pe vremea aceea exista câte un „regulament” pentru mai tot ce era de făcut.

Domnia corporaţiilor. Ordonanţele consiliului municipal, statutele breslelor şi o strictă supraveghere a moravurilor interveneau adânc în viaţa particulară, aşa încât traiul comunităţii orăşeneşti era întru totul reglementat şi încătuşat.

O reglementare a activităţii pieţei şi a circulaţiei monetare am mai putea admite. Exista însă şi un riguros regulament cu privire la îmbrăcăminte, care stabilea pentru fiecare stare şi profesiune în parte ce are voie să îmbrace şi cum trebuie să se îmbrace în diverse ocazii. Nimeni nu s-ar fi încumetat să introducă în îmbrăcămintea sa idei personale sau să estompeze deosebirile dintre stări.

Cel ce voia să organizeze o petrecere publică cu dans trebuia să aibă o aprobare, care de cele mai multe ori *nu* era dată. Dansul nu putea să dureze decât până în amurg, şi supraveghetori numiţi de consiliul municipal interveneau de îndată ce un dansator îşi desfăcea un nasture de la gât sau îşi învârtea prea tare partenera.

Dintre toate regulamentele, cel mai sever era acela al breslei. Obligativitatea de a face parte dintr-o breaslă nu se limita numai la profesiunile meşteşugăreşti, ci adesea exista şi pentru actori, bărbieri, ba chiar şi pentru prostituate şi cerşetori. Breslele meseriaşilor se îngrijeau ca meşterii să dobândească cunoştinţe profesionale temeinice, iar pentru a-i pune la adăpost din punct de vedere economic, fixau preţurile şi impuneau tuturor, prin reglementări extrem de severe, condiţii de producţie identice. În zilele de târg breslele trimiteau spioni pentru a depista pe aşa-numiţii „Bönhasen” – meseriaşi care lucrau clandestin, fără aprobarea breslei, şi vindeau mai ieftin.

Mai ales la sate se blestema adesea despotismul breslelor orăşeneşti. Multe din renghiurile pline de haz ale lui Till Eulenspiegel pornesc de la festele jucate câte unui onorabil meşter patron, ca de pildă: cum a copt Eulen Spiegel unui brutar bufniţe şi pisici de mare, cum i-a sudat unui fierar ciocanele şi cleştii laolaltă, cum i-a vândut unui cizmar excremente drept seu, cum i-a cusut unui cojocar o pisică într-o blană de iepure şi numeroase alte năzbâtii.

Şi celor din Nürnberg le-a jucat Eulen Spiegel câteva feste. Astfel s-a dat drept medic şi a promis că va lecui pe loc toţi bolnavii din spital. I-a pus pe toţi să alerge, amenințându-i că pe cel mai slab alergător îl va arde şi-l va preface în pulbere. De spaimă, toţi au reuşit s-o ia repede la fugă, iar el a încasat 200 de guldeni pentru vindecare.

S-ar putea ca Eulenspiegel să nu fi existat. Dar aceasta interesează mai puţin decât faptul că din cartea cu şotii vedem ce anume stârnea hazul în Germania în jurul anului 1500, atunci când a fost ea întocmită. Dacă ar fi să

judecăm după ponderea diferitelor capitole, cel mai mult se râdea pe seama numeroaselor pozne puse la cale de Eulenspiegel cu ajutorul excrementelor sale. Cartea e plină de festele făcute pe seama unor schilozi, orbi şi animale jupuite – astfel încât, dacă un autor de manuale şcolare ar dori să întocmească o culegere inofensivă din Eulenspiegel, ar întâmpina foarte mari greutăţi.

Faptul că pe atunci isprăvile făcute de măscărici pentru a câştiga bani, înşelând nişte schilozi, erau considerate foarte amuzante, ne provoacă azi un simţământ cam neplăcut. Se naşte chiar bănuiala că poate nu ne-am fi simţit prea bine în Germania în jurul anului 1500, că nu cunoaştem oraşele pe care le iubim, că în orice caz imaginea pe care ne-am făurit-o despre vechiul romantism al oraşelor se bizuie în mare măsură pe ignoranţă sau pe dorinţa de a interzice adevărului orice acces în lumea viselor noastre.

Să chibzuim puţin. Totala încorsetare a cetăţeanului prin dispoziţii şi tradiţii rigide ar fi pentru mulţi dintre noi extrem de supărătoare. În 1503 marelui sculptor Veit Stoss i s-a trecut la Nürnberg „un fier încins prin ambele fălci” pentru că, fiind la mare ananghie, a falsificat o poliţă. Dintele bolnav ţi-l scotea bărbierul fără nicio anestezie. Multe chipuri au rămas pe viaţă desfigurate de variolă. Soarta unui copil care murea de holeră părea ceva normal. Trebuie să ajungem probabil la concluzia că cei mai mulţi dintre noi ar fi găsit pur şi simplu insuportabile condiţiile igienice şi sociale din vestitul oraş Nürnberg.

1 *isul despre orăşelul romantic*. Ne bate gândul că atmosfera romantică a oraşului, care ne entuziasmează azi şi pe care sperăm să o mai găsim la Rothenburg ob der Tauber[6], în cartierele vechi ale Bernei sau de-a lungul canalelor din Amsterdam nici nu provine probabil din timpurile lui Dürer, ci din cele ale lui Spitzweg[7], adică din

6 Orăşel bavarez din Franconia de mijloc. – Nota trad.

7 Karl Spitzweg (1808 – 1885) – pictor specializat în tablouri de gen. –

secolul al XIX-lea, respectiv dintr-o vreme când, deşi vestitele oraşe îşi mai menţinuseră aspectul medieval, viaţa devëhise acolo mai acceptabilă datorită progreselor făcute în domeniul igienei şi datorită ideilor iluministe; dintr-o vreme când automobilele încă nu

Ludwig Richter (1803 – 1884). Scenă de moravuri într-un orăşel german din secolul al XIX-lea făceau zgomot pe străzi, iar coşurile fabricilor din alte oraşe lăsau să se presimtă definitiva prăbuşire a evului mediu conservat. Trebuie să fi fost o plăcere să locuieşti în secolul al XIX-lea în cartierul vechi al Nürnbergului. E drept, nu mai trăia un Veit Stoss, dar nici nu se mai sfredeleau obrajii unui falsificator de poliţe.

Visăm la vremurile când farmacistul Karl Spitzweg din München şi contemporanul său Ludwig Richter din Dresda pictau, transfigurând pe pânză sau pe capacele cutiilor de ţigări stilul „Biedermeier”, pe cale să apună; când Eichendorff scria „fântânile somnoroase murmură în minunata noapte de vară”. Visăm la acea vreme când, conştienţi de ameninţarea pe care o reprezenta noua putere mondială – industria –, oamenii au ajuns să savureze ceea ce pe vremea lui Dürer era un lucru de la sine înţeles: rânduiala aparent de neclintit; conştiinţa locului ce li se cuvenea, a propriei lor demnităţi şi a

---

Nota trad.

drepturilor lor; mândria pentru oraşul natal asupra căruia puteau avea o privire de ansamblu, care avea stil şi caracter şi ale cărui turnuri, frontoane şi uliţe alcătuiau un singur tot pitoresc şi familiar.

Secolul al XIX-lea şi-a luat rămas bun de la zidurile şi porţile care înconjurau oraşul ca o cochilie şi care îţi dădeau sentimentul agreabil de a fi la adăpost de acea mare şi sălbatică parte a pământului care nu se numea Nürnberg. În sufletul german, cu sprijinul lui Spitzweg şi al „maeştrilor cântăreţi", este rezervat un locşor pentru vechiul Nürnberg, prototipul german al oraşului, paradisul pierdut. Nu-i de mirare că majoritatea spectatorilor au fost îngroziţi în 1956 când, cu ocazia reprezentării „Maeştrilor cântăreţiM, Wieland Wagner a îndrăznit la Bayreuth să alunge de pe scenă decorurile gen turtă dulce care le plăceau atât de mult. Aceasta nu era doar o încălcare a imaginii create de Wagner, ci şi un atentat împotriva sufletului german.

Într-adevăr, unde mai există astăzi acea atmosferă de contemplaţie, optimism şi linişte deplină care emană din versurile scrise de Hölderlin într-o perioadă mult mai apropiată de Spitzweg decât de Dürer:

„Tihna cuprinde oraşul, vuietul străzii scade.

Mai huruie căruţele-n mers, cu facle aprinse.

Sdtui de plinul zilei, oamenii trag spre case.

Voios, mintosul pune în cumpăna câştigul şi pierderea; gol, fără de flori, fără de struguri, Fără produsul mâinii, târgul se odihneşte.

Dar cântecul lăutei sună-n grădini, departe.

Vestind îndrăgostitul ori, poate, un singuratec cu gândind la prietenii duşi, la vremea dusă şi murmură într-una fântâni cu dulce susur, e Bat clopote tăcerea văzduhului de seară iar paznicul, văzându-şi de slujbă, strigă ora.

CAPITOLUL

IV

ORAŞELE DE AUR ALE ITALIEI

Abia în zilele noastre Veneţia a căpătat un iz romantic. Pe vremea când guvernau dogii, oraşul era la fel de feroce ca oricare alt oraş din antichitate sau din evul mediu.

Ascensiunea oraşelor italiene s-a produs cu mult mai multă impetuozitate şi brutalitate decât la nord de Alpi. De altfel aici nici în evul mediu timpuriu civilizaţia urbană nu s-a stins complet. După detronarea ultimului împărat roman, Odoacru, regele herulilor, şi-a stabilit cartierul său general la *Ravena*. Aici şi-a avut reşedinţa regele ostrogot Teodoric şi tot aici se află atât mormântul lui, cât şi cel al lui Dante. Ravena n-a mai apucat însă marea epocă de înflorire a oraşelor italiene pentru că, spre sfârşitul primului mileniu, portul a început să se înnisipeze, iar oraşul a decăzut încetul cu încetul, la fel ca odinioară Eridu, Milet şi Efes, iar într-o perioadă mai apropiată de noi – Bruges.

Palermo a devenit în anul 831, sub stăpânire arabă, capitala Siciliei şi unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii islamice. Împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen (1194 – 1250), care şi-a petrecut tinereţea la Palermo, a ajutat oraşul, în calitatea sa de rege al Siciliei, să înflorească a doua

Visby, aşezat pe insula suedeză Gotland din Marea Baltică, oferă priveliştea tipică a unui mic orăşel idilic. Din secolul al XI-lea şi până în secolul al XIV-lea Visby a fost cel mai important oraş scandinav şi unul dintre cele mai însemnate porturi ale lumii. Ulterior însă heringii l-au părăsit (Foto Ullstein)

Turnurile oraşului Gând din Flandra, spre dreapta – Belfried, înalt de 118 m. În jurul anului 1 300, bogatul oraş al postăvarilor se număra, cu cei circa 60.000 de locuitori ai săi, printre cele mai mari din Europa (Foto Ullstein)

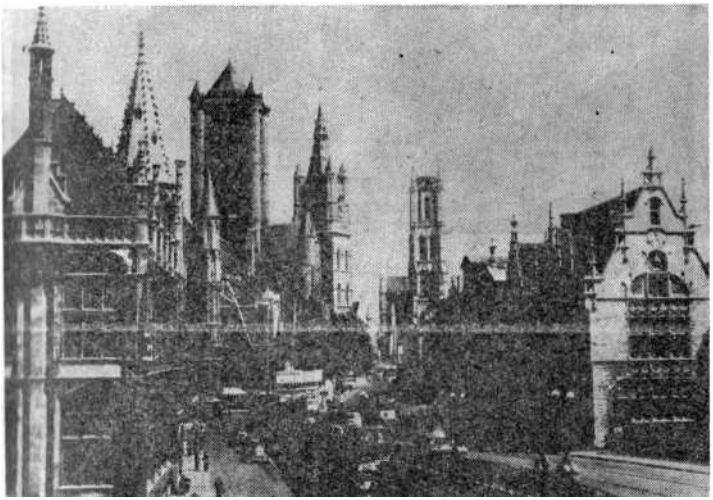

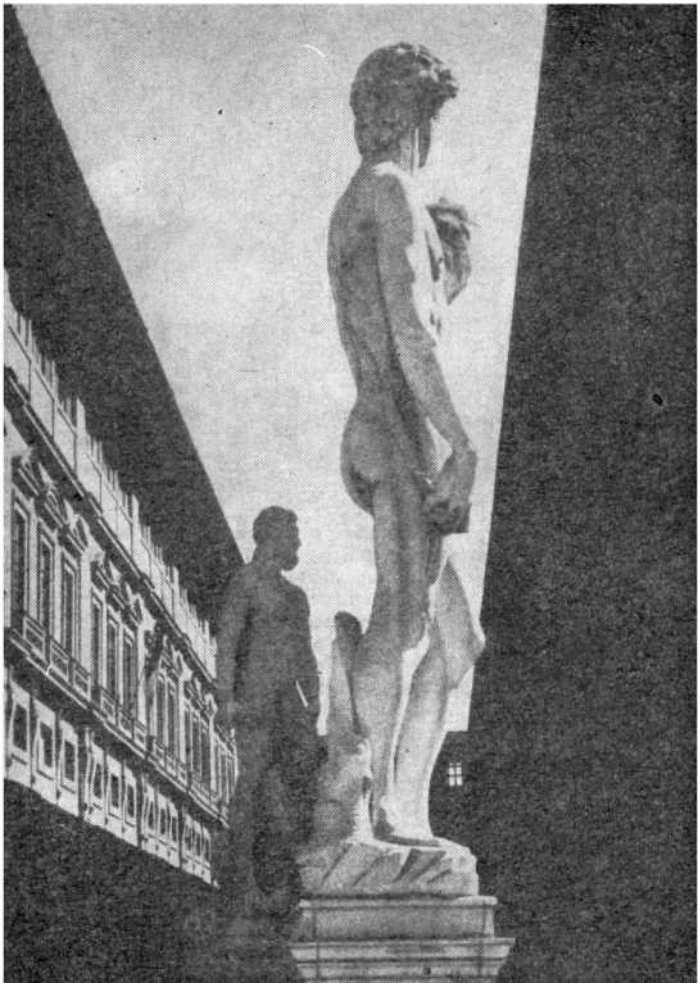

Lumea de piatră a oamenilor: Florenţa. Galeria Uffizi văzută din Piazza della Signoria. În prim plan o copie a statuii lui Michelangelo înfăţişându-l pe David (originalul se află la Academia din Florenţa), în arierplan statuia lui Hercule de Bandinelli (Foto Ullstein)

oară. Până în jurul anului 1500 Palermo era în Italia al treilea oraş în ordinea mărimii, după Neapole şi Veneţia.

State-oraş belicoase. *Neapole*, veche colonie grecească, iar în evul mediu capitală a regatului cu acelaşi nume, a avut epoca sa de glorie tot în secolul al XIII-lea,

sub Frederic al II-lea. Florentinul Boccaccio, care adesea nu prea vorbea de bine alte oraşe în afară de Florenţa, a înfăţişat Neapole prin 1350 ca fiind un „oraş străvechi şi poate mai plăcut ca oricare alt oraş de-al nostru” [22]. De-a lungul mai multor secole el a rămas şi cel mai mare oraş al ţării, numărând în 1800 circa 400.000 de locuitori, fiind depăşit abia după primul război mondial de Milano, iar ulterior şi de Roma.

Dar Neapole s-a aflat în afara acelui grup de oraşe impunătoare, cu o viaţă clocotitoare, unde s-a născut epoca modernă şi în care artele plastice au ajuns, odată cu calomnia şi crima, la cea mai înaltă desăvârşire.

Toate aceste oraşe erau situate în treimea nordică a Italiei: *Bologna* – unde în 1119 a fost întemeiată prima universitate a Europei, la care a studiat şi Copernic; *Milano* – puterea conducătoare a Uniunii oraşelor lombarde, care în secolul al XII-lea a luptat cu îndârjire împotriva împăraţilor germani; *Genova* – care în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea a fost cea mai mare putere maritimă din Marea Mediterană şi a dominat totodată comerţul din Marea Neagră (avea colonii în Crimeea); *Padova* – a cărei universitate a dat Renaşterii un impuls decisiv; marele oraş maritim *Pisa* – unde a activat ca profesor Galileo Galilei, unul din fondatorii ştiinţelor naturii în accepţia lor modernă; şi, în sfârşit, *Veneţia* şi *Florenţa* – cele mai puternice şi mai somptuoase dintre acele state-oraş care în Italia, începând din secolul al XI-lea, au răpit nobilimii şi clerului poziţia dominantă şi care se luptau între ele cu aceeaşi necruţare ca odinioară oraşele Greciei.

„Papi, regi, principi, republici, cler, baroni, eroi ai războiului, uzurpatori şi bastarzi – cu toţii se află într-o ceartă permanentă – scrie Goethe despre Italia de la începuturile evului modern [23]. – Aici nici nu se poate concepe o alianţă durabilă. Interesele de moment, puterea sau neputinţa personală, trădarea, neîncrederea, frica şi speranţa hotărăsc soarta statelor, ca şi a unor oameni

eminenţi”.

În secolul al XV-lea la Milano au fost ucişi doi duci în timp ce se duceau la biserică. Frumosul oraş Piacenza a fost

prădat 40 de zile în şir de către milanezi în 1447 şi nu şi-a mai revenit. Ducele Ferrarei Ercole I, la a cărui curte a crescut marele poet Ariosto, şi-a otrăvit soţia în 1493, după ce a aflat că ea îi pregătise acelaşi sfârşit.

Familia Borgia. La Ferrara a trăit şi Lucreţia Borgia, fiica papei Alexandru al VI-lea. La 13 ani s-a măritat pentru prima oară, la 17 ani a divorţat, la 18 s-a recăsătorit, iar la 20 a devenit văduvă pentru că fratele ei, Cezar Borgia, i-a ucis soţul. În afară de cumnat, Cezar îl ucide şi pe fratele său

Giovanni, având chiar consimţământul tatălui său, papa. Atât ucigaşul cât şi cel ucis sunt cardinali. Cezar era

cardinal încă de la vârsta de 18 ani.

„La un moment dat, Cezar avea Roma şi statul papal în mâna sa – scrie Ranke [24]. – Era un bărbat chipeş, atât de puternic, încât în luptă cu un taur i-a retezat capul dintr-o singură lovitură; darnic, cu unele trăsături de măreţie, desfrânat, mânjit de sânge. Cum mai tremura Roma la numele lui! Cezar avea nevoie de bani şi avea duşmani – noapte de noapte erau ucişi alţi oameni… Cine nu putea fi doborât prin forţă, era otrăvit".

Machiavelli credea că Cezar Borgia ar fi fost omul în stare să unifice Italia; Nietzsche îl slăvea ca pe unul dintre cei mai energici oameni ai Renaşterii şi găsea o deosebită plăcere în a-şi imagina cum ar fi „desfiinţat" Cezar creştinismul dacă şi-ar fi atins ţelul său evident – ocuparea scaunului papal. Dar în 1503, când tatăl său a murit otrăvit, Cezar era grav bolnav şi n-a putut lua parte la lupta pentru succesiune. Alexandru al VI-lea, după ce otrăvise şi moştenise trei cardinali, şi-a propus să omoare şi un al patrulea. Acesta dibuise însă planul şi l-a mituit pe bucătarul papal, care i-a servit papei prăjitura destinată cardinalului. Patru ani mai târziu, Cezar Borgia a murit în Spania.

În calitatea sa de comandant al armatei papale, Cezar Borgia angajase în 1502 un nou inspector al fortificaţiilor. Era celebrul genist, arhitect, fizician, anatomist şi pictor Leonardo da Vinci. După ce l-a slujit zece luni pe organizatorul de masacre, Leonardo s-a reîntors la *Florenţa*, unde a făcut portretul soţiei nobilului Francesco del Giocondo, care se numea Mona Lisa. La Florenţa l-a întâlnit pe Michelangelo, pe atunci în relaţii şi cu Rafael; tot pe vremea aceea trăiau la Florenţa Botticeli şi Machiavelli.

O nouă Atena. Ce oraşe, ce vremuri! La Florenţa convieţuiau, pe un spaţiu mic, cruzimea, gâlceava şi desăvârşirea în artă, aşa cum mai fusese cândva la Atena, dar cum de atunci n-a mai fost. Florenţa era, după cum

spune Jacob

Burckhardt, „evident cel mai important laborator al spiritului italian, ba chiar al spiritului Europei moderne” [25].

Ascensiunea oraşului începe în secolul al XI-lea. În 1125 şi-a învins rivala, fortăreaţa alpină Fiesole, a distrus-o şi i-a aplicat tactica practicată la Siracuza: populaţia a fost strămutată la Florenţa.

Aici a văzut lumina zilei în 1265 Dante. El a ocupat diferite funcţii municipale şi a luptat pentru independenţa oraşului împotriva puterii papale. În 1302 a fost exilat, mai târziu condamnat la moarte în contumacie. Florenţa se purta cu poeţii ei aşa cum se purtase Atena cu filosofii săi.

Pe vremea aceea oraşul era deja cea mai mare piaţă financiară a Europei. În 1338 regele Angliei a luat un împrumut de la doi bancheri florentini, cu care ocazie aceştia au fost păgubiţi cu 1, 36 milioane de guldeni aur, şi totuşi nu au dat faliment.

Zece ani mai târziu, populaţia acestui bogat şi splendid oraş a fost aproape complet exterminată. Marea ciumă din 1332, originară din valea fluviului Gange, a ajuns în 1347 la Bizanţ, s-a dezlănţuit în 1348 asupra Italiei, Spaniei, Franţei şi Angliei, a contaminat în 1349 – 1350 Germania şi regiunea Mării Baltice. Purtată de vapoarele Ligii hanseatice, ea a pătruns până la Bergen şi Novgorod. Nenumărate familii, populaţia unor sate şi regiuni întregi au pierit. Mulţi credeau că a venit sfârşitul lumii; cât despre Florenţa, marele ei fiu Boccaccio (1313 – 1375) afirmă că între zidurile oraşului ar fi murit de ciumă peste 100.000 de oameni „şi se prea poate ca înainte de pacostea aceasta nimeni să nu-şi fi închipuit ca oraşul adună în el atâta amar de oameni” [26]. (într-adevăr, se presupunea că n-ar fi avut decât 90.000 de locuitori.)

Cele o sută de nuvele – cam decoltate – ale celebrei sale culegeri intitulate „Decameron” sunt povestite de Boccaccio prin mijlocirea a zece persoane tinere, doamne

şi domni, refugiate la ţară de teama ciumei şi care vor în felul acesta să-şi omoare timpul. Autorul îşi începe nuvelele cu o descriere a molimii, a cărei lectură nu trebuie să o neglijăm dacă vrem să avem o imagine fidelă a oraşelor evului mediu.

Boccaccio descrie ciuma. „Spun, dar, că se împliniseră o mie trei sute şi patruzeci şi opt de ani de la prearodnica întrupare a fiului lui Dumnezeu, când în cinstita şi măreaţa cetate a Florenţei, mai mândră ca oricare alta dintre cetăţile Italiei, s-a încuibat ciuma cea ucigătoare, care, prin mijlocirea stelelor sau poate datorită faptelor noastre mişeleşti, trimisă fiind spre îndreptare asupra muritorilor de către dreapta urgie a Celui-de-Sus, prinzând a bântui cu câţiva ani mai înainte în părţile de răsărit, după ce curăţise locul de mari mulţimi de oameni, călătorind din loc în loc fără să se oprească, ajunse a se lăţi cumplit şi către soare-apune. Împotriva ei se dovediră neputincioase şi înţelepciunea şi prevederea omenească mulţumită cărora oraşul fusese curăţat de toată spurcăciunea prin slujbaşi anume rânduiţi cu asta; cei atinşi de boală fură opriţi de a pătrunde în el şi aşijderi se dădură o seamă de poveţe întru păstrarea sănătăţii, dar fiindcă nici acestea toate, nici rugăciunile smerite… nu se arătară de folos, către începutul primăverii sus-amintitului văleat, boliştea prinse a-şi vădi în chip cu totul uimitor şi groaznic la vedere semnele ei cumplite”. „Întru tămăduirea lor nici sfaturile doctorilor şi nici puterea vreunui leac nu ajutau şi nu păreau să fie bune la ceva”. „… Erau puţini cei care se vindecau, ci, dimpotrivă, aproape toţi mureau până în a treia zi de la ivirea semnelor de care pomeneam mai sus, care mai curând, care mai târziu şi cei mai mulţi fără fierbinţeli sau alte neajunsuri”. „… Se aflau printre aceştia unii care credeau că o viaţă cumpătată şi înlăturarea a toate câte îţi prisosesc şi întrec măsura era mijlocul cel mai bun pentru a înfrunta boleşniţa, drept care, întovărăşindu-se cu alţii ca şi ei, trăiau departe de ceilalţi

şi, adunându-se în case pe unde nu erau bolnavi, se închideau acolo şi, folosind cu cumpătare vinuri de soi, bucate alese, fugind de orice desfrânare, ferindu-se să stea de vorbă cu cei străini ori să audă veşti din afară despre morţi ori despre cei bolnavi, îşi petreceau vremea cântând şi petrecând după puteri. Alţii în schimb, pătrunşi de altă încredinţare potrivnică acesteia, ziceau că băutură multă, îndestularea poftelor, hoinărelile însoţite de cântece, petrecerile şi îmbuibarea, prealm şi luarea în derâs a celor câte se întâmplau erau un leac neîndoielnic pentru stârpirea răului şi, după cum le sta în puteri, făceau aşa precum ziceau, hoinărind zi şi noapte de la o cârciumă la alta, bând fără de măsură şi mai cu seamă chefuind prin casele străine îndată ce simţeau că dau de bine acolo. Şi nu le venea greu să facă treaba asta pentru că aproape toţi (ca şi cum nu le-ar fi fost dat să mai trăiască multă vreme) îşi părăseau avutul, lăsându-se în voia sorţii, drept care cele mai multe case ajunseseră bun obştesc şi orişice străin, dacă se pripăşea pe acolo, se folosea de ele cum s-ar fi folosit însuşi stăpânul lor. Totuşi, deşi erau porniţi pe o viaţă atât de ticăloasă, făceau tot ce le sta în puteri spre a se feri de cei bolnavi. Şi în toată urgia asta şi în jalea care se abătuse peste oraşul nostru, puterea vrednică de cinste a legilor divine şi omeneşti se prăbuşise, destrămându-se cu totul… Mulţi alţii în schimb urmau o cale de mijloc… aceştia se îndestulau după placul inimii cu tot ce le făcea trebuinţă şi nu şedeau închişi în casă, ci, dimpotrivă, se plimbau ţinând în mână flori, buruieni mirositoare sau tot soiul de mirodenii, pe care le duceau la nas, încredinţaţi fiind că aromatele acelea erau un leac desăvârşit, asta cu atât mai mult cu cât văzduhul întreg părea îmbibat şi împuţit de molimă, de leacuri şi de duhoare împrăştiată de leşuri putrezite.

Dintre toţi aceştia care nutreau păreri atât de diferite, nu toţi se prăpădiră, dar nici prea mulţi din ei, ce-i drept, nu rămaseră în viaţă, dimpotrivă, cei mai mulţi,

îmbolnăvindu-se prin locurile unde fugiseră, zăceau acum care pe unde apucau, părăsiţi de rude şi de prieteni, în virtutea pildei pe care le-o dăduseră când erau încă teferi… Izbeliştea vârâse atâta spaimă în sufletele oamenilor, încât se părăsea frate pe frate… Adeseori nevasta îşi părăsea bărbatul, dar ceea ce-i mai groaznic, ba chiar de necrezut, părinţii înşişi se fereau să mai poarte de grijă copiilor şi să-i slujească în neputinţă, de parcă n-ar fi fost ai lor… Nu le mai rămânea alt ajutor pe lume decât ori mila prietenilor (care erau puţini), ori setea de câştig a slugilor, care, ispitite de simbrii mari şi grase, se încumetau să-i slujească, deşi nici din acestea nu se aflau cu uşurinţă; iar cei care se încumetau la una ca aceasta erau oameni de rând, femeile ca şi bărbaţii, şi de cele mai multe ori erau nedeprinşi cu slujbe de acest soi, astfel încât tot ce făceau era să întindă de departe bolnavilor unele lucruri pe care dânşii le cereau sau să-i vegheze în ceasul morţii.

…Şi foarte mulţi îşi dădeau duhul şi zi şi noapte chiar pe stradă, iar alţii, chiar dacă apucau să moară în casele lor proprii, numai cu duhoarea leşurilor ajungeau să dea de ştire vecinilor că-s morţi…” [27].

Pe Pampinea, purtătoarea de cuvânt a tinerelor doamne, autorul o pune să adauge: „Iar când ieşim de aici, nu dăm cu ochii de altceva decât ori de bolnavi şi leşuri duse de icicolo, ori de tâlhari pe care puterea legii obşteşti i-a osândit cu surghiunul pentru nelegiuirile lor şi care, bătându-şi joc de ele – fiindcă ştiu bine că slujbaşii încredinţaţi cu înfăptuirea acestor legi sunt ori bolnavi, ori morţi –, nemernicesc de colo-colo dedându-se la mârşăvii, ori dacă nu, privirile ni se izbesc de drojdia oraşului acestuia, de cei care îşi zic ciocli şi care parcă anume, spre a ne spori durerea, înfierbântaţi de atâta sânge, cutreieră călări oraşul mustrându-ne cu cântecele lor deşucheate”. [28]

Ciuma n-a bântuit pretutindeni atât de îngrozitor,

totuşi, de-a lungul întregului ev mediu, flagelul ei a ameninţat mereu Europa şi mai ales oraşele ei. Mulţi oameni, începând cu Tucidide şi Manzoni (ciuma de la Milano din 1661), Defoe (ciuma de la Londra din 1665) şi până la Albert Camus („Ciuma”), ne-au oferit motive să ne bucurăm că n-am trăit asemenea timpuri. Chiar la Hiroshima sau Dresda bombele au lăsat în viaţă mai mulţi oameni decât odinioară bacilii în sute de oraşe şi niciun război mondial nu a fost atât de sângeros ca ciuma.

Dar Florenţa s-a populat din nou. Boccaccio era chiar şi după pustiire atât de mândru de oraşul său, încât a defăimat alte oraşe, ca de pildă Roma, despre care spunea că „aşa cum odinioară fusese în fruntea lumii, acum e în coada ei”. [29] în 1406 florentinii au cucerit Pisa. Spre sfârşitul secolului al XV-lea, pe când era sub stăpânirea bogatei familii a bancherilor Medici, Florenţa a devenit centrul spiritual şi mai ales artistic al Italiei şi al Occidentului – şi din nou unul din cele mai bogate oraşe ale lumii.

Pretutindeni în Europa, pentru damascul şi brocardul de aur de provenienţă florentină se plăteau cele mai mari preţuri. Orfevrii, bijutierii şi sculptorii în lemn erau chemaţi la Roma şi la curţile regale ale Europei. Benvenuto Cellini (1500 – 1574), acel geniu universal florentin, lucra ca orfevru pentru papi, regi şi împăraţi, fiind totodată sculptor, muzician, şi scriitor strălucit, precursor al lui Casanova. Memoriile lui au fost traduse în germană de Goethe.

Leonardo şi Michelangelo – rivali. Dar înainte de toate Florenţa a fost marea şcoală a picturii, poate cea mai mare din câte au existat vreodată. În jurul anului 1500 s-au adunat aici – în acelaşi timp şi în acelaşi loc – geniile Occidentului, aşa cum se întâmplase odinioară la Atena cu dramaturgii şi filosofii, iar mai târziu la Viena cu muzicienii. La Florenţa şi-a făcut ucenicia Leonardo, iar 21 de ani după el şi Michelangelo. În 1501 s-au întâlnit, iar în

1504 a primit fiecare comanda să picteze câte un perete din sala Marelui Consiliu.

Pentru Florenţa întâlnirea dintre cei doi constituia o senzaţie! Marele Leonardo, în vârstă de 52 de ani, la apogeul forţei sale creatoare şi a faimei sale, purtând plete lungi şi o barbă impunătoare, îmbrăcat de preferinţă într-o haină de mătase roz, lungă până la genunchi, era permanent înconjurat de elevi şi de numeroşi admiratori. Michelangelo, în vârstă de 29 de ani, a cărui monumentală statuie „David" oraşul o aşezase de curând în piaţă, era un geniu sălbatic, un om ursuz, neîngrijit, aproape urât, cu nasul strivit în copilărie. Acum cei doi trebuiau să-şi demonstreze arta în aceeaşi sală, ca rivali. Nici întâlnirile lor de până atunci nu decurseseră în termeni amicali. Favoritul zeilor şi „Posedatul" au rămas tot atât de străini unul faţă de celălalt precum rămăseseră Goethe şi Beethoven când, în 1812, s-au întâlnit la Teplice, staţiunea balneară din Boemia.

Competiţia nu a fost dusă până la capăt. Ambii au întrerupt lucrul în stadiul schiţelor. Leonardo a plecat la Milano, Michelangelo a răspuns unei invitaţii care i-a venit din Roma. Înainte de a pleca din Florenţa primise vizita unui tânăr pe nume Rafael, care a rămas în oraş timp de patru ani.

Florentinii erau perfect conştienţi de faptul că înăuntrul zidurilor lor se petrec lucruri extraordinare; bucuroşi de această stare de lucruri, îşi hrăneau orgoliul cu ea. Contemporanii îi numeau „ochi ageri şi limbi ascuţite" [30]. Erau oameni deştepţi, duceau o viaţă de metropolă, aveau o judecată rece şi o predilecţie pentru zeflemea şi calomniere. Chiar şi copiii celor săraci învăţau să citească în acest oraş. Mulţi negustori vorbeau latina şi greaca, şi se spune că până şi conducătorii de măgari ar fi fredonat pe uliţe canţonele lui Dante.

Florentinii nu stăteau prea bine cu morala: nici în politică (Machiavelli era un reprezentant tipic al lor) şi nici

în viaţa particulară. În orice caz astăzi ne uimeşte oarecum viaţa amoroasă descrisă de Boccaccio, şi cu atât mai mult faptul că scriitorul a găsit de cuviinţă să pună asemenea povestiri în gura unor tinere şi nobile doamne. Boccaccio însuşi a fost fiul nelegitim al unui comerciant florentin, iar Leonardo, al unui notar florentin.

Trei membri ai familiei Medici au fost ucişi la Florenţa; unul dintre ucigaşi, Lorenzino Medici, era o rudă a celui pe care-l ucisese. Despre Lorenzino se spunea că ar fi mutilat la Roma statui antice, iar pe ducele Alessandro de Florenţa l-ar fi asasinat în 1537 numai pentru a-şi spori prin aceasta faima. Renaşterea, reînvierea clasicismului antic, a mers până acolo, încât la Florenţa au fost imitate şi fapte asemenea celui comis de Herostrat, care, avid de glorie, a incendiat marele templu din Efes.

Leul lui San Marco învinge Bizanţul. Jacob Burckhardt, în lucrarea sa „Civilizaţia Renaşterii în Italia”, opune Florenţa, „oraşul mişcării perpetue”, *Veneţiei*, „oraşul imobilităţii aparente şi al tăcerii politice”, considerând că aceste două oraşe întruchipează cel mai puternic contrast cu putinţă [31]. „Ţelul ultim al Veneţiei este să se bucure de putere şi de viaţă, să sporească avuţia moştenită de la înaintaşi, să dezvolte industriile cele mai lucrative şi să descopere mereu noi pieţe de ilesfacere” [32].

Vechiul popor al veneţilor – aliat de timpuriu cu romanii – a luat drumul bejeniei în anul 452 e.n. În faţa hoardelor lui Atila care se apropiau vijelios şi a ocupat un grup de 118 insule minuscule, aşezate la patru kilometri depărtare de ţărm într-o lagună. Pe insula Rialto, situată în centrul grupului, şi-a fixat reşedinţa în anul 697, atunci când pe insulă se înfiripase un orăşel, guvernatorul bizantin care s-a intitulat doge.

Spre sfârşitul primului mileniu, dependenţa Veneţiei faţă de Bizanţ a slăbit, iar oraşul s-a declarat republică şi şi-a luat drept patron pe evanghelistul Marcu (în limba

italiană San Marco). Se pretinde că osemintele lui ar fi fost aduse în secolul al IX-lea la Veneţia. Un leu înaripat a devenit simbolul sfântului Marcu şi al oraşului său.

În secolul al XII-lea veneţienii au dus leul lui Marcu pe coasta Dalmaţiei, pe ţărmurile Asiei Mici, Siriei şi Egiptului, pretutindeni unde flota lor cucerise puncte de sprijin pentru comerţul lor. Bizanţul, odinioară stăpânitorul Veneţiei, iar acum, alături de Genova, marele ei rival comercial, este prădat în 1204 de cruciaţi, la stăruinţele veneţienilor. Ulterior Veneţia îşi asigură pe teritoriul Bizanţului privilegii comerciale, ceea ce îi înlesneşte ascensiunea la rangul de mare putere, alcătuită, aidoma Cartaginei, dintr-un oraş şi o flotă. Ducatul veneţian înlocuieşte solidul bizantin ca principal mijloc internaţional de plată. Bazilica San Marco cu cele cinci cupole aminteşte prin stilul ei de faptul că Veneţia a fost iniţial bizantină şi că-şi datorează comerţului său cu Bizanţul ascensiunea la rangul de cel mai bogat şi mai somptuos oraş al Europei. În 1367 Petrarca scria [33]: „Veneţia se află… datorită inteligenţei cetăţenilor ei şi datorită poziţiei pe care o ocupă, într-o situaţie mai fericită decât toate celelalte oraşe ale lumii şi în acelaşi timp într-o mai deplină siguranţă”.

O *opera remarcabila a forţei umane imite*. Învingându-i pe genovezi în anul 1379 în bătălia navală de la Chioggia, localitate aşezată la o mică depărtare de bazilica San Marco, veneţienii şi-au cucerit definitiv, după un război de aproape un secol, dominaţia asupra Mării Mediterane şi a Italiei. Abia acum începe statul-oraş să se extindă şi pe teritoriul continental al Italiei. La începutul secolului al XV-lea au fost supuse Verona, Padova, Ravenna, iar ca o poziţie-cheie către apus – Bergamo, aflat la o depărtare de peste 200 km.

Întregul comerţ al tuturor acestor oraşe trecea în mod obligatoriu prin Veneţia. Mirodeniile şi mărfurile de lux ale Indiei erau transportate din Bizanţ sau Alexandria

prin Veneţia spre Europa centrală şi occidentală. Oraşul deţinea monopolul comerţului cu bumbacul Levantului. Cel mai important drum comercial al Europei pornea din Veneţia şi ducea, trecând prin Augsburg, la Bruges. Pentru afacerile lor, comercianţii şi zarafii se întâlneau pe insula" Rialto. În hambare şi prăvălii erau adunate bogăţiile tuturor ţărilor. La începutul secolului al XVI-lea oraşul număra aproximativ 150.000 de locuitori, fiind cel mai important port din lume.

Datorită canalelor, gondolelor şi palatelor sale, Veneţia trecea în acelaşi timp şi drept cel mai frumos oraş al lumii. Trăiau acolo, împodobind palatele cu fresce şi pictând bisericile, Giorgione şi Tizian, Tintoretto şi Veronese. „Tot ce mă înconjură e valoros, reprezintă o operă remarcabilă a forţei umane unite, un monument minunat, nu al unui domnitor, ci al unui popor", scria Goethe în 1786 [34]. În 1913 Thomas Mann se mai entuziasma de „cel mai neverosimil oraş din lume", de „acea orbitoare compoziţie de arhitectură fantastică cu care republica ştia să vrăjească privirile pline de evlavie ale navigatorilor ce se apropiau…" [35].

Ca stat, în epoca sa de glorie, Veneţia era detestată de întreaga Italie. „Inatacabil ca oraş, n-a intervenit niciodată în afacerile externe decât cu cea mai mare circumspecţie; aproape că n-a cunoscut partide politice cum existau în restul Italiei; alianţe nu a încheiat decât pentru atingerea unor scopuri imediate, pretinzând un preţ cât mai mare – scrie Burckhardt I 36]. – Astfel, trăsătura fundamentală a caracterului veneţian a fost izolarea orgolioasă, chiar dispreţuitoare…"

Înşişi veneţienii tremurau uneori în faţa puterii pe care o deţinea casta aristocratică dominantă, al cărei organ executiv era dogele. Spionajul şi delaţiunea constituiau mijloacele preferate ale puterii de stat. Despre toate acestea cântecele gondolierilor nu spun nimic. Casanova, azi cel mai popular fiu al oraşului, a fost închis

în 1755 în camerele de plumb de sub acoperişul palatului dogilor, fără să i se fi comunicat vreodată motivul arestării. Evadarea din această înfiorătoare închisoare l-a făcut dintr-odată celebru.

Renumele asigura bunăstarea. Pe vremea lui Casanova Veneţia nu mai era, în ce priveşte puterea şi bogăţia, decât propria – umbră. Canalele, gondolele şi călătoriile de nuntă îi asigurau, ce-i drept, o bunăstare durabilă.

Rolului ei de port mondial i-au pus capăt două popoare: turcii şi portughezii. Turcii au smuls veneţienilor în secolul al XV-lea insula greacă Eubeea, precum şi majoritatea coloniilor comerciale situate în partea răsăriteană a Mării Mediterane, iar în 1571 insula Cipru. Portughezii au descoperit în 1498 drumul maritim spre India. Ei au deschis o nouă eră în comerţul mondial, după ce timp de două milenii şi jumătate acesta se desfăşurase, într-o măsură mai mare sau mai mică, în Marea Mediterană; acum comerţul a început să străbată oceanele şi să facă înconjurul lumii. În felul acesta portughezii au ruinat metropole ca Bagdad, Alexandria şi Veneţia, a căror prosperitate îşi avea originea în comerţul de tranzit cu mătase, mirodenii şi perle aduse de caravanele Orientului în porturile Mediteranei, de unde erau transportate pe continentul european. Şi fără război, ascensiunea unui oraş e adesea legată de decadenţa altor oraşe.

Dar înfăţişarea pe care a avut-o Veneţia în epoca ei de însemnătate mondială a rămas, în linii mari, aceeaşi. În timp ce mărturie a trecutei măreţii a Babilonului, Atenei şi Romei au mai rămas doar ruinele, Veneţia şi Florenţa sunt azi poate acele oraşe în care pietrele arată în chipul cel mai sugestiv ce sunt în stare să facă oamenii când se unesc într-un oraş în care se îmbină strălucirea, geniul şi puterea.

CAPITOLUL V

CUTREMURUL DE LA LISABONA

În ştiinţă şi artă epoca modernă a luat naştere în oraşele din nordul Italiei. În ce priveşte economia şi politica mondială, această epocă îşi are obârşia în câteva oraşe ale Portugaliei şi Spaniei. Prin câteva călătorii temerare navigatorii acestor două ţări au dat la o parte vălul care acoperea ţinuturile îndepărtate, luând în stăpânire oceane şi continente întregi. Marea Mediterană a devenit dintr-odată o scenă de rangul doi, iar metropolele ei s-au trezit peste noapte în „provincie". Noile metropole se numeau *Lisabona*, *Sevilla* şi *Madrid*.

Lumea noua aparţine Sevillei. Sevilla, întemeiată cândva de fenicieni, se numără, împreună cu Córdoba şi Granada, printre acele oraşe ale Spaniei care sub stăpânirea arabă au cunoscut între secolele al VIII-lea şi al XII-lea o epocă de strălucire în domeniul arhitecturii, artei şi ştiinţei, în timp ce Occidentul creştin ieşea cu greu din haosul evului mediu timpuriu pentru a se îndrepta spre primele civilizaţii citadine noi. În 1248 arabii au fost izgoniţi din Sevilla (din Granada abia în 1492) şi astfel marele port de pe Guadalquivir a devenit, după *Toledo*, oraşul de reşedinţă regala şi episcopală, localitatea cea mai importantă din întregul regat al Castiliei.

Obţinând în 1509, împreună cu portul învecinat *Cádiz*, monopolul comerţului cu Lumea nouă, Sevilla intra în epoca ei de maximă înflorire. Era acea fabuloasă „Lume nouă" pe care italianul Columb, aflat în solda Spaniei, a descoperit-o întâmplător, pe când căuta India. Ţările spaniole din America au purtat vreme îndelungată denumirea de „India", şi aşa se face că „India" ţinea de eparhia arhiepiscopului de Sevilla. Comorile care se revărsau din Lumea nouă asupra Sevillei au înlesnit în 1517 terminarea catedralei, una dintre cele mai mari biserici ale creştinătăţii. În ea se află şi lăcaşul de veci al lui Columb.

În 1519, din Sanlucar, portul maritim al Sevillei, a

pornit în larg cu cinci vase, pentru a înconjura pământul, portughezul Magellan, care se afla tot în serviciul spaniolilor. La 8 septembrie 1522 reintra în portul Sevilla nava „Victoria” – singura supravieţuitoare din cele cinci vase –, după ce făcuse înconjlirul lumii. Astfel la Sevilla s-a dovedit că pământul este rotund.

Frumuseţea oraşului, în care e şi azi vizibilă îmbinarea civilizaţiei islamice cu cea creştină, a bogăţiilor Spaniei cu cele ale Americii, este lăudată în versul spaniol „Quien no ha visto a Sevilla no ha visto maravilla” („Cine n-a văzut Sevilla n-a văzut o minune”).

Biberachul spaniol. Cu atât mai ciudat ne pare faptul că regele Spaniei şi al Americii, Filip al II-lea, în căutarea unei reşedinţe permanente, s-a hotărât să se stabilească la *Madrid*, un orăşel despre care un medic din Nürnberg, pe nume Hieronymus Münzer, spunea în 1495 că ar fi în privinţa mărimii aproximativ cât Biberach [37]. Alegerea sa nu s-a oprit la bogatul oraş Sevilla, la marele Toledo sau la frumosul *Burgos*. Nu i-a plăcut nici *Salamanca*, a cărei universitate, întemeiată în *1222*, trecea drept cea mai însemnată din Europa după cea din Bologna, şi nici *Valladolid*, reşedinţa de până atunci. Capitala sa avea să devină un orăşel locuit încă de mulţi arabi, aşezat pe platoul sterp al Castiliei şi denumit Madjerit sau Madrid. E adevărat că şi împăratul Carol Cvintul locuise ocazional acolo, dar numai pentru că îi convenea clima, nicidecum pentru că ar fi avut intenţia să-şi construiască acolo o capitală.

În ciuda împotrivirii întregii curţi, Filip al II-lea a fixat pentru anul 1561 strămutarea în noua metropolă a Imperiului

mondial spaniol. Şi astfel o metropolă îşi datorează existenţa hotărârii încăpăţânate a unui singur om. Niciodată n-a devenit cu totul clar de ce s-a decis Filip al II-lea pentru Madrid. Unicul avantaj pe care îl are oraşul este acela de a se afla exact în mijlocul ţării.

În 1580 Filip al II-lea a moştenit şi Portugalia cu întregul ei imperiu mondial, alcătuit din Asia de sud şi Brazilia. Madridul era capitala acestui imperiu. Niciodată încă o parte atât de mare a pământului nu fusese guvernată din vreun alt oraş. Ce-i drept, după câţiva ani, în 1588, „Armada" spaniolă a fost distrusă de către Anglia, noua putere maritimă. De atunci englezii şi olandezii au smuls mereu alte teritorii Imperiului colonial hispanoportughez.

Dona ţâri îşi împart pământul. Cât de rapidă şi de îndrăzneaţă a fost trecerea de la spaţiul restrâns al statelor-oraş italiene la statele de dimensiuni mondiale ne-o arată evenimentul uimitor petrecut în 1494 la mănăstirea *Tordesillas* –, din apropierea oraşului regal spaniol Valladolid. Spania şi Portugalia şi-au împărţit lumea încă înainte de a o fi descoperit. Cele două puteri au semnat un tratat în virtutea căruia pământul aflat la răsărit de o linie

care urma oarecum meridianul 46° longitudine vestică aparţinea Portugaliei, iar cel aflat la apus de el aparţinea Spaniei. Tratatul se baza pe o sentinţă de arbitraj prin care papa Alexandru al VI-lea (tatăl lui Cezar Borgia) urma să pună capăt conflictului dintre cele două mari naţiuni de navigatori. Linia de demarcaţie le-a lăsat portughezilor doar extremitatea de răsărit din întreaga Americă, adică aproximativ o cincime din actuala Brazilie.

Întrucât prin această hotărâre portughezii erau practic excluşi din Lumea nouă, de curând descoperită şi considerată a fi ţaraminune India, ei au căutat să-şi croiască un alt drum către India, şi anume pe acela care înconjură Africa. Descoperindu-l în 1498, ei au descoperit totodată adevărata Indie, ţara mirodeniilor şi a nestematelor, pe care o căutase şi Columb. Ceea ce a stârnit senzaţie în Occident a fost calea maritimă spre India, iar nu descoperirea Lumii noi. Comerţul cu India – încă din epoca de strălucire a Babilonului cea mai rentabilă îndeletnicire economică – putea să renunţe acum la anevoioasele drumuri de caravane care se opreau în porturile Mediteranei şi să-şi strămute sediul la *Lisabona*.

Stăpânire mondială pe Tejo. Azi, când avem un mare belşug de mirodenii, ne putem cu greu imagina ce însemnau odinioară mirodeniile Indiei – piper, scorţişoară, nucşoară, ghimbir. O cutiuţă cu mirodenii putea constitui darul unui oraş pentru un oaspete de onoare. Folosirea unei cantităţi mari de condimente din India, chiar absurd de mari, trecea, ţinând seama de preţul lor ridicat, drept un semn al rangului social pe care-l avea un bogătaş. În numai câţiva ani capitala Portugaliei a devenit cel mai mare port şi cea mai mare piaţă comercială a lumii, întrecând Anversul, iar apoi şi Amsterdamul. Această poziţie n-a fost zdruncinată nici de cutremurul care a avut loc în 1531. Portughezii stăpâneau coastele Braziliei, Africii şi Indiei; ei s-au stabilit de asemenea în Ceylon şi Moluce (între Sulawesi şi Irian), iar în 1557 şi în China.

La 1 noiembrie 1755 s-a produs la Lisabona un eveniment care pe contemporani i-a înspăimântat la fel de mult cum îi înspăimântase la timpul său prădarea Romei de către Alaric. E drept că centrul de greutate al comerţului cu India se afla de mult la Londra, iar Imperiul colonial portughez se restrânsese în linii mari la Brazilia şi Africa de sud, dar Lisabona rămăsese totuşi unul dintre cele mai mari şi mai bogate oraşe ale Europei. La amintita dată pământul s-a cutremurat şi un talaz uriaş, înalt de 12 m, s-a năpustit furios pe Tejo în sus; casele metropolei, prăbuşindu-se, au îngropat sub ele mii de oameni (evaluările privind numărul celor care au pierit oscilează între 10.000 şi 60.000).

Cel mai vestit cutremur din istorie. Pământul s-a cutremurat din Scoţia şi până în Asia Mică. Prin mintea deţinutului Casanova a trecut, ca o străfulgerare, speranţa că şi palatul dogilor s-ar putea prăbuşi, eliberându-l din camerele de plumb. Spre groaza paznicilor săi a început să strige: „Încă o zdruncinătură, încă una, dumnezeule mare, dar mai puternică!” [38]

Au existat cutremure şi mai îngrozitoare, dar unul care să fi zdruncinat în asemenea măsură Europa n-a mai fost. Este destul de rău când natura distruge un oraş, adică pedepseşte semeţia omenească care a cutezat să se ridice împotriva ei înălţând piatră peste piatră. De data aceasta însă două treimi dintr-un vestit oraş al lumii civilizate s-au transformat în dărâmături; acest lucru s-a petrecut într-o epocă în care din Franţa şi din Anglia se răspândise în întregul Occident convingerea că raţiunea umană şi optimismul sunt în stare să conducă lumea.

În 1750, exact cu cinci ani înainte, Rousseau îşi publicase lucrarea „Discours sur les arts et les sciences” („Consideraţii asupra artelor şi ştiinţelor”), în care afirma că în societatea primitivă, lipsită de cultură, omenirea fusese mai fericită. Contemporanii săi au dedus de aici deviza „înapoi la natură” şi iată cum arăta natura.

ORAŞE DISTRUSE DE CUTREMUR

Anul	Oraşul	Numărul morţilor (cu aproximaţie)
526	Amiohia	150 000
531	Lisabona	30.000
662	Pekin	300.000
730	Pekin	100.000
730	Tokio	137.000
737	Calcutta	300.000
755	Lisabona	30 000
1773	Antigua (Guatemala)	20.000
1797	Quito (Ecuador)	40 000
1906	San Francisco	450
1908	Messina	80.000
1923	Tokio	60.000
1960	Agadir	12.000
1960	Concepción (Chile)	

Cele mai grave cutremure ale epocii moderne s-au

produs în 1556 în provincia chineză Shensi (după cum se pretinde, ar fi fost 800.000 de morţi) şi în 1950 în statul federal indian Assam (numărul victimelor nu este cunoscut).

În epoca istorică erupţiile vulcanice au fost mai puţin funeste: erupţia Vezuviului în anul 79 e.n. a distrus *Pompei* şi *Herculaneum* (circa 4.000 de morţi). Adevărata explozie de pe insula Krakatau, la vest de Java (1883), a secerat aproximativ 40.000 de vieţi omeneşti. Cel mai mare oraş distrus de un vulcan a fost *Saint-Pierre* (pe insula franceză Martinica, la nord de Venezuela), ai cărui locuitori – în număr de 26.000 – au fost omorâţi în 1902 de erupţia vulcanului Mont Pelé.

La vârsta de 61 de ani, sub impresia cutremurului, Voltaire a devenit pesimist, deplângând în poezia sa „Le désastre de Lisabonne" („Dezastrul de la Lisabona") răutatea lumii. El îl pune înadins pe eroul romanului său „Candide" să trăiască catastrofa, pentru a-şi bate joc de filosoful Leibniz, a cărui doctrină afirmă că lumea noastră e „cea mai bună dintre toate lumile posibile". Această doctrină, mentorul său, Pan gloss, i-o propovăduia pe ruinele Lisabonei lui Candide, zdrelit şi însângerat.

După 70 de ani Schopenhauer avea să invoce cu o satisfacţie amară distrugerea Lisabonei pentru a dovedi că optimismul nu e compatibil nici cu raţiunea, nici cu creştinismul [39]. Pentru Johann Wolfgang Goethe, pe atunci în vârstă de 6 ani, cutremurul a fost un şoc despre care poetul avea să scrie mai târziu [40]:

Goethe este profund zguduit. „Dar printr-un eveniment neobişnuit şi cu răsunet mondial, liniştea sufletească a băiatului fu pentru întâia oară adânc zguduită. La 1 noiembrie 1755 se întâmplă cutremurul de la Lisabona, ce răspândi asupra lumii pacificate o teroare imensă. O mare şi strălucită capitală, port şi oraş comercial în acelaşi timp, este pe neaşteptate izbită de nenorocirea cea mai înspăimântătoare. Pământul se

clatină, marca clocoteşte, corăbiile se ciocnesc, casele se prăbuşesc odată cu bisericile şi turnurile, o parte a palatului regal este înghiţită de mare, pământul despicat pare a scuipa flăcări; fum şi foc se ivesc pretutindeni deasupra ruinelor. Şaizeci de mii de oameni, care trăiau cu o clipă mai înainte mulţumiţi şi paşnici, pier deodată... Flăcările bântuie cu furie şi, împreună cu ele, o ceată de criminali ascunşi sau puşi în libertate de acest eveniment. Nenorociţii supravieţuitori sunt expuşi tâlhăriei, asasinatului, tuturor samavolniciilor şi astfel, pretutindeni, natura îşi afirmă bunul ei plac fără de graniţe.

Semnele acestui cataclism se răspândiră mai repede decât veştile despre el pe mari întinderi ale ţării. În multe locuri se simţiră cutremure mai slabe; unele izvoare, mai ales cele tămăduitoare, secară în chip ciudat. Cu atât mai mare fu efectul veştilor răspândite în curând, mai întâi generale, cuprinzând apoi amănunte îngrozitoare. Credincioşii nu pregetară atunci să cugete la soarta omului, filosofii să consoleze, preoţimea să predice şi să dojenească. Atenţia lumii se concentra o clipă.1 supra acestui punct şi spiritele, agitate prin nenorocirea străină, simţiră cu atât mai multă nelinişte în legătură cu soarta lor şi a celor apropiaţi, cu cât ştiri din ce în ce mai cuprinzătoare despre întinsele urmări ale catastrofei veneau de pretutindeni. Demonul groazei nu-şi răspândise niciodată atât de repede şi cu atâta putere fiorii lui asupra pământului.

Băiatul care auzea mereu despre toate acestea se simţi şi el atins. Dumnezeu, creatorul şi păstrătorul cerului şi pământului, pe care explicaţia primului articol al crezului i-l înfăţişa atât de înţelept şi îndurător, nu se arătase nicidecum a fi un părinte dând pierzării pe cei drepţi laolaltă cu cei păcătoşi. Zadarnic căuta cugetul cel tânăr să nu se clatine în credinţa lui; lucrul era cu atât mai greu, cu cât înţelepţii şi cunoscătorii scripturilor nu erau de loc de acord asupra modului în care trebuia înţeles un

astfel de fenomen”.

Ca şi în cazul molimelor, al incendiilor şi al bombardamentelor, oraşul este în mai mare măsură periclitat de cutremur decât satul. Crăpăturile adânci ale pământului, prăvălirea stâncilor, valurile uriaşe cer victime, dar majoritatea oamenilor care-şi pierd viaţa în urma cutremurelor mor din cauza oraşului, adică din cauza caselor şi a turnurilor ale căror dărâmături îi omoară, din cauza incendiilor care adesea sunt o consecinţă, a prăbuşirii caselor (împreună cu sobele şi maşinile de gătit), precum şi din cauza panicii, rezultat al groazei resimţite de marea mulţime de indivizi.

Dacă ne reprezentăm ceea ce este de fapt pământu’! – o minge din fier şi nichel lichid, acoperită cu o pojghiţă de roci, ridicol de subţire, menţinută într-o formă aproximativ sferică exclusiv datorită rotaţiei –, ne-am putea minuna cum de nu se cutremură această pojghiţă mai des şi cu consecinţe mai dezastruoase şi cum de consideră oamenii drept un lucru firesc ca pe acest înveliş subţire al unui infern de fo*c să construiască* oraşe menite eternităţii.

Dar, evident, noi nu ne gândim la aceste lucruri – şi poate că e mai bine aşa. Oricum, din ceea ce a fost cândva Memfis mai stă în picioare, neclintit de 4.500 de ani, cel puţin oraşul morţilor – piramidele. Iar Lisabona s-a refăcut mai repede după cutremur decât au prevestit filosofii.

Reconstrucţie în loc de resemnare. S-ar fi putut crede că de pe urma catastrofei supravieţuitorii metropolei ar fi tras o învăţătură, adică ar fi pierdut încrederea în oraşe sau, cel puţin, ar fi părăsit regiunea lor, expusă în mod deosebit cutremurelor, aşa cum au făcut-o mai târziu locuitorii oraşului *Antigua*, capitala Guatemalei, unul din cele mai splendide oraşe coloniale ale Americii. Când în urma „unei zguduiri a scoarţei pământului Antigua a fost distrusă în 1773, supravieţuitorii au emigrat şi şi-au construit în altă parte o nouă capitală – *Guatemala*. Astăzi

Antigua nu este decât un oraş sărăcăcios, împodobit doar cu ruinele minunatelor biserici şi mănăstiri ale timpurilor apuse.

Antigua este însă o excepţie. Lisabona a fost de două ori distrusă de cutremur, Pekinul de două ori, tot de două ori Tokio, şi, bineînţeles, nimănui nu i-a trecut ceva mai potrivit prin minte decât să reconstruiască oraşele pe acelaşi loc. Poţi vedea în aceasta orbire şi mărginire, dar şi acea fantastică îndărătnicie care în genere este naşul oraşelor şi al civilizaţiilor.

Hotărât lucru, cutremurele, bombele şi ciuma nu reuşesc câtuşi de puţin să înfrângă atracţia exercitată de oraş.

MARILE REVOLUŢII

CAPITOLUL

I

BABILONUL DE PE SENA

Dintre metropolele de astăzi niciuna nu îşi menţine de atâta vreme rangul ca Parisul. Şi cu toate că Parisul, spre deosebire de Babilon şi de Roma, nu a fost niciodată cel mai mare oraş de pe pământ, el este totuşi unul din cele cinci-şase oraşe care au determinat fizionomia lumii. Forţa sa de atracţie pare să fi rămas neschimbată până în zilele noastre. În marea metropolă continuă să se reverse un şuvoi de oameni din provincie şi de turişti veniţi din toate ţările, iar vraja ei biruie necontenit pecinginea îmbătrânirii, care îi subminează numeroase palate, înnegrite de patina vremii.

Nu există nimic mai sumbru pe lume decât uriaşa, întortocheata şi întunecoasa clădire a Luvrului într-o zi de noiembrie şi rareori se poate vedea ceva mai urât decât unele cartiere de locuinţe din răsăritul oraşului sau din unele suburbii (aşa-numita „banlieue”). Nu există nimic mai agreabil decât să hoinăreşti primăvara de-a lungul Senei şi nimic mai impunător decât Champs Élysées. Iar

dacă ar există oameni cărora să nu le placă într-adevăr Parisul, aceştia ar fi totuşi molipsiţi de laudele celor cărora Parisul le place. Şi cei care au impresia că oraşul este cenuşiu de bătrâneţe, aceia au neglijat probabil să-şi înceapă ziua cu un apetitiv sau cu un păhărel de vin roşu.

Comuna de pe insula Lutetia. Vechiul orăşel galic *Lutetia*, aşezat pe micul ostrov al Senei pe care din secolul al XII-lea se înalţă catedrala Notre Dame, *nu* se număra – până târziu în evul mediu – printre oraşele importante ale Franţei. Cel mai mare oraş roman din Galia era *Lyon*. În secolul al V-lea *Toulouse* (cu peste 100.000 de locuitori) era capitala imperiului tolosan al vizigoţilor; alături de ele s-au remarcat *Laon* – ultima reşedinţă a carolingienilor, *Orléans* – în secolele al X-lea şi al XI-lea centrul regatului franc de apus, şi *Avignon* – reşedinţă papală în secolul al XIV-lea.

Triburile germanice care au prădat aproape toate oraşele Galiei au ameninţat în secolul al III-lea şi oraşul roman Paris. Cu toate acestea, împăratul roman de mai târziu Iulian Apostatul şi-a ales drept reşedinţă Parisul atunci când, între anii 335 şi 360, a fost „Cezar al Galiei” – probabil datorită avantajelor pe care Sena, de pe atunci navigabilă, le oferea pentru comunicaţii, cât şi datorită poziţiei strategice favorabile faţă de Britania şi Germania. Iulian lăuda de asemenea clima temperată a Parisului şi apa limpede a fluviului.

Abia în secolul al XI-lea oraşul a început din nou să se întindă dincolo de fluviu, ca pe vremea romanilor, depăşind ostrovul (Ile de la Cité), lung de un kilometru şi jumătate. Parisul nu a fost unica metropolă care a luat naştere dintr-o comună insulară. Berlinul s-a născut aproape la fel ca şi Parisul, dezvoltându-se din orăşelul Kölln, situat pe o insulă a râului Spree. Partea veche a oraşului Stockholm este situată pe trei insule ale lacului Maelaren. Insula Ortigia a fost nucleul metropolei antice Siracuza. Pe insule au existat şi fortăreţe renumite, cum a

fost Tir, oraşul-mumă al Cartaginei, sau Stralsund în evul mediu târziu. Pe un grup de insule de la gura Ne vei a fost construit Petersburgul, iar Veneţia nu şi-a părăsit nici azi insulele pe care a luat naştere. Poziţia insulară apără de duşmani şi în acelaşi timp atrage navigaţia comercială.

Buna reputaţie e exagerata. Începând din secolul al XII-lea Parisul este considerat drept capitală a Franţei. Petrarca l-a vizitat în anul 1333 „mânat de ardoare tinerească şi de dorinţa de a vedea" oraşe străine, iar pentru a doua oară în 1367, adică la 29 de ani după începerea războiului de o sută de ani dintre Franţa şi Anglia. După această călătorie el scrie din Veneţia [1]: „Unde este acum acel Paris care rămânea, ce-i drept, mereu în urma faimei sale, faimă datorată în bună parte fanfaronadei locuitorilor săi, dar care, fără îndoială, a fost ceva

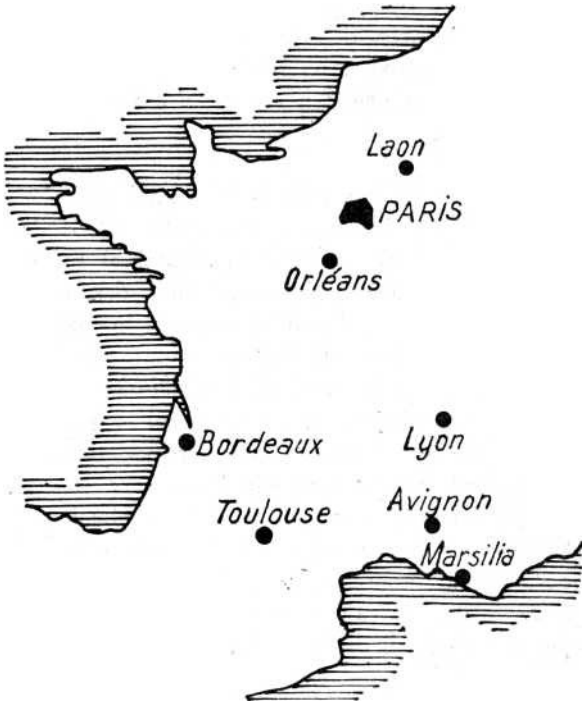

măreţ?... Larma şi graba oamenilor de pe străzi a

dispărut, zidurile vuiesc, pădurile tac”.

Dar în jurul anului 1500, când în Köln trăiau 35.000 de oameni, Parisul număra peste 300.000 de locuitori, fiind cel mai mare oraş al Europei, mai mare decât Londra şi Neapole.

Cum se călătorea în 1537 spre capitala Franţei ne povesteşte orfevrul florentin Benvenuto Cellini [2]: „... după aceste patru zile am luat drumul spre Paris. A fost o călătorie plăcută, numai că, ajungând în La Palisse, o şleahtă de mercenari au vrut să ne omoare, şi ne-a trebuit destulă iscusinţă ca să scăpăm de ei. Apoi, până la Paris, am mers fără să mai avem nici cel mai mic necaz şi am ajuns acolo teferi, tot în râsete şi-n cântece”.

În noaptea de 24 august 1572, noaptea sfântului Bartolomeu, regele Carol al IX-lea, instigat de mama sa Caterina (din familia bancherilor florentini Medici), a dispus masacrarea a peste 20.000 de francezi de religie protestantă, numiţi hughenoţi, dintre care aproximativ 2000 la Paris. În nicio altă metropolă a epocii moderne n-a curs atâta sânge ca în capitala Franţei.

Spiritul francez – ideal al culturii. În timpul celor 72 de ani de domnie a lui Ludovic al XIV-lea (1643 – 1715) Parisul a devenit centrul spiritual şi social nu numai al Franţei, dar chiar al Europei şi, poate, al întregii lumi, deşi Londra (în 1700 număra 650.000 de locuitori) întrecea în mărime capitala franceză, iar Ludovic al XIV-lea mutase din 1682 reşedinţa regală de la Paris în oraşul-palat *Versailles*.

Se spune că Regele-soare nu iubea Parisul – pe vremea sa un oraş cu uliţe întortocheate şi murdare –, după cum nu iubea nici Luvrul, palatul regal din Paris, care, potrivit unei vechi tradiţii, era în anumite zile accesibil publicului; în asemenea ocazii nu rareori mulţimea de gură-cască îşi făcea nevoile pe scările mai întunecoase.

Sub Ludovic al XIV-lea Franţa a devenit cea mai mare

forţă a Europei şi a Americii de Nord. Ea şi-a impus graniţele răsăritene până la Rin şi şi-a extins imperiul colonial în India, Canada şi în sudul actualelor State Unite ale Americii, unde în 1718 a luat fiinţă oraşul *La Nouvelle-Orléans* (mai târziu New Orleans). Limba, cultura şi modul de trai francez au cuprins o sferă mult mai mare decât teritoriile ocupate de armatele franceze.

Cei mai mari filosofi ai acelei epoci au fost francezii Descartes (1596 – 1650) şi Pascal (1623 – 1662), cei mai renumiţi autori dramatici – Corneille, Racine, Molière. Cu toţii au trăit pe vremea lui Ludovic al XIV-lea şi, cu excepţia lui Descartes, şi-au desfăşurat activitatea în capitală. Frederic cel Mare se folosea de limba vorbită la Paris. Ea a devenit în întreaga Europă limba oamenilor culţi, aşa cum fusese odinioară limba greacă în Imperiul roman şi limba latină în evul mediu. Franceza a fost limba păturilor superioare din Rusia până la primul război mondial, iar în unele ţări din zona balcanică până la cel de-al doilea război mondial. În Orientul Apropiat şi în America de Sud ea mai deţine şi astăzi această poziţie.

La Paris s-au format, în secolul al XVIII-lea, principiile spirituale din care au izvorât actuala democraţie, ideea statului naţional şi ideea toleranţei. Ele au pregătit şi au facilitat avântul şi victoria tehnicii, eliberarea ţăranilor, abrogarea torturii şi introducerea serviciului militar obligatoriu; ele mai determină şi acum în mare măsură gândirea noastră.

Filosofia iluministă, pornită din Olanda şi Anglia, şi-a găsit la Paris în Rousseau şi Voltaire pe reprezentanţii ei cei mai vestiţi. Parisul a devenit unul dintre acele puţine oraşe proeminente ale istoriei pe care Oswald Spengler le numeşte „simbolul extraordinar şi depozitarul spiritului pe deplin eliberat” [3]. În iluminism îşi au izvorul cele două mari revoluţii franceze, care, împreună cu cea engleză şi cu cea rusă, au determinat fizionomia secolului nostru.

Din Paris s-au înalţ at primii oameni în văzduh. Putem

considera inaugurarea erei aviaţiei drept prima revoluţie franceză, în iunie 1783, în orăşelul Annonay de lângă Lyon, fraţii Montgolfier au înălţat în văzduh primul balon cu aer cald. Când au trimis pentru prima dată, experimental, trei animale într-o călătorie aeriană – aceste animale nu erau câini, maimuţe sau şoareci, aşa cum se obişnuieşte în era rachetelor, ci o oaie, un cocoş şi o raţă –, fraţii Montgolfier s-au mutat din provincie la Versailles.

Prima înălţare a oamenilor în văzduh s-a petrecut la Paris. Cea dintâi aeronavă cu echipaj s-a ridicat la 21 noiembrie 1783 din Bois de Boulogne, în faţa porţilor oraşului, şi a plutit la aproape 1.000 m înălţime deasupra Domului Invalizilor. De asupra acoperişurilor Parisului, în aclamaţiile unei mulţimi enorme care-şi frângea gâturile privind în sus, s-a realizat străvechiul vis al oamenilor – zborul. Dar în timp ce, potrivit legendei greceşti, Icar s-a prăbuşit în mare după ce, împreună cu tatăl său Dedal, reuşise să evadeze zburând din labirintul din Cnossos, primii aeroniuţi au aterizat nevătămaţi după un zbor de opt kilometri. Aceştia au fost marchizul d’Arlandes şi Jean François Pilâtre de Rozier, un tânăr în vârstă de 27 de ani, custodele colecţiilor de ştiinţe naturale aparţinând regelui Ludovic al XVI-lea.

Faptul că această călătorie aeriană a avut loc tocmai în secolul al XVIII-lea şi tocmai la Paris nu este nicidecum o întâmplare. Ce era balonul lui Montgolfier? – un sac de pânză, căptuşit cu hârtie şi acoperit cu o plasă de cânepă. De plasa atârna, aşezată deasupra nacelei, un fel de tipsie deschisă pe care ardea un foc de paie; focul făcea ca sacul de pânză să se umple – atât înainte de zbor, cât şi în timpul lui – cu aer cald şi să devină deci mai uşor decât aerul. În condiţii tehnice atât de primitive ar fi putut zbura şi egiptenii în antichitate.

Bineînţeles, trebuia însă mai întâi să-i vină unui inventator ideea să construiască, cu mijloace atât de rudimentare, un aerostat. La o asemenea idee nici nu ar fi

putut probabil ajunge vreodată un egiptean sau un european din evul mediu. Erau necesare o mare îndrăzneală, încredere în puterea creatoare a omului şi, înainte de toate, convingerea că zeii nu vor zdrobi pe cutezătorii aeronauţi. Pentru a ajunge la o asemenea convingere trebuia sau să nu crezi în zei, sau, având conştiinţa propriei tale forţe, să-i desfizi.

„Probabil că şi cu sute de ani în urmă s-ar fi putut inventa aparate de zburat – scrie filosoful elveţian Max Picard [4]. – Dar lipsea îndrăzneala… Cerul era ocupat de zeităţi… Acum spaţiul celest e golit de divinităţi, iar avioanele nici n-au nevoie de îndrăzneală pentru a pătrunde în înaltul cerului, ele sunt aspirate în spaţiul gol”.

Vedem astăzi cum zborul fiecărei rachete lunare sovietice este folosit ca o confirmare a faptului că nu există dumnezeu, căci, dacă ar exista, unde ar putea să fie? De asemenea preoţii trebuie să asigure pe destui credincioşi că dumnezeu nu locuieşte printre stele. În credinţa poporului dumnezeu se afla „sus” în „cer” şi de aceea popoarele care credeau în zei şi îi considerau atotputernici n-au putut să descopere principiile zborului. Francezii au fost în stare să o facă. Parisul a văzut primii oameni înălţându-se în văzduh. În 1785 primul balon liber plutea deasupra Mării Mânecii.

Sfârşitul bizantinismului. Francezii nu se considerau numai egalii stăpânului celest, dar şi ai celui pământesc. În a doua revoluţie franceză, mai vestită decât prima, ei l-au izgonit pe rege şi până la urmă l-au executat.

Explozia aceasta era inevitabilă. Se aflau faţă în faţă, pe de o parte, extraordinarele privilegii ale nobilimii şi curtea de la Versailles, reprezentând, aşa cum fusese organizată de Ludovic al NIV-lea, un „bizantinism” în cea mai rea accepţie a cuvântului, şi, pe de altă parte, cerinţele lui Rousseau, filosoful de o deosebită popularitate, care propovăduia revenirea la „egalitatea naturală” dintre oameni, egalitate pe care dezvoltarea

civilizaţiei şi a societăţii o distrusese.

Este suficient să citeşti un roman ca „Manon Lescaut”, pentru a-ţi da seama cât material exploziv conţine o asemenea revendicare. Cavalerul Des Grieux, a cărui dragoste pasionată abatele Prévost a descris-o în 1731, „a petrecut noaptea într-un birt”, după ce cu puţin timp înainte împuşcase un paznic de închisoare [5]. Comportarea aceasta nu vădeşte însă, după părerea autorului, înclinaţii criminale, ci pur şi simplu faptul că ucigaşul „e un bărbat de rang”, pe câtă vreme cel ucis nu este, aşa că nimănui nu i-ar trece prin minte că nobilul cavaler ar fi săvârşit ceva ce n-ar fi compatibil cu onoarea sa. Până în secolul al XVIII-lea, mulţi oameni din Europa aveau mai puţine drepturi decât cele pe care vor să le obţină azi pentru câini societăţile de protecţie a animalelor.

Anii de teroare 1793 – 1794. La 14 iulie 1789 a izbucnit revolta poporului împotriva inegalităţii dintre oameni. Revoluţionarii au luat cu asalt închisoarea de stat r – Bastilia –, ucigând paznicii (de astă dată, spre deosebire de cavalerul Des Grieux, în numele egalităţii). La 4 august au abrogat toate privilegiile noblimii şi ale clerului, proclamând la 27 ale aceleiaşi luni „drepturile omului”.

Republica a fost proclamată abia în 1792. La 21 ianuarie 1793 este executat regele Ludovic al XVI-lea. Danton, şi după el Robespierre, instituie un regim de teroare. Iacobinii radicali înţeleg prin egalitate în drepturi şi egalitate în ceea ce priveşte averea; ei voiau să dărâme chiar şi turnurile Parisului, pentru că acestea încălcau principiul egalităţii în ceea ce priveşte clădirile. Revoluţionarul Saint-Just, în vârstă de 26 de ani, recomanda scoaterea copiilor de sub grija părintească şi educarea lor de către stat, astfel încât egalitatea să nu fie subminată de influenţa mediului înconjurător. Alţi iacobini cereau ca toţi cetăţenii Franţei să poarte aceeaşi uniformă.

Cine se împotriveşte, cine e bogat sau nobil, cine e

împotriva politicii celor aflaţi la putere, cine cade victimă delaţiunii – practicată de portari şi de personalul casnic şi recompensată de stat –, acela e condamnat la moarte de tribunalul revoluţionar şi deseori executat în aceeaşi zi. La eşafodul din Piaţa Revoluţiei – în jurul căreia se înghesuie mulţimea de gură-cască – candidaţii la execuţia capitală sunt aduşi cu căruţele. Călăii îi leagă unul după altul de o scândură şi fiecare poate zări în sac capul însângerat al predecesorului său, acelaşi sac în care se va rostogoli şi capul său; apoi cuţitul ghilotinei cade şuierând. Drepturile omului îşi primesc botezul într-o mare de sânge. Revoluţia ia dimensiunile metropolei. Odată cu poporul din Paris tremură întreaga Europă.

La 28 iulie 1794, dictatorul Robespierre a sfârşit şi el pe eşafod. După zece ani, la 2 decembrie 1804, consulul Napoleon Bonaparte s-a încoronat împărat. Franţa avea din nou un simbol al inegalităţii dintre oameni. Ideile revoluţiei au rămas însă vii şi treptat ele au dat în întreaga Europă lovitura de graţie orânduirii feudale. Această orânduire se mai menţine doar în câteva din coloniile rămase şi în unele state orientale.

I se cuvin oare Parisului numai imnuri de slava? Sub Napoleon Parisul a devenit centrul politic şi militar al Europei. Temporar Franţa s-a extins de la Madrid până la Moscova. Căderea împăratului şi prăbuşirea Imperiului francez nu au putut slăbi poziţia pe care capitala lui o ocupa în domeniul culturii.

În cele 55 de volume ale „Comediei umane, Balzac (1799 – 1850) şi-a propus să prezinte viaţa şi societatea vremii sale. Opera sa constituie un monument înălţat oraşului Paris, chiar şi atunci când îl împroşcă cu injurii, cum face cinicul Vautrin în „Moş Goriot” [6]: „Cei care se mânjesc de glod, umblând în trăsură, sunt cinstiţi, iar cei care se mânjesc umblând pe jos sunt pungaşi”. „Ştiţi cum îşi croiesc oamenii drum, aici, la Paris? Ori prin strălucirea geniului, ori prin iscusinţa corupţiei. În această mulţime de

oameni trebuie să răzbaţi ca o ghiulea de tun sau să te strecori pe ascuns ca şi ciuma”. „La Paris, omul cinstit este cel care tace şi refuză să ia parte la împărţeala generală”. „În vreme ce mândrele aristocraţii din toate capitalele Europei resping din rândurile lor pe un milionar infam, Parisul îl primeşte cu braţele deschise, aleargă la serbările lui, şade la masa lui şi ciocneşte cu infamia lui”.

Nici chiar Heinrich Heine, care şi-a găsit în Paris cea de-a doua patrie, patria sa adevărată (a trăit acolo până la moartea sa, survenită în 1856), nu a închinat oraşului iubit numai imnuri de slavă. Cel mai caustic zeflemist care a mânuit vreodată limba germană scria despre relaţiile sociale existente la Paris în 1832 [7]:

„Lângă poarta Saint-Martin, pe pavajul umed, zăcea un om palid ca moartea, horcăind; nişte gură-cască care-l înconjurau afirmau că moare de foame. Dar însoţitorul meu mă asigură că acest om murea zilnic de foame pe altă stradă şi că din asta trăia. Carliştii îl plăteau pentru a asmuţi poporul împotriva guvernului printr-un astfel de spectacol. Meseria aceasta trebuie să fi fost însă prost plătită, căci mulţi dintre cei care o exercitau mureau efectiv de foame. Este o chestiune ciudată cu flămânzirea; aici ar putea fi zilnic văzuţi mii de oameni într-o asemenea stare, dacă ar putea s-o ducă vreme mai îndelungată în acest hal. De obicei însă, după trei zile de inaniţie, sărmanii înflămânziţi se prăpădesc unul după altul… şi abia de sunt băgaţi în seamă”.

Poetul german Friedrich Hebbel, cu toate că a fost el însuşi de multe ori în pragul înfometării, scria în 1843 din Paris [8] i „Chiar şi acum, când sufletul mi-e profund îndurerat, simt prea bine ce înseamnă să trăieşti în oraşul acesta. Ai sub tine un pământ elastic care nu se mărgineşte să te

— Partizani ai regelui Franţei Carol al X-lea, forţat să abdice în 1830. – *Nota brad*.

poarte, ci te şi azvârle în sus; e ceva cu totul aparte”.

Bulevardele ca poligoane de tragere. Parisul a depăşit în 1846 un milion de locuitori – al treilea din Europa ajuns la această mărime, după vechea Romă şi noua Londră. Napoleon al III-lea, un nepot al marelui împărat, a însărcinat în 1853 pe prefectul departamentului Seine, baronul Haussmann, să taie în labirintul uliţelor din centrul oraşului un şir de mari bulevarde. Este un secret ştiut de toată lumea că în felul acesta despoticul împărat intenţiona în primul rând să deschidă în agitatele cartiere muncitoreşti câmp liber de tragere pentru tunurile armatei sale.

Dar acest motiv nu era probabil decât consecinţa, dusă la extrem, a predilecţiei dictatorilor pentru străzile late, drepte care întretaie semeţ şi adeseori brutal oraşul, întruchipând puterea regală şi triumful spiritului de ordine asupra sinuozităţilor labirintului – simbolul sufletului şi totodată trăsătura caracteristică a celor mai multe dintre oraşele antichităţii. În acest fel construiseră Sennacherib la Ninive, Nabucodonosor la Babilon, Alexandru cel Mare la Alexandria pe Nil, Kubilai la Pekin, Petru cel Mare în oraşul ce-i purta numele, Stalin la Moscova şi Kubitschek la Brasília; în acest fel au construit Ludovic al XIV-lea şi cei doi Napoleoni la Paris.

Probabil că aşa stă bine unui oraş: să cunoască acest amestec de magistrale largi şi ulicioare strâmte, această întrepătrundere de spirit şi suflet, de voinţă puternică şi arbitrar meschin. Bulevardele lui Haussmann, însumând laolaltă o sută de kilometri, nu au dăunat Parisului. Dimpotrivă, cine cunoaşte oraşele Paris şi Berlin, Washington şi Buenos Aires ar fi resimţit probabil în vechile oraşe Atena şi Roma lipsa marilor artere şi spaţii.

Alei şi străzi far a vegetaţie. *Avenue des Champs-Élysées*, una dintre cele mai renumite străzi ale lumii, îi datorează şi ea lui Haussmann actuala înfăţişare. De la Arcul de Triumf – care aminteşte în oarecare măsură de aspectul pretenţios şi greoi al „Turnului Babel” –

magistrala se întinde, temerară şi maiestuoasă, până la Place de la Concorde, de unde porneşte, în continuare, o largă alee care, străbătând grădina Tuileries, ajunge până la Luvru. Dacă priveşti, bunăoară, din centrul pieţei Clemenceau cele două extremităţi monumentale ale ei şi bulevardul Alexandru al III-lea cu Domul Invalizilor, ai în faţa ochilor una dintre cele mai măreţe şi mai impună

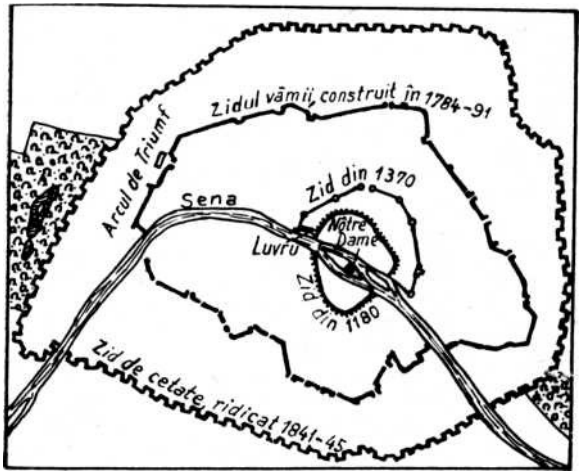

toare imagini din câte a creat omul în lumea ce-i este proprie – oraşul.

Champs-Élysées traversează pe o anumită porţiune parcul cu acelaşi nume, fiind şi în restul traseului încadrată pe ambele părţi cu arbori, deci o stradă cu multă vegetaţie, o operă omenească impunătoare, înfăptuită însă prin includerea deliberată a naturii sub formă de arbori şi pajişti. De notat că în oraşele antichităţii orice vegetaţie era de obicei înlăturată cu desăvârşire, iar în multe oraşe orientale această situaţie mai dăinuie şi azi. Faptul acesta ar putea fi considerat o expresie a unui urbanism consecvent: omul vede în asemenea oraşe numai ceea ce a creat el însuşi. Rezultatul este în unele cazuri frumos, dar în altele urât. Cea mai sugestivă expresie a acestui urbanism consecvent este probabil Piaţa Sf. Petru din Roma. Străzi celebre lipsite de verdeaţă sunt Ludwigstrasse din München şi Broadway din New York. În

defileurile pe care le formează zgârie-norii din Manhattan ori São Paulo, ca şi în văgăunele atât de numeroase ale vechilor oraşe ca Roma sau Bizanţ – caracteristice şi în zilele noastre pentru multe oraşe din ţările meridionale –, omul vede şi *deasupra* sa numai ceea ce a creat el însuşi.

CELE MAI VESTITE ARTERE

	De azi	*Lăţime maximă*
Buenos Aires	Avenida Nueve de Juâio	140 metri
Paris	Avenue Loch	140”.
Lisabona	Avenida da Liberdade	90”.
Düsseldorf	Königsallee	89”.
Bruxelles	Boulevard du Regent	80
Paris	Avenue des Champs-Élysées	70”.
Viena	Ring	57”.
Berlin	Kurfürstendamm	56”.
Washington	Pennsylvania Avenue	49”.
New York	Broadway	46”.
Leningrad	(Nevski Prospekt)	35”.
	Bulevardul 25 octombrie	

Magistrala nord-sud din oraşul Brasília are o lăţime de 350 metri.

	De altă dată	
Berlin	Unter den	60

	Linden	metri
Alexandria	Magistrala stadionului	30 ”.
Babilon	Calea sacră	23

E drept că o alee atât de mare ca în Babilon n-a mai fost niciodată concepută ca atare. Acolo spaţiul denumit stradă nu era constituit de clădirile ridicate de o parte şi de alta, ci era construit ca atare, fiind încadrat de acele ziduri placate cu ceramică albastră smălţuită, pe care străluceau lei galbeni.

Azi există străzi şi pieţe cu o vegetaţie foarte redusă – Piaţa Roşie din Moscova, Pariser Platz din Berlin, Heldenplatz din Viena, Trafalgar Square din Londra –, ca şi străzi splendide, cu mulţi copaci – Ringul din Viena, Königsallee din Düsseldorf, Avenida Nueve de Julio din Buenos Aires sau acea frumoasă alee de odinioară, denumită chiar după pomii ei, Unter den Linden (Pe sub tei). Una dintre cele mai frumoase şi mai mari străzi cunoscute, „Strada 17 iunie” din Berlin, nu e mărginită de niciun fel de construcţii; plecând de la poarta Brandenburg, ea traversează parcul Tiergarten şi ajunge până la Grosser Stern, unde se află Coloana Victoriei (odinioară aleea se numea Charlottenburger Chaussée şi a constituit ulterior un tronson din Magistrala est-vest construită de Hitler).

Un nou Turn Babel. În 1870 Berlinul şi Parisul au luptat pentru supremaţie în Europa. În iarna din 1870 – 1871 capitala franceză a fost asediată de germani. Evlavioasa Johanna von Bismarck, originară din Pomerania orientală, i-a scris soţului ei – viitorul cancelar al imperiului, pe atunci» în tabăra aflata la porţile Parisului – că acest „Babilon” ar trebui să fie cât mai grabnic bombardat [9.

Nici înfrângerea nu a dăunat poziţiei proeminente pe care Parisul o ocupa în lume. Cu prilejul expoziţiei

universale din anul 1889, Parisul s-a împodobit, ca semn al forţei şi semeţiei sale de metropolă, cu Turnul Eiffel, înalt de 300 m, care pe vremea aceea depăşea cu mult toate celelalte construcţii din lume. Un turn care, spre deosebire de turnurile Babilonului şi ale Alexandriei, nici măcar nu a pretins că ar folosi la ceva.

Între cele două războaie mondiale funcţia Parisului de centru cultural s-a vădit în faptul că literatura americană îşi avea patria mai curând la Paris decât în America. Tânărul Ernest Hemingway şi-a şlefuit aici stilul, sub influenţa Gertrudei Stein şi a lui Ezra Pound. Henry Miller şi Scott Fitzgerald şi-au petrecut mai mulţi ani pe malurile Senei. John Dos Passos şi Thomas Wolfe s-au îmbogăţit la Paris cu impresii hotărâtoare. În patria lor, mai viguroasă, dar mai prozaică, se simţeau izolaţi şi prea puţin luaţi în serios; la Paris, unde spiritul continuă să valoreze mai mult decât banii, se simţeau acasă.

La sfârşitul celor două războaie mondiale, Parisul şi-a regăsit nevătămate gloria şi celebritatea. Niciodată moda pariziana şi gustul parizian nu au fost mai preţuite decât în zilele noastre. Parisul a continuat că crească şi atunci când, în deceniile trecute, populaţia Franţei scădea; el continuă să crească, pe când celelalte mari oraşe, Marsilia şi Lyon, numără azi mai puţini locuitori decât în 1939. Oraşul pe care marele poet Baudelaire l-a asemănat încă din 1857 cu un „moşneag chinuit” [101 creşte an de an cu aproape 100.000 de oameni.

Franţa ar trebui să se numească Paris. E drept că această creştere nu poate fi observată dacă te mărgineştla teritoriul care alcătuieşte oficial oraşul, căci acesta se mai limitează în esenţă la traseul corespunzător fortificaţiilor ridicate în 1841. Înăuntrul acestor limite locuiesc de mai multe decenii – aproape

Paris (negru), departamentul Seine (haşurat), oraşul-regiune Paris – 1932 (cercul) şi regiunea pariziană după reforma din 1943 (limita exterioară)

constant – 3 milioane de oameni. Adesea departamentul Seine* care înconjură din toate părţile Parisul (şi numără 5, 6 milioane de locuitori), este considerat drept *Marele Paris*. Dar şi acest hotar administrativ este arbitrar şi mult prea îngust.

Încă din 1932 s-a luat hotărârea de a se da unui teritoriu cu o rază de 35 km, centrul constituindu-l catedrala Notre Dame. denumirea de *Région Parisienne*. Dar nici acest teritoriu cu di a

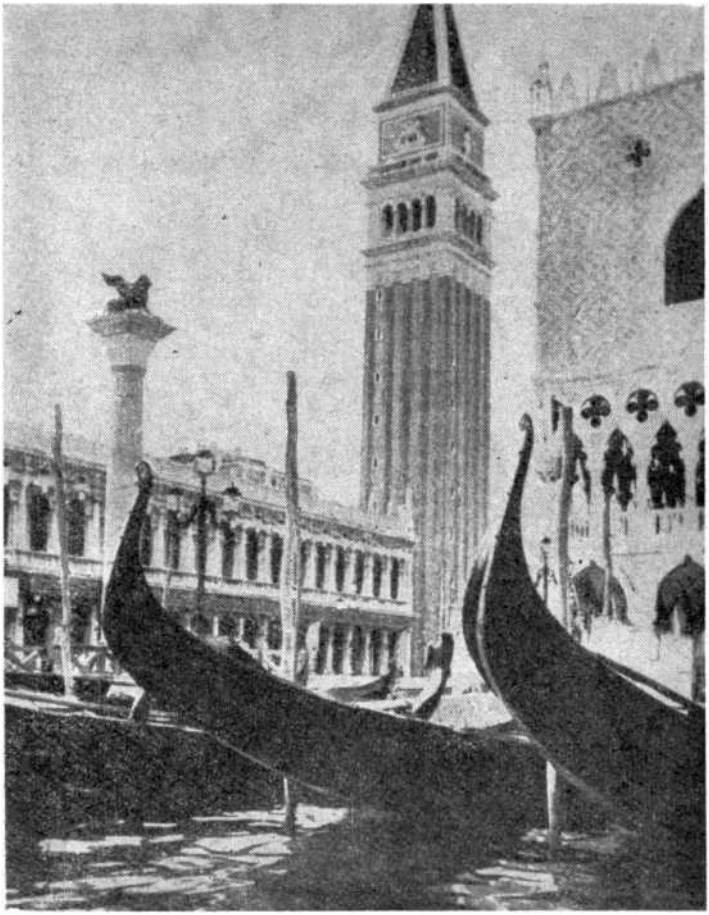

Veneţia. Campanila – clopotniţa bazilicii San Marco. În dreapta – Pa latul dogilor, în stânga – una dintre coloanele, având în vârf leul înaripat al lui Marco, pe care puternicul oraş-stat Veneţia le-a înălţat pe ţărmurile Mării Mediterane în secolul al XII-lea ca semn al stăpânirii lui (Foto

Ullstein)

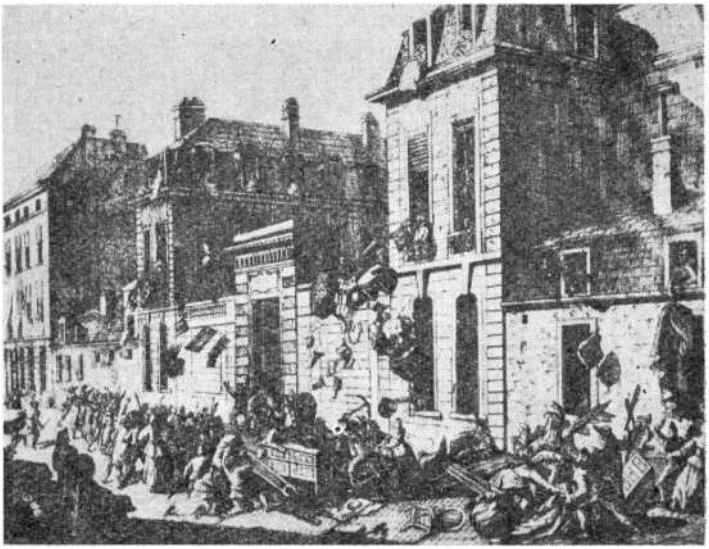

Paris. Imagine din timpul revoluţiei franceze. Mulţimea ia cu asalt palatul de Castries (noiembrie 1790) (Foto Ullstein)

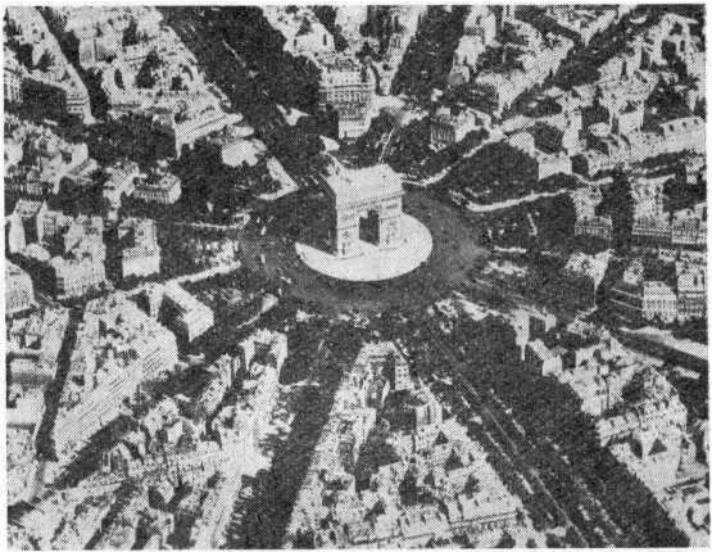

Place de l'Étoile cu Arcul de Triumf. În dreapta jos – bulevardul Champs-Élysées (Foto Laenderpress)

metru de 70 km nu mai cuprinde întreaga aglomerare a Parisului. Printr-un decret emis în 1943,

departamentele Seine, Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, ca şi o parte a departamentului Oise capătă acelaşi regim ca şi oraşul. Diametrul cel mai mare al acestei regiuni este de 165 km, numărul populaţiei – de 8, 5 milioane. *Acesta* e Parisul.

Şi sub raportul repartiţiei teritoriale a populaţiei se vădeşte ce reprezintă Franţa în fapt: un stat-oraş, aşa cum a fost cândva Roma. În antichitate ţara nu s-ar fi numit Franţa, ci Paris. Când capitala e, totodată, cu mult mai mare decât celelalte oraşe ale ţării – cum e cazul cu Moscova, Stockholm, Bruxelles, Atena modernă sau Berlinul dintre cele două războaie mondiale –, atunci îmbinarea centrului de greutate economic şi cultural cu puterea politică şi administrativă duce de la sine la o mare preponderenţă. Iar dacă în capitală se îngrămădeşte o şesime, o cincime sau chiar o şi mai mare parte din totalul locuitorilor, se va putea vorbi despre un stat-oraş. Dacă azi această calificare e rar întâlnită, explicaţia trebuie căutată poate în faptul că în era egalităţii oraşele nu mai au, din pricina orgoliului şi aroganţei, conştiinţa curată.

Restul e provincie. „Începând din secolul al XIX-lea există de o parte Parisul, iar de cealaltă parte provincia – scrie geograful şi sociologul francez Pierre Lavedan [11]. – Azi s-ar putea spune chiar că de o parte există Parisul, iar de cealaltă pustiul francez”.

Aproape jumătate din industria franceză este concentrată în regiunea urbană Paris. Peste 60% din actorii francezi şi două treimi din numărul scriitorilor locuiesc în metropolă. Parisul are o populaţie mai mare decât au laolaltă toate cele 33 de oraşe ale ţării care îi urmează în ordinea mărimii.

Heine spunea încă în 1832: „Parisul este de fapt Franţa, care nu constituie decât ţinutul dimprejurul Parisului... Tot ceea ce apare mai remarcabil în provincie se îndreaptă în curând spre capitală. Ea este focarul în care se concentrează tot ce e lumină şi strălucire. Franţa

are aspectul unei grădini din care au fost culese florile cele mai frumoase pentru a fi strânse într-un buchet, iar buchetul se numeşte Paris” [12].

STATELE-ORAŞE DE AZI

(cu peste 2 milioane de locuitori)

Ţara	Numărul locuitorilor (în milioane)	Oraşul cel mai mare	Numărul locuitorilor (în milioane)	Numărul locuitorilor capitalei faţă de populaţia ţării (în procente)
Uruguay	3,0	Montevideo	1,4	47%
Argentina	20,6	Buenos Aires	7,8	38%
Danemarca	4,6	Copenhaga	1,3	28%
Austria	7,1	Viena	1,7	24%
Chile	7,5	Santiago	1,7	23%
Grecia	8,4	Atena	1,85	22%
Japonia	94,O	Tokio	20,O	21%
Ungaria	10,1	Budapesta	2,1	21%
Venezuela	7,9	Caracas	1,6	20%
Mar	52	Lo	10	19%

ea Britanie	, 7	ndra	, O	
Fra nţa	47 , 6	Pa ris	8, 5	18%

Nicio ţară cu o înaltă civilizaţie nu se află în situaţia Franţei: nicăieri teritoriul din afara capitalei nu este în asemenea măsură doar „provincie”. De sute de ani, un întreg imperiu este secătuit pentru ca *oraşul lui* să poată străluci. „Metropolă şi provincie”, denumea Spengler noţiunile de bfeză ale oricărei civilizaţii (ceea ce în limbajul său înseamnă: orice civilizaţie în declin). „În cele din urmă, uriaşa metropola, oraşul care se constituie ca lume aparte şi pe lângă care nu trebuie să mai existe alta, începe să distrugă peisajul natural din jur...” „Aici apar ca nişte văgăuni... întinse străzi de piatră, pline de praf colorat şi de larmă stranie; înăuntrul lor trăiesc oameni, în condiţii în care nicio fiinţă a naturii nu a bănuit vreodată că s-ar putea trăi. Îmbrăcămintea şi chiar fizionomia sunt armonizate cu acest fundal de piatră. Peste zi animaţia străzii înfloreşte în culori şi sunete bizare, peste noapte o lumină nouă eclipsează strălucirea lunii. Iar ţăranul stă nedumerit pe caldarâm – un personaj ridicol, care nu înţelege nimic şi pe care nimeni nu-l înţelege, potrivit doar pentru un rol de comedie şi pentru a procura acestei lumi pâinea” [13].

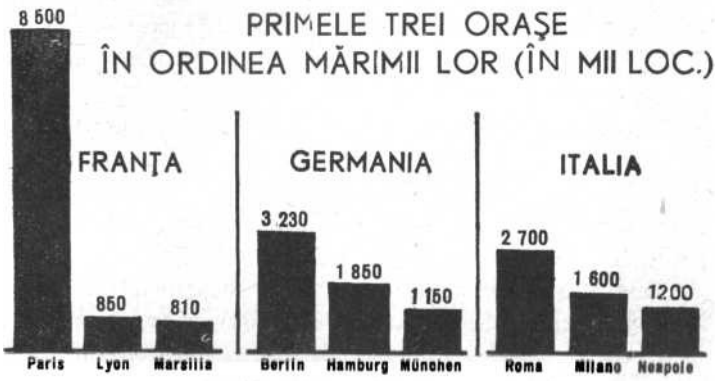

Curăţenie şi „amor Uba”. În timpul nopţii apare o lumină nouă, dar agitaţia rămâne aceeaşi. Noaptea Parisul se transformă într-un Babilon. Această formulă aparţine scriitorului parizian Paul Morand, iar expresia „Babilonul de pe Sena” de care s-a folosit doamna von Bismarck a apărut încă de pe la mijlocul secolului trecut.

Boccaccio povestea, ce-i drept, în 1350 păţania unui evreu parizian care s-a dus să vadă Koma, dar, ingrn /it de imoralitatea oraşului, s-a înapoiat în grabă li Parii [14. Şi Casanova denumeşte Parisul „unicul oraş, metropola”. El laudă, la venirea sa la Paris, în 1750, „curăţenii birturilor, rapiditatea cu care eşti servit... comportarea modestă a persoanei care serveşte la masă, de cele mai multe ori cea mai harnică fiică a casei, care cu aerul ei reaervaţi ţinuta modesta, curăţenia şi bunele ei maniere inspiră respect chiar şi celui mai neruşinat dintre desfrânaţi” flă.

Dar acelaşi Casanova, care la virata de 25 de ani nu mai era câtuşi de puţin o făptură naivăiel-a făcut de râs când şi-a exprimat mirarea că o (înţărcaţii de operă mult lăudată îi numise trei conţi şi duci diferiţi i-a fiind Uţii copiilor ei.

Reţete luate din romane şi operete. Foarte sugestivă este caracterizarea pe care o face Stendhal, în marele său roman „Roşu şi Negru”, locului deţinut de metropolă în dragoste [16]. „La Paris, situaţia lui Julien faţă de doamna de Rénal ar fi fost repede simplificată; dar la Paris dragostea se naşte din romane. Tânărul preceptor şi sfioasa lui stăpână şi-ar fi găsit în trei sau patru romane, ba chiar şi în cupletele de pe scena teatrului «Gymnase» limpezirea situaţiei lor...”

Heine se exprimă mai brutal [17]: „Toate actriţele frumoase au aici preţul lor fix, iar acelea care nu pot fi avute la un preţ fix sunt cu siguranţă cele mai scumpe... Rar se cunoaşte aici punctul unde actriţa şi curtezana îşi schimbă între ele rolurile... unde iambul de cinci picioare se transformă în desfrâul cu patru picioare. Aceste amfibii

ale artei şi ale viciului, aceste méâusine de pe malul Senei sunt fără îndoială partea cea mai primejdioasă a Parisului galant, unde atâţia monştri fermecători îşi exercită seducţia. Vai de cel lipsit de experienţă care cade în mrejele lor! Vai şi de cel cu experienţă, care ştie prea bine că încântătorul monstru se sfârşeşte printr-o hi dă coadă de peşte şi care totuşi nu se poate împotrivi vrăjii! Şi poate că tocmai din pricina atracţiei exercitate de voluptatea groazei, de farmecul încântătoarei pierzanii, al dulcelui abis în care se cufundă – poate că tocmai din aceste cauze este cu atât mai sigur răpus”.

Grădinarul răului. Nimeni n-a transpus această voluptate a geoazei în versuri mai frumoase decât Charles Baudelaire (1821 – 1867), marele poet liric care a cântat farmecul funest, ispitele şi abisurile metropolelor. Unde decât la Paris ar fi putut căpăta celebra sa culegere de poezii titlul provocator şi fascinant *Les fleurs du mal* („Florile răului”)? Acestea sunt florile pe care el le cântă chiar şi atunci când îi aduc pieirea.

În vechile oraşe cu străzi întortocheate.
Pe unde chiar urâtul surâde-ncântător.
Pândesc, purtat de toane fatale, cum ciudate
Făpturi trec gârbovite, cu-n ce fermecător.
Aceste hide cioturi au fost femei odată”. [ÎS]

Poetul vorbeşte despre „haosul oraşelor pline de viaţă”, se visează „departe de oceanul negru al oraşului murdar” şi, totuşi, se înapoiază din nou în „muşuroiul de furnici al oraşului în care sălăşluiesc visurile”. Pe cerşetorii în zdrenţe, pe vagabonzi îi numeşte „vărsătură a Parisului enorm” [19]. Oraşul este pentru el lăcaşul răului şi totodată tărâmul de piatră al spiritului pur. E indisolubil legat de el, în dragoste şi în ură, un om nenorocit care-şi înalţă ruga oscilând între cinism şi gingăşie, o orhidee cum numai într-o metropolă poate creşte.

Babilonul este foarte căutat. La Babilon prostituţia

era încă o cerinţă religioasă sau cel puţin se camufla ca atare; la Paris nu mai este. Se lăfăie în văzul tuturor, ca odinioară în metropola lui Nabucodonosor, însă, ca şi acolo, ea reflectă în mică măsură viaţa cea de toate zilele a locuitorilor oraşului. Dar şi o faimă rea îţi impune obligaţii. Cum ar putea oare propaganda turistică să pună pe primul plan moralitatea, când printre cei ce strâmbă dispreţuitor din nas când aud de „Babilonul de pe Sena" sunt mulţi dintre aceia care ar dori să aibă prilejul să-l strâmbe, cu plăcere şi cât mai des, chiar la faţa locului.

Şi dacă în linii mari la Paris moravurile sunt totuşi mai libere, mai liber este şi spiritul. De secole minţile cele mai luminate ale Franţei se adună în acest oraş. Provincia franceză, din care oraşul a absorbit tot ce are ea mai valoros, a dăruit omenirii metropola culturii şi libertăţii spiritului.

CAPITOLUL II
ORAŞE GIGANTICE SUB ABURI

„Londra… noiembrie, o vreme de toamnă neîndurătoare. Ce de mai iwoi pe străzi! De parcă tocmai acum marea ar fi redat uscatului libertatea şi n-ar fi de mirare să întâlneşti, înaintând prin mocirlă în sus spre Holborn Hill, un dinozaur lung de 12 sau 15 m, o şopârlă uriaşă. Fumul hornurilor se lasă-n jos, înnegrind burniţa cu fulgi de funingine mari cât fulgii de zăpadă, de parcă ar purta doliul soarelui dispărut. Câinii abia de se pot deosebi de mocirlă. Nici caii n-o duc mai bine, sunt stropiţi cu noroi până la căpăstru. Trecătorii, molipsiţi de proasta dispoziţie generală, îşi lovesc umbrele una de cealaltă… Pretutindeni ceaţă. Ceaţă în susul fluviului… Ceaţă în josul fluviului, unde printre vapoare se rostogoleşte Tamisa, tulbure din cauza apelor industriale ale unui oraş mare (şi murdar)… Ceaţă care se strecoară în cambuzele vapoarelor încărcate cu cărbuni; ceaţă aşezată pe vergi şi care se furişează ca o nălucă prin tachelajul marilor

vapoare… Ceaţă în ochi şi în gâtlejurile bătrânilor pensionari din Greenwich… ceaţă în capul şi în ţeava lulelei fumate după-masă de furiosul comandant de vas, jos, la el în cabină. O ceaţă care înţeapă crunt degetele de la picioarele şi de la mâinile elevului matelot, zgâlţâit de frig sus pe covertă” [20].

Astfel descria în 1853 Charles Dickens capitala ţării în care a avut loc cea mai mare răsturnare din istoria omenirii de la inventarea agriculturii în vechiul Babilon: revoluţia industrială şi, odată cu ea, naşterea uriaşului oraş modern. Londra a fost prima din seria acestor oraşe. Ea a fost timp de şaptezeci de ani cel mai mare oraş al lumii, cea mai mare aglomerare umană, sporindu-şi în acest interval numărul locuitorilor de la 2, 5 milioane la 8 milioane. Şi azi Londra continuă să fie cel mai mare oraş din Europa, iar aproape toate statele lumii recunosc şi azi că observatorul astronomic al Londrei – Greenwich – este punctul indicat pentru a determina după el longitudinea şi ora.

Londra la începutul epocii coloniale. *Londinium* era un important oraş roman, cu circa 70.000 de locuitori. În secolul al XIV-lea, când Anglia stăpânea teritorii întinse în Franţa, trăiau la Londra 35.000 de oameni. Regina Elisabeta I (care a domnit între anii 1558 şi 1603) a pus temeliile Imperiului mondial britanic, a cărui inimă bătea la Londra.

În 1586 a venit în capitală de la Stratford-on-Avon un actor în vârstă de 22 de ani, pe nume William Shakespeare. La Londra a avut succes ca regizor şi autor dramatic, devenind şi coasociat al teatrului „Globe”, cel mai important teatru de limbă engleză. În 1611 se retrage la Stratford.

În 1588 flota engleză – mobilă şi totodată condusă cu mult curaj – a învins într-o bătălie de nouă zile, care a avut loc în Marea Manecii, cea mai puternică forţă armată a secolului, Armada spaniolă, alcătuită din 130 de vase

greoaie, dotate cu 2 600 de tunuri. Prin această izbândă Anglia şi-a croit drum liber spre mările lumii. După spanioli, portughezi şi olandezi se îndeletniceau acum cu jaful pe mare şi pe uscat şi aventurierii, piraţii şi companiile comerciale engleze, ceea ce marchează începutul epocii coloniale.

În 1607 englezii s-au stabilit pe coasta răsăriteană a Americii de Nord, dispreţuită de spanioli fiindcă nu li se păruse destul de bogată. Primele baze militare din Africa datează din 1618, iar cele din India, din 1639. Ultima mare putere colonială care a apărut pe arena mondială a devenit şi cea mai mare. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, Anglia a smuls prin lupte sângeroase, mai întâi spaniolilor, apoi olandezilor şi în cele din urmă francezilor, multe teritorii transoceanice dintre cele mai valoroase, iar în secolul al XIX-lea Londra a devenit centrul celui mai vast imperiu din câte au existat vreodată.

Neîntrecut în Europa. Acest imperiu era un stat-oraş, aproape aşa cum era Roma pe vremuri. Londra a devenit o metropolă în jurul anului 1570 (ocupând la nord de Alpi locul trei după Paris şi Anvers), dar prin 1650 ea a şi depăşit, cu jumătate milion de locuitori, Parisul, Bizanţul şi marile oraşe ale Italiei şi ale Ţărilor de Jos, fiind de pe atunci cel mai mare oraş al Europei. A rămas în fruntea oraşelor şi după marele incendiu din 1666, care a distrus peste 13.000 de case. În Anglia Londra se detaşează foarte mult de celelalte oraşe (în 1700 Londra avea 650.000 de locuitori, în timp ce Bristol şi Norwich, următoarele oraşe ca mărime, aveau fiecare câte 30.000 de locuitori).

„În nicio ţară situată dincoace de Alpi capitala nu a pus atât de mult în umbră celelalte oraşe → scrie Toynbee [21]. – Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, când populaţia Angliei, comparată cu cea a Franţei sau a Germaniei, era cu totul neînsemnată, Londra era, după toate probabilităţile, cel mai mare oraş al Europei. Da, se poate afirma că Anglia a ştiut cum să aplice la propria-i ţară

experienţa statului-oraş italian şi că a făcut-o mai repede şi mai bine decât alte ţări, deoarece, datorită întinderii ei relativ mici şi hotarelor bine delimitate, datorită suveranilor ei puternici şi datorită predominanţei unui singur mare oraş, semăna cu un stat-oraş sub raportul închegării şi aroganţei”.

De aroganţa englezilor, cât şi de respectarea scrupuloasă a odihnei duminicale îşi bătea joc Casanova, care se afla la Londra în 1763, pe când avea 38 de ani. În schimb lăuda curăţenia care domnea acolo şi deplina libertate de care se bucurau ziarele, ceea ce era normal să-l surprindă pe acest veneţian evadat din închisorile inchiziţiei. Se rătăcea adesea în labirintul uriaşului oraş, pentru care folosea şi cuvântul „haos” [22].

CELE MAI MARI ORAŞE EUROPENE LA DIFERITE EPOCI

			Numărul maxim de locuitori
secolul VI î.e.n	Corint	Grecia	60.000
„V – III î.e.n.	Siracuza	Sicilia	400.000
„III î.e.n. „IV e.n	Roma	Imperiul roman	1 100.000
„IV – XII e.n.	Bizanţ	Imperiul roman de răsărit	700.000
1200 – 1400	Neapole	Regatul Neapolelui	200.000
1400 – 1550	Paris	Franţa	300.000
1550 – 1650	Istanbul	Turcia	500.000

de la 1650	Londra	Anglia	10.000.000

Un cetăţean din Göttingen la Londra. Georg Christoph Lichtenberg, cocoşatul profesor de fizică de la Universitatea din Göttingen, cunoscut ca autor al unor aforisme spirituale, se plângea şi el într-o scrisoare expediată de la Londra în 1770 [23]; „Vuietul asurzitor care se aude necontenit, mulţimea lucrurilor noi peste care dai oriunde îţi arunci ochii, înghesuiala trăsurilor şi a oamenilor explică de ce ajungi de obicei târziu, sau uneori chiar de loc, acolo unde vrei să ajungi”.

La cinci ani după aceasta, cu prilejul unei a doua vizite făcute la Londra, Lichtenberg ne-a oferit o descriere foarte vie a unei hoinăreli pe înserat prin Fleet Street, unde astăzi sunt concentrate cele mai însemnate organe de presă [24]:, „Pe ambele laturi case înalte cu ferestre din sticlă fină. Caturile de jos, ce par a fi cu totul din sticlă, se compun din prăvălioare. Multe mii de luminări luminează aici prăvălii cu argintărie, gravuri, cărţi, ceasuri, sticlă, cositor, tablouri, tot felul de podoabe pentru femei, aur, pietre preţioase, articole de fierărie, precum şi cafenele şi nenumărate agenţii de loterie… Cofetăriile te orbesc cu candelabrele lor şi îţi gâdilă mirosul… Prin mijlocul străzii trece caleaşcă după caleaşcă, trăsură după trăsură şi căruţă după căruţă. Prin vuietul, zumzetul şi larma aceasta stârnită de mii de voci şi de paşii miilor de oameni care circulă în toate părţile poţi auzi dangătul clopotelor din turnurile bisericilor şi clopoţelul poştaşilor… şi urletele acelora care la colţuri de stradă, sub cerul liber, oferă gustări calde sau reci… Până să-ţi dai bine seama cum şi de ce, te-a şi luat de mână o fată frumoasă şi cochet îmbrăcată… apoi, la patruzeci de paşi înaintea ta, se întâmplă o nenorocire… Şi deodată rid iar toţi pentru că cineva a nimerit din nebăgare de seamă în rigolă… în răstimpuri auzi probabil un urlet scos din sute de gâtlejuri deodată, de parcă ar fi izbucnit un incendiu, s-ar fi

prăbuşit o casă sau s-ar fi ivit un patriot la o fereastră. La Göttingen te duci şi vezi ce se întâmplă de la o depărtare de cel puţin patruzeci de paşi, pe când aici eşti bucuros (mai ales noaptea şi în această parte a oraşului) dacă scapi nevătămat aşteptând într-o ulicioară învecinată până ce se potoleşte hărmălaia. Acolo unde strada e mai lată toată lumea aleargă; nimeni nu dă impresia că ar fi ieşit să se plimbe sau că ar privi ceva, toţi par să fi fost chemaţi la căpătâiul unui muribund".

Premise pentru revoluţia industriala. În această epocă are loc marea revoluţie pentru care, spre deosebire de revoluţia franceză, nu se poate indica o dată precisă – începutul erei industriale, naşterea oraşelor industriale moderne în regiunea carboniferă a Angliei. Cu o generaţie sau două înaintea celorlalte state industriale – Franţa, Belgia, Germania, S.U.A. – s-au născut în chinuri, între Londra şi Glasgow, marile fabrici şi maşini. Ele au transformat Anglia pe timp de un secol în atelierul lumii, sporindu-i atât bogăţia, cât şi mizeria.

Multe condiţii au trebuit să concure pentru a ajunge aici – atât de multe, încât dificultăţile industrializării în actualele ţări slab dezvoltate nu mai miră pe nimeni:

1. Bogăţii ale subsolului şi un minerit dezvoltat, premergător industrializării. Începând din secolul al XVI-lea s-a exploatat din ce în ce mai intensiv cărbunele, fierul, plumbul, cuprul şi cositorul. Extracţia cărbunelui a crescut în Marea Britanie de la O, 2 milioane de tone în 1560 la 10, 2 milioane tone în 1790.

2. Abundenţă de materii prime transoceanice ieftine, pe care nu le putea avea decât un mare imperiu colonial, de pildă bumbacul indian. Mai târziu coloniile au devenit totodată şi consumatori indispensabili ai noii producţii de masă.

3. Un rezervor de braţe de muncă ieftine. Condiţia s-a înfăptuit tocmai în Anglia secolului al XVIII-lea ca urmare a faptului că extinderea marii proprietăţi funciare a sporit

mizeria populaţiei rurale. În plus, între anii 1775 şi 1815, adică de la izbucnirea războiului american de independenţă şi până la sfârşitul războaielor nnapoleonien, emigrările nu prea erau posibile. Tocmai în faza hotărâtoare a industrializării, surplusul de populaţie al Marii Britanii a fost deci nevoit să rămână în ţară.

4. Cadre de specialişti şi ingineri iscusiţi, care au inventar maşinile şi au ştiut totodată să le mânuiască. În Anglia erau de mult în floare mineritul, prelucrarea metalelor şi fabricarea postavurilor. E greu de spus dacă inventatorii au făcut posibilă existenţa fabricilor sau dacă industrializarea care plutea în aer şi-a creat, ca să spunem aşa, inventatorii.

Un preot inventiv. În covârşitoarea lor majoritate, marile invenţii din pragul erei industriale au fost realizate în Anglia. Cele mai importante dintre ele au fost turnarea şi prelucrarea raţională a fierului, maşina cu aburi şi maşinile textile.

În 1767 englezul Hargreaves a înlocuit milenara roată de tors cu *maşina de filat*, iar în 1779 compatriotul său Creţnpton a construit o formă ameliorată a acesteia. Cu aşa-numita maşină „muie", bumbacul indian se putea toarce atât de fin, încât s-a născut necesitatea unui *război de ţesut mecanic*. Preotul englez Edmund Cartwright l-a construit în 1785. Odată cu aceasta a început producţia de masă a pânzeturilor de bumbac.

Manchester a devenit pentru o perioadă de 150 de ani centrul mondial al industriei textile.

Primul laminor, în care fierul e fasonat mecanic în stare incandescentă, a fost construit de englezul Cort în 1754. Până atunci n-au existat decât laminoare la rece şi numai fierarul prelucra fierul la cald.

Din antichitate fierul se obţinea prin metoda primitivă a topirii minereului cu cărbuni de lemn. În jurul anului 1800 uzinele siderurgice engleze au trecut la *topirea minereului cu huila*, mult mai ieftină şi mai

eficientă.

ÎNCEPUTUL EREI INDUSTRIALE

Anul	Invenţia	Inventatorul	Ţara
1690	Maşina cu aburi	Papin	Franţa
1745	Prima maşină cu aburi în funcţiune (la un puţ al unei mine de cărbune)		Anglia
1754	Laminorul la cald…	Cort	Anglia
1765	*Bengalul devine posesiune britanica*		
1767	Maşina de filat	Hargreaves	Anglia
1769	Vehicul „autopropulsat cu maşină de aburi	Cugnot	Franţa –
1783	Balonul liber (nedirijabil).	Montgolfier	Franţa
1784	Maşina cu aburi de mare randament	Watt	Anglia
1785	Războiul de ţesut mecanic.	Cartwright	Anglia
178/	*Prima aşezare britanica în Australia*		t.
1789	*Revoluţia franceza*		
1793	Maşina de egrenat bumbacul	Whitney	S. U.A.
1795	*Ceylonul devine posesiune britanica*		
1	Strungul	Mau	An

800		mecanic…	dsley	glia
803	1	Vagon pe şine prevăzut cu o; maşina de aburi	Trev ithick	An glia
804	1	Draga cu aburi	Evan s	S. U.A.
805	1	Războiul de ţesut pentru ţesături cu modele.	Jacq uard	Fr anţa
807	1	Vaporul…	Fult on	S. U.A.
810	*1*	*Londra depăşeşte un milion de locuitori*		
813	1	Locomotiva cu aburi şi calea ferată minieră	Hedl ey	An glia
819	*1*	*Singapore devine posesiune britanica*		
825	1	Trenul de persoane…	Step henson	An glia
835	*1*	*Londra atinge 2 milioane de locuitori*		

Lumea e pusă sub presiunea aburului. Dacă pentru topirea minereului erau necesare mari cantităţi de cărbune, atunci pentru acea invenţie de considerabilă însemnătate care a schimbat faţa lumii, *maşina cu aburi*, era nevoie de cărbune în cantităţi şi mai mari. Un obiect construit de mâna omenească produce deodată mai multă energie decât posedă omul însuşi.

Omul a pus în slujba sa primele surse de energie care le întreceau pe ale sale începând din al IX-lea mileniu î.e.n., odată cu domesticirea anumitor animale; boii, caii,

cămilele, elefanţii puteau săvârşi lucrări pentru care omul era prea slab. În afară de aceasta, se cunoşteau din antichitate roata hi draulică şi vasul cu pânze, iar din evul mediu târziu, moara de vânt.

Când era necesară o producţie de energie permanentă, independentă de capriciile naturii, pentru a putea menţine în funcţiune o maşină de treierat sau instalaţia de transport a unei mine de cărbuni, intrau în acţiune fie oameni punând în mişcare – cu picioarele – o roată, fie animale – boi sau cai înhămaţi la o bârnă – care se învârteau ore în şir în jurul unui ax.

În vederea obţinerii acestui rezultat s-a instalat pentru prima oară în 1745, într-o mină din Anglia, o maşină cu aburi, invenţie făcută în 1690 de francezul Papin. A fost însă nevoie de aproape un secol până ce englezul Watt a făcut din ea în 1784 o maşină de mare randament. Pufăind şi şuierând, combinaţia de cărbune, apă şi spirit inventiv a împins omenirea în epoca modernă.

În 1761 a intrat în exploatare la Londra prima *pompa cu aburi*, destinată aprovizionării oraşului cu apă. În 1769, înainte ca Watt să-şi fi construit maşina cu aburi de joasă presiune cu dublu efect, francezul Cugnot a făcut prima încercare de a obliga maşina cu aburi să se autopropulseze. El a construit pentru armată un *vehicul autopropulsat prevăzut cu o maşină cu aburi*, care trăgea pufăind – şi cu un succes relativ – tunuri. Englezul Trevithick a aşezat în 1803 un vagon prevăzut cu o maşină cu aburi pe şine, dar şinele erau prea slabe pentru a-l putea susţine. În 1807 o maşină cu aburi de tipul celei inventate de Watt a pus în mişcare, la New York, pe râul Hudson, primul *vapor* construit de către americanul Fulton.

„O *zguduire pe care o resimte fiecare*”. O mină engleză a pus în funcţiune în 1813 prima *locomotiva cu aburi* utilizabilă, „Puffing Billy”, construită de Hedley. Timp de jumătate de secol ea a tras conştiincios vagonete cu cărbune.

Un compatriot mai renumit al lui Hedley, inginerul de mine Stephenson, a îmbunătăţit locomotiva şi i-a convins pe constructorii noii linii de tramvaie cu cai Stockton-Darlington (de pe coasta de răsărit a Angliei) să folosească în locul cailor locomotiva sa cu aburi. În 1825 a fost pus în exploatare primul tren de persoane din lume. În 1830 tinerele oraşe gigantice Manchester şi Liverpool au fost legate între ele printr-o cale ferată; în 1835 le-a venit rândul localităţilor Nürnberg şi Fürth (în ambele cazuri cu

locomotivele lui Stephenson).

Efectul noii invenţii asupra contemporanilor a fost descris foarte plastic de Heine, chiar dacă relatarea a fost făcută în Franţa abia în 1843 [25]:

„Inaugurarea celor două căi ferate, dintre care una duce la Orléans, iar cealaltă la Rouen, a produs aici o zguduire pe care o resimte fiecare dacă nu cumva se află pe un scăunel de izolare socială. Întreaga populaţie a Parisului formează în momentul acesta un fel de lanţ, în care fiecare transmite celuilalt comoţia electrică. Dar în timp ce marea mulţime cască gura, încremenită şi buimacă, la înfăţişarea exterioară a marilor forţe în mişcare, gânditorul e cuprins de o stranie înfiorare, pe care o simţim întotdeauna când se întâmplă ceva nespus de neobişnuit şi de uluitor, ale cărui urmări sunt incalculabile şi de neprevăzut. Observăm doar că întreaga noastră existenţă e smucită, zvârlită în făgaşuri noi, că alte condiţii, bucurii şi suferinţe ne aşteaptă şi necunoscutul îşi exercită tulburătoarea-i vrajă, ispititor şi îngrijorător în acelaşi timp. Aceleaşi simţăminte trebuie să le fi avut şi strămoşii noştri atunci când s-a descoperit America… începe o nouă eră în istoria lumii şi generaţia noastră se poate mândri că a văzut-o cu ochii ei… Căile ferate ucid spaţiul şi nu ne mai rămâne decât timpul… Am impresia că munţii şi pădurile din toate ţările se apropie de Paris. Parcă şi simt mireasma teilor germani; în faţa uşii mele se sparg talazurile Mării Nordului”.

Mizerie ca urmare a progresului. În ţări bogate în cărbune, cum sunt Anglia şi Germania, ca şi în majoritatea statelor cu o industrie slab dezvoltat –, locomotiva cu aburi mai este şi astăzi cel mai important mijloc de tracţiune (chiar dacă căile ferate federale germane nu mai comandă locomotive cu aburi). Ea a fost şi continuă să fie promotorul civilizaţiei. Supravieţuitoare impresionantă a primelor timpuri ale industrializării, în principiu locomotiva este şi azi construită la fel ca locomotiva

„Rocket” cu care Stephenson gonea în 1830, cu o viteză de peste 30 km pe oră, de la Manchester la Liverpool.

„Uciderea spaţiului” ca urmare a construirii căilor ferate, precum şi înlocuirea vinciului acţionat prin pedalare cu maşina cu aburi ar fi putut să genereze speranţa că pentru populaţia ţărilor în care se petreceau aceste prefaceri încep timpuri mai bune. Dar s-a întâmplat exact contrariul. De îndată ce omul a pus în mişcare maşina cu aburi, aceasta a imprimat vieţii omului cerinţele ei. Maşinile cu aburi ale locomotivelor şi fabricilor înghiţeau cărbuni; maşinile şi şinele erau de fier, iar prelucrarea fierului înghiţea cărbuni. O armată de mineri a coborât sub pământ ca să extragă cărbuni. Condiţiile lor de muncă erau în multe cazuri îngrozitoare. Societăţile miniere exploatau fără cruţare atât rezervele de energie ale pământului, acumulate de-a lungul a milioane de ani, cât şi pe muncitorii de care aveau nevoie în acest scop.

Bărbaţii nu mai erau în număr suficient pentru munca în mine şi în fabrici. Anglia producea pentru lumea întreagă şi pentru propria-i industrie fier şi oţel, locomotive şi stambă. Au fost puşi să lucreze femei şi copii. Legislaţia socială şi mişcarea sindicală, care se afla la începuturile ei, au fost multă vreme neputincioase în faţa urmărilor revoluţiei care cuprinsese Anglia şi se extinsese de acolo în întreaga lume. În 1842 au murit la Liverpool, înainte de a împlini vârsta de 5 ani, peste jumătate din numărul copiilor de muncitori. Colosala mortalitate infantilă şi decesurile premature ale adulţilor, care trudeau mult, erau prost hrăniţi şi locuiau în case lipsite de soare, au avut drept consecinţă faptul că în familiile muncitoreşti vârsta medie a scăzut la 15 ani.

Acolo unde exista cărbune şi fier şi unde ţăcăneau războaiele de ţesut ieşeau ca din pământ oraşe industriale urâte.

Pentru sistematizare, construcţie raţională, igienă şi cu atât mai puţin pentru frumos n-aveau timp. Furnale,

turnuri de extracţie, halde de cărbuni, grădini de legume, case sărăcăcioase înnegrite de funingine şi uriaşe coşuri de fabrică de care erau aninaţi nori negri, castanii sau galbeni ca veninul – iată tabloul oribil al peisajului industrial, al oraşului lipsit de hotare, al acelui oraş care nu era destinat pentru a se locui în el, ci pentru exploatarea naturii şi a oamenilor. Marile centre ale noii puteri mondiale – industria – se numeau Manchester, Birmingham, Glasgow. Mai târziu, fumul gros şi piatra au alungat natura şi în Belgia, în Lorena, în bazinul Ruhr, în răsăritul Statelor Unite, în sudul Japoniei, în Ucraina. Uneori, când se schiţează planurile frumoase şi atrăgătoare ale oraşelor viitorului se uită că trebuie să existe şi ţinuturi ca bazinul Ruhr.

„Zeul pământului este banul". Odată cu industria engleză a crescut şi Londra, cu toate că iniţial nu a fost un oraş industrial, ci o mare piaţă comercială, după cum spune Schiller [26]:

„Unde comori din patru zări se-adună
şi vin şi pleacă navele, noian.
Şi-acolo, pe Tamisa, -n târgul lumii.
Sălaş al raritătţii şi minunii
E domn atotputernicul zeu Ban".

În 1810 Londra devine un oraş cu peste un milion de locuitori, primul în Europa de la căderea Romei. Curând după 1850, metropola Imperiului britanic pare să fi întrecut, cu cei 2, 6 milioane de locuitori ai săi, oraşul Pekin, devenind astfel cel mai mare oraş al lumii. Dominaţia politică şi industrială a Angliei şi a Europei asupra restului lumii şi-a găsit expresia şi în dimensiunile centrului din care această dominaţie şi-a exercitat puterea.

Contemporanii priveau derutaţi şi fascinaţi uriaşul oraş de pe Tamisa. „Am văzut lucrul cel mai minunat care se poate înfăţişa unui spirit curios. L-am văzut şi nu mai încetez să mă mir. Şi astăzi mi se înalţă în faţa minţii

pietroasa pădure de case şi, printre ele, fluviul agitat al figurilor de oameni, cu mii de pasiuni, cu înspăimântătoarea goană a dragostei, a foamei, a urii lor. Vorbesc de Londra”.

CELE MAI VECHI ORAŞE CU PESTE UN MILION DE LOCUITORI

1.	Roma	secolul I î.e.n.
2.	Angkor	secolul al X-lea e.n.
3.	Hanci	secolul al XII-lea
4.	Pekin	secolul al XIII-lea
5.	Tokio	circa 1800
6.	Londra.	1810
7.	Paris	1846
8.	New York	1871
9.	Berlin	1880
10.	Viena	1885

Aşa descria Heinrich Heine în 1828, la vârsta de 30 de ani, oraşul care depăşise un milion de locuitori [27]. „Puteţi să trimiteţi un filosof la Londra – continua el – … şi să-l aşezaţi pe Cheapside la un colţ; va învăţa în locul acela mai mult decât din toate cărţile ultimului târg de mostre de la Lipsca… va auzi şi va simţi pulsaţiile lumii, căci dacă

Londra este mâna dreaptă a lumii, mâna activă şi puternică, atunci strada aceea care duce de la bursă la Downing Street poate fi socotită marea arteră a lumii.

Dar nu trimiteţi un poet la Londra! Seriozitatea lucidă a tuturor lucrurilor, uniformitatea colosală, mişcarea maşinală, aerul de supărare al bucuriei însăşi, Londra aceasta exagerată striveşte imaginaţia şi sfâşie inima… Am observat imediat că acest popor are mult de lucru. Trăieşte pe picior mare… El are şi datorii mari, aşa cum se cuvine oamenilor distinşi, ceea ce nu-l împiedică să-şi zvârle guineele din grandomanie pe fereastră şi să plătească alte popoare spre a boxa între ele pentru propria sa plăcere… De asemenea John Bull trebuie să muncească zi şi noapte pentru a-şi procura banii necesari unor astfel de cheltuieli.

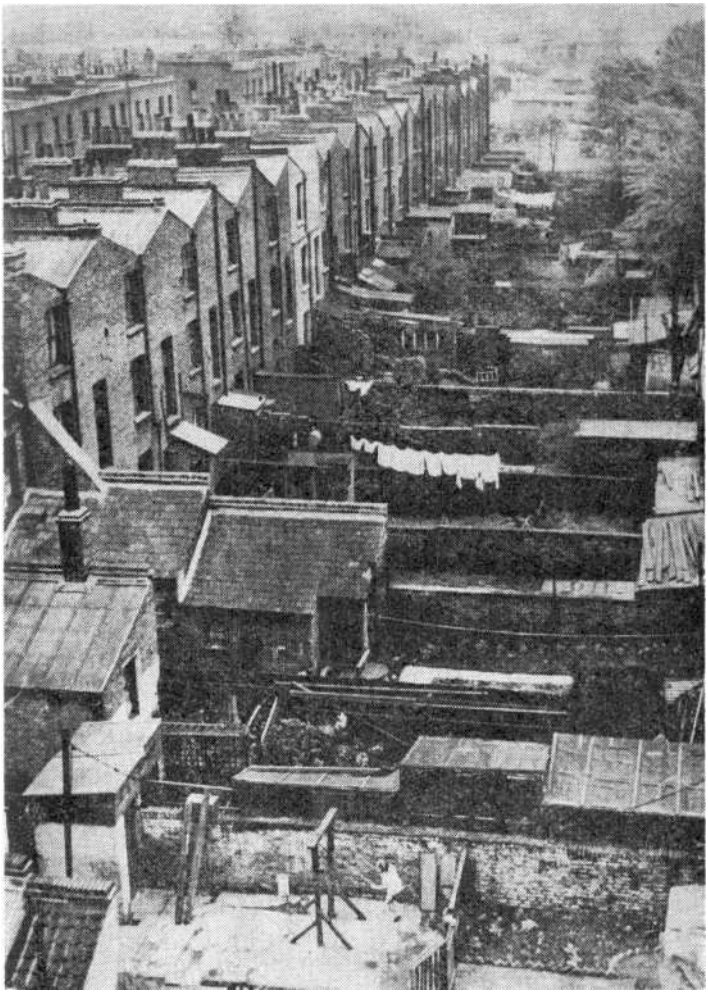

Lumea de piatră a oamenilor din era industrială: Londra, East End, şiruri de case datând din secolul al XIX-lea, înainte de modernizarea din 1951 (Foto Keystone)

Mijloacele de transport orăşenesc în secolul al XIX-lea. Tramvai cu cai pe Nevski Prospekt, cea mai elegantă stradă din Petersburg (Foto Keystone)

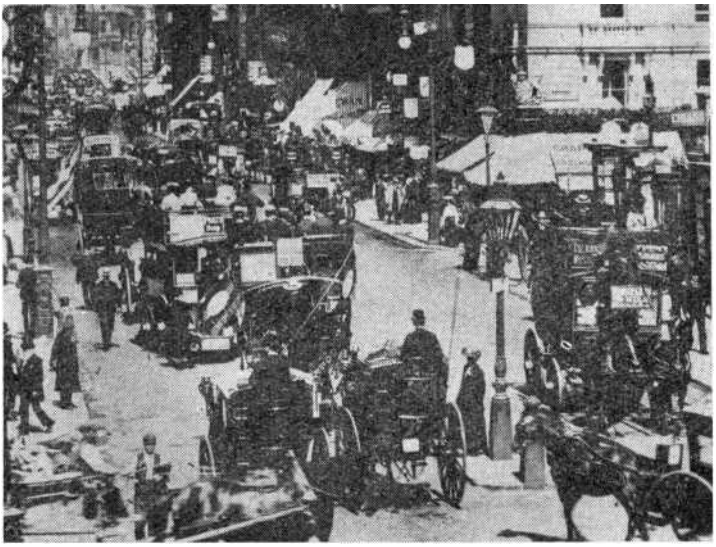

Tramcare şi trăsuri cu un cal pe „Strand”, una din principalele artere ale Londrei, în 1890 (Foto Popper)

Zi şi noapte trebuie să-şi stoarcă creierul ca să inventeze maşini noi şi el stă şi socoteşte în sudoarea frunţii şi aleargă, fără a se uita în jur, din port la bursă şi de la bursă la chei, aşa încât atunci când un biet poet german îi stă în drum, la un colţ pe Cheapside, holbând ochii în faţa unei vitrine cu tablouri, i se poate ierta că-l înghionteşte puţin cam aspru…

Dar tabloul pe care-l priveam acolo era trecerea francezilor peste Berezina. Când m-am smuls din contemplare şi am privit din nou strada zgomotoasă, unde o învălmăşeală pestriţă de bărbaţi, femei, copii, cai, poştalioane şi printre altele un convoi funebru se scurgea ţipând, urlând, gemând şi trosnind, mi s-a părut că Londra era un pod peste Berezina „unde* fiecare, într-o spaimă nebună, vrea să-şi croiască drum, pentru a-şi prelungi picul de viaţă, unde cavaleristul îndrăzneţ striveşte pe bietul infanterist, unde cel care cade e pierdut cu desăvârşire, unde cei mai buni camarazi calcă, fără milă, unii peste cadavrele celorlalţi…

Mă hotărâsem să nu mă las impresionat de măreţia Londrei, de care auzisem atât de mult. Dar mi s-a întâmplat întocmai ca bietului şcolar care îşi propusese să nu simtă bătaia ce i se va da… Mă aşteptasem să văd palate mari şi n-am văzut decât case mici. Dar ceea ce impune atât de puternic este tocmai uniformitatea şi mulţimea lor. Aceste case de cărămidă, din pricina aerului umed şi a vaporilor de cărbuni, capătă aceeaşi culoare brună-măslinie. Au toate acelaşi stil arhitectonic, sunt de obicei de lăţimea şi înălţimea a trei ferestre, iar sus se află mici coşuri roşii, asemenea unor dinţi care au fost smulşi şi sângerează încă…

Străinul care străbate marile artere ale Londrei şi nu nimereşte în adevăratele cartiere populare nu vede nimic sau vede foarte puţin din imensa mizerie ce există în acest oraş. Numai ici şi colo, la intrarea unei mici străzi întunecoase, o femeie în zdrenţe, cu un copil la sânul

secat, stă tăcută şi cerşeşte din ochi… Deasupra acestei adunături de săraci lipiţi pământului, nobilii englezi plutesc ca nişte fiinţe de esenţă superioară, care socotesc Anglia loc de popas, Italia drept grădina lor de vară, Parisul drept salonul de societate, în sfârşit lumea toată ca proprietatea lor”.

Individualismul provoacă dificultăţi de transport. Hotărârea dârză a englezului de a nu împărţi acoperişul cu nicio altă familie, nici chiar în situaţii materiale precare, a ferit Londra – cu toată creşterea ei masivă în secolul al XIX-lea – de oribilele case de raport, pe atunci în floare la Viena şi Berlin. Dar casele oamenilor de rând, înşirate fără sfârşit pe străzile triste, nu dădeau oraşului un aspect mai plăcut, îl făceau doar să fie mai întins decât alte oraşe cu milioane de locuitori. Şi astăzi Londra este, alături de Tokio, cel mai întins oraş din lume (vezi volumul de faţă, p. 441).

CELE MAI MARI ORAŞE ALE LUMII

1800 În mii de locuitori		1914 În milioane de locuitori		1939 (incl. suburbiile)	
1. Pekin…	500	1. Londra…	7,3	1. New York…	10,5
2. Hancijou…	200	2. New York	6,O	2. Londra…	8,3
3. Tokio…	100	3. Paris	4,5	3. Tokio	6,O
4. Londra…	95	4. Berlin…	3,8	4. Paris	5,1
(*mai jos – fără Asia*)					
5. Paris…	55	5. Chicago…	2,3	5. Berlin	4,3
6.	50	6.	2,	6.	4,

Istanbul…	0	40	Petersburg…	3	2,	Moscova…	1	3,
7. Neapole…	0	30	7. Tokio…	2	2,	7. Shanghai…	5	3,
8. Lisabona.	0	24	8. Viena…	1	2,	8. Chicago…	5	3,
9. Petersburg…	0	23	9. Moscova…	O	1,	9. Ōsaka…	3	2,
10. Viena…	0		10. Philadelphia.	6		10. Leningrad…	8	

Rezultă deci că Londra avea mai mare nevoie de tren decât oricare alt oraş. Fără tren nu ar fi putut depăşi cele două milioane şi jumătate de locuitori, cărora Pekinul le datora, până la începutul erei industriale, poziţia sa de cel mai mare oraş al lumii. Fără forţa maşinii, aglomerarea unor şi mai numeroase mase de oameni nu ar fi probabil posibilă, în primul rând sub aspectul aprovizionării cu alimente. Să ne închipuim, de pildă, cât timp i-ar trebui unui camion cu lapte, tras de cai, să ajungă de la marginea unui oraş de 5 milioane de locuitori până în centrul lui; un lucru e cert: până să ajungă acolo, laptele s-ar înăcri.

În afară de aceasta, în oraşul gigantic, aflat în continuă creştere, sporeşte şi procentul locuitorilor nevoiţi să se deplaseze de la locuinţă la locul de muncă; pe de altă parte, oraşul industrial şi comercial modern desparte prin mai mulţi kilometri locuinţa de locul de muncă, cândva unite de meşteşugar sub acelaşi acoperiş. Astfel s-a ajuns la Londra şi la Paris la soluţia – care din punct de vedere tehnic ar fi putut fi realizată şi în antichitate – de a se introduce mijloace de transport în comun.

De la birjă la metrou. Începutul a fost făcut la Londra în 1625, iar la Paris în 1650 de trăsurile de piaţă cu locuri

fixe de staţionare. În capitala Franţei ele au staţionat iniţial în faţa hotelului „Saint Fiacre”, de unde le-a venit şi denumirea de „*fiacru*”, adică birjă. Dar ele nu erau accesibile omului nevoiaş, iar în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea aveau un concurent ciudat – *litiera*, întrebuinţată pe vremuri la Babilon şi Roma. Aflându-se la Londra, Casanova s-a lăsat purtat într-o litieră.

Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea a fost înfiinţată în 1662 la Paris un fel de linie de omnibuze – nişte trăsuri spaţioase cu opt locuri circulau pe anumite trasee la răstimpuri fixe. Întrucât taxa de călătorie era de 5 sous (= 25 de centime), populaţia le numea *carrosses à cinq sous* (rădvane de 25 de bani). Oricât ar părea de ciudat, Parisul – oraşul cu o jumătate de milion de locuitori – n-a prea avut efectiv nevoie de ele. Cert e că primul mijloc de transport în comun în istorie a avut o viaţă scurtă.

Abia la începutul secolului al XIX-lea (1823) Parisul a făcut o nouă tentativă, punând în circulaţie *omnibuzele trase de cai*. În 1829 a umţat Londra şi curând după aceasta multe alte mari oraşe din Europa şi America. Omnibuzul tras de cai, cu locuri pe acoperiş, a devenit mijlocul tipic de transport al metropolelor secolului al XIX-lea. Deşi locomotiva cu aburi fusese de mult inventată, importanţa calului continua să crească.

Mai mult, în a doua jumătate a secolului trecut a fost considerat drept cea mai recentă realizare în materie de tranşa port orăşenesc în comun *tramvaiul cu cai*, care în 1825 fusese înlocuit pe traseul Stockton-Darlington prin trenul cu aburi. New York-ul a introdus idilicul vehicul pe şine în 1850, Parisul în 1854, Londra în 1860, Berlinul în 1865. Primul *tramvai electric* a circulat la Berlin în 1881 (la Londra abia în 1905). La Paris circula în 1890 un tramvai cu aburi. În timpul celui de-al doilea război mondial asemenea vehicule mai puteau fi auzite în timp ce

traversau pufăind graniţa francobelgiană între oraşele învecinate Lille şi Tournai.

Ar fi prea mult să cerem şi frumuseţe. În 1863 Londra a pus prima în funcţiune un *metrou*, acţionat iniţial cu aburi. A urmat Budapesta în 1896, Parisul în 1900, Berlinul în 1902, New York-ul în 1904.

Dar şi înainte de aceasta treceau prin Londra curse locale de tren, care legau cartierele periferice cu centrul oraşului. „Coborând de la Croydon vezi norul gros de fum şi de aburi plutind deasupra Tamisei şi-ţi iei rămas bun de la soare”, povestea despre o astfel de călătorie făcută în 1856 colonelul Helmuth von Moltke, feldmareşalul prusian de mai târziu. „După ce laşi în stânga grandiosul palat de cristal, apare în dreapta Greenwich, apoi Tower cu cele patru turnuri din colţuri, o pădure de catarge şi impunătoarea cupolă a catedralei St. Paul, învăluită toată în ceaţă. Trenul îşi continuă acum drumul pe o boltă arcuită deasupra suburbiei Southwark. Şinele trec deasupra caselor – ce-i drept, majoritatea scunde şi nearătoase, cu nenumărate hornuri – până aproape de London Bridge[8]… De altminteri numai din acest tren poţi vedea cu adevărat cât de urâtă e Londra” [28].

Să fie frumos, iată o cerinţă care depăşeşte de cele mai multe ori posibilităţile unui oraş industrial şi comercial, mai ales de când îl înnegresc fumul şi funinginea; majoritatea noilor cartiere care au luat naştere în ritm febril în secolul al XIX-lea în jurul vechilor oraşe au fost din capul locului urâte.

Londra a devenit oficial capitala Marii Britanii abia în 1888. Londra, oraşul de reşedinţă Westminster şi alte 27 de oraşe, care de multă vreme constituiau un conglomerat indivizibil, au fost unite în *comitatul Londra*. În acest comitat locuiau 3, 9 milioane de oameni, iar în acea mare

---

8 Unul din cele paisprezece poduri – cel mai circulat – care traversează Tamisa. – *Nota* trad.

de case pe care oamenii o numeau Londra trăiau de mult 5 milioane, încercarea autorităţilor de a se adapta dezvoltării efective a oraşului a rămas din prima zi în urma tendinţei impetuoase a celui mai mare oraş din lume de a se extinde.

Urbanizarea Angliei. Cât de mare e Londra au simţit-o Hitler şi Göring în 1940, când şi-au închipuit că ar putea să o „radă de pe faţa pământului" şi să forţeze rezultatul războiului prin atacuri aeriene. Bombele germane au provocat oraşului răni dureroase, dar chiar şi City – care cu cei 2, 7 km² reprezintă doar 7% din suprafaţa Londrei – nu l-au distrus decât în proporţie de 35%.

Londra continuă să crească. Anglia, ţara în care au luat naştere vastele peisaje citadine – lipsite de contur şi de sistematizare urbanistică – ale erei industriale, este şi astăzi una din ţările cu cel mai înalt grad de urbanizare din lume. Peste 80% din populaţie locuiesc în oraşe, aproximativ 45% în marile oraşe. Anglia este patria industriei, a aglomeraţiilor umane reclamate de industrie, a oraşelor uriaşe fără de care industria nu ar putea trăi şi care, la rândul lor, nu ar putea exista fără industrie.

Aceasta a fost *revoluţia engleză*. Ea a transformat relaţiile economice, după cum cea franceză le-a transformat pe cele politice. Ea a modificat în chip hotărâtor sentimentele omului, poziţia sa în lume şi puterea sa. La ţară, în agricultură, lucrurile *cresc* din pământ; în oraşul industrial ele sunt *create*.

Revoluţia engleză a făurit acea bază care a permis Londrei să stăpânească lumea de-a lungul unui secol. A distrus structura oraşului, veche de milenii, deschizându-i uşa spre era în care în jurul pământului se va încolăci o reţea de oraşe gigantice.

CAPITOLUL III
PETERSBURG ŞI STALINGRAD

Revoluţia rusă nu a fost atât o revoluţie a *oraşului*, asemenea celei engleze, cât o revoluţie desfăşurată *în oraş*, asemenea celei franceze. Dar ca şi în aceasta din urmă, ea a schimbat lumea şi continuă să-şi manifeste influenţa. Nicăieri oraşele nu au făurit în mai mare măsură istoria decât în această ţară imensă, ce se întinde de la Marea Baltică până la strâmtoarea Bering şi în care oraşele nu erau decât mici insule. Numele a doua dintre aceste oraşe au ceva din rezonanţa unor nume de artişti. Nu au fost denumite după numele unor importanţi oameni de stat, ci după pseudonimele importanţilor oameni de stat Ulianov şi Djugaşvili – Leningrad şi Stalingrad.

Oraşul cel mai abstract de pe pământ. „Imperiul nostru rus se compune dintr-un mare număr de oraşe: capitale, oraşe guberniale, districtuale, provinciale… şi, în afară de aceasta, dintr-o venerabilă şi veche reşedinţă şi din mama tuturor oraşelor ruseşti. Venerabila şi vechea reşedinţă este *Moscova*, iar mama tuturor oraşelor ruseşti – *Kievul Petersburgul* aparţine şi el împărăţiei riise”.

Cu un dispreţ absolut evident a introdus în 1913 poetul rus Andrei Belii capitala împărăţiei ţarului într-un roman care îi poartă numele – „Petersburg” [29]. Artificiala metropolă ridicată de Petru cel Mare nu s-a bucurat de popularitate în rândurile poporului rus.

„Prima condiţie pentru descătuşarea sentimentului naţional rus este de a urî din toată inima şi din tot sufletul Petersburgul!” – îi scria lui Dostoievski [30] din Moscova fanaticul patriot Ivan Aksakov (1823 – 1886). Jar Böstoievski, la rândul său, vorbeşte despre „dubla nenorocire de a trăi la Petersburg, oraşul cel mai premeditat şi mai abstract de pe tot pământul” [31].

Reformator şi despot. Premeditarea la care se referă

Dostoievski era cea a unui mare, sălbatic şi îndărătnic bărbat – Petru L numit cel Mare, care s-a urcat pe tronul ţarilor în 1682, la vârsta de zece ani, şi care în timpul domniei sale de 43 de ani a făcut din ţara sa o mare putere. Impetuos şi lipsit de scrupule, el a încercat în plus să-i impună cu de-a sila civilizaţia vest-europeană.

A început cu reforma vestimentară şi cu lupta împotriva bărbii ruseşti, care din moşi-strămoşi se purta mare; iar în cele din urmă şi-a ales o nouă capitală ca mijloc decisiv de transformare a caracterului ţării. De la Moscova, centrul tradiţiei, situată în inima Rusiei, el a mutat capitala în partea de apus a imperiului, într-o regiune fără tradiţii, de curând smulsă suedezilor. Concepţiile noi nu pot fi nicăieri mai uşor şi mai radical traduse în fapt decât într-un oraş nou, unde nu există nimic care să li se împotrivească.

În 1703, în cel de-al patrulea an al „războiului nordic" purtat împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei şi cu mult înainte de a se fi hotărât soarta războiului, ţarul a dispus să se înceapă pe un grup de insule de pe Neva, acolo unde acest fluviu se varsă în Marea Baltică, construirea noii capitale a Rusiei – *Sankt Petersburg*. Atât insulele cât şi malurile Nevei erau mlăştinoase. Până în depărtări nu se întindea decât pământ neroditor, aproape nepopulat. Poziţia – 60 de grade latitudine nordică – corespunde cu cea a vârfului sudic al Groenlandei, ceea ce înseamnă că în timpul iernii sunt mai multe săptămâni de întuneric aproape total, în schimb la sfârşitul lunii iunie încep „nopţile albe", aşa cum le denumeşte Dostoievski în celebra sa nuvelă.

Ţarul a adus pe malurile Nevei peste 80.000 de deţinuţi, ţărani şi prizonieri de război suedezi. Nu erau destule târnăcoape şi lopeţi pentru atâţia oameni. Cine n-avea cu ce să lucreze trebuia – sub ameninţarea cnutului mânuit de supraveghetori – să râcâic pământul cu mâinile şi să-l transporte cu haina. Mii de oameni se înecau în

mlaştini, îngheţau în cumplitul ger al iernii sau flămânzeau când aprovizionarea cu alimente se întrerupea. Zeci de mii mureau din pricina dizenteriei, dar alţi condamnaţi la muncă silnică îi înlocuiau imediat. În total au trebuit să moară aproape 100.000 de ruşi şi suedezi pentru construirea capitalei.

Când în 1709 Petru cel Mare a intrat în oraşul său, marile cărămidării se aflau printre somptuoasele clădiri guvernamentale, iar barăcile şi grajdurile mai dăinuiau printre palatele doar pe jumătate terminate. Multe case au trebuit să fie ridicate pe piloni, ca la Veneţia. Străzile largi şi drepte, pe care ţarul însuşi le proiectase, li s-au părut ruşilor respingătoare, dându-le totodată şi impresia de risipă.

O reşedinţă clădită pe morminte. Oricum, în 1753 Petersburgul număra 80.000 de locuitori. El trăia de pe urma activităţii administrative a guvernului şi de pe urma comerţului dintre Rusia şi Europa occidentală, pe care şi-l atrăsese treptat. Până atunci marele centru al comerţului de tranzit fusese *Arbanghelsk*, situat şi mai spre miazănoapte, la extremitatea sudică a Mării Albe.

CAPITALE ARTIFICIALE

I. Oraşe anume construite pentru a fi capitale

Oraşul	Statul	Întemeietor	Punerea temeliei	Capitală până în	Numărul maxim de locuitori (în mii)	
					cât a fost capitală	mai târziu
Het-Aton	Egipt	Amenhotep IV	1364 Î.e.n.	1352 Î.e.n.	p	

Dur-şarrukin	Asiria	Sargon II	713 Î.e.n.	705 Î.e.n.	p	
Seleucia	Imperiul eleucizilor	Seleucos I	312 Î.e.n.	280 Î.e.n.	400	600
Antiohia	Imperiul eleucizilor	Seleucos I	300 Î.e.n.	83 Î.e.n.	200	300
Samarra	Imperiul califilor	Mutassim	836	883	100	150
Petersburg	Rusia	Petru I	1703	1922	2300	3500
Karlsruhe	Baden	margraful Karl Wilhelm	1715	1945	165	230
Washington	S.U.A.	(hotărârea Congresului)	1790	aziî	2000	
Canberra	Australia	(hotărârea Congresului)	1913	aziî	600	

Brasília	Brazilia	xu bitschek	1956	azi	120	

II. Oraşe care au fost declarate capitale, deşi existau în ţara oraşe considerabil mai mari

Oraşul	Statul	În anii	Pe atunci cel mai mare oraş al ţării
Ninive	Asiria	705 – 612 î.e.n	Dur-şarrukin
Ctesiphon	Regatul părţilor	129 î.e.n. – 637 e.n.	Seleucia
Bizanţ	Imperiul roman	330 – 1453	Roma
Madrid	Spania	1561 – azi	Toledo
Berna	Elveţia	1848 – azi	Zürich
Ottawa	Canada	1858 – azi	Montreal
Pretoria	Republica Sud-Africană	1910 – azi	Johanneburg
Ankara	Turcia	1920 – azi	Istanbul
Bonn	R.F. a Germaniei	1949 – azi	Hamburg

Ca port, Petersburgul nu era de loc mai avantajos situat, căci şi aici marea îngheaţă în timpul iernii. Petru cel Mare n-a reuşit să realizeze ceea ce-şi dorea în primul rând: să trezească la ruşi interesul pentru navigaţie, marea

sa pasiune. Tânăr fiind, ţarul a studiat în Olanda şi Anglia construcţia de nave. Hotărârea sa de a-şi stabili reşedinţa într-un oraş portuar a contribuit la detronarea Moscovei”.

Şi astfel, pe mormintele a o sută de mii de oameni condamnaţi la muncă silnică, capriciul regal a construit metropola unui imperiu uriaş, în ciuda împotrivirii întregului popor. Şi totuşi, oraşul a fiinţat şi a continuat să crească. La începutul secolului al XIX-lea a întrecut Moscova în ceea ce priveşte numărul de locuitori, iar în 1914 era, cu cei 2, 3 milioane de locuitori ai săi, unul din cele mai mari oraşe din lume. Dintre toate capitalele artificiale pe care le cunoaşte istoria, Leningradul a «devenit cea mai mare.

Nu putem să nu constatăm că arbitrarul şi cruzimea pot da naştere unei metropole, iar o sută de mii de morţi nu pot împiedica înflorirea acesteia, aşa cum n-a putut-o face nici fratricidul aflat la temeliile oraşelor lui Romulus şi Cain.

Oraşul este creaţia cea mai specifică a oamenilor pe pământ, este lumea pe care şi-o construiesc ei singuri, prin urmare nu există niciun motiv pentru ca oraşul să fie altfel decât oamenii – evlavios şi feroce, măreţ şi abject.

Să faci datorii e o chestiune de onoare. Şi iată că pe la sfârşitul secolului trecut Petersburgul a devenit un oraş foarte ad. mirat şi îndrăgit în străinătate, numărându-se printre cele mai frumoase din lume. Vestite erau coloritul în tonuri de galben-deschis şi albastru pastelat al numeroaselor clădiri publice şi palate particulare, pieţele splendide şi cupolele de aur ale Petersburgului. Diplomatul german Kurd von Schlözer, care cunoştea întreaga lume, scria în 1857 din metropola imperiului ţarist [32]:

„E o adevărată plăcere să te plimbi la ora unu sau

două pe Nevski Prospekt! Unde oare se mai concentrează atâta strălucire, unde mai există o viaţă atât de variată şi, în plus, atâta originalitate! Când trece, croindu-şi drum prin zăpadă, una din vechile şi frumoasele căleşti, trase de patru cai, aparţinând unei familii de boieri, când trec în zbor în dreapta şi-n stânga graţioasele sănii cu birjarii lor îmbrăcaţi în haine groase şi cu caii sprinteni şi când de sub glugi de hermină, samur sau catifea te privesc doi ochi cocheţi sau când te strecori agale de-a lungul şirurilor de case luxoase prin mulţimea pietonilor veniţi din toate ţările, a feluritelor uniforme şi porturi populare, a numeroşilor vânzători ambulanţi, care dinapoia marilor samovare de aramă oferă zgomotos ceai şi gustări – atunci uiţi de bulevarde, de Rue de Rivoli, de Unter den Linden, de Jungfernstieg. Aici totul e unic!”

Şi cum mai înţelegeau locuitorii Petersburgului să trăiască – fie că erau bogaţi în bani sau bogaţi în datorii! Tot Schlözer ne povesteşte [33]: „Acum două săptămâni a avut loc la familia Riebcik-Galiţin, de pe strada Vladimir, o petrecere ca-n poveşti. O lume de vis! Grote, lacuri, fântâni, cascade, lampioane chinezeşti, orchestra gărzii călare, încăperi superbe cu mobilă rococo – dar nimic nu s-a plătit. Maşina care pompa apa fântânilor costă 10 800 de ruble; a furnizat-o un mecanic prusian, şi de şase săptămâni aleargă la palat în fiecare zi ca să i se dea măcar 100 de ruble, dar fără succes. Lucrurile acestea le ştie tot oraşul, şi totuşi lumea bună se amuză în acest paradis pământesc, ce-i drept zâmbind din când în când pe sub mustaţă!”

Încep tulburările. Petersburg 1905: „Oraşul este înconjurat de un inel de fabrici cu multe coşuri… în toate fabricile domnea pe atunci o agitaţie teribila. Muncitorii se frământau şi discutau. Circulau pistoale de la unul la altul… Se auzeau deja strigatele mânioase ale unor oameni ostili regimului, care alergau cât puteau de repede de la gară la amiralitate, fluturând manifeste revoluţionare.

Erau zile ciudate, înceţoşate” [34]. Aşa înfăţişează Andrei Belîi atmosfera febrilă din acel an în care echipajul crucişătorului Potiomkin s-a răzvrătit.

Petersburg 1916: Călugărul siberian Grigorii Efimovici Rasputin, un şarlatan care câştigase o influenţă neînchipuit de mare la curtea ţarului, este otrăvit cu cianură de potasiu şi ciuruit de gloanţe, şi, pentru că tot mai trăia, este aruncat în Neva, unde se îneacă.

Petersburg 1917: La 15 martie, ultimul ţar, Nicolae al II-lea, este silit de o revoluţie burgheză să abdice. La 16 aprilie soseşte în capitală Vladimir Ilici Ulianov, numit Lenin, conducătorul partidului bolşevic.

Ce a văzut John Reed. „Zece zile care au zguduit lumea” şi-a intitulat reporterul american John Reed, în vârstă de 30 de ani, relatarea sa de martor ocular al revoluţiei ruse – cea mai bună relatare pe care o avem. Despre atmosfera din Octombrie 1917, când revoluţia era în faza de pregătire, el scria [35]:

„În acele zile, Petrogradul oferea un spectacol remarcabil. În fabrici, sediile comitetelor erau pline de arme, veneau şi plecau curieri. Garda Roşie făcea instrucţie… în toate cazărmile se ţineau zi şi noapte întruniri, dezbaterile aprinse nu se mai terminau. Pe înserate, mulţimea de pe străzi devenea mai numeroasă. Valuri de oameni se mişcau discutând pe bulevardul Nevski. Ziarele erau smulse din mâna vânzătorilor… Atacurile banditeşti se înmulţiseră în aşa măsură, încât devenise periculos să mergi pe o stradă dosnică… La cluburi, jocurile de noroc continuau febril de cu seară până în zori. Şampania curgea în valuri, iar mizele urcau până la 200.000 de ruble”.

Petrograd, 5 noiembrie. John Reed relatează [36]: „Afară bătea dinspre apus un vânt rece şi umed… La intersecţia cu bulevardul Nevski mi-am cumpărat broşura lui Lenin «Vor păstra oare bolşevicii puterea de stat?»… Pe

lângă noi treceau obişnuitele tramvaie cu civili şi soldaţi agăţaţi de jur-împrejur în poziţii periculoase… De-a lungul trotuarelor, dezertori în uniformă vindeau ţigări şi seminţe de floarea-soarelui”.

6 noiembrie. Preşedintele Consiliului de Miniştri Kerenski, în vârstă de 36 de ani, conducătorul socialiştilor moderaţi şi duşmanul lui Lenin, ţine un discurs pătimaş în faţa Sovietului din Petrograd, apărându-se împotriva învinuirii că ar fi un trădător de ţară şi, într-o larmă de nedescris, anunţă că-i va lichida pe bolşevici.

7 noiembrie. Bolşevicii iau cu asalt Palatul de iarnă şi cuceresc puterea. John Reed ne istoriseşte [37]: „Joi 8 noiembrie (26 octombrie). Dimineaţa găsii oraşul în plină fierbere… în aparenţă totul era liniştit; sute de mii de oameni se culcaseră la ora obişnuită, se sculaseră devreme şi plecaseră la lucru. Tramvaiele circulau, magazinele şi restaurantele erau deschise, teatrele aveau spectacol… Viaţa de toate zilele, cu complicata ci rutină care s-a menţinut chiar şi în timp de război, îşi urma cursul obişnuit. Nimic nu e atât de uimitor ca vitalitatea organismului social: trăieşte, se hrăneşte, se îmbracă, se amuză chiar în timpul celor mai groaznice calamităţi…”

Despre un aspect al activităţii publice a lui Lenin din aceeaşi zi, reporterul american scria [38]:

„Era exact 8 şi 40 când un ropot de aplauze anunţă intrarea membrilor prezidiului, printre care şi Lenin – marele Lenin. Un om scund, viguros, cu un cap mare, bine înfipt pe umeri, chel şi cu fruntea bombată. Ochi mici… o bărbie puternică, pentru moment ras, dar binecunoscuta lui barbă reîncepuse să-i crească. Era îmbrăcat în haine uzate, cu nişte pantaloni mult prea lungi… Un… conducător exclusiv datorită minţii sale… fără toane, intransigent şi inflexibil, neavând predilecţie pentru fraze de efect, dar cu o mare capacitate de a explica în cuvinte simple idei profunde… Din tot ce spunea el se degaja o impresie de linişte şi vigoare care pătrundea adânc în

sufletul auditorului. Era de înţeles de ce oamenii îl credeau întotdeauna pe Lenin când vorbea…”

Timp de câteva zile revoluţia s-a limitat la oraşul Petrograd. Şi acolo sfârşitul ei părea aproape; Kerenski, cu o armată de cazaci, înainta spre capitală. Dar la 12 noiembrie a fost înfrânt şi a fugit în străinătate. Comunismul, pornind de la Petrograd, a cucerit întreaga Rusie, mai târziu Europa răsăriteană şi, în plus, China.

În 1922 Lenin a strămutat oficial sediul guvernului la Moscova. Acolo a fost depus în 1924 şi corpul lui neînsufleţit.

„Staţie terminus” pentru Napoleon. Napoleon îşi propusese să subjuge Rusia, dar *Moscova* s-a dovedit a fi oraşul care i-a pecetluit soarta. La 24 iunie 1812 Napoleon a trecut fluviul Niémen în fruntea unei armate de 450.000 de soldaţi, cu scopul de a-l pedepsi pe ţar, întrucât acesta a refuzat să participe la blocada continentală prin care împăratul voia să îngenuncheze Anglia.

La 14 septembrie, după un marş de peste o mie de kilometri, „Marea Armată” a văzut strălucind în soare cupolele de aur şi casele multicolore în stil oriental ale Moscovei. Strigătul de triumf „Moscova, Moscova!” a răsunat din piepturile a sute de mii de soldaţi. Ei credeau că după efortul cumplit pe care-l făcuseră şi-au atins, în sfârşit, ţinta. Considerau războiul ca şi câştigat şi se bucurau că peste iarnă vor fi încartiruiţi, aşa cum le făgăduise Napoleon, în bogata Moscovă.

Împăratul însuşi părea atât de fascinat la gândul că va intra în marele, în sfântul oraş al Rusiei, încât şi printre contemporani s-a ivit bănuiala că de astă dată sentimentele au învins raţiunea militarului. În faţa porţilor Moscovei, văzând că nu-l aşteaptă nicio delegaţie care să-i roage să cruţe oraşul, aşa cum se obişnuise să fie întâmpinat la Viena şi Berlin, la Cairo şi Madrid, Napoleon s-a înfuriat. La rândul lor, soldaţii erau neliniştiţi, căci în

oraş nu mai rămăseseră nici jumătate din cei 250.000 de locuitori ai Moscovei, iar cei ce nu plecaseră se zăvorâseră în case. Moscova era ca şi moartă.

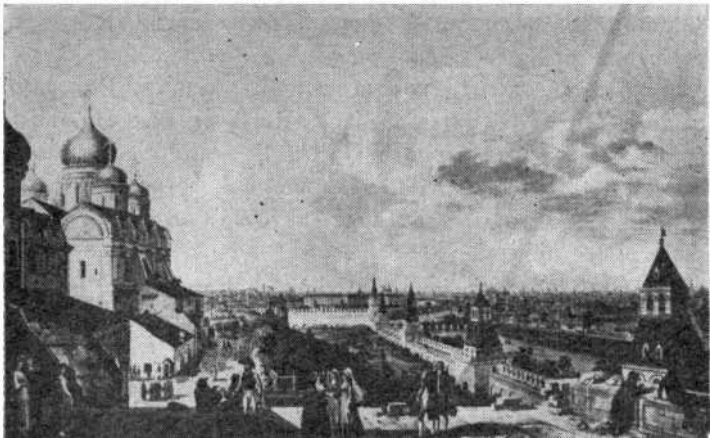

Moscova de altă dată. Turnurile oraşului văzute de pe Kremlin, aşa cum i s-au înfăţişat şi lui Napoleon (gravură în aramă din 1799). Mulţi străini considerau că vechea Moscovă – înainte şi după incendiul din 1812, care Le-a fost fatal francezilor – era cel mai frumos oraş de pe pământ (Foto Ullstein)

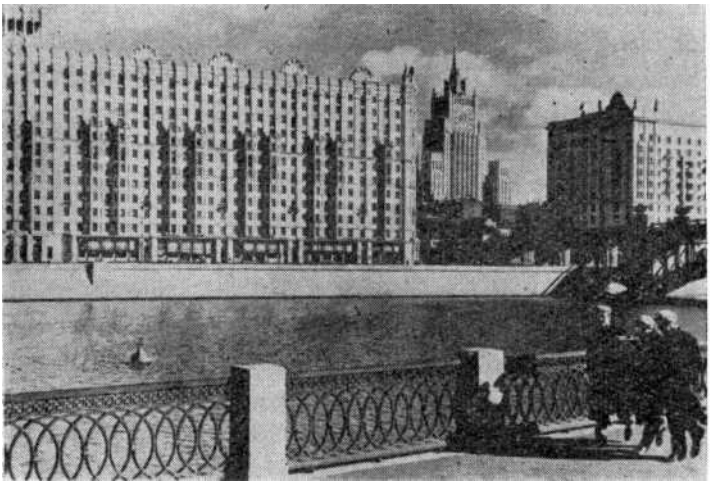

Moscova azi. Cheiul Smolensk – clădiri administrative

şi un zgârie-nori (Foto Ullstein)

Coloana profetică de foc. Pe data de 15 septembrie 1812, la o zi după intrarea francezilor în Moscova, Napoleon s-a instalat la Kremlin. În aceeaşi zi a izbucnit un incendiu într-unul din bazarele situate în centrul oraşului. Uriaşele cantităţi de stofe, mătăsuri şi articole de pielărie depozitate acolo ardeau într-o învolburare de flăcări care cuprindeau rapid casele şi cartierele dimprejur. La 16 septembrie împăratul a fost nevoit să fugă din Kremlin pentru că focul ameninţa să-l izoleze de trupele sale. Privind cu o figură întunecată din castelul Petrovskoie către imensul nor de foc în care se transformase Moscova, a spus: „Ni se vesteşte o mare nenorocire” [39].

La 18 septembrie incendiul a fost stăvilit în asemenea măsură, încât Napoleon s-a putut întoarce în Kremlin. La 20 septembrie flăcările au fost stinse. În şase zile focul a mistuit trei sferturi din locuinţe – cele mai multe din lemn – şi jumătate din numărul bisericilor. Peste 20.000 de ruşi şi francezi i-au căzut victime.

Dar consecinţa cea mai funestă a incèndiului a fost subminarea completă a disciplinei „Marii Armate”. Aproape niciun soldat nu a rezistat ispitei de a căuta printre dărâmăturile caselor arse ceva ce merita să fie prădat. Francezi şi ruşi au risipit proviziile de alimente cu care, chiar şi după incendiu, armata ar fi putut probabil s-o scoată la capăt până în primăvară.

Dându-şi seama că în aceste condiţii era imposibil să se rămână la Moscova până în primăvara următoare, Napoleon s-a hotărât pentru retragere – nu fără a da asigurări trupelor că părăsesc oraşul numai temporar. La 19 octombrie, tocmai când se pornea iarna rusească, „Marea Armată” şi-a început marşul înspăimântător căruia foarte puţini i-au supravieţuit. Lihniţi de foame, extenuaţi de moarte, demoralizaţi de atacurile neîncetate ale cazacilor, care îi hărţuiau întruna, soldaţii au căzut cu

zecile de mii în zăpadă şi au îngheţat.

Dezastrul a mai fost accelerat şi de faptul că în raniţa infanteristului şi în căruţa ofiţerului nu erau muniţii, alimente, încălţăminte de rezervă şi îmbrăcăminte călduroasă – lucruri care, evident, ar fi putut fi obţinute ca pradă la Moscova –, ci rachiu, mătase, podoabe şi alte trofee de tot soiul. "Marea Armată" a pierit *din pricina Moscovei*.

Cu rămăşiţele acestei armate Napoleon nu mai putea obţine nicio victorie. Din pricina Moscovei s-a spulberat mai întâi în bătălia de la Leipzig (1813) şi apoi, definitiv, la Waterloo, visul împăratului de a stăpâni toată lumea.

Cine a dat foc Moscovei? Disputa provocată de întrebarea *de ce* s-a mistuit Moscova în flăcări n-a încetat decenii de-a rândul. Ruşii l-au suspectat de îndată pe Napoleon că ar fi dat foc oraşului, ceea ce, fireşte, ar fi fost o nebunie fără seamăn. La rândul său, împăratul îi scria ţarului la Petersburg în ultima, zi a incendiului [40]:

„Frumosul şi minunatul oraş Moscova nu mai există. Rostopcin a dispus să i se dea foc. 400 de incendiatori au fost prinşi asupra faptului; toţi au declarat că ar fi dat foc din ordinul guvernatorului... Această comportare este îngrozitoare şi inutilă. Avea oare drept scop să mă lipsească de unele surse de aprovizionare? Cum se poate să se distrugă unul din cele mai frumoase oraşe ale lumii, operă a secolelor, numai pentru a-ţi realiza un scop atât de neînsemnat?"

Guvernatorul oraşului, contele Rostopcin, a respins mai târziu cu indignare afirmaţia că el sau vreun alt rus ar fi poruncit să se dea foc Moscovei. Tolstoi ne oferă în „Război şi pace" o explicaţie care pare plauzibilă [41]:

„Moscova a ars în urma faptului că a fost pusă în condiţii în care orice oraş construit din lemn trebuie să ardă, independent de faptul că existau sau nu mai existau în oraş o sută treizeci de pompe proaste de incendiu... Un

oraş de lemn în care, cu toată grija locatarilor-proprietari şi a poliţiei, izbucneau vara focuri aproape în fiecare zi nu poate să nu ardă când nu mai sunt în el locuitori, ci numai trupe, soldaţi care fumează pipă, care fac în Piaţa senatului foc cu scaunele din clădirea senatului şi îşi gătesc mâncarea de două ori pe zi”.

Tolstoi pomeneşte de cele 130 de pompe contra incendiului. Ele au fost transportate din Moscova, până la ultima, înainte de intrarea francezilor. Acest fapt nu este tăgăduit de niciuna din părţi şi este cu atât mai grăitor, cu cât ruşii nu au avut timp să pună la adăpost preţiosul material de război depozitat în Kremlin. Din acest fapt se poate trage o singură concluzie, şi anume că ruşii au avut de gând să distrugă Moscova şi, odată cu ea, „Marea Armată”, fie dezlănţuind cu premeditare un incendiu de mari proporţii, fie contând pe faptul că un oraş din lemn, când e cucerit, arde oarecum de la sine.

Astfel, primejdia în care se afla patria a dat naştere cutezătoarei şi grandioasei hotărâri de a jertfi oraşul sfânt al ţării pentru a-l învinge pe duşmanul detestat. Francezii înaintau fascinaţi spre Moscova, de parcă ocuparea acestui oraş ar fi putut decide în mod automat soarta războiului. Ruşii şi-au dat seama de această vrajă exercitată de oraş şi au incendiat ţelul francezilor sub ochii lor, împingându-i astfel spre pieire. Ruşii aveau acea măreţie a furiei pe care, în 1808, Kleist o cerea zadarnic prusienilor în drama sa cu tâlc „Bătălia din pădurea teutoburgică” [42]:

„Pe scurt, de vreţi, cum v-am mai spus o dată.
Să strângeţi la un loc copil, muiere.
Ducând pe malul drept al Weser-ului
Perle, şi orice soi de juvaere.
Şi să topiţi tacâmuri de aur, de argint.
Să vindeţi tot, ori să amanetaţi.
Plaiul golindu-l, turma risipind şi vatra voastră focului s-o daţi.

Atunci – sunt omul vostru”.
„Cum? Ce fel „De nu”.
„Să pustiim propriul plai? *
„Să ne ucidem vitele?”
„Şi casa - s-o pârjolim cu mâna noastră, ai?”
„Ba? Nu vreţi? Deci n-aţi socoti şi voi…”
„Cum, am ieşit din minţi, păi astea toate
Voiam să le-apărăm în ăst război!”
„Credeam că-i vorba, zău, de libertate”.

Centru de conducere şi loc de pelerinaj. Tot un soi de vrajă! exercitată de oraş a constituit poate unul din motivele tenacităţii cu care s-au dat în al doilea război mondial luptele pentru oraşul în care a fost pecetluit destinul lui Hitler – *Stalingrad*. Hitler voia să stăpânească tocmai oraşul lui Stalin, iar Stalin voia ca tocmai în oraşul său germanii să sângereze de moarte. Hitler a înaintat tot atât de repede ca Napoleon, dar s-a hotărât cu mult mai greu să ordone retragerea. El a privit cum Armata a 6-a a fost încercuită, interzicând orice tentativă de spargere a încercuirii, şi a lăsat să moară sau să fie duşi în prizonierat 330.000 de oameni. Această bătălie a fost pentru armata germană începutul sfârşitului.

Astfel a fost hotărâtă în două oraşe ruseşti, Moscova şi Stalingrad, soarta a două mari războaie. Dintr-un alt oraş rusesc, Petrograd, a purces revoluţia care, în decursul câtorva decenii, şi-a pus pecetea pe o treime a globului pământesc.

În 1899 Knut Hamsun se mai putea entuziasma [43]: „Pot spune că am fost în patru din cele cinci continente… şi am văzut multe şi felurite lucruri, dar ceva ce s-ar putea compara cu Kremlinul din Moscova n-am văzut. Am văzut oraşe frumoase, şi găsesc că Praga şi Budapesta sunt frumoase, dar Moscova e un oraş de basm… Moscova are 450 de biserici şi capele; când bat clopotele tuturor

clopotniţelor, văzduhul vibrează deasupra oraşului cu milioane de locuitori. Din înălţimea Kremlinului priveşti peste o mare de splendori. N-aş fi crezut niciodată că pe pământ există un asemenea oraş – cupole verzi, roşii şi aurii şi pretutindeni turnuri. Acest aur umbreşte tot ce am visat vreodată”.

Azi cupolele Moscovei dispar printre fabrici şi blocuri de locuinţe; ele sunt strivite mai ales de clădirea Universităţii Lomonosov – masivă şi împodobită cu turnuri – de blocul-turn de la Poarta roşie şi de alte clădiri impunătoare, pe care clopotele nu le mai pot face să vibreze. Unii vin la Moscova în pelerinaj, alţii se tem de ea. Petrograd şi Moscova, aceste două metropole care odinioară s-au înălţat din uriaşul imperiu al ţăranilor ruşi, influenţează destinul oamenilor din secolul nostru, al XX-lea. Nicăieri nu apare mai evident adevărul spuselor lui Spengler că istoria lumii este istoria oraşelor.

CAPITOLUL IV
DRAMA BERLINULUI

Berlin şi Viena, cândva reşedinţe imperiale, se numără şi azi printre puţinele oraşe din lume a căror populaţie nu creşte. Sunt singurele oraşe cu peste un milion de locuitori a căror populaţie e mai mică decât în 1914 (de curând Istanbul a atins din nou numărul de locuitori pe care-l avea în 1914 – 1, 5 milioane). După cifrele statistice mondiale, Berlinul şi Viena se află pe ultimele locuri în privinţa natalităţii şi pe primele în privinţa sinuciderilor.

În urma prăbuşirii monarhiei dunărene, Viena a rămas un cap uriaş pe un trup de pitic. În 1945 Berlinul era un pustiu acoperit de dărâmături, iar acum e tăiat în două jumătăţi. Tragedia celor două metropole de limbă germană este una din tristele urmări ale celor două războaie mondiale.

Războiul de 30 de ani şi urmările lui. Cu trei sute de ani în urmă, un alt val de distrugeri – războiul de 30 de ani – a adus în pragul pieirii majoritatea oraşelor germane. Bătăliilor şi molimelor dezlănţuite în acele timpuri de groază i-a căzut jertfă aproape jumătate din populaţia Germaniei. În arhiepiscopia Magdeburg au murit două treimi din locuitori, în ducatul Württemberg – trei sferturi. Leipzig a fost de cinci ori asediat şi cucerit, Magdeburg – de şase ori. La Augsburg trăiau în 1618 aproximativ 45.000 de oameni, iar în 1648, numai 16.000.

A durat aproximativ o sută de ani până ce s-au cicatrizat rănile oraşelor. Dar vechea splendoare a oraşelor germane din evul mediu târziu nu a mai revenit, iar majoritatea dintre ele nu au mai redobândit niciodată privilegiile de odinioară. Războiul de 30 de ani le-a distrus bunăstarea, lăsându-le mai puţine drepturi decât au azi;

consiliul municipal nu mai era ales de populaţia oraşului, ci era numit de suveran.

În Prusia această situaţie a rămas neschimbată până când, în 1808, baronul imperial Karl vom und zum Stein, ministru al regelui Frederic Wilhelm al III-lea, a izbutit să redea oraşelor o autonomie administrativă. Spre deosebire de oraşele imperiale ale evului mediu târziu, ele au rămas subordonate suveranului pe al cărui teritoriu se aflau, dar li s-a redat dreptul de a-şi reglementa singure treburile gospodăreşti interne. În proiectul său de lege înaintat regelui, pe care acesta din urmă l-a promulgat după câteva zile, Stein scria [44]:

„Conform grijii părinteşti a maiestăţii voastre regale, constituţia trebuie să fie astfel concepută, încât obştea orăşenească şi conducătorii ei să poată depune o activitate practică, urmând nu numai a fi eliberaţi de cătuşele formalităţilor inutile şi greoaie, dar totodată să capete din nou viaţă simţul lor civic şi interesul public, care au încetat să se mai manifeste odată cu îndepărtarea lor de la orice activitate în domeniul administraţiei orăşeneşti”.

Stein, care în 1807 iniţiase eliberarea ţăranilor, a făcut tot ce era necesar pentru a edifica o democraţie de jos în sus. În felul acesta el a creat premisele unei noi înfloriri a oraşelor în secolul al XIX-lea, precum şi condiţiile care au înlesnit bur. gheziei citadine să joace rolul hotărâtor în era industrială.

Bismarck în schimb nu se arăta binevoitor faţă de oraşe: „Pot spune că... nu am încredere în populaţia marilor oraşe, că nu găsesc acolo adevăratul popor prusian – declara el în 1852, la vârsta de 36 de ani, în Dieta prusiană [45]. – Adevăratul popor prusian va şti, dacă marile oraşe se vor mai răscula vreodată, cum să le silească să se supună – chiar de-ar fi să le şteargă de pe faţa pământului”.

Viena salvează Europa. În 1852, cel mai mare oraş al Prusiei, Berlinul, a ajuns din urmă – ca număr al populaţiei

– oraşul *Viena*. Dar în ce priveşte importanţa internaţională, el nu se putea încă măsura cu capitala Austriei – cândva aşezare romană, apoi capitală a ducatului austriac, iar din secolul al XV-lea şi până în 1806 capitala Sfântului imperiu roman de naţiune germană.

ORAŞE DE LIMBĂ GERMANĂ CU PESTE UN MILION DE LOCUITORI (în mii de locuitori)

	1500	1800	1850	1914	1939	1963
Berlin	12	170	420	3 800	4 340	3 230
Hamburg	22	105	130	1 050	1 710	1 850
Viena	30	230	430	2 100	1 930	1 630
München	15	40	110	600	840	1 150

Această capitală a fost de două ori bastionul Europei împotriva turcilor, care, după căderea Bizanţului, străbătând Balcanii, au năvălit în centrul continentului. În 1529 şi în 1683, deşi a doua oară turcii înaintaseră cu o oaste de 200.000 de soldaţi şi 250 de tunuri, cetatea Viena i-a oprit. Turcii n-au putut niciodată cuceri Viena şi mulţumită ci n-au reuşit să pătrundă în inima Europei.

După victoria asupra turcilor, reşedinţa împăraţilor babsburgici a înflorit. „La Viena totul era frumos, bani erau cu nemiluita, după cum şi luxul era mare”, lăuda oraşul acel foarte umblat călător pe nume Casanova în 1753, când Viena număra 170.000 de locuitori şi îndura afronturile lui Frederic al II-lea al Prusiei. Veneţianul erou al atâtor aventuri amoroase întâmpină aici multe neplăceri [46]. „Bigotismul împărătesei îngreuia extrem de mult

plăcerile Cytherei, în special pentru străini. O armată de spioni venali, purtând frumosul titlu de «comisari ai castităţii», erau neîndurătorii călăi ai tuturor fetelor… Pentru o fată nu exista decât o singură posibilitate să scape de importunarea copoilor: trebuia să se arate pe strada cu capul plecat şi cu mătănii în mână. În astfel de împrejurare infama clică poliţienească n-avea voie s-o aresteze, pentru că ea se afla poate în drum spre biserică, iar în acest caz Maria Theresia ar fi dispus spânzurarea comisarului”.

Capitala mondială a muzicii. Pe vremea când a vizitat Casanova Viena, trăia acolo Christoph Willibald von Glück, primul mare maestru al operei germane („Orfeu şi Euridice”). Când Glück a murit în 1787 la Viena, locuia acolo Wolfgang, Amadeus Mozart, iar în acelaşi an a sosit de la Bonn, pentru a deveni elevul lui Mozart şi al lui Joseph Haydn, pianistul în vârstă de şaptesprezece ani Ludwig van Beethoven. În 1808, cu un an înaintea morţii lui Haydn, Franz Schubert, fiul în vârstă. de 11 ani al unui învăţător, a fost primit ca sopran în corul capelei imperiale.

În 1824, când Beethoven, complet surd, suferind de o boală de ficat incurabilă şi certat cu toată lumea, îşi termina Simfonia a noua, Joseph Larmer, în vârstă de 23 de ani, creatorul valsului vienez, îşi întemeia orchestra cu care va cânta în sălile de dans. Codirijorul orchestrei se numea Johann Strauss, cel ce a compus marşul lui Radetzki. Un an mai târziu, pe când Beethoven mai era în viaţă, s-a născut Johann Strauss (fiul), care a rămas până azi regele valsului şi al operetei. În timpul ascensiunii sale către culmile gloriei, hamburghezul Johannes Brahms şi-a găsit la Viena, în 1862, noua sa patrie, unde activa în acest timp pe tărâmul muzicii şi Anton Bruckner.

Viena este capitala mondială a muzicii. În istoria muzicii nu există alt exemplu comparabil cu mişcarea artistică desfăşurată aici, în acest binecuvântat oraş, de la

sfârşitul secolului al XVIII-lea şi până la sfârşitul celui de-al XIX-lea, iar în istoria culturii îi pot sta alături doar Atena şi Florenţa. Şi azi Johann Strauss se mai numără printre compozitorii care se cântă cel mai mult. La unul din sondajele atât de îndrăgite în S.U.A., la întrebarea „Care sunt cele cinci discuri pe care le-aţi lua cu dumneavoastră pe o insulă pustie?”, cel mai frecvent au fost indicate trei sau patru din simfoniile pe care Beethoven le-a compus la Viena între anii 1804 şi 1823.

„În aproape niciun oraş al Europei năzuinţa spre cultură nu era atât de pătimaşă ca la Viena – scrie Stefan Zweig [47]. – Tocmai pentru că monarhia, pentru că Austria nu a avut timp de secole succese deosebite în acţiunile ei militare, mândria naţională s-a orientat cu şi mai multă vigoare către supremaţia pe tărâmul artelor… Aici a strălucit nemuritoarea constelaţie a celor şapte aştri: Glück, Haydn şi Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms şi Johann Strauss; aici s-au îngemănat toate curentele culturii europene. La curte, în rândurile aristocraţiei şi ale poporului, elementul german era unit prin legături de sânge cu cel slav, ungar, spaniol, italian, francez, flamand. Adevăratul geniu al acestui oraş al muzicii a constat în faptul că a contopit în mod armonios toate aceste contraste, creând ceva nou şi original – spiritul austriac, spiritul vienez… Era minunat să trăieşti aici, în acest oraş care primea ospitalier pe toţi străinii… în atmosfera lui uşoară, înaripată, voioasă ca cea a Parisului, era mai firesc să guşti viaţa din plin, să faci muzică, să dansezi, să joci teatru, să faci conversaţie. A fi manierat şi îndatoritor se practica aici ca o artă aparte”.

Freud şi seducţia tainica. În metropola vieneză şi-a mai făcut apariţia şi o altă forţă mondială, psihanaliza: luminarea vieţii noastre lăuntrice cu ajutorul unei teorii, condamnată de biserici şi contestată încă de ştiinţă, dar graţie căreia se pot obţine rezultate incontestabile în vindecarea bolnavilor psihici, iar la cei sănătoşi rezultate

bune în desfacerea mărfurilor. Puterea mondială care poartă numele de *reclama* aplică din ce în ce mai mult, şi în proporţii de masă, metode a căror cheie ne-a fost oferită – fără a fi urmărit, bineînţeles, acest scop – de către medicul neurolog vienez Sigmund Freud în cărţile sale apărute între anii 1900 şi 1930. Teoria lui Freud, care susţine că pe toţi ne stăpâneşte imperiul neexplorat al subconştientului, că temeiurile ce ne devin cunoscute ca mobiluri ale unei acţiuni sau alteia nu au neapărat de-a face cu adevăratele noastre motive, pe scurt „că omul nu e stăpân în casa sa”, a fost prelucrată în America în mod rafinat şi brutal. Acolo s-a transformat într-o serie de reţete prin care oameni ce nu vor să cumpere nimic şi de altfel în clipa aceea nici n-au nevoie de nimic devin totuşi cumpărători.

Cum anume se realizează acest lucru a descris foarte sugestiv americanul Vance Packard în lucrarea sa „Seducătorii tainici”. Cel mai important lucru este să cercetăm motivele care îl determină pe individ să cumpere sau să nu cumpere o marfă, dar nu motivele pe care le invocă şi în care poate crede el însuşi, ci pe cele reale, motivele inconştiente.

Cei care cercetează aceste motive au descoperit, de exemplu, că atunci când cumperi un pachet de ciocolată îţi faci adesea scrupule, deoarece ai impresia că eşti cam risipitor. Rezultatul e că reclama făcută ciocolatei „X. Y”. nu mai sună în felul următor: „Ciocolata noastră e cea mai bună”, ci „Aţi lucrat într-adevăr mult, ar trebui să vă îngăduiţi un pachet de ciocolată X. Y”. Cel căruia reclamai se adresează în felul acesta cumpără şi crede că o cumpără pentru că îi place ciocolata. Specialiştii în materie de reclamă o ştiu însă mai bine. El cumpără pentru că, pomenindu-i-se de realizările sale, scrupulele dispar.

Teren propice pentru genii. Această tactică a vânzării este perfidă, fundamentul ei ştiinţific e exploziv ca

dinamita. Se pune întrebarea dacă acest fundament s-ar fi putut realiza şi altundeva decât într-o metropolă de prim rang, într-o citadelă a spiritului liber cum a fost Viena în jurul anului 1900. E drept că Goethe a trăit în orăşelul Weimar, Schiller în apropiere, la Jena. Copernic a ridicat pământul din ţâţâni în oraşele Prusiei Orientale – Frauenburg, Allenstein şi Mehlsack, iar Luther a încercat să transforme lumea din Wittenberg, Kant din Königsberg, Nietzsche din satul elveţian de munte Sils-Maria.

Dar cel puţin tot atâtea idei revoluţionare n-ar fi fost zămislite dacă Atena şi Florenţa, Paris, Petersburg şi Viena nu ar fi fost, fiecare în parte, un teren extraordinar de propice pentru geniile care s-au ivit printre locuitorii lor. Poate că numai într-o metropolă putea un om să fie atât de cutezător şi de semeţ încât să reducă la câteva instincte religiile, moravurile, tradiţiile şi valorile sfinte. În cosmopolita metropolă Viena, Freud a elaborat acea construcţie teoretică, socotită de unii magnifică, de alţii satanică.

Capitală fără ţară. În 1919 Viena a fost despărţită de marele ei imperiu şi s-a pomenit din nou la marginea de răsărit a micii republici Austria. 350.000 de unguri, cehi, slovaci, croaţi şi locuitori de alte naţionalităţi au părăsit marele oraş, care nu mai era capitala lor. Între anii 1938 şi 1945 Viena a făcut parte dintr-un imperiu a cărui capitală nu putea fi. Bombardamentele şi luptele din ultimele săptămâni ale războiului i-au provocat pierderi deosebit de grele.

În primii ani postbelici, nicăieri în lume nu era probabil o natalitate atât de scăzută ca la Viena. Încă în 1957 naşterile, calculate la mia de locuitori, erau de numai 8, 8 (chiar mai puţin decât în 1932), în timp ce decesele erau de 15, 6. Se întâmplă adesea ca o metropolă să se stingă dacă e lipsită de afluxul din mediul rural, dar un nivel atât de scăzut al naşterilor n-a mai existat poate de pe vremea Romei în perioada Imperiului roman târziu. În

afară de aceasta, ţara din care ar fi putut veni afluxul de populaţie este mult prea mică pentru fosta capitală a unei puteri mondiale. Viena nu poate trăi veşnic pe seama farmecului ei, atât de mult lăudat, şi pe bună dreptate.

Mai crunt decât Viena în primul război mondial a fost lovit Berlinul în cel de-al doilea. Pe aceste două oraşe, care s-au duşmănit de multe ori, le lega acum decăderea.

Dar în afară de destinul lor tragic mai aveau ceva comun: una din cele mai urâte excrescenţe ale oraşului gigantic din era industrială – blocurile-cazărmi cu apartamente de închiriat.

Chiriaşi există de pe vremea Cartaginei. În istoria locuinţelor faptul de a putea locui cu chirie este un fenomen relativ recent. Locuitorul unui cort de nomad sau al unei case ţărăneşti era, bineînţeles, proprietar, iar cetăţenii din Ur, Mohenjo-Daro sau Babilon locuiau întotdeauna în case care le aparţineau. Fireşte, nu fiecare cap de familie poseda o casă, dar în acest caz era sclav, argat sau calfă cu dreptul de a locui în casa stăpânului său şi, ca atare, nu era chiriaş. Oraşul german medieval se compunea aproape exclusiv din şiruri de case în care trăiau proprietarul cu familia sa şi cu personalul de serviciu.

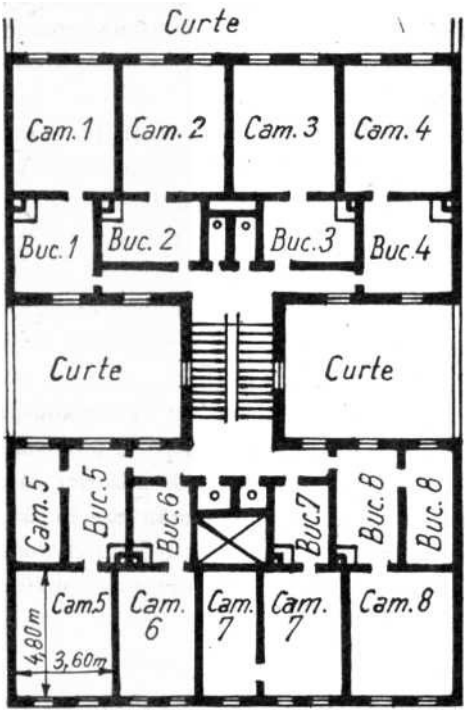

Apartamente compuse dintr-o cameră, cu bucătărie fără fereastră şi closete comune pe casa scării, într-o casă de raport din secolul al XIX-lea la Viena

Primele case clădite cu scopul de a fi închiriate au apărut probabil în Cartagina, oraşul comercial lipsit de cultură. Faptul că oamenii au ajuns la ideea să construiască case pe care să nu le locuiască, ci de pe urma cărora să realizeze profituri închinându-le, a fost o cotitură importantă, cu numeroase consecinţe în istoria oraşului. Construirea caselor de închiriat nu favoriza estetica clădirilor şi a locuinţelor, dar crea premisele pentru apariţia oraşelor gigantice.

Case de închiriat au existat în multe metropole ale epocii elenistice târzii, mai ales la Alexandria, şi apoi – într-o proporţie ce va fi întrecută abia în secolul al XIX-lea – la Roma şi Bizanţ. În aceste oraşe existau clădiri înghesuite, grupate în jurul unor curţi dosnice, în care

fiecare metru pătrat era speculat şi unde sub un singur acoperiş locuiau treizeci de familii sau chiar mai multe, clădiri pe care în mod obişnuit le numim „case de raport”.

În Germania, primele locuinţe destinate închirierii au apărut în evul mediu târziu. Stadiul premergător acestora l-au constituit locuinţele mansardate – în care locuia câte o calfă sau un servitor cu familia –, precum şi casele construite de instituţii de binefacere, ca, de exemplu, „Fuggerei” din Augsburg: e vorba de acele 53 de căsuţe, fiecare pentru câte două familii „sărăcite fără vină”, unde se mai poate locui şi azi plătind simbolica chirie anuală de 3, 43 de mărci.

În secolul al XVIII-lea au apărut în Saxonia primele mari case de raport din Germania. Cam pe la mijlocul secolului al XIX-lea blocurile cu apartamente de închiriat au cucerit Berlinul şi Viena. Din curtea interioară, care în Babilon fusese inima casei, nu mai rămăsese decât un puţ de lumină – singura sursă de lumină şi aer pentru zeci de familii şi unde, în plus, se depozitau şi gunoaiele.

„Ca nişte şerpi mimaţi crescură
Hornurile din peşteri sumbre.
F ara de soare muri şi cel din urma petic de verdeaţă.
Curtea şi grădina cedară locul cazărmilor de locuit.
Hanuri plăcute speluncilor murdare (t.

— Astfel deplângea în 1910 Anton Wildgans – mai târziu director al Burgteatrului din Viena – pătrunderea în peisajul vechilor oraşe a industriei şi a locuinţelor muncitoreşti [48]. În asemenea case apa curgătoare exista cel mult în casa scării, iar de toalete se foloseau în comun mai multe familii. În mare parte bucătăriile nu aveau ferestre, servind totodată drept odaie de trecere către singura cameră de locuit.

Curţi dosnice numerotate. Cele mai păcătoase case de raport au apărut probabil la *Berlin* şi, fără ca cineva să le fi numărat exact, oraşul şi-a dobândit, în jurul anului

1900, faima de a fi „metropola cu cele mai multe case-cazărmi din lume”. La Londra. mai mare ca oraş, oamenii locuiau în case-tip aşezate în şiruri, la Paris şi New York în case de raport care nu aveau neapărat curţi dosnice.

Curţile, murdare, lipsite de soare, închise de jur-împrejur de ziduri, au devenit la Berlin orizontul adulţilor şi locul de joacă al copiilor. Adeseori prima curte nu era decât o trecere către a doua, de multe ori şi a doua ducea spre o a treia, iar cele mai oribile case numărau până la şase curţi dosnice. Aşa arătau casele-cazărmi, care se întindeau la nesfârşit, aproape toate cu câte patru caturi, oferind aceeaşi privelişte dezolantă de-a lungul a mulţi kilometri şi a unor cartiere întregi, mai ales în cartierele Wedding, Moabit şi în partea de răsărit a uriaşului oraş, a cărui populaţie crescuse de la 420.000 de oameni în 1850 la 3, 8 milioane în 1914. Fabricile aveau nevoie de muncitori, iar speculanţii de terenuri construiau locuinţele în aşa fel încât să nu piardă niciun metru pătrat.

„Zicala «Unde e multă lumină e şi multă umbră» se potriveşte de minune oraşelor – spune în limba sa cam învechită marele lexicon Meyer, ediţia 1909 –, şi mai ales oraşelor mari, unde se concentrează întotdeauna multe existenţe necăjite şi desperate, unde, în imediata apropiere a luxului şi opulenţei, îşi au sălaşul jalea şi mizeria; alături de palate doar în parte locuite se poate vorbi de o simţitoare şi apăsătoare lipsă de locuinţe pentru clasele de jos şi chiar pentru cele de mijloc”.

Aerul Berlinului. Berlin, acest parvenit printre metropole, a avut vreme îndelungată mai mulţi duşmani decât admiratori. În evul mediu nu s-a auzit prea mult despre satele de pe Spree – Berlin şi Kölln – care au luat naştere în secolul al XIII-lea şi ulterior, în 1432, s-au unit sub numele de *Berlin*. În 1486 acesta a devenit reşedinţa margrafului de Hohenzollern, iar mai târziu a principilor electori de Brandenburg. Frederic Wilhelm, denumit „Marele principe elector” (care a domnit între anii 1640 şi

1688), a făcut din *Potsdam* a doua sa reşedinţă, dar a construit la Berlin artera Unter den Linden şi, prin primirea hughenoţilor prigoniţi în Franţa, a imprimat oraşului o notă internaţională. În răstimpuri refugiaţii francezi au constituit o cincime din locuitorii oraşului. „Aerul berlinez" era mai liber decât cel din Paris.

Odată cu ascensiunea regatului Prusia, sub Frederic cel Mare, Berlinul s-a dezvoltat impetuos ca centru comercial şi industrial, situându-se, cu cei 100.000 de locuitori ai săi, pe locul doi între oraşele germane, după Viena. Voltaire îl lăuda pentru o anumită monumentalitate a clădirilor. Arhitectul silezian Carol Gotthard Langhaus a construit, între anii 1788 şi 1791, Poarta Brandenburg, operă maiestuoasă aflată la capătul arterei Unter den Linden şi totodată monumentul distinctiv al oraşului.

În 1806, trupele lui Napoleon au intrat în capitala Prusiei. Baronul Percy, medic-general francez, scria în jurnalul său intim [49]: „Ce privelişte grandioasă oferă Berlinul! Poarta Brandenburg şi strada pe care ajungi la ea sunt minunate. Clădirile acestui mare oraş sunt maiestuoase... Bisericile protestante, vechea reşedinţă, cazărmile şi numeroase case particulare dovedesc prin frumuseţea amplasamentului, eleganţa arhitecturii şi cutezanţa dimensiunilor că Berlinul posedă tot atâta gust şi talent ca şi Parisul... Maiestatea sa ne-a ordonat să ne purtăm faţă de berlinezi cu modestie şi consideraţie. Noi ascultăm, dar la fiecare pas suntem tentaţi să-i pocnim, căci aceşti îngâmfaţi nu se jenează să se holbeze necontenit la noi... Austriecii sunt mai capabili decât poporul acesta... Ce-i drept, Viena nu e atât de frumoasă ca Berlinul, dar vienezii sunt mai agreabili decât berlinezii..."

Goethe n-a fost entuziasmat. Ministrul prusian Wilhelm von Humboldt a întemeiat, în 1810, Universitatea din Berlin; primul ei rector a fost Johann Gottlieb Fichte. Berlinul a început să devină un centru spiritual al

Germaniei. Universitatea berlineză a atras şi pe un student de 24 de ani – Heinrich Heine.

În 1822 el adresa iubitei sale avertismentul devenit celebru [50]:

„Copilul meu frumos, nu mă huli şi nici nu mă slăvi-n mulţimea deasă Totul va sta pe bune temelii când ne vom revedea, apoi, acasă”.

La un an după aceasta Goethe scria despre berlinezi [51]: „Trăieşte însă acolo, cum am observat, o speţă de oameni atât de obraznici, încât cu delicateţea nu ajungi prea departe; dimpotrivă, trebuie să fii colţos şi uneori ceva mai brutal ca să te poţi menţine la suprafaţă”.

Helmuth von Moltke, în vârstă de 32 de ani, locotenent-major în Marele stat-major al armatei prusiene, avea în 1833 numai cuvinte de laudă la adresa Berlinului [52]. „Dimineaţa este consacrată activităţii de birou. Spre amiază merită să-ţi scoţi calul pe promenadă, care, atunci când zilele sunt frumoase, aşa cum le avem acum, e într-adevăr strălucitoare. Caii cei mai frumoşi, mulţimea uniformelor şi a echipajelor, ca şi numeroasele femei elegant îmbrăcate şi distinse fac ca această plimbare să fie foarte plăcută…”

Politica braţelor deschise. În a doua jumătate a secolului trecut, capitala Prusiei a întrecut cu mult Viena, mai înţâi ca mărime, apoi, din 1866, şi ca putere politică. În acele împrejurări, Berlinul nu avea concurent serios în problema capitalei. La Berlin se aglomeraseră 830.000 de oameni, în timp ce următoarele mari oraşe – Hamburg, Breslau şi somptuoasele reşedinţe regale München şi Dresda – aveau fiecare sub 300.000 de locuitori. Erau toate situate mult mai departe de centrul Germaniei decât Berlinul şi, în plus, îndărătul tânărului oraş gigantic de pe Spree, de o vitalitate exuberantă, se afla marea putere Prusia.

Dar Berlinul nu era iubit. Mai ales germanii din sud şi hamburghezii au refuzat multă vreme să se supună

oraşului parvenit, plin de lăudăroşi. Trufie, aroganţă, militarism şi incultura se numărau printre reproşurile pe care a trebuit să le îndure Berlinul de la germanii aflaţi între Isar şi Elba.

Berlinezii erau însă de altă părere. Într-un cântec din 1870, care pomenea despre „Hotelul Kaiserhof”, locul de întâlnire al artiştilor, se spunea:

„La fiecare masa un tânăr Goethe…”

Ceea ce îi impresiona pe străini la Berlin nu erau artiştii, îi uimea în primul rând ritmul, nemaiîntâlnit în Europa, în care s-a produs ascensiunea reşedinţei imperiale între anii 1871 şi 1914. Berlinul a devenit cel mai mare oraş industrial şi cel mai important nod de comunicaţii al continentului.

Cu braţele deschise, nu ca vechiul Nürnberg, îi primea metropola pe noii locuitori ai Berlinului, veniţi de pretutindeni, încă din 1880 Berlinul a depăşit cifra de un milion de locuitori. În 1905 numai 40% din locuitorii oraşului erau născuţi acolo, 52% veniseră din Brandenburg şi mai ales din acea parte a Prusiei care se afla la răsărit de Berlin. Fără aceste „braţe deschise” nu se poate naşte o metropolă. Le-a avut Babilonul, Atena şi Alexandria, Roma şi Bizanţul, le-a avut şi Parisul, şi nu mai puţin Viena.

Wilhelm al II-lea a promis că va face din Berlin cel mai frumos oraş din lume. Drept mulţumire, elevii de pe întinsul Germaniei au învăţat pe de rost versurile:

„Îl iubim pe împărat.

La Berlin stă, în palat.

Noi ne-am duce toţi acolo.

Dă-i departe, ce păcat!

Deşi Austen Chamberlain, care avea să fie mai târziu ministru de externe britanic, remarca în 1887 că Berlinul, comparat cu Londra şi Paris, face „o impresie cam provincială” [53], nimeni nu putea contesta în ajunul primului război mondial – indiferent dacă îi convenea sau

nu – că Berlinul devenise o metropolă. Acum putea într-adevăr juca rolul de capitală a unei Germanii care devenise o putere mondială, rol despre care Spengler scrie [54]:

„Capitala… este oraşul al cărui spirit domină ţara. Ţara cu locuitorii ei devin instrumentul şi obiectul acestui spirit director. Ea nu înţelege despre ce este vorba. Nici nu este întrebată. Pretutindeni în acele ţări în care civilizaţia s-a înfiripat mai târziu, marile partide, revoluţiile, cezarismul, democraţia, parlamentul sunt formele prin care spiritul capitalei comunică ţării ce anume trebuie să vrea şi pentru ce trebuie eventual să moară".

Apogeu de scurta durata. Pentru ce anume a trebuit „ţara" să moară în două războaie mondiale nu e prea uşor de spus. În schimb, un lucru e cert: primul război mondial pierdut a transformat antipatia împotriva Berlinului şi a Prusiei în înverşunare, mai ales în sudul Germaniei. Dar Berlinul s-a adaptat cu cea mai mare naturaleţe noului său rol de capitală a republicii, a cărei graniţă răsăriteană se apropiase – conform tratatului de la Versailles –, trecând la 150 km de metropolă. S-a dovedit că oraşul era viabil şi fără curte sau aristocraţie.

Un plan mai vechi, care preconiza extinderea oficială a teritoriului capitalei prin înglobarea marelui oraş Charlottenburg, a altor şase oraşe, până atunci independente, precum şi a 59 de sate, a fost în sfârşit realizat în 1920. Acel conglomerat care făcea corp comun cu oraşul şi pe care oamenii îl numeau de mult Berlin a primit şi oficial această denumire. În statistica teritoriilor urbane oficiale, Berlinul a crescut brusc de la 2, 1 milioane de locuitori la 3, 9 milioane, plasându-se pe locul trei printre marile oraşe ale lumii, după Londra şi New York. Bineînţeles că prin aceasta numărul locuitorilor din raza oraşului nu s-a schimbat cu nimic, iar în ce priveşte suprafaţa reală, neoficială a oraşului, Berlinul a rămas în continuare mai mic decât Parisul. Pe Sena graniţele

oficiale sunt şi azi tot atât de derutante ca şi cele de pe Spree până în 1919.

Într-un fel sau altul, Berlinul era pe atunci ca mărime al treilea sau al patrulea oraş din lume, iar epoca sa de înflorire a cunoscut-o abia după prăbuşirea imperiului. Directorul Institutului „Kaiser Wilhelm” din Berlin-Dahlem se numea, din 1914 până în 1933, Albert Einstein. În prima treime a secolului nostru, datorită „Teatrului german”, condus de Max Reinhardt, şi celui condus de Leopold Jessner, Berlinul era numit „Grosses Schauspielhaus”, fiind oraşul cu cea mai intensă viaţă teatrală din lume, iar după primul război mondial a devenit şi citadela artei cinematografice. În deceniul al doilea trecea

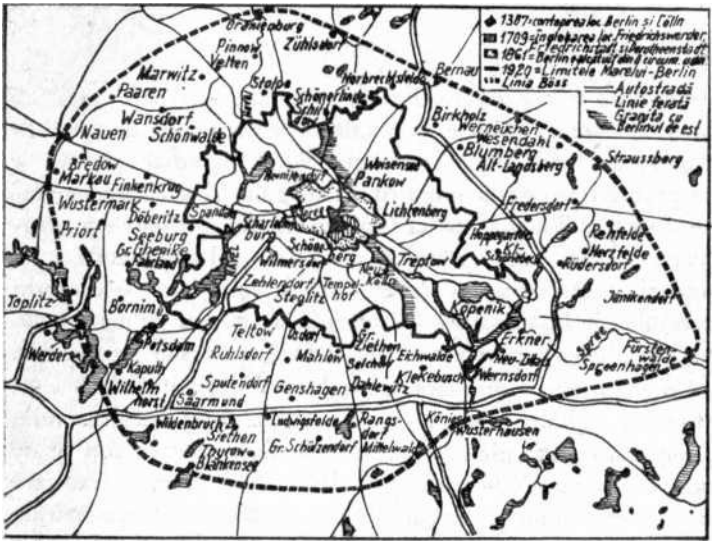

Dezvoltarea Berlinului. Gustav Boss, primar general al capitalei între 1921 şi 1930, şi-a propus să extindă limitele oraşului până la linia punctată – o încercare nereuşită de a pune în sfârşit în concordanţă regiunea, pe care se întindea efectiv oraşul, cu teritoriul administrat în mod oficial de oraş drept oraşul cel mai animat din lume. Prin cabarete se auzeau versurile lui Walter Mehring [55]:

„*Pe calea de sub tei, galop, galop*.

Pălăria-n cap.

În mâna – ceasul.

N-am timp, n-am timp, n-am timp – Spune tot pasula.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE GERMANIEI (Frontierele din 1937. În mii de locuitori)

1910		1939		1963	
1. Berlin	3 730	1. Berlin	4 340	1. Berlin	3 230
2. Hamburg	93 0	2. Hamburg	1 710	2. Hamburg	1 850
3. München	60 0	3. München	84 0	3. München	1 150
4. Leipzig	59 0	4. Köln	77 0	4. Köln	83 0
5. Dresda	55 0	5. Leipzig	71 0	5. Essen	73 0
6. Köln	52 0	6. Essen	67 0	6. Düsseldorf	71 0
7. Breslau	51 0	7. Dresda	63 0	7. Frankfurt	69 0
8. Frankfurt	42 0	8. Breslau	63 0	8. Dortmund	65 0
9. Düsseldorf	36 0	9. Frankfurt	55 0	9. Stuttgart	64 0
10. Nürnberg	33 0	10. Dortmund	54 0	10. Leipzig	59 0

Fostul ofiţer cezaro-crăiesc Sandor Rosenfeld, care şi-a luat pseudonimul de Roda Roda, spunea că dorinţa lui ar fi să ia masa la Viena, să doarmă la Paris, dar *să trăiască* la Berlin, ceea ce era neîndoios un compliment

pentru acest din urmă oraş.

Cafeneaua Kranzler de pe Unter den Linden a cedat o parte din faima sa cafenelei Kranzler de pe Kurfürstendamm, unde, în jurul bisericii memoriale „Kaiser Wilhelm", s-a născut un cartier nou de magazine şi localuri de distracţii şi totodată cel mai elegant cartier din Berlin. Timp pentru distracţii se găsea. Ritmul acesta frenetic căpăta ceva omenesc prin umor şi un dram de autoironie, care mai atenuau îngâmfarea berlinezilor. Nicăieri pe lume nu era o atmosferă mai receptivă la tot ce era nou, nicăieri nu existau mai puţine prejudecăţi ca la Berlin.

Prea puţină înţelegere pentru Alexander platz. Berlinul mai prezenta şi alte avantaje. Până în 1913 au fost aprobate proiecte de construcţii a căror înfăptuire ar fi îngăduit unui număr de 21 milioane de oameni să locuiască în raza oraşului, în 1925 oraşul a hotărât însă ca din suprafaţa sa de 884 km² să repartizeze doar 500 km² pentru construcţii, restul urmând să rămână o dată pentru totdeauna spaţiu verde. Pădurile şi lacurile care pătrundeau adânc în Berlin, clima sănătoasă, precum şi excelentul sistem urban şi suburban de comunicaţii întregeau imaginea unui oraş care pentru cei mai mulţi germani era acum foarte agreabil.

„Berlin – 50°3V latitudine nordică, 13°25 longitudine estică, 20 de gări pentru trenuri de cursă lungă, 121 pentru linii ferate locale, 27 de gări pentru calea ferată de centură, 14 gări pentru calea ferată orăşenească, 7 gări de triaj, tramvai electric, cale ferată aeriană, autobuz..." Astfel înfăţişează medicul neurolog berlinez Alfred Döblin, în romanul său „Berlin Alexanderplatz", chipul Berlinului în 1929, prin prisma lui Franz Biberkopf, negustor ambulant care a apucat pe o cale greşită [56]. „Mai întâi în legătură cu Alex*... Acesta mai există. N-ai ce vedea aici... Dar esenţialul e că există. Şi ce de mai lume se foieşte încoace şi-ncolo. E un noroi îngrozitor deoarece consiliul

municipal al Berlinului e atât de distins şi de uman încât lasă toată zăpada să se topească încetul cu încetul, aceasta transfonmându-se într-o mocirlă infectă de care nimeni n-are voie să se atingă… Şi tramvaiele electrice sunt înţesate de oameni, toţi au ceva de făcut”.

Te trec fiorii când citeşti azi ce scria Döblin la Berlin în 1929, în stilul său brutal şi tipic berlinez, despre pieirea oraşelor [57]. „Iată fostul magazin Hahn, golit, curăţat, evacuat. Numai bucăţile de hârtie roşie mai stau lipite de geamurile vitrinelor. În faţa noastră o grămadă de gunoaie. Pământ ai fost, în pământ să te întorci; noi am clădit o casă minunată, acum nu mai intră şi nu mai iese din ea niciun om. S-au dus Roma, Babilon, Ninive, s-au dus Hanibal şi Cezar – totul s-a dus, nu uitaţi. În primul rând vreau să remarc că în prezent aceste oraşe sunt iar dezgropate, aşa cum ne-o arată fotografiile din ultima ediţie a ziarului de duminică şi, în al doilea rând, că oraşele astea şi-au atins scopul, acum se pot clădi oraşe noi. Doar n-ai să-ţi jeleşti pantalonii vechi dacă sunt ponosiţi şi rupţi, îţi cumperi alţii noi, din asta trăieşte lumea”.

Lapsusuri care dezvăluie adevărul, *false profeţii*. Aşa s-a dus Roma, Babilon, Berlin… Totul a început la 30 ianuarie 1933.

— Prescurtarea berlineză uzuală pentru Alexanderplatz. – *Nota* trad.

Poarta Brandenburg, care văzuse tot felul de evenimente – intrarea lui Napoleon, împăraţi şi regi, parăzi strălucitoare, război civil şi lupte de stradă –, vedea acum o retragere cu torţe, bine organizată şi, ca privelişte, deosebit de impresionantă. Având un lapsus, de care cu siguranţă s-ar fi bucurat Freud, Goebbels spunea în seara aceleiaşi zile, într-un interviu radiodifuzat, că poporul german a fost cuprins de un „delir absurd”.

Hitler a cumpănit o vreme dacă să facă din München „capitala mişcării” şi totodată capitala Reichului, sau dacă să construiască o nouă metropolă, exclusiv după dorinţele

sale. În această privinţă Berlinul a fost mai tare decât el. Hitler a ajuns la concluzia că oraşul ar trebui transformat pentru a deveni demn de el.

„A face din Berlin o capitală cu adevărat reprezentativă este una din cele mai importante sarcini ale celui de-al treilea Reich – a spus Hitler în 1942 [58]. – începând cu gara şi cu şoselele de acces, totul ar trebui să se prezinte astfel încât până şi vienezul să fie copleşit de sentimentul că «aceasta e capitala noastră!». N-am putea lua în nume de rău unui vienez care, venind azi la Berlin, sub influenţa măreţiei peisajului urban din oraşul său natal, ar rămâne dezamăgit de Berlin…”

Cu altă ocazie, Hitler profetiza: „După zece ani, cine nu va fi văzut noul Berlin nu va mai putea spune că de fapt cunoaşte minunile lumii” [59]. Când în 1940 a fost timp de trei ore la Paris, Hitler a ordonat imediat ca lăţimea celor două artere monumentale proiectate pentru Berlin să fie mărită la 120 m. (Una dintre artere a găsit-o aproape terminată şi a denumit-o Magistrala est-vest; Magistrala nord-sud n-a fost construită).

La punctul de intersecţie al celor două magistrale trebuia să se înalţe un arc de triumf de „proporţii cu adevărat gigantice”, aşa cum era la modă în cel de-al treilea Reich. Fiecare coloană a arcului de triumf urma să se sprijine pe o placă de fundaţie cu suprafaţa de 90X170 m. Chiar în 1940, în timp de război, Hitler a dispus să se construiască în Berlin-Tempelhof un bloc de beton, în greutate de 12.000 de tone, care trebuia să confirme dacă solul nisipos al Mărcii Brandenburg poate să suporte construcţiile plănuite de el.

În presa berlineză din 1938 aceste planuri se reflectau în felul următor [60]: „Noi, berlinezii, aflăm cu mândrie şi bucurie din comunicatul inspectorului general al construcţiilor” (Albert Speer) „că utilităţii i se va adăuga acum şi o măreţie plină de demnitate. O verigă se îmbină cu cealaltă într-o omogenitate uimitoare. Un oraş nou

creşte după o concepţie nouă, care îmbină ordinea cu frumuseţea. Se face ceva temeinic, aşa cum de altminteri se întâmplă în toată ţara”.

Eternul „ceterum censeo...” Da, într-adevăr, s-a făcut ceva temeinic. Berlinul a fost preschimbat în cel mai întins pustiu de dărâmături din câte au existat vreodată. Köln şi Dresda, Hiroshima şi Nagasaki au avut un procent şi mai mare de clădiri distruse, iar o nivelare a terenului pe care s-a aflat cândva o aşezare omenească, o operaţie atât de desăvârşită ca cea realizată de asirieni la Babilon sau de romani la Cartagina nu s-a mai produs în timpurile moderne, cu excepţia unor localităţi ca Oradour sau Lidice. Dar toate aceste oraşe au fost mult, mult mai mici decât Berlinul. Din Berlinul pe care Hitler voia să-l facă „capitala lumii” şi să-l boteze *Germania*, pentru ca toate popoarele „de rasă germanică” să-l poată recunoaşte drept inima lor [61], din acest oraş n-a mai rămas cât vedeai cu ochii decât un câmp de ruine.

Multe oraşe au fost distruse în cursul luptelor, dar acesta este un capitol al istoriei războaielor. De altfel, înainte vreme se obişnuia ca oraşele inamicului să fie distruse *după ce* acesta era înfrânt: ceterum censeo Carthaginem esse delendam. În al doilea război mondial s-a făcut pentru prima oară încercarea de a îngenunchea duşmanul nimicindu-i din văzduh oraşele încă necucerite.

Într-o anumită măsură această încercare era, din punct de vedere militar, justificată, deoarece industria, transporturile şi puterea de stat sunt concentrate în oraşe. Dar adoptarea hotărârii a fost vădit determinata de o oarecare „magie a oraşului”, de credinţa că inamicul n-ar putea supravieţui distrugerii oraşelor sale, că nimicirea lor l-ar paraliza pentru totdeauna, că

Berlin, 1 mai 1945.

a nu mai avea oraşe ar fi o ruşine cumplita şi că, abstracţie făcând de orice considerente utilitare, este bine să-i distrugi oraşele.

Aşa se face că în toamna anului 1940, Hitler a vrut „să radă de pe faţa pământului" oraşele Angliei. Dar cum oraşele Angliei erau incomparabil mai mari decât capacitatea aviaţiei militare germane, tentativa a eşuat, aşa încât „raderea de pe

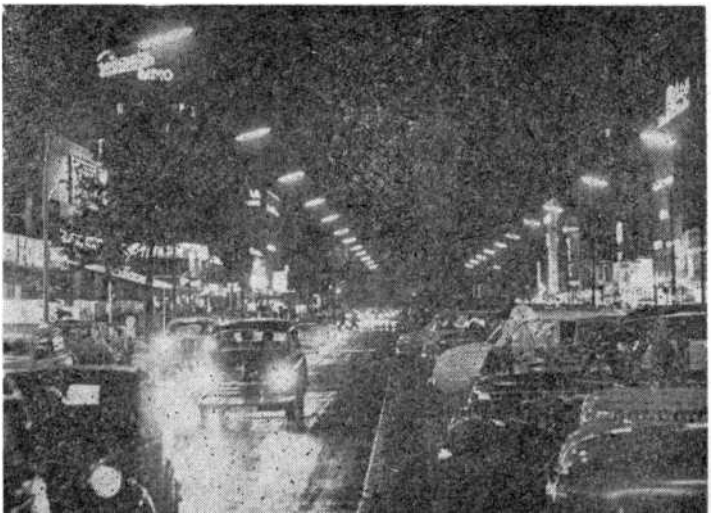

Viaţa îşi urmează cursul. Berlin 1957: Kurfürstendamm şi Gedächtniskirche, al cărei turn a fost retezat de un obuz (Foto Ullstein)

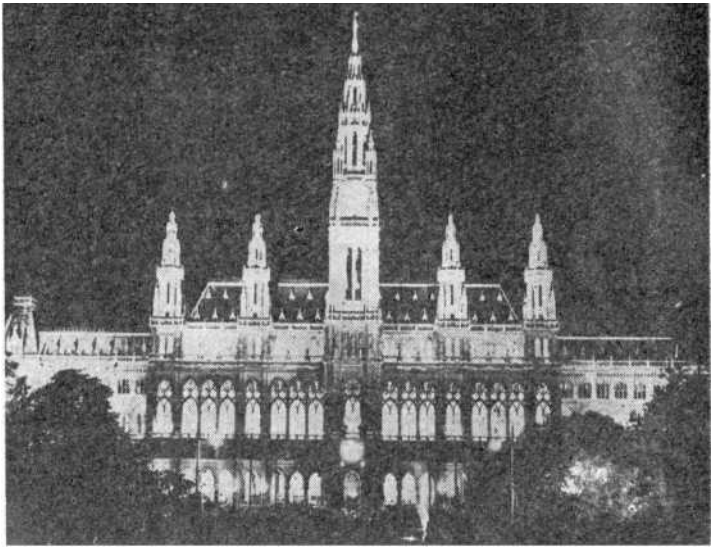

Primăria din Viena – una din acele instituţii în care trebuie să-şi găsească rezolvarea problemele unui oraş gigantic (Foto Keystone)

faţa pământului i-a reuşit într-un singur caz – cel al oraşului *Coventry*. La Varşovia SS-iştii au reuşit să facă

acelaşi lucru, dar fără bombe.

Producţie record printre ruine. Când, trei ani mai târziu, englezii şi americani au avut la rândul lor o puternică forţă aeriană, ei şi-au luat revanşa. Anul 1943 a început cu distrugerea sistematică a marilor oraşe germane. E drept că acest lucru le-a reuşit, dar el nu a hotărât soarta războiului. Dimpotrivă, stăpâniţi parcă de iluzia proprie antichităţii că nimic n-ar fi mai important decât distrugerea oraşelor, englezii şi americanii s-au încăpăţânat să aplice tactica „covorului de bombe" chiar şi atunci când inutilitatea ei militară devenise de mult evidentă.

Un martor a cărui imparţialitate nu poate fi pusă la îndoială, australianul Chester Wilmot, participant la război şi totodată istoric al războiului, arată în cartea sa „Bătălia pentru Europa" că prin distrugerea oraşelor în ultimii ani ai războiului, industria germană de armament n-a suferit pagube foarte serioase. Ea a atins cel mai înalt nivel de producţie în vara anului 1944, când majoritatea marilor oraşe germane erau de mult transformate în ruine.

„În octombrie 1944 Royal Air Force a aruncat de două ori mai multe bombe asupra oraşelor germane decât în oricare altă lună anterioară, dar pagubele pricinuite industriei de război duşmane nu au crescut în mod corespunzător" – scrie Wilmot [62]. Citându-l pe mareşalul englez de aviaţie Harris, el continuă: „În oraşele pustiite nu mai puteau fi produse noi distrugeri decât printr-o enormă risipă de bombe, patru până la cinci mii de tone de fiecare raid. Dar şi atunci deseori rezultatele nu erau pe măsura aşteptărilor. Cele mai eficace raiduri ale unităţilor speciale de bombardiere erau cele care provocau mari incendii, cum a fost cel din iulie 1943 la Hamburg. În oraşe cum sunt Köln şi Essen nu mai rămăsese însă nimic ce ar fi putut arde, iar bombele explozive, care pricinuiseră pustiiri înfricoşătoare atunci când clădirile mai erau nevătămate, acum n-au mai făcut altceva decât să

răscolească încă o dată mormanele de dărâmături”.

Distrugerea Dresdei. Prăbuşirea industriei germane de armament s-a produs însă fulgerător în faza finală a războiului, atunci când aliaţii au trecut, în cele din urmă, la concentrarea bombardamentelor asupra rafinăriilor de petrol şi a nodurilor de comunicaţii. Ceea ce a dat armatei germane lovitura de graţie au fost distrugerea transporturilor de aprovizionare şi catastrofala lipsă de carburanţi.

Ministrul german al armamentului, Albert Speer, confirma această stare de lucruri într-un memoriu înaintat lui Hitler la 18 martie 1945 [63]: „Aviaţia militară duşmană a continuat să-şi concentreze atacurile asupra instalaţiilor de transport. Drept consecinţă, transporturile noastre economice au scăzut simţitor… Trebuie deci să ţinem cont de faptul că într-un răstimp de patru până la şase săptămâni economia germană se va prăbuşi definitiv”.

Dar nu întotdeauna au decis considerentele privitoare la eficienţa militară a bombardamentelor. La 13 februarie 1945, în marţea de lăsata secului, bombardiere britanice şi americane au săvârşit cel mai pustiitor atac aerian din istorie – au distrus *Dresda*, care până atunci fusese cruţată şi pe ale cărei străzi se îmbulzeau refugiaţii din Silezia. Sub ploaia de bombe şi uraganul de foc au fost ucişi în câteva ore peste 200.000 de oameni, de două ori mai mulţi decât au pierit mai târziu în bombardamentele de la Hiroshima şi Nagasaki luate la un loc. La Dresda s-au adunat mai multe cadavre decât au lăsat vreodată în urma lor într-un oraş Genghis-han şi Timur.

Fireşte, Dresda devenise din punct de vedere strategic un obiectiv interesant odată cu apropierea fronturilor – care au făcut ulterior joncţiunea lângă Torgau pe Elba –, iar distrugerea tuturor gărilor şi a depozitelor de materiale, poate chiar şi a cartierelor de locuinţe învecinate, era, din punct de vedere militar, cu totul justificată. Dar gările nici nu au fost vizate.

ele s-au prefăcut în dărâmături ca rezultat secundar, pentru că nu mai puteau rămâne în picioare atunci când tot oraşul a fost transformat într-un morman fumegând de moloz. Unităţile de bombardiere aliate şi-au demonstrat la Dresda posibilităţile, au făcut ceea ce ar fi vrut să facă Hitler dacă ar fi dispus de forţa necesară.

În prezent, mulţi militari se întreabă: „Şi ce am face azi cu rachetele noastre atomice dacă toţi oamenii ar trăi în sate?" Iar dacă ar izbucni un război, bombele atomice ar exploda tot deasupra oraşelor, deşi ele nu ar putea decide soarta războiului pentru că uzinele producătoare şi bazele de unde sunt lansate rachetele atomice se află, invulnerabile, sub pământ sau sub apă. După cât se pare, generalii nu se pot dezbăra de o idee care îşi are rădăcinile în regatul Babilonului, în Grecia şi Roma, şi anume că statul ar consta numai din oraşele sale. Aşa se explică de ce toate cataclismele naturale luate la un loc nu au făcut atâtea ravagii în oraşe câte a făcut omul.

Odată cu căderea Berlinului a murit şi Hitler.

La 2 mai ruşii au devenit stăpânii Berlinului, aşa cum au mai fost o dată, în 1760, în timpul războiului de şapte ani. În iunie 1945, americanii, englezii şi francezii au ocupat trei cincimi din oraş, grupate în partea de vest.

Necrolog urât. Şi din nou deasupra ruinelor s-a revărsat ura. Cel care avea să fie mai târziu şeful serviciului secret american, Allen W. Dulles, fratele secretarului de stat John Foster Dulles, publica la 11 mai 1946 în revista americană „Colliers" un articol intitulat „Goodby, Berlin": „Berlinul a întruchipaţ, ca şi Cartagina, spiritul cuceririi distrugătoare. A pierdut dreptul de a fi capitala viitoarei Germanii... Oraşul n-are o istorie cu adevărat, n-are nici fizionomie, nici arhitectură şi nici farmec". Dulles era de părere că dărâmăturile din centrul oraşului ar trebui păstrate în chip de „monument dedicat naziştilor şi Prusiei".

Într-o revistă din Stuttgart a apărut în 1946 un „Salut

Berlinului”, în care se spunea [64]:

„Berlin, ce chin Te-ai dus, Berlin Dar ne-ai rămas drept capitala!

E-a decadenţei procopseală.

E-a patra oară câţi închin Blestemul meu, mare Berlin.

Ale cărui fibre zac în spiritul prusac Un neam! O cocă!

Monolitică rocă!

Berlinărie şi tiranie /*

În decembrie 1946 un om politic cu ambiţii şi perspective, pe nume Konrad Adenauer, preşedintele Uniunii creştin-democrate din zona britanică, declara [65]: „Noi, cei din apus, respingem multe din ceea ce este de obicei denumit „spirit prusac”. Capitala Germaniei ar trebui – cred – să se afle mai degrabă în sud-vest decât la Berlin, situat la răsărit... Cine face din Berlin noua capitală creează spiritualiceşte o nouă Prusie”.

De două ori s-a încercat la Berlin *să se făurească* istoria universală. Din cauza acestor încercări, Berlinul şi jumătate din Europa s-au prăbuşit. Acum berlinezilor le este sortit să fie *obiect* al istoriei universale, dar ei continuă să se afle în centrul atenţiei, iar faptul acesta îi mai consolează puţin.

CAPITOLUL V

TURNURILE BABILONIENE DIN NEW YORK

Oraşul oraşelor, New York, se află în America. Şi atunci când, în jurul anului 1500, spaniolii au năvălit în Lumea nouă, existau acolo două oraşe care pentru concepţiile din acea vreme erau gigantice – Tenochtitlăn şi Cuzco. În schimb, în 1800 exista în cele două Americi un singur oraş mare, se numea Potosi, dar azi puţini sunt cei care ştiu de existenţa lui. Thomas Jefferson, preşedintele S.U.A. din 1801 până în 1809, spunea chiar [66]: „Dacă am

locui înghesuiţi în oraşe mari ca în Europa, am fi corupţi cum sunt cei din Europa şi ne-am devora reciproc, aşa cum se întâmplă în Europa”.

Babilonienii Americii. În Lumea veche trăiesc oameni de aproximativ 600.000 de ani, în Lumea nouă abia de circa 25.000 de ani. Prin fâşia de pământ care lega pe atunci Siberia de Alaska, mongolii au pătruns în continentul imens şi nepopulat. După multe milenii, ei au atins vârful său sudic, Patagonia şi Ţara de Foc. Începuturile civilizaţiei lor şi construcţia oraşelor lor au fost foarte asemănătoare cu cele din Lumea veche.

Cele mai vechi civilizaţii superioare ale Americii, cunoscute de noi, s-au ivit în urmă cu circa 1.500 – 1 900 de ani, – pe malul sudic al lacului Titikaka în Bolivia de azi (ruinele tempicior de la *Tiahuanacö*) şi pe teritoriul actualelor state-Guatemala şi Honduras din America Centrală, unde trăiau triburile maya. Acestea aveau multe elemente comune cu babilonienii şi egiptenii: irigarea artificială, întemeierea de oraşe, un înalt nivel în privinţa construcţiei templelor, hieroglifele, precum şi uimitoare realizări în domeniul astronomiei, matematicii şi în calcularea calendarelor.

Mayaşii nu se hrăneau cu grâu şi curmale ca babilonienii, ci cu porumb, fasole şi cartofi; cultivau de asemenea piper, cacao şi tutun. La fel ca pe Eufrat şi Nil, preoţii erau la ei totodată stăpânitorii lumeşti ai statelor-oraş, din care se compunea aşa-numitul *Imperiu vechi* al mayaşilor. Chiar şi semnul distinctiv al oraşelor era acelaşi ca în regatul Babilonului – piramida în trepte.

Centrele unde au fost găsite cele mai grandioase ruine ale civilizaţiei maya timpurii se numesc azi *Copan*, *Palenque* şi *Tikal*. Cum anume se numeau pe vremea când mai erau oraşe pline de viaţă, ştim tot atât de puţin ca despre Mohenjo-Daro de pe Ind. Nu le-a distrus nimeni – s-au năruit şi jungla le-a acoperit. Toate cercetările întreprinse atestă că într-o bună zi, între anii ’600 şi 900

e.n., aceste oraşe bogate au fost părăsite intacte, că n-au murit de o moartă lentă ca Babilonul şi vechea Romă, ci au rămas dintr-odată fără ţipenie de om, aşa cum vedem azi în filmele ştiinţifico-fantastice care ne îngrozesc cu priveliştea înspăimântătoare a unor oraşe devenite pustii după contaminarea cu radiaţii atomice.

Mai multe lăcaşuri închinate cultului decât cartiere de locuinţe. Asupra cauzelor acestei migraţiuni în masă nu există decât presupuneri. Cea mai răspândită susţine că populaţia maya nu cunoştea plugul şi că ar fi rămas la stadiul răscolirii pământului cultivat cu băţul. Cu o tehnică atât de primitivă era imposibil să hrăneşti vreme îndelungată oraşe mari, oricât de fertil ar fi fost solul tropical. Când pământul a fost secătuit, mayaşii au părăsit pur şi simplu oraşele, plecând în nordul sălbatic, adică în jumătatea nordică a marii peninsule Yucatăn (în sud-estul Mexicului), unde şi-au construit noi oraşe, şi mai somptuoase.

Cele mai mari şi mai puternice au devenit acum *May apari*, *Urmal* şi, în primul rând, *Chieben Itzá*, unde existau o mulţime de temple, piramide şi palate ale preoţilor, înălţate pe terase impunătoare. În umbra lor locuia masa populaţiei în colibe din lut sau din frunziş. Întocmai ca la Memfis şi Teba.

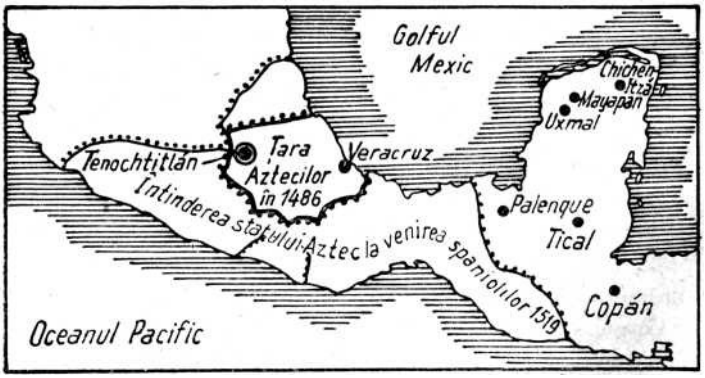

clădirile destinate cultului ocupau o suprafaţă mai mare decât cartierele de locuinţe. Arhitectura, artele

plastice şi ceramica au cunoscut aici, împreună cu astronomia – între secolele al XI-lea şi al XIII-lea – o înflorire superioară celei din majoritatea oraşelor Europei, care abia atunci se deşteptau încet din bezna medievală.

E drept că triburile maya practicau sacrificarea de vieţi omeneşti, deşi probabil nu într-o formă atât de crudă ca aztecii, vecinii lor de mai târziu de la nord-vest. Implorând zeii să trimită ploaie, azvârleau, pentru a le face plăcere, o fecioară vie de pe o stâncă sau o aruncau într-un rezervor de apă.

Dar cuceritorii spanioli au găsit şi aceste oraşe maya în curs de decădere. O răscoală a locuitorilor din Urmal şi Chichén Itzá împotriva dominaţiei Mayapănului, izbucnită probabil în 1441, a dezlănţuit un război civil sângeros, care a slăbit în aşa măsură *Imperiul nou* al mayaşilor, încât spaniolii n-au mai avut nevoie să lupte.

Toynbee scrie despre oraşele maya [67]: „Ruinele uriaşe şi clădirile publice, admirabil ornamentate, care s-au păstrat până în zilele noastre, se află departe de orice aşezare omenească, în mijlocul pădurii tropicale. Pădurea aceasta le-a înghiţit ca un monstru antediluvian şi le digeră acum într-o linişte trândavă… lespezile de piatră, cioplite cu migală, sunt dislocate încet, dar cu o precizie implacabilă de rădăcinile pădurilor… Trebuie să fi fost o vreme când aceste vaste clădiri publice s-au aflat în centrul unor mari oraşe dens populate; o vreme când aceste oraşe erau aşezate în mijlocul unor câmpii întinse şi cultivate cu grijă… Pădurea a înghiţit mai întâi câmpiile, apoi casele şi în cele din urmă chiar palatele şi templele”.

Suntem aici şi aici vom rămâne. Ceea ce a săvârşit aici jungla au avut grijă să săvârşească la *Tenochtitlán* spaniolii. Tenochtitlán, capitala imperiului aztec, avea 2000 de temple şi peste 300.000 de locuitori, o cifră a populaţiei care va fi atinsă din nou în America abia în secolul al XIX-lea.

Oraşul Tenochtitlán a luat fiinţă în secolul al XIV-lea.

Era aşezat la o altitudine de 2 260 m pe o insulă a lacului Texcoco, în centrul înaltelor platouri mexicane. Insula, cu o întindere de patru kilometri pătraţi, era o fortăreaţă aproape inexpugnabilă.

La 21 aprilie 1519, nobilul spaniol Fernando Cortez, în vârstă de 34 de ani, a debarcat pe coasta răsăriteană a Mexicului cu 11 vase pentru a cuceri ţara. Voind să le arate oamenilor săi că n-aveau altă alegere decât victoria sau moartea, el a ordonat distrugerea vaselor. Apoi, tot ca simbol al hotărârii spaniolilor de a rămâne acolo, a întemeiat un oraş.

Cortez a delimitat o bucată de pământ dreptunghiulară şi în centrul ei a marcat „piaza” (piaţa, forul); apoi au fost stabilite amplasamentele pentru biserică, primărie şi clădirile publice. Cea dintâi construcţie ridicată a fost însă zidul, pentru care Cortéz însuşi a cărat primele pietre. În afară de zid a fost ridicată şi o spânzurătoare. Această sărăcăcioasă aşezare Cortez a botezat-o „Oraşul bogat al adevăratei cruci” – *Villa Rica de la Vera Cruz*. În „piaza” oraşului el a numit administraţia municipală, compusă din patru persoane, care s-au revanşat conferindu-i lui Cortez titlul de guvernator al „Noii Spanii”, ce urma abia să fie cucerită.

Deocamdată oraşul cuprindea doar zidul, locul rezervat bisericii şi piaţa delimitată, unde s-au făcut o serie de numiri în funcţii fictive.

La începutul epocii moderne Cortez a demonstrat cum au luat probabil naştere odinioară coloniile greceşti din Asia Mică şi Italia sau cele feniciene din Africa. El a arătat, de asemenea» că ideea de oraş poate fi realizată chiar şi fără case sau locuitori. Important este ca din natura informă să se delimiteze suprafaţa pe care omul să-şi impună puterea şi legile. Zidul era de ajuns – era simbolul luării în stăpânire, al perseverării şi al stabilităţii: suntem aici şi aici vom rămâne.

Cei 150 de oameni lăsaţi acolo de Cortez drept

garnizoană şi-au încropit din resturile vaselor distruse primele lor colibe. Astăzi locuiesc la *Veracruz* – cel mai important port de pe coasta răsăriteană a Mexicului – 140.000 de oameni.

Cortez şi Montezuma. Cu 15 cavalerişti, 400 de infanterişti şi 6 tunuri Cortez a urcat munţii, îndreptându-se spre Tenochtitlan. Triburile de indieni care se simţeau asuprite de cruda clasă stăpânitoare a aztecilor i s-au alăturat ca aliaţi. La 8 noiembrie 1519 a putut pătrunde în Tenochtitlan fără lupte, datorită unei împrejurări de necrezut: aztecii nu erau siguri dacă în persoana lui Cortez nu-l aveau în faţă pe propriul lor zeu protector – Quezalcoatl –, pe care şi-l reprezentaseră întotdeauna ca pe un bărbat înalt cu o barbă încadrând un obraz de o culoare izbitor de deschisă.

Spaniolii au rămas uimiţi de bogăţia şi dimensiunile oraşului insular, legat de uscat prin trei diguri. Digurile erau pe alocuri întrerupte de poduri ce puteau fi ridicate. Un mare apeduct, care trecea pe deasupra lacului sărat, aducea apă dulce în oraş. Alimentele erau transportate cu ajutorul unor bărci mari.

Semnul distinctiv al oraşului Tenochtitlan era o uriaşă piramidă-templu. În vârful ei, după cum au descoperit spaniolii cu groază, aztecii aduceau zeilor jertfe omeneşti. Pe piatra sacră prizonierii erau ţinuţi de cinci preoţi, iar un al şaselea, cu un cuţit de piatră, le deschidea de vii cavitatea abdominală, strecura printre coaste mâna îndărătul inimii palpitânde, pe care o smulgea şi o ardea apoi în onoarea zeului soarelui. Evaluările cu privire la numărul anual al victimelor supuse acestei morţi îngrozitoare variază între 20.000 şi 100.000. Aztecii credeau că numai în felul acesta îşi pot asigura în fiecare dimineaţă răsăritul soarelui. Jertfele omeneşti ale cartaginezilor au fost cu mult întrecute de numărul celor sacrificaţi pe lacul Texcoco. Dar în timp ce cartaginezii îşi ardeau propriii lor copii, aztecii purtau războaie pentru a-

şi procura prizonierii necesari sacrificării.

După şase zile petrecute în oraş, spaniolii au atacat în mijlocul oraşului pe propria lor gazdă, regele aztec Montezuma, şi l-au pus în lanţuri. Dar atunci când Côrtez a plecat în graba spre ţărm pentru a se răfui acolo cu un corp expediţionar spaniol a cărui debarcare însemna apariţia unui concurent nedorit, la Tenochtitlan a izbucnit o răscoală împotriva garnizoanei spaniole. Pentru a potoli poporul răsculat, Montezuma este somat de spanioli să liniştească poporul, dar un supus indignat îl răneşte mortal cu un pietroi. Suferind pierderi înspăimântătoare, spaniolii fug de pe insulă pe ţărm. Mulţi, mai ales cei ce şi-au atârnat de gât aur şi giuvaeruri, s-au înecat. Alţii au căzut prizonieri şi au murit sub cuţitul de piatră al preotului.

După o jumătate de an, Cortez se afla din nou în faţa oraşului Tenochtitlan. De data aceasta, asamblându-şi vasele cu pânze, aduse demontate, a început asediul atât de pe uscat, cât şi de pe apă. Indienii s-au apărat cu o înverşunare fără seamăn. Spaniolii au înaintat de-a lungul digurilor, metru cu metru, dărâmând fiecare casă cucerită. După 93 de zile, la 13 august 1521, uriaşul oraş Tenochtitlan, „cel mai frumos oraş din lume”, cum o spunea însuşi Cortez, a încetat să mai existe [68]. Cucerirea Americii de către europeni a început cu distrugerea celui mai mare oraş al ei.

Pe dărâmăturile lui, spaniolii au construit oraşul México. Lacul Texcoco s-a transformat într-o mlaştină în care oraşul de azi – cu 5 milioane de locuitori – se scufundă centimetru cu centimetru, spre desperarea arhitecţilor.

Buricul pământului. Celălalt vechi şi mare oraş al Americii a fost *Cuzco*, situat în actualul Perú. A fost capitala incaşilor, stăpâni peste cel mai mare imperiu al continentului. La altitudinea uimitoare de 3 380 m, pe un podiş arid – mai înalt decât Etna sau oricare pisc din Dolomiţi – trăiau aproximativ 200.000 de oameni, mai

mulţi decât avea în acea vreme Veneţia, cel mai bogat oraş al Europei. Casele lor, construite din lut bătătorit, se înşirau pe străzi rectilinii, care se încrucişau în unghiuri drepte. De-a lungul străzilor, pe mijloc, se întindea câte un şanţ cu apă pietruit.

În prelucrarea pietrei, indienii podişului peruvian, care nu dispuneau de alte unelte în afară de topoare de aramă, dălţi de bronz şi ciocane de piatră, au obţinut realizări pe care nici azi nu le putem explica. Ca toţi locuitorii băştinaşi ai Americii, nu cunoşteau nici carul şi nici măcar roata; nu cunoşteau nici caii şi nici vitele. Animalul lor de povară – şi totodată cel mai important animal domestic – era lama, care nu poate purta nici măcar un om în spinare.

Cu toate acestea deplasau blocuri de granit, cântărind tone, cu un diametru de 5 m, şi reuşeau să le ridice unele peste altele, înălţând ziduri impunătoare. În munca lor, care dura probabil decenii, se ajutau de nişte pârghii primitive de bronz, din care s-au găsit modele felurite. Blocurile, deşi nu de o formă simetrică, aveau suprafeţele neted cioplite şi erau aşezate şi potrivite cu atâta precizie, încât nici chiar astăzi nu-ţi poţi vârî degetul cel mic acolo unde fac joncţiunea.

Din asemenea blocuri erau construite templele gigantice, precum şi casele nobilimii şi ale preoţimii. În centru se afla marele „loc al bucuriei”. Drept o minune a oraşului Cuzco era socotit templul soarelui, ale cărui ziduri de piatră erau complet îmbrăcate cu plăci de aur şi argint. Lângă templu se afla o grădină plină cu reproduceri din aur masiv, reprezentând pietre, plante şi animale; ele nu erau expresia unei bogăţii ostentative, ci un omagiu adus zeului suprem – soarele –, aurul strălucitor fiind venerat ca întruchiparea lui lumească. Acoperişul templului soarelui era din paie.

Denumirea de Cuzco este una din cele mai semnificative pe care le-a purtat vreodată un oraş; ea

înseamnă „buricul pământului”. Oraşul era situat în centrul ţării incaşilor, care se întindea pe o lungime de 2.500 km, de la actualul stat Ecuador până în mijlocul republicii Chile, şi era, în mic, o copie a acestei ţări. Partea de nord a oraşului Cuzco, de pildă, simboliza provinciile nordice ale statului, şi cine venea de acolo în capitală, trebuia să-şi caute locuinţă în cartierul de nord al oraşului.

Un porcar împarte bare de aur. Incaşul – cuvântul nu desemna de fapt poporul, ci pe stăpânitorul lui – avea mai multe soţii, dar moştenitorul tronului era ales întotdeauna din descendenţii proveniţi din căsătoria regelui cu propria sa soră, la fel ca în Egipt pe vremea Cleopatrei. Viaţa incaşului şi cea a preoţilor era pusă în slujba zeului soarelui, viaţa poporului de rând – în slujba incaşului şi a preoţilor. Indienii recoltau porumb, cartofi, fasole şi alte roade de pe terase artificial amenajate şi irigate. Lucrau într-un fel de colhozuri, în care au înfăptuit „societatea fără clase”, ca în prezent comuniştii. Clase nu existau, cu excepţia celei superioare.

Poporul acesta răbdător şi sărac, care număra mai multe milioane, a fost subjugat prin surprindere de 168 de aventurieri spanioli, în frunte cu un analfabet, fostul porcar Francisco Pizarro, în vârstă de 55 de ani. În noiembrie 1532 incaşul Atahualpa a fost atacat în oraşul *Cajamarca*, situat la o altitudine de 2 860 m în Anzi, luat prizonier şi în cele din urmă executat, cu toate că plătise o sumă fabuloasă pentru a fi eliberat: a umplut o cameră lungă de 5 m şi lată de 3 m cu aur până la înălţimea la care ajungea cu vârfurile degetelor. Coloane nesfârşite de hamali cărau comorile din temple şi palate în închisoarea stăpânului lor. Cum încăperea tot nu s-a umplut, Atahualpa şi-a respectat promisiunea completând cantitatea cerută cu ajutorul a 700 de plăci de aur luate din templul soarelui din oraşul Cuzco.

Pentru a putea împărţi prada în mod echitabil, Pizarro a poruncit să se topească plăcile de aur, vasele şi

obiectele de cult; fiecare dintre oamenii săi a primit bare de aur în greutate de 25 până la 50 kg. Preţurile s-au adaptat foarte repede acestui gen de etalon-aur – un pieptar pe care un spaniol îl cumpăra de la altul preţuia un funt de aur.

La un an după aceasta, conchistadorii au intrat şi în capitala

Cuzco, trecând imediat la jefuirea ei. În 1536 indienii s-au răsculat împotriva garnizoanei. După un an de lupte, din capitala incaşă au mai rămas doar zidurile templelor şi ale palatelor, care ar rezista probabil şi unei bombe atomice. Capitala viceregatului Perú – care cuprindea până în secolul al XVIII-lea aproape toate posesiunile spaniole din America de Sud – a devenit *Lima*, întemeiată de Pizarro în zona de coastă.

„Buricul pământului" este astăzi un orăşel arid şi rece, cu 65.000 de locuitori, cu biserici, mănăstiri spaniole şi o universitate, situat sus în lanţul Anzilor (cea mai călduroasă lună înregistrează temperaturi asemănătoare cu cele ale lunii mai în Europa centrală). Trenul ce leagă oraşul Cuzco de litoral produce o impresie aproape şi mai stranie decât blocurile ciclopice de piatră pe care o civilizaţie distrusă le-a lăsat nimicitorilor ei ca un avertisment mut.

Inexpugnabil şi totuşi căzut în ruina. Spre *Machu Picchü* nu duce niciun tren şi nicio şosea. La o sută de kilometri nord-vest de Cuzco, pe o terasă stâncoasă a versantului răsăritean din lanţul Anzilor, americanul Hiram Bingham a găsit în 1911 un mare oraş intact în care nu locuiau oameni. Acoperişurile de paie ale caselor şi templelor au putrezit şi au fost împrăştiate de vânt, dar din pereţii din blocuri albe de granit, construiţi după metoda incaşilor, din zidurile oraşului, din cele peste o sută de trepte ale uliţelor şi din numeroasele terase artificiale nu lipseşte nicio piatră. În văgăunile stâncilor, deasupra oraşului mort în care mişună şerpii, zăceau mumii – unica

amintire despre o viaţă ce fremătase cândva aici.

Se pare că oraşul Machu Picchü, astăzi mort, a fost ultimul refugiu al incaşilor; după executarea lui Atahualpa, aceştia s-au menţinut acolo încă 39 de ani. Au fost conduşi de Manco Capac, un frate al lui Atahualpa, şi de cei trei fii ai săi. În 1572, cel mai tânăr dintre ei, Túpac Amaru, s-a dus, nesilit ţie nimeni, la Cuzco, unde, după un simulacru de proces, spaniolii l-au executat.

Cucerirea fortăreţei sale Machu Picchü ar fi fost practic imposibilă. Ea se afla aşezată pe un promontoriu. Trei din laturile acestuia coboară vertical 600 m până la cataractele învolburate ale râului Urubamba, iar dinspre latura a patra nu se putea ajunge la Machu Picchü decât escaladând o periculoasă creastă stâncoasă. Poate că nici până azi nu am fi ştiut nimic despre Machu Picchu dacă în persoana lui Bingham nu s-ar fi îmbinat un arheolog şi un pasionat alpinist.

Zidurile incaşilor nu au decât aproximativ 600 de ani şi n-au avut încă timp să-şi dovedească rezistenţa peste milenii. Dar cine le vede va înclina să aprecieze că aceste ziduri vor supravieţui chiar şi piramidelor Egiptului.

Argint din Potosi. Straniile oraşe ale vechii Americi au fost totuşi întrecute în ciudăţenie de un oraş pe care l-au întemeiat spaniolii în 1546 – *Potosi*. Cu un an mai înainte, păstori indieni descoperiseră că muntele Cerro de Potosi din Anzii bolivieni, înalt de 4 680 m, conţinea argint. Descoperirea au vândut-o spaniolilor, despre a căror lăcomie pentru aur şi argint se răspândise repede vestea.

Spaniolii au construit la poalele muntelui de argint, la o altitudine de 4 020 m, o aşezare pentru mineri indieni. Iar cum zăcămintele de argint s-au dovedit a fi imense, în decurs de doi ani numărul locuitorilor din Potosi a ajuns la 14.000. În 1611 erau 160.000. În pustiul lipsit de vegetaţie al podişului bolivian, unde soarele e arzător, iar nopţile geroase, la o înălţime ce depăşeşte piscul Eiger sau Piz Palii, s-a aflat timp de două secole cel mai mare oraş al

Lumii noi.

Argintul scos din cupola muntelui străpuns de puţuri de mină a luat drumul Seville! şi Madridului. Transportul se

Ţara Incaşilor

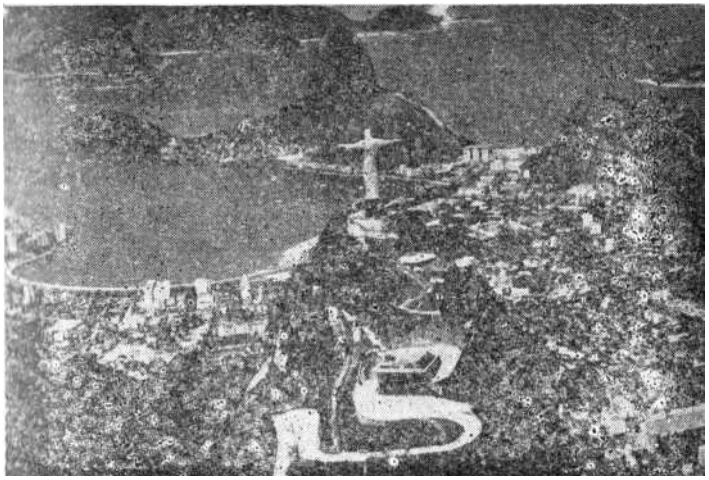

Rio de Janeiro: vedere panoramică în care se poate distinge statuia lui Hristos din vârful dealului Corcovado (704 m), care se înalţă din mijlocul oraşului, precum şi

vestita „căpăţână de zahăr” (385 m). În 1960 Rio de Janeiro şi-a pierdut rangul de capitală a ţării în favoarea Brasíliei (Foto

Keystone)

Mo chu Picchû, oraş-fortăreaţă şi totodată ultimul refugiu al incaşilor în Anzii peruvieni (Foto Keystone)

Aşa a început: un orăşel în vestul sălbatic al Statelor Unite ale Americii, către sfârşitul secolului al XIX-lea – fără automobile şi coşuri de fabrică (Foto Keystone)

Aşa a continuat: zona industrială a oraşului Pittsburgh, situat în centrul celei mai mari regiuni

carbonifere şi siderurgice din lume (Foto Keystone)

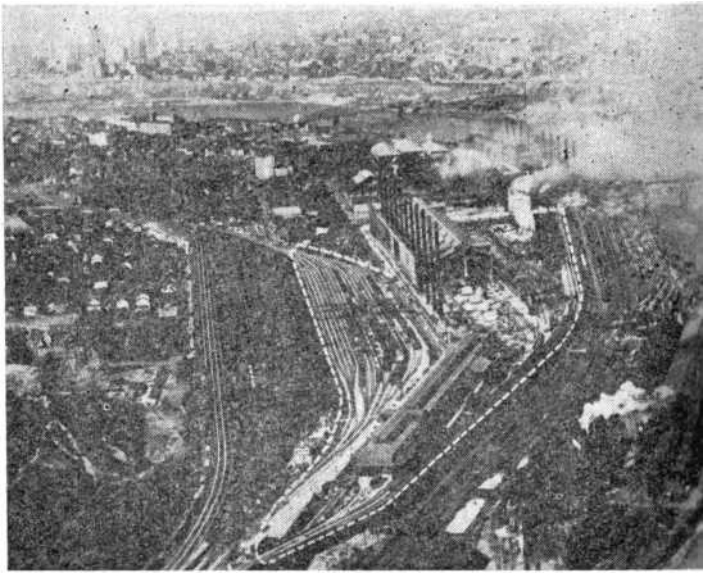

făcea mai ales prin *Buenos Aires*, orăşelul de pe Rio de la Plata, care în 1776 a devenit reşedinţa unui vicerege spaniol. În ambele direcţii mergeau, săptămâni de-a rândul, nesfârşite caravane de lame, încărcate la înapoiere cu alimente pentru locuitorii giganticului oraş.

Pe drumul de caravane dintre Potosi şi Buenos Aires au fost amenajate locuri de popas şi centre de aprovizionare. Gel mai important dintre ele a fost *Córdoba*, care încă în 1613 a fost înzestrat cu o universitate, devenind în scurt timp al treilea ca mărime dintre oraşele Americii, după Potosi şi Lima. În testamentul său politic din 1768, Frederic cel* Mare scria despre Spania [69]: „Întreţine trupe terestre cu un efectiv de cel mult 55.000 de oameni şi 30 de vase de război. Posesorul oraşelor Potosi şi México ar fi trebuit de fapt să fie mai puternic…” Alexander von Humboldt evalua, în 1803, valoarea argintului şi aurului pe care Spania le scosese până atunci din coloniile sale americane la un miliard de lire sterline.

La începutul secolului al XIX-lea, rezervele de argint ale muntelui Potosi s-au epuizat şi oraşul a decăzut. Printre

numeroase case de altă dată, azi părăsite, mai locuiesc acum doar 50.000 de oameni, care trăiesc din extragerea cositorului. Majoritatea europenilor nu pot suporta altitudinea de peste 4.000 m.

Cearta pentru reşedinţa guvernului. *San Francisco* nu-şi datorează existenţa argintului, ci aurului. În 1848 oraşul număra 600 de locuitori. În acel an în California a fost găsit aur, şi caravanele de aventurieri s-au revărsat în noua ţară minune. În 1850 trăiau deja acolo 30.000 de oameni, San Francisco fiind deci la fel de mare ca şi Chicago. Până în 1900 Chicago s-a dezvoltat vertiginos, ajungând să aibă 1, 7 milioane de locuitori. În acelaşi an a devenit şi Los Angeles un mare oraş – pentru ca azi să fie al doilea oraş ca mărime al Americii de Nord. Creşterea furtunoasă, explozivă a oraşelor din Statele Unite în ultimii o sută cincizeci de ani e fără pereche în istoria oraşelor.

Una din cauzele acestei creşteri a constituit-o cea mai mare migraţie de popoare – cei 45 de milioane de europeni care căutau în Statele Unite o nouă patrie. O bună parte dintre ei s-au stabilit la New York, marele port prin care intrau emigranţii. Ceilalţi au luat în posesie imensa ţară, dar aşa cum au procedat majoritatea popoarelor civilizate: numai o parte s-a îndreptat spre ogoare şi păşuni, cei mai mulţi s-au îngrămădit în anumite puncte, provocând supraaglomerare chiar şi acolo unde acest lucru nu era reclamat de structura teritoriului sau de cerinţele agriculturii. Ei au cucerit cu ajutorul oraşelor, căilor ferate şi prafului de puşcă jumătatea unui continent pentru care aceste trei descoperiri constituiau o noutate odioasă.

După războiul de independenţă, marile oraşe Philadelphia, Boston şi New York au început să se certe cu alte nouă localităţi în problema care dintre ele să devină sediul guvernului federal al celor treisprezece state câte aveau pe atunci Statele Unite. Pentru a ieşi din impas, între anii 1790 şi 1800 a fost construit încă un oraş –

Washington. În felul acesta Congresul voia să dispună de un teritoriu propriu, pentru a nu mai risca să i se întâmple cele păţite în 1781: atunci Congresul îşi ţinea şedinţele la Philadelphia, şi nici oraşul, nici statul Pennsylvania nu au intervenit când soldaţi răsculaţi au împresurat clădirea Congresului.

Întocmirea proiectului pentru această capitală artificială a fost încredinţată tânărului inginer francez Pierre Charles L'Enfant, care luptase ca maior în armata revoluţionară. El a realizat un plan de ansamblu clar, demn de o capitală, conceput pe spaţii vaste şi pentru care Washingtonul este şi azi renumit, deşi la început, din pricina dimensiunilor sale, a fost pentru mulţi americani prilej de ironii. Preşedintele Jefferson şi-a exprimat modesta speranţă că odată capitala va avea 200.000 de locuitori. Azi are două milioane.

Zece ani de goana după aur. Dar cât de meschină apare o asemenea dezvoltare dacă o comparăm cu aceea a oraşului Chicago în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi cu a oraşului Los Angeles în prima jumătate a secolului al XX-lea! în ambele oraşe s-a dezlănţuit o adevărată goană după aur. Ce-i drept, locuitorii lor nu căutau aur – ca cei din San Francisco sau Klondike –, dar îl găseau în cantităţi şi mai mari.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE S.U.A. (în mii de locuitori)

	1800	1850	1900	1963
1. New York…	80	700	3 400	15 100
2. Los Angeles…	1	2	102	6 800
3. Chicago…		30	1 700	6 800
4.	41	12	1	4

Philadelphia			1		293		300			
5. Detroit						29		3		
		1		21	0		800			
6. San Francisco		O, 3		30	34 0		700	2		
				14		55		2		
7. Boston		25	0		0		600			
		1,				45		2		
8. Pittsburg	5			68	0		400			
9. St. Louis				78		58		2		
		1			0		100			
1C. Washington…		14		40	28 0		20 00			
S.U.A.		5		23		76		19		
	400		.000		.000		1.000			

Klondike este un district aparţinând teritoriului Yukon, în nord-vestul îndepărtat al Canadei, nu departe de graniţa cu Alaska. În 1896 a fost descoperită acolo o vână de aur. În următorii trei ani au venit zeci de mii de căutători de aur într-un ţinut bântuit de furtuni de gheaţă, ţinut care pe atunci nu era populat, aşa cum nu e nici acum. (în celebrul film „Goana după aurM, furtuna era atât de năprasnică, încât căutătorul de aur Charlie Chaplin, stând în uşa deschisă a cabanei, deşi încerca să fugă nebuneşte înainte, era încetul cu încetul împins înapoi).

Din dughene şi barăci a crescut în Klondike oraşul căutătorilor de aur *Dawson City*, care în 1898, cu cei 30.000 de locuitori ai săi, era una dintre cele mai mari aglomerări de aventurieri, criminali şi rataţi din câte au existat vreodată. În 1906 vâna de aur s-a epuizat. Azi trăiesc la Dawson City 1.000 de oameni.

Numai trei ani a durat apogeul unui alt oraş canadian – *Elliot Lake*, aşezat pe malul lacului Huron. În 1954 au fost descoperite acolo cele mai mari zăcăminte de uraniu din lume. În 1957 societăţi miniere au construit în

pustietatea de acolo un oraş luxos şi ultramodern pentru 25.000 de locuitori. În locuinţe şi mine de uraniu au fost investite o jumătate de miliard de dolari. În noiembrie 1959 Statele Unite au declarat însă că nu vor reînnoi contractele de achiziţionare a uraniului, care expirau în 1962. De atunci Elliot Lake e în agonie. După Hiroshima şi Nagasaki, era atomică a omorât şi un al treilea oraş, de data aceasta propria sa creaţie.

Oraşe prefabricate. În schimb s-au dovedit durabile bogăţiile oraşului *Chicago* – vite, căi ferate, oţel. În 1830 Chicago avea 70 de locuitori. În 1837 a fost ridicat la rangul de oraş. În 1870 ajunsese la 300.000 de locuitori, dar în 1871 a fost mistuit de un incendiu. La sfârşitul secolului trecut Chicago era – cu circa 1, 7 milioane de locuitori – al cincilea oraş din lume ca mărime şi primul ca nod de cale ferată.

La Chicago au fost făcute două invenţii de cea mai mare însemnătate. Una a fost *banda rulanta*. În uriaşele abatoare ale oraşului a fost introdusă, pentru prima oară în 1870, munca la banda rulantă, sistem în care fiecare muncitor nu execută decât o singură operaţie, dar cu o repeziciune şi o perfecţiune ce nu pot fi obţinute în alt mod. Acest procedeu a fost preluat la Detroit de către Henry Ford şi adaptat la munca în fabrici, iar după primul război mondial, el s-a impus în toate ţările industriale.

De mult se livrează şi case pe bandă rulantă, ele fiind montate în câteva zile, ba chiar câteva ore din prefabricate. Întregi cartiere americane şi oraşe industriale ruseşti sunt construite după un plan unitar, cu case-tip asamblate din prefabricate care se produc pe bandă rulantă.

Construcţii cu schelet de oţel. Cealaltă invenţie făcută la Chicago a fost *zgârie-norul*, acel turn pentru birouri care mai târziu i-a împrumutat oraşului New York celebra sa înfăţişare şi care astăzi în nenumărate mari oraşe – de la Moscova la Melbourne şi de la Düsseldorf la

Buenos Aires – e elementul predominant; aceşti zgârie-nori sunt aproape la fel de uniformi ca altă dată turnurile în trepte din oraşele regatului babilonian.

Case de locuit cu 12 caturi, de 35 m înălţime, au existat şi în Roma antică; un turn construit din cărămidă de lut a atins la Babilon înălţimea de 90 m, iar un turn din gresie, cel al unei biserici din Ulm, înălţimea de 162 m. Limita de rezistenţă a unui edificiu la care pereţii de piatră preiau sarcinile se află acolo unde există ameninţarea ca întreaga construcţie să se prăbuşească sub propria ei greutate; la catedralele din Köln şi Ulm această limită a fost, mai mult sau mai puţin, atinsă.

Viitorul zgârie-norilor nu-l putea constitui decât construcţia cu schelet de oţel: o osatură uşoară în care zidurile exterioare să fie doar fixate, fără a mai prelua vreo sarcină. Prima construcţie cu schelet de oţel a avut 17 etaje şi a fost ridicată în 1885 la Chicago. După trei ani s-a construit şi la New York primul zgârie-nori cu 11 caturi, dar în 1900 nu exista acolo nicio clădire care să depăşească 20 de etaje.

Cel mai important eveniment al secolului. E greu să ne închipuim că în 1900 oraşul gigantic de pe Hudson – având 3, 4 milioane de locuitori şi fiind, după Londra, a doua mare metropolă a lumii – mai avea case la fel de scunde ca Berlinul. Olandezii întemeiaseră acolo în 1614 o agenţie comercială denumită *New Amsterdam*, în 1664 englezii au ocupat-o şi au rebotezat-o *New York*. Pe atunci avea 1.500 de locuitori.

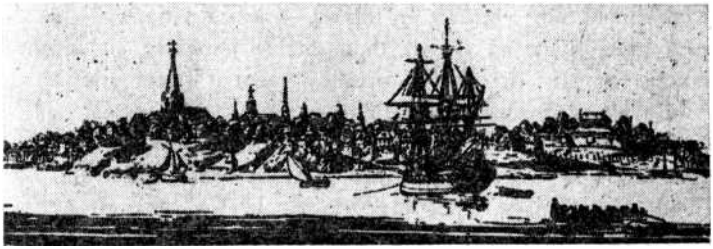

New York fără zgârie-nori. Panorama oraşului şi a

portului în secolul al XVIII-lea

New York-ul s-a dovedit a fi un port ideal. Peninsula Manhattan, lungă şi îngustă, este situată într-un golf apărat, lipsit de gheaţă şi ceaţă, şi e scăldată de două căi navigabile adânci. Când în 1783 englezii au fost alungaţi din New York, oraşul s-a dezvoltat rapid, lăsându-şi curând mult în urmă rivalii de odinioară, Philadelphia şi Boston. Pe aici au intrat peste două treimi din cei 45 de milioane de emigranţi din Europa.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea New York-ul era un oraş suprapopulat, cu o activitate febrilă, în care zgomotul făcut de vehiculele cu cai te asurzea şi pe ale cărui străzi alternau adesea palate de marmură cu magherniţe de scânduri. Aici se adunau atât milionarii noii puteri mondiale, cât şi naufragiaţii vieţii. În 1900, prin acest port trecea 40% din exportul Statelor Unite şi peste 60% din importul lor. „Ascensiunea New York-ului la rangul de metropolă… este poate evenimentul cel mai important al secolului trecut”, scrie Oswald Spengler [70].

În acelaşi an 1900, autorităţile oraşului Chicago au dat o ordonanţă prin care, practic, exilau din oraş invenţia făcută acolo – zgârie-norul. Ordonanţa fixa drept înălţime maximă admisă 79 m; în 1914 această limita a fost chiar coborâtă la 61 m.

Cine zideşte casa cea mai înaltă? Astfel New York-ul a putut să devină, fără concurenţă, oraşul turnurilor, metropola secolului al XX-lea, cu silueta care place acestui secol.

Teritoriul oraşului a fost împărţit în nouă zone de înălţime. În prima, înălţimea casei nu are voie să depăşească un sfert din lărgimea străzii, în ultima – adică a noua – înălţimea casei poate să fie de două ori şi jumătate cât lăţimea străzii. În plus, în centrul oraşului, pentru fiecare metru cu care clădirea e retrasă de la aliniamentul străzii sau îşi reduce perimetrul la etajele superioare se admite o creştere în înălţime de 4 m. Aceste prescripţii şi

altele mai complicate, dar nicidecum absurde, apoi invenţia de la Chicago, progresele în materie de construcţie a ascensoarelor, ca şi rezistenţa solului stâncos al peninsulei Manhattan au favorizat aici satisfacerea – în mod impunător şi oarecum grotesc – a străvechii predilecţii a oraşelor de a-şi construi turnuri, cel puţin în extremitatea sudică a peninsulei Manhattan şi în centrul ei.

Au contribuit la aceasta şi raţiuni de ordin financiar, efectul scontat al reclamei şi grandomania caracteristică metropolelor. Despre proprietarul primului, modestului zgârie-nori, construit în 1888, se relatează că şi-ar fi pus foarte lucid problema în ce mod ar putea scoate cât mai mulţi bani dintr-o parcelă de pe Broadway, lată de 8 m. Mobilul cel mai evident al celor care construiau zgârie-nori era dorinţa de a supracompensa preţurile enorme ale terenurilor din jumătatea de sud a Manhattanului prin chiriile încasate de pe urma birourilor, aşezate unele deasupra celorlalte pe douăzeci, cincizeci şi o sută de etaje.

La toate acestea se mai adaugă un motiv pe jumătate mărturisit, despre care se vorbeşte într-o lucrare de specialitate americană consacrată istoriei zgârie-norilor [71]: „Turnurile au dobândit imediat celebritate şi strălucire, devenind pentru proprietarii lor un mijloc de publicitate extraordinar. În fond, primii zgârie-nori au fost construiţi ca un fel de superstâlpi de afişaj pentru trei dintre cele mai mari firme ale lumii”.

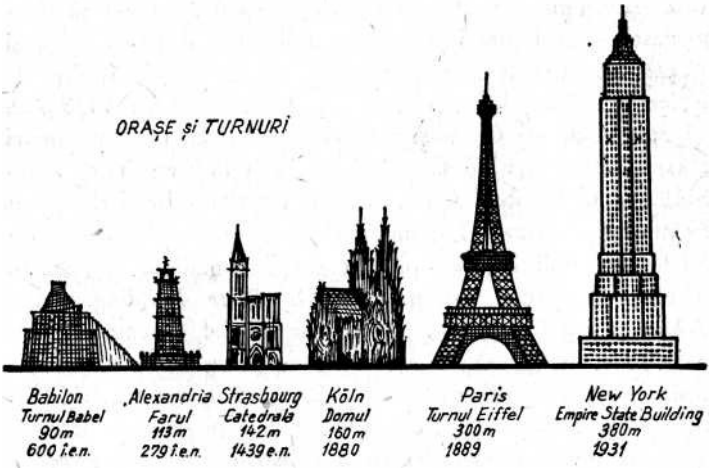

Prima dintre aceste firme a fost fabrica de maşini de cusut* Singer. *Singer Building*, terminat în 1908, a fost, cu cele 47 de etaje şi cu înălţimea lui de 187 m, cea mai înaltă clădire pentru birouri din lume şi, totodată, primul zgârie-nori cu renume mondial, nefiind întrecut decât de Turnul Eiffel. Azi dispare printre zeci de alte turnuri şi mai înalte, amintind oarecum, cu acoperişul său în formă de bonetă, de vechea formă a maşinilor de cusut.

La numai un an şi jumătate după cöfistruirea lui, Singer Building a şi fost întrecut de o clădire cu cincizeci de etaje şi 213 m înălţime, aparţinând unei societăţi de asigurare pe viaţă (Metropolitan Life). După cum se povesteşte, acest record nu i-a dat pace lui Frank W. Woolworth, întemeietorul întreprinderii mondiale cu acelaşi nume, şi, cu toată împotrivirea consilierilor săi, a izbutit să-şi impună voinţa, astfel că *Woolworth Building* s-a înălţat până la 241 m. Însuşi preşedintele Wilson l-a inaugurat în 1913. În 1914 existau deja la New York zece zgârie-nori care depăşeau înălţimea de 213 m. Aceştia ofereau mai mult spaţiu pentru birouri decât cel care putea fi închiriat. Moda blocurilor-turn s-a transformat într-o afacere proastă.

Zgârie-norii nu rentează. Dar New York-ul continua

să construiască – cel mai intens între anii 1925 şi 1932, adică şi în perioada marii crize economice. Firma producătoare de automobile Chrysler şi-a terminat zgârie-norul în 1930; cu cei 360 m ai săi *Chrysler Building* a întrecut cu şase metri Turnul Eiffel, reuşind să aducă în sfârşit la New York „premiul Turnului Babel" (care, dacă ar fi existat, ar fi dezvăluit cel mai exact adevăratele mobiluri ale construcţiilor).

Chrysler Building şi-a păstrat gloria numai un an, pentru că în 1931 a fost terminat *Empire State Building*. Avea 102 etaje şi o înălţime de 380 m, iar în vârf un catarg menit să slujească la ancorarea dirijabilelor, catarg de care n-a fost însă niciodată fixată vreo aeronavă. Timp de un an, 3.500 de muncitori au ridicat spre cer 308.000 de tone de oţel, beton şi sticlă, chipurile numai pentru a construi o clădire practică pentru birouri – a cărei suprafaţă pentru birouri (16, 6 ha) nu era însă justificată de niciun fel de necesitate. În 1931, din birourile existente la New York, 17% stăteau goale. Abia după zece ani a fost complet închiriat Empire State Building, întunecatele etaje de jos, cărora – după concepţia europeană – le lipsea o curte de lumină, trebuiau să suporte va turn în care majoritatea încăperilor n-au parte de lumina zilei.

Cât de puţin a fost determinată construcţia zgârie-norilor de considerente economice reiese din exemplele de mai sus, precum şi din faptul că, în ciuda unor condiţii economice aproape identice şi a unor preţuri ale terenurilor aproape neschimbate, ridicarea de zgârie-nori prea înalţi destinaţi birourilor a ieşit din modă. După cel de-al doilea război mondial, tot ce s-a făcut a fost că pe unii zgârie-nori vechi s-a instalat o antenă de televiziune, aşa încât aceştia sunt menţionaţi în calendarele de buzunar cu câţiva metri în plus. Cu cei 166 m ai săi, clădirea O.N.U. este una dintre cele mai înalte clădiri pentru birouri construite* după 1945 la New York.

Ultimul mare zgârie-nori a fost *Rockefeller Center*,

terminat în 1940; el este oarecum un oraş-turn care se ridică până la 259 m înălţime. Arhitectonic, toate ornamentele, spiralele şi podoabele neogotice ale zgârie-norilor anteriori au fost jertfite în favoarea nudităţii unui turn din sticlă, beton şi oţel. Elemente de atracţie ale priveliştii pe care o oferă acest grandios peisaj de piatră sunt „grădinile suspendate”, cum li se spune adesea, dată fiind asemănarea lor cu grădinile suspendate ale Semiramidei din Babilon. Pe acoperişurile turnurilor de înălţimi variate, ca şi pe terasele care iau naştere prin retragerea construcţiei spre vârf sunt amenajate peluze şi straturi de flori cu garduri vii, tufişuri şi chiar pomi, fântâni arteziene, lacuri sclipitoare şi mici cascade. La unele etaje poţi vedea grădini alături, deasupra şi dedesubt.

Publicitate pentru New York. Şi din acest punct de vedere ne revine în amintire Babilonul, oraşul aroganţei, care şi-a camuflat turnul îngâmfării îndărătul unor motive religioase. Turnurile din Manhattan nu mai au o camuflare pioasă. Pretextul lor era doar cel al utilităţii.

Părerile despre utilitatea turnurilor au fost, dintotdeauna, împărţite. Şi dacă ar mai fi şi astăzi socotite într-adevăr folositoare, n-ar fi de loc greu să se ridice şi alţi zgârie-nori după chipul şi asemănarea lui Empire State Building.

Vom fi probabil mai aproape de adevăr dacă vom căuta mobilurile constructorilor în intenţia lor de a-şi face reclamă, cu condiţia să folosim cuvântul reclamă într-o accepţie destul de largă. Publicitatea cu ajutorul zgârie-norilor are poate efectul reclamei pentru guma de mestecat. Firma X îşi laudă guma de mestecat, firma Y şi-o laudă pe a ei, dar în fond din aceasta rezultă o publicitate colectivă, indiferent dacă firmele respective au avut sau nu o asemenea intenţie. Căci rezultatul comun al activităţii lor publicitare are drept efect, înainte de toate, faptul că oamenii îşi bagă în cap că e plăcut să mestece gumă, ceea

ce nu s-a prevăzut probabil atunci când a fost creată lumea.

Woolworth, Chrysler, Rockefeller voiau desigur să facă publicitate numai pentru ei, dar au izbutit, în primul rând, să facă publicitate pentru New York. Turnurile lor vor să spună: Noi suntem simbolul prestigiului pe care îl are New York-ul, cea mai mare piaţă financiară şi comercială a lumii, oraşul secolului. El este mai bogat, mai parvenit şi mai arogant decât oricare alt oraş de la Babilon încoace. Veniţi să vedeţi New York-ul! Sperăm că veţi fi copleşiţi de admiraţie, invidie şi descurajare şi veţi recunoaşte că nu există nimic ce s-ar putea compara cu New York-ul.

În definitiv, un oraş are nevoie de turnuri ca un fel de accente, de semne de exclamaţie. Poate că după cuvântul New York newyorkezii au pus cam prea multe semne de exclamaţie, dar acolo unde aroganţa se îngemănează cu o asemenea cutezanţă titanică, totul devine copleşitor. Şi la urma urmelor putem considera turnurile New York-ului o publicitate colectivă pentru secolul nostru, care se înfăţişează pe sine însuşi în cel mai mare şi mai vital dintre oraşele sale.

PÀMÏNTUL DEVINE ORAŞ

CAPITOLUL

I

DE LA DUNEDIN LA MURMANSK

/ v).

Mai întâi omul a cuegrit pământul, iar după aceea a înfăptuit cea mai vastă operă a sa – oraşul, acest nounăscut bătrânde 7.000 de ani al istoriei umane. Procesul s-a desfăşurat Iniţial lent, apoi într-un ritm din ce în ce mai accelerat.

este preferabila aşezarea la altitudine? Cu numai patru sute de ani în urmă, vaste întinderi ale pământului erau complet lipsite de aşezări orăşeneşti – America de

Nord la miazănoapte de Mexic, America de Sud, cu excepţia ţării incaşilor* întreaga Australie. Astăzi trebuie să te duci până în regiunea polară, în marile deşerturi sau în pădurile virgine tropicale din bazinul Amazonului dacă mai vrei să găseşti întinse suprafeţe de pământ lipsite de oraşe. Canicula înăbuşitoare şi frigul pătrunzător, mlaştinile infectate de malarie sau un teritoriu înconjurător lipsit de viaţă nu împiedică naşterea şi dezvoltarea oraşelor.

În Cordilierii Americii de Sud şi ai Mexicului există oraşe cu peste un milion de locuitori situate la o altitudine de până la 2 600 m, mari oraşe la o altitudine de până la 3 700 m, prăcum şi oraşe miniere căţărate la o înălţime de peste 4.000 m. Într-un pustiu sterp, cu un aer rarefiat şi o temperatură foarte scăzută, la 4 300 m deasupra nivelului mării, peste 20.000 de indieni şi metişi extrag la *Cerro de Pasco* (Perú) cupru, aur şi argint. Trenul care transportă metalele jos în vale, în lumea marilor oraşe, trebuie să biruie în drumul său spre cel mai înalt oraş al lumii o înălţime de 4 834 m (Mont Blanc are 4 810 m).

Altitudinea – care în regiunea tropicală e adesea preferată din dorinţa de a scăpa de căldura excesivă – prezintă la o înălţime de peste 2.500 sau chiar 3.000 m mai multe dezavantajate decât avantaje. În capitala Bolivie! *La Paz*, situată în Anzi la o înălţime de 3 700 m, majoritatea europenilor nu rezistă multă vreme, aceasta bineînţeles dacă inima şi plămânii nu se pun în grevă de la bun început.

Dar cu excepţia marilor deşerturi de nisip şi a întinderilor de gheaţă, pământul este astăzi pretutindeni populat. Islanda, Laponia, Tibetul sau Siberia de răsărit nu oferă nici ele condiţii de trai mai bune decât zonele înalte ale Cordilierilor, şi totuşi în acele ţinuturi locuiesc oameni. După ce au atins un oarecare nivel de civilizaţie sau după ce civilizaţia le-a fost inoculată din afară de către cotropitorii europeni sau după ce alte oraşe au simţit

nevoie de petrol, cupru sau de o bază comercială, oamenii se adună în oraşe, chiar dacă aerul e umed şi sufocant ca într-o seră sau e atât de rarefiat încât îngreuiază respiraţia, chiar dacă soarele îi pârjoleşte sau furtunile de gheaţă ameninţă să ucidă tot ce e viaţă.

Te obişnuieşti cu toate. În capitala Tibetului, *Lhasa*, trăiesc 30.000 de oameni la o altitudine de 3 600 m, unde iarna se înregistrează adeseori temperaturi de minus 40°. *Iakutsk*, cel mai mare oraş al Siberiei de răsărit, are în ianuarie o temperatură medie de minus 44°; unul din punctele cu cele mai joase temperaturi de pe pământ, *Verhoiansk* (la nord de Iakutsk), care în ianuarie înregistrează o temperatură medie de minus 50°, ajungând chiar la minus 68°, le-a plăcut atât de mult vânătorilor şi negustorilor, încât au întemeiat acolo încă în 1638 o colonie care între timp a crescut, devenind azi un orăşel sovietic. O temperatură medie în ianuarie de minus 20° nu a constituit o piedică nici pentru înfiinţarea unui mare oraş de tip european cum este *Winnipeg* în Canada.

La *Delhi* – care numără peste un milion de locuitori – lucrurile stau tocmai invers; aici media temperaturii depăşeşte în cea mai călduroasă lună 33°, iar în multe oraşe ale Asiei

anterioare şi ale Indiei trece de 30°. Aici, ca şi în oraşele din Sahara, cum e de pildă *Tombouctou*, temperatura ajunge adesea la plus 50° la umbră. La *Punta*

Arenas, în extremitatea sudică a statului Chile, ca şi în unele localităţi de pe coasta norvegiană, nu există aproape zi fără burniţă; în schimb, în partea de nord a statului Chile, la *Antofagasta*, portul de unde se exportă salpetrul, nu rareori se întâmplă să treacă câţiva ani de la o ploaie la alta. Pe om nu-l deranjează toate acestea, el este pretutindeni acasă, şi împreună cu el şi oraşul.

ORAŞELE SITUATE LA CELE MAI MARI ALTITUDINI

Oraşul	Ţara	Locuitori (în mii)	Altitudine	Altitudini pentru 1 [Alpinişti pentru corn]	ne parateie
1. La Paz	Bolivia	45C	3 700 m	Grossvenediger	3 660 m
2. Quito	Ecuador	350	2 850 m	Stilfser Joch	2 757 m
3. Bogotá	Columbia	1 300	2 610 m	Şoseaua Grossglockner	2 571 m
4. Addis Abeba	Etiopia	450	2 424 m	Marele St. Bernhard	2 472 m
5. Arequipa	Perú	130	2 329 m	Treătoarea Julier	2 287 m
6. México	Mexic	5. 000	2 265 m	Neubelhorn	2 224 m
7. Puebla de Zaragoza	Mexic	310	2 170 m	Le Baite (Veltlin),	2 170 m

				cel mai înalt sat din Alpi
8. Manizales	Columbia	1800	2150 m	Trecătoarea Gotthard	2114 m
9. Leon	Mexic	2000	1885 m	Obergurgl	1910 m
10. San Luis Potosi	Mexic	1905	1885 m	St. Moritz	1856 m
11. Kabul	Afghanistan	3300	1800 m	Trecătoarea Maloja	1817 m
12. Johannesburg	Republica Sud-Africană	1300	1750 m		

Localităţi la capătul lumii. La nord de cercul polar se găseşte un mare oraş – *Murmansk* – aşezat la 69° latitudine nordică; aici, timp de cinci săptămâni soarele nu răsare iarna şi nu apune vara. Oraşul a fost construit în cursul primului război mondial din motive strategice, iar în timpul celei de-a doua conflagraţii mondiale a fost marele port prin care au sosit livrările trimise de americani şi britanici Armatei Roşii. Azi are 230.000 de locuitori.

Mai la nord nu se află decât unele localităţi situate în punctul cel mai nordic al Norvegiei, în Siberia, Canada, Alaska şi Groenlanda. Cele mai nordice aşezări de pe glob care mai pot fi considerate oraşe sunt centrele miniere

Longyearbien şi *Barentsburg*, pe insula Spitzbergen, la 78° latitudine nordică.

Cel mai sudic mare oraş din lume – *Dunedin*, pe insula de sud a Noii Zeelande – este în schimb împrejmuit de păşuni roditoare şi beneficiază de o climă blândă. Oraşul, port maritim, reşedinţă episcopală, are o universitate şi numără 105.000 locuitori. După aspectul împrejurimilor, după stilul caselor, ca şi după modul de viaţă al locuitorilor săi ar putea fi tot atât de bine situat undeva în Anglia, dar niciun alt mare oraş din lume nu se află aşa departe de această ţară-mumă a oraşelor moderne.

De obicei este considerat drept *cel mai sudic oraş* din lume *Ushuaia* – o fostă colonie de ocnaşi, situată în partea argentiniană a insulei Ţara de Foc. Azi localitatea are 2000 de locuitori. Ceva mai la sud, pe insula Navarin, se află baza maritimă chiliană *Puerto Williams*; în sfârşit, chiar în apropierea Polului Sud sunt staţiile ştiinţifice pe care, începând din 1957, în cadrul Anului geofizic, le-au construit americanii şi ruşi în Antarctica, ultimul continent fără oraşe.

Cum se aseamănă oraşele. Fizionomia tuturor acestor oraşe din nord şi din sud, trăind sub ger sau sub arşiţă, devine mereu mai asemănătoare. În bună parte faptul se datorează puterilor coloniale. Nu e de mirare că în vechile state ale „Noii Anglii”, azi parte integrantă din S.U.A., în Canada, Australia şi Noua Zeelandă nu poţi deosebi unele oraşe, mai cu seamă cele mici, de prototipul lor britanic şi că multe oraşe din America Latină mai sunt şi astăzi dominate de stilul spaniol sau portughez.

Dar şi vechile cartiere cu case de raport din Berlin, Viena, Zürich sau Bruxelles sunt atât de asemănătoare unele cu celelalte în ce priveşte aspectul străzilor, încât le poţi lesne confunda. Oribilul stil de parvenit, cu ornamentaţii complicate, de la sfârşitul secolului al XIX-lea a generat la Paris şi Viena, Berlin şi Londra, la Stockholm

şi München acelaşi tip de clădiri pentru opere, instituţii bancare şi palate de justiţie. „Oriunde te vei duce, pretutindeni vei regăsi Berlinul, Londra şi New York-ul”, scria Spengler în 1922 [1].

De la Chicago, trecând prin New York, zgârie-norul a cucerit oraşele secolului al XX-lea, iar turnurile care vestesc de departe oraşul seamănă între ele într-un fel aproape ridicol. La México, São Paulo sau Milano pot fi uşor fotografiate aspecte pe care chiar şi cineva care a cutreierat tot pământul cu greu le-ar putea deosebi de altele similare din Caracas, Melbourne sau Madrid. Atât blocurile de locuinţe, cât şi cele destinate birourilor – care au ajuns la modă în centrul şi nordul Europei după al doilea război mondial – au adesea absolut acelaşi aspect la Stockholm, Berlin, Hamburg, Köln, Frankfurt, München şi Zürich. Din punctul de vedere al structurii şi arhitecturii, între sutele de oraşe mari ale zilelor noastre nu există decât deosebiri neînsemnate.

Contraste izbitoare există însă *înăuntrul* fiecărui oraş în parte. Blocurile înalte din Casablanca în Maroc şi din Bagdad în Irak se deosebesc foarte puţin între ele, dar albeaţa orbitoare a zgârie-norilor din aceste oraşe şi colibele de lut din cartierele mizere din vecinătatea lor nu au nimic comun. Chiar şi în Europa centrală există înăuntrul oraşelor contraste mai puternice decât de la un oraş la celălalt. Unul şi acelaşi oraş cuprinde între hotarele lui aşezări de refugiaţi, case de raport, vile luxoase, căsuţe povârnite din evul mediu şi pasaje cu vitrine strălucitoare în care îşi dau întâlnire bogăţia, snobismul şi reclama stridentă.

Influenţa Europei nu este cea mai bună. Majoritatea oraşelor industriale din Europa şi America au acelaşi semn distinctiv – coşurile de fabrică şi rezervoarele de gaz. Acolo unde industria Europei şi a Statelor Unite a pătruns pe alte continente au luat naştere multe dintre cele mai urâte aşezări orăşeneşti ale istoriei – aşa-numitele „bidonvilles"

în astfel denumite pentru că muncitorii industriali de culoare sau proletariatul care speră să-şi câştige existenţa în umbra fabricilor îşi înjgheabă colibele din deşeurile industriale, adică din bidoane de benzină, bucăţi de tablă ondulată, capace de lăzi, anvelope, lut şi zdrenţe.

Asemenea „bidonvilles" răsar ca din pământ în Asia, Africa sau America Latină, oriunde s-au descoperit zăcăminte de petrol, de uraniu sau a fost construit un aerodrom. Aceste suburbii strică aspectul oraşelor Johannesburg (Republica Sud-Africană), Lagos (Nigeria), Casablanca (Maroc), Karachi (Pakistan), ca şi al multor altor oraşe mari aşezate la hotarul dintre Europa şi mizerie.

Un număr de oraşe orientale au reuşit până acum să evite asemenea cocioabe construite din deşeuri, dar şi ele sunt corupte de civilizaţia urbană europeană, fie prin blocurile înalte, sclipitor de albe, care ţâşnesc deasupra masei uniforme a colibelor de lut, fie printr-o pădure de antene de televiziune, care creşte din acoperişurile vechiului oraş imperial *Kioto*, cu cele 2000 de temple ale lui, ca şi din unele orăşele de munte, aparent visătoare, ale Mexicului. Prea autentici nu sunt nici vânzătorii de apă din Marrakech, care de mult nu mai vând apă, ci pentru un bacşiş se lasă doar fotografiaţi în portul lor pitoresc de către turişti.

Un oraş hibrid, deosebit de curios, este capitala Arabiei Saudite, *Ei Riad*. Regele Ibn Saud – miliardar de pe urma redevenţelor plătite de societăţile petroliere – interzice, ce-i drept, intrarea diplomaţilor străini şi a avioanelor în oraşul său de reşedinţă (ambasadorii îşi au domiciliul în portul Jiddah, la o depărtare de o mie de kilometri). Dar în garajul său regele are 1.000 de limuzine americane de ultimul tip, iar în palatul său, de dimensiunile unui oraş, a montat o instalaţie automată de aer condiţionat – cea mai mare din lume –, pe care a adus-o din S.U.A.

Idila conservata. Şi totuşi, moda anglo-saxonă a oraşelor epocii noastre tot se mai izbeşte de forţe opuse. Ne-o dovedeşte naturaleţea cu care în unele oraşe ale Orientului câte cineva îşi aşază cămila pe locul de parcare – între automobile – sau înjugă boii la câte un autocamion bun de aruncat la fier vechi. Ne-o dovedesc şi palatele din lut, viu colorate şi ornamentate, ale vechilor oraşe *Kano* şi *Katsina* din interiorul Nigeriei, ca şi moscheele pe care islamul le mai construieşte şi azi.

Nici chiar Europa nu şi-a extins pretutindeni propria-i modă. În fiecare ţară, până şi în Anglia, există câteva orăşele sau cartiere care au păstrat stilul de odinioară – oraşul fără fabrici şi blocuri –, care din această caugă ne par romantice. Printre ele se numără *Bruges*, *Tarascon* (în sudul Franţei), *San Gimignano* (Toscana) sau *Alberobello* (Apulia), unde mai există numeroase „trulli": case fără ferestre, având o singură încăpere, cu un acoperiş înalt de formă conică – amintire a unui mod de a locui curent probabil în urmă cu 7.000 de ani în Ierihon. 11

Dovadă că uniformitatea blocurilor şi a rezervoarelor de gaze mai au concurenţi puternici sunt şi falnicele ziduri cărora le-au rămas credincioase unele oraşe: în sudul Franţei *Carcassonne* şi *Avignon*, în Spania *Tarragona*, în Iugoslavia *Dubrovnik*.

Un admirator al poeziei vechilor oraşe se simte, firește, pus la grea încercare când, ajungând pe râul Tauber, i se înfăţişează, desfigurată de caravane de autocare, panorama oraşului medieval *Rothenburg*, conservat întocmai, sau când trebuie să aştepte ore în şir pe malul Canalului Grande din *Veneţia* până ce reuşeşte – pentru o clipă pe cât de scurtă pe atât de preţioasă – să prindă pe pelicula aparatului fotografic numai gondole, nu şi bărci cu motor.

Câteva venerabile oraşe universitare şi-au păstrat farmecul şi chiar puţină linişte: *Tübingen* (al cărui consiliu municipal a hotărât în 1960 să menţină neschimbat

cartierul vechi al oraşului), *Oxford* sau pitoreasca *Coimbra*, renumitul centru universitar din Portugalia.

Oraşe de importanţa mondială. Asemenea oraşe mici cu un renume mare pun problema după ce criteriu anume să se atribuie unei aşezări denumirea de oraş de importanţă mondială. Azi se consideră în general că un oraş de importanţă mondială este cel care are peste un milion de locuitori, dar definiţia e desigur prea schematică.

Lumea de piatră a oamenilor. Turnurile babiloniene

din New York. Vedere înfăţişând strada 42. Clădirea cea mai înaltă din fotografie este Chrysler Building, care cu cei 306 m ai săi e ca înălţime al doilea zgârie-nori al lumii (Foto Ullstein)

Los Angeles. Parcul McArthur din mijlocul acestui oraş fără hotare (Foto Laenderpress)

Chicago. Merchandise Mart, una dintre cele mai mari clădiri din lume destinate birourilor (Foto Keystone)

Căci *Frankfurt*, cu cei 650.000 de locuitori ai săi, e

bineînţeles mai curând un oraş de importanţă mondială decât sunt unele oraşe asiatice cu milioane de oameni, ca Cendu, Pusan sau Surabaia. Iar dacă vom defini oraşul de importanţă mondială ca pe o localitate care îşi răsfrânge strălucirea asupra lumii şi în care întreaga lume îşi dă întâlnire – şi un asemenea criteriu ar fi probabil mai judicios decât cel statistic –, atunci *Oxfordul* ar putea fi calificat drept oraş de importanţă mondială, la fel ca şi oraşul universitar *Princeton* (S.U.A.), unde a ţinut cursuri Albert Einstein, *Weimar* pe vremea lui Goethe şi, eventual, *Göttingen*.

Faptul că un oraş de importanţă mondială poate fi mic nu este o noutate. În jurul anului 1500, Florenţa nu avea decât 60.000 de locuitori, Augsburg, pe vremea familiei Fugger, doar 40.000. Bineînţeles că pe atunci oraşele erau în general mai mici. Dar încă din antichitate au existat întotdeauna localităţi care, deşi ca mărime nu depăşeau cu mult dimensiunile unui sat, aveau totuşi un prestigiu mondial. Poate că ar trebui denumite sate de importanţă mondială.

În Grecia antică, *Epidaur*, sanctuarul lui Esculap, zeul medicinei, s-a transformat într-o superbă localitate balneară unde, prevăzători, cei ce căutau tămăduirea întregeau puterile magice ale zeului prin băi şi cură de odihnă, stadioane şi teatre. *Badenweiler* din Pădurea Neagră a fost o renumită staţiune termală şi balneară a Imperiului roman. Orăşelul *Bath* din sudul Angliei a devenit în secolul al XVIII-lea – datorită izvoarelor sale tămăduitoare, poziţiei sale pitoreşti, iar mai târziu grandioasei sale arhitecturi – locul de întâlnire al bunei societăţi. (în 1705 acolo a fost probabil întemeiată prima formaţie orchestrală dintr-o staţiune balneară.) în secolul al XIX-lea Karlsbad (Karlovy Vary) şi *Baden-Baden* (localităţi în care era adesea plasată acţiunea romanelor ruseşti) se numărau printre oraşele mici vestite în întreaga lume.

În zilele noastre ar putea fi recunoscute atare calităţi localităţii *Sankt Moritz*, de asemenea unora dintre staţiunile balneare de pe Riviera, precum şi unei serii de oraşele cunoscute pentru cluburile lor de noapte, după gustul american: *Acapulco* în Mexic, *Miami Beach* în Florida, *Las Vegas* în Nevada şi, în acelaşi stat nord-american, maşina de divorţ *Renoy* care se autointitulează „cel mai mare oraşel din lumeK.

În sfârşit, am putea vorbi despre oraşe cu periodică importanţă mondială, cum ar fi *Salzburg* în fiecare an în timpul festivalului şi *Oberammergau*, la fiecare zece ani. Toate aceste oraşe mai mici de importanţă mondială presupun, ce-i drept, existenţa unor oraşe mari, ele fiind de fapt creaţia publicului din marile oraşe.

Creştinii n-au acces. În zilele noastre doar câteva oraşe s-au putut ţine cu totul deoparte de marele val al europenizării şi americanizării – şi acestea de cele mai multe ori numai datorită faptului că accesul europenilor şi americanilor a fost îngreuiat sau complet interzis.

Printre aceste oraşe se numără *Sana'*, cel mai mare oraş al deşertului yemenit (în extremitatea sudică a Peninsulei Arabice), aşezat pe un podiş stâncos la 2 350 m altitudine, împrejmuit de ziduri înalte şi locuit de 60.000 de oameni. La răsărit de Sana' se înalţă, din mijlocul pustiului, ruinele de la *Marib* (denumit şi Marab sau Marjab). Aici se afla în antichitate capitala ţării sabeilor, pe atunci graţie irigaţiilor o ţară înfloritoare, cunoscută şi din Biblie prin regina din Saba.

La răsărit de Yemen se află ţinutul Hadramaut – un grup de sultanate care fac parte din protectoratul britanic Aden şi care s-au izolat de restul lumii atât din cauza deşertului, cât şi a fanatismului islamic. Pe platourile stâncoase din această regiune arabii şi-au construit oraşe semănând a fortăreţe, zidind din cărămizi de lut case înalte cu şase până la douăsprezece etaje. Cei câţiva europeni

care au trecut pe acolo le-au dat denumirea de „Chicago în pustiu”. Cele mai mari dintre aceste cetăţi din lut sunt *Sejun* (denumit şi Seyun sau Saivun) şi *Şibam*, ale căror case au toate creneluri. Se spune că în timpul unui război între indigeni, Şibam ar fi rezistat, în secolul al XIX-lea, la un asediu de 16 ani. Nicăieri nu există vestigii mai impresionante ale primelor timpuri de civilizaţie citadină.

Cele mai multe dintre *oraşele sfinte* ale religiilor necreştine nu au suferit influenţa europeană. Aproximativ 300.000 de credincioşi se duc în fiecare an în pelerinaj la *Meca*, locul de naştere al lui Mohamed şi centrul religios al islamului, pentru a săruta piatra neagră montată în peretele interior al Kaabei, cunoscută prin forma ei cubică. *Meca* este interzisă nemahomedanilor, la fel ca şi *Medina*, oraşul în care se află mormântul lui Mohamed. Celelalte oraşe sfinte ale islamului sunt *Kaiman* în Tunisia şi *Ierusalim*, oraş deopotrivă sfânt pentru creştini şi pentru evrei.

Creştinii abisinieni se duc în pelerinaj la *Aksum*, care în antichitate a fost capitala ţării şi unde, după cum pretind ei, s-ar afla tablele lui Moise. Marile centre religioase din India, unde hinduşii se duc în pelerinaj, sunt Allahabad, *Mathura* (Muttra) şi, înainte de toate, *Benares*, oraşul celor o mie cinci sute de temple, aşezat pe fluviul sfânt Gange. Anual vin acolo peste un milion de pelerini pentru a se purifica de păcate spălându-se în fluviu sau pentru a incinera pe treptele templelor rudele decedate, a căror cenuşă este împrăştiată în Gange.

Casele înalte înlocuiesc templele. Un oraş considerat sfânt constituie azi o excepţie. Şi în aceasta se vădeşte cât de mult s-a schimbat caracterul oraşelor; oraşele antichităţii au crescut de cele mai multe ori în jurul unui templu, adeseori nefiind deck un fel de decor al sanctuarului. În genere, templele constituiau impulsul hotărâtor pentru dezvoltarea oraşelor. De multe ori gloria

zeilor oraşelor şi a clădirilor destinate cultului dădea strălucire unor ţări întregi, cum a fost cazul cu Nippur şi Babilon, cu Teba în Egipt, cu Delfi şi Eleusis în Grecia.

În evul mediu european, deşi multe oraşe aveau un caracter laic, ele se aflau totuşi în umbra unui sanctuar, ca de pildă în cea a catedralelor care şi azi mai domină oraşele Köln şi Ulm, Strasbourg şi Reims, Amiens şi Rouen, Salisbury şi Sevilla.

Aspectul celor mai multe dintre oraşele moderne nu mai este determinat de temple şi biserici, ci de blocuri şi de coşuri de fabrici, iar în oraşele socialiste model nici nu se mai clădesc biserici. „Oraşe interzise" mai există încă, dar numai rareori din motive religioase, ca Meca şi Medina, de cele mai multe ori din motive militare, cum e centrul american de cercetări atomice *Oak Ridge* şi unele oraşe din Uniunea Sovietică.

Oraşul Oak Ridge a fost întemeiat în 1942, iar *Damasc* este probabil, dintre oraşele contemporane, cea mai veche aşezare a lumii populată fără întrerupere de aproximativ 5.000 de ani (dintre oraşele care nu mai sunt locuite, Damascul este întrecut, în ce priveşte durata vieţii, doar de Susa). Oraşe străvechi şi altele cu o istorie de trei ani, oraşe cunoscute de-a lungul secolelor şi altele construite peste noapte din plăci de beton, oraşe cu activitate febrilă şi oraşe idilice, oraşe din marmură şi altele din tinichea sunt împrăştiate de-a lungul şi de-a latul pământului. Unele se sprijină sfioase de o coastă de munte, altele se avântă mândre spre cer.

Kabul şi Köln au aceeaşi soartă. Există oraşe înnegrite de fumul gazelor de ardere pe care îl degajă industria, există oraşe fericite că nu trebuie să sufere din pricina funinginii, şi, în sfârşit, mai există şi oraşe care ar fi fericite dacă pe teritoriul lor s-ar instala o fabrică, chiar dacă ar produce fum. La Washington nu există ulicioare, dar în unele oraşe de oază algeriene casele dărăpănate

stau atât de înghesuite unele într-altele, încât trunchiuri de palmieri sunt aşezaţi drept proptea, oblic peste câte o potecă sinuoasă, spre a le împiedica să se prăbuşească. Există încă oraşe mari lipsite de cale ferată, cum sunt *Kabul* în Afghanistan, *Katmandu* în Nepal şi mai multe oraşe în interiorul Chinei, după cum alte oraşe au luat naştere numai pentru că o cale ferată trebuie să aibă o staţie terminus. Canadian-Pacific-Railway a atins, în 1885, coasta apuseană a Canadei lângă un joagăr; azi se află acolo al treilea oraş ca mărime al ţării, *Vancouver*.

Atât Kabul şi Vancouver, cât şi alte oraşe asemenea lor – Asunción în Paraguay sau Petropavlovsk în Kamceatka, Köln sau Hiroshima – au ceva comun: cresc. Potrivit statisticilor oficiale cresc destul de repede, în realitate însă mult mai repede decât o înfăţişează cifrele oficiale. Multe sunt de pe acum atât de gigantice şi de întinse, încât e greu de stabilit care este cel mai mare oraş al pământului.

CAPITOLUL II

ÎN CĂUTAREA CELUI MAI MARE ORAŞ DIN LUME

1

Când călătoreşti cu „Săgeata nordului” de la Stockholm la Narvik, în nordul Suediei, prin faţa geamului acceleratului ţi se desfăşoară panorama uneia dintre cele mai pustii şi mai puţin populate regiuni ale continentului nostru – Laponia. La nord de cercul polar, pădurea de conifere dispare treptat şi doar mestecenii firavi mai pun palide pete de culoare pe fondul brun şi sălbatic al munţilor şi mlaştinilor peste care vara domnesc ţânţarii. Dacă îl întrebi pe tovarăşul de călătorie suedez cum se numeşte ţinutul străbătut, acesta îţi va răspunde: *Kiruna*.

Mai târziu, în stânga orizontului, apare un pisc acoperit de zăpadă. Este Kebnekaise, cel mai înalt munte al Suediei – acesta se află tot în Kirună.

După o jumătate de oră, trenul se opreşte într-un oraş mic. Case prietenoase, spoite fiecare în diverse culori, sunt dominate de două halde uriaşe de steril, iar pe tăbliţa indicatoare de pe peron este scris numele localităţii: Kiruna. Străinul începe să se mire – pentru el Kiruna era o regiune sau o provincie, iar acum pare să fie vorba de un orăşel cu oarecare industrie.

După ce părăseşte gara Kiruna* acceleratul goneşte timp de o oră de-a lungul lacului Torneträsk, un lac glaciar cu valuri care spumegă. Iar dacă te informezi din nou întrebând cum se numeşte ţinutul în apropierea graniţei norvegiene, unde lacul se pierde în întunecatele defileuri ale muntelui, vei primi acelaşi răspuns: Kiruna.

Dar ce naiba e Kiruna? – va întreba străinul. „Întreaga regiune sălbatică pe care o străbatem de două ore se numeşte Kiruna, căci Kiruna e mare, e cel mai mare oraş din lume.

În orice caz, judecând după întindere, aşa este. Iar orăşelul din pustietatea asta, singurul care ar merita numele de Kiruna, se numeşte „Centrul Kirunei”.

Kiruna s-a născut din minereu. Acest straniu oraş a luat naştere pentru că natura a avut chef să aşeze la 150 km nord de cercul polar – într-un punct mai nordic decât extremitatea de miazănoapte a Islandei – un zăcământ din cel mai bun minereu de fier, care se înalţă din adâncuri necunoscute, aproape vertical, în arida ţară a laponilor. Prezentându-se sub formă de roci brune, zăcământul formează două dealuri, între care se află „Centrul Kirunei”. Aceste coline au permis Suediei să devină cel mai mare exportator de minereu de fier de pe piaţa mondială. În oraşul Kiruna propriu-zis există o lipsă cronică de locuinţe. Extracţia minereului, deci şi nevoia de lucrători, creşte mai repede decât numărul caselor de locuit. Sute de muncitori

ai societăţii miniere nu găsesc în oraşul Kiruna propriu-zis, cu cei 18.000 de locuitori ai lui, posibilităţi de cazare, fiind nevoiţi să locuiască chiar şi la o depărtare de 100 km de locul de muncă, în aşezările răsfirate pe suprafaţa acestui ţinut lapon, atât de aspru.

În afară de distanţele mari pe care trebuie să le străbată până la locul de muncă, minerii de aici aveau de suferit înainte vreme şi de alte neajunsuri. Nu beneficiau de avantajele care existau la oraşe în privinţa tarifelor de salarizare, de transport şi de poştă, după cum acestor comune sărace nu li se vărsa cota corespunzătoare din importantele sume pe care în plătea societatea minieră rea impozite. Cum locuinţe pentru toţi minerii nu se puteau construi de azi pe mâine, s-a hotărât să se facă altceva, şi anume să li se permită să beneficieze de avantajele de care se bucură orăşenii în materie de salarizare şi de repartiţie a încasărilor din impozite, extinzându-se, aşadar, limitele oraşului. Dacă muncitorul nu se poate muta la oraş, se mută oraşul la muncitor. Fără multă vorbă, în 1948 întregul bazin minier a fost declarat oraş.

În felul acesta, printr-o hotărâre administrativă, s-a născut „cel mai mare oraş din lume”. Suprafaţa lui – 13 181 km² – este aproape egală cu cea a landului Schleswig-Holstein şi de şapte ori mai mare decât a Londrei. Dar în timp ce în Schleswig-Holstein trăiesc 2,3 milioane de oameni, uriaşul oraş Kiruna are 25.000 de locuitori. Pe un kilometru pătrat locuiesc la Kiruna 1,8 persoane, ceea ce înseamnă o densitate extrem de redusă a populaţiei, aşa cum o mai găsim doar în Australia sau Mongolia. În afară de zona polară, în Europa nu există o altă regiune în care densitatea populaţiei să fie atât de scăzută ca în „cel mai mare oraş din lume”. Pe teritoriul oraşului Kiruna se găseşte cel mai înalt munte al Suediei, precum şi lacul Torneträsk. Prin oraş vuiesc de-a lungul a 60 km cataractele râului Torneälv, iar în „cartierele periferice ale oraşului” sunt ucişi în fiecare an lupi şi urşi.

Când doi se ceartă… Cazul Kiruna prezintă interes, în primul rând, fiindcă extinderea excesivă a oraşului vădeşte o situaţie pe care, atunci când te îndeletniceşti cu statistica populaţiei, o pierzi uneori din vedere, şi anume faptul că limitele oficiale ale oraşului nu trebuie să corespundă cu dimensiunile lui reale. Dacă, aşa cum se proceda odinioară, ar fi să se ridice un zid în jurul acelei întinderi de pământ care ar avea dreptul să se denumească „oraş”, Kiruna nici n-ar fi fost probabil construit. Dar hârtia rabdă, şi nu costă prea mult să tragi o linie pe ea.

În cazul Kirunei, autorităţile au determinat ca oraşul să fie de o mie de ori mai mare decât e în realitate. Mult mai des întâlnim cazul contrar, când administraţia ignorează faptul că oraşele şi-au depăşit de mult suprafaţa fixată de autorităţile respective. Kiruna, cu teritoriul ei mult prea mare, este deci o excepţie, dar nu este unica. Şi *Brasília* şi-a rezervat foarte mult spaţiu, după cum un oraş la fel de grotesc se află şi în Australia, şi anume *Canberra*.

Canberra a fost creată pe hârtie încă din 1903, cu scopul de a pune capăt rivalităţii dintre cele două gigantice oraşe australiene, Sydney şi Melbourne (care pe atunci aveau fiecare câte o jumătate milion de locuitori). Cum niciunul nu admitea ca celălalt să devină capitală, parlamentul a dispus să se delimiteze, la mijlocul distanţei dintre ele, o bucată de stepă pe care a botezat-o Canberra. Piatra fundamentală a fost însă pusă abia în 1913, iar clădirea parlamentului a fost inaugurată în 1927 – se pare deci că australienii n-au resimţit o reală atracţie pentru acest oraş sintetic. Lucrurile nu s-au schimbat nici în ziua de azi.

CELE MAI ÎNTINSE ORAŞE DE PE PĂMÂNT (potrivit limitelor oficiale ale teritoriului orăşenesc)

	Suprafaţă (km²)	Număr de locuitori	Termeni de comparaţie (km²)
1. Kiruna	13 181	25.000	Tirol 12 649
2. Brasília	5 850	120.000	Cantonul Valais (Elveţia) 5 231
V Canberra	2 499	60.000	Saarland (R.F.G.) 2 567
4. Tokio	2 027	11 400.000	
3. Londra	1 869	8 300.000	Cantonul Zürich 1 729
6. Los Angeles.	1 218	2 800.000	Insula Rodos 1 404
7, Rio de Janeiro	1 211	3 200.000	
8. Hong Kong	1 013	3 200.000	
9. Brisbane (Australia	997	570.000	Insula Rügen 968
10, Shanghai	928	7 400.000	
11, Berlin	884	3 230.000	f –
12 Moscova	875	6. 500.000	Insula Madeira 797

Bucata de stepă a fost delimitată cu multă largheţe, pentru a putea face faţă oricărei afluenţe de locuitori către capitală; este de două ori mai mare decât Los Angeles, oraşul cu milioane de locuitori care se întinde pe o suprafaţă foarte mare. Dar până acum nu s-au stabilit la

Canberra decât 60.000 de oameni, iar „al treilea oraş al lumii” se dovedeşte a fi şi el un sat megaloman. Abia după aceste două sate gigantice plus Brasília urmează, în ordinea suprafeţei, trei oraşe normale: Tokio, Londra şi Los Angeles.

Inexactitatea recensământului locuitorilor. Este deci evident că întinderea unui oraş nu oferă temeiuri suficiente pentru a-i determina mărimea. Pornind de la suprafaţa oficial stabilită a unui oraş se determină şi numărul locuitorilor săi. Întrucât din compararea suprafeţelor rezultă că în această privinţă autorităţile se dovedesc uneori de-a dreptul încăpăţânate, nici numărul populaţiei care se află pe teritoriile respective nu este deci precis stabilit. Pe una din listele celor mai mari oraşe, întocmită după metoda uzuală – adică după numărul populaţiei de pe teritoriul oficial –, multe oraşe, care sunt efectiv dintre cele mai mari de pe glob, figurează mult prea la urmă sau nu sunt de loc trecute.

Chiar dacă ne declarăm de acord cu teritoriul oficial al oraşului, luându-l drept bază pentru stabilirea numărului de locuitori, cifra care rezultă are cel mult o valoare teoretică. Un exemplu: *Frankfurt* are, aşa cum găsim în orice lexicon, *691.*781 de locuitori. Dar chiar în clipa când luăm cunoştinţă de această cifră, ea nu mai corespunde realităţii. Căci, fireşte, noi nu o citim în ziua recenzării, ci în cel mai bun caz după săptămâni sau luni de zile. Între timp la Frankfurt mii de oameni s-au născut, au murit, s-au mutat în oraş sau l-au părăsit. Aparenta exactitate este o pedanterie care în ziua următoare recensământului devine ridicolă, deoarece nu mai corespunde realităţii.

În plus, se mai pune întrebarea dacă ea a corespuns chiar şi în ziua când s-a făcut numărătoarea. Institutele de statistică primesc cifrele locuitorilor cam o dată la zece ani, cu prilejul recensământului populaţiei; în restul timpului cifrele 4 e află prin ţinerea evidenţei, adică prin

calcularea naşterilor şi deceselor, a imigrărilor şi emigrărilor. Metoda porneşte de la premisa că fiecare cetăţean care se stabileşte în oraş sau îl părăseşte îşi anunţă imediat la poliţie sosirea sau plecarea. Chiar şi într-o ţară cu un serviciu de evidenţă a populaţiei atât de riguros organizat cum e Germania, acest lucru nu se întâmplă întotdeauna. Ne putem închipui cât de exactă e evidenţa în acele ţări unde nu există obligaţia de a te anunţa, ca de pildă în Statele Unite, şi mai ales acolo unde nici de la recensămintele sporadice ale populaţiei nu te poţi aştepta la rezultate exacte, aşa cum e cazul în majoritatea ţărilor tropicale.

Nici în Germania recensământul nu ne permite să aflăm exact numărul populaţiei. Acest lucru au fost nevoiţi să-l constate edilii oraşului *München* când, plini de emoţie, se pregăteau în 1957 să-l întâmpine pe cetăţeanul care trebuia să împlinească cifra de un milion de locuitori. Fericitul eveniment a avut loc cu câteva luni mai târziu faţă de data la care era aşteptat, deoarece în recensământul din 1950 al populaţiei se comisese o eroare.

Cum a fost posibilă una ca asta? Pe vremea aceea reglementarea spaţiului locativ era foarte strictă şi mulţi s-au gândit – nu numai la München – să declare drept instalată în locuinţa lor vreo rudă sau vreun cunoscut care locuia de fapt în altă localitate. În felul acesta dădeau impresia că au o locuinţă ticsită şi se simţeau feriţi de intervenţia oficiului pentru spaţiul locativ. Rezultatul – München avea pe hârtie câteva mii de locuitori mai mult decât în realitate.

Londra a fost întrecută. După ce am formulat toate aceste rezerve, să vedem totuşi care oraşe au, conform statisticii oficiale, populaţia cea mai numeroasă.

Pe primul loc în clipa de faţă nu stă New York-ul, ci Tokio, cu 11,4 milioane de locuitori aflaţi pe teritoriul oficial al oraşului. În 1942 trăiau în capitala Japoniei 7,8

milioane de oameni, iar la sfârşitul războiului numai 3,5 milioane. Bombele explozive şi incendiare ale americanilor au provocat aici victime mult mai numeroase şi distrugeri mult mai serioase decât bombele atomice la Hiroshima şi Nagasaki – 250.000 de morţi, 800.000 de case distruse. Dar Tokio s-a ridicat foarte repede din nou, şi cu 8, 3 milioane de locuitori în 1957 s-a instalat, înaintea Londrei, în fruntea metropolelor.

Metropola britanică, timp de şaptezeci de ani cel mai mare oraş al lumii, trebuie să se mulţumească astăzi, cu cei 8,3 milioane de locuitori ai săi, cu locul al doilea, aflându-se totuşi înaintea oraşului New York. Munca statisticienilor este îngreuiată de faptul că oraşul are două teritorii oficiale: *Comitatul Londra*, care în afară de administraţie nu interesează pe nimeni, nu are decât 3,4 milioane de locuitori; împreună cu *Outer London*, alcătuită din inelul suburbiilor, comitatul formează districtul oficial de poliţie *Greater London*, cu 8,3 milioane de locuitori. Dar nici această „Mare Londră" nu reprezintă întregul oraş. La fel ca pe malurile Senei, autorităţile de pe Tamisa rămân în urma dezvoltării oraşului. Teritoriul real al oraşului Londra corespunde probabil cu spaţiul deservit de administraţia orăşenească de transport feroviar şi rutier (London Passenger Transport Board) şi care are aproximativ zece milioane de locuitori.

CELE MAI MARI ORAŞE DE PE PĂMÂNT (potrivit numărului de locuitori ai teritoriului orăşenesc oficial)

	Populaţie (în milioane)	Populaţii comparative (în milioane)	
1. Tokio	11, 4	Bavaria	9, 5

	8,		8,
2. Londra	3	Grecia	4
3. New York	7, 8		
	7,		7,
4. Shanghai	4	Suedia	5
5. Moscova	6, 5	Elveţia	5. 6
	5,	Danemar	4,
6. Calcutta	6	ca	6
	4,		
7. Bombay	2		
8. São Paulo	3, 5	Norvegia	3, 6
	3,	Renania-	3,
9. Chicago	5	Palatinat	4
10. Berlin	3, 2		

Teama de impozite şi de comunism. De ce întâlnim oare cazuri atât de frecvente în care realitatea nu coincide cu oglindirea ei în documentele autorităţilor? Unul din motive ar fi faptul că oraşele cresc azi atât de repede, contopindu-se cu oraşe învecinate, şi grupuri de oraşe se unesc între ele atât de rapid, încât fenomenul depăşeşte capacitatea de adaptare a autorităţilor. La aceasta se mai adaugă ca factori hotărâtori considerente personale, financiare şi politice.

Cauze de ordin personal: locuitorii din Fürth nu vor să aparţină de Nürnberg, cu toate că nimeni n-ar mai putea să deosebească un oraş de celălalt dacă n-ar fi despărţite simbolic prin indicatoare oficiale. Şi care primar din suburbia unui oraş mare este dispus să subscrie la alipire, dat fiind că aceasta îl poate costa postul?

Cauze financiare: multe suburbii care s-au contopit cu oraşul au, pe cap de locuitor, venituri din impozite mult

mai mici decât cele ale oraşului propriu-zis, unde îşi au sediul băncile, societăţile de asigurare şi fabricile. Aşa, de pildă, landul federal *Bremen* nu s-a folosit, după cel de-al doilea război mondial, de posibilitatea de a realiza o legătură terestră între Bremen şi Bremerhaven pentru că în acest coridor ar fi trebuit să includă comune rurale cu mijloace financiare mai reduse.

Cauze de ordin politic: contopirea oraşului *Berlin* cu Charlottenburg, Spandau, Schöneberg şi cu celelalte oraşe de multă vreme contopite de fapt cu metropola nu a putut să se realizeze până în 1920 tot din pricina unor astfel de calcule financiare, dar mai ales pentru că municipalitatea şi guvernul prusian se temeau că „Marele Berlin" ar putea deveni, prin integrarea suburbiilor muncitoreşti, un oraş „roşu", ceea ce era socotit neindicat pentru capitala imperiului. Acest motiv nemaifiind valabil în 1920, când atât micul Berlin oficial cât şi Prusia erau guvernate de social-democraţi, limitele oraşului au fost extinse. Şi la Paris existau temeri privitoare la o majoritate comunistă în cazul în care suburbiile muncitoreşti s-ar fi unit oficial cu metropola.

New York pe locul al treilea. Din cele de mai sus rezultă un lucru esenţial, şi anume că perimetrul oficial al unui oraş nu reprezintă în multe cazuri nici măcar încercarea de a-l delimita; el este doar rezultatul unor situaţii de ordin istoric, al unor complexe probleme de competenţă, al unor mici şi meschine gelozii, al unor considerente financiare şi politice. Ca urmare a acestui lucru, statistica oficială creează adesea o imagine deformată, de-a dreptul falsă, despre mărimea oraşelor contemporane şi, implicit, despre gradul de urbanizare. Nu e vorba câtuşi de puţin de o statistică geografică sau sociologică* ci de? o statistică politică.

Când un oraş ajunge să se extindă în asemenea măsură încât să pătrundă pe teritoriul a trei state diferite – cum e cazul *New York-ului,* care se află pe teritoriul

statelor federale New York, New Jersey şi Connecticut –, nu există nicio perspectivă ca graniţele sale oficiale să depăşească vreodată şi graniţele statelor, pentru a ajunge să corespundă cu adevărata sa întindere. New York-ul oficial are 7, 8 milioane de locuitori. N-a atins niciodată numărul de locuitori al Londrei, iar azi se află în urma oraşului Tokio şi a capitalei britanice, adică pe locul al treilea. În *marele New York* trăiesc însă 15, 1 milioane de oameni. Acest ocean de case cuprinde, în afara teritoriului său oficial, sute de oraşe mari şi mici, de sine stătătoare din punct de vedere administrativ. Suprafaţa pe care *o* acoperă este de 6 762 km², adică de peste patru ori mai mare decât aria pe care s-a extins Londra şi, în orice caz, aproape cât jumătate din suprafaţa Kirunei.

Aşa se măsoară oraşele. În majoritatea marilor oraşe americane există cel puţin im organ de sistematizare care a trasat pe hartă, o linie în afara perimetrului oraşului. Această linie include suburbiile oraşului şi acel spaţiu pentru care e necesară o sistematizare unitară a transporturilor, a aprovizionării cu apă şi energie, precum şi a acţiunii poliţiei. Perimetrul unui mare oraş împreună cu teritoriul înconjurător supus sistematizării este denumit *Metropolitan Area* (aria metropolitană).

Aria metropolitană nu coincide întotdeauna cu teritoriul pe care se întinde zona construcţiilor orăşeneşti. Poate cuprinde, de pildă, un mare teren viran pe care va lua cândva naştere o suburbie. Pe de altă parte, e posibil să nu cuprindă un oraş vecin, care între timp a ajuns să se contopească cu metropola* fiindcă acel oraş nu doreşte să fie inclus în spaţiul de sistematizare al unui alt oraş. Cu toate acestea, în linii mari, aria metropolitană americană este un punct de reper pentru procesul de extindere al oceanului de case din marile oraşe; dacă e amănunţit şi temeinic cercetată de către statisticieni, aria metropolitană vădeşte într-un mod foarte elocvent discordanţa dintre perimetrul oficial al oraşului şi

întinderea sa reală.

În restul lumii rămâne de cele mai multe ori la latitudinea fiecărui oficiu de statistică dacă să ia în evidenţă zona cu caracter urban care s-a extins dincolo de limitele oficiale ale oraşului şi cum să facă acest lucru. Fiecare statistică privind numărul locuitorilor din mediul urban ar trebui să precizeze care anume spaţiu urban a fost luat în considerare. Cele patru arii orăşeneşti mai des consemnate în statistici sunt:

1. *Oraşul* – adică teritoriul oficial al oraşului, incinta oraşului, unitatea administrativă. De regulă această arie este mai mică decât suprafaţa pe care o ocupă oraşul în realitate, doar în cazuri excepţionale este mai mare (Kiruna, Canberra).

2. *Regiunea urbana* – cuprinzând suprafaţa reală a oraşului, zona aşezărilor şi construcţiilor de tip urban, în curs de urbanizare. În limbaj profesional se foloseşte şi expresia *zona de aglomerare* (în engleză: „Urban Agglomeration”).

3. *Aria metropolitana* – teritoriul pe care marile oraşe americane îl afectează sistematizării urbane. În esenţă coincide cu regiunea urbană.

4. *Hinterlandul orăşenesc* – întreaga zonă de iradiere a unui mare oraş, adică acel mare brâu de sate şi orăşele care înconjură oraşul, ai cărui locuitori vin la lucru în oraş (aşa-numiţii „navetişti”), îşi fac cumpărăturile mai importante în oraş şi tot acolo se instruiesc şi se distrează. Spaţiul hinterlandului este aproape întotdeauna considerabil mai mare decât celelalte trei zone (excepţie face Kiruna). El cuprinde, ce-i drept, regiuni care, evident, nu au un caracter urban.

Din nou Tokio. Dacă vom căuta să stabilim care este cel mai mare oraş al lumii pe baza unuia dintre criteriile de mai sus şi dacă ne vom opri la *regiunea urbana*, atunci vom constata că cel mai mare oraş e Tokio, care include nu mai puţin de 20 de milioane de locuitori. Teritoriul oficial

al oraşului, împreună cu portul oraşului Tokio, cu Yokohama, oraş cu peste un milion de locuitori, şi un mare număr de clădiri în hinterland reprezintă una dintre cele mai mari concentrări de oameni şi de locuinţe ale lumii. Văzut de la înălţimea turnului de televiziune, Tokio se întinde cât cuprinzi cu ochii pe tot orizontul. În 1956, întreaga arie pe o rază de 100 km în jurul gării principale a oraşului Tokio a fost declarată prin lege *regiunea capitalei* (National Capital Region) şi supusă unei sistematizări unitare. Conform acestui plan de sistematizare urmează ca până în 1975 să se înalţe, pe o rază de 15 km în jurul centrului oraşului, numai clădiri foarte înalte, astfel construite încât să nu poată fi mistuite de incendii.

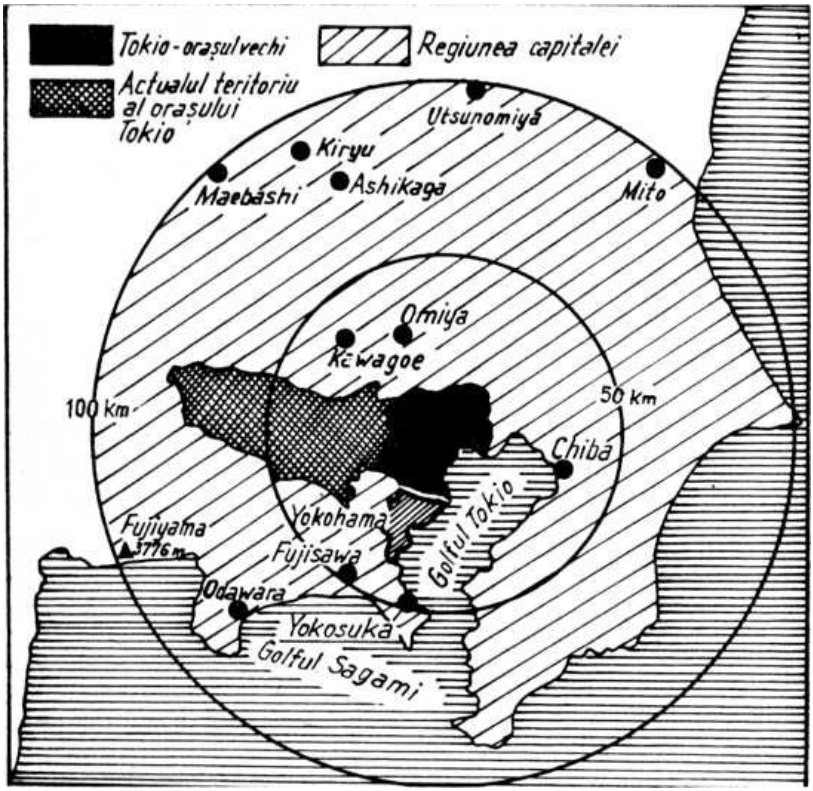

O centură verde, lată de 10 km, urmează să separe incinta oraşului propriu-zis de suburbiile sale. Se apreciază că în 1975 oraşul va avea 27 de milioane de locuitori.

Dacă privim oraşele din acest punct de vedere, nu se schimbă numai mărimea lor, ci totodată creşte şi numărul oraşelor cu peste un milion de locuitori. În loc de 87 de oraşe cu peste un milion de locuitori, câte sunt pe glob dacă luăm în consideraţie numai teritoriile lor oficiale, există 120.

Potrivit recensămintelor tradiţionale ale populaţiei, Statelé Unite nu au decât şase oraşe cu peste un milion de locuitori New York, Chicago, Los Angeles, Philadelphia, Detroit şi San Francisco –, dar dacă ne orientăm după aria metropolitană, acestora li se adaugă alte şaptesprezece, printre care *Boston*, centrele industriale *Pittsburgh* şi *Cleveland*, precum şi capitala, *Washington*.

În Europa acest fel nou de a măsura mărimea oraşelor duce la un rezultat uimitor. O serie de vechi centre cărora le lipseşte o nimica toată pentru a atinge cifra oficială de un milion se dovedesc a fi oraşe cu peste un milion de locuitori – *Amsterdam*, *Copenhaga*, *Lisabona*, *Stockholm*.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE LUMII

lltiililvit numărului de locuitori din „regiunea urbană”, în măsura în care MVIM min regiune este sau poate fi consemnată în statistici; în caz contrar ilfl numărul locuitorilor recenzaţi pe teritoriul oficial al oraşului)

		Locuitori (în milioane)		Cifre comparative	
		Regiunea urbană	Teritoriul oficial		
1	Tok	20	11	Iugosl	18

	io	, O		, 4		avia	, 8				
2	Ne w York	15 , 1		7, 8		Renani a de nord					
						Westfa lia	15 , 9				
3	1 ondra	10 , O		8, 3		Ungari a	10 , 1				
4	Sha nghai	9, 5		7, 4		Belgia	9, 2				
5	Par is	8, 5		3, O							
6	Mo scova	8, 3		6, 5		Grecia	8, 4				
7	< alama	8, 2		5, 6							
8.	Bue nos Aires	7, 8		3, O		Baden-Württemberg	7, 8				
9	1 os Angeles	6, 8		2, 8		Austria	7, 1				
3	1 (Inc , îgo	6, 8		3, 5		Saxonia inferioară	6, 6				
1	1 Bo mbay	6, 1		4, 2		Finlan da	4, 5				
2	1 Pek in	5, 5		4, O							
3	1 Mé xico	5, O		z 3, 2		Elveţia	5, 6				
4	1 Ōsa ka	5, O		3, O		Hesse n	4, 8				
5	1 Phil adelphia	4, 3		2, O							

Nu rareori iese la iveală o disproporţie aproape

grotescă între întinderea reală a agigmerărilor de case şi de oameni şi acea parte a aglomerării respective care oficial se numeşte „oraş”. *Manchester*, centrul englez al industriei textile, apare în anuarele statistice de cele mai multe ori ca având *70*0.000 de locuitori; zona urbană al cărei centru este Manchester e locuită de 2, 4 milioane de oameni.

Cuvinte noi. Aici se ridică însă de îndată şi o altă problemă: spre» apus regiunea urbană a oraşului Manchester se prelungeşte şi se uneşte pe nesimţite cu cea a oraşului Liverpool, tot astfel spre nord-est se contopeşte cu cea a oraşului Leeds (vezi harta de la p. 346). Zonele urbanizate ale acestor trei oraşe au, luate împreună, 5, 5 milioane de locuitori. La răsărit de Manchester se află oraşul Sheffield, cu jumătate milion de locuitori, la nord de Manchester se înşiră vreo zece oraşe industriale mai mici. Marea regiune industrială din centrul Angliei *Liverpool – Manchester – Sheffield – Leeds* este practic un singur oraş gigantic, cu cel puţin 8 milioane de locuitori.

Astfel de aglomerări care însumează mai multe oraşe se numesc adeseori *peisaj urban*. Acest cuvânt ne va sluji şi în continuare, cu toate că nu e prea fericit ales, căci, neexistând acolo un peisaj în sensul obişnuit al cuvântului, ar trebui mai curând să formăm un cuvânt care să nu fie legat de noţiunea de ţinut, ci să exprime noua situaţie. Dar şi un asemenea cuvânt ar putea să inducă în eroare. Căci dacă am face o deosebire de lexic între Londra şi Liverpool – Manchester – Sheffield – Leeds, denumind Londra oraş, iar cea de-a doua aglomerare – peisaj urban, nu am face de fapt o distincţie de ordin geografic, ci una de ordin politic. Zona industrială din centrul Angliei, leagănul aglomerărilor urbane moderne de tip industrial, e în aceeaşi măsură „oraş” ca şi Londra, cu singura deosebire că oficial nu i-a fost atribuită această denumire.

E drept că Londra corespunde mai mult noţiunii

tradiţionale de oraş, deoarece are un centru, un nucleu care domină vestul oraşului, în timp ce aglomerării Liverpool – Manchester – Sheffield – Leeds îi lipseşte centrul. Acest lucru nu mai poate fi însă astăzi hotărâtor, căci numeroase oraşe, oficial recunoscute ca atare, ori posedă de vreme îndelungată mai multe centre, ori nu au niciunul.

Până la începutul erei industriale nu a existat or-şi care să itu II avut un centru bine delimitat: templu sau biserică, palat sau castel şi, mai ales, acel mare punct de întâlnire al locuitorilor oraşului care pe vremuri era denumit *agora* sau *forum*. Iniţial era industrială a mai adăugat adesea un punct de l ruulizare a centrului oraşului: gara principală. Fiind locul şir trecere al unor mari mulţimi de oameni pe un spaţiu foarte limitat, gara, împreună cu piaţa din faţa ei şi cu bulevardul caic du obicei porneşte de acolo, a jucat şi mai joacă şi azi în Unde oraşe mari un rol însemnat din punct de vedere urbanistic, aşa cum e cazul la Frankfurt sau Zürich.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE LUMII LA DIFERITE EPOCI

1 Vrioada	Oraşul	Pe atunci în	Astăzi în	Numărul maxim de locuitori
mlipnkil IV î.e.n.	Ur	Ţara Babilonului	„Irak	30.000
Iltllfillul HI î.e.n.	Uruk	Ţara Babilonului	Irak	100.000
170	Ba	Ţar	Ira	15

0 – 700 î.e.n.	bilon	a	k	0.000
		Ba bilonului		
— iiltll VII î.e.n.	Ni nive	Asi ria	Ira k	12 0.000
A00 400 î.e.n.	Ba bilon	Ţar a	Ira k	35 0.000
		Ba bilonului		
400 00 î.e.n.	Pa taliputr a	Ma gadha	In dia	50 0.000
t00 1*O î.e.n. 150	Se leucia	Im periul Sel eucizilor	Ira k	60 0.000
tiliii – e, n.	Ro ma	Im periul roman	Ita lia	1 100.000
350 N00	Bi zanţ	Im periul roman de răsărit	Tu rcia	70 0.000
O o o o	Ba gdad	Im periul califilor	Ira k	75 0.000
W 1100	An gkor	Re gatul Kh mer	Ca mbodgi a	1. 500.000
O o o	Ha ncijou	Chi na	Ch ina	20 00.000
noo	Pe	Chi	Ch	2

iKso IHS 0 IV20 192 0 fi 7 Illit IW7	kin Lo ndra Ne w York To kio	na An glia S.U .A.	ina An glia S. U.A. Ja ponia	550 003 8. 000.000 14 100.000 20 .000.00 0

Necrolog front ni centrul oraşului. De zeci de ani, şi în special de U cui ilegal doilea război mondial încoace, automobilul şi avionul au desfiinţat practic centrul oraşului. Spre deosebire du gară, aerodromul poate să nu fie situat în centru. Poartă oraşului spre lume s-a deplasat spre marginea lui. Automobilul permite posesorului său să-şi aleagă locuinţa departe de centru, şi în felul acesta desfiinţează de fapt hotarele oraşului.

La *Berlin* s-au cristalizat încă în perioada dintre cele două războaie mondiale trei centre: vechiul centru reprezentat de Alexanderplatz, vestitul centru format de Potsdamer Platz – Friedrichstrasse – Unter den Linden, şi noul centru dominat de Gedächtniskirche. Azi Berlinul are două centre distincte: Gedächtniskirche şi Kurfürstendamm în apus şi aleea Karl Marx în răsărit. Ce-i drept, acest fenomen este în mare măsură rezultatul unei situaţii politice aparte, însă fenomene asemănătoare se găsesc şi în alte oraşe care nu sunt împărţite în două.

În 1929, printr-o singură trăsătură de condei, oraşele Barmen şi Elberfeld au fost transformate într-un nou oraş – *Wuppertal*, pentru că ele se contopiseră, de fapt, de mult şi, firește, pentru că sunt situate în valea râului Wupper. Nici până azi aceste oraşe n-au un centru comercial şi de trafic comun. În numeroase oraşe mari ale Americii, în urma apariţiei unui brâu de centre comerciale (shopping centers) care se dezvoltă în suburbii (suburbs), vechile

centre ale oraşelor şi-au pierdut aproape complet însemnătatea de odinioară.

Cel mai mare oraş al Germaniei. Una dintre cele mai cunoscute aglomerări urbane, cu numeroase centre comerciale, dar fără un centru propriu-zis, este bazinul Ruhr; acesta, dacă nu-l priveşti din punct de vedere oficial şi politic, ci geografic şi sociologic, ar trebui denumit *Ruhrstadt* (oraşul Ruhr).

Între Duisburg la apus şi Dortmund la răsărit sunt cel puţin 16 oraşe de reşedinţă districtuală care s-au contopit într-o zonă industrială cu 4, 1 milioane de locuitori. Ea e în fond cel mai mare oraş al Germaniei, chiar dacă oficial e împărţită în mai multe oraşe, dintre care cele mai mari poartă numele de Essen, Dortmund, Duisburg şi Gelsenkirchen. Niciun automobilist n-ar putea să deosebească diferitele „oraşe" dacă autorităţile

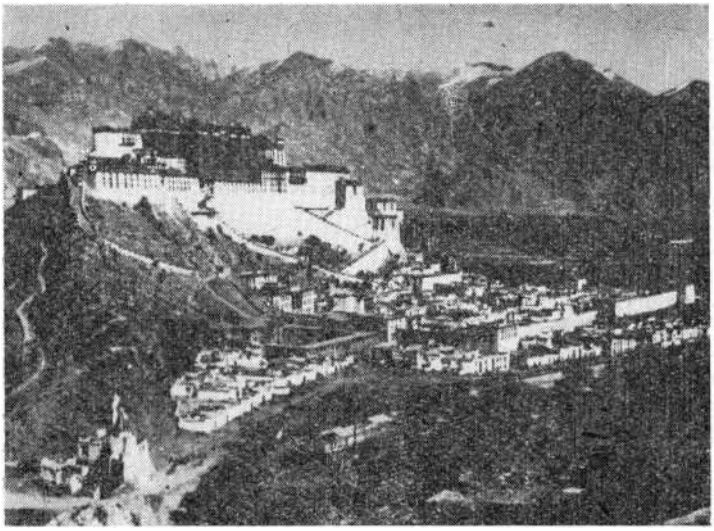

Oraş la altitudinea de 3 600 m: Lhasa, capitala Tibetului, cu palatul Potala, fosta reşedinţă a lui Dalai Lama (Foto Ullstein)

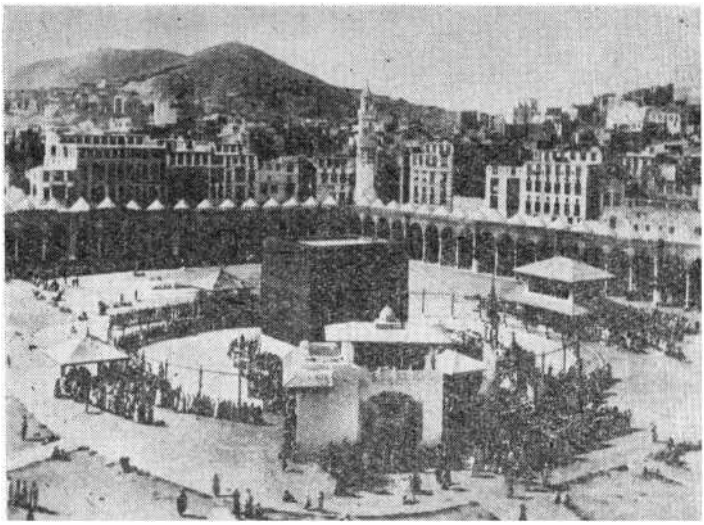

Oraş în pustiu: Meca – oraşul sfânt al islamului. În centru – Kaaba (Foto Ullstein)

Oraş din lut: Kano, vechi oraş comercial din nordul Nigeriei. Majoritatea caselor sunt construite din lut, nisip şi apă, care s-au întărit, devenind un material asemănător betonului (Foto Ullstein)

Oraş în tundră: Vorkuta, oraş carbonifer aşezat la nord de cercul polar, în partea europeană a Uniunii Sovietice. Arhitectură specific sovietică (Foto Ullstein)

competente nu ar fi împărţit Ruhrstadt cu ajutorul unor tăbliţe indicatoare.

Nu poate exista nicio îndoială asupra caracterului urban unitar al acestei adevărate „oale de cărbuni". S-ar mai putea discuta dacă unele districte, ca de pildă Krefeld la apus şi Hamm la răsărit, ţin şi ele de Ruhrstadt, care în felul acesta ar ajunge la 4, 9 milioane de locuitori.

Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk (Uniunea pentru construcţii de locuinţe în bazinul carbonifer Ruhr), întemeiată în 1920 ca oficiu pentru sistematizarea teritoriului, nu cuprinde, ce-i drept, oraşul Krefeld, în schimb include Hagen şi câteva districte cu caracter semirural, delimitând un ţinut urban cu o populaţie de 5, 7 milioane de locuitori. Dar dacă în acest spaţiu este cuprins şi Hagen, atunci ar putea face parte din Ruhrstadt şi întregul lanţ de oraşe aflate la sud de regiunea Ruhr propriu-zisă, capătul acestui lanţ spre răsărit fiind chiar Hagen. E vorba de: Wuppertal – Solingen – Düsseldorf –

Mönchengladbach. Desigur, între ele se află şi zone cu o populaţie mai puţin densă, niciuna dintre aceste zone nedepăşind totuşi ca mărime Grünewald, care este înglobat în hotarele oficiale ale Berlinului.

Acest *Rein-Ruhr-Stadt* (oraşul Rin-Ruhr) ar fi, cu cei 7, 1 milioane de locuitori ai săi, unul dintre cele mai mari oraşe ale lumii; cu suprafaţa lui de 4 070 km², el este totuşi mai mic decât aria metropolitană a oraşului Los Angeles, în care locuiesc mai puţini oameni (6, 7 milioane de locuitori pe 4 400 km²), şi abia dacă acoperă cât o treime din teritoriul oficial al oraşului Kiruna din Suedia. Comparat cu unele localităţi pe care le numim de pe acum „oraş", el ar corespunde întru totul atât noţiunii curente de oraş, cât şi noţiunii de oraş din punct de vedere politic, iar din punct de vedere geografic el *este* un oraş.

În susul Rinului peisajul urban se întinde şi mai departe, de la Düsseldorf, trecând prin Leverkusen, spre Köln, de unde se continuă în lanţul oraşelor Bonn – Bad Godesberg – Königswinter – Mehlem – Honnef – Remagen; aici trenul nu are de traversat întinderi virane nici măcar de mărimea grădinii engleze" de pe teritoriul oficial al oraşului München. În acest spaţiu de aglomerare de pe Rin şi Ruhr locuiesc 10 milioane de oameni.

Aproape întregul curs al Rinului este de altfel însoţit de un şir atât de des de oraşe şi sate, încât aici putem folosi termenul

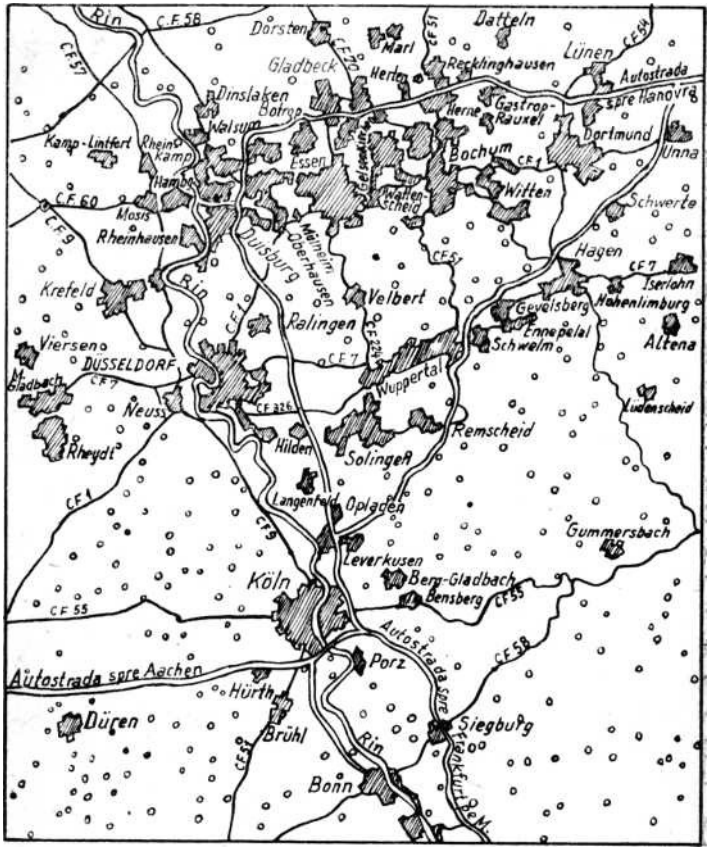

de specialitate *peisaj urbanizat* (spre deosebire de peisajul urban în care nu există un „peisaj" în accepţia iniţială a cuvântului). Asemenea peisaje urbanizate se întind şi în jurul lacului Teger din Bavaria superioară, pe Riviera de la San Remo, trecând prin Monaco, Nisa, Cannes, până aproape de Toulon* precum şi în sudul Floridei de-a lungul ţărmului.

Peisaje urbane fără peisaje. A căuta oraşe gigantice care nu apar în statistici nu este o joacă cu denumiri şi cifre. Dimpotrivă, este o încercare de a restabili, împotriva arbitrarului şi a considerentelor politice care determină delimitarea oraşelor de către autorităţi, anumite criterii clare care să îngăduie stabilirea proporţiilor reale la care a ajuns procesul de urbanizare. Consecinţele materiale,

psihice şi sociale ale traiului în marile oraşe se vădesc şi acolo unde serviciile cadastrale ignoră existenţa marelui oraş. Problemele marelui oraş nu pot fi rezolvate de cei care nu reuşesc să-l vadă.

Peisaje urbane sau oraşe aşezate în lanţ, ca cele de azi de-a lungul Rinului, au existat şi înainte. Cel mai vechi şir de oraşe se afla, în urmă cu 5.000 de ani, pe malurile Eufratului în ţara Babilonului. Însuşi oraşul Babilon forma, împreună cu Kiş şi Borsippa, un peisaj urban, aşa cum vor fi mai târziu Atena cu Pireu şi Faleron. La începutul epocii moderne, oraşe mari s-au grupat pe un spaţiu îngust în câmpia fluviului Po, în Flandra (Bruges – Gent – Anvèrs) şi în Olanda (Dordrecht – Leiden – Utrecht – Amsterdam).

Pe vremea aceea peisajul urban era o excepţie. Azi astfel de peisaje există cu sutele, globul pământesc fiind pe cale să se transforme într-un peisaj urbanizat, ba poate chiar într-un singur peisaj urban.

Dacă autorităţilor competente le-ar trece prin minte, ele ar putea fără greutate să devină în regiunea *Frankfurt* naşii unui oraş care, în funcţie de hotarele stabilite, ar număra între 1,4 şi 2,2 milioane de locuitori; acest oraş ar cuprinde Wiesbaden – Mainz – Rüsselsheim – Frankfurt – Bad Homburg – Offenbach – Hanau. *Mannheim* şi Ludwigshafen, *Nürnberg* şi Fürth, lanţul oraşelor de pe Neckar, în spaţiul *Stuttgart* – Esslingen, şirul oraşelor Winterthur – *Zürich* – Baden – Olten sunt alte exemple de peisaje urbane pe care nu le găseşti în statistici.

Dacă ar fi sau nu cazul să fie oficial unite într-un oraş, aceasta e o altă problemă, complet diferită; motive de ordin administrativ său. psihologic pot fi o piedică în anumite cazuri. Dar, independent de situaţia oficială, administraţiile oraşelor nu-i pot împiedica pe locuitorii suburbiilor, administrativ independente, să frecventeze, în afara fabricilor şi birourilor, teatrele, stadioanele şi spitalele oraşului.

În nordul Franţei există un oraş cu jumătate milion

de locuitori care răspynde la trei nume: *Lille*, *Roubaix* şi *Tourcoing*. Peste 4 milioane de locuitori are oraşul *Olanda de Vest*, alcătuit din mai multe componente, cele mai importante fiind Amsterdam, Haga şi Rotterdam. Spaţiul *Newcastle – Sunderland* din nord-estul Angliei este practic un oraş cu peste un milion de locuitori. Un oraş gigantic, al cărui vârf nordic se numeşte Harkov, se află în zona industrială din Ucraina de sud-est.

Dacă ar exista un oraş cu numele Gange. Dar cele mai mari peisaje urbane le întâlnim în afara Europei. *Oraşul Nil*, acea aglomerare de oameni de la gura Nilului, cuprinsă în triunghiul Cairo – Alexandria – Port Said, are aproximativ 13 milioane de locuitori. Pe coasta de sud-vest a Indiei, pe insula Java, unde populaţia este extrem de densă (59 de milioane de locuitori pe o suprafaţă ca cea a Greciei), pe insulele din sudul Japoniei, în spaţiul *Canton – Hong Kong* ar fi posibilă legiferarea chiar şi peste noapte a unor noi delimitări administrative prin care ar apărea oraşe cu zeci de milioane de locuitori.

Aproximativ 35 de milioane de locuitori are lanţul de oraşe, lung de 650 km, aproape fără să fie întrerupt de niciun peisaj rural, care se întinde în nord-estul S.U.A. – *Boston – Providence – New York – Philadelphia – Baltimore – Washington*. E cea mai mare aglomerare de oraşe gigantice de pe planeta noastră. Spre vest este legată de cea mai mare zonă industriala a lumii – şirul de oraşe *Pittsburgh – Cleveland – Detroit – Chicago*. Din centrul New York-ului trebuie să străbaţi în unele direcţii peste 150 km ca să ajungi la o regiune neurbanizată.

Dacă o autoritate competentă ar găsi cu cale să legalizeze crearea unui oraş Iantzi de-a lungul fluviului Iantzi de la Shanghai în sus, ar fi descoperit cu adevărat „cel mai mare oraş al lumii” – afară doar dacă altă oficialitate n-ar declara drept oraş cea mai mare aglomerare de oameni de pe glob, cea din valea Gangelui,

între Delhi şi Calcutta. Ar depinde numai de forul respectiv dacă *oraşul Gange* ar urma să aibă 50 sau 70 de milioane de locuitori sau chiar mai mulţi.

Cortez ştia mai multe decât noi. Dar o asemenea formaţie ar mai fi un „oraş”? Cortéz ştia ce este un oraş – un zid şi o piaţă înăuntrul lui. Noi nu ştim. De când hotarul nu mai e stabilit printr-un zid, nu mai putem defini cu exactitate ce este un oraş. Oraşul antic seamănă oarecum cu o clădire unică, porţile oraşului servind drept uşi ale casei, uliţele drept coridoare, iar piaţa drept cameră de zi sau curte interioară, unde se întâlnea „familia orăşenească”. Apoi zidurile au căzut – la München în 1795, la Viena în 1858, la Berlin în 1861 şi la Paris în 1919. De atunci putem afirma că ne aflăm într-un oraş când suntem la Hamburg pe Jungfernstieg sau la Viena pe Ring, dar nu avem niciun criteriu sigur pentru a stabili unde încetează Hamburg să mai fie oraş, unde începe satul sau zona rurală.

Oraşele îşi întind tentaculele până departe în aşezările rurale. Năpădesc ţinuturi, ţări, continente. Locuitorii satelor se îmbulzesc spre oraşe, iar oraşele se infiltrează în sate şi le înghit. În teritoriile oficiale ale oraşului sunt incluse câmpii şi păduri care în epoca zidurilor împrejmuitoare n-ar fi putut face niciodată parte dintr-un oraş. Iar suburbiile, cu vile şi aşezări muncitoreşti, situate în afara razei oficiale a oraşului, prelungesc oraşul şi mai departe, printre ogoare şi păşuni.

Urbanizarea pământului se desfăşoară azi în bună parte *în afara* zonelor care poartă oficial denumirea de „oraş”. Se şterg hotarele dintre oraş şi sat. Dar oraşul nu se va ruraliza, dimpotrivă, satul se va urbaniza. Pământul devine oraş.

CAPITOLUL III
AVALANŞA DE OAMENI ŞI DE ORAŞE

În fiecare dimineaţă, când ne trezim, omenirea a sporit cu un număr egal cu cel al populaţiei unui mare oraş, ca de pildă Lausanne sau Heidelberg. În următorii 40 de ani va spori cu echivalentul a 30.000 de oraşe mari – sau a 3.000 de oraşe cu peste un milion de oameni – sau a 200 de oraşe gigantice, de proporţiile New York-ului de azi!

Jonglerii cu cifre. Există o anecdotă referitoare la inventatorul (necunoscut) al şahului: oferind spre cumpărare unui maharadjah jocul său, acesta l-ar fi întrebat de preţ. Un bob de grâu pentru primul pătrat, a răspuns inventatorul, două boabe pentru al doilea, patru pentru al treilea, opt pentru al patrulea şi aşa mai departe, pentru fiecare din cele 64 de pătrate dublul cifrei anterioare. Maharadjahul, încântat că scapă atât de ieftin – după cum i se părea lui –, a încheiat târgul.

Dacă ar fi avut cunoştinţe mai solide de matematică, s-ar fi lăsat desigur păgubaş, căci în întreaga Indie nu exista atâta grâu încât să-l fi putut plăti pe inventator. Pentru al 20-lea pătrat maharadjahul ar fi trebuit să plătească peste jumătate de milion de boabe de grâu. Pentru pătratul al 31-lea s-ar fi ajuns la peste un miliard de boabe, iar cifra pentru pătratul al 64-lea nu mai poate fi exprimată cu ajutorul numeraţiei obişnuite.

Asemenea surprize ne rezervă efectul dublării în progresie, în prezent omenirea se dublează la fiecare 40 de ani. În 1961 populaţia lumii a depăşit limita de trei miliarde. În anul 2000 vor trăi aproximativ 6 miliarde de oameni. Dacă rata de creştere se va menţine la acelaşi nivel, atunci în jurul anului 2160 vor trăi 100 de miliarde de oameni, ceea ce înseamnă că întreg pământul locuibil va fi un singur oraş. Peste 600 de ani, fiecărui locuitor din cei 150.000 de miliarde i-ar reveni din suprafaţa uscatului doar un metru pătrat; peste 700 de ani, şase oameni ar trebui să-şi împartă fiecare metru pătrat, iar în 1 700 de

ani omenirea ar avea aceeaşi greutate ca şi astrul *pt* care-l populează.

Omenirea se înmulţeşte în ciuda războaielor mondiale. Dacă continui calculul, te apucă ameţeala. Din fericire, înmulţirea populaţiei nu este însă numai un exerciţiu de calcul. Cândva, înainte de a se ajunge la cifrele de mai sus, lavina umană se va opri, să sperăm printr-un act al raţiunii, şi nu ca urmare a unei catastrofe. Unde anume se va opri şi cum va reuşi până atunci omenirea să o scoată la capăt cu uriaşele dificultăţi de care se va lovi – iată problema nr. 1 care aşteaptă o rezolvare în următoarele decenii. Oameni politici, economişti, demografi şi teologi duc de pe acum discuţii aprinse cu privire la mijloacele şi posibilităţile unei soluţii.

Incontestabil este însă faptul că pentru anul 2000 va trebui să contăm pe o populaţie mondială de circa 6 miliarde şi că explozia demografică nu va fi încă stăvilită. Organizaţia Naţiunilor Unite apreciază că numărul oamenilor pe pământ se va „stabiliza" undeva între 10 şi 25 de miliarde. Aici nu e vorba de o joacă cu cifrele unui viitor îndepărtat: peste 70 de ani, la rata actuală de creştere a populaţiei, vor exista 10 miliarde de oameni, iar peste 120 de ani, 25 de miliarde.

A folosi expresia *„explozie* demografică" nu este o exagerare. Se pare că de-a lungul a sute de mii de ani pe pământ au existat mai puţin de un milion de oameni. Pentru ca numărul lor să atingă un miliard au trebuit să treacă circa 600.000 de ani, adică de la naşterea speciei noastre până în 183 e. Dar după aceea n-a mai durat decât 100 de ani până ce s-a ajuns la al doilea miliard, respectiv din 1830 până în 1930. La sfârşitul îngrozitorului măcel provocat de cel de-al doilea război mondial, omenirea înregistra un spor de 170 de milioane de oameni. Până la atingerea celui de-al treilea miliard n-au mai trecut decât 31 de ani, din 1930 până în 1961. În cei 39 de ani care au mai rămas din mileniul nostru, numărul oamenilor va

creşte cu încă o dată aproximativ 3 miliarde, adică cu acea cifră la care omenirea a ajuns de la originile sale până în 1961.

Exista prea mulţi oameni flămânzi. Medicii îşi contemplă consternaţi opera. Ştiinţa medicală a desfiinţat străvechiul echilibru aproximativ ce exista între naşteri şi decese. Bătălia încununată de succes împotriva epidemiilor şi a mortalităţii infantile a dublat durata medie a vieţii omeneşti – în Europa şi America de Nord încă înaintea primului război mondial, în Asia, Africa şi America de Sud în chip fulgerător după cel de-al doilea război mondial.

În prezent cel mai mare excedent demografic îl au Asia de sud-est şi America de Sud. Se poate deci presupune unde se vor afla în următoarele decenii cele mai mari ţinuturi urbane pe ţărmuri Fe mărilor şi în văile fluviilor Chinei, Indiei şi Indochine! pe coasta de răsărit a Americii de Sud, de la Buenos Aires până la Pernambuco (Recife) şi, probabil, ca şi până acum» în nord-estul

Statelor Unite şi în nord-vestul Europei.

Totodată, în ţările locuite de populaţia de culoare se poate observa un fenomen identic cu cel petrecut la noi în secolul al XIX-lea. Abia după câteva generaţii – în Europa a durat aproximativ o sutălde ani – numărul copiilor se adaptează noilor condiţii. Un popota obişnuit de milenii ca fiecare al doilea copil să moară în primii ani de viaţă nu se poate împăca sufleteşte, peste noapte, cu ideea că de fapt nu mai este necesar să aduci pe lume decât jumătate din numărul copiilor, dat fiind că vaccinările şi D.D.T.-ul au făcut minunea de a menţine în viaţă aproape toţi copiii care se nasc.

Agricultura nu poate satisface sarcina de a hrăni la fiecare* 25 de ani o populaţie dublată, aşa cum ar fi necesar în unele ţări ale Asiei de sud-est. Ajutorul pe care îl dau popoarele îndestulate în prezent ar putea fi mult mai mare. Dar a sătura pe toţi oamenii ar întrece totuşi capacitatea lor. Producţia mondială de alimente a rămas, încă din 1939, în urma creşterii populaţiei pe glob. Pentru ca în viitorii 40 de ani lumea să poată rezista fără catastrofa unei dublări a populaţiei se cere un efort imens din partea tuturor popoarelor.

Dacă etapele evoluţiei se vor succeda ca în Europa şi America de Nord după prima revoluţie industrială, şi anume în aşa fel încât natalitatea să se adapteze treptat scăderii mortalităţii, atunci creşterea excesivă a populaţiei s-ar putea reduce încetul cu încetul. Tocmai pe acest raţionament îşi întemeiază Naţiunile Unite evaluarea cu privire la faptul că cifra populaţiei mondiale se va stabiliza între 10 şi 25 de miliarde!

Pentru şi împotriva îngrădirii naşterilor. Nu e neapărat obligatoriu să se întâmple aşa. Judecând după o serie de fapte s-ar putea ca într-un viitor apropiat avalanşa naşterilor să aibă un ritm şi mai accelerat.

După cel de-al doilea război mondial în majoritatea vechilor ţări industriale se poate observa din nou o

creştere a numărului de copii sau, cel puţin, o creştere a excedentului de naşteri. Statele Unite sunt renumite în privinţa marelui număr de naşteri. În 1938 au existat două ţări în care mortalitatea era mai mare decât natalitatea – Franţa şi Austria. Astăzi nu mai există asemenea state.

Şi părerea potrivit căreia dacă n-ar exista un aflux de populaţie din mediul rural cele mai multe oraşe mari ar trebui încetul cu încetul să se depopuleze este depăşită. Oraşul Paris are un excedent de naşteri, München, începând din 1957, la fel; la Roma şi Los Angeles excedentul este chiar considerabil, iar în multe metropole ale lumii de culoare, el este îngrijorător.

Majoritatea metodelor de îngrădire a naşterilor care în prima jumătate a secolului nostru au dus, în Europa şi America de Nord, la o scădere a naşterilor sunt condamnate de către biserica catolică.

China a încetat în 1959 campania de îngrădire a naşterilor începută cu trei ani înainte. În anul 2000 vor exista aproximativ 1, 4 miliarde de chinezi, un număr aproape egal cu cel al populaţiei mondiale din 1900.

Există destule motive care pledează în favoarea tezei că populaţia lumii se va stabiliza mai curând la 25 de miliarde decât la 10 miliarde, mai ales dacă luăm în consideraţie promisiunile medicilor americani şi sovietici care spun că, mai curând sau mai târziu, vor prelungi durata vieţii omeneşti la 100 sau 130 de ani. De altfel e puţin probabil că omenirea va putea vreodată înceta să mai sporească. În orice caz, după câte şcim, în primii 600.000 de ani ai istoriei sale, o asemenea situaţie nu a existat.

În cel mai bun caz trebuie să contăm pe faptul că numărul oamenilor pe glob va creşte de patru ori (de la 3 la 12 miliarde) într-un timp relativ scurt, probabil în decurs de numai 80 de ani – un timp deci pe care îl vor mai apuca mulţi din cei ce trăiesc astăzi.

Legea lui Sombart şi cea a lui Parkinson. De patru ori

atâţia oameni înseamnă oare această orăşe de patru ori mai mari şi de patru ori mai multe? După toate câte se pot întrevedea până acum rezultă că oraşele vor fi de opt, de douăsprezece, de şaisprezece ori mai mari. Şi aceasta din trei motive.

Primul: Dacă în următorii 80 de ani în ţările slab dezvoltate nu se va crea o industrie puternică, cei mai mulţi oameni de culoare vor fi ameninţaţi să piară de foame. Dacă însă, aşa cum nădăjduim, printr-un ajutor pe care avem obligaţia să-l dăm, acolo va lua naştere o industrie puternică, atunci, în mod automat, vor apărea numeroase oraşe industriale, repetându-se evoluţia străbătută de Anglia şi de regiunea Rin-Ruhr.

Al doilea: Modernizarea agriculturii şi sporirea producţiei agrare pot fi realizate numai dacă se va merge pe calea care va necesita mai *puţini* oameni decât până acum. Un fermier american cu un tractor şi o combină produce mai mult decât 50 de ţărani indieni. Dacă aceşti 50 de indieni nu mai vor să flămânzească, unul din ei trebuie să capete o combină, iar ceilalţi trebuie să plece la oraş pentru a deveni muncitori industriali.

Al treilea: De la începutul erei industriale, oraşele cresc mai repede decât ar reclama-o sporirea populaţiei şi chiar cerinţele dezvoltării industriale. Economistul Werner Sombart a enunţat „legea valorii duble a locului de muncă”, afirmând că fiecare loc de muncă nou creat în sfera industriei atrage după sine, în mod automat, crearea unui alt loc de muncă în sfera aprovizionării, administraţiei şi deservirii. Un nou loc de muncă într-o fabrică înseamnă deci că două familii găsesc la oraş de lucru şi, ca atare, mijloace de subzistenţă.

Dar în marile oraşe contemporane vom putea probabil porni de la o „valoare triplă a locului de muncă”: o dată ce un oraş, datorită muncitorului şi celui care-l administrează şi-l aprovizionează, a intrat în categoria oraşelor mari, el exercită o suficientă putere de seducţie

pentru a atrage oameni în oraş, fie că există sau nu un loc de muncă pentru ei. Atracţia exercitată de oraş nu poate fi decât în parte explicată prin considerente economice.

În sfârşit* pentru expansiunea oraşelor are importanţă şi legea privind creşterea numărului administratorilor, formulată de istoricul britanic C. Northcote Parkinson în perfida lui satira

— „Legea lui Parkinson”. Potrivit acestei legi, funcţionarii de stat şi particulari au o pornire firească şi imperioasă de a mări numărul subalternilor lor, de a-şi procura reciproc de lucru, ceea ce ar necesita noi funcţionari, această specie înmulţindu-se prin sciziparitate.

Nu vrem să ne me ar ga mai bine! Teoretic, chiar dacă populaţia lumii s-ar ridica la 12 miliarde, fiecare om ar avea atâta loc încât n-ar trebui să existe nici un singur oraş suprapopulat. Dacă pe baza criteriilor actuale evaluăm pământul locuibil la o treime din întreaga suprafaţă terestră, calculul ne arată că fiecare om ar mai dispune şi atunci de peste 4.000 m^2, adică atât cât o grădină foarte mare.

Dar la ce bun? în prezent fiecărui locuitor al pământului îi revin teoretic 16.000 m^2 de pământ locuibil şi totuşi nu ne folosim de el. Pe 7% din suprafaţa uscatului, şi anume în regiunile cele mai civilizate din sudul şi estul Asiei, din Europa şi din S.U.A., se înghesuie 70% din populaţia lumii. În Hamburg fiecare locuitor se mulţumeşte cu 410 m^2, în centrul New York-ului cu 30 m^2, în cartierele mizere din Hong Kong şi Calcutta cu 3 până la 4 m^2. În 1955 guvernul Chinei a lansat cuvântul de ordine „înapoi la ţară”, reducând populaţia Shanghaiului de la 6, 1 la 5, 5 milioane. Dar în zadar. Între timp numărul celor ce locuiesc în perimetrul oficial al Shanghaiului a ajuns la 7, 4 milioane, iar în adevăratul Shanghai trăiesc 9, 5 milioane de oameni.

Când europenii au pus stăpânire pe America de Nord şi Australia, acestea erau aproape pustii şi fiecare imigrant

ar fi putut lua lesne în stăpânire câte un kilometru pătrat. Ce s-a făcut în realitate? Imigranţii s-au adunat şi s-au înghesuit până au ajuns să se îmbrâncească şi să se împingă unii pe alţii.

Australia este şi astăzi continentul cu cei mai puţini oameni pe kilometrul pătrat, dar în nicio ţară din lume nu s-a adunat în marile oraşe o parte atât de mare a populaţiei ca acolo. În cele opt mari oraşe ale continentului trăiesc 57% din întreaga populaţie. Emigranţii, cărora li se păruse probabil că sunt prea îngrămădiţi în vechea lor patrie, s-au fixat în patria cea nouă de predilecţie acolo unde este cea mai mare îmbulzeală.

În Europa, în principiu, lucrurile se prezintă la fel… în Franţa sate întregi sunt părăsite, numărul locuitorilor din regiunea. de munte s-a înjumătăţit în ultima sută de ani, iar ogoare care însumează suprafaţa Belgiei zac în paragină, în timp ce Parisul creşte neîncetat.

În Germania ponderea populaţiei care locuieşte în marile oraşe a crescut de la 4, 8% în 1871 la 30, 4% în 1933.

În Rusia lui Petru cel Mare au locuit în oraşe 5% din populaţie, în 193 é procentul ajunsese la 33%, iar în 1959 la 48%. În Uniunea Sovietică: numărul orăşenilor creşte de două ori şi jumătate mai repede decât acela al întregii populaţii.

Oraşul din centrul Europei cu cel mai rapid ritm de creştere este München. An de an acest oraş sporeşte cu 30.000 de oameni, în timp ce Tokio sporeşte cu 320.000.

În oraşele cu peste un milion de oameni locuiau în 1914 doar 2, 2% din populaţia lumii, astăzi – 9, 7%, adică aproape fiecare al zecelea om trăieşte într-un oraş gigantic (în calcul nefiind cuprinse oraşele care oficial nu sunt recunoscute ca atare, cum ar fi bazinul Ruhr).

Oraşe mari care se atrofiază există doar izolat. Într-o lume în care procesul de urbanizare se produce într-un ritm vertiginos, ele constituie excepţii.

Atingând 772.000 de locuitori în 1959, *Köln* a fost ultimul oraş vest-german care şi-a depăşit numărul de locuitori dinainte de război. *Hiroshima* şi *Nagasaki* au de mult un număr considerabil mai mare de locuitori decât înaintea distrugerii lor. S-ar fi putut crede că oraşele crunt încercate, oraşele blestemate, vor fi ocolite, însă năzuinţa spre oraş n-au putut-o până acum stăvili nici chiar bombele atomice.

Avantaje fiscale pentru cei ce se muta în provincie. Cifrele indicate de unele enciclopedii contrazic numai aparent cele de mai sus. Este adevărat că *Marsilia* şi *Lyon* sunt azi mai mici decât în 1939, scăderea populaţiei lor este compensată de o creştere considerabil mai mare a populaţiei *Parisului*. Şi în Franţa urbanizarea progresează, şi încă în forma cea mai neindicată: prin creşterea excesivă a unui singur oraş gigantic, creştere căreia guvernul caută cu desperare să-i pună stavilă prin încercări de descentralizare. Firmele care-şi mută sediul din Paris în provincie primesc premii şi se bucură de avantaje fiscale. Statul îngreuiază crearea de noi întreprinderi la Paris. Construirea unui local pentru birouri depăşind 50 m^2 trebuie autorizată de o comisie interministerială. Şcoli tehnice de stat sunt transferate în oraşe mai mici. Cu toate acestea, regiunea urbană Paris şi-a sporit populaţia în anii 1958 – 1959 cu 200.000 de locuitori, iar din 1955 cu peste 800.000. Multe firme. Îşi mută sediul doar la depărtarea necesară pentru a putea obţine premiul, adică nu se duc în Bretania sau Pirinei, ci în imediata apropiere a Parisului, astfel încât, în fond, nu fac decât să extindă şi mai mult ţinutul urban Paris.

Singura cifră care nu creşte este aceea a numărului de locuitori din perimetrul oficial al oraşului Paris. Populaţia perimetrului oficial al oraşului *New York* s-a redus din 1950 până în 1960 cu 100.000 de oameni, ajungând deci să fie în acest din urmă an de 7, 8 milioane de locuitori. Populaţia ariei metropolitane a New York-ului

a cunoscut însă în ultimii zece ani un spor de 2, 2 milioane de oameni.

Avem aici din nou de-a face cu un efect al birocraţiei, căci hotarele administrative ale oraşului nu coincid cu cele reale. La fel se poate afirma că populaţia marilor oraşe industriale *Liverpool* şi *Sheffield* scade doar dacă raza lor este măsurată potrivit unei convenţii care nu are nicio legătură cu realitatea geografică.

În aceste oraşe se repetă, într-o formă mai atenuată, ceea ce i s-a întâmplat vechiului orăşel *Londra*: în 1700 a avut 200.000 de locuitori, în 1841 numai 124.000, azi – 5.000. Din ceea ce în trecut se numea Londra a rămas numai *City*, cartierul birourilor şi al băncilor din centrul acestui oraş gigantic, centru în care lucrează un milion de oameni, şi tocmai de aceea nu mai rămâne spaţiu şi pentru locuit. Dacă astăzi Londra ar fi oficial redusă la vechile ei hotare, unele statistici nu ar ezita, probabil, s-o elimine complet, deoarece, de obicei, oraşele cu 5.000 de locuitori nu sunt consemnate nominal în asemenea lucrări. Până şi în comitatul Londra, care a luat naştere în 1888, cifra locuitorilor e în scădere. Dar *oraşul* Londra, privit nu ca ejititate administrativă, ci ca una geografică, continuă să crească impetuos.

Aici Brecht s-a înşelat. Înlăturarea zidurilor ocrotitoare, calea ferată şi, în mai mare măsură, automobilul au îngăduit oraşelor să nu se mai înghesuie pe un spaţiu atât de strâmt ca în antichitate şi în evul mediu. Am mai vorbit despre acea oră. de drum care din vechime constituia maximum de timp acceptabil pentru a ajunge de la locuinţă în centru sau la locul de muncă. Într-o vreme când nu existau mijloace de transport în comun se puteau parcurge într-o oră circa 3 km (în linie dreaptă); odată cu tramvaiul şi cu linia ferată suburbană – circa 20 km, cu automobilul propriu, în funcţie de starea şoselelor, 30 până la 60 km. Suprafaţa oraşelor s-a adaptat aproape întocmai evoluţiei mijloacelor de locomoţie…

Nicăieri expansiunea oraşelor nu este mai impetuoasă ca în Statele Unite, ţara automobilului. După primul război mondial, şi mai ales după cel de-al doilea, deplasarea locuinţelor spre suburbii a luat proporţii foarte mari. În S.U.A... din 1950 până în 1958, cifra locuitorilor din perimetrele oficiale ale oraşelor a crescut cu 4, 3%, iar cea a locuitorilor din centura suburbiilor – cu 44%.

Aceste cifre arată însă că incinta propriu-zisă a marilor oraşe, chiar dacă pe ici, pe colo mai pierde din numărul locuitorilor, nu rămâne nicidecum goală. Deplasarea locuinţelor spre suburbii măreşte suprafaţa oraşului şi numărul locuitorilor, fără a reduce înghesuiala din centrul oraşului.

Ar fi de altfel greşit ca preferinţa manifestată, mai ales în America, pentru o casă familială în suburbie să fie interpretată drept o fugă de oraş. Omul vrea, ce-i drept, să-şi aibă casa în sânul naturii, dar totodată ţine neapărat să fie în raza oraşului. Pentru cel ce locuieşte la marginea oraşulur *oraşul* este tot atât de important ca şi *periferia* lui. Pentru a ajunge cu maşina în punctele cu cel mai mare trafic şi la locurile de distracţie nu-i trebuie mai mult timp decât unui pieton în vechea Romă.

Fenomenul de deplasare spre suburbii reduce densitatea populaţiei pe kilometrul pătrat; dacă în Parisul oficial densitatea este de 37.000 de oameni, în incinta oficială a New York-ului ea e de peste 9 400, iar în regiunea urbană Los Angeles, de 1.500. Densitatea populaţiei, calculată pe o oră de drum, în funcţie de mijloacele de transport predominante în diferitele epoci, a rămas aproape neschimbată. Înainte se ciocneau pietonii unii de alţii, astăzi se ciocnesc maşinile. Înghesuiala a rămas aceeaşi. Şi ea e fenomenul caracteristic.

„Marelui Alexandru îi trebuia Cetatea Babilon – şi alta nu.

Dar alţii n-au avut nevoie de ea:

De pildă, nici tu”.

Aşa scria Bertolt Brecht [2]. Dar se înşela. Se pare că toţi oamenii au nevoie de Babilon. z

CAPITOLUL IV
IMBOLDUL SPRE ÎMBULZEALA

Ce oare îi ademeneşte pe toţi oamenii să se mute la oraş, vârstnici şi tineri, viguroşi şi slabi, săraci şi bogaţi?

De bunăvoie în mizerie. Nu numai „oraşele ademenitoare" sunt cele care exercită această putere magică de atracţie. În ultimii doisprezece ani populaţia oraşului *Cairo* s-a dublat, în timp ce numărul locuinţelor n-a crescut decât cu 15%; este clar câtă mizerie rezultă de aici. Italienii care-şi părăsesc ţinuturile sărace pentru a se muta la Roma trăiesc acolo de obicei în nişte barăci lamentabile, în văgăuni şi în cocioabe din tablă – locuinţe mai mizere decât acelea pe care le avuseseră înainte în satele lor. Şi totuşi, în 1959 şi-au părăsit ogoarele 270.000 de ţărani italieni.

Odată cu împărţirea Indiei în 1947, milioane de hinduşi au fugit din Pakistanul de est, mahomedan, la Calcutta. Cei mai mulţi au rămas până azi aciuiţi acolo, fără lucru, într-o mizerie pe care nici în cele mai cumplite coşmaruri nu ne-o putem imagina. Guvernul face permanente eforturi pentru a-i muta la ţară pe refugiaţii fără adăpost, cei mai mulţi însă fug înapoi, pe jos, la Calcutta. Aici, năpădiţi de muşte, dorm în noroiul şanţurilor şi luptă zi de zi pentru un locşor sub acoperişul unui peron ca să nu-i ardă soarele.

Dar nu e nevoie să mergem atât de departe. Şi în Europa centrală există încă numeroase curţi dosnice atât de părăginite, încât aspectul lor te face să-ţi pui întrebarea dacă locuitorii respectivi nu s-ar simţi mai bine în cel mai sărac dintre sate. Milioane de oameni s-au îngrămădit odinioară în fumul gros al „oraşului Ruhr", iar acum trăiesc acolo printre halde, şine de cale ferată, coşuri de fabrici, uzine înnegrite de funingine şi fabrici siderurgice)

privindu-le, străinul regretă involuntar lipsa unui înveliş care ar putea la rigoare să facă mai suportabil aspectul acestor gigantice măruntaie de fier.

Timpul redus de munca ademeneşte. De ce acest aflux de oameni în oraşe, chiar şi în cele sumbre, urâte şi sărace, unde condiţiile de trai par insuportabile?

Industrializarea lf-fost şi a rămas motivul hotărâtor, dar nu singurul. Odată cu fabricile, în secolul al XIX-lea s-au înmulţit şi locurile de muncă în oraş. Pentru muncitorii agricoli şi pentru copiii de ţărani care nu aveau dreptul la moştenire s-a ivit în sfârşit şi o a treia posibilitate, pe lângă cele două existente până atunci: o viaţă de mizerie la ţară sau emigrarea. Populaţia Germaniei a crescut din 1875 cu 20 de milioane de oameni; dintre aceştia 15 milioane s-au stabilit în marile oraşe. Presiunea demografică şi-a găsit în oraşul industrial o supapă de siguranţă. El a furnizat, odată cu calea ferată, şi mijlocul de transport, astfel încât călătoria la oraş s-a transformat dintr-o expediţie într-o excursie duminicală.

Mulţi din cei veniţi de la ţară au părăsit satul cu destula pigcere. Chiar şi salariul de mizerie de la începuturile industrializării era în majoritatea cazurilor mai mare decât cel al unui ziler agricol. În ultimele decenii această diferenţă a crescut considerabil. În statele cu o înaltă civilizaţie, muncitorul agricol, comparat cu un muncitor necalificat de la oraş, e un calic.

Oraş din tinichea. Aşezare alcătuită din barăci, populată de negri, într-o suburbie a Johannesburgului (Foto Ullstein)

Puhoi omenesc. O parte din cei douăzeci de milioane de locuitori ai oraşului Tokio la ştrandul din Yokohama. Dacă populaţia globului ar continua să se înmulţească în ritmul de azi, atunci în aproximativ 500 de ani ea ar fi silită să se înghesuie pe întreaga suprafaţă a uscatului, aşa cum se vede în această fotografie (Foto United Press International) 1

Noul stăpân al oraşului: automobilul. Estacadă cu ramificaţii în zona de acces la podul Oakland din San Francisco (Foto Keystone)

Pe o stradă cu sens unic din Sydney, după orele de lucru, maşinile se scurg pe şase culoare (Foto Ullstein)

În ultimul timp s-a adăugat, ca stimulent pentru fuga

de la ţară şi reducerea tot mai mare a zilei de muncă în întreprinderile din oraşe, un avantaj pe care agricultura, din cauza specificului ei, nu îl poate oferi. Muncitorul de la oraş încetează lucrul mai devreme şi după aceea e propriul său stpân'. Chiar şi în orele sale de muncă, puţine sunt meseriile în care muncitorul trebuie să trudească atât de greu ca argatul.

Faptul că muncitorul agricol lucrează mai greu şi mai multe ore pe zi, iar în perioada strângerii recoltei nici măcar nu există vreo reglementare a duratei zilei sale de muncă este doar un aspect. Un al doilea aspect este faptul că în timpul său liber, puţin şi neregulat, el se bucură, ca om şi cetăţean, de mult mai puţină consideraţie şi libertate de mişcare decât colegul său de la oraş. Între ţăran şi argatul său a existat şi continuă să existe – oricât ar părea de ciudat – o prăpastie mai adâncă decât între proprietarul fabricii şi muncitorii săi.

Argaţilor le este interzisa căsătoria. De când a fost luat în stăpânire pământul şi de când nu pot fi obţinute terenuri pentru noi gospodării ţărăneşti decât asanând ultimele mlaştini, smulgând pământ mării sau împărţind marile moşii, în cele mai multe părţi ale Europei nici nu mai poţi *deveni* ţăran; trebuie *să fii* ţăran prin naştere şi moştenire. A fi ţăran nu este o meserie pe care ţi-o alegi, ci mai degrabă un fel de stare moştenită. Dacă vrei *să devii* ţăran trebuie să emigrezi în alte continente unde mai există posibilitatea să tragi cu plugul o brazdă nouă.

În cele mai multe sate din Europa ţăranii constituie deci un fel de aristocraţie ereditară, o castă care ţine foarte mult să nu se amestece cu argaţii sau muncitorii fără pământ.

Patronul şi salahorul din Manchester au avut – chiar şi în perioada cea mai păcătoasă a revoluţiei industriale – ceva comun, şi anume un drept fundamental de care adesea argatul, până nu de mult, nu s-a putut bucura: dreptul de a se căsători şi de a-şi întemeia o familie. În

schimb, ţăranii au preferat dintotdeauna argate şi argaţi necăsătoriţi. Până la primul război mondial, în Germania, cu încuviinţarea neechivocă a oficialităţilor, argaţilor li se puneau piedici sau chiar li se interzicea căsătoria. Tendinţa de a se muta la oraş pentru a se putea căsători – iată una din cauzele determinante ale marelui val de migraţii pe care s-au ridicat oraşele gigantice. „Aerul oraşului te eliberează!” – această zicală dăinuie din evul mediu şi până în zilele noastre. Oraşul îl eliberează pe argat de ţăran, în Italia de sud – de marii latifundiari, în India – de cele mai crase excese ale spiritului de castă. În această din urmă ţară, interdicţia, legiferată în 1950, ca cei ce aparţin diferitelor caste religioase să fie trataţi discriminatoriu şi din punctul de vedere al drepturilor cetăţeneşti, n-a devenit o realitate decât, poate, la oraş. Oraşul te eliberează de munca excesivă, de respectarea neclintită a tuturor tradiţiilor, de superstiţii, de amestecul vecinilor în treburile tale, ca şi de cenzura unei obştii în care toţi se cunosc între ei şi se bârfesc unii pe alţii.

„Ideea de libertate – scrie Spengler [3] – exprimă faptul că între zidurile oraşului se pune capăt vieţii vegetative legate de sol, că legăturile care încătuşează întreaga viaţă rurală sunt tăiate… Tot ceea ce, în numele libertăţii, au izbutit să obţină cândva mişcările spirituale, sociale şi naţionale îşi are obârşia în această unică *cauza primordiala – eliberarea de pământ*.

Speranţa în lozul cel mare. Oraşul plăteşte salarii mai mari pentru o muncă mai uşoară şi de mai scurtă durată. Oraşul e locul unde poţi câştiga prin muncă mai mulţi bani decât la ţară, dar şi fără muncă, ca cerşetor. Ba uneori poţi câştiga chiar foarte mult prin speculaţii, prin misitii sau printr-o lovitură în stil mare. Ţăranul nu are nicio altă posibilitate în afară de a-şi menţine avutul prin hărnicie şi o bună gospodărire. În oraş îţi poţi găsi norocul. Şi dacă norocul nu surâde decât unui număr redus de oameni, nenumăraţi sunt totuşi aceia care speră că le va veni şi lor

rândul odată şi odată, în oraş poţi cel puţin participa la marea loterie în care miza sunt banii şi puterea. În sat nici n-ai măcar de unde să-ţi cumperi lozuri pentru această loterie.

În oraş te simţi totodată la adăpost. Furtuna, viforniţa, grindina sunt şi astăzi pentru omul de la ţară evenimente înfricoşătoare, dezlănţuite de o forţă misterioasă. Pe orăşean grindina nu-l păgubeşte, calamitatea naturală devine pentru el o ştire de ziar sau un spectacol pe care-l priveşte de la fereastra bucătăriei.

Sentimentul de a fi la adăpost de toate stihiile, sentiment pe care ţi-l dă traiul în oraş – această lume creată de om –, poate explica până la un anumit punct aglomerările ce s-au format în marile porturi ale Americii pe unde s-a scurs şuvoiul imigraţiei, cele mai mari fiind astăzi *New York* şi *Buenos Aires*. America! Un teritoriu nou, neexploatat, străin, primejdios – cât curaj îţi trebuia odinioară şi poate îţi mai trebuie şi azi pentru a îndrăzni să faci saltul în acest continent! Dar debarci într-un oraş mare, dai de o lume creată de om, nu prea deosebită de Europa. Nimic nu mai pare înspăimântător, te simţi ca acasă şi deci rămâi aici. Oraşul, cu care eşti deprins fiindcă e oraş, a învins simţământul că te afli între străini.

Ai fost de faţă. Îmbulzeala nu incomodează câtuşi de puţin. Dimpotrivă! Omul, dintotdeauna o fiinţă sociabilă, a devenit cândva superior fiarelor numai pentru că a trăit într-o comunitate organizată. Se pare că, după ce a trăit în hoarde şi apoi în sate, omul şi-a ales oraşul drept tărâm de viaţă. Dintr-un animal care trăia în turmă, el s-a transformat în „omul mulţimii”, *the man of crowd*, cum îl numea Edgar Allan Poe. Alegerea sa s-a oprit asupra teritoriului care se numeşte. „Oraşul gigantic”.

Faptul că mulţi oameni trăiesc laolaltă într-un spaţiu restrâns constituie chiar şi numai el un element de atracţie pentru mulţi alţii care vor să se înghesuie la rândul lor în acest spaţiu. Prezentatoarea dintr-un mare magazin care,

îndărătul unei mese speciale, recomandă în cuvinte elogioase un nou aparat casnic cu utilizări multiple îşi dă adesea multă osteneală până ce câştigă interesul primelor cinci gospodine. De îndată însă ce primele cinci s-au oprit, următoarele zece nu se lasă mult aşteptate. Iar când grupul care s-a adunat în jurul mesei a ajuns la cincizeci de femei, toate femeile care trec pe acolo se înghesuie şi ele de parcă ar fi atrase de un magnet.

Îmbulzeala are, după cât se pare, valoarea unei recomandări, a unui apel. „Acolo s-a întâmplat ceva, trebuie să te duci tu acolo!” Şi dacă, în mod excepţional, nu s-a întâmplat nimic, atunci ceea ce atrage este însăşi îmbulzeala, care constituie în sine o plăcere. Cu cât un oraş e mai mare, cu atât îi e mai uşor să devină şi mai mare. Cele mai multe aglomerări par să ia naştere pur şi simplu din plăcerea ce ţi-o procură aglomerarea. Să fii om printre oameni, să vezi oameni, să-i auzi, să-i adulmeci, să-i simţi, să te freci de ei – aceasta era marea plăcere la Babilon, Alexandria şi Roma, şi ea a cuprins azi jumătate din omenire.

Nu e de loc mic numărul solitarilor care vorbesc cu foarte mult dispreţ despre îmbulzeală. Dar aceşti oameni nu s-ar muta pentru nimic în lume la ţară. Rămân în furnicar sau foarte aproape de marginea lui, probabil pentru că nu vor să renunţe la plăcerea de a-şi croi drum prin îmbulzeală strâmbând din nas.

Iar unde sunt mulţi oameni se petrec şi evenimente mari. Vizitele oficiale ale unor oameni de stat, entuziasmul stârnit de boxeri, toreadori, stele de cinema, vedete de fotbal sau de baschet, existenţa unui public pentru orice fel de spectacole, a unui număr de oameni pe care-i interesează circul şi recitalurile de poezie, animaţia care însoţeşte balurile şi manifestările artistice, expoziţiile, spectacolele, teatrele şi muzeele, parăzile pe marile artere ale deşertăciunii, şirurile nesfârşite de automobile, accidentele, Place Pigalle, St. Pauli şi serbările populare

din München – toate acestea există în marile oraşe şi numai acolo. Şi participi la toate acestea sau cel puţin poţi participa. Personalităţile marcante, în frac şi blănuri de nurci, străbat în grabă distanţa dintre maşină şi hotelul de mare lux, băieţii şi fetele tinere se îmbulzesc în jurul lor solicitând autografe, trecătorii se uită şi clatină din cap – şi toţi, absolut toţi sunt mulţumiţi.

„M-a izbit faptul că într-un mare oraş, într-un grup mare, chiar şi omul cel mai sărac, individul cel mai neînsemnat are conştiinţa valorii sale. pe când într-o localitate mică, chiar şi omul cel mai valoros, cel mai bogat nu e conştient de valoarea sa şi nu poate respira în voie", scria Goethe la Roma [4].

Plăcerea de a te înghesui, satisfacţia „de a fi de faţă", de a te simţi o părticică a acelui „complex de putere" care se numeşte oraş, eliberarea de viaţa rurală, sentimentul de siguranţă pe care ţi-l dă mulţimea oamenilor, cultura şi confortul, mai. mulţi bani pentru mai puţină muncă şi, pe deasupra, posibilitatea de a cheltui banii într-un mod plăcut – iată în ce constă farmecul oraşului.

CAPITOLUL V
ASFALT ŞI PLICTISEALA

Şi astfel, de zeci de ani, pretutindeni în lume torente de oameni se revarsă spre oraşe. Dar oraşul nu atrage în aceeaşi măsură toate tipurile de oameni din vasta galerie a umanităţii. Chemarea oraşului o urmează mai întâi şi mai ales cei cu mintea mai ageră, cei mânaţi de dorinţa de a cunoaşte, cei receptivi şi energici. De aceea aduc necontenit oraşului două elemente hotărâtoare pentru el: vitalitate şi nerv. Iar dacă n-ar aduce cu ei niciun dram din aceste elemente, atunci climatul oraşului i-ar înrâuri în această direcţie.

Climatul oraşului este o noţiune care trebuie înţeleasă mai întâi în accepţia strictă a cuvântului. Cu cât oraşul e mai mare, cu atât clima lui este mai diferită de

cea a mediului rural înconjurător. Caracteristice pentru clima marilor oraşe sunt înainte de toate căldură mai multă, soare mai puţin, un aer mai viciat.

Căldură de grajd şi „smog”. Temperatura medie anuală în centrul unui mare oraş depăşeşte de obicei cu cel puţin 1°, adesea cu 2°, în cazuri izolate cu 3°, temperatura medie a teritoriului înconjurător. În multe zile ale anului se pot remarca, mai ales în oraşe cu milioane de locuitori, diferenţe faţă de temperatura şesului care merg până la 6°. Dacă te gândeşti că la Madrid temperatura medie anuală este cu numai 3, 4° mai mare decât la Londra, iar la Roma cu 6, 3° mai ridicată decât la Berlin, astfel de diferenţe, aparent neînsemnate, se dovedesc a fi foarte importante. Întrucât, sub influenţa climei, diferite funcţiuni fiziologice încep în sudul Europei cu mulţi ani mai înainte decât în nord, nu-i de mirare că înăuntrul aceleiaşi ţări, sub influenţa temperaturii, în marile oraşe ele apar mai devreme decât la sate.

Dacă într-o noapte de vară intri cu maşina într-un mare oraş simţi adesea foarte desluşit cum răcoarea împrospătată de rouă se transformă brusc într-un fel de căldură care aduce a grajd. Casele de piatră au acumulat peste zi căldura solară, iar noaptea o iradiază, încălzind străzile, la fel cum ţăranca lasă peste zi o cărămidă pe cuptor ca să şi-o pună sub picioarele reci.

Cu atât mai mult constituie casele iarna o sursă de încălzire pentru întregul oraş. O parte considerabilă a căldurii produse în zeci de mii de sobe, maşini de gătit şi cazane de calorifer iese prin coşuri şi trece prin pereţi şi prin geamurile ferestrelor în stradă.

Fumul se combină cu gazele de ardere industriale şi cu cele emanate de eşapamentul autovehiculelor într-un strat de vapori care în zilele fără vânt poate fi văzut înfiorător de clar, din avion sau de la o înălţime, deasupra a aproape oricărui mare oraş. În oraşele industriale stratul acesta absoarbe până la 40% din radiaţia solară.

Aceşti vapori contribuie la atmosfera de grajd a oraşului: ei acoperă oraşul ca o plapumă şi reduc astfel iradiaţia nocturnă a căldurii. Nopţile înstelate sunt întotdeauna mai răcoroase decât cele înnourate. Deasupra unui mare oraş rareori se văd stelele în adevărata lor strălucire. Numai o furtună poate să alunge norul de vapori.

Când stratul de fum şi gaze se combină cu o ceaţă deasă (cum se întâmplă adeseori la Londra), el atacă grav sănătatea oamenilor şi nu rareori provoacă moartea persoanelor vârstnice care au greutăţi în respiraţie. Deasupra oraşului Los

Angeles se lasă cam o dată pe săptămână un strat de ozon care împiedică ridicarea şi deci scurgerea gazelor de eşapament provenite de la milioane de maşini, precum şi a fumului gros care se înalţă din crematoriile de gunoi. Atunci deasupra oraşului gigantic se întinde un văl murdar care irită ochii şi mucoasa nazală, provoacă nenumărate accidente, pune în pericol navigaţia aeriană şi atacă recoltele. Este denumit *smog* (cuvânt format din *smoke* = fum + *fog* = ceaţă). De câţiva ani smogul din Tokio îmbolnăveşte brazii albi din parcul palatului imperial. De la revoluţia industrială încoace, omul produce atâta murdărie în oraş şi provoacă o asemenea poluare a aerului, încât nici copacii nu mai pot respira.

Orăşeanul e mai sănătos! S-ar putea deci crede că locuitorii oraşului ar fi oameni bolnavi. Ei au fost bolnavi la începuturile industrializării şi mai sunt şi astăzi în cartierele mizare ale marilor oraşe din ţările meridionale. Eckermann îi spunea lui Goethe în 1828 [5]: „Îmi amintesc că pe vremea lui Napoleon am văzut un batalion de infanterie francez alcătuit numai din parizieni care cu toţii erau atât de uscăţivi şi de mărunţi, încât nu înţelegeai ce se putea realiza cu ei în război”.

Numai în marile oraşe ar mai putea astăzi regii Prusiei să-şi facă rost de un număr atât de mare de

lungani. În Europa centrală şi în multe alte ţări civilizate, fiecare examen medical al recruţilor ne confirmă că, în medie, orăşenii sunt mai înalţi, mai puternici şi mult mai sănătoşi decât fiii de ţărani. Ba chiar trăiesc mai mult, în ciuda numărului sporit al cazurilor de infarct miocardic la acei locuitori ai oraşului care nu scapă nicio ocazie pentru a duce o viaţă nesănătoasă.

Se pare deci că lipsa de soare, aerul viciat şi chiar suprasolicitarea nervoasă nu cântăresc atât de greu cât lipsurile mari şi obiceiurile străvechi ale vieţii ţărăneşti. Munca manuală grea, începută în perioada de creştere, care duce la o deformare a sistemului osos, alimentaţia lipsită de varietate, nerespectarea cerinţelor igienei şi insuficienta grijă de oxigen au drept rezultat faptul că ţăranii sunt mai bolnavi decât orăşenii.

Dacă un ţăran nu are el însuşi pomi sau arbuşti fructiferi, de cele mai multe ori nici nu-i trece prin minte să mănânce fructe, în timp ce orăşeanului i se oferă fructele cele mai bune în toate anotimpurile. În plus, renunţarea la unele obiceiuri sănătoase face ca acum ţăranii să fie mai expuşi bolilor decât erau odinioară. Astfel, în satele din Europa centrala, în locul pâinii integrale, făcută în casă, se consumă aproape pretutindeni pâinea de brutărie, moale ca o budincă, o mlădiţă vătămătoare a civilizaţiei citadine.

În Tirol există sate de munte în ale căror sanatorii sunt vindecaţi bolnavi de tuberculoză proveniţi din marile oraşe, în timp ce locuitorii satului suferă ei înşişi de tuberculoză într-un procent mult mai mare decât orăşenii, pentru că într-o autentică casă ţărănească nu se prea deschid ferestrele.

În ceea ce priveşte starea fizică a locuitorilor de la oraşe, e drept că mai rămân multe de făcut în lumea oamenilor de culoare, iar la noi trebuie luate incomparabil mai multe măsuri decât până acum împotriva gazelor evacuate de fabrici şi de eşapamentul automobilelor,

împotriva zgomotului şi a mirosului urât. Dacă se vor lua aceste măsuri, n-o să mai existe deocamdată niciun motiv de îngrijorare.

Semnalmente particulare: *blazarea*. Cu totul altfel stau însă lucrurile în ce priveşte sistemul nervos şi starea psihică. Acestora nu le dăunează temperatura oraşului, ci aşa-numitul *climat de excitaţie*. Încă din copilărie locuitorul marelui oraş este supus unei avalanşe de impresii, excitaţii şi primejdii, care îl transformă, în comparaţie cu ţăranul sau cu farmacistul dintr-un orăşel de provincie, într-o fiinţă nervoasă, împrăştiată, hărţuită şi adesea vrednică de milă. Gonit de ceas şi de maşini, urmărit de huruitul vehiculelor şi de mirosul urât emanat de acestea, aflat într-o permanentă stare de alarmă, locuitorul marelui oraş aleargă spre locul său de muncă, urmărit şi pe drum de afişe stridente sau de reclame luminoase care îi vâră în cap că trebuie neapărat să cumpere un anumit lucru sau să vadă un anumit spectacol dacă vrea să fie în pas cu vremea.

Rapida succesiune a impresiilor, fără nicio pauză, multitudinea excitaţiilor exterioare, apoi tic-tacul ceasului de mână, iar după încetarea lucrului, muzica aparatului de radio sau filmul văzut acasă la televizor îl degradează pe orăşean, coborându-l la nivelul unui animal întărâtat, care stă necontenit la pândă, ahtiat după – impresii noi, mereu altele şi din ce în ce mai puternice, până când nu mai e bun decât pentru internarea în sanatoriu sau până când ajunge să fie atât de apatic, încât nimic nu-l mai poate stimula.

Consecinţa este deseori blazarea şi plictisul. Să nu te mai miri de nimic, să n-ai respect faţă de nimic este o comportare foarte răspândită printre orăşeni şi e considerată de tineretul din marile oraşe drept „şic”. Sociologul german Georg Simmel (1858 – 1918) vedea în blazare, în atitudinea de superioritate trăsătura caracteristică omului din marile oraşe. Simmel denumeşte

blazarea o încercare a nervilor de a se sustrage solicitării permanente a lumii exterioare; omul nu mai reacţionează la nimic şi priveşte lumea cu o indiferenţă arogantă. „Dacă în contactul exterior continuu cu nenumăraţi indivizi ar trebui să răspunzi cu tot atâtea reacţii ca într-un mic orăşel, în care cunoşti aproape fiecare persoană întâlnită şi eşti în relaţii cu ea, atunci lăuntric te-ai distruge complet” [6].

Locuitorului plictisit al metropolei a trebuit şi în vechea Romă să i se ofere reprezentaţii de circ din ce în ce. mai sângeroase pentru a mai găsi o cale de a-l impresiona. Istoria literaturii e plină de scriitori şi de eroii lor la care plictiseala, ajunsă la saturaţie, s-a transformat în dezgust de viaţă, într-o totală goliciune sufletească, mergând până la sinucidere.

„Vechiul Paris… vai, se schimbă… dar melancolia mea e neschimbată” – se lamenta Baudelaire [7]. Demonull său, scrie Baudelaire, l-a dus pe el, „abia trăgându-mi suflarea şi frânt de oboseală, în mijlocul plictiselii, profunde şi pustii…” [8]. *Ennui*, plictiseala dusă până la dezgust, au descris-o şi Balzac, Marcel Proust, André Gide şi Paul Valéry, în Rusia Lermöntov, Goncearov şi Dostoievski, în Anglia Wilde şi Joyce şi, asemenea lor, Hamsun şi Malaparte, Thomas Mann şi Gottfried Benn. E o maladie a metropolei.

„Izvorul nefericirii mele este… viaţa cu totul lipsită de evenimente” – a scris în 1910 poetul Georg Heym, care la vârsta de douăzeci şi patru de ani s-a înecat în lacul Wann see din apropierea Berlinului [9]. „De ce nu se face o dată ceva neobişnuit, chiar de n-ar fi decât ca cineva să-i taie negustorului de baloane sfoara care ţine întreaga legătură. Mi-ar plăcea fsă-l văd cum înjură. De ce nu e ucis împăratulsau ţarul?” în romanul lui Dostoievski, vârâmă şi pedeapsă”, Raskolnikov, studentul din Petersburg, *ucide* şi spune că unul din motivele sale ar fi plăcerea „de a trece peste unele piedici absurde, să le apuce pur şi simplu de

coadă şi să le dea deoparte” [10].

Idealurile tineretului din marile oraşe. Că plictiseala este un izvor al crimelor, o dovedesc în mii de feluri cei „semigrei” * şi răsfăţaţii feciori de bani gata al căror nume lajpare tot mai des în statistica criminalităţii din metropolele occidentale. Una din cauzele importante ale criminalităţii în rândurile tineretului o constituie, fără îndoială, nevoia foarte răspândită de a scăpa de monotonia reglementată şi de larma searbădă a vieţii din metropolă şi de a ajunge să trăiască o aventură, oricare ar fi ea. Nu se fură din cauza mizeriei, ci „de banc”, pentru a-ţi ridica standardul de viaţă, sau pentru a risipi banii în tripouri, aceste dezolante săli de aşteptare ale plictiselii, care la rândul lor provoacă o nouă „explozie”. Copilu’ –, lui din oraş ambianţa îi oferă rareori un ideal care să depăşească năzuinţa de a agonisi bunuri materiale. Nici părinţii – de cele mai multe ori amândoi – nu se gândesc la altceva decât cum să agonisească bani, aşa încât nu le rămâne destul timp pentru a se ocupa de copiii lor, ceea ce este iarăşi una din cauzele care dau naştere „semigreilor”.

Majoritatea nu comit, fireşte, crime, ci se mulţumesc să protesteze – prin felul de a se pieptăna, de a se îmbrăca şi de a se comporta – împotriva lumii, nespus de plictisitoare, a adulţilor. Sunt cei care îşi zic existenţialişti, beatnici sau

— Termen preluat din box („categoria semigrea”). Apărut după cel de-al doilea război mondial, se foloseşte pentru tineretul inadaptabil, fără profesiune, vagabonzi care trăiesc în genere de azi pe mâine. – *Nota* trad.

teddy boys, cei ce poartă bărbi de pictori şi tunsori à la Bert Brecht, se plimbă în automobile antediluviene vopsite în culori stridente, se întâlnesc, cum se obişnuieşte în cartierul londonez Chelsea, la „pyjama-parties”, cu aparatul de radio deschis la maximum, şi aruncă veseli în urechile babacului o muzică cât mai gălăgioasă. O astfel de muzică şi jazzul sunt un mijloc excelent de a-şi exprima

protestul şi totodată – probabil – o încercare de a pătrunde cu ajutorul unor sunete frenetice şi mişcări trepidante în acele adâncuri obscure pe care marele oraş le-a astupat cu un zid.

Pe un alt plan ei vor să demonstreze, purtând pantaloni bătuţi cu ţinte, sacouri de piele, pulovere cu guler întors sau fulare că fac parte dintr-o bandă, o gaşcă, o şleahtă, că în colectivitatea lor protestatară se simt la adăpost şi în siguranţă. Bandele acestea sunt adesea la un pas de criminalitate. La New York au devenit cea mai mare primejdie pentru securitatea publică. Din motive cu totul neînsemnate se încaieră şi dau între ele bătălii sângeroase, iar în treacăt mai comit şi crime. În inima oraşului New York se află Parcul central, dar numai unui străin complet neinformat i-ar putea veni ideea să intre în timpul nopţii în acest parc. Îndestularea şi plictiseala au sporit puterea lumii interlope, legând-o până şi cu aşa-zisa lume bună.

Incubatoare de crime. Din cele mai vechi timpuri oraşul a fost citadela crimei, a păcatului şi a exceselor. Evreii au considerat drept lăcaş al păcatului nu numai oraşele străine *Babilon* şi *Ninive*, dar şi propriile lor oraşe *Sodoma* şi *Gomora*. Oraşul grec din sudul Italiei *Sibaris*, metropolă în secolul al VI-lea î.e.n., a devenit proverbial pentru desfrâul său. Despre Hanibal se spune (cu oarecare exagerare) că iernarea în oraşul italian *Capua*, bogat şi plin de păcate, i-ar fi vlăguit armata.

Mommsen a scris despre *Roma* antică [11]: „De pe întreg cuprinsul vastului imperiu oamenii veneau la Roma pentru a face speculă sau a trăi în desfrâu, pentru a se ocupa cu intrigile şi a se perfecţiona în arta crimei sau pentru a se ascunde acolo de ochiul legii. Racilele acestea au decurs, oarecum ca o necesitate, din viaţa capitalei…”

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, tânărul oraş gigantic *Chicago* a devenit locul de naştere al gangsterismului modern. În romanele poliţiste, *Londra* este locul preferat al crimelor, iar *Parisul* este aproape

sinonim cu desfrâul. Sunt desigur exagerări, dar în linii mari ele corespund realităţii.

Marele oraş favorizează crima deoarece atrage rataţii, care speră să-şi găsească aici norocul fără să muncească, deoarece în perioadele de criză fabricile nu produc mărfuri, ci şomeri, deoarece tâlharul găseşte aici o sumedenie de obiecte ce merită a fi furate, deoarece criminalul are posibilitatea să se facă nevăzut în masa anonimă de oameni. Se mai adaugă apoi faptul că mulţi oameni onorabili şi dornici de muncă, nefiind în stare să dea din coate şi să răzbată în lupta aspră pentru putere şi aur, ajung în mizerie şi apoi o iau pe un drum greşit.

Şi, în sfârşit, în marile oraşe crima izvorăşte dintr-o decădere generală a moravurilor, un proces rezumat de obicei în formula succintă „dezorganizare socială”. Evadat din cătuşele solului şi ale relaţiilor de vecinătate, înstrăinat de natură şi de tradiţie, locuitorul marelui oraş nu mai vede nimic funest în a nu avea copii, în divorţ, în destrămarea familiei şi în prostituţie.

Prostituţia este unul din fenomenele cele mai tipice ale marelui oraş, şi în multe ţări ea nu e tolerată de lege decât în oraşele mai mari. De pildă, potrivit dreptului german, guvernele landurilor pot interzice prostituţia în comunele cu mai puţin de 50.000 de locuitori, iar în oraşele mai mari nu o pot interzice decât în anumite cartiere. Aşadar, însuşi legiuitorul recunoaşte că o dau cu creşterea oraşului sporeşte şi imoralitatea.

Preoţi şi bancheri. Prostituţia trebuie considerată un produs al oraşului şi pentru că este cea mai perversă excrescenţă a unei atitudini fundamentale a marelui oraş: convingerea că totul poate fi cumpărat. Banul este o invenţie a oraşului; finanţele şi economia mondială nu pot fi separate de oraşe.

„Oraşul preia conducerea economiei prin aceea că înlocuieşte valoarea primară a pământului… prin conceptul banilor ca formă abstractă a bunurilor”, scrie Spengler

[12]. Georg Simmel, autorul unei renumite „Filosofii a banului” *, spune [13]: „Marile oraşe au fost de când lumea sediul economiei băneşti, pentru că varietatea şi concentrarea schimburilor economice conferă mijloacelor de schimb o însemnătate la care nu s-ar fi ajuns în condiţiile economiei rurale, unde actele de schimb au un caracter limitat... Idealului ştiinţelor naturii de a transforma lumea într-o problemă de aritmetică... îi corespunde exactitatea aritmetică pe care economia bănească a introdus-o în viaţa de toate zilele; abia economia bănească a umplut ziua atâtor oameni cu cântăritul şi socotitul, cu determinări cifrice, reducând valorile calitative la valori cantitative”.

Ca şi scrierea, banii au fost inventaţi, după cât se pare, de către preoţii vechilor oraşe babiloniene, probabil pentru că voiau să aibă o unitate de măsură pentru valoarea jertfelor şi, a ofrandelor aduse templelor. În Babilonul lui Nabucodonosor, prima mare piaţă financiară a istoriei, unii preoţi erau în acelaşi timp bancheri, şi toţi bancherii erau preoţi.

Monede de metal au început să circule în jurul anului 700 î.e.n. În Milet şi în alte oraşe greceşti din Asia Mică. În timp ce în afara oraşelor mai sunt folosite şi acum anumite produse drept un fel de bani – în unele părţi ale Africii sarea, iar printre băştinaşii din jurul Oceanului Indian scoicile *kauris* –, banul a căpătat înăuntrul civilizaţiei citadine o formă tot mai abstractă – a devenit monedă-hârtie, hârtie de valoare şi cec. De multă vreme cumpărătorul nu-l mai cunoaşte pe cel care produce marfa. Banul a devenit la rândul său o marfă care se negociază la bursă. Şi sub acest aspect viaţa din oraşele mari devine străină, anonimă şi supraorganizată.

Nomazii de astăzi. Drept cauză comună a capitalismului, a ruperii cu tradiţiile, a decăderii moravurilor şi a criminalităţii e invocată de cele mai multe ori *dezrădăcinarea* locuitorului din marile oraşe, „racila

ireparabilă a dezrădăcinării”, cum o denumeşte Toynbee [14]. Această afirmaţie ar putea fi adevărată. Faptul că orăşeanul nu are prilejul să vadă lucruri *care cresc*, ci numai lucruri *confecţionate* constituie, cel puţin pentru copii, o sărăcire şi un pericol.

Dar este pur şi simplu absurd să ceri cuiva care locuieşte la etajul V să prindă rădăcini. A vedea în „înrădăcinare” ceva vrednic de dorit provine din viziunea ţăranului despre lume. Nomadul nu va pricepe niciodată de ce trebuie şi oamenii să aibă rădăcini, nu numai arborii, şi nici locuitorul marelui oraş nu înţelege întru totul acest lucru.

Între nomad, care din punct de vedere istoric îl precede pe ţăran, şi orăşean, care îi urmează, se conturează o înrudire din ce în ce mai puternică. Elementele comune dintre nomad şi orăşean au apărut odată cu răspândirea caselor de închiriat.

În orăşelul medieval german se bucura de drepturi cetăţeneşti numai acela care poseda un teren în oraş. Aşadar, pământul nu-l lega numai pe ţăran, dar şi pe orăşean. În schimb, la Cartagina, la Roma şi în marile oraşe de azi precumpăneşte chiriaşul – omul pe care nimic nu-l leagă de un anumit loc şi care nu posedă bunuri imobiliare, aşa încât nimic nu-l împiedică să trăiască azi aici şi mâine dincolo. Inventarea casei de închiriat are în istoria civilizaţiei consecinţe tot atât de importante ca cele pe care le-a avut înaintea ei inventarea oraşului.

Asemănarea locuitorilor marelui oraş cu nomazii iese la iveală în multe domenii. Ei se mută frecvent dintr-o casă într-alta, dintr-un cartier într-altul, dintr-un oraş într-altul, dintr-o ţară într-alta. În vocabularul ţăranului nu există cuvântul „mutare”. El moare în casa în care s-a născut.

Ţăranul nu-şi poate părăsi nici măcar vremelnic gospodăria, în timp ce orăşeanul călătoreşte. Călătoria ca divertisment de masă a apărut în aceeaşi ţară în care s-a născut şi metropola modernă, în Anglia. Înainte vreme, cei

aflaţi în concediu mergeau de obicei într-un singur loc, unde rămâneau câteva săptămâni. O, dată cu răspândirea motorului cu benzină, şi călătoria în sine a devenit o expediţie de tip nomad: la fiecare câteva zile se pleacă într-alt loc. Milioane de oameni îşi petrec cea mai mare parte a duminicii în maşini, care circulă fără încetare. Înclinaţia către pribegie, căreia omul i s-a supus timp de 590.000 de ani, a fost doar înăbuşită, nu şi ucisă de cei 10.000 de ani de viaţă sedentară ţărănească.

Immanuel Kant, care de-a lungul vieţii sale nu s-a deplasat decât la 50 km depărtare de oraşul său natal Königsberg, a fost un sedentar. Cine s-a gândit însă asemenea lui Phileas Fogg, eroul romanului lui Jules Verne, că a călători în „80 de zile în jurul pământului" trebuie să fie un lucru minunat, este un nomad care se foloseşte de puterea unui motor, şi nicidecum un sedentar, chiar dacă e înregistrat undeva la poliţie. Casanova a fost un om care s-a vânturat de colo până colo; ziarele din zilele noastre sunt pline de informaţii despre dirijori, cântăreţe şi regi aflaţi în exil care nu pot să stea într-un singur loc şi a căror patrie o constituie toate metropolele lumii. Cel mai celebru nomad al zilelor noastre este ducele de Windsor.

În S.U.A. există numeroşi muncitori sezonieri care circulă cu maşini de la un loc la altul. Nomadul din perioada preţărănească şi fratele său din perioada posttţărănească pot fi deseori văzuţi pe şosea. Vocabularul şi valorile morale din era sedentarismului mai sunt şi azi la loc de cinste, deşi realitatea le-a depăşit de mult.

„Înapoi la natura" – dar cu măsură. Grupuri de călători americani circulă tot mai frecvent în jurul lumii în coloane de maşini cu rulote. În punctele unde se opresc, de obicei în campinguri, întâlnesc în Europa o sumedenie de oameni care stau în corturi, aceştia realizând în felul lor cunoscuta lozincă „înapoi la natură". Cortul, străvechiul sălaş al nomazilor, îl produce o fabrică instalată în oraş, la fel şi mobilierul pliant, saltelele pneumatice, automobilele,

radiourile portative şi conservele, – într-un cuvânt, tot ce pare a fi mobilierul indicat pentru a trăi în sânul naturii într-o tabără de nomazi îngrădită.

Mişcarea „înapoi la natură” pornită din marile oraşe are de altminteri o vechime de cel puţin 2 200 de ani. Primul ei monument literar îl constituie poeziile pastorale cu care grecul Teocrit desfăta la începutul secolului al III-lea î.e.n. societatea aristocrată din cele mai mari oraşe a le bazinului mediteraneean – Siracuza şi Alexandria. Urbanizarea făcuse asemenea progrese, încât ascultătorii se transpuneau, ca într-un paradis pierdut, în idila iluzorie a vieţii bucolice. Ţăranul *trăieşte* în natură; a-i descoperi *„frumuseţea”* este o idee născută în mintea locuitorului marelui oraş. – Două secole mai târziu Horaţiu visa să emigreze din păcătoasa Romă spre „insulele fericite” [15]. Juvenal recomanda retragerea la ţară: „Întoarce-te cu dragoste la sapă şi la îngrijirea grădinii” [16]. Amândoi, însă, au rămas, bineînţeles, la Roma. Eroul lui Voltaire Candide, care a pătimit la Lisabona şi în alte locuri, îşi găseşte liniştea într-o mică proprietate din Turcia, iar romanul se termină cu cuvintele: „Trebuie să ne lucrăm grădina”. Eroul lui Goethe Faust îşi găseşte mfsfârşit ţelul în valorificarea unor teritorii noi. Knut Hamsun a cântat „binecuvântarea pământului”.

Hamsun a fost chiar proprietar funciar, iar Voltaire a părăsit în ultimii ani ai vieţii sale Parisul, retrăgându-se la ţară, într-un castel ce-i aparţinea. Dar ei sunt excepţiile. Mişcarea „înapoi la natură” e de esenţă orăşenească, ea nu duce, în general, decât la o escapadă şi nici nu e gândită să ducă la altceva. Oamenii se entuziasmează de viaţa la ţară, dar nu pentru a se muta la ţară, ci fiindcă acest entuziasm face parte din cele mai îndrăgite jocuri de societate ale oraşului.

„Popoarele primitive se pot despărţi de pământ şi pot să pribegească în depărtări – scrie Spengler [17]. – Nomadul intelectual n-o mai poate face. Nostalgia după

marele oraş este poate mai puternică decât orice altă nostalgie. Pentru orăşean, oricare oraş este o patrie, iar satul cel mai apropiat e străinătate. Preferă să moară pe caldarâmul străzii decât să se reîntoarcă la ţară. Chiar şi dezgustul faţa de splendorile oraşului, oboseala resimţită în faţa miilor de lumini multicolore, acel *taedium vitae* (dezgust de viaţă) care îi cuprinde până la urmă pe citadini nu-i eliberează. Ei poartă oraşul în suflet, la munte sau la mare, satul însă l-au pierdut…”

Roda Roda a spus cam acelaşi lucru [18], dar cu alte cuvinte: „În nenumăraţi concetăţeni dospeşte şi mocneşte tainic nostalgia după mediul rural. Visează la o căsuţă înconjurată de vegetaţie – o grădină cu flori – pace – dangătul de seară al clopotelor – apusul soarelui. Nu Rousseau este acela care ne-a amintit de întoarcerea la natură, ci simţămintele moştenite de la bunica, atavismul celei de-a treia generaţii, dezrădăcinată şi transplantată la oraş… Haida de Rousseau! Adevărul trebuie în sfârşit dezvăluit. În realitate, lucrurile stau cam aşa: natura este compusă din furnici şi urzici, satul din muşte şi balegă de viţel. La ţară nu se poate locui. Cocioabele au ploşniţe. Zidurile mustesc de umezeală. Uşile nu se închid ca lumea. Sobele fumegă… în răgazul dintre două catastrofe străluceşte, ce-i drept, crepusculul de aur. Atunci, deasupra câmpiilor se răspândeşte un colorit trandafiriu de carte poştală ilustrată. Ţi se face greaţă, nu alta. Atât despre viaţa la ţară”.

Anglia a inventat alpinismul. Numărul celor care-şi petrec concediul în munţi creşte, numărul ţăranilor munteni scade. Pretutindeni în Alpi, mai ales în Franţa şi Austria, există sate care dispar, gospodării fără copii, ţărani care nu-şi mai găsesc o consoartă. Locuitorii satelor coboară în vale şi se stabilesc la oraş. Copiii lor se vor entuziasma pentru munţi.

Şi alpinismul este o mişcare orăşenească; abia mai târziu a cuprins şi câţiva locuitori ai Alpilor. Obârşiile

ascensiunii în munţi trebuie căutate, înainte de toate, în dorinţa de a evada din lumea oamenilor, din mediocritatea călduţă a oraşului – unde tot ce e impetuos, haotic, covârşitor este interzis –, de a se refugia pe timpul concediului (dar nu mai mult) în natură, acolo unde ea e cât mai sălbatică şi mai ameninţătoare.

Nu-i de mirare că tot englezii au inventat alpinismul, aşa cum au inventat oraşul industrial, călătoriile şi sportul în accepţia lui modernă, sportul care nu mai e un cult ca la greci, ci prilej de exerciţii fizice pentru orăşeni, adesea însoţit de plăcerea specific urbană pentru cifre şi recorduri. Asemenea decăderii moravurilor şi criminalităţii, sportul şi alpinismul sunt şi ele o consecinţă a „dezrădăcinării".

Riscurile libertăţii. Este probabil prematur să punem „dezrădăcinarea" sub semnul acuzării. În definitiv oraşul şi civilizaţia superioară au început prin aceea că un grup de oameni au părăsit satele şi au putut trăi fără ca toate forţele şi gândurile lor să fie legate de sol, adică au putut trăi *fără rădăcini*. Cele mai multe realizări care au dat farmec existenţei umane – arta, filosofia, ştiinţa şi libertatea – le datorăm oraşului, şi deci „dezrădăcinării". Să fii liber – de la libertatea de a călători până la libertatea de a face ştiinţă – nu înseamnă iniţial altceva decât să n-ai „rădăcini", să nu fii legat, să nu fii arbore, ci vultur. Orice libertate se întemeiază pe „faptul primar de a fi eliberat de sat şi pământ".

Sentimentul că ai sub picioare asfaltul, care, fireşte, nu lasă să treacă nicio rădăcină, iată ce determină fericirea şi primejdia, marea şansă şi tentaţia orăşeanului. Într-o vreme când „Blut und Boden" (sânge şi ţărână) se scriau cu litere mari, Goebbels credea că a găsit în expresia „literat de asfalt" o înjurătură. Dar cea mai mare parte a literaturii este o „literatură de asfalt", şi scriitorii „ţărani", ca Tolstoi sau Hamsun, au trăit multă vreme în oraşe mari sau şi-au plăsmuit arta lor din cărţi care veneau

din oraşe.

Cuvintele „literatură de asfalt” indică o sferă spirituală „fără de care cultura poporului nostru ar fi lacunară – este de părere scriitorul şi istoricul Friedrich Sieburg [19]. – Asfaltul nu este decât o prescurtare a noţiunilor orăşeneşti, a acelei «dezrădăcinări» care se impune spiritului dacă vrea să fie cu adevărat stăpân”.

Omul a făurit oraşul ca o copie a sa, mărită la proporţii uriaşe. Oraşul e tot atât de bun şi tot atât de rău ca şi omul. Dar el îi procură omului noi posibilităţi de afirmare, ducând binele până la sublim şi răul până la abject.

Cine vrea sublimul trebuie să accepte şi abjectul. Cine doreşte libertatea trebuie să accepte şi riscurile libertăţii. Cine vrea cultura trebuie să se pronunţe şi pentru oraş, pentru marele oraş.

Pentru ca josnicia şi urâţenia sa nu precumpănească, aşa cum s-a întâmplat în ultima perioadă de existenţă a Babilonului şi a Romei, la începuturile dezvoltării industriale a Manchesterului sau azi la Calcutta, este necesară, ce-i drept, o strădanie continuă. Trebuie să fim lucizi şi să purcedem la modelarea oraşului de mâine.

ORAŞUL VIITORULUI
CAPITOLUL I

AŞA-NUMITUL ORAŞ DE MÂINE

Sir Thomas More, care mai târziu avea să fie lord cancelar britanic, a publicat în 1516, în limba latină, un roman purtând complicatul titlu „De optimo rei publicae statu sive de nova insula Utopia” („Despre cea mai bună formă de organizare a statului sau despre noua insulă Utopia”). Pe muchia dintre ironie şi gravitate, autorul descrie un stat insular ai cărui locuitori trăiesc într-o orânduire comunistă perfectă şi sunt fericiţi. Insula are 54 de oraşe „spaţioase şi somptuoase”, având toate acelaşi aspect. Capitala *Amaurotum* e înconjurată de un zid puternic şi, în plus, de un fel de palancă împletită din mărăcini. Casele, având toate trei etaje, nu se încuie pentru că nu trebuie să existe niciun domeniu particular. La fiecare zece ani, cei care folosesc locuinţele se schimbă prin tragere la sorţi.

Oraşe comuniste imaginare. Din roman a rămas cunoscut doar numele insulei imaginare – *Utopia*. Scrieri utopice în care a fost schiţată imaginea unui stat pretins ideal au existat şi la greci. Platon, care, fiind grec, nu făcea nicio deosebire între stat şi oraş, a situat oraşul imaginar din opera sa „Statul” pe o insulă, pretinzând locuitorilor să-şi îngrădească libertatea şi să ducă un trai auster care are şi unele trăsături de tip comunist. În scrierea sa „Statul soarelui”, datând din 1602, călugărul dominican Tomaso Campanella s-a dovedit un comunist înfocat. În statul lui nu există niciun fel de proprietate particulară, şi chiar şi procrearea copiilor este reglementată de către stat.

Karl Marx a creat viziunea unui stat, care între timp a şi început să transforme lumea.

Doar o himeră? O astfel de experienţă ar trebui să ne ferească de a desconsidera şi nega zâmbind valoarea utopiilor de ieri şi de azi despre oraş.

În anul 414 î.e.n., pe când războiul peloponeziac intrase în al 18-lea an, Aristofan a încercat să se consoleze pe sine şi pe atenieni scriind comedia utopică „Păsările". Doi atenieni, nemaisuportând să trăiască în oraşul lor, recomandă păsărilor să întemeieze, între cer şi pământ, un oraş aerian:

„Clădiţi-vă cetate în văzduh! împrejmuiţi cu zid văzduhul tot.

Iar mijlocul să-l întăriţi puternic.

Cu rânduri tari de zid de cărămida.

Cum e cetatea Vaviloniei… ce [1]

Prin zidurile acestui oraş oamenii sunt despărţiţi de zei, fapt care, pricinuind şi unora şi altora suferinţe, îi readuce la raţiune. Oraşul norilor devine un lăcaş al păcii, o nouă Atenă fericită, din care păsările alungă pe toţi politicienii, prezicătorii, delatorii şi comisarii de poliţie.

Sindbad marinarul nimereşte în a cincea sa călătorie într-un sinistru *oraş al maimuţelor*. Ziua el e locuit de oameni, noaptea e stăpânit de maimuţe, care coboară în fiecare seară din munţi. Oamenii îşi petrec nopţile în corăbii pe mare. Cine rămâne în oraş e sfâşiat de maimuţe.

Unul din cele mai vechi proiecte urbanistice, a cărui realizare ar fi fost tehnic posibilă, provine de la cel mai vestit fiu al oraşului Nürnberg, Albrecht Dürer. După cât se pare, acesta n-a fost mulţumit de Nürnberg! în orice caz ne-a lăsat schiţa unui *oraş al breslelor* care ni se pare astăzi de-a dreptul oribil. Fiecărei bresle, fiecărei pături sociale îi era repartizat câte un cartier al oraşului. În locul labirintului de ulicioare ce conferea oraşului un aspect de intimitate, pictorul voia să facă un oraş dreptunghiular, cu străzi perfect rectilinii şi împrejmuit de un sistem masiv de fortificaţii. Iată visul lui Dürer despre noul Nürnberg.

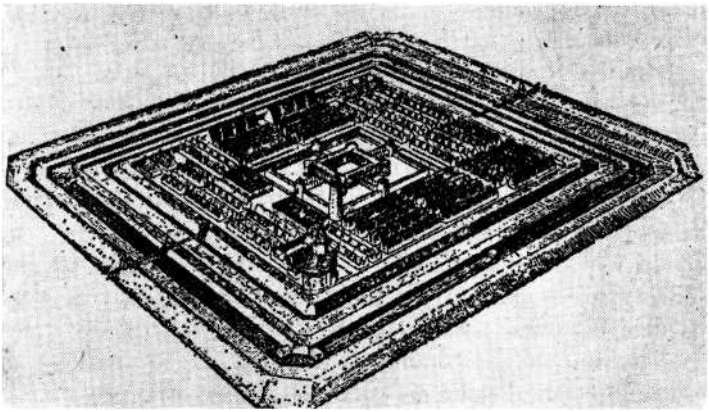

O triplă centură fortificată alcătuită din ziduri groase; toate casele sunt aşezate, asemenea unităţilor militare, pe un poligon de exerciţiu – iată înspăimântătoarea contribuţie pe care a adus-o renumitul Albrecht Dürer la problema „oraşul de mâine”.

În a treia călătorie a eroului său Gulliver (care de obicei nu e inclusă în ediţiile pentru tineret), Jonathan Swift, după ce îl purtase în vizitele anterioare în *Mildendo*, capitala ţării liliputanilor, şi în *Lorbgrulgrud*, metropola ţării uriaşilor, îi prezintă lui Gulliver oraşul zburător *Laputa*, un fel de farfurie zburătoare pe care se înghesuie o sumedenie de oameni. Regele insulei zburătoare îşi stăpâneşte supuşii instalaţi pe uscat prin aceea că-i lipseşte de soare şi ploaie când nu sunt ascultători, în acest scop parcându-şi propriul său oraş insular peste oraşele lor. În cazuri mai grave, nava insulară cade peste oraşul nesupus, zdrobindu-l.

Schnitze, un supra-Krupp. Arhitectul francez Claude Nicolas Ledoux a întocmit în 1804 primele planuri ale unui *oraş industrial* ideal. Schiţele sunt, pe de o parte, caracterizate printr-o funcţionalitate rece şi un modernism total – volume riguros geometrice, case de forma cubică, lipsite de orice ornamente, instalaţii sportive inteligent concepute –, iar pe de altă parte sunt pătrunse de ideile revoluţiei franceze; egalitatea tuturor păturilor sociale

trebuie să-şi găsească expresia în uniformitatea tuturor caselor. Ledoux a întocmit şi planuri pentru un rai pământesc, în care nu vor mai exista nici boli, nici crime.

Jules Verne a pus pe un oarecare Schultze – un fel de supra-Krupp, care producea „tunuri de dimensiuni până atunci necunoscute" – să construiască în vestul Statelor Unite un *oraş al oţelului*, cu hale de fabrică de înălţimea catedralei Sf. Petru. „La poalele unor inepuizabili munţi de cărbune se înalţă o masă imensă, sumbră, stranie, o aglomerare de clădiri simetrice, dominată de o pădure de coşuri care din mii de guri scuipă nori de funingine. Cerul se străvede doar ca dinapoia unei perdele negre pe care fulgere roşietice o fac din când în când să se onduleze" [2].

Dacă oraşul oţelului ne aminteşte în această privinţă de Essen sau Birmingham, prin unele aspecte el anticipează ceea ce ar putea fi azi valabil pentru oraşul atomic Oak Ridge sau pentru oraşele secrete din Ţara sovietelor. Oraşul este înconjurat de fortificaţii şi de o dublă centură de zid. În interiorul lui ajungi numai „cu ajutorul unei formule secrete, al unei parole sau cel puţin al unui permis ştampilat, semnat, emis după toate regulile". Domnul Schultze e ucis în laboratorul său secret de un exploziv pe care îl experimentase.

Ordine şi haos ca idee fixa. Robert Musil a prezentat în 1930, în romanul său „Omul fără însuşiri", următoarea imagine a unui oraş al viitorului [3]: „La vârsta la care omul acordă încă o mare importanţă chestiunilor legate de croitor şi de bărbier şi la care îi place să se uite în oglindă, el mai are şi obiceiul să-şi închipuie un loc unde ar vrea să-şi petreacă viaţa, sau cel puţin un loc unde şederea are un stil deosebit, chiar dacă simte că, în ce-l priveşte personal, nu i-ar plăcea prea mult să se afle acolo. Imaginea despre un asemenea loc, o imagine ce se impune cu tăria unei idei fixe determinate de societate, se identifică de la o bună bucată de vreme cu un soi de oraş hiperamerican, în care toată lumea aleargă sau stă în repaus cu cronometrul în

mână. Pământul şi văzduhul formează un muşuroi de furnici străbătut de căi de comunicaţie în etaje. Trenuri ridicate deasupra pământului, trenuri pe faţa pământului, trenuri subterane, transporturi de oameni prin tuburi de poştă pneumatice, lanţuri de autovehicule gonesc orizontal în timp ce ascensoare rapide pompează mase de oameni vertical, de la un plan al circulaţiei la altul; la intersecţii oamenii sar dintr-un aparat de locomoţie în altul; ritmul lor, întrerupt – între două viteze în care pornesc tunând – de o sincopă, o pauză, un mic hiat de douăzeci de secunde, te aspiră şi te înhaţă fără să-ţi lase timp de reflecţie; în intervalele acestui ritm general schimbi câteva vorbe cu alţii. Întrebările şi răspunsurile se îmbucă parc-ar fi piesele unei maşinării, fiecare om are doar anumite sarcini precise, profesiunile sunt concentrate în grupe în anumite locuri, se mănâncă în plină mişcare, divertismentele sunt adunate în alte cartiere ale oraşului, şi iarăşi altele cuprind turnurile unde-ţi găseşti soţia, familia, gramofonul şi sufletul…”

Erich Kästner a descris în 1933, într-o satiră camuflată sub genul literaturii pentru copii şi intitulată „35 Mai”, oraşul complet automatizat *Electropolis*, un supra-Chicago cu automobile electrice teleghidate, cu trotuare rulante şi cu hale de uzine fără oameni. Fabricile sunt prevăzute în faţă cu o pâlnie aspiratoare, în care boii şi vacile dispar cu sutele, în timp ce din spate, prin nişte lucarne, iese carnea congelată, unt, piepteni de os, coarde de vioară şi geamantane de piele. O bruscă şi enigmatică creştere a intensităţii curentului provoacă o catastrofă, abatorul automatizat aspiră din nou butoaiele cu unt şi în schimb zvârle afară vacile, care aleargă mugind prin oraşul care a sărit în aer. „Pe străzi trotuarele rulante goneau nebuneşte. Automobilele automatizate treceau cu viteza fulgerului, pătrundeau, vâjâind, în case şi urcau în viteză scările. Grădinile artificiale se ofileau şi înfloreau necontenit. Pe cer a apărut gazeta de poimâine. Privind

înapoi se puteau vedea lifturile zburând prin acoperişuri. Zgomotul făcut de oscilaţiile zgârie-norilor din aluminiu suna a război” [4].

Previziune pentru anul 1984. Până la moartea sa, survenită în 1959, la vârsta de 90 de ani, renumitul arhitect american Frank Lloyd Wright a căutat un comanditar pentru *oraşul-turn*, care urma să fie prevăzut cu ascensoare acţionate cu energie nucleară. Wright voia să adăpostească într-un singur zgârie-nori un mare oraş cu 130.000 de oameni. Clădirea urma să aibă 528 de etaje şi o înălţime de 1 600 m. Fiind un mare solitar, care ura oraşele şi dorea să vadă fiecare familie din S.U.A. Într-o casă proprie, înconjurată de un acru de pământ (= 4 047 m^2), arhitectul cocheta cu ideea unui oraş în care voia parcă să înghesuie întregul Babilon într-un singur turn.

Dacă George Orwell a avut dreptate când a scris în 1949 înfiorătoarea sa utopie „1984”, atunci *Londra* va fi alcătuită din case dărăpănate datând din secolul al XIX-lea, cu ferestre peticite cu carton şi cu acoperişuri din tablă ondulată. Cartierele, oraşului, distruse de bombe, vor fi pline de grămezi de moloz şi praf de var, completate cu colonii de barăci murdare din lemn asemănătoare cu nişte coteţe de găini. Londra va fi dominată de clădirea Ministerului Propagandei, care se va numi „Ministerul Adevărului” – o piramidă în trepte în stil babilonian, dar de 300 m înălţime – şi de către „Ministerul Dragostei”, clădire fără ferestre care va găzdui poliţia secretă.

Statuia lui Lenin dominând totul. Moscova anului 2007, conform unui pronostic făcut în 1957 de directorul sistematizării oraşului, profesorul Evstratov, va fi alcătuită, ca şi până atunci, din case cu patru-cinci etaje, având un perete verde în faţă format din copaci şi eliporturi pe acoperişuri. Deasupra Pieţei Roşii va pluti, la o înălţime de 20 până la 30 km, un soare artificial, care va transforma noaptea în zi. „Iar în depărtare, în lumina razelor soarelui artificial, se va ridica, deasupra acoperişurilor şi a

coroanelor copacilor, monumentul impunător al întemeietorului statului nostru, Vladimir Ilici Lenin” [5].

De fapt, o statuie a lui Lenin, înaltă de 60 m, trebuia să împodobească încă din 1935 „Palatul Sovietelor”, conceput de Stalin, care cu cei 415 m ai săi ar fi devenit cea mai înaltă construcţie a lumii. N-a fost însă construit.

Până în anul 2007 sovieticii vor să construiască şi *un oraş* pe Lună. Oraşul ar urma să fie protejat de un clopot uriaş din sticlă, care s-ar arcui deasupra unui întreg crater lunar, ancorat fiind de pereţii stâncoşi ai acestuia, pentru ca presiunea atmosferei artificiale din interiorul lui să nu-l proiecteze în spaţiul cosmic. Oraşul de pe Lună îşi produce singur hrana. Atmosfera de seră şi forţa gravitaţională redusă de pe Lună ar face ca până şi frunzele unei ridichi să crească cât un palmier.

Soarele este evacuat. *Noi* nu vom mai apuca să trăim în oraşele de pe Lună, dar nici strănepoţii noştri, în majoritatea lor, nu vor dori acest lucru. Cum vor arăta însă oraşele de pe pământ în mileniile viitoare? Utopiştii nu se dau în lături nici de la cele mai îndrăzneţe anticipări ale unui viitor îndepărtat.

Filmul lui Fritz Lang *Metropolis*, turnat de Ufa în 1927, e cunoscut în lumea întreagă. Metropolis este denumirea unui fel de super-New York, alcătuit dintr-un oraş terestru şi unul subteran. La lumină locuiesc industriaşii şi funcţionarii lor superiori. Pe străzile largi, străjuite de zgârie-nori impunători, trece un şuvoi nesfârşit de maşini, iar deasupra lor vuiesc fără încetare avioane. În întuneric, sub pământ, muncitorii mânuiesc maşini enorme. Sclavii muncii din lumea subterană nu apucă niciodată să vadă lumina zilei.

Denumirea *Metropolis* a fost o alegere nefericită, pentru că nu te duce cu gândul la viitor, ci la antichitate, când acest cuvânt desemna oraşul-mumă al coloniilor (Corint a fost metropola Sir acuzei). Romanul utopic al lui H.G. Wells „Maşina timpului” dovedeşte că acestui scriitor

i-a trecut prin minte încă din 1895 că într-un oraş al viitorului o parte din oameni vor fi siliţi să trăiască sub pământ.

În romanul lui Franz Werfel „Steaua celor nenăscuţi” (apărut în 1946), care anticipează un viitor de peste o sută de mii de ani, toţi oamenii trăiesc într-un imens oraş subteran cuprinzând întregul glob terestru. Suprafaţa pământului e complet netedă, nelocuită, acoperită de o iarbă „cenuşie ca fierul”. Pomii din grădinile răsfirate pe ici, pe colo au frunzele ca „de piele neagră” [6]. În fiecare din aceste grădini un clopot de sticlă mijloceşte intrarea în lumea citadină subterană. Locuitorii ei nu au păr şi poartă peruci care constituie unica lor îmbrăcăminte. Se tem de soare, se feresc de orice efort, de orice hotărâre sau de orice neplăcere. Marea piaţă din centrul cartierului orăşenesc *California* are o lărgime de 30 km. Peste solul neted ca o oglindă, californienii alunecă pe patine.

Vom locui din nou în peşteri? E surprinzător în câte utopii omul îşi caută drumul sub pământ, în ale cărui peşteri s-au simţit acasă cândva în timpurile preistorice. Cortul nomazilor *şi* mai târziu casa ţăranilor sedentari au redus din ce în ce mai mult folosirea peşterii ca locuinţă, fără a o înlătura însă cu totul. În Noua Guinee, Sulavesi şi Ceylon mai există şi astăzi indigeni care trăiesc în peşteri. De ambele părţi ale graniţei dintre Statele Unite şi Mexic au locuit şi mai locuiesc indieni în peşteri naturale, amenajate de ei în pereţii stâncoşi şi abrupţi; adesea pentru a putea intra în aceste locuinţe trebuie să te caţeri pe scări.

Dar majoritatea actualilor locuitori ai peşterilor şi-au săpat singuri peşterile. Pe coasta spaniolă a Mării Mediterane, în Portugalia şi în Tunisia există sate-peşteri ale căror ziduri şi turnuri vizibile sunt doar intrările şi canalele de scurgere. În toate ţările în care se găseşte loess, acest nisip fertil, vâscos, ale cărui firişoare sunt lipite unele de celelalte, ţăranii au săpat în el peşteri. În

centrul Chinei locuiesc în felul acesta, *sub* ogoarele lor, mii de ţărani.

În vremurile marilor pustiiri, nu rareori s-a întâmplat ca şi în oraşe oamenii să trăiască sub pământ. Cine a supravieţuit trecerii hoardelor lui Genghis-han sau ale lui Timur s-a statornicit, adesea pentru ani de zile, în pivniţe sau în bârloguri pe care şi le săpa în molozurile provenite de la casele dărâmate, nu numai din lipsa unui spaţiu locuibil, dar şi din convingerea că cel mai ferit este acela care se ascunde sub pământ.

Şi în trecutul foarte apropiat, războiul a favorizat deplasarea sub pământ. Subteranele metroului londonez slujeau în 1940 drept adăposturi împotriva atacurilor aeriene. Milioane de locuitori ai marilor oraşe germane şi-au petrecut o bună parte a ultimilor ani de război în beciuri. Oraşul nefortificat din zilele noastre caută, de când duşmanul apare din văzduh, să se apere, ca să zicem aşa, prin ziduri aflate deasupra sa.

În Suedia, pentru caz de război, a fost dislocat prin explozii solul stâncos de pe coastă, construindu-se sub pământ mari spitale şi adăposturi împotriva atacurilor aeriene. La Basel „o cooperativă pentru amenajarea locurilor de parcare a maşinilor şi adăposturi pentru populaţia civilă” vrea să construiască după model suedez locurile de parcare la doi metri sub pământ, astfel ca în timp de război să poată sluji drept adăposturi împotriva bombardamentelor. La Bruxelles există un „Comitet permanent pentru sistematizarea lucrărilor orăşeneşti subterane”, care năzuieşte să deplaseze spaţiile de parcare, gările, marile magazine şi cimitirele sub pământ, pentru a crea la suprafaţă noi spaţii disponibile. La Düsseldorf a fost întemeiată în 1960 „Societatea pentru studierea problemei căilor de comunicaţii subterane”, având drept scop să examineze posibilitatea de a construi în Republica Federală a Germaniei străzi şi locuri de parcare subterane.

Confuzie de noţiuni. În ce priveşte locurile de parcare, soluţia optimă este într-adevăr mutarea lor în subteran. Dar noi vrem totuşi să locuim în continuare pe sol, lăsând în seama utopiştilor răspunsul la întrebarea dacă aşa vor rămâne lucrurile şi peste o sută de mii de ani. Cu o sută de ani în urmă nici cel mai destoinic urbanist nu ar fi putut bănui ce rol va avea peste o sută de ani automobilul în oraşe. În materie de urbanistică nu putem să anticipăm decât pentru o perioadă de cincizeci, cel mult o sută de ani.

Totodată însă trebuie să evităm o confuzie de noţiuni. Printre arhitecţii urbanişti s-a statornicit obiceiul de a înţelege prin „oraşul de mâine" sau „oraşul viitorului" exclusiv oraşe de genul acelora pe care proiectanţii urbanişti ar dori să le construiască. Dar în ce măsură vor avea prilejul să-şi realizeze dorinţele rămâne o chestiune deschisă. E absolut cert că nu vor reuşi să facă acest lucru decât parţial şi numai pe alocuri. Oraşele de mâine vor corespunde numai în parte cu ceea ce se înţelege sub formula la modă de „oraşul de mâine".

În cea mai mare parte, probabil, ele nu vor corespunde multe decenii de aici înainte cu ceea ce îşi imaginează proiectanţii urbanişti.

Calcutta ca tip de oraş. Nu vrem să fim atât de pesimişti încât să credem că oraşul de mâine se va asemăna cu oraşele părăsite ale civilizaţiei maya sau incaşă, sau cu palatele somptuoase, dar nelocuite, ale Babilonului şi Romei din epocile lor târzii, aceasta în eventualitatea că un război atomic ar face să se stingă în el orice viaţă. De unele realităţi trebuie totuşi să ţinem seama. Deocamdată constatăm că pe plan mondial numărul oraşelor model, al unor cartiere exemplare din toate punctele de vedere, precum şi asanarea vechilor oraşe nu ţin pasul cu numărul sporit al oraşelor din

paiantă, al cartierelor sărăcăcioase. Oraşul mizer din cocioabe de lut şi tablă ondulată va fi foarte răspândit printre „oraşele de mâine”. Şi câtă vreme nu se poate încă prevedea când vor fi stăvilite pe pământ foametea şi suprapopulaţia, Calcutta, care azi constituie cea mai cumplită aglomerare de suferinţe şi de mizerie, va deveni în mare măsură un tip răspândit printre oraşele de mâine. La o îmbunătăţire a situaţiei se poate spera în cel mai bun caz, pentru ziua de poimâine.

Dacă din înfumurare occidentală nu vrem să punem/pe aceeaşi treaptă lumea locuită de albi cu restul lumii, nu este totuşi suficient să învingem numai dificultăţile care stau *la noi* în calea unei sistematizări ample şi de perspectivă a oraşelor. Dificultăţile acestea sunt avariţia, miopia, perseverarea în concepţii depăşite, inclusiv în materie de proprietate. Întreaga omenire trebuie să combată, depunând eforturi uriaşe, timp de zeci de ani, mizeria din întreaga lume, pentru ca în India sau în Egipt să existe o şansă de realizare a frumoaselor proiecte pentru oraşul de mâine.

La întrebarea cum va arăta oraşul de mâine nu putem răspunde deocamdată decât următoarele: numai în mică parte va arăta aşa cum *ar trebui*. Dar aproape şi mai dificilă e a doua întrebare: cum *ar trebui* să arate oraşul de mâine?

Şi aici ajungem la o constatare deprimantă, pe care nu o putem ocoli: pe o mare parte a globului oraşul frumos nici nu constituie o preocupare.

CAPITOLUL II
SE POATE PROIECTA UN ORAŞ FRUMOS?

Dacă urbanistica nu este numai un scop în sine sau nu urmăreşte exclusiv o funcţionalitate impecabilă, atunci prima întrebare pe care ar trebui să şi-o pună un arhitect urbanist ar fi de bună seamă următoarea: ce anume determina frumuseţea unui oraş?

Caracteristica unui oraş frumos. Pornind de la această întrebare, să trecem în revistă oraşele care, la o anchetă pe tema „cele mai frumoase oraşe ale lumii”, ar avea perspectiva de a se situa pe primele locuri. Dacă le clasificăm în raport cu aşezarea lor, deosebim patru categorii:

1. Oraşe a căror frumuseţe mult lăudată e determinată de poziţia lor naturală: Rio de Janeiro, San Francisco, Colombo (capitala insulei Ceylon), Istanbul, Neapole, Genova. Ele sunt toate situate pe ţărmul unor pitoreşti golfuri maritime, majoritatea lor fiind în plus dominate de munţi. Oraşul şi construcţiile lui sunt eclipsate de peisajul natural. Zgârie-norii de pe plaja Copacabana, podul impunător care leagă San Francisco de Oakland sau moscheele Istanbulului întregesc, ce-i drept, armonios frumuseţea naturală, dar golful, de la Rio ar fi o privelişte minunată chiar dacă nu s-ar afla în preajma lui nicio casă. A crea într-un asemenea cadru un oraş cu un aspect general urât ar presupune o incapacitate cu totul ieşită din comun. Prima indicaţie pentru urbanişti ar fi, aşadar: Căutaţi-vă o poziţie frumoasă! Dar jeest deziderat depăşeşte posibilităţile lor.

2. Oraşe la a căror faimă contribuie, în părţi oarecum egale, poziţia favorizată de natură şi frumuseţea urbanistică. Printre ele se numără anticul Pergamon, unde monumentalele palate, temple şi altare erau amplasate – cu o denivelare de 300 m – pe terase etajate, de-a lungul povârnişului abrupt al muntelui pe care se afla fortăreaţa;

Veneţia (şi replica ei din Orientul îndepărtat Bangkok, oraşul canalelor şi al templelor încununate cu turnuri, cu peste un milion de locuitori); Salzburg şi bătrâna Dresda; Praga – „Oraşul de aur” – şi Budapesta. Printre ele poate fi inclus şi Vancouver de pe coasta apuseană a Canadei – un oraş vast, cu o vegetaţie abundentă cum găseşti în Olanda sau Suedia, aşezat însă pe coasta unui golf maritim şi dominat de munţi acoperiţi cu zăpadă.

3. Oraşe vestite înainte de toate pentru concepţia lor urbanistică sau valoarea clădirilor, dar a căror frumuseţe este favorizată şi de natură, cum ar fi Atena antică şi vechiul Hancijou, Roma şi Florenţa de odinioară şi de astăzi, Viena şi Berna, Amsterdam şi Köln, Copenhaga şi Stockholm, New York şi Washington. Hamburg şi Zürich ne arată ce impresie frumoasă produce un lac care pătrunde până în centrul oraşului. Dat fiind că Brasília este lipsită de frumuseţi naturale, a fost amenajat acolo un lac artificial, lung de 45 km.

4. Oraşe care nu sunt favorizate de natură, dar sunt totuşi frumoase: odinioară Babilon şi Teba, mai târziu Petersburg şi Moscova; în parte Paris şi Bruxelles, Berlin şi München. Exemplele acestea sunt cele mai interesante, deoarece în genere niciun urbanist nu va propune ca un oraş să fie abandonat pentru a fi reclădit pe coasta unui pitoresc golf maritim. Ceea, ce au comun aceste oraşe se poate reduce la acelaşi numitor – o concepţie urbanistică de largă respiraţie şi un mare număr de construcţii fără scop lucrativ sau administrativ.

Bârlog iubit. S-ar putea, ce-i drept, ca răspunsul nostru la întrebarea ce anume asigură frumuseţea unui oraş să fie dat în prea mare măsură prin prisma turistului. În orice caz se răspândeşte tot mai mult părerea că ceea ce contează în primul rând est*e să locuieşti* frumos, adică locuinţele să fie sănătoase, plăcute, nu prea mici, şi aceasta e valabil nu numai pentru cei înstăriţi, ci şi pentru

grosul populaţiei. Dacă ne călăuzim după acest criteriu, atunci cele mai frumoase oraşe se află în Suedia, Danemarca, Olanda, Belgia, Elveţia, Canada, Australia şi Noua Zeelandă.

În puţine cazuri locuinţa civilizată şi pitorescul turistic îşi dau mâna, poate la San Francisco, Vancouver sau Sydney. În cele mai multe din oraşele lăudate pentru frumuseţea lor, majoritatea locuitorilor trăiesc în locuinţe sărăcăcioase şi o parte destul de mare în murdărie şi mizerie, aşa cum e cazul la Rio şi Istanbul, la Neapole şi în numeroasele porturi meridionale, pe care ca turişti le îndrăgim atât de mult.

Nu există temeiuri suficiente pentru a afirma că locuitorii unor asemenea cartiere mizere ar fi nefericiţi sau că ar fi nemulţumiţi de oraşele lor. Găsesc oare o compensaţie în frumuseţile naturii, în contemplarea construcţiilor somptuoase sau în faima oraşului lor? Oamenii nu trăiesc numai în locuinţele lor, ei trăiesc în oraş şi participă la tot ce există acolo. Posibilitatea de a trăi într-un cartier model, cu spaţii verzi, lipsit de praf, îşi are negreşit avantajele sale. E însă incontestabil că mulţi oameni se simt bine într-un bârlog întunecos pentru că li se oferă priveliştea golfului Neapole sau a enormei construcţii din piatră a unei vechi catedrale, sau pentru că pur şi simplu se află în oraşul pe care-l iubesc. Iar căile dragostei sunt ciudate.

Căci şi fără catedrale şi fără frumuseţi ale naturii, fiecare oraş pare să ofere ceva ce poate fi iubit. Până şi nenorociţii din Calcutta, înfometaţi şi fără adăpost, refuză să se stabilească la ţară. În Germania de azi nimeni n-ar mai trăi probabil în mizerie dacă şi-ar schimba domiciliul, dar chiar şi cel ce trăieşte la Essen sau la Castrop-Rauxel nu este, după cât se pare, cu totul nemulţumit de oraşul său.

Când cineva care străbate prima oară „oraşul Ruhr” vorbeşte de un coşmar, localnicii reacţionează de obicei

manifestând fie lipsă de înţelegere, fie o puternică indignare. Cenuşiul nu este în mod normal o culoare agreată, dar Theodor Storm a scris o poezie de dragoste dedicată „Oraşului cenuşiu de pe malul mării”, oraş peste care pluteşte o ceaţă apăsătoare şi în care nu cântă nicio pasăre. În cursul celui de-al doilea război mondial, sub bombardamentele nocturne, a devenit absolut limpede că nici orăşeanului „dezrădăcinat” nu îi este străin un sentiment de dragoste pentru oraşul său natal. Cu o dragoste tenace s-au cramponat locuitorii oraşelor Berlin, Hamburg, Köln şi Frankfurt chiar şi de dărâmăturile blocurilor în care locuiseră.

O singură concluzie poate fi trasă de aici: niciun oraş nu poate fi atât de mizer şi de urât încât majoritatea locuitorilor lui să nu considere că viaţa în el este totuşi destul de suportabilă, în orice caz preferabilă celei de la ţară sau din oraşul învecinat.

Nu mai sunt dictatori. În măsura în care nu pot să construiască oraşe cu totul noi, arhitecţii-urbanişti se află, aşadar, chiar şi din punct de vedere psihologic, în faţa unei probleme deosebit de grele. Ei vor să schimbe un lucru de care mulţi oameni se simt ataşaţi, iar alţii, şi mai numeroşi, nici nu sunt de părere că ar fi neapărată nevoie de vreo schimbare.

Şi, în plus, constructorii de oraşe au o misiune mult mai grea decât colegii lor din antichitate sau din secolele precedente, deoarece lipsesc cele mai multe din condiţiile care dădeau altă dată naştere oraşelor frumoase. Trebuie să recunoaştem că stăpânitorii absoluţi şi iubitori de fast sunt cei cărora le datorăm multe dintre cele mai vestite şi mai grandioase creaţii urbane. Lui Hammurapi şi Nabucodonosor – Babilonul, faraonilor – Teba, lui Sennacherib – Ninive, lui Pisistrate şi Pericle – Atena, lui Alexandru cel Mare – Alexandria, lui August – Roma ca metropolă mondială, lui Kubilai – Pekin, lui Ludovic al XIV-

lea şi celor doi Napoleoni – Parisul, iar lui Petru cel Mare – Petersburg. Voinţa tiranilor poate risipi milioane pentru a construi străzi fastuoase în oraşe vechi sau pentru a demola cartierele vechi ale oraşelor în vederea unor construcţii monumentale.

Nu se poate afirma că tot ce construiesc dictatorii e frumos. Dar foarte mult din ceea ce e impunător în oraşele de azi a avut drept creator un despot.

Nu se mai proiectează catedrale. În lumea creştină nu mai există marea cucernicie de odinioară, căreia nenumărate oraşe îi datorează ceea ce au mai frumos – catedralele. Trăim într-un straniu conflict lăuntric. Fie că suntem sau nu credincioşi, fie că găsim frumoasă o anumită biserică, fie că o găsim urâtă, nimeni dintre noi nu-şi poate închipui oraşul Köln fără domul lui, Strasbourg şi Reims fără catedralele lor, Roma fără bazilica Sf. Petru.

Dar acum nu mai putem *construi* domuri. În orice caz, în lumea creştină nu s-a mai ivit de decenii nicio biserică care să domine un oraş întreg. Bisericile construite în ultima vreme au dat loc de cele mai multe ori la discuţii, şi în primul rând sunt mici. A mai întreprins vreun oraş construirea unei catedrale atât de mari încât nici toţi locuitorii oraşului adunaţi laolaltă să n-o poată umple, aşa cum era cazul odinioară cu cele mai multe catedrale gotice?

Poate că situaţia actuală se explică nu atât prin lipsa de cucernicie, cât mai ales prin nehotărârea în alegerea stilului. La aceasta se adaugă şi faptul că în genere nu mai suntem dispuşi să facem sacrificii pentru construirea unui edificiu orăşenesc, le facem cel mult pentru propria noastră locuinţă.

În lipsa unui dictator care să impună sacrificiile necesare, nu mai pot fi construite clădiri mari, impunătoare, fără vreun scop utilitar decât atunci când există un pronunţat spirit civic, care îi determină pe

oameni să se gândească mai departe de propria locuinţă şi de propria pungă cu bani. În S.U.A. şi în Scandinavia există cel puţin unele începuturi în această direcţie, nu însă şi în Germania. Ne-am putea oare imagina să se mai ridice astăzi o construcţie monumentală, lipsită de o utilitate practică, cum ar fi Arcul de Triumf la Paris, Poarta Brandenburg la Berlin sau complexul de construcţii din jurul fostului palat regal la München?

Stradă comercială rezervată pietonilor. Populara şi vestita stradă Limbaan din Rotterdam (Foto Ullstein)

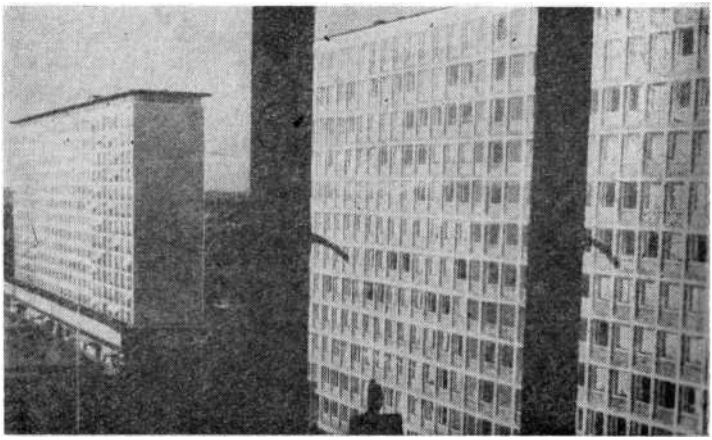

Blocuri de înălţimi moderate construite într-un stil specific Europei centrale – Hamburg, casele Grindel (Foto Ullstein)

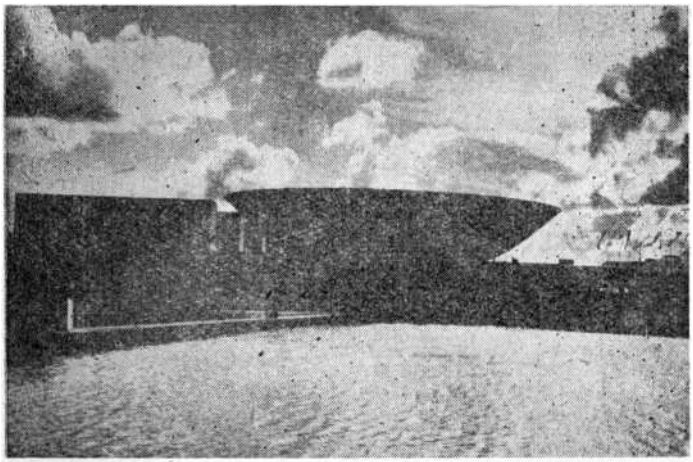

Brasília – o încercare îndrăzneaţă şi, cel puţin din punct de vedere arhitectonic, impunătoare, care-şi propune să rezolve străvechea problemă a plăsmuirii unui oraş dintr-o singură trăsătură genială. Cupa de beton găzduieşte camera braziliană a deputaţilor (Foto United Press International)

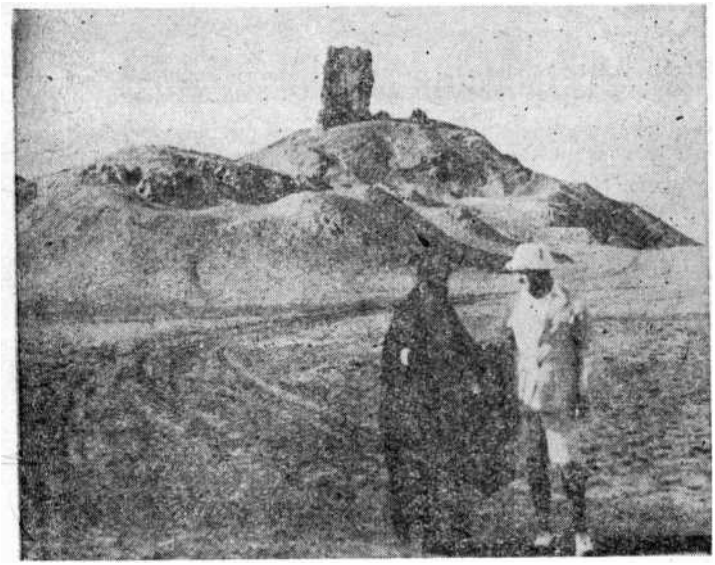

Atât a mai rămas din turnul-templu de la Borsippa, marea suburbie a Babilonului (Foto Garzanti)

Printre puţinele excepţii se află oraşul México. În 1958 sa fost construite acolo – ca semn distinctiv al unei noi suburbii – T – cinci turnuri din beton, asimetrice, variat colorate, înalte de la 40 până la 57 m, care nu pot fi folosite şi în care nu se poate urca. Oraşul universitar México e bogat în clădiri monumentale, care îmbină moştenirea lăsată de triburile maya şi de azteci cu arta modernă; prin vigoarea sălbatică şi coloritul lor, ele ar putea fi comparate cu edificiile lui Nabucodonosor înălţate la Babilon.

Romantismul nu poate fi construit. Astăzi nu mai există nici înclinaţia familiilor bogate pentru fast, care a deschis odinioară o a treia cale pe lângă dictatură şi spirit de sacrificiu şi căreia îşi datorează splendoarea marile oraşe ale Renaşterii italiene, în primul rând Veneţia şi Florenţa, precum şi casele splendide ale patricienilor din marile oraşe medievale ale Flandrei.

Azi nu mai există nicio posibilitate de a crea romantismul şi idila; putem spera cel mult să le găsim. Puţinele oraşe care au rezistat până acum valului industrializării, vestigiile unei epoci când oraşele creşteau ca arborii – încet, inel după inel, casă lângă casă, transformările devenind vizibile abia după secole – sunt nestemate cărora nu le mai putem adăuga nimic iar când „romantismul” dă noi muguri, de pildă în jurul Mării Mediterane, el e dezaprobat de urbanişti, căci mai întotdeauna împiedică circulaţia şi este neigienic.

Curăţenie şi plictiseală. Bilanţul e trist – nu mâi există romantism, nu se mai ridică catedrale şi palate, nu se mai construiesc străzi somptuoase şi clădiri monumentale, lipsite de scopuri utilitare. Urbanismul nu este vinovat de situaţie, dar trebuie să ţină seama de ea; aceasta îi impune o anumită sobrietate şi totodată respect faţă de grandioasele vestigii ale unor vremuri când se înălţau catedrale. În orice caz ar trebui să manifestăm neîncredere faţa de cineva care ne-ar promite că va realiza un oraş ideal în – condiţiile în care nu mai poate dispune de majoritatea elementelor hotărâtoare pentru un oraş:

Locuitorii marilor oraşe contemporane ar trebui înainte de toate să-şi dea seama că greşesc când îşi închipuie că oraşul nu există decât pentru a se locui în el. Cine va dori să-l limiteze la această funcţie îi va distruge cu nepăsare nucleul şi sufletul. Din cei 7.000 de ani câţi numără istoria oraşului, 6.850 de ani s-au scurs în era preindustrială, într-o vreme când oraşul se compunea mai ales dintr-un templu ca element dominant, o centură de fortificaţii şi, mai târziu, o piaţă destinată adunării poporului, zidul înconjurând şi spaţiul în care se aflau locuinţele.

Zidurile s-au dărâmat şi nu vrem să le mai reclădim. Catedralele mai există, dar, după cât se pare, nu mai suntem în stare să înălţăm altele noi. Mii de ani oamenii au

preferat să trăiască în sfera magică a unui templu pe care-l admirau, decât să aibă o locuinţă igienică, ireproşabilă. Locuinţa desăvârşită de azi ne fereşte de tuberculoză, dar nu şi de plictiseală.

Urbanistul de odinioară putea să includă în planul său biserici, palate, mari pieţe şi tot felul de nimicuri frumoase, ba adesea planul se limita la aceste puncte culminante. Oraşul proiectat putea să fie un oraş frumos, de pildă Petersburg.

Urbanistul de azi nu poate proiecta asemenea obiective arhitectonice fiindcă lipseşte persoana care să le finanţeze, lipseşte interesul autorităţilor. El poate proiecta o funcţionalitate perfectă, locuinţe sănătoase, salubre. Dar o bună funcţionalitate şi curăţenie pot să caracterizeze şi o închisoare, iar chintesenţa igienei este spitalul.

Un oraş frumos ar mai putea fi proiectat numai dacă s-ar dispune de un golf ca Neapole, dacă s-ar realiza joncţiunea cu frumuseţea vechiului centru al oraşului sau dacă cetăţenii ar ajunge să înţeleagă că un oraş fără construcţii frumoase, lipsite de un scop strict practic, devine într-o bună zi grozav de plictisitor.

CAPITOLUL III
BRASÍLIA ŞI RUDELE EI

De construirea unor clădiri monumentale, dar nu lipsite de un scop practic se îngrijesc în numeroase oraşe – de la New York până la Düsseldorf şi Milano – marile concerne industriale şi societăţile de asigurare. (Aceste construcţii ne dovedesc că nu tot ce-i monumental e implicit şi frumos.) La New York, unde aceste concerne vădesc cea mai mare concentrare şi aroganţă, s-a realizat totuşi – prin jocul concurenţei libere – un oraş viu şi impunător. Dar şi *Brasília*, cel mai renumit oraş contemporan, construit în întregime pe baza unui proiect, este monumental.

Modelul preferat e tabla de şah. Faptul că un oraş se construieşte după un plan şi deci nu creşte ca o plantă este în sine un fenomen străvechi, deşi un asemenea oraş, prin comparaţie cu oraşul-labirint, rămâne până astăzi o raritate. În cele mai multe cazuri proiectul s-a limitat la trasarea de străzi care, în funcţie de nevoi, puteau fi prelungite în toate direcţiile.

E drept că acest lucru a fost hotărâtor, deoarece nimic nu rezistă vreme mai îndelungată într-un oraş decât traseul străzii. El supravieţuieşte de obicei secole, ba uneori milenii tuturor transformărilor arhitectonice. După cel de-al doilea război mondial, când au fost reconstruite marile oraşe germane, nu s-a modificat decât în puţine cazuri traseul străzilor. Artera „Die Hohe Strasse” din Köln urmează şi azi aceeaşi traiectorie ca pe vremea romanilor.

Din timpuri imemoriale modelul preferat a fost tabla de şah: străzile rectilinii care se încrucişează în unghiuri drepte.

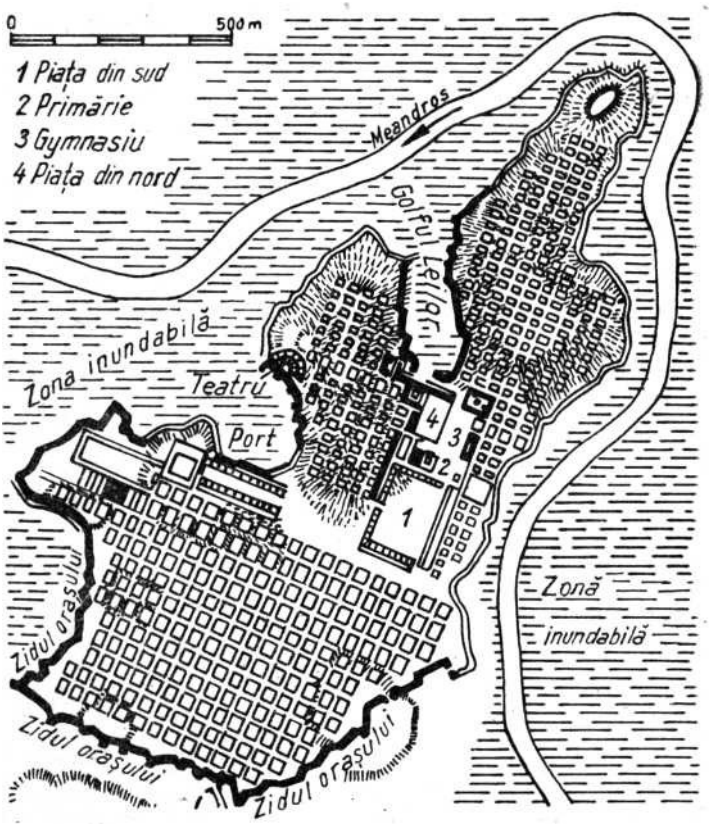

Cvartalele de locuinţe trebuie să fie pătrate cu orice preţ: Milet – Asia Mică, secolul al V-lea î.e.n.

Încadrând patrulaterele rezervate edificiilor. Prin anul 3.000 î.e.n... a fost proiectat pe Ind un oraş după acest model – *Mobenjo-Daro* (vezi volumul de faţă, p. 79). Oraşele de o regularitate geometrică, care apar de obicei în Uniunea Sovietică în noile centre industriale, îşi au prototipul în pătratele străzilor din oraşul *Kahun*, construit de faraonul Sesostris al II-lea în jurul anului 1890 î.e.n. drept colonie muncitorească pentru ridicarea piramidei din Illahun. Şi la *Babilon* toate străzile, în afara cartierului sacru, se încrucişau în unghiuri drepte (vezi volumul de faţă, p. 109).

În secolul al V-lea î.e.n. Hippodamos a construit

oraşul său natal *Milet*, portul Atenei – *Pireu*, şi colonia greacă din Italia – *Tkurioi*. Toate au fost construite în formă strict geometrică şi, pentru prima oară, ţinându-se seama de toate aspectele funcţionale. Hipodamos a făcut din tabla de şah – pe care a impus-o în ciuda condiţiilor naturale ale reliefului, în parte deplasând în acest scop mari cantităţi de pământ – o modă elină de circulaţie mondială, adoptată ulterior, printre alte oraşe, de *Rodos*, *Priene* şi *Alexandria*.

Mannheim a fost construit în 1698 în pătrate; străzile lui sunt până azi singurele străzi ale unui oraş german care nu au nume, ele fiind desemnate prin cifre, la fel ca cele mai multe străzi din oraşele Statelor Unite, unde monotonia unghiului drept îşi celebrează triumful suprem.

În schimb, la *Washington*, în capitală, străzile sunt dispuse aproximativ radial, pornind din centrul oraşului – concepţie urbanistică care, după tabla de şah, a devenit cea mai apreciată pentru oraşele proiectate. În secolul al XVIII-lea, castelul din *Karlsruhe* a devenit centrul unui sistem de străzi dispuse radial, care în jumătatea lui nordică e deosebit de dens şi de impresionant. La *Paris* există un cartier celebru cu străzi care converg spre Arcul de Triumf. Ele dau pieţei numele de „Place de l'Étoile”, o piaţă asemănătoare cu cea din *Berlin*, denumită „Grosser Stern”, în al cărei centru se află „Coloana Victoriei”.

Cele trei magistrale ale *Petersburgului*, printre care şi Nevski Prospekt, converg radial spre Palatul amiralităţii. Stalin a croit la *Moscova*, pornind de la Kremlin, o impunătoare stea alcătuită din străzi. La *New Delhi* – vastul cartier guvernamental, construit de englezi în 1912 în vechea capitală a Indiei – aleile largi se întâlnesc la clădirea parlamentului.

Canberră se compune dintr-o reţea complicată de sisteme radiale îmbucate unele în celelalte. Cel mai mare sistem radial converge spre Capitoliu. Pe planul oraşului reţeaua are un aspect atrăgător, fapt care n-a ajutat însă

capitalei australiene, cel puţin până acum, să atragă prea mulţi locuitori.

Proiect de plan simbolic. *Brasília* e concepută în forma unei cruci uriaşe. Acesta a fost şi planul vechiului oraş Alexandria, unde magistrala est-vest, aşa-numita pistă de alergări, era întretăiată de magistrala mai scurtă nord-sud. După acelaşi model a fost construit în Siria, cu 32 de ani mai târziu, şi marele oraş antic Antiohia.

Cele două oraşe nu se întindeau însă exclusiv pe două artere somptuoase care se întretaie, aşa cum e cazul la Brasília. Una e monumentala stradă încadrată de clădirile publice, care duce de la marele lac de acumulare din sud-est către gara din nord-vest; cealaltă e magistrala locuinţelor care, adaptându-se terenului, o coteşte de la nord spre vest. Pe planşetă aspectul e plăcut, mai ales când planul nu e orientat, cum se obişnuieşte, spre nord, ci aşa cum au fost prezentate cele mai multe din schiţele oficiale publicate în 1960 în presă. În acest caz magistrala cu clădiri monumentale dă impresia unui trup de pasăre, iar cea a locuinţelor sugerează aripile desfăcute.

„O jucărie drăguţă, care a captivat, fireşte, juriul, pentru că membrii lui n-au avut în faţă decât schiţa”, sunt de părere cei care critică Brasília, şi numărul lor nu e mic. „În realitate proiectul nu lasă să se vadă nimic altceva decât străzi nesfârşite şi distanţe uriaşe”. În schimb, admiratorii Brasíliei spun: „Această schiţă e îndrăzneaţă, grandioasă şi corespunde unei viitoare metropole”.

Magistrala monumentală are o lungime de 6 km şi o lăţime de 350 m (spre comparaţie, Champs Élysées măsoară 2, 5 km în lungime şi 70 m în lăţime). Elementul central îl formează Praça dos três Poderes, adică „Piaţa celor trei puteri în stat”. Aici sunt situate reşedinţa preşedintelui, clădirea Curţii supreme de justiţie şi, ca semn distinctiv al metropolei artificiale, complexul parlamentului. Acest complex constă din două imobile administrative de formă paralelipipedică, alcătuind un

cuplu înalt de 100 m, fiecare din ele asemănându-se puţin cu clădirea O.N.U. din New York, precum şi dintr-un edificiu mai puţin înalt pe care tronează o cupă şi o cupolă din beton. În uriaşa cupă se află sala de şedinţe a Camerei deputaţilor.

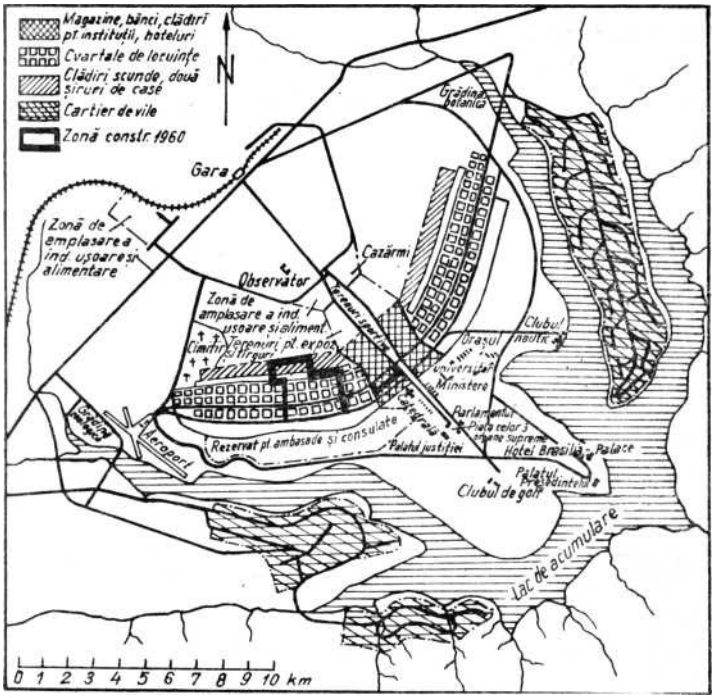

În raport cu cupola, ceva mai mică, adăpostind sala Senatului, cupa arată ca o formă de nisip în care un copil şi-a pregătit „cozonacul”.

În direcţia oraşului, clădirile din piaţă, de o excepţională cutezanţă, se continuă cu edificii de câte zece etaje, destinate ministerelor. La încrucişarea cu magistrala locuinţelor sunt amplasate cartierul cu clădiri culturale şi distractive, cel al magazinelor şi birourilor şi, mai spre nord-vest, terenurile pentru târgul de mostre şi complexul sportiv.

După modelul Babilonului. Masa viitorilor locuitori ai Brasíliei urmează să locuiască în blocuri cu câte şase etaje,

toate de acelaşi tip. Ele nu au parter, ci stau ca pe picioroange. Sunt construite din beton, ca şi palatele guvernamentale, dar vădesc în privinţa concepţiei arhitectonice mult mai puţină fantezie. La aceste clădiri totul e rectiliniu şi drept, chiar şi în felul cum sunt aşezate unele faţă de celelalte.

Fiecare grup de 11 din aceste blocuri de beton, locuit fiecare de către 250 – 300 de oameni, e încadrat cu spaţii verzi, formând un cvartal cu latura de 400 m, completat cu o grădiniţă de copii şi o şcoală. Patru cvartale de locuinţe alcătuiesc o „vecinătate”, dispunând de o biserică, un complex comercial şi un spital. Aproximativ o sută de asemenea cvartale urmează să se alinieze pe magistrala – lungă de 10 km – rezervată locuinţelor.

Pretutindeni în Europa urbaniştii tind spre o reţea de străzi care să se apropie de ramificaţia organică a nervurilor unor frunze sau de aparenta dezordine a vaselor sanguine din corpul omenesc. În schimb, în Brasília, urbanismul de inspiraţie geometrică, realizat în unghiuri drepte şi linii rigide după modelul Babilonului, Miletului şi Alexandriei, îşi serbează un triumf întârziat.

Un arhitect despotic. În general se creează impresia că constructorii Brasíliei au avut în vedere exclusiv latura monumentală, de inspiraţie babiloniană, în loc să îmbine grandiosul cu o anumită căldură umană care face farmecul atâtor oraşe celebre. Lucio Costa, autorul proiectului premiat, şi arhitectul-şef Oscar Niemeyer au situat în stepă un oraş monumental care ignorează labirintul şi e format exclusiv din străzi somptuoase.

Locuitorilor li se cere să se încadreze în această schemă îndrăzneaţă. Ei au mai puţină libertate în alegerea stilului arhitectonic decât în oricare alt oraş. În cvartalele de locuinţe are drept la cetăţenie numai blocul standard – decretat de către Niemeyer. Ceva mai departe de magistrala locuinţelor, paralel cu ea, e rezervată o fâşie pentru şiruri de case familiale. Numai pe două peninsule

de pe lacul artificial de acumulare, care înconjură în formă de semilună Brasília, e permisă construirea de vile, dar şi acestea trebuie să corespundă stilului elaborat de Niemeyer.

Reproşându-i-se că ar fi „dictator”, arhitectul-şef (printre străbunii căruia se numără de altfel atât germani cât şi negri) a răspuns: „Este necesar să i se confere arhitecturii oraşului Brasília o formă de expresie disciplinată, care să asigure o concordanţă armonioasă cu eşafodajul de beton armat. De altminteri, aici în Brasília nu vrem să copiem, ci să înfăptuim în general o arhitectură creatoare, modernă, folosind cele mai noi cuceriri ale arhitecturii. Să nu cădem niciodată în banalitatea arhitecturală de până acum. De aceea 90% din proiectele de construcţii care în oraşele mai puţin pretenţioase ale ţării sunt acceptate, la noi nici nu intră în discuţie” [7].

E un limbaj orgolios pentru un om ale cărui construcţii destinate serviciilor guvernamentale poartă, ce-i drept, pecetea originalităţii şi a monumentalului, dar care mai trebuie să se convingă că şi oamenii vor dori să locuiască în oraşul său. Brasília e proiectată pentru o jumătate de milion de locuitori. Se pare că brazilienii nu se prea împacă cu concepţia intransigentă a lui Niemeyer. S-ar putea dovedi că un oraş fără un dram de dezordine e de nesuportat. Apariţia împrejurul Brasíliei, în afara zonei cu un regim special de construcţii, a unor bidonville-uri populate de negri şi mulatri nu a putut fi împiedicată de Niemeyer.

Piatra fujidamentală a rămas singura. Avem sub ochii noştri avertismentul pilduitor al Canberrei. Alegerea ei drept capitală a Uniunii Australiene a fost o soluţie forţată la care toţi participanţii au contribuit fără tragere de inimă. Marea forţă a Brasíliei stă însă tocmai în faptul că noua metropolă a fost ridicată pe creasta unui val de entuziasm naţional, pe care preşedintele brazilian Kubitschek n-a trebuit să-l creeze de sus în jos.

Încă din 1825, la trei ani după separarea Braziliei de ţaramumă Portugalia, s-a luat în considerare cu toată seriozitatea ideea de a se demonstra independenţa tânărului stat şi prin construirea unei noi capitale, care trebuia în mod deliberat să se îndepărteze de tradiţiile portugheze şi deci să fie situata în interiorul acestei ţări nemărginite. Prin Constituţia din 1891, în care a fost inclusă hotărârea de a se strămuta capitala în interiorul ţării, propunerea a căpătat putere de lege. Piatra fundamentală a oraşului Brasília a fost pusă în 1922, după care nu s-a mai întreprins nimic. Constituţiile din 1934 şi 1946 au repetat obligaţia de a transfera sediul guvernului de la Rio de Janeiro pe locul unde se afla solitara piatră fundamentală.

Dar abia în 1956 preşedintele nou ales, Juscelino Kubitschek, a început să traducă în viaţă această dispoziţie constituţională. Imediat după preluarea funcţiei s-a aşternut pe lucru. În vara anului 1956 a fost începută construcţia pe platoul năpădit de mărăcini de pe Serra dos Pireneus, situat la extremitatea de sud a bazinului fluviului Amazon, la 940 km nord-vest de Rio. Aşezarea aflându-se la o altitudine de 1.000 – 1 170 m, clima uscată cu nopţi răcoroase se deosebeşte avantajos de acrul lânced ca de seră din Rio.

Întâi a fost terminat aerodromul. Cum spre Brasília nu ducea nicio şosea şi nicio cale ferată, cimentul a fost adus pe calea aerului! Materialul de construcţie devenea în felul acesta de douăzeci de ori mai scump decât pe coastă. Graba cu care Kubitschek a condus construcţia, grabă care nu e de loc caracteristică spiritului brazilian, a atras după sine cheltuieli nesăbuit d* mari.

Pentru această grabă existau două motive. Primul era 1 aptul că mandatul lui Kubitschek expira în 1961, şi cum, conform Constituţiei, nu putea fi reales, el voia evident să intre în istorie ca întemeietor şi constructor al Brasíliei. În al doilea rând era probabil necesar un asemenea efort

exagerat, susţinut de o propagandă nemaipomenită, pentru ca această construcţie să nu dureze mai mult decât interesul public manifestat pentru ea. Înainte ca brazilienii să-şi dea seama câte miliarde de cruzeiros s-au cheltuit pentru Brasília, capitala a şi fost pe jumătate terminată. Kubitschek a cheltuit sume atât de mari, încât şiştarea lucrărilor ar fi însemnat o risipă mai mare decât continuarea lor.

Al treilea. Kubitschek, forţa motrice a şantierului „Brasília” * şi Niemeyer, arhitectul-şef, erau vechi prieteni, încă de pe vremea când preşedintele fusese guvernator al statului federal Minas Gerais. Faptul că cel de-al treilea membru al nucleului conducător care a realizat Brasília era de asemenea prieten intim cu Kubitschek a făcut ca unii compatrioţi răuvoitori să considere înfăptuirea „Brasíliei” drept o plăcere personală a celor trei bărbaţi.

Al treilea se numea Israel Pinheiro şi era directorul societăţii *Companhia Urbanizadora de Nova Capital* – pe scurt *Novacap* –, întreprindere de stat pentru construcţii, fără de care nu se poate mişca la Brasília nici măcar o piatră. Pinheiro a finanţat construcţia capitalei în mare parte prin aceea că parcelat şi a vândut terenuri de stepă aflate în proprietatea statului, când va extrem de ieftine, la preţuri de 25.000 de ori mai mari decât fusese valoarea lor iniţială.

Organizatorul speculei, Pinheiro, numit prefect al oraşului la 21 aprilie 1960 cu ocazia ridicării Brasíliei la rangul de capitală, nu tăgăduieşte că s-a îmbogăţit de pe urma acestor operaţii. A fost cea mai mare lovitură pe care a dat-o în viaţa lui. Prietenul său Kubitschek a avut satisfacţia de a vedea înălţându-se pe locul unde înainte se întindeau numai mărăcini un oraş gigantic pe care l-a predat cu emfază urmaşului său, ca pe un fel de monument al său – chiar dacă el a rămas împovărat de datorii însumând aproape jumătate de miliard de dolari. Niciun alt arhitect din lume nu a putut manevra atâtea sume şi

dimensiuni ca prietenul său Niemeyer. Tot ce-i trecea prin minte creştea după câteva săptămâni aievea din pământ în proporţii gigantice.

Am da dovadă de naivitate dacă am porni de la ideea ca asemenea tentaţii puteau să-i lase nepăsători pe cei trei oameni care au construit Brasília. Am fi însă nerealişti dacă am considera întreaga capitală drept o afacere particulară, nesăbuită* a domnilor Kubitschek, Niemeyer şi Pinheiro, o afacere care a înghiţit miliarde din banii publici. Dacă nu ar fi existat prevederile constituţionale, spiritul de pionierat al poporului şi entuziasmul naţional în necontenită creştere, Brasília nu ar fi putut fi niciodată construită. Oraşul acesta a luat fiinţă, ca şi majoritatea marilor realizări colective din lume, dintr-un ghem inextricabil de interese publice şi private, de idei cutezătoare, de lăcomii mărunte, dar şi dintr-un entuziasm care răstoarnă munţii.

Viitorul Brasíliei e nesigur. E grandios şi emoţionant să fii martor ocular al naşterii unei capitale. Va avea ea oare aceeaşi soarta ca Ehet-Aton pe Nil, Samarra pe Tigru sau nefericitul oraş australian Canberra? Se va trezi ea vreodată cu adevărat la viaţă? La inaugurare – 21 aprilie I960 – numai l, se/o din numărul total al funcţionarilor guvernamentali şi-au putut începe efectiv activitatea în noua capitală. Urmaşii lui Kubitschek au sistat lucrările.

Sau va deveni Brasília un oraş gigantic, asemenea altor capitale artificiale, cum a fost odinioară cazul cu Seleucia, iar mai târziu cu Petersburg şi Washington? Petersburgul a fost, evident, rezultatul unui act arbitrar al unui singur om, a fost construit într-o regiune mlăştinoasă, pe mormântul a o sută de mii de leşuri, şi totuşi a devenit o metropolă atât de slăvită.

Probabil că însemnătatea istorică a Brasíliei se va situa nu atât în domeniul construcţiei de oraşe, cât în cel al colonizării. Indiferent cum va fi judecată concepţia arhitecturală a oraşului, încercarea de a face accesibil

omului vestul sălbatic al unei ţări uriaşe, până acum aproape pustii, cu bogăţiile solului nevalorificate, rămâne o faptă remarcabilă.

Încă de pe vremea grecilor, *oraşul* a constituit începutul colonizării. Prin mutarea unei capitale, ţarul Petru I a săvârşit un mare act politic. Portugalia, care are multă experienţă în materie de colonii, chibzuieşte în prezent dacă nu ar fi cazul să-şi consolideze poziţia în Africa, atât de frământată, transferând sediul guvernului de la Lisabona la *Luanda* (Loanda, São Paulo de Luanda), capitala Angolei, care are oficial statutul unei provincii portugheze. Brasília – avanpost al civilizaţiei într-o regiune sălbatică, aşezată parcă acolo de către un desant de paraşutişti – este cea mai impunătoare tentativă din şirul lung al încercărilor de a desăvârşi supunerea naturii de către om cu ajutorul oraşelor.

Le Corbusier construieşte o capitala. Nu tot atât de ambiţioase sunt ţelurile pe care şi le-a propus oraşul *Chandigarh* (Chandi Garh), singurul oraş pe care l-a proiectat şi l-a construit, aproape din nimic, arhitectul elveţian domiciliat la Paris Charles Jeanneret, care, sub pseudonimul Le Corbusier, se bucură de o faimă mondială.

La împărţirea Indiei în 1947, una dintre cele mai bogate provincii ale ţării, Punjab, cu capitala Lahore, a revenit în proporţie de două treimi Pakistanului. Din treimea răsăriteană a fost constituit, în nord-vestul Indiei, statul federal Punjab, căruia îi lipsea o capitală. În 1948 i s-a făcut lui Le Corbusier propunerea de a construi capitala în apropierea satului Chandigarh. Oraşul a fost inaugurat în 1953, iar după şapte ani număra 180.000 de locuitori. Ca şi Brasília, oraşul a fost proiectat pentru o jumătate de milion de oameni.

Chandigarh, răsfirat pe un platou fertil, are o poziţie pitorească la poalele Munţilor Himalaya. Faptul că mai există vaste terenuri virane sporeşte impresia că oraşul se întinde pe o suprafaţă foarte mare. Cartierele de locuinţe,

cartierele culturale, locurile de divertisment, administraţia, industria sunt precis delimitate şi în acelaşi timp se îmbină organic prin succesiunea lor. Cartierele de locuinţe se împart în subansamble denumite „vecinătăţi”, în care orice circulaţie auto-moto este interzisă.

Oraşul nu este încă terminat şi – după cât se pare – nu-l mai interesează pe Le Corbusier. Locuitorii lui şi presa indiană sunt de părere că oraşul Chandigarh nu are nimic specific indian şi, pe deasupra, nu e practic. Le Corbusier a rezolvat aici într-un mod exemplar şi plin de fantezie o problemă care pentru europeni şi americani e foarte acută, şi anume separarea completă a automobilelor de pietoni. Numai că la Chandigarh numărul maşinilor e foarte mic. Mijloacele de circulaţie predominante sunt ricşa, bicicleta şi cămila.

Le Corbusier a fost bine intenţionat şi atunci când a dispus ca în zidăria fiecărei locuinţe să se fixeze o sită pentru ventilaţie, cu scopul de a reduce canicula verilor indiene cu ajutorul unui curent de aer. Cum însă prin aceste site se poate auzi în stradă, cu oarecare efort, ceea ce se discută în casă, instalaţia de aerisire îi deranjează pe indieni, care au o anumită concepţie despre viaţa particulară. Mulţi locuitori, nemulţumiţi, au astupat orificiile.

Morala pentru arhitecţii urbanişti: nu-l poţi sili pe om să fie fericit. Dar este oare cazul să încerci? Pentru a-ţi aroga dreptul de a hotărî ce este „fericirea” n-ar trebui oare să fii mult mai mult decât urbanist?

Proiectul unui oraş să fie oare bun doar de agăţat pe perete? Nimic nu e atât de semnificativ şi de suspect ca faptul că la Chandigarh ani de zile nu se găsea de cumpărat un plan al oraşului; turiştii şi studenţii se aruncau cu atâta ardoare asupra a ceea ce de fapt e frumos la Chandigarh, adică nu oraşul, ci planul lui, încât de cele mai multe ori acesta din urmă era epuizat. Ce frumos se înşiră pe el străzile, cu câta fantezie este totul

conceput! Chandigarh prelungeşte şirul jocurilor de-a planificarea oraşului, şirul planurilor frumoase de la Milet la Brasília, iar jocul încă nil s-a sfârşit.

Morală pentru arhitecţii urbanişti: un plan a cărui frumuseţe iese în evidenţă în special atunci când îl atârni pe perete nu poate satisface. Noi dorim un oraş astfel conceput, încât să fie frumos pentru acela care locuieşte în el sau care se plimbă prin el. De la Hippodamos până la Costa, Niemeyer şi Le Corbusier, mai toţi constructorii de oraşe sunt ispitiţi să dea viaţă unei idei, unui plan abstract cât mai grandios şi mai apropiat de perfecţiune, fără a ţine seama şi de oamenii care vor da proiectului adevărata viaţă prin prezenţa lor. Ar trebui să dea de gândit faptul că în 1960 Cooperativa organizaţiilor familiale germane a deplâns „atmosfera de planşetă” care domneşte în multe cartiere noi ale oraşelor recent proiectate.

Un oraş construit în baza unui plan poate, în cel mai bun caz, să fie frumos doar atunci când urbanistul nu are ambiţia să cuprindă în plan şi cea din urmă cocioabă.

CAPITOLUL IV

ORAŞUL PE MĂSURĂ OMULUI

„Acum însă… trebuie să denunţ – ca fiind cel mai nescuzabil şi cel mai supărător zgomot – pocnetele de bici cu adevărat infernale care răsună pe uliţele oraşelor, răpind vieţii toată liniştea şi orice posibilitate de a medita… Căruţaşii, hamalii, salahorii şi alţi oameni asemenea lor… trebuie trataţi omeneşte, cu dreptate, echitate, toleranţă şi grijă, dar nu trebuie să li se îngăduie să stânjenească prin larmă nestăvilită năzuinţele de ordin superior ale speciei umane” [8].

Astfel se plângea în 1859, pe când avea 71 de ani, filosoful dr. Arthur Schopenhauer împotriva, gălăgie! străzii pe care trebuia s-o îndure în locuinţa sa din

Frankfurt. Ce mânie l-ar cuprinde dacă ar trebui să fie martor la zgomotul îngrozitor pe care îl fac automobilele, camioanele, tramvaiele, difuzoarele şi betonierele pe străzile unui mare oraş al zilelor noastre! Vremurile în care nu exista un zgomot mai supărător decât pocnetul biciului ni se par azi idilice.

Potopul de automobile. Când Venizelos, preşedintele guvernului grec, a dispus în timpul primului său ministeriat (1910 – 1915) ca pe străzile principale trăsurile să circule numai pe dreapta, birjarii din Atena l-au înjurat, calificându-l drept

„Tiran”. Ei considerau drept un atentat impertinent la libertatea lor faptul că nu mai aveau voie să folosească strada oriunde era loc sau oriunde le convenea. Birjarilor din Atena, cu bunul lor simţ de oameni simpli, li s-ar fi părut o absurditate să oprească la intersecţii, în faţa unui semafor, chiar dacă de pe strada transversală nu vine niciun vehicul.

„Chiar şi în perioadele de cumplită tiranie, europeanul se bucura de libertatea de a circula pe străzi, cel puţin până la auzul clopotelor care-l chemau la slujba de seară – scria Ortega y Gasset în 1935. – De curând am fost însă siliţi să renunţăm la această libertate, deoarece numărul excesiv de mare al vehiculelor şi al pietonilor a făcut imposibilă circulaţia liberă. Acum un guard numit de stat trebuie să reglementeze mersul nostru cu ajutorul unui sceptru magic şi al unor gesturi hieratice în stil egiptean” [9].

De la San Francisco la suburbia acestui oraş, San Rafael „duce o autostradă cu opt culoare de circulaţie, dar după terminarea orelor de serviciu ea este adesea blocată de maşinile înghesuite care n-o pot lua nici înainte, nici înapoi. Revista, americană „Time” relata în 1960 că din acest haos se putea vedea din când în când luându-şi zborul câte un porumbel călător. Un negustor, a cărui pasiune era creşterea porumbeilor călători, lua cu sine în

maşină o colivie cu opt porumbei, din care dădea drumul câte unuia pentru a-i comunica printr-un bileţel soţiei sale durata probabilă a întârzierii.

În 1960, ministrul britanic al transporturilor, Marples, a declarat în Camera comunelor [10]: „Dacă o tonă de oţel care se deplasează cu 50 km pe oră şi 75 kg de carne şi oase care se deplasează cu 5 km pe oră trebuie să împartă aceeaşi suprafaţă, atunci e inevitabil să se întâmple accidente, iar carnea şi oasele vor fi întotdeauna victima".

Un kilometru pe ora. Iată unde am ajuns. Automobilul a năvălit în oraşele noastre şi a devenit stăpânul lor. Printre norii gazelor de eşapament, pietonii sar de colo până colo ca nişte găini speriate. Pe străzile odinioară construite de pietoni pentru pietoni, pietonul este în cel mai bun caz un tolerat, şi nu arareori e izgonit în tunele aflate sub nivelul străzii. Maşinile la lumina zilei, iar oamenii. În subterane – iată o inversiune cu adevărat grotescă a raţiunii şi a caracterului oraşului.

La rândul lor, nici maşinile nu se pot bucura de tirania pe care o exercită asupra oraşelor: în coloane nesfârşite se strecoară prin uliţele vechilor oraşe, concepute în aşa fel încât să permită trecerea ocazională a unui vehicul tras de cai. Oraşele Europei centrale şi-au dublat, începând din 1900, suprafaţa străzilor, dar numărul vehiculelor a crescut de douăzeci şi cinci de ori. La New York şi Londra se întâmplă ca în centrul oraşului, după terminarea orelor de serviciu, un automobil, să nu poată parcurge decât un kilometru pe oră; până şi în înghesuiala vechii Rome pietonul înainta mai repede. Găsirea unui toc de parcare constituie pentru milioane de locuitori din marile oraşe ale lumii o grijă permanentă. La Roma lună de lună îşi pierd viaţa douăzeci de oameni în accidente de circulaţie. Printre copiii din marile oraşe, cea mai frecventă cauză de deces este accidentul de circulaţie. Din 1900 încoace automobilele au lăsat în urma lor pe şoselele

din Statele Unite o armată de 1, 3 milioane de cadavre.

Dacă în viitorul cel mai apropiat nu vom investi miliarde în acest domeniu, atunci oraşele se vor sufoca din pricina maşinilor, iar pietonii nu vor mai trăi decât sub pământ, ca sclavii din unele romane de anticipaţie. Trebuie să se creeze toc pentru automobile, dar în acelaşi timp automobilul trebuie să dea prioritate omului.

„Motopia" – oraşul propus de Jellicoe. Ce se poate face, ce trebuie să se facă? Urbaniştii din întreaga lume au căzut de acord în privinţa multor măsuri ce ar trebui luate. Înainte de toate este necesar ca principiul autostrăzii să fie aplicat şi în oraşe. Cu alte cuvinte: autovehiculele au nevoie de străzi pe care să circule numai ele, nestingherite de pietoni, biciclişti şi tramvaie, şi pe care să nu existe nici intersecţii, nici semafoare. În numeroase mari oraşe ale Americii acest principiu a şi fost aplicat, cel puţin parţial, iar în Europa există unele începuturi în această direcţie (Bruxelles, autostrada din Ruhr).

Va trebui ca autostrăzile urbane să fie construite, mai ales în oraşele vechi, fie sub formă de estacade, fie sub formă de tunele. Düsseldorf a hotărî: în 1960 să construiască, măcar în centru, unde circulaţia este cea mai intensă, o autostradă aeriană lungă de 800 m. Detroit – centrul mondial al industriei de automobile şi, după Los Angeled, oraşul cu cel mai mare număr de maşini la mia de locuitori – a proiectat pe reţea de autostrăzi cu câte opt culoare, autostrăzile urmând a fi încrustate în oraş ca albiile unor râuri.

Cel mai consecvent sistem de şosele aeriene ar urma să aparţină oraşului automobilelor *Motopia*, al cărui plan a fost prezentat publicului în 1959 de către urbanistul englez G.A. Jellicoe. Motopia – combinare a cuvintelor „motor" şi „utopia" – ar urma să ia naştere eventual ca oraş-satelit al Londrei. Oraşul ar consta dintr-un fel de grilaj, alcătuit din case de închiriat înalte de 17 m, între care nu vor exista curţi dosnice înguste, ci mari suprafeţe

de verdeaţă şi de apă, dimensionate în grupuri de 400 X 300 m, inclusiv magazine, şcoli, biserici. Pe acoperişurile-terasă ale clădirilor – care ar forma o suprafaţă continuă – vor rula automobilele şi autobuzele, în timp ce 17 m mai jos vor circula pietonii şi bărcile cu motor. Încrucişările străzilor de pe acoperişuri formează mici pieţe rotunde şi un sistem de circulaţie giratorie. La marginea oraşului se află rampe de acces care permit automobilelor să se urce pe autostrăzi.

Proiectul se bazează pe o idee originală; împotriva ei s-ar putea însă obiecta faptul că presupune un singur şi uriaş bloc de locuinţe, iar gazele de eşapament se vor lăsa în jos pe spaţiile verzi; în orice caz, într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, proiectul s-ar putea realiza, dar bineînţeles la scara redusă la care a fost conceput, adică pentru 30.000 de locuitori.

Atacul zilnic cu gaze. În Motopia pietonii nu vor mai fi călcaţi de maşini, în schimb vor continua să fie otrăviţi. Războiului cu gaze dus de automobile împotriva pietonilor şi împotriva lor înseşi i se poate pune capăt numai prin măsuri drastice. Cele 70 de milioane de autovehicule din Statele Unite emană an de an prin eşapament următoarele cantităţi de gaze toxice: 75 de milioane tone de bioxid de carbon, 9, 5 milioane tone de hidrocarburi, 1, 8 milioane tone de oxid de azot, la care se mai adaugă Bioxid de sulf şi numeroase alte gaze. Automobilele din Los Angeles produc zilnic 8.000 de tone de gaze toxice şi, prin aceasta, 69% din materiile care plutesc în aer, provocând funestul *smog*. E cunoscut faptul că agenţii de circulaţie plasaţi în pieţele strâmte ale marilor oraşe îşi pierd adeseori cunoştinţa din pricina concentraţiei mari de gaze toxice.

Industria americană de automobile experimentează de multă vreme diverse filtre pentru gaze de eşapament, de care sunt preocupaţi în special locuitorii oraşului Los Angeles. Filtrele construite până în prezent sunt totuşi scumpe, au o durată de funcţionare redusă şi exală, ele

însele, un miros urât.

Rezolvarea tot pe plan general a problemei zgomotului şi gazelor de eşapament va putea fi realizată numai prin scoaterea treptată din uz a motorului cu ardere internă. Cunoscutul expert american Lewis Mumford susţine de multă vreme ideea de a se construi pentru circulaţia orăşenească mici automobile cu motor electric. În Germania de vest, „Comisia interparlamentară", din care fac parte deputaţii aparţinând tuturor partidelor, atât din Camera federală cât şi din dietele landurilor, a recomandat stăruitor, în 1959, să se intensifice construirea de automobile electrice, cu zgomot redus şi fără miros.

Mai mult spaţiu pentru parcare decât pentru locuinţe. Automobilul electric – căruia pentru a fi eficient în prezent îi lipseşte în primul rând o baterie corespunzătoare – ar face posibilă soluţia care ne-ar feri ca oraşele noastre să constea din autostrăzi şi locuri de parcare, iar printre ele câteva case timide. Această soluţie ar reprezenta o reţea de autostrăzi subterane. Dacă maşinile n-ar mai emana gaze s-ar simplifica şi s-ar ieftini simţitor şi construirea arterelor subterane.

Un grup de scriitori americani specialişti în acest domeniu au prezis, în 1958, că în anul 2000 oraşul american nu va mai permite circulaţia autovehiculelor pe străzile obişnuite. Vor exista străzi subterane cu două nivele, unul rezervat autoturismelor, celălalt camioanelor, iar vehiculele vor ieşi la suprafaţă numai la marginea oraşului. Viaţa cotidiană normală se va desfăşura din nou pe străzi, unde i-a fost locul timp de aproape 7.000 de ani.

Dacă asemenea previziuni ne vin chiar din ţara clasică a automobilului, noi, europenii, care avem străzi mai proaste şi un număr mai mare de oraşe frumoase, am fi cu atât mai îndreptăţiţi să mutăm automobilele în subteran. Dacă vrem ca oraşele noastre să rămână oraşe, atunci, privind lucrurile în perspectivă, nu avem altă alegere. Din suprafaţa zonei centrale a oraşului Los

Angeles, 28% revine străzilor, 38% spaţiilor rezervate pentru parcare şi garaje. Deci 66% din centrul oraşului este acaparat de automobil. Unde mai rămâne loc pentru construcţii urbane? O maşină care a dus un singur om la serviciu necesită pe timp de opt ore o suprafaţă de 25 m^2 pentru parcare. Uniunea Sovietică şi-a propus să pună la dispoziţie fiecărui cetăţean un spaţiu locativ de zece metri pătraţi, lucru care până azi nu i-a reuşit. Dacă maşinile vor trebui să ocupe mai mult loc decât oamenii laolaltă cu casele lor, atunci putem să renunţăm la oraşele noastre.

Uneori, în tihna unei duminici toride, ne mai e dat să descoperim cât de frumoase sunt unele din oraşele, pieţele şi străzile noastre. Nu vedem parcată nicio maşină, nu circulă nicio maşină, mare şi mut ni se înfăţişează oraşul, lumea omului, monumentul pe care el şi l-a edificat pentru sine.

Baricade în loc de semafoare. Când o carte poartă titlul „Oraşul pe măsura automobilului" este cazul să ne trezească o anumită amărăciune. Fireşte, oraşul trebuie să fie pe măsura automobilului, dar şi mai mult, desigur, pe măsura omului. În rest, cartea urbanistului german H.B. Reichow este excelentă; ea îşi propune să facă dreptate şi pietonului [11]. Autorul pledează pentru desfiinţarea tuturor intersecţiilor în unghi drept şi propune ca intrarea unei străzi în alta să se facă în unghi obtuz, fără ca la intersecţie o stradă să se afle faţă în faţă cu alta. Limitarea vitezei nu va fi reglementată cu ajutorul indicatoarelor, ci va fi obţinută prin introducerea în traseu a unor curbe, a căror deschidere ar impune de la sine reducerea de viteză dorită. Pietonului i-ar fi rezervate drumuri speciale încadrate de verdeaţă. Acolo unde aceasta nu se poate încă înfăptui, se pot adopta ca soluţie tranzitorie trotuare cu borduri de piatră mult înălţate faţă de partea carosabilă a străzii, astfel încât, în caz de accident, automobilul să nu se poată urca pe trotuar. Acolo unde pietonii mai trebuie să traverseze strada, ar urma ca bordurile – după

propunerea lui Reichow – să se poată coborî şi ridica la nevoie, în aşa fel încât atunci când stopul e pe roşu, ele să bareze strada pentru maşini.

Prima încercare de a-i separa în mod sistematic pe pietoni de conducătorii auto a fost făcută în 1929 în oraşul-grădină american *Radburn*. Întregul oraş poate fi străbătut p. e Umuri rezervate exclusiv, pietonilor, încadrate de spaţii verzi, traversarea străzilor făcându-se prin treceri denivelate.

La *Brasília* există trei feluri de drumuri: drumuri pentru pietoni, pe estacade mult ridicate, în parte la nivelul primului

Labirint de străzi: Hamburg. Cartierul St. Pauli etaj, apoi cele două artere somptuoase pentru turisme şi, în sfârşit, reţeaua specială de străzi pentru autocamioane. Cele două magistrale care străbat întregul oraş Brasília ajung la punctul de intersecţie una sub cealaltă, iar la un nivel şi mai coborât – reprezentând a treia arteră de circulaţie – se află gara centrală a autobuzelor, de unde o scară rulantă te ridică la suprafaţă. Pe străzile laterale şi în zona cvartalelor de locuinţe, maşinile şi pietonii nu mai circulă separat. Marile autostrăzi n-au încrucişări şi nici semafoare, şi cu toate acestea se produc accidente, pentru

că, fiind supradimensionate în lărgime şi având traseul absolut rectiliniu, ele incită la viteze nebuneşti.

Drum Interzis pentru autovehicule! Străzi rezervate numai pietonilor există deja în numeroase oraşe. Ca *străzi ale pretoriilor* au fost construite strada Böttcher din Bremen (1927), după al doilea război mondial marea stradă cu trepte din Kassel, apoi unele străzi din Kiel şi Hanovra, precum şi renumita stradă Limbaan din Rotterdam: o serie de drumuri destinate pentru plimbări, prevăzute cu răzoare de flori şi vitrine de sticlă, înşiruite între magazine cu două etaje în centrul oraşului care, după cel de-al doilea război mondial, a renăscut din ruine, împodobindu-se cu clădiri impunătoare şi pline de fantezie. Aşa-numitul proiect Barbican, care ar urma să fie realizat în inima Londrei, precum şi cartierul comercial proiectat în cartierul Moabit din Berlin vor să ofere pietonului posibilitatea de a se plimba pe o reţea de estacade, adică deasupra automobilelor.

În afară de aceasta, multe oraşe au luat hotărârea să interzică total sau numai în anumite ore ale zilei accesul maşinilor pe unele străzi comerciale care iniţial au fost libere pentru circulaţia vehiculelor. Asemenea oraşe sunt: Buenos Aires, Caracas, Amsterdam, Stockholm; în Germania – Köln, Essen, Dortmund, Münster. Şi în aceste oraşe pietonii au posibilitatea să revină la plăcerea de a hoinări, cândva un lucru foarte obişnuit, putând privi vitrinele şi cumpăra nestânjeniţi, înconjuraţi de o animaţie ca în ulicioarele din bazarele orientale.

Din fericire se lărgesc şi *pasajele cu magazine*, precum şi *curţile interioare*, care, din capul locului, sunt croite pentru pietoni. De sute de ani anumite părţi ale oraşului Salzburg pot fi traversate ocolind străzile, prin curţi pitoreşti, legate între ele. La Paris, la începutul secolului al XIX-lea, „Palais Royal” – odinioară reşedinţa cardinalului Richelieu – a devenit un renumit loc de întâlnire a poeţilor, criticilor, politicienilor, precum şi a

secăturilor. Ei se întâlneau în cafenele sau în faţa prăvălioarelor care, sub colonade, se înşirau în jurul marii grădini a palatului.

În mod asemănător sunt amenajate şi arcadele de pe Hofgarten din München, care în genere se remarcă prin mulţimea de pasaje cu prăvălii şi curţi interioare, pline de farmec. Pasajele din Paris, Neapole, Milano, sau vechile străzi cu arcade din Berna sunt amintiri care vorbesc despre începuturile oraşului şi constituie totodată speranţe de viitor.

Înapoi la for. Poate că nimic nu e mai important în construirea oraşelor ca excluderea automobilului din inima lor, astfel încât inima să poată iar bate cu voioşie. Pentru Basel, Mainz şi Trier, la fel ca şi pentru Roma există proiecte care interzic cu totul circulaţia vehiculelor în centrul oraşului. Nucleul oraşului Roma a rămas acolo unde a fost vechea Romă, uliţele sunt, în mod corespunzător, înguste şi întortocheate.

În schimb, în cele mai mari oraşe ale Germaniei se consideră că nu e posibilă interzicerea circulaţiei autovehiculelor în centru. Actualele municipalităţi vor să se limiteze la abaterea fluxului circulaţiei din zona centrală sau, eventual, să rezerve în centru mici zone pentru pietoni.

Nu trebuie să avem pretenţii exagerate, ci, înainte de toate, să realizăm ceea ce este mai important. Dar nimic nu-i mai important pentru oraşele noastre decât să redăm viaţă acelui loc de întâlnire care la greci se numea *agora*, la romani /or, la spanioli *piaza*, la germani *Marktplatz* sau *Rathausplatz*. Deoarece nu mai vrem sau nu mai putem înălţa cele două străvechi elemente fundamentale ale oraşului – zidul şi catedrala –, pentru viitorul oraşelor noastre devine cu atât mai important să insuflam cel puţin o viaţă nouă spaţiului rezervat pentru întâlniri şi plimbări, acel loc unde oamenii se văd şi sunt văzuţi, unde stau de vorbă şi hoinăresc în voie. Fără un asemenea loc, oraşul se

atrofiază. Ar trebui să existe o piaţă cu copaci, flori, fântâiii şi numeroase bănci, împrejmuită de arcade cu cafenele, magazine, săli de expoziţie, teatre şi birouri de voiaj. Un oraş mare are nevoie de mai multe asemenea pieţe, dar una din ele trebuie să fie predominantă.

Champs Ëlysées, Kurfürstendamm din Berlinul occidental, „Kö" din Düsseldorf sunt şi astăzi locuri vestite pentru plimbare, dar prin însăşi structura lor ele nu pot fi locuri pentru discuţii şi adunări; de altfel şi coloanele zgomotoase de maşini fărâmiţează acolo şuvoiul pietonilor.

În diferite părţi ale lumii s-au făcut încercări de a se crea în oraşe centre noi care să nu fie plăci turnante ale circulaţiei

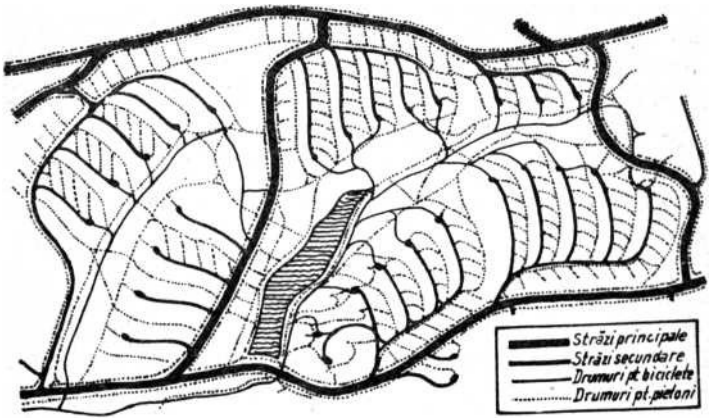

Străzi trasate asemenea vinelor, ele dau impresia de haos. Proiect pentru organizarea circulaţiei la Leverkusen-Steinbüchel.

(Extras din lucrarea „Oraşul care face dreptate automobilului" de H.B. Reichow)

sau locuri de descongestionare a aglomeraţiei de automobile. După cel de-al doilea război mondial, în toate oraşele mari ale Statelor Unite au început să funcţioneze comisii de sistematizare a oraşelor, comisii care se străduiesc să creeze noi centre în oraşe, deoarece automobilul a depreciat vechiul centru sau a împiedicat însăşi apariţia unui asemenea centru, cum s-a întâmplat la

Los Angeles. Acolo se preconizează să se creeze în faţa primăriei, a cărei clădire are 32 de etaje, un centru al oraşului pe o întindere de trei ori mai mare decât cartierul comercial al Berlinului occidental.

Grajdul de vite în oraş. O idee îndrăzneaţă preconizată de numeroşi urbanişti este aceea de a înzestra oraşul cu un *centru verde*, un parc care să se afle pe locul unde în vechile oraşe se găsea templul sau reşedinţa suveranului. Să sperăm că niciun urbanist n-o să recomande ca de dragul parcului să fie demolate, acolo unde mai există, asemenea clădiri care domină oraşul. În oraşe exclusiv industriale sau în altele recent apărute* proiectul poate avea avantajele lui, deşi se pune întrebarea dacă poate constitui un ţel pentru constructori ca tocmai în inima oraşului să lipsească construcţiile urbane.

În general trebuie aprobată ideea unei *extinderi a spaţiilor verzi* în oraşe – de altfel pretutindeni se fac eforturi în această direcţie – independent de problema centrului orăşenesc. Urbaniştii sunt, aproape fără excepţie, de acord că oraşele noastre trebuie să fie străbătute de un sistem continuu de spaţii verzi, înăuntrul căruia să existe drumurile rezervate circulaţiei pietonilor, precum şi locurile de joacă pentru copii. Astăzi orăşenii au pentru copii incomparabil mai puţin loc decât pentru maşini. Boschetele şi copacii vor reţine şi o parte din zgomotul şi mirosul neplăcut al autostrăzilor şi totodată, intercalate între cartierele industriale şi cele de locuit, vor acţiona ca nişte filtre.

Mai mulţi arhitecţi propun ca aceste spaţii verzi să nu fie amenajate sub forma unor parcuri sterile, ci sub aceea a unor câmpii şi păşuni cu ajutorul cărora să poată fi acoperită o parte din cerinţele alimentare ale oraşului. Acest lucru ar fi Foarte practic şi ar însemna un câştig mai cu seamă pentru copiii din marile oraşe. Nici cel mai frumos loc de joacă nu se poate compara cu un grajd de vite. Pe de altă parte, n-am vrea, fireşte, să fim lipsiţi de

minunatele parcuri care fac podoaba oraşelor Berlin şi Viena, Hamburg şi München, Londra şi Genova, Copenhaga şi Helsinki, Los Angeles şi Chicago. În plus, amestecul de oraş şi sat prezintă multe dezavantaje, despre care vom mai avea prilejul să vorbim.

Guvernul italian a hotărât în 1959 să înconjure Roma cu o centură de parcuri, pajişti şi păduri, locuri de joacă şi de distracţii în aer liber, pentru a elibera oraşul, a cărui populaţie e din nou foarte numeroasă, „de sugrumare prin beton armat”. Brasília s-a hotărât pentru amenajarea în jurul metropolei a unor fâşii de livezi şi grădini de zarzavat. Cea mai mare parte au şi fost plantate, mai cu seamă de colonişti japonezi.

Supraaprecierea igienei. Extinderea spaţiilor verzi trebuie să se desfăşoare paralel cu degajarea, descongestionarea, descentralizarea şi deblocarea oraşelor – după cum sună termenii de specialitate. Pentru aceasta este mai ales necesară rezolvarea a doua probleme acute: înlăturarea întrepătrunderii dintre zonele industriale şi cartierele de locuinţe şi „asanarea” caselor dărăpănate sau supraaglomerate, a străzilor şi cartierelor medievale sau a celor care datează de la începuturile industrializării. În ţările Europei centrale şi occidentale, de mult urbanizate, construirea oraşelor trebuie să constituie de fapt în mare măsură o reconstruire a lor.

Arhitectul şi urbanistul elveţian Hans Bernoulli a propus ca de la început să se fixeze fiecărui cartier al oraşului o durată limitată. După aceea să fie dărâmat şi reconstruit din temelii cu un nou traseu al străzilor şi într-un stil cu totul diferit. Numai astfel, socoate el, ar putea oraşul să-şi îndeplinească funcţiile în fiecare moment.

Acesta ar fi un proces de asanare care s-ar desfăşura necontenit – înlăturarea vechiului la termene fixe. În atare condiţii oraşul şi-ar îndeplini fără îndoială funcţiile. Caracterul funcţional e important, dar nu e totul. Vechea Romă, cu îngrozitoarea ei supraaglomerare, n-a

„funcţionat”, dar în schimb a cârmuit lumea. Şi despre Atena, Florenţa şi Weimar există lucruri mai importante de spus decât că au „funcţionat”.

O supraapreciere a rolului care revine progresului tehnic se îmbină aici cu marea tentaţie căreia îi sunt expuşi urbaniştii şi despre care s-a mai amintit: meseria lor fiind aceea de a construi, ei sunt în mod firesc mai bucuroşi să clădească decât să conserve. Iar dacă e vorba de un proiectant genial, el va înclina să creadă că nimic din ce găseşte construit nu poate fi tot atât de bun ca ceea ce ar construi el dacă i s-ar da mână libera.

La aceasta se mai adaugă în unele cazuri o supraapreciere a igienei. E lăudabil faptul că, pe plan internaţional, se năzuieşte ca densitatea populaţiei dintr-un cartier să nu depăşească 35.000 de oameni pe kilometru pătrat, (spre comparaţie: în Parisul de azi trăiesc 37.000, în centrul Romei antice trăiau 150.000, iar în cartierele mizere ale Calcuttei – 300.000). Rezultă de aici că ar trebui să dărâmăm toate cartierele vechi care nu corespund acestei norme? S-o facem, bineînţeles, acolo unde e vorba de cartiere mizere ivite o dată cd industrializarea, aşa cum e cazul la Londra sau Hamburg-Altona. Dar s-o facem oare şi acolo unde nucleul vechilor oraşe s-a menţinut, păstrând amintirea unor vremuri când oraşele creşteau asemenea arborilor?

Nu tot ce e nou e frumos, după cum nici tot ce nu e igienic e urât. Vrem într-adevăr să distrugem în vechile oraşe patina vremii, ceea ce s-a construit an de an, secol de secol? Să nu se mai vadă că *au crescut*, că au o istorie? Oare oraşele noastre trebuie să cuprindă numai case standardizate, modele 1 A până la 7 B, construcţii executate între anii 1960 şi 1970? Aspectul oraşelor trebuie să fie determinat numai de., modelul ideal, social-igienic”, cum sună frumosul termen de specialitate?

Evident, există o limită. Un focar de tifos nu poate fi tole. rat şi, înainte de toate, trebuie să ştergem urma

păcatelor care au însoţit primul stadiu al industrializării. În centrul producţiei de oţel, Pittsburgh, unde capitalismul timpuriu s-a manifestat cu aceeaşi violenţă ca la Manchester, au fost dărâmate în ultimii ani cartiere întinse de cocioabe spre a face loc unor case salubre. La Chicago, şinele de cale ferată treceau odinioară de-a lungul lacului Michigan, pe alocuri sute de şine una lângă alta. Ele au fost lăsate pe loc, dar, folosind vechi şi masive halde de steril, s-a împins uscatul cu mai multe sute de metri în largul lacului, câştigându-se astfel pe mal o frumoasă şi vastă fâşie de teren, amenajată cu parcuri şi alei. În felul acesta asanarea are un rost.

„*Maşinile de locuit*" *înconjurate* de verdeaţă. Printre păcatele secolului al XIX-lea se numără şi nesfârşitele şiruri de *case de raport* cu câte patru etaje, care în Europa centrală determină fizionomia majorităţii marilor oraşe. Toţi urbaniştii sunt de acord că ele trebuie să dispară treptat. Cu cât numărul curţilor dosnice e mai mare, cu atât mai de dorit e grabnica lor înlăturare.

Locul lor îl ia casa înconjurată de verdeaţă. Aceasta a fost şi cerinţa lui William Penn, care a întemeiat ulterior statul federal Pennsylvania, iar în 1683 – pentru a sluji drept azil quakerilor prigoniţi – capitala lui, Philadelphia. Proiectele sale de construire a unui „oraş deschis" au fost însă zădărnicite de ritmul rapid al dezvoltării oraşului. Azi proiectanţii speră să fie mai tari pe poziţie".

Locuinţele familiale care predomină tot mai mult în Statele Unite sunt înconjurate de spaţii verzi, tot aşa sunt şi blocurile de locuinţe construite cu sutele de mii pretutindeni în Europa după cel de-al doilea război mondial, blocurile dreptunghiulare ale Brasíliei, „maşinile de locuit" ridicate de Le Corbusier la Marsilia, Nantes şi în Berlinul occidental, ca şi blocurile-turn cu multe etaje care au câştigat favoarea lumii întregi. În 1960 a început la Chicago construirea a doua blocuri-turn de formă cilindrică; primele 18 etaje ale acestora sunt ocupate

exclusiv de garaje, iar celelalte 40 de etaje sunt prevăzute pentru 450 de apartamente cu balcoane.

În Germania de vest, în Anglia, în Suedia şi în alte ţări europene s-a impus ca soluţie arhitectonică preferată pentru noile cartiere, unitar proiectate, eşalonarea în înălţime. Cartierul Hansa din Berlinul de vest, aşezarea Neue Vahr din Bremen, oraşul-parc Bogenhäusen din München reunesc, pe un spaţiu restrâns, case cu un singur etaj pentru familii cu copii lâtici, case de închiriat de înălţimi moderate şi blocuritum de la 12 până la 22 *ăt* etaje, cu apartamente mici sau garsoniere.

Blocurile înalte determină peisajul citadin şi adăpostesc mulţi oameni pe un spaţiu restrâns, astfel că la aceeaşi densitate a populaţiei se eliberează teren pentru spaţii verzi. Într-un microraion din suburbia pariziană Pantin, din şirurile de casc obişnuite ţâşnesc – fără tranziţie – blocuri-turn înconjurate de spaţii verzi.

Niciun bloc-turn în preajma domului. La Paris şi în multe alte oraşe ale Europei, blocurile înalte se construiesc mai ales

— Sau numai – la marginea oraşului, o inversare a practicii de până acum, dar care trebuie salutată, deoarece cruţă silueta tradiţională a oraşului îndrăgită de oameni. Chiar pentru interiorul aşezărilor sau cartierelor noi, unele proiecte amplasează blocurile înalte la margine, pe câtă vreme caselor familiale le este rezervată zona centrală, argumentându-se că în primul rând cei lipsiţi de o grădină proprie trebuie să beneficieze de posibilităţile de plimbare pe care le oferă amplasarea blocurilor la margine. Se proiectează chiar şi oraşe ale viitorului în care o centură de blocuri înalte înconjură ca nişte ziduri de cetate întregul oraş, acesta devenind, pe măsură ce te apropii de centru, tot mai scund.

Când ne propunem să construim blocuri-turn şi în incinta oraşului, trebuie să chibzuim în prealabil dacă acolo nu se află turnuri şi turie vechi care merită să fie

păstrate în ambianţa lor istorică. Este o problemă de gust sau, poate, şi de modestie. Numeroşi americani, ruşi, brazilieni n-ar avea niciun fel de scrupule să construiască în jurul domului din Köln nişte zgârie-nori care, după părerea lor, ar întrece în toate privinţele vechea şi demodată catedrală. În schimb, mulţi locuitori ai oraşului Köln vor fi de părere că în secolul nostru nu s-a înălţat încă vreo construcţie care să poată fi comparată cu domul lor.

Într-o privinţă putem probabil să ne punem de acord: dacă-Vrem să trăim şi mai departe în umbra unei catedrale, nu trebuie să permitem ca în preajma ei să se construiască blocuri-turn care să ajungă până la înălţimea ei. Marile blocuri destinate locuinţelor şi birourilor trebuie să fie amplasate la marginea oraşului sau să fie îngăduite drept consolare în acele oraşe care nu au o catedrală sau vreun turn istoric.

Învăţăm de la antici. Faptul că unii urbanişti contemporani caută uneori să reînvie străvechile tradiţii îl dovedesc şi recomandările multor arhitecţi de a se reveni la forma iniţială a casei orăşeneşti, adică la casa care, întorcând străzii un zid compact, are drept nucleu funcţional curtea interioară.

Aşa locuiau oamenii la Ur, Babilon, Mohenjo-Daro, în Creta, în vechea Grecie şi la Cartagina. Curtea interioară a casei romane se numea atrium, de unde şi actuala şi mult folosita expresie *casă-atrium*. În oraşele romane curtea era mică, dar vilele aveau de cele mai multe ori o curte cu peristil şi o vegetaţie luxuriantă, ca la Pompei. Şi la Bagdad grădinile se aflau înăuntrul caselor. Din Spania, tipul de clădire cu faţa îndreptată spre curte s-a extins în aproape toate ţările Americii Latine. Aici, curtea interioară, care aduce foarte mult cu o grădină, se numeşte *patio*; multe vile al căror patio este înconjurat de arcade dispuse pe două nivele demonstrează cât de frumoasă şi de practică poate fi o astfel de curte interioară.

Şi casele-atrium au doi sau chiar trei din cei patru pereţi exteriori comuni cu pereţii vecinilor. Prin urmare aceste case sunt ieftine şi nu necesită mult spaţiu. În comparaţie* cu casele-tip ale oraşului german medieval – în care curtea se afla în spatele casei, având doar funcţia de atelier şi debara (vezi volumul de faţă, schiţa de la p. 285) – sau cu şirurile nesfârşite de case londoneze, casă-atrium are un avantaj de nepreţuit: ea asigură o delimitare totală faţă de vecini, izolare, viaţă particulară nestânjenită. Este o calitate care o deosebeşte în chipul cel mai pregnant şi mai îmbucurător de şirurile de case cu o grădină „cât un ştergar", reprezentând azi tipul predominant al caselor de rând.

Ca odinioară la Babilon, casa-atrium apără de privirile indiscrete, de praf şi de vânt. Mai mult chiar, ea apără şi de un rău pe care antichitatea nu l-a prea cunoscut – zgomotul străzii. Şi cel mai mare vacarm provocat de circulaţie e practic oprit de grădina interioară, învăluind cel mult ca un foşnet „camera verde", în care familia îşi petrece cea mai mare parte a zilei şi spre care se deschid toate ferestrele casei. Un progres în acest sens îl reprezintă şi acele case de închiriat care nu mai au faţada spre stradă atunci când aceasta din urmă e urâtă şi neînsorită.

Vecinătate dubioasa, Casa-atrium asigură într-adevăr completa izolare de vecini, ceea ce, chiar dacă nu pentru toţi, dar probabil pentru foarte mulţi locuitori ai marilor oraşe este un lucru care merită să fie dorit. Dar în majoritatea noilor cartiere din oraşele europene şi americane răsună un cuvânt care exprimă contrariul – *vecinătatea*.

După modelul englez şi suedez, noile cartiere orăşeneşti sunt împărţite, aproape fără excepţie, în vecinătăţi, adică în grupuri de case cărora le sunt afectate o şcoală, o grădiniţă de copii, un spaţiu pentru joacă şi un complex comercial. În afara considerentelor de organizare

raţională, pe deplin justificate, se urmăreşte, după cum se spune în planificarea urbană aproape textual, ca prin „vecinătate” masa informă a locuitorilor şi a caselor de locuit din oraşele gigantice să fie structurată în „comunităţi mai mici”, în care să renască spiritul civic, iar cetăţeanul să se simtă la el acasă.

Avantajele sunt fără îndoială numeroase. Crearea vecină? tăţilor vine în întâmpinarea dorinţei multor locuitori ai marilor oraşe, care resimt ei înşişi ceea ce îşi însemnase Goethe în 1786 la Veneţia [12]: „Nicăieri nu te simţi mai singur ca în mijlocul mulţimii”. Ar putea fi încurajat spiritul de solidarii tate şi interesul pentru problemele obşteşti, s-ar putea eventual reduce criminalitatea şi totodată diminua influenţa marilor demagogi care adesea reuşesc cu uşurinţă să folosească pentru scopurile lor masa anonimă, în permanentă efervescenţă, a oraşelor gigantice, aducând omenirii multe nenoroci ri. Când oraşul devine prea mare, mulţi din locuitorii lui înclină, din nesocotinţă, să renunţe la libertate – marea cucerire a oraşului.

Farmecul anonimatului. Cu toate acestea, cuvântul „vecinătate” le dă unor oameni o senzaţie cam neplăcută. Au impresia că tocmai contrariul, posibilitatea de a scăpa de cu – riozitatea şi bârfelile vecinului, de a rămâne anonim, constituie farmecul marelui oraş. În 1960 Friedrich Sieburg lăuda Münchenul spunând că ar fi unicul oraş din Germania de vest „în care poţi rămâne un anonim” [13]. Sociologul german Helmut Schelsky era de părere că [14]:

„Orăşeanul înnăscut de azi s-a adaptat de multă vreme atât de bine vieţii din marele oraş, încât... raporturile sociale dintr-un mic oraş, unde oamenii îşi impun prezenţa lor supără

* „Vecinătate” – termen folosit în ţările Occidentului, însemnând aproximativ „microraion”. – *Nota* trad.

toare, unde toţi oamenii se interesează unii de

ceilalţi, unde toţi se cunosc între ei şi se amestecă în viaţa particulară a celorlalţi, sunt împotriva «firii» sale… Locuitorul metropolei respinge… toate formele organizate de convieţuire socială… care restrâng libertatea fiecăruia de a alege. El nu vrea să fie legat de nicio vecinătate dinainte stabilită… Aşa-numita singurătate şi înstrăinare a orăşeanului e de multă vreme transformată de el într-o situaţie de fapt, pe care o acceptă fiindcă ea îi asigură acea izolare a vieţii particulare care nu-l obligă la nimic. Construirea unui număr mare de mici case pentru o singură familie în afara marelui oraş propriu-zis corespunde tendinţei spre o viaţă particulară izolată, şi nu înseamnă nicidecum tendinţa spre o nouă formă de viaţă colectivă. În faptul că zona locuinţelor unui mare oraş se resfiră în tot mai mare măsură în împrejurimi nu trebuie să vedem o înapoiere la viaţa rustică, ci expresia adevăratei naturi a locuitorilor din marile oraşe”.

Chiar dacă nu mergem atât de departe ca Schelsky, care atribuie mai mult sau mai puţin aceste trăsături tuturor locuitorilor din marile oraşe, se pun următoarele întrebări: trebuie să considerăm împărţirea acestor oraşe în „vecinătăţi” drept o reţetă miraculoasă? E cazul să socotim oraşul mic drept un progres faţă de marele oraş? Crede cineva într-adevăr că din adunarea a 100 de orăşele ar rezulta o singură metropolă? Sau avem de gând să suprimăm metropolele?

Grozav de bine ar fi ca noi, sărmanii orăşeni, să fim izbăviţi de scheme! „Vecinătăţile” sunt bune, dar şi fără „vecinătăţi” e bine! Cine vrea să aibă „vecini” – în vechiul înţeles al cuvântului – să se mute într-o „vecinătate”, dar cine priveşte eliberarea de tirania vecinilor ca pe un element esenţial al marelui oraş, acela poate avea pretenţia să fie proiectate şi cartiere noi care să ţină seama de dorinţele sale.

Sociologul René König vorbeşte de asemenea de stringenta necesitate „de a putea alege cu cine vrei să intri

în relaţii (de vecinătate) fără a fi nevoit din pricina concepţiei arhitectonice a aşezării să te împiedici la tot pasul de vecini". [15] Dar tot el îi consolează pe iubitorii de anonimat, amintindu-le de „acei arhitecţi şi proiectanţi… care îşi închipuie cu naivitate că amplasarea clădirilor ar fi suficientă pentru a-i determina pe oameni să intre în relaţii de vecinătate".

Experienţe cu oraşe-satelit. Încercarea dificilă de a îmbina avantajele marelui oraş cu cele ale micului oraş a dus, după cel de-al doilea război mondial, la numeroase experienţe cu *oraşesatelit*. Oraşul-satelit urmează să ia naştere în zona de iradiere a unui mare oraş, rămânând totuşi despărţit de el printr-o zonă verde. Pe lângă această deosebire faţă de suburbia tradiţională, se adaugă o alta, şi anume faptul că oraşul-satelit trebuie să fie înzestrat cu uzine şi întreprinderi industriale proprii, astfel încât locuitorii lui să fie scutiţi de a face zilnic drumul în metropola suprapopulată. Satelitul nu e „un oraş-dormitor", ci în mare măsură un organism urban de sine stătător. În felul acesta, el ar urma să aducă o contribuţie hotărâtoare la „descongestionarea" spaţiilor din marile oraşe.

Începutul l-a făcut Marea Britanie în 1946 cu legea denumită *Town Development Act*, prin care au fost create premisele juridice şi financiare pentru construirea oraşelor-satelit. De atunci a luat fiinţă în jurul Londrei un inel de opt oraşe-satelit, fiecare cu o capacitate de 30.000 – 80.000 de locuitori, cele mai cunoscute fiind *Harlow* şi *Crawley*. Oraşele-satelit constau din case de înălţimi diferite, răsfirate în peisajul înverzit şi grupate pe „vecinătăţi", cuprinzând 5.000 până la 6.000 de locuitori. Autostrăzile şi drumurile pentru pietoni se află la oarecare distanţă unele de altele, iar locuri de parcare există din abundenţă. Fabricile au faţadele multicolore şi sunt înconjurate de arbori, garduri vii şi pajişti. Piaţa din Crawley – cu dalele ei de piatră colorată, cu copaci şi cu

arcade sub care se află magazine, cafenele, precum şi clădiri pentru birouri care o încadrează – poate fi considerată o reuşită reînviere a forului antic, cu atâţitai mult cu cât această piaţă e rezervată pietonilor.

La 15 kilometri vest de Stockholm a fost construit în 1951 oraşul-satelit *Vallingby*, care constă mai ales din blocuri înalte de locuinţe şi a devenit cunoscut în special datorită unui uriaş bloc care adăposteşte complexul comercial. Cm*

trul oraşului este interzis pentru camioane, mărfurile fiind aduse prin căi de acces subterane.

La 30 – 40 km depărtare de limitele oraşului Moscova urmează să ia naştere un inel de şapte sau opt oraşe-satelit. Construirea primului dintre ele a început în 1959. Ele sunt proiectate după modelul celor scandinave, fiecare fiind conceput pentru 45.000 până la 70.000 de locuitori.

Şi pentru Brasília, despre care nu se poate spune că e prea populată, s-a avut în vedere încă de la început o centură de oraşe-satelit. Ele au menirea de a adăposti întreprinderile industriale, cu care metropola nu doreşte să se încarce, şi acolo se va putea clădi fără a fi nevoie să se ceară aprobarea lui Oscar Niemeyer.

Şi Helsinki are un oraş-satelit. München, Köln, Hanovra, Kassel plănuiesc de asemenea construirea unor astfel de oraşe. Lângă Nürnberg, pe terenul unde se ţineau cândva congresele anuale ale partidului nazist, e pe cale să ia naştere oraşul-satelit *Langwasser*.

Ce rezultate au dat oraşele-satelit? Uneori bunele intenţii se mărginesc la aceea că, ce-i drept, cooperativele de construcţii caută terenuri ieftine. În afară de aceasta, şi cele mai bune intenţii au limite. De pildă, unde ar mai putea fi construite oraşe-satelit în bazinul Ruhr sau în zona industrială din centrul Angliei? Practic, s-ar ajunge ca aceste ţinuturi urbane nemărginite să pătrundă şi mai adânc în mediul rural.

De altfel, la Londra, care până acum reprezintă

singurul oraş cu o centură completă de oraşe-satelit, nu s-a constatat efectiv nicio descongestionare. Optimiştii au sperat ca prin mutarea unei părţi a locuitorilor în oraşe-satelit să scadă numărul locuitorilor din Londra şi totodată înghesuiala. Dar şi una şi alta au sporit. În timp ce în orăşelele din jur au fost create 100.000 de locuri de muncă, la Londra s-au ivit 120.000. Afluenţa spre Londra e mai mare decât capacitatea de absorbţie a sateliţilor ei. Cel mult se poate presupune că la Londra aglomerarea de oameni, de circulaţie şi de întreprinderi industriale e mai puţin gravă decât ar fi fost fără existenţa „sateliţilor".

Rezultatele oraşelor-satelit – în afară de cuvântul devenit atât de actual de când cu sputnicul – sunt în esenţă următoarele: ele sunt suburbii care nu frânează creşterea oraşelor, ci îi conferă doar un alt caracter; au o acţiune de descongestionare numai în sensul că fără ele situaţia s-ar înrăutăţi şi mai mult. Prin felul cum sunt proiectate, prin spaţiile verzi întinse şi mai ales prin amplasarea de întreprinderi la faţa locului sunt însă suburbii mai raţionale decât majoritatea acelora care au luat fiinţă – fără proiecte prealabile – în epoca profiturilor nelimitate.

Urbanizarea totală. Dacă privim oraşele-satelit în raport cu satul, constatăm că ele accelerează într-un mod înfricoşător creşterea, şi aşa ameninţătoare, a marilor oraşe. Zona verde dintre ele şi oraşul-mumă nu poate, bineînţeles, să-şi păstreze caracterul rural; ca, împreună cu spaţierea construcţiilor, face ca extinderea oraşelor şi procesul de urbanizare a ţinutului să progreseze mai rapid decât atunci când suburbiile apar în mod neplanificat una lângă alta.

Urbanizarea satului nu va putea fi oprită. Se pune însă întrebarea dacă nu am avea mai degrabă unele motive să frânăm această evoluţie în loc să o accelerăm, sau, în orice caz, să o menţinem în anumite limite.

În satele din Suedia, Olanda, Canada şi în tot mai mare măsură şi în Europa centrală, confortul orăşenesc şi-

a făcut de multă vreme apariţia. În Saxonia şi Württemberg există de mult fabrici la sate, iar de-a lungul multor râuri din sud-vestul Germaniei se înşiră un lanţ nesfârşit de sate industriale, în Germania şi în alte state industriale aproape toate râurile sunt transformate în canale, şi centralele electrice construite pe malurile lor trebuie să aprovizioneze marele oraş cu curent; tot acolo îşi revarsă industria marilor oraşe apele poluate. Pământul cultivat se transformă din ce în ce mai mult în stepă civilizată. Cât teren a cucerit deja oraşul dincolo de marginile lui o dovedesc antenele televizoarelor de pe acoperişuri, reclamele de coca-cola din băcănii şi existenţa printre casele de ţărani a unor blocuri moderne cu apartamente de închiriat.

Oraşul se extinde şi spaţial tot mai mult, pătrunzând în teritoriul rural. În Elveţia, casele şi străzile ocupa an de an câte 20 km 2, care până atunci fuseseră folosiţi în agricultură, în landul Renania de nord – Westfalia se transformă anual peste 100 km² de ţinut rural în regiune urbană. Dacă mai adăugăm că, pe de altă parte, în oraşe se extind spaţiile verzi, atunci imaginea viitorului care ni se oferă este aceea a unui peisaj unitar care vrea să înlăture mediul rural, dar nu vrea să recunoască oraşul.

Oare acesta este, acesta trebuie să fie ţelul oraşului de mâine?

CAPITOLUL V

PLEDOARIE PENTRU MARELE ORAŞ

Am ajuns la capătul călătoriei noastre de 7.000 de ani de istorie a oraşului, începând cu oraşele de ieri şi până la cele de mâine. Să tragem concluziile.

ORAŞUL DE MÂINE TREBUIE PLANIFICAT

De unde se vor lua banii? Oraşele construite pe bază de plan sunt aproape tot atât de vechi ca şi oraşele în general. Totuşi, atâta timp cât creşterea oraşelor se

producea încet, iar templele şi zidurile mai erau la loc de cinste, întocmirea unui plan nu era necesară. Cât timp templul constituia nucleul şi semnul distinctiv al oraşului, iar zidurile marcau limitele lui, oraşul era o entitate sănătoasă, bine structurată.

Industrializarea şi avalanşa de oameni au sacrificat oraşul care se dezvoltă echilibrat, organic sau l-au redus la o existenţă fantomatică. Setea neîncetată de câştig, care a însoţit prima fază a epocii industriale, a dat naştere celor mai urâte oraşe şi cartiere din istorie. Jocul liber al forţelor sociale s-a dovedit până azi incapabil să înfăptuiască o coordonare a funcţiilor oraşului, şi cu atât mai puţin să le redea o fizionomie. Planificarea nu mai trebuie să se limiteze la proiectele pe care le urmăresc cooperativele pentru construcţia de locuinţe şi misiţii de terenuri.

Dacă vrem ca marile noastre oraşe să nu se sufoce, ca peste ele să nu se rostogolească zgomotul asurzitor al trenurilor de marfă, trebuie să aducem jertfe investind miliarde pentru o refacere-sistematică. Funcţia de urbanist este una din cele mai importante ale societăţii moderne.

Miliardele necesare ar putea fi obţinute mai uşor dacă guvernele şi parlamentele ar hotărî ca oraşele să aibă o cotă-parte corespunzătoare din realizările înaltei productivităţi a întreprinderilor aflate pe teritoriul lor, în loc să le ia întregul impozit plătit de cetăţeni, cu excepţia unei părţi infime. Aceasta este pe drept cuvânt una din principalele revendicări formulate de congresul oraşelor germane. În genere ar fi timpul să se renunţe la legile şi judecăţile de valoare care pornesc încă de la ideea că ţărănimea este stâlpul statului. Toate partidele politice ar trebui să recunoască drept o realitate faptul că marele oraş nu mai este o excepţie, şi cu atât mai puţin un fenomen de degenerare, ci constituie regula în societatea industrială modernă şi, în plus, coloana vertebrală a statului.

Îndărătnicia proprietarilor funciari. Urbaniştii nu au

nevoie numai de miliarde, ci şi, în egală măsură, de spaţiu şi încredere. „Imaginaţia mai bogată şi concepţiile mai generoase care-i caracterizează pe arhitecţii – urbanişti când purced la proiectare au făcut din ei, până la un anumit punct, păstrătorii tradiţiilor noastre politice liberale şi progresiste, într-o perioadă când, atât pe planul politicii locale cât şi pe cel al politicii naţionale, aceste tradiţii sunt tot mai mult date la o parte – scrie sociologul american David Riesman [16]. – în creaţiile lor cele mai valoroase recunoaştem întruchiparea unei concepţii de viaţă care nu mai e unilateral limitată la muncă. Oraşul nu trebuie să constituie numai baza muncii, ci şi a timpului liber şi a odihnei. În prezent, forţa diferitelor cercuri financiare, industriale şi comerciale locale exercită asupra celor mai imaginativi urbanişti o puternică presiune, cerându-le acestora să se arate în asemenea măsură oameni practici şi prozaici, încât să nu mai poată fi deosebiţi de specialiştii în materie de circulaţie”.

Constructorii oraşelor nu au nevoie numai de mari sume de bani şi de multă încredere, ci şi de o *legislaţie funciară* care să le dea o anumită libertate de mişcare, astfel încât proiectele lor să nu eşueze din cauza îndărătniciei asociale a unui despot stăpân pe 100 m^2.

Multe dintre cele mai frumoase oraşe ale istoriei şi-au datorat apariţia împrejurării că un rege-preot, un suveran zeificat, un tiran putea să dispună de întregul pământ al ţării. Nu putem şi nici nu vrem să ne reîntoarcem la atare stări de lucruri. Ar trebui însă găsită posibilitatea unui compromis între marea proprietate funciară particulară şi valoarea tot atât de mare a unui oraş frumos, compromis care să nu pretindă, ca până acum, sacrificii exclusiv din partea colectivităţii, ci şi din partea proprietarilor particulari. Oraşul e o entitate socială. Actuala situaţie haotică datează în bună parte de la revoluţia franceză şi democraţia modernă, care au încurajat tirania proprietăţii funciare particulare.

Cum anume pot fi realizate asemenea compromisuri a dovedit-o prin legile sale de expropriere – clar formulate, dar nicidecum brutale – oraşul Rotterdam după cel de-al doilea război mondial. Aplicarea lor merită să fie studiată. Prin legea construcţiilor federale, Germania de vest a făcut. În sfârşit, în 1960, un pas în această direcţie.

PLANUL NU trebuie să fIE SCHEMATIC

Împotriva oraşului normat. Încrederea noastră în breasla arhitecţilor urbanişti e din când în când umbrită de existenţa unor exemple în istorie, inclusiv în cea contemporană, care învederează plăcerea de a proiecta oraşe de dragul proiectului, exemple de planificare totală, absolut schematică a oraşelor. Problemele oraşului nu pot fi rezolvate în mod schematic şi nici prin reţete brevetate.

Oraşul nu are nevoie numai de conservarea şi ocrotirea monumentelor, dar nici numai de sticlă şi beton, el nu are nevoie numai de respectarea a ceea ce e vechi sau numai de respectarea a ceea ce e nou; el are nevoie atât de una, cât şi de cealaltă.

Oraşul nu are nevoie numai de străzi drepte care prin cumul devin obositoare şi anorganice, dar nici numai de străzi întortocheate al căror grad de curbură să corespundă necesităţii circulaţiei automobilelor; el necesită străzi de toate felurile, iar pentru pietoni nu numai drumuri şerpuite, ci şi bulevarde largi.

Oraşul are nevoie de mai multe spaţii verzi, dar nu chiar la tot pasul – ar trebui păstrate şi câteva uliţe înguste, iar ici şi colo ar trebui să rămână ceva din lumea de piatră, aşa cum a fost ea creată de om. Nu vrem nici să însilozăm oamenii, dar niciun oraş în care totul să fie ascuns îndărătul copacilor, de parcă ar avea conştiinţa încărcată. A fi oraş nu e un lucru de ruşine.

Oraşul are nevoie de mai mult soare şi de mai multă igienă. Igiena este importantă, dar nu reprezintă cea mai mare dintre valori. Vieţii – şi deci oraşului – îi trebuie şi un dram de dezordine. Nu vrem să punem capăt haosului de

azi ca să descoperim mâine o plictiseală igienică, care funcţionează perfect, fiind din când în când curăţită prin mijloace chimice.

Oraşului nu-i poate fi de folos un plan total, mergând în cele mai mici amănunte; el are nevoie de un plan care să prevadă numai aspectele principale, aşa cum a fost întocmit de cei mai mulţi dintre marii constructori de oraşe ai istoriei. Se face planul Acropolei, al pieţei Sf. Petru, al arterei Champs Élysées, se prevăd elementele dominante şi străpungerile, iar restul este lăsat să se dezvolte de la sine. Ţinând seama de nevoile oraşelor noastre suprapopulate, planurile urbanistice vor trebui să conţină mai multe elemente decât înainte, dacă nu ar fi decât faptul că de prea multă vreme nu au fost întocmite asemenea planuri; în afară de construcţiile impunătoare ar trebui proiectate, bunăoară, reţeaua de străzi, spaţiile verzi şi zona de amplasare a industriei. Dar nu trebuie totul planificat.

Dacă, de pildă, unor case de locuit li s-a precizat printr-un plan general înălţimea şi amplasamentul, o-unei înfăţişarea acestor case poate fi lăsată la latitudinea: iccărui constructor şi arhitect. Dacă o singură cooperativă pentru construcţia de locuinţe ridică pe o pajişte un cartier-tip pentru 20.000 de oameni, nu avem de-a face atât cu o contribuţie la descongestionarea oraşelor, cât cu o contribuţie la concentrarea puterii economice şi uneori la o şablonizare arhitectonică.

ORAŞUL ARE NEVOIE DE O INIMĂ

Unul trebuie să cedeze. Orice arhitect-urbanist trebuie să fie conştient de limitele sale. Ceea ce ne place la numeroase oraşe nu mai poate fi creat prin planificare. Dacă unui centru pitoresc dintr-un vechi oraş nu-i putem reproşa altceva decât că împiedică fluxul circulaţiei, se pune întrebarea: ce anume trebuie să se bucure de prioritate – oraşul care s-a dezvoltat de veacuri, sau automobilul?

Nu trebuie să fim îngrijoraţi în privinţa circulaţiei vehiculelor – ea nu se va opri. În schimb, dacă o veche şi impunătoare clădire ajunge să fie dărâmată, nimic n-o mai poate trezi din nou la viaţă. Ne aflăm în faţa vechii probleme: să fie doborât un stejar de cinci sute de ani pentru că e nevoie de un loc pentru un felinar?

Nu – răspundem noi. Dacă automobilele şi centrul pitoresc al oraşului îşi stau reciproc în drum, să cedeze automobilul. Dacă vechiul centru al oraşului e urât sau lipsit de valoare artistică, se poate lua şi o altă hotărâre.

Privind situaţia în perspectivă, locul automobilului şi al garajului e *sub* oraş. E absurd să se construiască blocuri înalte pentru parcarea automobilelor. Nu e destul că acestea revendică toate străzile şi pieţele – să li se mai înalţe şi turnuri?

Una dintre cele mai urgente sarcini ale urbaniştilor este degajarea câtorva mari pieţe şi străzi comerciale de traficul auto – aceasta bineînţeles dacă văd în oraş altceva decât o piedică în circulaţie, un loc de odihnă pentru automobile sau un imens drive-in. Oraşul e o invenţie a pietonilor pentru pietoni, şi nu o lume a automobilelor; e o lume a oamenilor

— Drive-in (în limba engleză) restaurant sau cinematograf pentru automobili ştii care servesc masa sau urmăresc filmul fără să-şi părăsească maşinile. – *Nota* trad.

şi aşa trebuie să rămână. Locul de parcare nu poate înlocui piaţa publică.

Piaţa e îndeobşte de neînlocuit. Urbaniştii ar trebui să dăruiască locului de întâlnire – forul – toată dragostea lor. De altminteri, cei mai mulţi o şi fac. Vor trebui să le ceară cetăţenilor mulţi bani şi automobiliştilor multă înţelegere.

ORAŞUL TREBUIE SĂ RĂMÂNĂ ORAŞ

Îmbulzeala e proprie oraşului. Campionii descongestionării oraşelor noastre şi ai extinderii spaţiilor

verzi, ai „vecinătăţilor” şi ai oraşelor-satelit sar deseori peste cal. Dacă oraşul e împestriţat cu prea multe zone verzi, el îşi pierde caracterul urban, necesitând în plus atât de mult spaţiu, încât şi ţinutul înconjurător îşi pierde caracterul rustic, ceea ce ar fi la fel de funest atât pentru oraş, cât şi pentru sat.

Electricitatea este un rezultat al frecării. Dacă printr-o masivă descongestionare oamenii sunt împiedicaţi să se înghesuie şi să se frece unii de ceilalţi, nu se va mai naşte tensiunea căreia oraşul îi datorează vitalitatea şi superioritatea sa economică, politică şi culturală.

Oraşul trăieşte din contrastul cu mediul rural, cu satul. Odinioară s-a ridicat, prin zidurile sale, deasupra întregului teritoriu înconjurător, azi o face prin îngrămădirea caselor, a oamenilor, a locurilor de producţie şi a bogăţiilor. Contrastul dintre dens şi răsfirat, dintre îmbulzeală şi spaţiu gol, dintre lumea omului şi natură, dintre neastâmpăr şi prudenţă, dintre creaţie şi evoluţie spontană, dintre cultivarea spiritului şi cea a solului, dintre libertate şi înrădăcinare – acest contrast, această rodnică tensiune a contradicţiilor este necesara atât oraşului, cât şi satului, precum şi oricărui popor civilizat. Cine înlătură opoziţia suprimă odată cu satul şi oraşul. Numai aglomerarea excesivă e un rău, dar ca să înlături însăşi aglomerarea ar însemna să ucizi oraşul.

Vrem oare să ucidem oraşele? Bernhard de Clairvaux (1C91 – 1153), abatele unei mănăstiri, vestit ca iniţiator al celei de-a doua cruciade şi ca propovăduitor prestigios, a dorit, ca şi alţi cuvioşi stăpâniţi de un zel excesiv, pieirea oraşului.

Bismarck, Tolstoi şi alţi câţiva oameni mari au fost de asemenea ostili oraşului. În sfârşit, există în multe ţări partide politice care nutresc resentimente faţă de marile oraşe pentru că obţin mai puţine voturi în oraş decât la ţară.

Vrem ca oraşele să rămână în viaţă. Trebuie deci să

acceptăm şi opoziţia faţă de sat, precum şi o anumită strâmtoare şi îmbulzeală.

Pledoarie pentru ocrotirea satelor. Trebuie să punem stavilă extinderii oraşului. Sistematizarea lui nu e suficientă. În mult mai mare măsură decât până acum avem nevoie de o sistematizare a satului şi a ţinutului rural, şi anume delimitarea teritoriilor în care ryci un oraş nu are voie să se extindă.

Urbanistul berlinez Karl Otto spune în această privinţă [17]: „Între oraş şi ţinutul rural înconjurător nu se va putea stabili o concordanţă decât dacă spaţiul supus sistematizării se va extinde dincolo de teritoriul oraşului, incluzând un spaţiu mai mare, unitar din punct de vedere economic şi geografic, în care interesele mediului rural şi cele ale oraşului să fie considerate ca fiind la fel de importante. De aceea oraşul nou nu trebuie planificat numai dinăuntru în afară – cu aceeaşi aviditate ca până acum –, ci trebuie să existe şi o planificare eficientă care să pornească din afară spre interior”.

Aşa cum au fost create prin lege rezervaţii naturale, este din punct de vedere tehnic şi juridic întru totul posibil să se creeze pe lângă alte rezervaţii naturale (până acum mult prea puţine) şi „rezervaţii săteşti” – de pildă ţinuturi în care să nu fie îngăduită construirea vreunei fabrici sau case de închiriat şi în care să fie interzisă stabilirea persoanelor care nu exercită o profesiune necesară satului.

S-ar putea ca cele de mai sus să treacă drept o utopie sau o tutelă de nesuportat. În primul rând însă, e un fapt că în numeroase state legile cu privire la reglementarea construcţiilor conţin unele începuturi în această direcţie (interdicţia de a se construi în – anumite zone), iar în al doilea rând, o economie planificată este, în oarecare măsură, inevitabilă, deoarece oamenii se înmulţesc, pământul însă nu. Pentru ţările suprapopulate din Europa centrală şi occidentală, din Asia de sud-est, precum şi pentru unele regiuni din Statele Unite asemenea dispoziţii

constituie unicul mijloc de a se menţine un echilibru sănătos în repartiţia populaţiei şi de a se salva oraşele. Un popor compus numai din ţărani „înrădăcinaţi" ar fi din punct de vedere spiritual un popor mort. Civilizaţia superioară este legată de oraş, deci de „dezrădăcinare". Un popor compus exclusiv din locuitori „dezrădăcinaţi" ai marilor oraşe s-ar prăbuşi din punct de vedere politic – este fenomenul care s-a petrecut în Roma antică.

Un oraş suprapopulat nu e nici frumos, nici sănătos. Dar dacă e înconjurat de un ţinut neocupat de construcţii, atunci, privit în perspectivă, ar putea fi în linii mari mai frumos şi mai sănătos decât în cazul când s-ar înlătura suprapopulaţi a prin năpădirea şi distrugerea întregului ţinut înconjurător de către surplusul orăşenilor. Spaţiul verde din interiorul oraşului e important, dar spaţiul verde din jurul lui e incomparabil mai important. Oraşul are nevoie de hotare.

ORAŞUL NU VA PIERI

Dezvoltare legica. Sociologul englez sir Patrick Geddes a întocmit în 1913 o schemă a dezvoltării oraşelor. Potrivit acestei scheme, ascensiunea şi decăderea unei metropole au cinci faze:

1. *Polis* – oraşul la începuturile sale.

2. *Metropolis* – oraşul mare, dar sănătos; la eleni oraşulmumă, a cărui suprapopulaţie a întemeiat oraşe-colonii (Atena, Corint).

3. *Megalopolis* – oraşul care a atins dimensiuni nesănătoase, cu tendinţe vădite spre grandomanie (Roma înainte de începutul erei noastre). Lanţul oraşelor Boston – New York – Washington (S.U.A.) este denumit „megalopolis".

4. *Părăsitopolis* – oraşul parazitar, care suge sângele întregii ţări (Roma pe vremea imperiului).

5. *Pathopolis* – oraşul morbid, oraşul care se atrofiază şi e pe cale de dispariţie (Babilon după moartea lui

Alexandru cel Mare şi Roma în secolele al IV-lea şi al V-lea e.n.).

Urbanistul american Lewis Mumford, un discipol al lui Geddes, a schimbat întrucâtva, în 1938, denumirea fazelor. După metropolis şi megalopolis a adăugat *tiranopolis* şi *necropolis* – metropola muribundă, mormântul unei civilizaţii, oraşul morţii –, ca cele pe care faraonii le construiau lângă oraşele lor.

Şi Oswald Spengler era de părere că dezvoltarea oraşelor ar urma o legitate inevitabilă: odată cu diversele culturi ar pieri şi oraşele, după ce metropolele s-au dezvoltat pe arborele civilizaţiei, drept ultimă înflorescenţă, mai fermecătoare decât toate cele anterioare, metropolele reprezentând trecerea spre declin. „Colosul de piatră denumit «metropolă» este prezent la sfârşitul evoluţiei fiecărei mari civilizaţii. Omul civilizat, modelat sufleteşte de către sat, este luat în stăpânire, e posedat de propria sa creaţie – oraşul, care face din el creatura sa, organul său executiv, în cele din urmă victima sa...” [18]. Iar Bertolt Brecht spunea despre New York [19]:

„Cine-o să rdmâna viu din aceste oraşe? Vântul!
Cel care le străbătu...”

Vitalitate indestructibila. Se va spune oare despre oraşele noastre ceea ce se spunea odinioară despre Sodoma şi Gomora: „domnul va nimici acest oraş”? Oare la pieirea noastră vor cânta aleluia corurile îngerilor?

Nu ştim. Dar presupunem ca filosofii culturii sunt expuşi aceleiaşi tentaţii ca şi urbaniştii. Plăcerea de a întocmi scheme îi face uneori să sară peste cal. Arnold Toynbee contestă că dezvoltarea unei civilizaţii poate fi identificată cu înflorirea, maturizarea şi moartea unui organism, fiind de părere că „nu există niciun temei pentru a presupune că, întrucât toate celelalte civilizaţii au pierit sau sunt pe cale de a pieri, Occidentul ar trebui să urmeze acelaşi drum” [20].

Într-adevăr, cine nu e îndrăgostit de o anumită orânduire nu se poate încumeta, după o privire retrospectivă asupra celor 7.000 de ani de istorie a oraşelor, să stabilească reguli care să explice durata vieţii sau dispariţia oraşelor. De patru ori a fost Babilonul făcut una cu pământul, şi de fiecare dată a renăscut la o viaţă nouă. Două lucruri i-au provocat, mai mult sau mai puţin, pieirea: moartea subită a lui Alexandru cel Mare şi întemeierea oraşului concurent Seleucia. La Roma în timpul evului mediu timpuriu viaţa a pâlpâit ca o scânteie abia perceptibilă, dar la începutul epocii moderne oraşul s-a împodobit iar cu construcţii care nu sunt cu nimic mai prejos decât cele ale antichităţii, devenind de multă vreme din nou o metropolă. Damascul trăieşte de circa 5.000 de ani.

Pe lângă oraşe cu o viaţă scurtă, ca Ninive sau Samarra, au existat, aşadar, de când lumea oraşe care dăinuiesc milemi. În plus, avem temeiuri să afirmăm că în vremea noastră vitalitatea oraşelor mai degrabă sporeşte.

Cea mai mare campanie de distrugere a oraşelor întreprinsă de la Timur încoace – adică cel de-al doilea război mondial – nu a nimicit efectiv nici un singur mare oraş. Toate oraşele prefăcute în ruine din Germania de vest, Japonia, Anglia şi Olanda au azi mai mulţi locuitori decât aveau în 1939.

Înainte vreme deplasarea albiei unui fluviu, înnisiparea unui port sau dispariţia bancurilor de heringi au prorlunţat sentinţa de moarte pentru unele mari oraşe. Azi există canale, există drăgi, precum şi posibilitatea de a crea o nouă bază de existenţă prin amplasarea unor întreprinderi industriale. Oraşele bazate pe goana după aur sau uraniu sunt lăsate să moară pentru că sunt efemere, dar bazinul Ruhr nu va avea de suferit din cauză că cererea de cărbuni e în scădere. Cu sârguinţă, experienţă şi capital se poate pretutindeni făuri o industrie nouă, mai ales de când petrolul şi – în curând – centralele

atomoelectrice ne pun la dispoziţie surse de energie care, spre deosebire de apă sau cărbune, sunt numai în mică măsură legate de o anumită localitate sau chiar de loc. Industria care a distrus vechiul chip al oraşului este în acelaşi timp un întemeietor şi un păstrător de oraşe cum n-a mai existat până acum 150 de ani.

Trebuie găsită calea cea bună. În sfârşit, dacă ţinem seama de creşterea rapidă a populaţiei globului şi de năzuinţa ei spre oraş, nu putem trage decât o singură concluzie: perspectiva pe care o au toate oraşele sau un anumit oraş de a mai dăinui cel puţin câteva secole nu a fost niciodată mai favorabilă ca azi.

Fireşte, aceasta nu spune încă prea mult: căci de-a lungul mileniilor deasupra oraşelor a planat flagelul distrugerii. Azi aşteaptă să le vină vremea rachetele atomice. Ele nu constituie probabil pentru oraşe un pericol mai mare decât pe vremuri lăncile lui Genghis-han şi poate că sunt mai puţin primejdioase decât fusese ciuma în trecut. Atât conducătorul mongolilor cât şi molima au izbutit oricum să distrugă pe întinsul unor ţări întregi fie oraşele, fie, în orice caz, pe locuitorii lor.

Lumea are nevoie de pace. Iar dacă omenirea nu se va arunca orbeşte într-un al treilea război mondial, nu va trebui să ne punem problema *dacă* oraşele vor trăi, ci *cum* vor trăi ele.

E de datoria noastră să găsim calea cea bună şi apoi să mergem hotărâţi înainte. Dacă şovăim sau greşim, putem într-adevăr să ne osândim nepoţii să trăiască în oraşe gigantice, haotice, de o neînchipuită urâţenie, în mijlocul unui zgomot asurzitor şi al unui miros extrem de urât.

Ca să alegi calea cea bună şi apoi s-o urmezi e nevoie de fantezie, tenacitate şi un număr mare de jertfe. Pornind pe acest drum trebuie să fim ferm convinşi de necesitatea marelui oraş – locul unde s-a născut civilizaţia, libertatea şi dreptul, locul unde pulsează puternic viaţa, lumea de

piatră făurită de om şi fără de care omul însuşi n-ar fi devenit, în ce e bun şi în ce e rău, în ce e josnic şi în ce e înălţător, ceea ce este.

ANEXE

ADNOTĂRI

PARTEA I ŞI A II-A

1. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, München.

1923, p. 119.

2. *José Ortega y Gasset*. „Der Aufstand der Massen”, Stuttgart, 1931, p. 8.

3. *Oswald Spenglert* op. cit., p. 105 – 106.

4. *Oswald Spengler*, op. cit., p. 39.

5. *Marston Bates*. „The Prevalence of People”, citat după traducerea în limba germană: „Die überfüllte Erde”, München, 1959, p. 29.

6. *Herodot*. „Istorii”, cartea I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961, p. 105.

7. *Herodot*, op. cit., cartea a II-a, p. 173.

8. Citat după *Marston Bates*, op. cit., p. 146.

9. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 62.

10. *José Ortega y Gasset*, op. cit., p. 165.

11. Citat după *Herbert Kühn*. „Der Aufstieg der Menschheit”, Frankfurt, 1955, p. 93.

12. *Werner Keller*. „Und die Bibel hat doch recht”, Düsseldorf, 1955, p. 156 – 157.

13. Citat după *Toynbee*. „Der Gang der Weltgeschichte”, vol. 2, Zürich, 1958, p. 210.

14. *Oswald Spengler*. „Zur Weltgeschichte des zweiten vorchristlichen Jahrtausends”, în: „Reden und Aufsätze”, München, 1937, p. 201.

15. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 106.

16. *Herodot*, op. cit., cartea a II-a, p. 173.

17. *Napoleon*. Descrierea Egiptului, în „Mémoiren”, vol. 2, editat de F. Wencker-Wildberg, Hamburg, p. 330.

18. *Herodot*, op. cit., cartea a II-a, p. 149 – 150.

19. *Karl Richard Lepsius*. „Briefe aus Ägypten, Äthiopien und der Halbinsel Sinai”, 1852, p. 271.

20. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 267.

21. Citat după *J.B. v. Weiss*. „Geschichte des Orients”, Leipzig, 1899, p. 682.

22. *Strabo*. „Geographica”, XV, 3.

23. *Johann Gustav Droysen*. „Geschichte Alexanders des Grossen”, Berlin, 1917, p. 282.

24. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 507.

PARTEA A III-A

1. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 98.

2. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 102.

3. *Diodor*, II, 10.

4. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 99.

5. *Arnold J. Toynbee*. „A Study of History”. Abridgement by D.C. Somervell, citat după traducerea în limba germană: „Der Gang der Weltgeschichte”, vol. 1, Zürich, 1958, p. 353.

6. *Michail Rostovtzeff*. „The History of the Ancient World”, London, 1927, citat după traducerea în limba germană: „Geschichte der Alten Welt”, vol. 1, Bremen, p. 174 – 175.

7. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 99 – 100.

8. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 108 – 109.

9. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 98.

10. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 106 – 107.

11. *Plinius cel Bătrân*. „Naturalis historia”, VIII, 74.

12. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 106.

13. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 538.

14. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 300.

15. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 97.

16. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 278.

17. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 582.

18. *Henry Picker*. „Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941/42", Bonn, 1951, p. 53 (Convorbirea din 11 martie 1942).

19. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 223.

20. Citat după *J.B. v. Weiss*, op. cit., p. 359.

21. *Machiavelli*. „Principele", Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1960, p. 23.

22. Citat după *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 42.

23. *Thucydides*. „Războiul peloponeziac", I (1), Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, p. 147.

24. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 102.

25. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 291.

26. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 7 (1), p. 150 – 151.

27. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 89 (1), p. 197 – 198.

28. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 93 (1), p. 200.

29. *Johann Gottfried Herder*. „Ideea zur Philosophie der Geschichte der Menschheit", cartea a 13-a, IV; Berlin, p. 180.

30. *Aristofan*. „Teatru", Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 113.

31. *Aristofan*. „Cavalerii", scena 1; citat după traducerea în limba germană de Ludwig Seeger, Wiesbaden, p. 132.

32. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, p. 65.

33. *Nietzsche*. „Nachlass, zwischen 1875 und 1879"; editat de Friedrich Würzbach, Leipzig, 1940, p. 635.

34. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 471.

35. *Nietzsche*. „Götzendämmerung: Was ich den Alten verdanke", Aforismul 3.

36. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, 41 (1 – 4), p. 258 – 259.
37. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, 47 – 53, p. *262 – 267*.
38. *Thucydides*, op. cit., cartea a VII-a, 28, p. 608.
39. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 23, p. 159 – 160.
40. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 318.
41. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 301.
42. *Juvenal*. „Satira a III-a", în *Persius*, *Juvenal*, *Martial*. „Satire şi epigrame", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 83 – 85.
43. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes", vol. 1, p. 45.
44. *Petronius Arbiter*. „Saturae", cartea a 16-a; citat după traducerea în limba germană de Wilhelm Heinse, Wiesbaden, p. 213.
45. *Platon*. „Statul", cartea a 5-a, XVIII, Bucureşti, 1923, p. 240.
46. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 247.
47. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., vol. 2, p. 218.
48. *Shakespeare*. „Amoniu şi Cleopatra", actul I, scena a 3-a, Opere, vol. IX, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1961, p. 187.
49. *Shakespeare*, op. cit., actul III, scena a 13-a, p. 297.
50. *Shakespeare*, op. cit., actul V, scena a 2-a, p. 360.
51. *Puşkin*. „Nopţi egiptene"; citat după traducerea în limba germană de Sigismund von Radecki, în „Erzählungen", Dessau, p. 463.
52. Citat după *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 421.
53. *G. Flaubert*. „Salammbô", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 265 – 267.
54. *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 27.
55. *Herder*, op. cit., cartea a 14-a, III.

56. *Herder*, op. cit., cartea a 12-a, IV.

57. *Goethe*. „Italienische Reise”, 25. Januar 1787.

58. *Montesquieu*. „Considérations sur les cauzes de la grandeur des Romains et de leur décadence”, I; citat după traducerea în limba germană, Bremen 1957, p. 7.

59. *Horaţiu*. „Epoda a XVI-a”, traducere de E. Lovinescu, Editura „Ancora”, p. 175.

60. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 526.

61. *Montesquieu*, op. cit., 15, p. 124.

62. *Herder*, op. cit., cartea a 14-a, II, p. 193.

63. *Theodor Mommsen*. „Römische Geschichte”, vol. 3, ultimul capitol.

64. *Juvenal*, Satira a III-a, op. cit., p. 89.

65. *Plutarh*. „Crassus”, 2, 4.

66. *Theodor Mommsen*, op. cit., vol. 3, ultimul capitol.

67. *Juvenal*. „Satira a III-a”, op. cit., p. 80.

68. *Juvenal*. „Satira a III-a”, op. cit., p. 92 – 93.

69. *Michail Rostovtzeff*. „The Social and Economic History of the Roman Empire”, 1926; citat după traducerea în limba germană: „Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich”, vol. 1, Heidelberg, 1931, p. 69.

70. *Petroniu*. „Satyricon”, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 95 – 96.

71. *Herder*, op. cit., cartea 14-a, IV, p. 198.

72. *Juvenal*. „Satira a III-a”, op. cit., p. 89.

73. *Horaţiu*. „Epoda a III-a”, traducere de E. Lovinescu, p. 98 – 99.

74. *Juvenal*. „Satira a VI-a”, op. cit., p. 122.

75. Citat după *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 474, şi *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 7.

76. *Montesquieu*, op. cit., IX, p. 75.

77. *H. Sienkiewicz*. „Quo Vadis”, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 448 – 449.

78. *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 43 – 44.

79. Citat după *Michail Rostovtzeff*, op. cit., vol. 2, p. 205.

80. *Petrus Patricias*, citat după „Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich”, vol. 2, p. 206.

81. *Casanova*. „Mémoiren”, vol. 1, cap. al 9-lea.

82. *Goethe*, op. cit., 3. Dezember 1786.

83. *Goethe*, op. cit., 3. März 1787.

84. *Moltke*. „Scrisoare către E. Ballhorn din 31 decembrie 1845”, în „Briefe, Schriften, Reden”, Leipzig, p. 126.

85. *Herder*, op. cit., cartea a 14-a, p. 191.

PARTEA A IV-A

1. *Marco Polo* I, 7. Citat după ediţia veneţiană a „Memoriilor”, în germană de Hans Lemke, Hamburg, 1907, p. 78.

2. „O mie şi una de nopţi”: „Cârpaciul Maruf”.

3. *Marco Polo* II, 68; op. cit., p. 378 – 379.

4. *Marco Polo* II, 68; op. cit., p. 386.

5. *Marco Polo* II,.68; op. cit., p. 385.

6. *Marco Polo* II, 68; op. cit., p. 385.

7. *Marco Polo* II, 68; op. cit., p. 386 – 387.

8. *Marco Polo* II, 17; op. cit., p. 266.

9. *Marco Polo* II, 7; op. cit., p. 235 – 236.

10. *Marco Polo* II, 26; op. cit., p. 289.

11. *Marco Polo* II, 26; op. cit., p. 29C.

12. *Marco Polo* II, 6; op. cit., p. 230.

13. *Marco Polo* II, 26; op. cit., p. 291.

14. *Marco Polo* II, 10; op. cit., p. 248 – 249.

15. Citat după *M. de Ferdinandy*. „Tschingis Khan”, Hamburg, 1958, p. 124.

16. „O mie şi una de nopţi”: „Prinţul Ahmed şi zâna

Peri Banu”.

17. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 332 – 333.

18. *Gustav Freytag*. „Bilder aus der deutschen Vergangenheit”, II, 4; Berlin, 1927, vol. 1, p. 521.

19. *Petrarca*. „Scrisoare către cardinalul Colonna din 9 august 1333”, în: „Briefe, Schriften”, Frankfurt, 1956, p. 75 – 78.

20. *Goethe*. „Poezie şi adevăr”, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, vol. 2, cartea a 9-a, p. 201.

21. Biographie des *Hans von Schweinicheny* 1823, vol. 1, p. 156.

22. *Boccaccio*. „Decameronul”, ziua a 3-a, povestirea a 6-a, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, vol. I, p. 307.

23. *Goethe*. „Anhang zur Lebensbeschreibung des Benvenuto Cellini”, Hamburg, 1957, p. 317.

24. *Leopold von Ranke*. „Die römischen Päpste”, I, 2.

25. *Jacob Burckhardt*. „Die Kultur der Renaissance în Italien”, I, Wien, p. 52.

26. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere, p. 46.

27. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere, p. 38, 39, 40 – 41, 42, 45.

28. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere.

29. *Boccaccio*, ziua a 3-a, povestirea a 5-a.

30. *Vincento Borghini*, 1577; citat după „Die Kultur der Renaissance în Italien”, p. 92.

31. *Jacob Burckhardt*, op. cit., I, p. 37.

32. *Jacob Burckhardt*, op. cit., I, p. 43.

33. *Petrarca*, către Guido Sectten, toamna 1367, op. cit., p. 158.

34. *Goethe*. „Italienische Reise”, 29. September 1786.

35. *Thomas Mann*. „Moartea la Veneţia”, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1965, p. 272 – 273.

36. „Die Kultur der Renaissance în Italien”, I, p. 40.

37. Citat după *Ludwig Pfandl*. „Philipp II”, München, 1938, p. 325.

38. *Casanova*. „Mémoiren”, vol. 4, cap. 11.

39. *Schopenhauer*. „Die Welt als Wille und Verstellung”, vol. 2, cap. 46.

40. *Goethe*. „Poezie şi adevăr”, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, vol. 7, cartea 1, p. 30 – 31.

1. *Petrarca*, către Guido Sectten, toamna 1367, op. cit., p. 153.

2. Viaţa lui *Benvenuto Cellini*, scrisă de el însuşi, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, cartea I, XCVII, p. 284.

3. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 116.

4. *Max Picard*. „Die Atomisierung der Person”, în „Universitas”, Stuttgart, aprilie 1958.

5. *Abbé Prévost*. „Manon Lescaut”, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962, p. 102.

6. *Balzac*. „Opere”, vol. III, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, p. 259, 317 – 318, 321.

7. *Heine*. „Französische Zustände”, Artikel V, 25. März 1832, în „Sämtliche Werke”, Leipzig, vol. 7, p. 160.

8. *Hebbel*, către Elise Lensing, 5. Dezember 1843, în „Briefe, Tagebücher, Gedichte”, München, 1925, p. 163.

9. Citat după *Moritz Busch*. „Tagebuchblätter”.

10. *Baudelaire*. „Les fleurs du mal”: „Le crépuscule du matin”.

11. *Pierre Lavedan*. „Geographie des villes”, Paris, 1959, p. 42.

12. *Heine*, op. cit., Art. III, vol. 7, p. 138.

13. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 111.

14. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, a 2-a povestire.

15. *Casanova*. „Mémoiren”, vol. 1, cap. 7.

16. *Stendhal*. „Roşu şi negru”, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 42.

17. *Heine*. „Lutezia”, partea I, V; op. cit., vol. 8, p. 35 – 36.

18. *Baudelaire*. „Florile răului”, Bucureşti, Editura pentru literatura universală, 1967, p. 219.

19. *Baudelaire*. „Les fleurs du mal”: „Les petites vieilles”; „Moesta et errabunda”; „Les sept vieillards”; „Le vin des chiffoniers”.

20. *Dickens*. „Bleak House”, cap. 1; The Oxford India Paper Dickens, London, p. 17 – 18.

21. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 251.

22. *Casanova*. „Mémoiren”, Hamburg, 1959, vol. 3, p. 225.

23. *Lichtenberg*, către C.G. Heyne, 17. April 1770, în „Aphorismen, Briefe, Schriften”, Stuttgart, 1953, p. 189.

24. *Lichtenberg*, către E.G. Baidinger, 10. Januar 1775; op. cit., p. 249 – 251.

25. *Heine*. „Lutezia”, partea a II-a, LVII, în „Proză”, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1956, p. 404 – 405.

26. *Schiller*. „An die Freunde” („Liebe Freunde, es gab...”).

27. *Heine*. „Englische Fragmente”, II; în „Proză”, Bucureşti, E.L.U., 1956, p. III, 112 – 113.

28. *Moltkey* către soţia sa, 20. Mai 1856 und 22. Juni 1857; op. cit., p. 208, 209, 237.

29. *Andrei Belii*. „Petersburg”, Prefaţa; citat după traducerea în limba germană, Wiesbaden 1959, p. 7.

30. Citat după *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2.

p. 233. / >

31. *Dostoievski*. „Aufzeichnungen aus einem Kellerloch”, Leipzig, p. 228.

32. *Kurd von Schlözer*. „Briefe eines Diplomaten”, 10. Januar 1957. Stuttgart, p. 70.

33. *Kurd von Schlözer*, op. cit., 14. April 1857, p. 75.

34. *Andrei Belii*, op. cit., cap. 2, p. 87 – 88.

35. *John Reed*. „Zece zile care au zguduit lumea”, Bucureşti, Editura politică, 1957, p. 54.

36. *John Reed*, op. cit., p. *66*.

57. *John Reed*, op. cit., p. 102.

38. *John Reed*, op. cit., p. 111, 115.

39. *Napoleon*. „Mémoiren”, op. cit., vol. 7, p. 92.

40. *Napoleon*, op. cit., vol. 7, p. 99.

41. *L. Tolstoi*. „Opere”, vol. VI, „Război şi Pace”, vol. III, partea a III-a, cap. XXVI, Bucureşti, Editura „Cartea rusă” 1955, p. 281 – 282.

42. *Kleist*. „Die Hermannsschlacht”, actul 1, scena 3.

43. *Hammsun*. „Reisebilder”: „Im Märchenland”; citat după traducerea în limba germană, München, 1959, p. 12 – 13.

44. Raport prezentat regelui Prusiei de miniştrii *Schroetter* şi *Stein*, 9 noiembrie 1808, citat după: *Freiherr vom Stein*. „Ausgewählte politische Briefe und Denkschriften”, Stuttgart, 1955, p. 174.

45. *Bismarck*, cuvântarea din 20 martie 1852.

46. *Casanova*. „Mémoiren”, vol. 3, cap. 12.

47. *Stefan Zweig*. „Die Welt von gestern”, Wien, 1948, p. 31 – 34.

48. *Anton Wildgans*. „Buch der Gedichte”: „Dieses Haus wird demoliert”.

49. Citat după *Flapeleon*, op. cit., vol. 5, p. 317.»

50. *Heine*. „Poetische Nachlese”, 1. Buch.

51. *Goethe*, scrisoare către Eckermann, 1823.

52. *Moltke*, către mama sa, 28. Februar 1833; op. cit., p. 32.

53. Citat după *Hans Herzfeld*. „Berlin als deutsche

Hauptstadt im Wandel der Geschichte, în „Schicksalstragen der Gegenwart”, Tübingen, 1959, vol. 4.

54. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 112.

55. *Walter Mehring*. „Gedichte, Lieder und Chansons”, Berlin, 1929.

56. *Alfred Döblin*. „Berlin Alexanderplatz”, Berlin, 1958, p. 375.

57. *Alfred Döblin*, op. cit., p. 134.

58. *Henry Picker*, op. cit., 29. Mai 1942, p. 399.

59. *Otto Dietrich*. „12 Jahre mit Hitler”, München, 1955, p. 242.

60. „Berliner Lokalanzeiger”, 12. April 1938.

61. *Henry Picker*, op. cit., 8. Juni 1942, p. 98.

62. *Chester Wilmot*. „The Struggle for Europe”, cap. 28; citat după traducerea în limba germană: „Der Kampf am Europa”, Frankfurt, 1954, p. 590.

63. „Procesul împotriva principalilor criminali de război în faţa Tribunalului Militar International”, vol. 16, p. 545.

64. Citat după „Die Neue Zeitung” din 11 ianuarie 1946.

65. „Wespennest”, Stuttgart, 7 septembrie 1946.

66. Citat după; Die Zeit” din 12 decembrie 1946.

67. Citat după *Robert C. Cook*. „Human Fertility”: „The Modern Dilema”, New York, 1951.

68. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 95.

69. Citat după *F.A. Kirkpatrick*. „Yhe Spanish Conquistadores”; citat după traducerea în limba germană: „Die spanischen Konquistadoren”, Leipzig, p. 97.

70. *Friedrich der Grosse*. „Politisches Testament von 1786”, Abschn. Äussere Politik, în „Die politischen Testamente Friedrichs des Grossen”, München, 1941, p. 213.

71. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 117.

72. *Earle Shultz* and *Walter Simmons*. „Offices in the Sky”, Indianapolis, 1959, p. 63.

PARTEA A VI-A

1. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 129.

2. *Bertolt Brecht*. „Versuri” („Von den grossen Männern”), Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1966, p. 152.

3. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 437.

4. *Goethe*. „Italienische Reise”, 22. September 1787.

5. *Eckermann*. „Gespräche mit Goethe”, 12. März 1828.

6. *Georg Simmel*. „Die Gressstädte und das Geistesleben”, în „Brücke und Tür”, Essays, Stuttgart, 1957, p. 233 – 234.

7. *Baudelaire*. „Les fleurs du mal”: „Le cygne”.

8. *Baudelaire*. „Les fleurs du mal”: „La destruction”.

9. *Georg Heym*. „Tagebuch”, 17. Juni 1910, în: „Tagebücher, Träume und Briefe”, Hamburg, 1960.

10. *Dostoievski*. „Crimă şi pedeapsă”, Biblioteca pentru toţi, p. 179.

11. *Theodor Mommsen*, op. cit., vol. 3, ultimul capitol.

12. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 114

13. *Georg Simmel*, op. cit., p. 229 – 230.

14. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 372.

15. *Horatiu*. „Epode”, 16, 42.

16. *Juvenal*. „Satira a III-a”, p. 228.

17. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 121

18. *Roda Roda*. „Landleben”, în „Roda Rodas Geschichten”, Hamburg, 1956, p. 59 – 60.

19. *Friedrich Sieburg*. „Frankfurter Allgemeine” din 18 februarie 1960.

PARTEA A VII-A

1. *Aristo*) *an*. „Păsările”, în „Teatru”, Editura de stat pentru literatură, Bucureşti, 1956, p. 146.

2. *Jules Verne*. „Die 500 Millionen der Begum”, citat după traducerea în limba germană, Wien, p. 59.

3. *Robert Musil*. „Omul fără însuşiri”, în „Proza austriacă modernă”, vol. 1, Bucureşti, B.P.T., 1968, p. 132 – 133.

4. *Erich Kästner*. „Der 35. Mai”, Berlin, 1933, p. 93 – 94.

5. *M. Wassiljew* şi *S. Guschtschew*, „Reportage aus dem 21. Jahrhundert”, citat după traducerea în limba germană, Hamburg, 1959, p. 188.

6. *Franz Werjel*. „Der Stern der Ungeborenen”, Frankfurt, 1958, p. 14, 32.

7. Citat după „Neue Zürcher Zeitung” din 16 februarie 1960.

8. *Schopenhauer*. „Parerga und Paralipomena”, II, 30: „Uber Lärm und Geräusch”.

9. *Ortega y Gasset*. „Über das Römische Imperium”, Stuttgart, 1952, p. 129.

IC. Citat după „Die Welt” din 1 mai 1960.

11. *FI. B. Reichow*. „Die autogerechte Stadt”, Ravensburg, 1959.

12. *Goethe*. „Italienische Reise”, 28. September 1786.

13. „Frankfurter Allgemeine” din 18 februarie 1960.

14. *Helmut Schelsky*, în „Süddeutsche Zeitung” din 1 decembrie 1956.

15. *René König*. „Grundformen der Gesellschaft: Die

Gemeinde”, Hamburg, 1958, p. 65 – 66.

16. *David Riesman*. „The Lonely Crowd”, cap. 16; citat după traducerea în limba germană: „Die einsame Masse”, Hamburg, 1958, p. 319.

17. *Karl Otto*. „Vortrag am 29. Oktober 1959”, citat după „Werk und Zeit”, Krefeld, Dezember 1959.

18. *Oswald Spengler*. „D? r Untergang des Abendlandes”, vol. 2, p. 117.

19. *Bertolt Brecht*. „Versuri” („Vom armen B.B.”); op. cit., p. 24.

20. *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 398.

BIBLIOGRAFIE

I. BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Chabot, G.: Les villes, 1948

Egli, Ernst: Geschichte des Städtebaus, 1960

Geddes, sir Patrick: Cities în Evolution, 1913

George, Pierre: La ville, 1952

Herzfeld, Hans: Das Hauptstacitoroblem in der Ges chichte, 1952

Kristen-Buckholz-Köllmann: Raum und Bevölkerung in der Welt geschichte, 1956

König, René: Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, 1958

Lavedan, Pierre: Histoire de l’urbanisme, 1950

Lavedan, Pierre: Géographie des villes, 1959

Mumford, Lewis: The Culture of Cities, 1938

Pirenne, Henri: Les villes et les institutions urbai nes, 1939

Ratzel, Friedrich: Politische Geographie, 1897

Ratzel, Friedrich: Die Erde und das Leben, 1902

Saarinen, Citel: The City, its Growth, its Decay, its Future, 1943

Smailes, A.F.: The Geography of Towns, 1953

Sombart, Werner: Der Begriff der Stadt und das We

sen der Städtebildung, 1907

Spengler, *Oswald*: Der Untergang des Abendlandes. 1923

Taylor, G.: Urban Geography, 1949

Toynbee, *Arnold J.*: A Study of History; apărut în limba germană sub titlul: Der Gang der Weltgeschichte, 1958

V eltheim-Lottum, *L.*: Kleine Weltgeschichte des städti schen Wohnhauses, 1952

Weber, *Max*: Die Stadt, 1956

REFERITOARE LA PARTEA A II-A

Bates, *Marston*: The Prevalence of People; apărut în limba germană sub titlul: Die überfüllte Erde, 1959

Breasted, l. *H.*: A History of Egypt; apărut în limba germană sub titlul: Geschichte Ägyptens, 1954

Dieulafoy, *M.*: Les antiquités de Suse, 1913

Dingier, *Hugo*: Von der Tierseele zur Menschenseele. 1941

Garstang, *J.*: The Story of Jericho, 1940

Heinrich-Falkenstein-Lenzen-Ausgrabungen der Deutschen For-*Ziegler*: schungsgemeinschaft în Uruk-Warka. 1953

Keller, *Werner*: Und die Bibel hat doch Recht, 1955

Kühl, *Herbert*: Der Aufstieg der Menschheit, 1955

Langdon, *Stephen*: Excavations at Kish, 1924

Moortgat, *Anton*: Geschichte Vorderasiens, 1950

Moret, *A*: Le Nil et la civilisation égyptienne. 1926

Pillet, *M.*: Thèbes, 1928

Rostovtzefl, *Michail*: The History of the Ancient World; apărut în limba germană sub titlul: Geschichte der Alten Welt, fără indicarea anului

Schără, *Alexander*: Geschichte Ägyptens, 1950

Schliemann, *Heinrich*: Selbstbiographie, 1955

Spengler, *Oswald*: Zur Weltgeschichte des zweiten vor christlichen Jahrtausends, 1937

Wheeler, *M.*: The Indus Civilization, 1953

Woolley, *Sir Leonard*: Excavations at Ur; apărut în limba germană sub titlul: Ur în Chaldă a, 1957

Young, *A.M.*: Troy and Her Legend, 1948

REFERITOARE LA PARTEA A III-A

Bamm, *Peter*: Frühe Stätten der Christenheit, 1958

Burckhardt, *Jacob*: Griechische Kulturgeschichte, 1902

Carcopino, *Jérôme*: La vie quotidienne à Rome à l'a pogée de l'empire; aparut în limba germană sub titlul: Se lebten die Römer, 1959

Charles-Picard, *G.*: La vie quotidienne à Carthage; apărut în limba germană sub titlul: Se lebten die Karthager, 1959

Contenau, *Georges*: La vie quotidienne à Baby tone et en Assyrie apărut în limba germană sub titlul: Se lebten die Babylonier, 1959

Cottrell, Leonard: Lost Cities, 1957

Curtins, *Ernst*: Griechische Geschichte, 1889

Curtius, *Ernst*: Stadtgeschichte von Athen, 1891

Cur tins, *Ludwig*: Das antike Rom, 1943

Droysen, *Johann Gustav*: Geschichte Alexanders des Grossen.

1925

Ermen, *E.*: Frühgeschichte der europäischen Stadt, 1953

Evans, *Sir Arthur*: The Palace of Minos at Knossos. 1936

Fabricius, *K.*: Das antike Syrakus, 1932

Fritz-Andrae: Der Babylonische Turm, 1932

Fustel de Coulanges, Numa: La cité antique, 1910

Gsell, Stephan: Histoire ancienne de l'Afrique du Nord, 1928

Herodot: Istorii, apărut în limba română. 1961

Koldewey, Robert: Das wiedererstehende Babylon, 1925

Layard, Sir Austen: Niniveh and its Remains, 1849

Mommsen, Theodor: Römische Geschichte, 1885

Paoli V E Das Leben im alten Rom, 1948

n „j, D / Die Übervölkerung der antiken

Pohimann, Robert von:, °

Gressstädte, 1887

rj «II *Dt*. Die Wohnungsnot der antiken

Pohimann, Robert von: „o

Gressstädte, 1911

Rostovtzeff, Michail: The Social and Economic History of the Roman Empire; apărut în limba germană sub titlul: Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich, 1931

Schubart, W.: Ägypten von Alexander dem Gros sen bis auf Mohammed, 1922

Thucydides: Războiul peloponeziac, apărut în limba română, 1966

Unger, E.: Babylon. Die Heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier, 1931 *Wucher, Albert*: Kleine Papstgeschichte, 1957

Zehnpfund, R.: Die Wiederentdeckung Ninives, 1903

REFERITOARE LA PARTEA A IV-A

Burckhardt, Jacob: Die Kultur der Renaissance în Italien, 1934

Biltzler, Th.: Kleine illustrierte Geschichte der Stadt Köln, 1950

Cellini, Benvenuto: Viaţa lui Benvenuto Cellini, scrisă de el însuşi, apărut în limba română, 1964

Cloud, *F.D.*: Hangehow, the City of Heaven.
1906
Dölger, *Franz*: Byzanz und das Abendland, 1959
Endres, *F.*: Geschichte der Freien und Hanse stadt Lübeck, 1926
Ferdinandy, *M. de*: Tschingis Khan, 1958
Freytag, *Gustav*: Bilder aus der deutschen Vergan genheit, 1927
Glaize, *M.*: Les monuments du groupe d'Angkor, 1948
Guichot, *Sierra*: El cicerone de Sevilla, 1925
Haller, *Johannes*: Die Epochen der deutschen Geschi chte, 1926
Heam, *G.*: The seven Cities of Delhi, 1928
Kayser, *E.*: Deutsches Städtebuch, 1939
Kretschmayr, *H.*: Geschichte von Venedig, 1934
Le Strange, *G.*: Bagdad during the Abbasid Calip hate, 1924
Lütge, *G.*: Deutsche Sozial- und Wirtschafts geschichte, 1952
Mayer, *R.*: Byzantion-Konstantinopel-Istanbul.
1943
Ostrogorsky, *G.*: Geschichte des byzantinischen S: aates, 1952
Pager, *K.*: Die Hanse, 1952
Panellay A.: Storia di Firenze, 1949
Perckhammery H. von: Peking, 1928
Pirenne, *Henri*: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Eu ropas im Mittelalter, 1946
Planitz» *H.*: Die deutsche Stadt im Mittelalter.
1954
Pölnit Zy G. von: Venedig, 1951
Polo, *Marco*: Reisen im 13. Jahrhundert; apărut în limba germană, 1907
Partner, *Rudolf*: Mit dem Fahrstuhl in die Römer zeit,

1959
Prawdiny Michael: Tschingis-Chan und seine Erbe, 1938
Ranke, Leopold von: Die römischen Päpste, 1953
Sarre-Herzfeld: Die Ausgrabungen von Samarra. 1948
Schäfer, Dietrich: Die deutsche Hanse, 1943
Schmitthenner, H.: Chinesische Landschaften und Städte.
1925
Schneider, A.M.: Byzanz, 1936
Schneider, Bruno: Friedewirkung und Grundbesitz în Markt und Stadt, 1913
Smoliky).: Die Timuridischen Baudenkmäler în Samarkand, 1929
Sohn, Rudolph: Die Entsehungen des deutschen Städtewesens, 1890
Werveke, H. van: Brugge en Antwerpen, 1941
REFERITOARE LA PARTEA A V-A
Arendt-E aden-Gändert: Geschichte der Stadt Berlin, 1937
Baudin, Louis: Les Incas du Pérou; apărut în limba germană sub titlul: Der sozialistische Staat der Inka, 1956
Bely), *André*): Petersburg, apărut în limba ger mană, 1959
Chomhart de Lduwe, P.H.: Paris et Tagglomeration parisienne.
1952
Davison, W. Ph.: Die Blockade von Berlin, 1959
Dickinson, R.E.: The West European City, 1951
Engel, Hans-Ulrich: Berlin und die Mark Brandenburg.
1959
Grün, Anastasius: Spaziergänge eines Wiener Poeten.

1850 –…

H assin ger, *H.*: Boden und Lage Wiens, 1946

Haufey H.: Die Bevölkerung Europas – Stadt und Land im 19. und 20. Jahrhundert, 1936

Heine, *Heinrich*: Französische Zustände, 1832

Heine, Heinrich: Lutezia, 1843!

Herzfeld, *Hans*: Berlin als deutsche Hauptstadt im Wandel der Geschichte, 1959

Kiaulehn, *Walther*: Berlin, Schicksal einer Weltstadt. 1958

Kirkpatrick, *F.A.*: The Spanish Conquistadores; apărut în limba germană sub titlul: Die spanischen Konquistadoren, fără indicarea anului

Karll-Rosenmayr-Schimka-Strotzka: …*wohnen în Wien*, *1956*

Mecking, *L.*: Die Entwicklung der Gressstädte în den Haupländern der Industrie, 1949

Peter ich, *Eckart*: Pariser Spaziergänge, 1954

Pierce, *D.L.*: History of Chicago, 1937

Raval, *M.*: Histoire de Paris, 1953;

Reed, *John*: Ten Days that Shook the World; apărut în limba română sub titlul: Zece zile care au zguduit lumea, „1957

Rodgers, *C.*: New York, the World's Capital:

City, 1948, 1

Schramm, *P.E.*: Hamburg, Deutschland und die

Welt, 1952

Shippen, *K.B.*: I Know a City – The Story of

New York's Growth, 1954 *Shultz-Simmons*: Offices in the Sky, 1959

Sidorov, *A.A.*: Moskau; apărut în limba germană. 1932

Stein, *Freiherr vom*: Ausgewählte politische Briefe und

Denkschriften, 1955. S
Tietze, H.: 1 Wien – Kunst, Kultur, Geschichte. 1931
Valle-Arizpe, A. de: Historia de la Ciudad México, 1939
Walter, Friedrich: Wien, die Geschichte einer deutJ sehen Grossstadt an der Grenze 1944)
Wheatley, H.B.: The Story of London, 1930
Wheeler, H.F.: Wonderful Story of London, 1949
Wilhelmi. H.: Südamerika im Spiegel seiner Städte. 1956
Zabel, E.: St. Petersburg, 1905
Zweig, Stefan: Die Welt von gestern, 1948
REFERITOARE LA PARTEA A VI-A
IK nard, M.: Contribution à l'étude des agglomerations, 1952
Ber gel, Egon Ernest: Urban Sociology, 1955
Cooky Robert C.: Human Fertility: The Modern Di lemma; apărut în limba germană sub titlul: Wer wird morgen leben? 1951
Démoli, Reinhard: Ketten für Prometheus, 1954
Dickinson, R.E.: City Region and Regionalism, 1952
Erikson, E.G.: Urban Behavior, 1954
Gehlen-Schelsky: Soziologie, 1955
Greiling, Walter: Wie werden wir leben? 1954
Günther, H.F.K.: Die Verstädterung, 1934
Haas, Ernst: Des Menschen Thron wankt, 1955
Hawley, Amos: The Changing Shape of Metropoli tan Areas, 1956
Helipach, Willy: Mensch und Volk der Grossstadt. 1952
Higbee, Edward: The Squeeze, Cities without Space. 1960

Lee, *R.H.*: The City. Urbanism and Urbanization in Major World Regions, 19 f>5 *Otremba*, *E.*: Allgemeine Geographie des Welthan dels und des Weltverkehrs, 1957

Passarge, *S.*: Stadtlandschaften der Erde, 1930

Peter Sy Hermann: Biologie einer Grossstadt, 1954

Pfeil, *Elizabeth*: Soziologie der Grossstadt, 1955

Qaunte, *P.*: Die Flucht aus der Landwirtschaft. 1933

Simmel, *Georg*: Philosophie des Geldes, 1900

Simmel, *Georg*: Die Grossstädte und das Geistesle ben, 1957

Veyret-Vernery Germaine: Population, 1960

Vogler-Kiihn: Medizin und Städtebau, 1957

Wirth, *L.*: Community Life and Social Policy. 1956

Witthauery K.: Die Bevölkerung der Erde. Vertei lung und Dynamik, 1958

REFERITOARE LA PARTEA A VII-A

Arnauy Trank: Brasília, 1960

Fischer, *Robert M.*: The Metropolis în Modern Life. 1955

Gibberd, *F.*: Town Design, 1953

Gurlitty Cornelius: Handbuch des Städtebaus, 1926

Le Corbusier: Urbanisme; apărut în limba ger mana sub titlul: Städtebau, 1929 *Mumford*, *Lewis*: The Story of Utopias, 1941

Mumfordy Lewis: City Development, 1945

Otto, *Karl*: Die Stadt von morgen, 1959

Reichow, *H.B.*: Organische Stadtbaukunst, 1948

Reichow, *H.B.*: Die autogerechte Stadt, 1959

Riemer, *Svend*: The Modern City, 1952

Rosenau, *Helen*: The Ideal C ity in its Architectural Evolution, 1959

Samonà, Giuseppe: L'urbanistica e l'avvenire della città.
1959
Schulz, Eberhard: Zwischen Glashaus und Wohnfabrik, 1959
Sitte, Camillo: Der Städtebau nach seinen künstle rischen Grundsätzen, 1922
Tunnard, Christopher: The City of Man, 1953
Woodbury, Coleman: The Futüre of Cities and Urban Redevelopment, 1953
Zucker, Paul: Town and Square, 1959
INDICE DE NUME ŞI DE MATERII
A
Alexandru I (ţar) – 367, 269. Alexandru al VI-lea (papă) – 294, 308.
Alimente – vezi Agricultură. *Allahabad* – 435.
Allenstein – 379.
Alpinirm – 492.
Amarna, Tell el – vezi Ehet-Aton. Amenhotep al IV-lea – 74, 168, 861.
Amiens – 435.
Amsterdam – 281, 288, 308, 449, 457, 536.
Anau – 78, 81, 82.
Anaxagora – 154.
Angarsk – 23.
Angkor – 246, 350, 451.
Anian – 81.
Animale domestice – 26 – 27, 37 – 38, 63, 70 – 73, 186, 345, 405. *Ankara* – 362.
Annonay – 321.
Antigua – 310, 313.
Antiohia – 193, 202, 216, 285, 310, 361, 520.
Antofagasta – 425.

Anvers – 137, 243, 282, 308, 340, 457, 515.
Ar équipa – 426.
Argos – 143.
Aachen – 262.
Acapulco – 434.
Addis Abeba – 426.
Aden – 184.
Adenauer – 169, 398.
Adrian – 57, 162.
Agadir – 310.
Agora – vezi Forum.
Agricultură – 36 – 43, 49, 51, 65.
84, 150, 186, 189 – 190, 400, 406.
463, 465 (vezi şi Sat).
Agrigent – 167, 195, 202.
Akkad – 61, 88.
Akragas – vezi Agrigent.
Aksum – 435.
Al arie – 162, 224, 309.
Alba Longa – 192.
Alberobello – 430.
Alcibiade – 149.
Alexandria – 68, 93, 151, 160.
174 – 160, 185, 191, 193, 201, 205.
216, 218, 222, 232, 236, 243, 281.
285, 233, 326, 328, 382, 386, 458.
478, 491, 518, 522.
Alexandru cel Mare – 57, 77, 92.
114 – 117, 140, 160, 170, 174 – 175, 183, 326, 470, 511, 520.
Arhanghelsk – 360.
Arhimede – 174.177.
Aria metropolitană – vezi Regiunea urbană.

Aristofan – 148, 152, 159, 498.
Aristotel – 153, 160.
Asanarea cartierelor vechi – 505 – 506, 540.
Asarhaddon – 68, 95, 125, 127.
Asunción – 437.
Assur – 81, 121, 127, 129.
Assurbanipal – 74, 95, 124 – 128, 129.
Assurnazirpal al II-lea – 124.
Atahualpa – 406.
Atena – 25, 47, 132, 143 – 167, 175, 185, 187 – 188, 233, 238, 295, 304, 333, 457, 512, 540, 554, 558.
Attila – 224, 235, 302.
Augsburg – 262, 267, 280 – 285, 303, 382, 431.
August – 57, 162, 176, 200, 202, 211, 216, 221, 232, 511.
Aurelian – 206, 222.
Aureliu Victor – 179.
Automobil – 29, 209 – 210.287 – 288, 468 – 469.482, 490, 505 – 506, 521, 554 (vezi şi Autostrăzi orăşeneşti, Mijloace di transport orăşeneşti, Străzi rezervate pietonilor, Locuri de parcare, Care pentru parcarea automobilelor).
Autostrăzi orăşeneşti – vezi Străzi, Străzi rezervate pietonilor.
Autun – 222.
A vacuum – 127.
Avignon – 318, 430.
Avraam – 187.
B
Baalbek – 216.
Babilon – 20, 25, 47, 77, 87 – 119, 123 – 124, 127, 129, 134, 141.
146, 165, 177, 183 şi 185, 188, 206, 218, 304, 318, 328, 390.

4C0, 419, 451, 486, 509, 511.
522, 543, 559.
Baden (Elveţia) – 457.
Baden-Baden – 431.
Bidenweiler – 431.
Baodad – 25, 40, 65, 118, 241 – 243, 259, 304, 428, 451, 544.
Baltimore – 449, 458.
Balzac – 324, 484.
Bangkok – 509.
Bani – 112, 126 – 127, 197, 212, 236, 262, 277, 284, 296, 476 – 479, 485 – 489.
Baremtsburg – 427.
Basel – 505, 537.
Bath – 431.
Baudelaire, Charles – 330, 336, 484.
Bayreuth – 289.
Beethoven – 300, 377.
Behaim, Martin – 284.
Beirut – 333.
Bel fried – 281, 543.
Belii, Andrei – 359, 365.
Benares – 435.
Benn, Gottfried – 484.
Bergama – vezi Pergamon.
Bergamo – 303.
Bergen – 276, 296.
Berlin – 66, 118, 226, 280, 318, 328, 333, 364, 374 – 377, 379 – 398, 452, 459, 481, 509, 512, 537 – 539, 542, 545.
Berna – 273, 288, 537.
Bernard de Clairvaux – 556.
Bernoulli, Hans – 540.

Betzenstein – 49.
Biberach – 306.
Biblos – 182.
„Bidonvilles” – vezi şi Oraşe de barăci.
Bingham, Hiram – 407.
Birmingham – 349, 500.
Birs Nimrud – vezi Borsippa.
Biserici – vezi Catedrale.
Bismarck – 329, 375, 556.
Bi marck, Johanna von – 329, 33$;
Bizanţ – * 25, 57, 162, 242, 254, 279, 301, 328, 362, 386, 508 – 510, 545.
Blocuri înalte – 28, 177, 202—6; 234, 371, 415 – 420, 427 – 431; 500 – 503, 520 – 522, 542 – 543.
547 – 548.
Blücher, mareşalul – 128.
Boccaccio, Giovanni – 293, 296 – 301.335.
Bogazköy – vezi Hattuaşah.
Bogotá – 426.
Bologna – 293, 306.
Bombardamente aeriene – 128.
313, 356, 380, 391 – 397, 443444, 467, 559 – 560 (vezi şi Ra. chete atomice).
Bombay – 201, 444, 449.
Bonn – 169, 262, 362, 377, 455.
@Bopfingen – 275.
Borgia, Cezar – 294, 308.
Borgia, Lucreţia – 294.
Borsippa – 99, 124, 457.
Boss, Gustav – 388.
Boston – 412, 415, 449, 458, 558.
Botta, Paul-Emile – 131.
Brahms, Johannes – 378.

Brasília – 326, 361, 441, 509, 517, 518 – 528, 535, 539.
Braunschweig – 267.
Brecht, Bertolt – 470, 486, 559.
Bremen – 273, 276, 279, 445, 536, 542.
Breslau – 280, 385, 389.
Brisbane – 441.
Bristol – 340.
Bruckner, Anton – 377.
Bruges – 246, 27*6, 278 – 28*2, 290, 303, 430, 457.
Bruxelles – 328, 333, 427, 505, 509, 531.
Budapesta – 334, 356, 371, 509.
Buenos Aires – 169, 326 – 329, 334, 409, 414, 449, 463, 477, 536.
Buhara – 240.
Burckhardt, Jacob – 296, 301. *Burgos* – 3Ô6.
Byron, lordul – 238.
C
Cádiz – 183, 306.
Cain – 43, 193, 363.
Cairo – 68, 132, 240, 367, 458, 471.
Cajamarca – 406.
Calchu – vezi Kalakh.
Calcutta – 28, 201, 310, 444, 449.
458, 466, 471, 506, 510, 540
Camarina – 168.
Campanella, Thomas – 498.
Camus, Albert – 299.
Canalizare – 79, 133 – 134, 115, 216, 285.
Canberra – 168, 361, 441, 442 447, 520, 523, 526.
Cannes – 456.
Canton – 458.
Capua – 189, 192, 195, 198, 486.

Caracalla – 57, 217, 223.
Caracas – 428, 536.
Carcassonne – 50, 430.
Carol cel Mare – 241, 263, 265. Carol al V-lea – 283, 307.
Carol al IX-lea (Franţa) – 320.
Carol al XII-lea (Suedia) – 359.
Cartagina – 108, 151, 167, 173, 182 – 191, 196, 202, 246, 302, 318, 392, 397, 489, 543.
Cartwright, Edmund – 343.
Casa-atrium – 27 – 28, 36 – 37, 70, 76, 82, 135, 143, 149, 242, 258, 351, 500 (vezi şi Forma caselor şi Case înşiruite).
Casablanca – 428.
Casanova – 225, 282, 300, 304, 309, 335, 340, 355, 377, 490. Casă cu curte interioară – vezi Casa-atrium.
Case de raport (case de închiriat) - 31, 83, 138, 186, 197, 201 – 204, 211, 234, 351, 371, 379, 383
Case înşiruite – vezi Casa-atrium. Forma caselor.
Case pentru parcarea automobilelor - 30, 534, 555.
Castrop-Rauxel – 510.
Catacombe – 138.
Catedrale – 48, 50, 178, 235. 244 – 245, 269 – 273, 280, 430, 436, 508, 511 – 516, 542 – 543 (vezi şi Temple, Piramide în trepte).
Cato, Marcus Porcius – 189.
Căi ferate – 64, 210, 337, 347 – 348, 354 – 357, 414, 42, 436, 468, 473 (vezi şi Mijloace de transport orăşenesc).
Călătorii – vezi Turism.
Ceas – 64, 284, 388, 483 şi 484, 5C1.
Cellini, Benvenuto – 300, 319.
Cendu – 431.
Centrul oraşelor – vezi Nucleul oraşelor.
Cerro de Pasco – 424.

Cetate – 30, 47 – 48, 53 şi 54, 81 – 84, 130, 140, 146 – 147, 185, 194, 245, 252, 263 – 266, 330, 407, 498 şi 499.
Cetăţean – 65, 151 – 153, 217 şi 218, 263 – 264.489.
Cezar – 57, 177 – 180, 198 – 201, 203, 206, 217, 390.
Cezareea – 202, 216.
Cezarion – 178.
Chamberlain, Austen – 386.
Chandigarh – 527, 528.
Chaplin, Charlie – 413.
Chicago – 354, 439 – 417, 428, 434, 449, 458, 487, 539, 541 – 542.
Chichen-Itzá – 401.
Chorsabad – vezi Dur Şarrukin.
Cicero – 199, 203.
Cimitire – vezi Morminte.
Ciuma – 157 şi 158, 163, 235, 296 – 300, 313, 463, 561.
Claudiu – 215.
Cleopatra – 178 – 180, 198 şi 199.
Cleveland – 449, 458.
Clima oraşelor – 83, 241, 424 – 425.
Clitene – 152.
Cnossos – 132 – 144, 183, 206.
252, 322.
Coimbra – 430.
Colombo – 508.
Columb – 35, 284, 306, 308.
Comunităţi teritoriale – 156.
Concepción – 310.
Congresul oraşelor germane – 203, 521.
Constantin I – 57, 162, 223, 233.
Constantin al XII-lea – 237.
Constantinopol – vezi Bizanţ.

Controlul naşterilor – vezi Suprapopulaţie.
Copan – 400.
Copenhaga – 18, 334, 449, 509, 539.
Coperele – 293, 379.
Córdoba (Argentina) – 409.
Córdoba (*Spania*) – 240, 305.
Corint – 144, 165, 169, 197, 341, 503, 558.
Corneille – 320.
Cortez, Fernando – 401 – 404. 459.
Costa, Lucio – 522, 528.
Coventry – 395.
Crawley – 547.
Creşterea populaţiei – vezi Suprapopulaţie.
Criminalitate – 25, 88 – 91, 221, 223 – 224, 299 şi 301, 324, 325, 413 – 414, 488 – 489, 492 – 493.
544 – 545.
Ctesias – 99, 123.
Cresiphon – 117, 169, 241, 361.
Cutremure – 55, 135 – 136, 235, 308 – 313.
Cuttack – vezi Kattak.
Cuzco – 399, 404 – 409.
Cyaxares al II-lea – 129.
Cyrus cel Mare – 113
D
Daidu – vezi Pekin.
Damasc – 122, 127, 240, 259, 436, 560.
Daniil – 87, 95.
Dante – 290, 296, 301.
Danton – 323.
Danzig – 280.
Darius I – 77, 114.
Darius al III-lea – 114.
Darlington – 346, 356.

Dawson City – 413.
Defoe, Daniel – 299.
Delfi – 155, 233, 435.
Delhi – 240, 243 – 246, 252, 425, 458, 519.
Democraţie – 24 – 25, 151 – 157.
Democrit – 163.
Densitatea populaţiei – vezi Îmbulzeală.
Descartes – 320.
Descongestionarea oraşelor – vezi şi Asanarea vechilor cartiere. Spaţii verzi în oraş. Îmbulzeala.
Detroit – 413, 449, 458, 532.
„Dezrădăcinare" – 488 – 494, 510 – 511.
Dickens, Charles – 339.
Dinocrates – 175.
Diocletian – 222 – 225.
Diodor – 101, 123, 140.
Dionysios – 170 – 173
Dionysios al II-lea – 173.
Döblin, Alfred – 390.
Dom – vezi Catedrale.
Dordrecht – 280, 457.
Dortmund – 389, 452, 536.
Dostoievski – 359, 484.
Dresda – 299, 385, 389, 392, 396, 509.
Droysen, Johann Gustav – 77. 114 – 117, 140, 175.
Dubrovnik – 430.
Duisburg – 452.
Dulles, Allen W. – 397.
Dunedin – 427.
Dürer, Albrecht – 284, 289, 499.
Dur-şarrukin – 121 – 123, 127, 131, 361.
Düsseldorf – 201, 328, 389, 414, 455, 517, 538.
E

Ecbatana – 47, 77, 82, 133, 170, 252.
Eckermann, Johann Peter – 482.
Efes – 165 – 168, 202, 216, 233, 290, 301.
Ehet-Aton – 74, 82, 107, 149, 168, 206, 244, 361, 526.
Eichendorf, Joseph – 288.
Einstein – 388, 431.
Eleusis – 435.
Elliot Lake – 413.
Enoh – 44.
Epidauros – 431.
Epidemii – vezi Ciumă.
Ereh – vezi Uruk.
Erfurt – 280.
Eridu – 27, 59, 61, 80 – 83, 290.
Er-Riad – 429.
Er-Riha – vezi Ierihon.
Escurial – 140, 244, 252.
Eschil – 148, 169.
Essen – 389, 396, 452, 500, 510, 536.
Esslingen – 457.
Euclid – 177.
Euripide – 148.
Exod de la sate la oraşe – 196 – 197, 216 – 217, 222 – 223, 225 – 226, 234, 264 – 265, 343, 467, 471 – 477, 492.
F
Faleron – vezi Atena.
Ferestre – 27, 30, 70, 133, 139, 184 – 187, 212, 285 (vezi şi Forma caselor).
Ferrara – 294.
Fichte, Johann Gottlieb – 384.
Fidias – 147.
Fiesole – 296.

Filip al II-lea – 140, 239, 305 şi 307.
Filoxenos – 172.
Flaubert – 188.
Florenţa – 25, 232, 246, 279, 293, 295 – 303, 379, 431, 515, 540.
Ford, Henry – 414.
Forma caselor – 27 – 28, 36, 37, 70, 76, 82, 135, 143, 149, 242, 258, 351, 500 (vezi Blocuri înalte) şi Casa-atrium).
Fortăreaţă – vezi Cetate.
Forum – 143 – 146, 148 şi 149.151, 156, 197, 217 – 218.247. 402 – 403, 450 şi 451, 515 – 516, 537 şi 538, 547, 555 (vezi şi Străzi rezervate pietonilor).
Frankfurt – 209, 263, 273, 389, 428, 430, 451, 457, 511, 529.
Frauenburg – 379.
Frederic al II-lea (împărat) – 293.
Frederic cel Mare – 320, 376, 383, 409.
Frederic Wilhelm (principe elector) – 297.
Frederic Wilhelm al III-lea – 375.
Freud, Sigmund – 380, 391.
Fugger, Jakob – 282.
Fulton, Robert – 344, 346.
Fünh – 347, 445, 457.
G
Gairun – 435.
Galilei – 293.
Gand (*Gent*) – 280, 457, 515.
Garmisch-Partenkirchen – 49.
Geddes, sir Patrick – 558.
Gela – 168.
Gelon – 167 – 169.
Gelsenkirchen – 452.

Genghis-han – 127, 242, 252, 256 – 259, 263, 396, 504, 561.
Genova – 293, 302, 508, 539.
Gide, André – 484.
Ghilgameş – 59, 114.
Gizeh – vezi Memfis
Glasgow – 342, 349.
Glück, Christoph W. von – 377.
Godesberg – 455.
Goebbels – 391, 493.
Goethe – 148, 194, 225, 269, 293, 300, 303, 311, 379, 384, 385, 482, 545.
Goncearov, Ivan – 484.
Gorki – 276.
Goslar – 263.
Göttingen – 341, 433.
Gracchus, Caius – 197.
Gracchus, Tiberius – 197.
Granada – 305.
Grégoire, Henri – 224
Guatemala – 313.
H
Haga – 458.
Hagen – 455.
Halicarnas – 174.
Ramadan – vezi Ecbataria.
Hamburg – 201, 273, 279 şi 280, 376, 385, 389, 428, 509, 539. *Hamm* – 455.
Hammurapi – 87 – 95, 132, 140.
152, 171, 231, 511.
Hamsun, Knut – 238, 371.484. 491, 493.
Hanau – 457.
Hancijou – 19, 240, 246 – 251.254.

261, 350, 354, 509.
Hanibal – 182, 186, 188 – 189.196, 202, 390, 486.
Hanno – 184.
Hanovra – 536, 548.
Hanra – 260, 275 – 280, 295 – 296.
Hargreaves, James – 343.
Harlow – 547.
Harris, mareşal de aviaţie – 395.
Harun al-Raşid – 241.
Hattuşah – 82, 94.
Hausemann, baron – 326.
Haydn – 377.
Hazor – 46.
Hebbel, Friedrich – 325.
Heidelberg – 460.
He sinkt – 539, 548.
Heine, Heinrich – 325.333 – 336, 345 – 354, 384.
Hemingway, Ernest – 329.
Henric I – 262 – 266.
Henric Leul – 267.
Heracleopolis – 67, 81.
Herculaneum – 310.
Herder, Johann Gottfried – 148, 191, 199, 213, 226.
Herodot – 40, 47, 55, 68, 70, 104 – 105, 107 – 111, 120, 123. Herostrat – 166, 301.
Heym, Georg – 485.
Hidron I – 169.
Hidron al II-lea – 173.
Hippodamos – 150, 165, 518, 528.
Hiroshima – 53, 299, 392, 396, 437, 443, 467.
Hitler – 118, 142.329, 357, 371, 390 – 398.
Hiva – 257.
Hölderlin – 289.

Homburg – 457.
Homer – 55 – 58, 73, 157, 165.
Hong Kong – 201, 441, 458, 466.
Honnef – 455.
Horaţiu – 199, 214, 491.
Humboldt, Alexander von – 409.
Humboldt, Wilhelm von – 384.
Hutten, Philipp von – 283.
Iakutsk – 424.
Ieremia – 87, 107, 112, 187, 218
Ierihon – 19, 51 – 54, 80 – 83. 193, 263.
Ierusalim – 96, 107, 111 – 115, 193, 218 – 222, 435.
Igienă – 482 – 483, 515 – 516. 539 – 541, 553.
Ilion – vezi Troia.
Iluminarea oraşelor – 30, 175, 285.
Industrializare – 151, 287 – 289, 338, 341 – 350, 357, 248 – 249. 472 – 473, 481 – 482, 549 – 554. 557 – 558, 560.
Iona – 123, 128.
Iosua – 53.
Isaia – 87, 96, 109.
Isfahan – 240, 259.
Izmir – vezi Nicomedia.
Istanbul – vezi Bizanţ.
Iulian (Apostatul) – 318.
Iustinian – 88, 162, 235, 238.
Iuvenal – 161, 202 – 206, 214 – 215, 391.
Î
Îmbulzeală (Plăcerea de a se îmbulzi) – 203 – 211, 464 – 472. 476 – 479, 540, 556 – 557.
Înapoi la natură – 308 – 309, 489 – 492.
Întemeieri de oraşe – 28 – 29, 43 – 46, 49, 53 – 57, 67, 175, 193 – 195, 216 – 217, 262 – 263.
J

Jazz – 485 – 486.
Jean Paul – 275.
Jefferson, Thomas – 399, 412.
Jellicoe, G.A. – 531.
Jena – 379.
Jessner, Leopold – 388.
Jiddah – 429.
Johannesburg – 23, 362, 426, 429.
Joyce, James – 484.
K
Kabul – 426, 436.
Kafka, Franz – 138.
Kahun – 518.
Kalakb – 121 – 124, 127.
Kanaudj – 240, 244.
Kandahar – 175.
Kano – 430.
Kant – 379, 490.
Karachi – 429.
Karakorum – 257.
Karlsbad – 431.
Karlsruhe – 361, 518.
Karnak – vezi Teba (Egipt). *Kassel* – 536, 548.
Kästner, Erich – 501.
Katmandu – 436.
Katsina – 430.
Kattak – 171, 202, 244.
Kempten – 262.
Kerenski, Aleksandr – 366, 367.
Kiel – 536.
Kiev – 358.
Kiruna – 438 – 441, 446 şi 447, 455.
Kiş – 59, 62, 81, 93, 99, 124, 241, 457.

Kleist, Heinrich von – 370.
Klenze, Leon von – 162.
Klondike – vezi Dawson City.
Koldewev, Robert – 117.
Köln – 60, 246, 263, 265 – 273, 280 – 282, 285, 389, 392, 417, 428, 437, 456, 467, 509 – 512, 518, 543, 548.
König, René 546.
Königsberg – 379, 490.
Königswinter – 455.
Krefeld – 455.
Kubilai – 239, 251 – 259, 326, 511.
Kubitschek, Juscelino – 326, 361, 522 – 526.
Kyōto – 429.
L
Labirint – 134 – 142, 158 – 159. 253, 325 – 326, 340 – 341, 436. 517 – 518, 521 – 522, 536.
Lagaş – 50, 59, 81.
Lagos – 429.
Lahore – 527.
Lang, Fritz – 503.
Langham, Carl Gotthard – 384.
Larmer, Joseph – 377.
Laon – 318.
La Paz – 424.
Las Vegas – 434.
Lausanne – 460.
Lavedan, Pierre – 333.
Layferd, Austen Henri – 131.
Le Corbusier – 527, 542.
Ledoux, Claude Nicolas – 500.
Leeds – 450.
Leiden – 281, 457.
Leipzig – 350, 369, 374, 389.

L'Enfant, Pierre Charles – 412.
Lenin – 358, 366, 502 – 503.
Leningrad – vezi Petersburg.
Leon – 426.
Leonardo da Vinci – 295, 300.
Lepsius, Karl Richard – 73.
Lermontov, Mihail – 484.
Leverkusen – 455, 538.
Lhasa – 424.
Lichtenberg, Georg Christoph – 341.
Lidice – 392.
Lille – 356, 458.
Lima – 407.
Lingan-fu – vezi Hancijou.
Lisabona – 169, 243, 246, 283, 307 – 313, 328, 354, 449, 491.
Liverpool – 346, 450, 468.
Locuinţe mizere – vezi Asanarea cartierelor vechi, Bidonvilles, Calcutta, Case de raport, Oraş industrial.
Locuri de parcare – 30, 504 – 505, 530 – 531, 533, 547 – 548, 555.
Londra – 25, 146, 169, 216, 238, 246, 276, 309, 338 – 357, 387, 428, 439 – 446, 449 – 452, 468. 486, 502, 539.
Longyarbien – 427.
Los Angeles – 18, 28 – 31, 139, 210, 409, 441, 449, 470, 531 – 535, 538.
Luanda – 526.
Lübeck – 232, 267, 273, 276 – 2V, 282.
Ludovic I (Bavaria) – 162.
Ludovic al XIII-lea – 141.
Ludovic al XIV-lea – 141, 239, 320 – 321, 323, 326, 355, 511.
Ludovic al XVI-lea – 323.

Ludwigshafen – 457.
Lutetia – vezi Paris.
Luther – 379.
Luxor – vezi Teba (Egipt).
Lyon – 193, 216, 222, 318, 321, 329, 467.
M
Machiavelli, Niccolò – 128, 295, 301.
Machu Picchu – 407.
Madrid – 25, 140, 169, 191, 305 – 308, 324, 362, 367, 408, 428, 481.
Magdeburg – 263, 276, 374.
Magellan, Fernando – 284, 306. Magia oraşelor – 367 – 368, 370 – 371, 395, 396 – 397.
Mainz – 262, 457, 537.
Malaparte, Curzio – 484.
Manchester – 18, 344, 347 – 349, 450, 473, 494, 541.
Manizales – 426.
Mann, Themas – 303, 484. *Mannheim* – 457, 518.
Manzoni, Alessandro – 299.
Marakanda – vezi Samarkand.
Marc Antoniu – 178, 199.
Marco Polo – vezi Polo.
Mari – 140, 142.
Maria Theresia – 377.
Marib – 434.
Marius – 198.
Marrakech – 429.
Marsilia – 139, 167, 329, 467, 542.
Marx, Karl – 264, 498.
Massalia – vezi Marsilia.
Maşini cu aburi – 36 – 37, 343.
345 – 346.
Mathura – 435.

Mayapán – 401.
Meca – 435.
Medici (familie florentina) – 30C, 320.
Medina – 240, 435.
Megalopolis – 558.
Megara – 168.
Mehlem – 455.
Mehlsack – 379.
Melbourne – 414, 428, 441.
Memfis – 67 – 75, 80 – 83, 95, 127, 175, 180, 312, 401.
Merseburg – 263.
Messalina – 214.
Messina – 310.
Metropolă (oraş de importanţă mondială) 112, 157, 281, 284, 334, 385, 430 – 431, 546 (vezi şi Oraşul cu milioane de locuitori). Metropolă (oraşul-mumă) – 167.
169, 184, 503, 557.
Mexic – 426.
México – 404, 428, 449, 515.
Miami Beach – 434.
Michelangelo – 162, 295, 3C0.
Mijloace de transport – vezi Mijloace de transport orăşenesc.
Mijloace de transport orăşenesc:
— Căruţă – 27, 64, 80, 206, 266, 405.
— Litieră – 206, 223.
— Metro – 355, 375.
— Omnibus cu cai – 206, 223.
416.
— Tramcar – 347, 355.
— Tramvai – 355, 366, 468.
— Trăsură de piaţă – 355, 356.

— Tren local (în suburbii) – 64.
210, 354 – 355, 389, 468
(vezi şi Animale domestice, Automobil, Căi ferate).
Milano – 290 – 293, 299, 300, 428, 517, 537.
Milet – 150, 153, 165 – 168, 175, 290, 488, 518, 522, 528.
Miller, Henry – 329.
Mohenjo Daro – 78 – 83, 107, 149, 380, 400, 518, 543.
Moise – 46, 87, 435.
Molière – 320.
Moltke, Helmuth von – 225, 356, 385.
Mommsen, Theodor – 220, 204, 486.
Monaco – 155, 244, 456.
Mönchengladbach – 455.
Montesquieu – 194, 199, 217.
Montevideo – 334.
Montgolfier (fraţii) – 321, 344.
Montreal – 362.
Morand, Paul – 335.
More, sir Thomas – 497.
Morminte – 26, 3C – 31, 67 – 68, 176, 184 – 185, 206, 213, 505 – 506 (vezi şi Piramide).
Mortalitatea infantilă – vezi Suprapopulaţie.
Moscova – 25, 252, 260, 277, 324, 328, 358, 366 – 375, 414, 444, 502, 548.
Moşul – 130.
Motorizare – vezi Automobil. Mozart – 282, 377.
Mumford, Lewis – 533, 558.
München – 98, 209, 267, 389, 428, 443, 455, 467, 509, 512, 545, 548.
Münster – 536.
Murmansk – 426.

Musil, Robert – 500.
Mutassim – 244, 361.
Mycene – 143, 263.
Nabopolassar – 95, 102, 130.
Nabucodonosor – 47, 61, 95 – 103, 104 – 107, 112, 115 – 118, 130, 141, 167, 218, 337, 488, 511.
Nagasaki – 19, 392, 396, 414, 443, 467.
Nanking – 251.
Nantes – 542.
Napoleon I – 68, 128, 180, 324, 365 – 371, 384, 511.
Napoleon al III-lea – 324, 511.
Natură – vezi Înapoi la natură.
Naum – 74, 126 – 130.
Neapole – 167, 183, 195, 254, 319, 354, 508 – 511, 516, 537.
Nechen – vezi Heracleopolis.
Nefertiti – 75.
Nero – 110, 166, 202, 211, 215, 219.
Newcastle – 458.
New Delhi – vezi Delhi.
New Orleans – 320.
New York – 24, 31, 36, 95, 169, 177, 201, 350, 354, 383, 412, 414 – 420, 443 – 446, 451, 466.
477, 486, 509, 521, 558.
Nicomedia – 216.
Niemeyer, Oscar – 521 – 526, 528, 548.
Nietzsche – 154, 156, 295, 379.
Nimrud – vezi Kalaki.
Nimwegen – 262.
Ninive – 19, 47, 53, 60, 68, 95, 123 – 131, 185, 188, 200, 260, 362, 451, 486, 511, 560.
Nippur – 59, 61 – 65, 81, 88, 93, 435.
Nisa – 456.

No-Amun – vezi Teba (Egipt).
Nomazi – 35 – 37, 42, 45 – 46, 51 – 54, 82, 157 – 158, 242 – 243, 251 – 255, 256 – 259, 262 – 263. 488 – 492.
Nophi – vezi Memfis.
Norwich – 340.
Novgorod – 276, 279, 296.
Nucleul oraşelor – 26, 28, 49, 63, 83, 138, 209 – 210, 450 – 455. 515 – 516, 536 – 544, 555, 556 (vezi şi Forum).
Nuffar – vezi Nippur.
Numantia – 192.
Nürnberg – 263, 267, 273, 280, 284 – 289, 386, 389, 445, 457, 498, 548.
Oak Ridge – 436, 500. Oberammergau – 434.
Odoacru – 224, 290.
Offenbach – 457.
Olimpia – 155.
Olten – 457.
Oradour – 392.
Oraş industrial – 231, 341, 344, 347 – 358, 382 – 383, 435 – 436, 450 – 456, 464 – 465, 481 – 482, 538 – 542, 560.
Oraş-mumă – vezi Metropolă.
Oraşe
— Aşezate la cele mai mari altitudini – 405 – 406, 408 – 409, 424, 425, 434.
— Cu cele mai înalte temperaturi şi cu cele mai joase temperaturi – 83, 241 – 242, 258, 425.
— Cele mai mari – 21, 28, 59. 99 – 100, 117, 144 – 145. 200 – 201, 234, 237 – 238. 243, 254, 261, 303, 338, 341, 438 – 459.
— Cele mai nordice şi cele mai sudice – 427, 428.
— Cele mai vechi – 26, 51, 54. 59, 67, 76, 78, 80 – 84, 132, 143.
— Sfinte – 62, 70 – 75, 218 – 219, 240 – 241, 435 – 436. Oraşe construite pe bază de plan – 508 – 523, 526 –

528, 531 – 558. Oraşe cu milioane de locuitori – 23 – 24, 31, 64, 99, 200 – 201, 238, 246, 344, 348 – 349, 385, 426, 443 – 449, 460, 464, 467, 480.
Oraşe imperiale – 273 – 275, 281 – 282, 375.
Oraşe de barăci – 31, 70, 471, 505, (vezi şi „Bidonvilles”).
Oraşe mari – 24 – 25, 49, 64, 99, 150, 201 – 202, 317, 383, 426, 463 – 470, 476 – 494, 546, 551 – 553.
Oraşe-palat – 139 – 142, 251 – 252, 255 – 256.
Oraşe-sat – 49, 144 – 145, 195 – 196, 549 – 550.
Oraşe-satelit – 546 – 550.
Oraşe utopice – 497 – 505 (vezi şi Oraşele viitorului).
Oraşele viitorului – 31, 493, 497 – 561 (vezi şi Oraşe construite pe baza de plan).
„Oraşul Runr” – 31, 349, 455.
Orléans – 318, 345.
Ortega y Gasset, José – 24, 48, 530.
Orvieto – vezi Volsinii.
Orwell, George – 502.
Ōsaka – 354, 449.
Ostia – 216.
Otto de Bavaria – 162.
Otto, Karl – 557.
Oxford – 431.
P
Packard, Vance – 379.
Padova – 293, 303.
Palenque – 401.
Palermo – 240, 290.
Palibothra – vezi Pataliputra.
Palmira – 193, 216.
Paotow – 23.
Papin, Denis – 36, 344, 345.

Parcuri – 100 – 102, 124, 149, 176, 200 – 201, 247 – 252, 326 – 329. 537 – 538 (vezi şi Spaţii verzi în oraş).
Paris – 25, 28, 31, 50, 93, 156, 201, 279, 317 – 337, 341, 347, 350 – 356, 378, 379, 383 – 393, 417, 467 – 470, 487, 509, 537, 542, 554.
Parkinson, C. Northcote – 465.
Pasaje cu prăvălii – vezi Străzi rezervate pietonilor.
Pascal – 320.
Pataliputra – 19, 170, 185, 201, 244.
Patio – vezi Casa-atrium.
Patna – vezi Pataliputra.
Pavel – 144, 166, 213 – 221.
Pekin – 25, 247, 251 – 259, 313, 326, 354, 449, 451, 511.
Pella – 160.
Penn, William – 542.
Pergamon – 216, 509.
Pericle – 147, 150, 153, 157, 165, 511.
Pernambuco – 463.
Persepolis – 140 – 141, 171, 174.
Petersburg – 75, 276, 318, 326, 358 – 367, 379, 485, 509, 516, 519, 526.
Petra – 216.
Petrarca, Francesco – 268, 302, 318.
Petronius Arbiter – 166, 215.
Petropavlovsk – 437.
Petru – 219 – 221.
Petru cel Mare – 75, 326, 358 – 365, 467, 511, 526.
Pfullendorf – 275.
Philadelphia – 354, 412 – 413, 415, 449, 458, 542.
Piacenza – 294.
Piaţă publică – vezi Forum.
Picard, Max – 322.

Pinheiro, Israel – 525.
Piramide – 47, 60, 68 – 70, 244, 272, 312, 407, 518 (vezi şi Piramide în trepte).
Piramide în trepte – 26, 28, 60 – 62, 102 – 133, 122 (vezi şi Turnul Babel, Temple).
Pireu – 150 – 154, 159 – 163.
165 – 166, 175, 185, 192, 457, 518.
Pisa – 293, 299.
Pisistrate – 145, 511.
Pittsburgh – 413, 449, 458, 541.
Pizarro, Francisco – 406, 407.
Platen, August von – 224.
Platon – 153, 160, 162, 172 – 173, 497.
Plutarh – 178, 204.
Poe, Edgar Allan – 138, 477.
Polis – vezi State-oraşe.
Polo Marco – 243, 246 – 248.
254 – 256, 258.
Pomerium – 209.
Pompei – 179, 198.
Pompei – 212, 241, 310, 544.
Populaţia lumii – vezi Suprapopulaţie.
Port Said – 458.
Poşta (în Babilon) – 65.
Potosi – 399, 408, 409.
Potsdam – 384.
Pound, Ezra – 329.
Praga – 252, 280, 371, 509.
Pretoria – 362.
Prévost, abatele – 323.
Priene – 518.
Princeton – 431.
Prostituţie – 96 – 97, 118 – 119. 170 – 171, 214, 254,

286, 335 – 337, 486 – 487 (vezi şi Prostituţie în temple).
Prostituţie în temple – 92, 97, 107 – 109, 166 – 167.
Protagoras – 154, 163.
Proust, Marcel – 484.
Providence – 458.
Ptolemeu I – 176.
Ptolemeu al II-lea – 176, 177.
Ptolemeu al XIII-lea – 178.
Ptolemeu al XIV-lea – 178.
Ptolemeu, Claudius – 245.
Puebla de Zaragoza – 426.
Puerto Williams – 427.
Punct a Arenas – 425.
Pusan – 431.
Puşkin, Aleksandr – 179.
Q
Quedlinburg – 263.
Quinsey – vezi Hancijou.
Quito – 310, 426.
R
Rachete atomice – 19 – 20, 128. 396 – 397, 505, 560 (vezi şi Bombardamente aeriene).
Racine – 320.
Rafael – 295, 300.
Ranke, Leopold von – 295. *Ravenna* – 290, 303.
Război aerian – vezi Bombardamente aeriene.
Recensământul populaţiei – 442 – 443.
Recife – 463.
Reed, John – 366.
Regensburg – 162, 262, 267, 279. Regiunea industrială din Renania-Westfalia – vezi „Oraşul Ruhr”. Regiune urbană – 330 – 334, 386 – 388, 443 – 451, 455, 468, 547. Reichow, H.B. – 534.

Reims – 435, 512.
Reinhardt, Max – 388.
Remagen – 455.
Renan, Ernest – 220.
Reno – 434.
Reval – 276.
Richter, Ludwig – 288.
Riesmann, David – 552.
Rio de Janeiro – 169, 441, 508, 524.
Robespierre – 324.
Roda Roda – 389, 491.
Rodos – 151, 233, 518.
Roma – 19, 24, 25, 31, 56, 95, 117, 138, 151, 161, 172 – 183, 187 – 226, 232 – 238, 252, 254, 260 – 262, 293, 317, 325 – 328, 350
355, 380, 386, 400, 451, 469 – 470, 471, 486, 489, 506, 511, 531, 537, 557 – 561.
Romulus – 24, 56, 193, 221, 363.
Rostopcin, contele – 369.
Rostovtzeff, Michail – 105, 179, 211.
Rothenburg ob der Tauber – 288, 430.
Rotterdam – 280, 458, 536, 553.
Roubaix – 458.
Rouen – 347, 435.
Rousseau – 309, 321, 323, 492.
Rüsselsheim – 457.
S
Sach, Hans – 284.
Sacrificii umane – 181, 185 – 189, 401 – 402, 403 – 404.
St. Louis – 413.
St. Maurice – 426, 431.
Saint-Pierre – 310.

Salamanca – 306.
Salisbury – 435.
Salzburg – 434, 509, 536.
Samarkand – 174, 191, 240, 259.
Samarra – 243, 361, 526, 560.
Sana' – 434.
San Francisco – 310, 409, 413, 508, 530.
San Gimignano – 430.
Sanlücar – 306.
San Luis Potosi – 426.
San Remo – 456.
Santiago (Chile) – 334.
São *Paulo* – 327, 428, 444.
Sargon I – 61.
Sargon al II-lea – 122, 131, 168, 361.
Sat – 31, 37 – 38, 42 – 46, 47 – 50, 54, 64, 157 – 159, 264 – 266, 459, 471 – 477, 481 – 483, 488 – 493, 548 – 552, v 556 – 557 (vezi şi Agricultură, Exod de la sate la oraş).
Scheffel, Joseph Viktor von – 120.
Schelsky, He1 mut – 545, 546.
Schiller – 172, 349, 379.
Schliemann, Heinrich – 57.
Schözer, Kurd von – 364.
Schopenhauer – 311, 529.
Schubert, Franz – 377.
Scipio Africanus minor – 190.
Sclavi – 65, 74, 88 – 92, 109 – 110, 149 – 155, 164 – 166, 172 – 174.
185 – 189, 196 – 198, 246, 380 – 381.
Scriere – 62 – 65, 80 – 81, 182 – 183, 262.
Seidel, Ina – 138.
Sejun – 434.
Seleucia – 117, 169, 174, 201, 241, 361, 451, 526,

559.
Seleucos 1 – 117, 170, 361.
Seneca – 215.
Sennacherib – 94, 122 – 128, 130, 326, 511.
Sevilla – 240, 305 – 306, 408, 435.
Shakespeare – 179, 339.
Shanghai – 247, 251, 354, 441, 444, 449, 458, 466.
Sheffield – 450, 468.
Siharis – 167, 486.
Sidon – 127, 182.
Sieburg, Friedrich – 493, 545.
Sienkiewicz, Henrik – 220.
Simmel, Georg – 484, 488.
Singapore – 155, 184, 344.
Sinucidere – 374, 484.
Siracuza – 93, 165, 166 – 175, 176, 182, 184 – 189, 200 – 201, 296, 318, 494, 503.
Sistematizarea teritoriului – vezi şi Sistematizarea oraşelor.
Sistematizarea oraşelor – 150, 166, 175, 253 – 255, 498 – 500, 517 – 528, 551.
Slums – vezi Asanarea vechiului oraş, Oraş industrial, Calcutta, Bidonvilles.
Smirna – 259.
Smog, – vezi Zgomot şi Gaze de ardere şi de eşapament.
Socrate – 148, 154, 160, 163.
Sodoma şi *Gomora* – 53, 96, 486, 559.
Sofocle – 148, 163.
Solingen – 455.
Solon – 152.
Sombart, Werner – 465.
Sparta – 145, 156 – 160, 170, 187, 188, 196.

Spartacus – 198.
Spaţii verzi în oraş – 326 – 329, 389, 501 – 502, 538 – 543, 547 – 550, 553 – 558 (vezi şi Descongestionarea oraşelor, Parcuri).
Speculaţii cu terenuri – 201 – 205, 212, 552 – 553, 555.
Speer, Albert – 142, 392, 396.
Spengler, Oswald – 24, 35, 61, 112, 134, 156, 161, 321, 372, 428, 488, 491, 559.
Speyer – 263.
Spitzweg, Carl – 288.
Sport – 149, 155, 492 – 493.
Stalin – 326, 519.
Stalingrad – 358, 371.
State-oraşe – 60 – 62, 144 – 145, 155 – 156, 183 – 184, 193, 216 – 218, 221 – 222, 224 – 226, 293, 301 – 304, 307 – 308, 333 – 334.
339 – 341, 399, 437.
Stein, Freiherr vom 375.
Stendhal – 336.
Stephenson, George – 344, 347.
Stockhohn – 318, 333, 428, 438, 449, 509, 536, 547.
Stockton – 346, 356.
Storm, Theodor – 511.
Stoss, Veit – 284, 288.
Strabo – 77, 184.
Stralsund – 318.
Strasbourg – 262, 280, 417, 512.
Strauss, Johann – 377.
Strauss, Richard – 136.
Strămutare forţată din oraş – 466 – 468, 471 – 472.
Strămutare forţată în oraş – 116 – 118, 168 – 170, 254, 296.
Străzi – 26, 28 – 30, 59, 74, 78 – 80, 105 – 106, 137 –

140, 159 – 160, 181, 184 – 185, 216 – 217, 232 – 234, 248, 267, 284 – 285, 325 – 329, 350 – 351, 436, 517 – 522, 528 (vezi şi Străzi somptuoase, Autostrăzi, Străzi rezervate pietonilor, Labirint).

Străzi pe estacade – vezi Autostrăzi orăşeneşti.

Străzi rezervate pietonilor – 526 – 531, 534 – 539, 547, 554 – 555 (vezi şi Forum).

Străzi somptuoase – 105 – 107, 124, 139, 232, 248, 325 – 329, 383 – 386, 512, 520 – 522, 537, 554.

Stuttgart – 389, 398, 457.

Suburbii – vezi Regiune urbană, Oraşe-satelit.

Sunderland – 458.

Suprapopulaţie – 23 – 25, 35, 460 – 465, 506 – 507, 551 – 552, 557 – 558.

Surabaia – 431.

Susa – 76 – 79, 81, 88, 94, 141, 151, 170, 436.

Swift, Jonathan – 439.

Sydney – 441, 510.

Sylla – 56, 198, 212.

Syrakuse (S.U.A.) – 174.

Ş

Şibam – 434.

T

Tabriz – 240.

Taidu – vezi Pekin.

Tamerlan – vezi Timur.

Tarascon – 430.

Tarent – 195.

Tarquinia – 195.

Tarragona – 430.

Tartessos – 183.

Teatre – 135, 154, 159 – 160, 169, 181 – 182, 211, 216, 261, 339, 388, 431, 537.

Teba (*Egipt*) – 73 – 75, 82, 95, 127, 185, 401, 509,

511.
Teba (Grecia) – 73, 174.
Teheran – 246.
Tell el-Amarna – vezi Ehet-Aton.
Tell Hariri – vezi Mari.
Tello – vezi Lagaş.
Tell Wakkas – vezi Hazor.
Temistocle – 146, 150, 154.
Temple – 49 – 50, 59 – 66, 67.
73 – 75, 81 – 84, 94, 105 – 109, 143 – 148, 165, 185, 194 – 195, 246 – 247, 248 – 252, 399 – 402.
407, 434 – 436, 515 – 516, 538 – 539, 551 – 552 (vezi şi Catedrale, Piramide în trepte).
Tenochtitlan – 399, 401 – 405
(vezi şi México).
Teocrit – 490.
Teodora – 235.
Teodoric – 290.
Teodosiu – 224.
Thurioi – 165, 518.
Tiahuanaco – 400.
Tiglatpalassar III – 122, 127.
Tikal – 400.
Timur – 191, 224, 243, 245, 259 – 260, 396, 504, 560.
Tir – 174, 182 – 183, 318.
Tirint – 47, 82, 143.
Tivoli – 212.
Tokio – 24, 310, 313, 334, 350, 354, 441 – 446, 447 – 449, 451, 467, 482.
Toledo – 305, 362.
Tolstoi – 369, 493, 556.
Tombouctou – 425.
Tordesillas – 308.

Torgau – 396.
Toulon – 456.
Toulouse – 318.
Tourcoing – 458.
Tournai – 356.
Toynbee, Arnold J. – 104, 160, 190, 221, 340, 401, 489, 559.
Trevithick, Richard – 344, 345.
Trier – H6, 216, 262.537.
Troia – 54 – 58, 81 – 83, 143, 161, 192 – 194, 219, 232.
Tübingen – 430.
Tucidide – 132, 143 – 147, 153, 156 – 160, 299.
Tunis – 183.
Túpac Amaru – 407.
Turism – 489 – 493, 509 – 510.
Turnul Babel – 60, 94, 97, 101 – 107, 114 – 115, 118, 177, 269, 326, 417 – 420, 502 – 503 (vezi şi Piramide în trepte).
Turnuri – vezi Turnul Babel, Belfried, Blocuri înalte, Catedrale, Piramide în trepte.
Tusculum – 212.
Tyana – 222.
T
Ţărani – vezi Sat.
Ţinut urban – 31, 150, 357, 450, 452 – 461, 464 – 469, 548 – 549.
U
Uciderea copiilor – vezi Sacrificii umane.
Ugarit – 182.
Ugedei – 258.
Uliţe – vezi Străzi.
Ulm – 280, 415, 435.

Uniuni de oraşe – vezi şi Hansa.
Ur – 26 – 31, 59, 62, 64, 80 – 83, 88, 93, 102, 187, 451, 543.
Urbanizare – vezi Oraşe mari, Oraşul industrial, Oraşul cu milioane de locuitori, Ţinut urban, Regiune urbană, Suprapopulaţie, îmbulzeală.
Uruk – 46, 59 – 61, 66, 81, 93, 98, 124, 451.
Ushuaia – 427.
Utrecht – 262, 265, 457.
Urmal – 401.
V
Valéry, Paul – 384.
Valladolid – 306.
Vallingby – 547.
Vancouver – 436, 509.
Varşovia – 53, 395.
Vatican – 252.
„Vecinătate” – 522, 526 – 527.
545 – 546.
Veil – 192.
Veneţia – 163, 225, 236 – 238.
243, 246 – 251, 254, 279 – 282, 290 – 293, 301 – 304, 318, 405, 430, 509, 515, 545.
Vera-Cruz – 402.
Verhoiansk – 424.
Verne, Jules – 490, 500.
Verona – 303.
Versailles – 141, 320, 323, 387.
Viena – 25, 176, 201, 238, 262, 273, 300, 328, 334, 350 – 355, 374 – 386, 389, 428, 459, 509, 539.
Virgiliu – 57.
Visby – 19, 277 – 280.
Volsinii – 192.

Voltaire – 310, 321, 384, 491.
W
Wagner, Richard – 284, 289.
Wagner, Wieland – 289.
Washington – 328, 361, 412, 449, 458, 509, 518, 526.
Watt, James – 36, 344, 346.
Weimar – 25, 379, 431, 540.
Wells, H.G. – 503.
Welser (Familie din Augsburg) – 283.
Werfel, Franz – 504.
Wiesbaden – 457.
Wilde, Oscar – 484.
Wildgans, Anton – 382.
Wilhelm al II-lea – 386.
Wilmot, Chester – 395.
Windsheim – 275.
Windsor, ducele de – 490.
Winnipeg – 425.
Winterthur – 457.
Wittenberg – 379.
Wolfe, Thomas – 329.
Weolworth, Frank W. – 418.
Worms – 262.
Wricht, Frank Lloyd – 502.
Wuppertal – 455.
X
Xanten – 262.
Xenophon – 77.
Xerxes – 57, 114, 117, 146, 147, 157.
Y
Yen-king – vezi Pekin.
Yokohama – vezi Tokio.
Z

Zeii oraşelor – 62 – 63, 65, 73, 74, 93 – 94, 121, 194 – 195.
Zgârie-nori – vezi Blocuri înalte.
Zidurile oraşelor – 45 – 55, 59 – 63, 81 – 84, 98, 113 – 114, 132 – 133, 143 – 145, 157 – 158, 160 – 161, 190, 208 – 209, 252.
264 – 265, 404 – 408, 430 – 431.
459, 497 – 500, 515 – 516, 551 – 552.
Zigurat – vezi Piramide în trepte.
Zonă de aglomerare – vezi Regiune urbană.
Zürich – 98, 201, 262 – 263, 273, 362, 428, 451, 457, 509.
Zweig Stefan – 378.
LISTA TABELELOR
Cele mai vechi oraşe 81
Mari oraşe distruse de asirieni 127
Capitale asiriene distruse de mezi – Cele mai mari suprafeţe urbane ale antichităţii împrejmuite de ziduri 185
Oraşe distruse de romani 192 – 193
Populaţia celor mai mari oraşe ale antichităţii (estimativ)... 201 – 202
Oraşe distruse de cutremur 310
Cele mai vestite artere 328
Statele-oraşe de azi 354
Cele mai mari oraşe europene la diferite epoci 341
Începutul erei industriale. 344
Cele mai vechi oraşe cu peste un milion de locuitori... 350
Cele mai mari oraşe ale lumii (1800 – 1914 – 1939)... 354
Capitale artificiale 361 – 362
Oraşe de limbă germană cu peste un milion de locuitori... 376
Cele mai mari oraşe ale Germaniei 389

Cele mai mari oraşe ale S.U.A. 413
Oraşele situate la cele mai mari altitudini 426
Cele mai întinse oraşe de pe pământ (potrivit limitelor oficiale ale teritoriului orăşenesc) 441
Cele mai mari oraşe de pe pământ (potrivit numărului de locuitori ai teritoriului orăşenesc oficial) 444
Cele mai mari oraşe ale lumii (potrivit numărului de locuitori din „regiunea urbană”) 449
Cele mai mari oraşe ale lumii la diferite epoci 451

CUPRINS

Prefaţă 5

Cuvânt înainte

1. DE LA UR LA LOS ANGELES 21

Oraşul îşi sfărâmă hotarele. – Istoria oraşului este istoria lumii.

— O vizita la Ur. – întâi potopul, apoi înnisiparea. – Suburbiile îşi caută un oraş. – Lumina neonului înlocuieşte larma pieţii. – Un paradis îndoielnic.

2. INVENTAREA ORAŞULUI

CAPITOLUL I: INVENTAREA AGRICULTURII… 35

10 milioane de oameni primitivi. – După epoca glaciară, o climă nouă. – De la băţul de săpat la plug. – Cucerirea pământului cultivabil pe Eufrat. – Binecuvântata revărsare a Nilului. – Solul devine „pământul-mumă”. – Cain întemeiază oraşul Enoh.

CAPITOLUL II: INVENTAREA ZIDURILOR 45

La început a fost cărămida. – Zidurile cresc. – Creneluri de aur ca semn al bogăţiei. – Sate industriale şi oraşe rurale. – De la căpetenia de trib la regele-preot.

CAPITOLUL III: A.B.C. – UL DISTRUGERII: IERIHON ŞI

TROIA 51

Cucerirea Ierihonului. – Cutremurul ca aliat. – Troia cea numerotată. – Nu era vorba numai de Elena. – Un oraş fără trecut. – Restul l-a găsit Schliemann.

CAPITOLUL IV: ÎNCEPUTUL CIVILIZAŢIEI: URUK ŞI KIŞ 59 Clădirile lui Ghilgameş. – Eufratul îşi schimbă cursul. – Proprietar este templul. – începuturile birocraţiei. – Inventivitatea sumerienilor. – Artizani şi factori poştali.

CAPITOLUL V: ORAŞE ALE MORŢILOR ŞI ALE ZEILOR:

MEMFIS ŞI TEBA 67

Reşedinţa faraonilor. – Sensul piramidelor. – Omul – vită de povară. Karnak şi Luxor. – Eşecul întemeierii unui oraş.

CAPITOLUL VI: NUNTA DIN SUSA 76

Problema: metropolele şi canicula. – Zece mii de mirese. – Viaţa prosperă de pe Ind. – Arienii aduc moartea. – Patru tipuri fundamentale de oraş. – Centru al comerţului şi civilizaţiei.

3. METROPOLELE ANTICHITĂŢII

CAPITOLUL I: AŞA A FOST BABILONUL! 87

Blestemat de toţi profeţii. – Părintele dreptului. – Dreptul la divorţ. – Puterea lui Marduk. – Ani de groaza şi întâmplări fericite.

— Splendoare blestemată, frumuseţe temută. – Nabucodonosor, mare constructor. – Cât de mare era Babilonul?— Specialitate: regularizarea cursului fluviilor. – Instalaţia de condiţionare a aerului. – Construcţia turnului. – Scara cerească a lui Marduk. – Citadela astrologiei. – Temple închinate zeiţei dragostei. – Pasiunea i pentru fast. – „Lângă râurile Babiloniei…” – Soarta femeilor.

— Viaţa decentă de toate zilele. – Transportul vinului pe Eufrat.

— Placă turnantă între Occident şi Orient. – Detestat, dar nedistrus. – Evreii se întorc în patrie. – Drum liber pentru Alexandru. – Turnul se înalţă din nou. – Alexandru pe patul de moarte. – Dărâmături care pribegesc. – Babilonul la judecata de apoi.

CAPITOLUL II: NINIVE – „CETATEA VĂRSĂTOARE DE SÂNGE” 120

Regii, bice ale domnului. – Sennacherib alege Ninive. – Au exagerat istoricii? – înţelegere faţă de artă, cruzime faţă de semeni. – Furia distructivă a asirienilor. – O normă de conduită pentru oamenii de stat. – Profetul nemulţumit. – Năvălirea mezilor. – Sfârşitul Ninivei. – Săpături la Moşul.

CAPITOLUL III: LABIRINTUL DIN CNOSSOS… 132

Cel mai vechi oraş al Europei. – încăperi mici, lux mare. – Lupta cu Minotaurul. – Magia labirintului. – Labirint în loc de ziduri.

— Incendiatorul din Persepolis. – Versailles şi istoria lumii.

CAPITOLUL IV: AŞA-NUMITA DEMOCRAŢIE ATENIANA 143 Oraşele Peloponesului. – Sparta, satul-stat. – La Atena spiritul predomină forţa. – Securitatea trece înaintea frumuseţii. – Construcţiile din oraşul templelor. – Patria retoricii. – Numai Alcibiade locuieşte confortabil. – Pireu – oraşul născut pe planşetă. – Naşterea democraţiei. Domnia poporului în practică. – Mulţi oameni, puţini cetăţeni. – Sclavi mulţumiţi. – Faţa mai puţin cunoscută a Greciei. – Statele-oraş şi comunităţile elveţiene. – Războiul peloponeziac fratricid. – Grandomania se răzbună. – Un paradis al bacililor. – Doar o comedie. – Fetişul oraşului-stat. – Limba şi cultura greacă devin o modă. – Jefuitori în chip de turişti. – Turcii şi bavarezii la Atena.

CAPITOLUL V: ARHIMEDE ŞI CLEOPATRA 164

Milet, oraşul sclavilor. – Un păstor vrea să devină celebru. – Un al doilea Nabucodonosor. – Colonizări forţate. – în întrecere cu oraşul-mumă. – Metropole pe Gange. – Tiranul literat. – învăţătura lui Platon despre stat. – Descoperirile lui Arhimede şi maximele sale. – Alexandru întemeiază Alexandria. – Oraş construit după un model tradiţional. – Centru comercial şi lăcaş al muzelor. – Farul de pe insula Pharos. – Aventurile amoroase ale Cleopatrei. – Omar foloseşte biblioteca drept combustibil.

CAPITOLUL VI: SÂNGEROASA REGINA A MARILOR… 181

Primitivitate împopoţonată cu giuvaere. – Cele 22 de litere ale fenicienilor. – Cartagina, prima putere maritimă. – Planul oraşului. – Poezia străzii şi domnia preoţilor. – Cultul demonilor şi uciderea copiilor. – Baal înghite 500 de copii. – Duelul Roma – Cartagina. – Cato, aţâţătorul la

război. – Roma statuează un exemplu. – Până la pieire oraş fără civilizaţie.

CAPITOLUL VII: STRĂLUCITOAREA MIZERIE A ROMEI 192 Cel mai mare stat-oraş din istorie – întemeierea Romei. – Pe colina Capitoliului se construieşte. – Necunoscut în Grecia. – Hanibal ante portas! – Minune economică la Roma. – Războaiele civile şi lupta pentru succesiune. – Imperialismul. – Metropolă cu dimensiunile unui orăşel de provincie. – Neliniştitoarea densitate a populaţiei. – Niciun loc sub soare. – Chirii de speculă fără nicio ocrotire împotriva rezilierii contractului. – Case de raport fragile ca nişte case din cărţi de joc. – Haosul circulaţiei provocat de pietoni. – Magicul pomerium. – Aglomeraţia a rămas. – Observaţii asupra locuitorilor din metropole. – Proletari întreţinuţi de stat. – Cel mai mare lux – fereastra cu geamuri. – Banchetul lui Trimalchio. – Mania de a risipi duce la sărăcie. – Moravurile curţii. – Satele nu-şi au rostul. – Forul, buricul pământului. – învăţătura din Ierusalim. – Nero şi prigoana împotriva creştinilor. – Oraşul etern. – 26 de împăraţi în 50 de ani. – Speranţa de salvare. – Locul de întâlnire – termele. – Goţii şi vandalii la Roma. – Papalitatea se îngrijeşte de o nouă înflorire

— Oraş cu peste un milion de locuitori, dar pe locul al 34-lea.

4. ORAŞUL EVULUI MEDIU

CAPITOLUL I: BASTIONUL DE PE BOSFOR 229

Bizanţul, a doua Romă. – Văgăuni în loc de locuinţe. – Iustinian îşi ascultă soţia. – Distrus de creştini. – Istanbul, cântat şi uitat.

CAPITOLUL II: O MIE ŞI UNU DE ORAŞE 240

Oraşul de basm al califului. – Disproporţionată Samarra. – În Delhi se afla tronul cu păuni. – Oraşul care se numea „Oraşul”.

— Reporterul Marco Polo. – Romantism pe lacul Sihu.

– Patru oraşe într-un oraş. – Viaţa uşuratică şi interzicerea circulaţiei noaptea. – La curtea lui Kubilai. – întrebarea: ce este oraşul? - … pradă pentru Samarkand.

CAPITOLUL III: VISUL NOSTRU DESPRE VECHIUL NÜRNBERG 261

Prosperitate datorită armatei de ocupaţie. – împăraţi fără domiciliu stabil. – Cetăţeni şi burghezi. – Oraşul ca azil. – Grebănarul favorizează comerţul. – Petrarca în Köln. – Asemeni „Turnului Babel”. – Suveranitatea – izvor al aroganţei. – Hansa – o ligă a intereselor. – Heringii emigrează. – Lübeck şi destrămarea Ligii hanseatice. – Portul se înnisipează. – Oraşul familiilor Fugger şi Welser. – Din Nürnberg în jurul lumii. – Domnia corporaţiilor. – Visul despre orăşelul romantic.

CAPITOLUL IV: ORAŞELE DE AUR ALE ITALIEI… 290

State-oraş belicoase. – Familia Borgia. – O nouă Atenă. – Boccaccio descrie ciuma. – Leonardo şi Michelangelo – rivali. – Leul lui San Marco învinge Bizanţul. – O operă remarcabilă a forţei umane unite. – Renumele asigură bunăstarea.

CAPITOLUL V: CUTREMURUL DE LA LISABONA… 305

Lumea nouă aparţine Sevillei. – Biberachul spaniol. – Două ţări îşi împart pământul. – Stăpânirea mondială pe Tejo. – Cel mai vestit cutremur din istorie. – Goethe este profund zguduit. – Reconstrucţie în loc de resemnare.

5. MARILE REVOLUŢII

CAPITOLUL I: BABILONUL DE PE SENA 317

Comuna de pe insula Lutetia. – Buna reputaţie e exagerată. – Spiritul francez – ideal al culturii. – Din Paris s-au înălţat primii oameni în văzduh. – Sfârşitul bizantinismului. – Anii de teroare 1793 – 1794. – I se cuvin oare Parisului numai imnuri de slavă?

— Bulevardele ca poligoane de tragere. – Alei şi

străzi fără vegetaţie. – Un nou Turn Babel. – Franţa ar trebui să se numească Paris. – Restul e provincie. – Curăţenie şi „amor liber”. – Reţete luate din romane şi operete. – Grădinarul răului. – Babilonul este foarte căutat.

CAPITOLUL II: ORAŞE GIGANTICE SUB ABURI… 338

Londra la începutul epocii coloniale. – Neîntrecut în Europa. – Un cetăţean din Göttingen la Londra. – Premise pentru revoluţia industrială. – Un preot inventiv. – Lumea e pusă sub presiunea aburului. – „O zguduire pe care o resimte fiecare…” – Mizerie ca urmare a progresului. – „Zeul pământului este banul”. – Individualismul provoacă dificultăţi de transport. – De la birjă la metrou. – Ar fi prea mult să cerem şi frumuseţe. – Urbanizarea Angliei.

CAPITOLUL III: PETERSBURG ŞI STALINGRAD… 358

Oraşul cel mai abstract de pe pământ. – Reformator şi despot. – O reşedinţă clădită pe morminte. – Să faci datorii e o chestiune de onoare. – încep tulburările. – Ce a văzut John Reed. – „Staţie terminus” pentru Napoleon. – Coloana profetică de foc. – Cine a dat foc Moscovei? – Centru de conducere şi loc de pelerinaj.

CAPITOLUL IV: DRAMA BERLINULUI 374

Războiul de 30 de ani şi urmările lui. – Viena salvează Europa.

— Capitala mondială a muzicii. – Freud şi seducţia tainică. – Teren propice pentru genii. – Capitală fără ţară. – Chiriaşii există de pe vremea Cartaginei. – Curţi dosnice numerotate. – Aerul Berlinului. – Goethe n-a fost entuziasmat. – Politica braţelor deschise. – Apogeu de scurtă durată. – Prea puţină înţelegere pentru Alexanderplatz. – Lapsusuri care dezvăluie adevărul, false profeţii. – Eternul „ceterum censeo…”. – Producţie record printre ruine. – Distrugerea Dresdei. – Necrolog urât.

CAPITOLUL V: TURNURILE BABILONIENE DIN

NEW YORK 399

Babilonienii Americii. – Mai multe lăcaşuri închinate cultului decât cartiere de locuinţe. – Suntem aici şi aici vom rămâne. Cortéz şi Montezuma. – Buricul pământului. – Un porcar împarte bare de aur – Inexpugnabil şi totuşi căzut în ruină. – Argint din Potosî.

— Cearta pentru reşedinţa guvernului. – Zece ani de goană după aur. – Oraşe prefabricate. – Construcţii cu schelet de oţel. – Cel mai important eveniment al secolului. – Cine zideşte casa cea mai înaltă? – Zgârie-norii nu rentează. – Publicitate pentru New York.

6. PĂMÂNTUL DEVINE ORAŞ

CAPITOLUL I: DE LA DUNEDIN LA MURMANSK… 423

Este preferabilă aşezarea la altitudine? – Te obişnuieşti cu toate.

— Localităţi la capătul lumii. – Cum se aseamănă oraşele. – Influenţa Europei nu este cea mai bună. – Idilă conservată. – Oraşe de importanţă mondială. – Creştinii n-au acces. – Casele înalte înlocuiesc templele. – Kabul şi Köln au aceeaşi soartă.

CAPITOLUL II: ÎN CĂUTAREA CELUI MAI MARE ORAŞ DIN LUME 438

Kiruna s-a născut din minereu. – Când doi se ceartă… — Inexactitatea recensământului locuitorilor. – Londra a fost întrecută. – Teama de impozite şi de comunism. – New York pe locul al treilea. – Aşa se măsoară oraşele. – Din nou Tokio. – Cuvinte noi. – Necrolog pentru centrul oraşului. – Cel mai mare oraş al Germaniei. – Peisaje urbane fără peisaje. – Dacă ar exista un oraş cu numele Gange. – Cortez ştia mai multe decât noi.

CAPITOLUL III: AVALANŞA DE OAMENI ŞI DE ORAŞE. 460

Jonglerii cu cifre. – Omenirea se înmulţeşte în ciuda războaielor mondiale. – Există prea mulţi oameni flămânzi.

– Pentru şi împotriva îngrădirii naşterilor. – Legea lui Sombart şi cea a lui Parkinson. – Nu vrem să ne meargă mai bine! – Avantaje fiscale pentru cei ce se mută în provincie. – Aici Brecht s-a înşelat.

CAPITOLUL IV: IMBOLDUL SPRE ÎMBULZEALA… 471

De bunăvoie în mizerie. – Timpul redus de muncă ademeneşte. – Argaţilor le este interzisă căsătoria. Speranţa în lozul cel mare. – Ai fost de faţă.

CAPITOLUL V: ASFALT ŞI PLICTISEALĂ 480

Căldură de grajd şi „smog”. – Orăşeanul e mai sănătos!— Semnalmente particulare: blazarea. – Idealurile tineretului din marile oraşe. – Incubatoare de crime. – Preoţi şi bancheri. – Nomazii de astăzi. – „înapoi la natură” – dar cu măsură. – Anglia a inventat alpinismul. – Riscurile libertăţii.

7. ORAŞUL VIITORULUI

CAPITOLUL I: AŞA-NUMITUL ORAŞ DE MÂINE… 497

Oraşe comuniste imaginare. – Doar o himeră? – Schultze, un supra-Krupp. – Ordine şi haos ca idee fixă. – Previziune pentru anul 1984. – Statuia lui Lenin dominând totul. – Soarele este evacuat. – Vom locui din nou în peşteri? – Confuzie de noţiuni. - Calcutta ca tip de oraş.

CAPITOLUL II: SE POATE PROIECTA UN ORAŞ FRUMOS? 508

Caracteristica unui oraş frumos. – Bârlog iubit. – Nu mai sunt dictatori. – Nu se mai proiectează catedrale. – Romantismul nu poate fi construit. – Curăţenie şi plictiseală.

CAPITOLUL III: BRASÍLIA ŞI RUDELE EI 517

Modelul preferat e tabla de şah. – Proiect de plan simbolic. – După modelul Babilonului. – Un arhitect despotic. – Piatra fundamentală a rămas singură. – Al treilea. – Viitorul Brasíliei e nesigur. – Le Corbusier

construieşte o capitală. – Proiectul unui oraş să fie oare bun doar de agăţat pe perete?

CAPITOLUL IV: ORAŞUL PE MĂSURA OMULUI... 529

Potopul de automobile. – Un kilometru pe oră. – „Motopia" – oraşul propus de Jellicoe. – Atacul zilnic cu gaze. – Mai mult spaţiu pentru parcare decât pentru locuinţe. – Baricade în loc de semafoare. – Drum interzis pentru autovehicule! – Înapoi la for.

— Grajdul de vite în oraş. – Supraaprecierea igienei. – „Maşinile de locuit" înconjurate de verdeaţă. – Niciun bloc-turn în preajma domului. – învăţăm de la antici. – Vecinătate dubioasă. – Farmecul anonimatului. – Experienţe cu oraşe-satelit. – Ce rezultate au dat oraşele-satelit? – Urbanizarea totală.

CAPITOLUL V: PLEDOARIE PENTRU MARELE ORAŞ. 551

Oraşul de mâine trebuie planificat. – De unde se vor lua banii?

— Îndărătnicia proprietarilor funciari. – Planul nu trebuie să fie schematic. – împotriva oraşului normat. – Oraşul are nevoie de o inimă. – Unul trebuie să cedeze. – Oraşul trebuie să rămână oraş. – îmbulzeala e, proprie oraşului. – Pledoarie pentru ocrotirea satelor. – Oraşul nu va pieri. – Dezvoltare legică. – Vitalitate indestructibilă. – Trebuie găsită calea cea bună.

ANEXE

Adnotări 565

Bibliografie 575

Indice de nume şi de materii 583

Lista tabelelor 597

Coperta: VALENTINA BOROŞ

Dat la cules 21.09.1968. Bun de tipar 10.12.1968. Apărut 1968.

OMNIPREZENTUL BABILON

wolf schneider

„NICIODATĂ N-A MAI TRĂIT O PARTE ATÎT DE MARE A OMENIRII ÎN ASEMENEA AGLOMERĂRI URIAȘE DE CLĂDIRI. DE CÎTEVA DECENII ÎNCOACE POPULAȚIA LUMII SE ÎNMULȚEȘTE ÎN PROPORȚII ATÎT DE MARI, ÎNCÎT ORAȘELE TREBUIE SĂ SE EXTINDĂ MEREU ȘI SĂ ÎNGHITE, MAI CURÎND SAU MAI TÎRZIU, PÎNĂ ȘI PĂDURILE VIRGINE ȘI DEȘERTURILE. PROBABIL CĂ NEPOȚII NOȘTRI NU VOR MAI AVEA POSIBILITATEA SĂ ALEAGĂ ÎNTRE A TRĂI LA ORAȘ SAU LA ȚARĂ. TERRA STĂ SUB SEMNUL UNEI URBANIZĂRI EXTREM DE RAPIDE". **WOLF SCHNEIDER**

Lei 16

EP